LIUCIJUS ANĖJUS

SENEKA

Diatribės



pradai

LUCIUS ANNAEUS

SENECA

Diatribae

LIUCIJUS ANĖJUS

SENEKA

Diatribės

Iš lotynų kalbos vertė
DALIA DILYTĖ

Vilnius ALK pradai 1997

UDK 1(37)
Se 76

Versta iš:

L. Annaei Senecae Dialogorum libros XII/
Edidit Emil Hermes. - Lipsiae, 1905;

L. Annaei Senecae De beneficiis libri VII,
De clementia libri II/Iterum edidit
Carolus Hosius. - Lipsiae, 1914.

Knyga išleista
ATVIROS LIETUVOS FONDO
lėšomis

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-776-32-5

TURINYS

DIATRIBĖS

PAŠNEKESIAI APIE SENEKĄ

Jau du tūkstančiai metų nuo daugumoje žodynų, žinynų, mokslo darbų ir vadovėlių prie Liucijaus Anėjaus Senekos vardo prirašytos jo gimimo datos. Du tūkstančius metų Seneka kalbasi su įvairių tautų žmonėmis apie gyvenimą ir mirtį, apie dorybes ir ydas. Ir beveik tiek pat laiko rašoma, kalbama apie filosofą ir poetą, tremtinį ir labai aukštai iškilusį Nerono dvariškį Seneką. Ginčijamasi dėl jo poelgių ir skelbiamų imperatyvų darnos, dėl jo dramų ir diatribių formos ir idėjų. Pokalbininkų balsai ataidi iš toli ir iš arti.

„Kas yra diatribė?" – pirmiausia pasigirsta Tavo, Malonusis skaitytojau, balsas. Nenuostabu, kad nedaug apie ją teesame girdėję: mus pasiekusioje senovės graikų literatūroje šis žodis retai randamas. Atrodo, kad Antikos žmonės nebuvo linkę griežtai apibrėžti šio žanro ribų, kaip ir biografijos, užrašų, romano ir kitų tradicinių žanrų paribiuose atsiradusių literatūros reiškinių. „Diatribė, – teigia autoritetingas žinynas, – yra gyvas ir patrauklus praktinės etikos ar gyvenimo išminties dalykų nagrinėjimas. Diatribės tikslas – pamokymas, paraginimas, auklėjimas. Kad įtikinėjimas būtų vaizdingesnis, jos autorius pasitelkia istorijos pavyzdžių, poetų citatų,

pasakojimų ir anekdotų"[1]. Prie to reikėtų pridurti, kad senovės graikų kalbos žodis *διατριβή* reiškia pašnekesį. Diatribė – tai diskusija su įsivaizduojamu oponentu. Nuo Platono dialogų diatribė skiriasi tuo, kad yra netikras dialogas: joje vieno asmens sakomas monologas pateikiamas kaip pokalbis su įsivaizduojamais asmenimis. Diatribės temos dažniausiai filosofinės, o nuostata – didaktinė. Emocinė diatribės dominantė – pakylėta, įtempta, sujaudinta, paremta įsitikinimo savo teisumu nuotaika. Verta pabrėžti, kad tokia nuotaika būdinga ne tik diatribei, bet ir visai I a. po Kr. romėnų literatūrai. Kupinas įtampos ir retorinio pakylėtumo tų rašytojų stilius mūsų laikais buvo pavadintas „naujuoju stiliumi". Lukanas juo rašė epą *Farsalo mūšis*, Seneka taip kalbėjo ir savo tragedijose.

Diatribė retai ką dėsto nuosekliai ir išsamiai. Ji paprastai sudaro plaukiančio, banguojančio, vietomis lyg pametančio giją ir nutrūkstančio, nukrypstančio į šalį ir vėl sugrįžtančio prie tos pačios temos pokalbio įspūdį. Kaip ir visa, kas gera šiame pasaulyje, diatribė atsirado Graikijoje III a. pr. Kr. (Telis, Bionas), bet išplito vėliau (Filonas Aleksandrietis, Musonijas ir Dionas Prusietis – I a. po Kr., Maksimas Tirietis – II a. po Kr.). Tikriausiai ją pagimdė milžiniškas Platono dialogų įspūdis. Tačiau Platono siūlomos sudėtingos dialektinės samprotavimų sekos tiko tik intelekto pasaulio išrinktiesiems. Kinizmo ir stoicizmo adeptai susikūrė paprastesnės ir jų siekiams tinkamesnės formos pašnekesius. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad Antikos žmonės, matyt, nelabai gilinosi į dialogo ir diatribės skirtumų niuansus, nes Senekos veikalus Kvintilianas vadina dialogais[2]. Taip jie buvo vadinami ir vėliau. Kažkoks Senekos rinkinio sudarytojas labai norėjo, kad

[1] *Lexikon der Alten Welt*. Zürich und München, 1990. Bd. I. S. 727.
[2] Quint. *Inst. or.* X. 129.

jis susidėtų iš dvylikos skyrių ir perrašė į dialogais pavadintą knygą filosofo samprotavimus apie apvaizdą, apie išminčiaus tvirtybę, tris knygas apie pyktį ir tiek pat knygų apie paguodą, taip pat mintis apie laimingą gyvenimą, apie poilsį, apie sielos ramybę, apie gyvenimo trumpumą. Todėl remiantis šiuo rankraščiu minėti Senekos veikalai ir dabar dažnai vadinami dialogais. O veikalai apie geradarystes ir atlaidumą mus pasiekė kitais keliais, iš kito rankraščio, kuriame jie nėra pavadinti dialogais. Tačiau ir šių kūrinių forma yra tokia pat, kaip ir minėtų dvylikos, ir jie lygiai taip pat galėtų būti vadinami dialogais ir, be abejo, priskirtini diatribės žanrui.

Diatribinio pobūdžio veikalus, matyt, būtų galima suskirstyti į dvi grupes: vieną sudarytų grynosios diatribės – pašnekesiai filosofijos, dažniausiai dorovės, temomis, kitai priklausytų kito žanro, bet diatribės formos kūriniai. Pavyzdžiui, diatribinis kalbėjimo būdas būdingas Plutarcho biografijoms, Horacijaus satyroms, Senekos laiškams. Beje, Horacijus satyras ir pavadino pašnekesiais *(sermones)*. Žodžiu *sermones* jis vadino ir žanro pradininko graiko Biono diatribes[3]. Pokalbiais Horacijus buvo linkęs vadinti ir kupinus apmąstymų hegzametru parašytus savo laiškus[4]. Prozoje diatribės formą Romoje labiausiai mėgo Seneka. Jo veikalai tapo I a. po Kr. Romos sensacija. Jaunimas juos nusirašinėjo, skaitė, aikčiojo ir mėgdžiojo. Tradiciškai nusiteikęs mokytojas stebėjosi tokiu keistu auklėtinių skoniu ir buvo pasirengęs tiesiog iš rankų išplėšti Senekos ritinėlius.

„Jo kalbėsena pagedusi, – skelbė jis, – ir visų ydų palaužta“[5]. Tu, Kvintilianai, norėtum, kad jis kalbėtų kaip Ciceronas ar Livijus? Kad viena mintis lietųsi ilgu, simetrišku, harmo-

[3] Hor. *Epist*. II. 2. 60.
[4] Hor. *Epist*. II. 1. 250 -251.
[5] Quint. *Inst. or*. X. 125.

ningu periodu? Kad rimuotos periodo dalys atlieptų viena kitą, kad tas garsų skambesys glostytų ausį? Tu visiškai teisus: ori, svari, didinga tų senolių kalbėsena stebėtinai žavi ir patraukli. Tačiau aniedu gyveno kitais laikais. Ciceronas regėjo pilietinių karų taranų daužomą, bet dar gyvą romėnų respubliką. Augustas skelbėsi ją sugrąžinęs, ir Livijus šventai tuo tikėjo. Jam atrodė, kad tereikia iš romėnų širdžių išrauti kai kurias negerų laikų pasėtas ydas, ir vėl Roma bus tokia kaip senovėje. Gražus, taisyklingas periodas romėnams buvo tarytum tvirtos ir didingos jų demokratinės valstybės simbolis. Beje, kai kas teigia, kad respublika „buvo sugrąžinta" pagal Cicerono receptą, kad garsusis oratorius padėjo pagrindus principato ideologijai[6]. Ir, žinoma, net nenujautė, kad iš viso to išeis visai ne respublika. O Seneka regėjo senstančio Tiberijaus siautėjimą, bepročio Kaligulos puolimus, Klaudijaus atleistinių galią ir Nerono piktadarybes. Ir jis, ir Lukanas, ir Petronijus, ir kiti jo amžininkai jautėsi stovį ant respublikos griuvėsių. Jie nebežiūri į priekį, kaip kadaise Vergilijus, jie žvelgia atgal, prisimena buvusią Romą ir gedi jos. Bet kalbėti „apie tai, kas yra teisingumas, kas yra pareiga, kas yra kantrybė, kas yra drąsa, kas yra mirties niekinimas, kas yra dievų suvokimas, koks saugus ir veltui įgyjamas gėris yra gryna sąžinė"[7] vis tiek reikia. Ir Seneka sulaužo periodą, čiumpa jo nuolaužas bei atplaišas ir svaido jas kaip ietis, kaudamasis su žmonių ydomis, pagedimu, silpnybėmis. Jo sakiniai nėra tvarkingai ir nuosekliai sujungti. Ilgas įsibėgėjęs sakinys gali staiga baigtis kaip nukirstas, ir skaitytojui svarbu nepargriūti, neprarasti dėmesio pusiausvyros, nes anas, kitas po jo einan-

[6] Knoche U. *Die geistige Vorbereitung der augusteischen Epoche durch Cicero*. Darmstadt: Römertum, 1970. S. 203–223.
[7] Sen. *De tranq*. 3. 4.

tis trumpas sakinys taip pat reikšmingas, nes jis – ne smiltelė, o luitas.

„Atskiras sakinys, – sako vienas tyrinėtojas, – Senekai turi daugiau reikšmės negu periodais rašiusiems rašytojams. Šalutinių sakinių jis nemėgsta. Jei prie pagrindinio prijungiami kiti sakiniai, jie netampa šalutiniais, nes yra tokie pat svarbūs kaip pagrindiniai"[8]. Tai gryna tiesa. Štai kaip autorius siekia maksimalios prasmės įtampos ir galios: „Prisimink, kada tiksliai įvykdei savo užmojus, kiek dienų praėjo taip, kaip buvai numatęs, kada galėjai atsidėti sau, kada veidas buvo ramus, kada siela nedrebėjo, koks per tokį ilgą amžių padarytas darbas tikrai priklauso tau ir pagalvok, kokia daugybė žmonių apiplėšinėjo tavo gyvenimą tau nejaučiant, ką prarandi, kiek nusinešė beprasmis sielvartas, paika linksmybė, godi aistra, viliojantis bendravimo noras ir kaip mažai tau beliko; suprasi, kad miršti per anksti"[9]. Čia iš tiesų nėra antraeilių, šalutinių, papildančių ar paaiškinančių sakinių. Kiekvienas kaip strėlė sminga į širdį, ragindamas prisiminti, kiek laiko žmogaus praleista veltui. Pavydėjęs Senekai talento Kaligula tyčiodamasis kalbėjo, kad filosofo veikalai yra smėlis be kalkių[10]. Taip, tai ne monolitinis betonas, kurį mokėjo gaminti ir kuriuo didžiavosi romėnai, o smėlio audra. Įsakmūs teiginiai smiltelėmis beldžiasi į klausytojo ar skaitytojo sielą. Plačios ir svarbios mintys čia subyrėjusios į trumpas sentencijas. „Jo veikaluose, – pripažįsta suminkštėjęs ir anas griežtas retorikos mokytojas, – daug garsių sentencijų"[11]. Visi Senekos skaitytojai džiaugiasi, kad čia nors vežimu vežk

[8] Maurach G. *Der Bau von Senecas Epistulae morales*. Heidelberg, 1970. S.177.

[9] Sen. *De brev*. 3. 3.

[10] Suet. *Cal*. 53.

[11] Quint. *Inst. or*. X. 129.

įvairiausių maksimų, gnomų, aforizmų: „Kiek garbintojų, tiek pavyduolių", „Gyvenimas ilgas tik vienu atveju: jei jo pakanka", „Surambėjęs pyktis virsta neapykanta", „Grožis palieka pikčiurnas", „Išmintis nepalieka vietos blogiui", „Geras karys bus tas, kuris sugeba paklusti vado nutarimui", „Darąs gera mėgdžioja dievus, siekiąs atlyginimo – palūkininkus", „Ydinga visa, kas per daug", „Didi padėtis yra didi vergija", „Tai, ką dabar veikiame, yra netvaru, ką veiksime – netikra, o ką nuveikėme – užtikrinta" ir kt.

Dažnai sentencijos lieka nepasakytos, jos slypi už trumpučių pamokomų pasakojimų-pavyzdžių, Antikoje vadintų apoftegmomis ir chrijomis. Tokie yra pasakojimai apie karalių Akresilają, susirgusiam neturtingam draugui nemačiomis pakišusiam po pagalve pinigų[12], apie pirtyje primuštą Katoną[13], apie filosofą Stilponą, atsakiusį siaubiančiam ir griaunančiam miestą užkariautojui, kad nieko neprarado[14], apie šeimininkus gelbėjusius vergus[15], apie Cezarį, gavusį Pompėjui rašytų laiškų pluoštą ir nebaudusį jų autorių[16], apie tėvus išgelbėjusius jaunuolius[17] ir daugybė kitų.

Minėtieji pasakojimai yra pavyzdžiai *(exempla)*, netiesiogiai pamokantys ir paraginantys ydinguosius. Bet dažniau Seneka prabyla tiesiogiai girdamas arba peikdamas. Giria jis iš visos širdies: „Puikiai pasidarbavai romėnų raštijos labui: didelė jos dalis buvo sudeginta; puikiai pasidarbavai ainių labui: su didžiojo kūrėjo vardu juos pasieks nesuklastota istorija; puikiai pasidarbavai tėvo labui: jo atminimas klesti ir

[12] Sen. *De ben.* II. 10. 1.
[13] Sen. *De ira* II. 32. 2.
[14] Sen. *De const.* 5. 6.
[15] Sen. *De ben.* II. 23. 2; 23. 5; 24. 1.
[16] Sen. *De ira* II. 23. 4.
[17] Sen. *De ben.* II. 37. 2.

klestės, kol bus manoma, jog verta pažinti romėnų reikalus, kol bus nors vienas, panorėjęs grįžti prie protėvių žygių, kol bus nors vienas, panorėjęs sužinoti, kas yra romėnas vyras, kas, visiems nulenkus sprandus ir pakišus po Sejano jungu, liko nepalaužtas, kas yra laisvo talento, laisvos dvasios, laisvos plunksnos žmogus"[18]. Peikimo jėga tokia pat galinga kaip pagyrimo, rašytojas negailėdamas triuškina nedoruosius: „Pirmiausia vardiju tuos, kurie neturi laiko niekam, išskyrus vyną ir geismus. Šių žmonių užsiėmimai šlykščiausi. Kiti, pasiduodantys tuščiai šlovės regimybei, bent jau gražiai klysta. Ar išvardysi šykštuolius, ar pikčiurnas, ar neteisėtos neapykantos bei karų kurstytojus, – visi nusideda vyriškiau, o pilvui ir geismams atsidavusių žmonių pagedimas yra negarbingiausias"[19].

Nesunkiai pastebėsi, Malonusis skaitytojau, kad įrodymo reikalingus teiginius Seneka pateikia labai įvairiai. Dažniausiai jis ko nors klausia pokalbininką ar mus visus ir pats atsako į klausimą: „Ko skundžiamės gamta? Ji mums dosni: mokantiems pasinaudoti gyvenimas yra ilgas"[20]. Matome daug ir antram asmeniui skirtų klausimų, numanomų jo atsakymų ir priešingų autoriaus minčių. Pvz.: „Ar tau jie atrodo vargšai? Nevarginga tai, ką įpratimas pavertė antruoju prigimimu"[21]. Numanome Liucilijaus atsakymą: taip, jie vargšai, bet Seneka, kaip matome, yra kitos nuomonės. Kartais autorius pateikia trečiojo (dažniausiai neįvardyto) asmens klausimą ir atsako į jį:˙ „Kaip čia išeina? – sako jis. – Ar gerasis vyras nesupyks, pamatęs žudomą tėvą ar grobiamą motiną?" Jis ne

[18] Sen. *Ad Marc.* 1. 3.
[19] Sen. *De brev.* 7. 1.
[20] Sen. *De brev.* 2. 1.
[21] Sen. *De prov.* 4. 15.

pyks, o keršys, o gins"[22]. Dar labiau Seneka mėgsta cituoti ne trečiojo asmens klausimą, o teiginį ir jį atremti: „Dievai, – sako jis, – ir nedėkingiesiems daug duoda". Tačiau tos dovanos paruoštos geriesiems, o blogiesiems atitenka todėl, kad neįmanoma atskirti"[23]. Esama ir daugiau diatribės įtikinėjimo elementų, bet išvardytieji – būdingiausi.

„Jo kalbėsena, – sako vienas senovės vyras, – paprasta ir nuvalkiota"[24]. Tačiau, Aulai Gelijau, ji sąmoningai skirta ne tokiam išsilavinusiam vyrui, kaip Tu. Diatribė vengia sąvokų apibrėžimų, sausos ir tikslios mokslo kalbos. Ji sukurta ne pašvęstiesiems, ne išminčiams. Gatvės mokytojas joje kalbasi su ledus laižančiomis mokinukėmis, prabangaus restorano besidairančia porele, ausinukėmis ausis užsikimšusiu metalo muzikos gerbėju. Jie nesuprastų jo, kalbančio tarptautinių žodžių virtinėmis. Todėl jis renkasi gyvenimiškus pavyzdžius, pažeria patarlių ir vaizdingų liaudies pasakymų. Jis turi perrėkti ne tik mašinų, bet ir jų nedarnių sielų ūžesį, todėl šaukia šaukiamaisiais sakiniais, jis turi juos supurtyti, todėl kartais net keikteli: „Po paraliais!" Taip visuomet kalbės tie, kurie norės išsakyti savo santykį su dominančiais objektais, sieks pamokyti ir paauklėti visuomenę. Vienas iš jų tars: „Aš nesu naudojęsis jokia kita išsamia knyga, išskyrus Plutarchą ir Seneką. Iš jų semiu tarytum Danaidės, be perstojo prisipildydamas ir išliedamas"[25]. Iš Plutarcho jis daugiau semsis medžiagos, iš Senekos – ir idėjų, ir formos. Enciklopedijos jį, Montaigne'į, laikys naujo esė žanro kūrėju[26], tačiau, gerai pasižiūrėję į jo veikalus, pamatysime, kad nieko ypatingai nauja

[22] Sen. *De ira* I. 12. 1.
[23] Sen. *De ben*. IV. 28. 1.
[24] Aul. Gell. *Noct. Att*. XII. 2. 1.
[25] Montaigne M. de *Essais*. Paris, 1931. Livre I. P. 192.
[26] *Литературный энциклопедический словарь*. Москва, 1987. С. 516.

jis ir neišrado. Žinoma, jis pridėjo naujųjų laikų realijų, bet iš esmės dėstė, taikydamas tuos pačius diatribės principus. Kai kur jis žodis žodin išvertė Senekos pasakojimą, visai neužsimindamas, iš kur jis paimtas, ir senojo filosofo tekstas visai neatrodo svetimkūnis lengvai ir patraukliai plaukiančiame eseistiškame paties Montaigne'o kalbėjime[27]. Beje, panašius „bandymus" rašęs F. Baconas su didžiausia pagarba daugybę kartų cituoja Seneką, žavisi jo stiliumi ir tiesiai pripažįsta, jog, geriau įsižiūrėję, galime pamatyti, kad Senekos veikalai yra ne kas kita kaip „bandymai"[28]. Matai, Aulai Gelijau, nesuvaržyta, paprastai išsakyta minčių tėkmė labai patiko ir naujųjų laikų žmonėms, ir iš diatribės gimęs esė žanras gyvens mažiausiai dar penkis šimtus metų. Pažvelk, Kvintilianai, kas išėjo iš kalbėsenos, Tavo pagedusia ir ydinga vadintos!

O kas gi buvo ir koks buvo pats diatribių ir kitų veikalų kūrėjas? Atsakymai į šį klausimą taip pat labai prieštaringi. „Švarios sąžinės žmonės pasirinko pagarsėjusį dorybėmis Seneką", – pasakoja vienas[29]. „Šis stoikas, skelbęs dorybę ir susilaikymą, buvo pirmas intrigantas Nerono rūmuose, ir čia nebuvo apsieita be batlaižiavimo; jis išgaudavo iš Nerono dovanų pinigais, dvarais, sodais, rūmais", – teigia kitas[30]. „Visai neįtikimas storulio Senekos apdribusiais skruostais, dvigubu pagurkliu ir trumpu kaklu portretas dviguboje hermoje. Jis prieštarauja ligoto, vegetariškai besimaitinančio rašytojo įvaizdžiui. Tikrojo jo portreto reikia ieškoti jo kūriniuose", – siūlo

[27] Pvz., Montaigne'is panaudojo pažodžiui išverstą Senekos papasakotą istoriją apie tai, kaip Augustas atleido sąmokslą rengusiam Cinai (Sen. *De clem.* I. 9). Montaigne M. de *Essais*. Paris, 1931. Livre I. P. 173– 176.

[28] Бекон Ф. *Сочинения*. Москва, 1977. Т. 2. С. 352.

[29] Tac. *Ann.* XV. 65. 1.

[30] *K. Marksas ir F. Engelsas apie literatūrą*. Vilnius, 1961. P. 129.

trečiasis[31]. Pabandykime pasinaudoti šiuo pasiūlymu ir prabėgomis pažvelgti į Senekos gyvenimą bei kūrybą.

Liucijus Anėjus Seneka gimė Ispanijos mieste Korduboje apie 4 m. pr. Kr. Jis buvo vidurinysis turtingo ir žinomo Romoje raitelių luomo retorikos žinovo Liucijaus Anėjaus Senekos sūnus. Vyresnysis jo brolis Novatas, įsūnytas tėvo draugo ir gavęs Galiono vardą, įkopė į senatorių luomą ir buvo valstybės veikėjas. Jaunesnysis brolis Mela gyveno ne valstybės vyro ir ne kūrėjo, o paprasto žmogaus gyvenimą. Šeima buvo patriarchališka. Nors tėvas garsėjo išsilavinimu ir retorikos gabumais, laikėsi ne modernių, o senovinių romėnų šeimos gyvenimo principų ir skiepijo juos sūnums. Motina tam visiškai pritarė. Gyvendama moderniausiame pasaulio mieste Romoje, ji netapo madinga moterimi, nesiekė net teisėtai jai priklausančios (trijų vaikų teisės suteiktos) emancipacijos.

Ankstyvoje vaikystėje būsimasis filosofas buvo atvežtas į Romą, nes tėvas jau anksčiau čia buvo įsikūręs. Seneka gavo puikų retorinį išsilavinimą ir mokėsi filosofijos pas Sotioną ir Atalą. Filosofija jaunuolį sužavėjo, ir jis visa galva į ją pasinėrė. „Jei nori būti laisvas, vergauk filosofijai!"[32] – vėliau skelbė jis, laikydamas ją vertingiausia dievo dovana[33], geriausiu prieglobsčiu nuo visų negandų[34]. Senekos jaunystės mokytojai padarė jam įspūdį visam gyvenimui. Senatvėje jis prisipažins: „Klausydamasis Atalo, smerkiančio ydas, paklydimus ir įvairias gyvenimo blogybes, dažnai imdavau gailėtis žmonių giminės ir tikėjau, kad jis pakilęs virš žmogui pasiekiamų viršūnių. Jis pats sakėsi esąs karalius, bet man atrodė dides-

[31] Berthold H. *Seneca. Mensch und Werk.* // Seneca. *Von der Seelenruhe.* Leipzig, 1989. S. 390.

[32] Sen. *Epist.* 8. 7.

[33] Sen. *De brev.* 19. 2.

[34] Sen. *Epist.* 14. 11.

nis už karalius, nes teisė ir juos. Kai jis pradėdavo girti skurdą ir įrodinėti, kad visa, kas nebūtina, yra tik nereikalingas ir sunkus svoris, dažnai norėdavau išeiti iš mokyklos, pasidaręs skurdžiumi. Kai pradėdavo juoktis iš mūsų malonumų, girti skaistų kūną, blaivų stalą, dvasią, laisvą ne tik nuo neleistinų, bet ir nuo nereikalingų malonumų, norėdavau sutramdyti gerklę ir pilvą. Šį tą iš tų laikų, Liucilijau, išsaugojau iki šiol... Nuo to laiko visam gyvenimui atsisakiau austrių ir grybų. Juk tai ne maistas, o skanumynas, verčiantis valgyti jau pasisotinus... Nuo to laiko visą gyvenimą nenaudoju tepalų, nes maloniausiai kvepia niekuo nekvepiantis kūnas. Nuo to laiko į mano skrandį nepatenka vyno. Nuo to laiko visą gyvenimą vengiu vonių, nes esu įsitikinęs, jog šutinti kūną ir sunkti iš savęs prakaitą yra nenaudingas išlepimas... Atalas girdavo tą čiužinį, kuris neįdumba nuo kūno svorio. Tad ir senas būdamas aš naudoju tokį, ant kurio nelieka gulėjimo pėdsakų"[35]. Kitas mokytojas patraukė jaunuolį Pitagoro idėjomis: „Smarkai buvau įsimylėjęs Pitagorą. Sotionas mums pasakojo, kodėl tas atsisakydavo valgyti mėsą ir kodėl po to Sekstijus darė tą patį. Abu taip elgėsi dėl skirtingų, bet didingų priežasčių. Sekstijus manė, jog ir be kraujo praliejimo užtenka žmogui maisto, o kai žudymas teikia malonumo, žiaurumas tampa įpročiu. Jis pridurdavo, kad reikia apriboti prabangą, teigdamas, jog įvairus ir mūsų kūnui svetimas maistas kenkia sveikatai. Pitagoras teigė, jog tarp visų būtybių esama giminystės ryšių, ir jos keičiasi sielomis... Vadinasi, jeigu tikėsime jo mokslu, nė viena siela nežūva, tik trumpą laiką ji būna viena, kol pereina, persilieja į kitą kūną... Šias mintis Sotionas papildydavo ir savo įrodymais, klausdamas:

[35] Sen. *Epist*. 108. 13–14; 23.

„Tu netiki, kad sielos pereina vis į kitus kūnus ir kad tai, ką mes vadiname mirtimi, yra kelionė? Netiki, kad šiuose gyvuliuose, žvėryse ar vandens gyvūnuose glūdi kokio nors žmogaus siela? Netiki, kad niekas šiame pasaulyje nežūva, o tik keičia vietą, kad ne tik dangaus kūnai sukasi tam tikrais ratais, bet ir gyvos būtybės išnyksta ir sugrįžta, ir sielos keliauja ratu? Didieji vyrai tuo tikėjo. Taigi kol kas susilaikyk nuo sprendimo ir nedaryk nieko, kas tam prieštarautų. Jei visa tai tiesa, nevalgydamas gyvūnų, išvengsi nuodėmės, o jei netiesa, būsi saikingas. Ar daug žalos padarys tavo patiklumas? Juk aš atimu iš tavęs tik liūtų ir kranklių maistą". Tokių jo žodžių paveiktas aš pradėjau nebevalgyti mėsos, ir po metų tai jau buvo ne tik lengva, bet ir malonu... Klausi, kodėl atsisakiau šio įpročio? Mano jaunystė prabėgo Tiberijaus Cezario principato metais. Tuomet buvo gujami įvairūs svetimi papročiai, o kai kurių gyvūnų mėsos nevalgymas laikomas prietaru. Tad prašomas ne tiek šmeižto bijančio, kiek filosofijos nemėgstančio savo tėvo, grįžau prie ankstesnių papročių"[36]. Iš pitagorininko Sekstijaus veikaluose išdėstytų patarimų Seneka išmoko savikontrolės ir savistabos. „Taip darydavo Sekstijus. Pasibaigus dienai, ruošdamasis gulti, klausdavo savo sielos: „Nuo kokio trūkumo išsigydei? Kokiai ydai pasipriešinai? Kuri tavo pusė tapo geresnė? ... Kas gali būti gražesnio už įprotį perkratyti visą dieną? ... Aš naudojuosi šia galimybe ir kasdien save teisiu. Kai išnešama lempa ir nutilsta mano įprotį žinanti žmona, naršau po visą dieną, matuodamas darbus ir žodžius. Nieko nuo savęs neslepiu, nieko nepraleidžiu"[37]. Šie iš mokytojų perimti praktiniai gyvenimo principai rodo Senekos valią ir norą tobulėti. Užsiė-

[36] Sen. *Epist.* 108. 17–22.
[37] Sen. *De ira* III. 36. 1–3.

mimą filosofija jis suvokė ne tik kaip pasaulėžiūros formavimą, bet ir kaip savęs tobulinimą. Visą gyvenimą jis stengėsi tobulinti sielą, ragino ir kitus daryti tą patį, dalijosi patyrimu.

Turėdamas apie dvidešimtį metų, Seneka susirgo sunkia plaučių liga ir išvyko gydytis į Egiptą. Ten toliau domėjosi filosofija, parašė mūsų nepasiekusį veikalą apie Egipto geografiją ir religiją. Grįžęs nusprendė kopti tradiciniais pareigybių laiptais ir tarp 33 ir 35 m. po Kr. buvo išrinktas kvestoriumi. Tuo metu parašė traktatus apie akmenų prigimtį, apie žuvų prigimtį, apie žemės drebėjimus. Jie taip pat neišliko. Pirmas mus pasiekęs Senekos veikalas[38] yra, matyt, apie 39 m. po Kr. sukurtas užuojautos žodis *Marcijai apie paguodą*. Tai ne dejonės dėl mirties, o sielos nemirtingumo priminimas ir raginimas nesielvartauti mirus sūnui.

Seneka tuo metu jau buvo garsus. Vienos jo kalbos klausydamas Kaligula užsiplieskė pavydu ir prasitarė užmušiąs kalbėtoją, bet šalia buvusi kažkokia moteris patarė jam nesitepti rankų: toks ligotas žmogelis vis tiek greitai mirsiąs[39]. Turbūt apmąstydamas Kaligulos įniršio priepuolius ir jo baisų žiaurumą, Seneka 41 m. po Kr. sukūrė veikalą *Apie pyktį*. Jis dedikuotas vyresniajam broliui, su kuriuo, matyt, buvo aptarinėtos pykčio aistros priežastys, jos įvertinimas ir būdai jai numalšinti. Dabar galime manyti, kad šiuo veikalu rašytojas išsakė neaiškią nuojautą, jog labai greitai jį patį užgrius galingųjų pyktis ir neapykanta.

Dėl imperatoriaus Klaudijaus žmonos Valerijos Mesalinos intrigų Seneka buvo ištremtas į Korsikos salą. Jis buvo apkaltintas svetimavimu su Klaudijaus dukterėčia Livila. Ši buvo

[38] Nė vieno Senekos veikalo parašymo tiksli data nėra žinoma. Čia pateikiamos daugumos mokslininkų priimtos datos.

[39] Dio Cass. LIX. 19. 7.

ištremta ir tučtuojau nužudyta. Mat Mesalina siekė susidoroti su Klaudijaus giminaičiais. „Ar Seneka buvo kaltas? Ar galėjo jis taip neprotingai elgtis?" – labai abejodamas dėl teigiamų atsakymų į šiuos klausimus svarsto šiuolaikinis mokslininkas, teigdamas, kad Senekos ištrėmimo priežastys greičiau bus buvusios politinės[40]. Aštuonerius metus Seneka praleido visai necivilizuotame krašte, supamas pirmapradės gamtos, stebėdamas jos stichiją, dangaus šviesulių kelius, mąstydamas apie dievą ir žmogaus prigimtį. Kad motina Helvija neliūdėtų dėl iki gyvos galvos ištremto sūnaus, Seneka 42 m. po Kr. žiemą rašo jai skirtą veikalą *Motinai Helvijai apie paguodą*, įrodinėdamas, kad tremtis nėra blogis. Ji teikia nepatogumų tik kūnui, bet jei žmogaus poreikiai natūralūs, t. y. nedideli, jis vargų veik nejaučia, nes ne materialios gėrybės, o „siela daro žmones turtingus"[41]. Seneka nedejuoja, nevaitoja, laikosi tvirtai ir oriai. Kitas tokios pat temos veikalas, sukurtas 43 ar 44 m. po Kr. žiemą, dedikuotas Klaudijaus kanceliarijos sekretoriui atleistiniui Polibijui. Seneka jame guodžia Polibijų dėl brolio mirties. „Tai ne užuojauta, o prastai slepiamas pataikavimas", – sako vienas mokovas[42]. Jis teigia, jog per Polibijų Seneka siekęs imperatoriaus malonės ir apsimestinai jį garbinęs: „Išsitiesk ir, ašaroms besiveržiant iš akių, žvelk į Cezarį. Galingos ir šviesios dievybės akivaizdoje jos išdžius, jos spindesys neleis nieko kita matyti, prikaustys tavo žvilgsnį"[43]. Tačiau kažin ar Jūs, Pone, turite moralinę teisę smerkti šio veikalo autorių, jei pats nebuvote ištremtas, jei nė žalio supratimo neturite apie tai, kas yra tremtis, jei savo

[40] Grimal P. *Sénèque*. Paris, 1981.

[41] Sen. *Ad Helv*. 9. 5.

[42] Waltz R. *Consolation à Polybius. Circonstance. Date* // Sénèque. *Dialogues*. Paris, 1970. T. 3. P. 94.

[43] Sen. *Ad Polyb*. 12. 3.

priekaištus surašėte įsitaisęs patogiame kabineto krėsle? O gal tie priekaištai plaukia iš nežinojimo? Mat teisingai, drąsiai, garbingai besielgiąs kiekvienas žmogus veikia pagal logo, vadinasi, dievo dėsnius ir gal neprilygsta, bet yra artimas dievui. Seneka tai ne kartą pabrėžia. O teisingai tvarkydamas milžinišką valstybę ir būdamas maloningas, imperatorius tuo labiau priartės prie dievų[44]. Bet Jūs, Pone, turėtumėte būti patenkintas: Klaudijus negirdėjo ir neišklausė Senekos. Filosofas toliau tebegyveno Korsikoje.

Nuo filosofijos jis dabar palinko prie grožinės literatūros: ėmė rašyti tragedijas. Turime dešimt Senekai priskiriamų dramų: *Įtūžęs Herkulis, Trojietės, Finikietės, Medėja, Fedra, Edipas, Agamemnonas, Tiestas, Herkulis Etietis, Oktavija*. Daugumos mokslininkų nuomone, paskutinioji yra parašyta ne Senekos, nors jos stilistika ir labai artima Senekai. Kai kas abejoja ir dėl priešpaskutiniosios tragedijos autorystės. Tai vienintelės išlikusios romėnų tragedijos. Matyt, dalį dramų Seneka parašė tremtyje, kitos buvo sukurtos apie 60 m. po Kr. Dramose autorius kalba apie tą patį kaip ir traktatuose: apie aistrų pražūtingumą, apie garbingą gyvenimą ir garbingą mirtį, apie žmogaus silpnybę ir tvirtybę. Iš jų ateityje mokysis dramos žanro Vakarų Europos literatūra: graikų dramos Renesanso laikais dar bus nepopuliarios, Corneille'is, Rassine'as, Sheakspeare'as dairysis į Seneką.

Ketvirtajai Klaudijaus žmonai Agripinai panorėjus, Seneka 49 m. po Kr. rugpjūčio mėnesį buvo sugrąžintas iš tremties. Galbūt tais pačiais metais jis parašė veikalą *Apie gyvenimo trumpumą*, skirtą labai užsiėmusiam valstybės reikalais Pompėjui Paulinui. Seneka ragina jį atsisakyti pareigų ir atsidėti

[44] Grimal P. *Op. cit*. P. 38–40.

aukštesniems dalykams: išminčių veikalų skaitymui ir apmąstymams. 50 m. po Kr. Seneka tapo pretoriumi. Dabar, matyt, atrodė labai viliojantis ir Agripinos pasiūlymas mokyti jos sūnų iš ankstesnės santuokos Liucijų Domicijų Agenobarbą, po Klaudijaus įsūnijimo pavadintą Neronu. Seneka galėjo tikėtis padaryti jam įtaką, kad tas svarbus valstybės žmogus augtų teisingas ir doras. Nors tuo metu dar nebuvo žinoma, kad Neronas, o ne Klaudijaus sūnus Britanikas taps imperatoriumi, Seneką galėjo vilioti patraukli viltis šalia sosto padėti išmintį. Tačiau Seneka mokė Neroną tik aiškiai reikšti mintis, kalbėti viešai pasirengus ir nepasirengus, polemizuoti bei kitų iškalbos gudrybių. Agripina neleido mokyti filosofijos.

53 ar 54 m. po Kr. pradžioje sukurtas veikalas *Apie sielos ramybę* dedikuotas Liucijui Anėjui Serenui. Vardas *Serenus* reiškia „Giedrasis", ir galbūt Seneka turėjo tai galvoje, skirdamas jam traktatus poilsio ir sielos ramybės tema. Nežinia, ar Serenui pasitarnavo Senekos patarimai atsikratyti graužiančios nerimasties, bet jie jam buvo reikalingi, nes imperatoriaus dvare besisukiojančio jaunuolio likimas nebuvo ramus. Po dešimties metų Neronas jį nunuodys. Bet prieš tai nuodai dar ne sykį buvo panaudoti ir įvyko dar daug kitų įvykių. Agripina 54 m. po Kr. nunuodijo imperatorių Klaudijų ir pasirūpino, kad įpėdiniu taptų įsūnytasis Neronas. Seneka parašė satyrą *Dieviškojo Klaudijaus sumoliūgėjimas*. Joje jis reiškė viltį, kad atėjęs naujasis princepsas Neronas bus panašus į Augustą. Jis vykdys priešingą Klaudijui politiką, grąžins senatui buvusią reikšmę, teisėjaus tik savo rūmuose, o ne valstybinėse įstaigose. Tarytum jaunas ir gražus dievas žengs jis į sostą. Nerono valdymo pradžioje Seneka parašė veikalą *Apie atlaidumą*. Galbūt pirmoji knyga yra Senekos kalba Nerono pripažinimo princepsu proga. Ji nusako valstybės programą ir

piešia idealaus valdovo paveikslą. Antroji knyga liko nebaigta. 55 m. po Kr. buvo nunuodytas Britanikas. Gal po Britaniko nužudymo Seneka pajuto abejonių dėl Nerono atlaidumo ir veikalo nebaigė[45]. Bet kol kas Neronas buvo per jaunas valdyti. Jis ir nesiveržė to daryti. Todėl valstybės reikalus tvarkė du draugai: Seneka ir pretorionais vadinamos asmeninės imperatoriaus kariuomenės vadas Afranijus Buras. Jiedu gerai sutarė ir valdė gana sumaniai. Atsigavo senatoriai, daugeliui jų buvo suteiktos pašalpos, kad galėtų turėti luomui reikalingą sumą, valstybės iždas atskirtas nuo imperatoriaus turtų. Mums lengva apie tai kalbėti, bet padaryti nebuvo paprasta. Į valstybės reikalus energingai bandė kištis Agripina, buvo ir kitų sunkumų. Todėl norėtųsi pataisyti aną marksizmo klasiką: gal geriau Seneką vadinti ne rūmų intrigantu, o sumaniu diplomatu?

Apie 55 m. po Kr. Seneka parašė veikalą *Apie išminčiaus tvirtybę*, dedikuodamas jį Serenui ir ragindamas abejingai ir tvirtai pakęsti įžeidinėjimus ir skriaudas. 58 m. po Kr. sukuriama vyresniajam broliui skirta diatribė *Apie laimingą gyvenimą*. Ji, matyt, yra atsakymas į galbūt Agripinos užsiundyto Publijaus Suilijaus Rufo, garsaus Klaudijaus laikų skundiko, priekaištus Senekai dėl turimų didelių turtų. Seneka jį patraukė į teismą dėl ankstesnės veiklos, pražudžiusios daugelį žmonių, ir Suilijus buvo ištremtas. Matyt, turėdamas galvoje minėtus priekaištus, Seneka parašė *Apie laimingą gyvenimą*. Autorius įrodinėja, kad jis nevergauja turtui, kad jo turtai nėra iš ko nors atimti, kad niekas pas jį atėjęs neras kadaise jam priklausiusio daikto. Veikalas mus pasiekė be pabaigos, bet jame jau tvyro būsimų pavojų nuotaika. Po metų įsipainiojęs

[45] Berthold H. *Op. cit.* S. 400.

į meilės reikalus Neronas nutarė užmušti motiną. Jis sugalvojo įsodinti ją į specialiai pastatytą jūroje suirsiantį laivą. Bet Agripina išplaukė į krantą. Ji grasino sukelti žmones, pasitelkti kariuomenę. Bijodami pilietinio karo, Seneka su Buru patarė Neronui nusiųsti kareivius jos nužudyti. Tuo žmonių vadinti aukso amžiumi Senekos įtakos laikai 59 m. po Kr. ir baigiasi. Neronas pradeda tvarkytis pats, Seneka pamažu traukiasi. Dabar jis parašo paskutinį Serenui skirtą veikalą *Apie poilsį*. Pokalbininkų vaidmenys pasikeitė. Seneka neberagina Sereno darbuotis, jis įtikinėja, kad daug geriau pasitraukti nuo valstybės reikalų.

59–60 m. po Kr. Seneka rašo traktatą *Apie geradarystes*. Veikalas skirtas bičiuliui Liberaliui, kurio vardas labai tinka pasirinktai temai. Mat *Liberalis* reiškia „Dosnusis".

Ateina baisieji 62 m. po Kr. Ketindamas vesti Popėją, Neronas norėjo išsiskirti su pirmąja žmona, Klaudijaus dukterimi Oktavija. Buras su Seneka tam priešinosi. Bet Buras mirė, matyt, taip pat nunuodytas, ir Oktavija 62 m. po Kr. pavasarį buvo ištremta, o vasarą nužudyta. Seneka kreipėsi į Neroną, prašydamas pasiimti savo dovanas ir leisti jam ramiai gyventi kaip privačiam žmogui. Neronas neleido. Tačiau Seneka vis tiek nebedalyvavo nei valstybės, nei Nerono gyvenime. Keletą kartų bandyta jį nunuodyti, bet nepavyko. Dabar jis daug kuria. 62 m. po Kr. rašo *Gamtos mokslų klausimus* ir pradeda *Laiškus Liucilijui*. Juos rašys iki mirties. Per keletą paskutiniųjų savo gyvenimo metų Seneka parašo iki mūsų laikų neišlikusius veikalus *Raginimai filosofijai, Apie santuoką, Apie prietarus, Apie draugystę* ir Liucilijui skirtą diatribę *Apie apvaizdą*. Rankraščiuose ji yra pirma, bet sukurta turbūt paskutinė. Šiame veikale Seneka tvirtai pareiškia, kad dievai turėjo susižavėję žvelgti į Katono Utikiečio mirtį. Nežinia, ar

autorius nujautė, kad jie galės gėrėtis ir jo paties tvirtybe. Apkaltintam dalyvavimu sąmoksle Senekai 65 m. po Kr. Neronas įsakė mirti. „Šis neišsigando, – rašo Tacitas, – ir paprašė atnešti testamentą. Centurionui su tuo nesutikus, Seneka, kreipdamasis į draugus, pareiškė: nors jam draudžiama padėkoti bičiuliams pagal nuopelnus, jis paliekąs jiems vienintelę, bet gražiausią gėrybę, kuri jam priklauso, būtent savo gyvenimo būdą. Tuos, kurie jį prisimins, žmonės gerbs už didžiulę dorybę – tokią ištikimą draugystę. Kartu sulaikydamas juos nuo ašarų tai pokalbiu, tai griežtesniu pamokymu, žadina jų tvirtybę, klausdamas, kur išminties pamokymai, kur tiek metų ugdyti samprotavimai apie gresiančias negandas? Kas nežino Nerono kraugerystės?! Nužudžius motiną ir brolį, nieko kita jam nebeliko, kaip tik atimti gyvybę savo mokytojui ir auklėtojui. Tarsi kitiems išdėstęs tokias ir panašias mintis, apkabina žmoną ir, palyginti su ankstesniu tvirtumu, kiek sušvelnėjęs, meldžia ir prašo ją nenugrimzti į amžiną sielvartą, bet iškęsti vyro pražūtį turint garbingą paguodą – jo dorai nugyventą gyvenimą. Ši, priešingai, teigia pasiryžusi mirti ir reikalauja, kad nedelsiant pakiltų galvažudžio ranka. Tada Seneka, nenorėdamas kliudyti jos pomirtinei garbei ir iš meilės bijodamas ją, kurią vienintelę mylėjo, palikti skriaudėjams, prabilo: „Aš nurodžiau, kas gali palengvinti tau gyvenimą, o tu labiau nori pasipuošti mirties šlove. Nepavydėsiu tavo poelgio kilnumo. Tegu mes abu vienodai narsiai žūsime, bet tavo mirtis bus šlovingesnė". Po to abu kartu persipjovė rankų venas. Kadangi iš nusenusio, menko maisto išsekinto kūno kraujas tekėjo lėtai, Seneka persikirto kelių ir pakinklių gyslas. Nualintas baisios kankynės ir nuogąstaudamas, kad jis pats, matydamas jos kančias, neprarastų ištvermės, pataria jai išeiti į kitą kambarį. Ir paskutinę valandą, nestokodamas

iškalbos, pasikvietė raštininkus ir daug ką jiems padiktavo, kas vėliau paskelbta visų žiniai jo paties žodžiais, kurių nenoriu savaip atpasakoti... Seneka, matydamas, kad kraujas bėga lėtai, ir mirtis neateina, prašo Stacijų Anėją, bičiulį, nusipelniusį ištikima draugyste ir medicinos išmanymu, jau paruoštų nuodų, kuriais būdavo marinami Atėnų teismo pasmerktieji. Tačiau atneštą taurę išgėrė veltui, nes sąnariai jau buvo atšalę ir kūnas neimlus nuodams. Pagaliau jis įlipo į šilto vandens baseiną, apšlakstė šalia stovinčius vergus, sakydamas nuliejęs tuos lašus Jupiteriui Išlaisvintojui. Iš ten buvo įneštas į pirtį ir uždusintas karštais garais. Jį sudegino be laidotuvių iškilmių. Taip buvo prisakęs testamente, kai, dar būdamas labai turtingas ir galingas, mąstė apie gyvenimo pabaigą"[46]. Taigi Senekos mirtis paliudijo milžinišką jo sielos didybę. Ji liepia nutilti bandantiems ją sumažinti menkystų balsams. Seneka išėjo iš šio pasaulio *certo gradu,* kaip ir dera stoikui.

O ar jis geras stoikas? Juk Seneka kartais (o laiškuose ypač dažnai) cituoja Epikūrą. Ar tai reiškia, kad šis stoikas yra ir truputėlį epikūrininkas? „Nereikia laikyti Senekos eklektiku, – teigia žymus stoicizmo žinovas. – Jis jaučia griežtą ribą tarp stoicizmo ir epikūrizmo. Jis priekaištauja Epikūrui, kad tas nori padaryti dorybę malonumų tarnaite, kad jo egoistinis utilitarizmas veda į asocialumą ir neveiklų mieguistumą. Seneka nesutinka su Epikūru, pasmerkusiu dievus neveiklumui ir tvarkingą bei gražų pasaulį laikiusiu atsitiktinumo rezultatu. Jo nuomone, teisingai gyventi žmogų gali išmokyti tik stoja, traktuojanti logą kaip vyraujančią galią ir pasaulyje, ir atskirame žmoguje"[47].

[46] Tac. *Ann.* XV. 62–64.
[47] Pohlenz M. *Die Stoa.* Gottingen, 1948. S. 306.

Vadinasi, Seneka yra ortodoksinis stoikas? Jis pats nepritartų tokiai nuomonei: „Aš keliausiu išmintu taku, bet, jeigu rasiu trumpesnį ir lygesnį kelią, pats išgrįsiu. Visi, kurie žingsniavo prieš mus, yra ne valdovai, o vadovai“[48]. „Nepriskiriu savęs nė vieno stoiko mokyklai,“ – pareiškia jis[49]. Taip, jis vertina Chrisipą, nors su tuo graiku ne visuomet sutinka. Laiko svarbiais Zenoną ir Kleantą. Prie Panaitijo traukia valstybinės pilietinės pažiūros, aristokratinė laikysena, žavėjimasis apvaizdos darbais gamtoje. Poseidonijas daro įtaką jo gamtamoksliniam pasaulio aiškinimui, antropologijos supratimui, afektų teorijai. Monoteistinis Senekos dievo supratimas taip pat telpa į stoikų teologijos rėmus. Jis aiškina, kad dievą galima vadinti daugeliu vardų: romėnai jį gerbia kaip Jupiterį, filosofai jame mato viskam vadovaujantį logą, dievas taip pat yra *fatum* – nesugrąžinamas visa ko dėsningumas, dievas taip pat yra *physis* viso – tapsmo ir augimo – šaltinis. Jis – visa tikslingai išdėstanti apvaizda ir visa persmelkianti pneuma, ir pagaliau dievas yra visybė, kurioje atskirybės turi savąją būtį. Su Poseidoniju jis stebi viso, kas yra, dėsningumą, su Panaitiju pažįsta apvaizdos veiklą ir pritaria pasaulio grožio vertinimui. Tačiau jo religingume esama ypatingo, stoicizmui nebūdingo asmeninio santykio su dievu. Seneka reiškia dėkingumą geradarystes teikiančiam dievui pasaulio valdovui ir tiki, kad dievas myli žmones, ypač geruosius. Jis žavisi tvarkingu, tikslingu ir tobulai gražiu pasauliu ir yra dievui be galo už jį dėkingas.

„Seneka dažnai esti mūsiškis“, – pasakys vėliau Tertulianas[50]. Laktancijus cituos jį 33 kartus, pasitelkdamas Dievo ir

[48] Sen. *Epist.* 33. 10.
[49] Sen. *De vita* 3. 2.
[50] Tert. *De an.* 21.

angelų buvimo įrodymui, netikrų dievų kritikai[51] bei kitiems teiginiams paremti. Šv. Jeronimas, rašydamas traktatus apie pyktį ir apie santuoką, naudosis atitinkamais Senekos veikalais ir trumpą jo biografiją įtrauks į savo veikalą *Apie žymiuosius vyrus* šalia apaštalų, šventųjų ir jų bendražygių gyvenimų aprašymų[52]. Daugelis Senekos teiginių tapo krikščionybės maksimomis, jų praktinės moralės postulatais. Jo propaguojama panieka žemės gėrybėms, veržimasis į transcendentinį gėrį, įsitikinimas, kad dievas yra visur, kad žino slapčiausias mintis, kad viskas yra iš jo malonės, kad nereikia kerštauti net mus nuskriaudusiems, jo skelbiama visų, net žemiausios padėties žmonių meilė – tai toli gražu ne visos idėjos, veikusios krikščionybę. Matyt, verta sutikti su teiginiu, kad „šalia šv. Pauliaus Seneka buvo žymiausia epochos siela"[53]. Tikriausiai tai jaučiant buvo sukurti ilgai autentiškais laikyti šių dviejų vyrų laiškai. Dabar įrodyta, kad jie netikri, bet vis tiek esama hipotezių apie šv. Pauliaus ir Senekos ryšius[54]. Jos remiasi ir idėjų bendryste, ir tuo, kad filosofo brolis Galionas, eidamas prokonsulo pareigas Graikijoje, buvo susidūręs su šv. Pauliumi: jis atsisakė teisti šv. Paulių, žydų apkaltintą Korinte skelbiant netikrą tikėjimą[55]. Dėl artimumo krikščionybei Seneka nebuvo užmirštas Viduramžiais, vienuoliai ir pasauliečiai jį skaitė ir persirašinėjo.

„Ar aš neinu pirmtakų pėdomis? Taip, bet leidžiu sau ir kai ką atrasti, ir pakeisti, ir palikti. Aš – ne jų vergas, o bendramintis"[56]. Seneka ne tik perima, bet ir reformuoja kai

[51] Lact. *D. I.* I. 7. 5; 5. 26; 16. 10–11.
[52] Hier. *De viris ill.* 12.
[53] *Lexikon der Alten Welt.* Zürich und München, 1990. Bd. 3. S. 2779.
[54] Sevenster J. N. *Paul and Seneca.* Leiden, 1961.
[55] *Apd* 18, 12–17.
[56] Sen. *Epist.* 80. 1.

kuriuos Senosios ir Viduriniosios stojos teiginius. Veikale *Apie laimingą gyvenimą* jis ne tik atmeta priešininkų užsipuldinėjimus, bet ir sukuria meno gyventi, mėgaujantis materialiomis gėrybėmis, principus. Seneka buvo vienintelis romėnas, šitaip pertvarkęs stoicizmą. Kitas originalus Senekos atradimas – sąžinės reikšmės išryškinimas. Pirmą sykį filosofijoje sąžinė padaryta gyvybinga jėga. Nuo Senekos laikų sąžinė filosofijoje įgyja teorinį pripažinimą.

„Ko reikia, kad būtum gerasis? Noro", – moko Seneka[57]. Tai ne heleniškas, o romėniškas supratimas. Nors Seneka perima kai kurias kosmopolitinės stoicizmo idėjas, jis lieka romėnas. Pabrėždamas saviauklos, tobulinimosi svarbą, svarbiausiu faktoriumi jis laiko valią. Tai ne intelektas, norėti neišmokstama, tai romėnui gerai suprantamas valios veiksmas.

„Tegu Graikija per daug nesididžiuoja tėvu, narsiai sutikusiu žinią apie sūnaus mirtį. Mūsų Pulvilas nė kiek neprastesnis"[58], – šiuose žodžiuose glūdi svarbiausia Senekos nuostata: didžiavimasis šventais protėvių papročiais, žygiais, darbais. *Mores maiorum* per amžius buvo romėnų idealas. Seneka taip pat kito neranda. Jam, kaip kokiam Numos laikų gyventojui, baisu, kai kas nors vyksta *sine more, sine auspiciis*[59]. Ar jis iš tiesų tiki būrimu iš paukščių? Nežinia, bet jam turbūt svarbiau tai, kad pasielgta ne pagal senolių paprotį. Tokį poelgį jis smerkia taip pat, kaip kadaise Livijus smerkė Flaminijų, tapusį konsulu be auspicijų[60]. Senekos veikalų romėnas – tai senųjų laikų *pater familias*, šeimynos tvarkytojas ir gynėjas. Rašytojui nenusibosta kartoti ir priminti tradicines romėnų

[57] Sen. *Epist*. 80. 4.
[58] Sen. *Ad Marc*. 13. 1.
[59] Sen. *De ira* III. 2. 5.
[60] Liv. *Ab urbe cond*. XXI. 63.

vertybes. Kaip ir Livijaus veikaluose, Senekos kūryboje Fabricijus yra kuklaus gyvenimo būdo *(paupertas)* pavyzdys, Regulas įkūnija duotojo žodžio vykdymą *(fides)*, Katonas Vyresnysis parodo, koks orus *(gravitas)* turi būti magistratas. Seneka žavisi nacionaliniais romėnų didvyriais Mucijumi Scevola, Klelija, Horacijumi Koklitu, daugybę kartų šlovina Scipioną ir Katoną Utikietį. Taigi su stoicizmu Seneka elgiasi kaip tikras romėnas užkariautojas: pasiima ir prisitaiko savo reikmėms. Beje, jis sakosi galvojąs ir apie mus, Malonusis skaitytojau. Be abejo, manė, kad mes būsime romėnai. Neįsivaizdavo, kad juo domėsis Šiaurės krašto barbarai. Bet Senekos juk būta be galo tolerantiško: ir vergus, ir kitataučius jis laikė žmonėmis, ragino mylėti vieniems kitus. Todėl jis tikriausiai bus patenkintas, jei sau prisiskirsime jo žodžius: „Esu užsiėmęs ainių rūpesčiais. Jiems surašau, kas galėtų padėti... Šaukiu: „Kūnui pataikaukite tiek, kiek reikia gerai sveikatai. Tegu maistas tik alkį malšina, gėrimas – troškulį, tegu drabužis saugos tik nuo šalčio, o būstas nuo visų kitų negandų. Visai nesvarbu, ar jis iš velėnos, ar iš įvairiausių svetimų kraštų akmenų. Žinokite, kad po šiaudiniu stogu žmogui nė kiek neblogiau negu po auksiniu. Niekinkite visa, kas, be reikalo vargstant, daroma norint papuošti ar pasirodyti. Atminkite, kad niekas, išskyrus sielą, nėra vertas nuostabos. Jei ji didelė, tai nieko nebėra didesnio“[61]. Verta įsiklausyti ir į šiuos, ir į visus kitus Senekos žodžius.

Dalia Dilytė

[61] Sen. *Epist.* 8. 2–5.

DIATRIBĖS

Pirma dialogų knyga
Liucilijui

KODĖL GERUOSIUS VYRUS IŠTINKA NESĖKMĖS, NORS YRA APVAIZDA

APIE APVAIZDĄ
De providentia

I. 1. Liucilijau, tu manęs klausi: jei pasaulį valdo apvaizda, kodėl geriesiems vyrams[1] atsitinka daug nelaimių? Tai patogiau būtų išdėstyti platesniame darbe, įrodinėjant, kad apvaizda vadovauja visatai, ir dievas glūdi mumyse[2], bet, kadangi tu nori išplėšti visumos dalelę ir išspręsti vieną prieštaravimą, palikęs neliestą visą ginčą, atliksiu tą nesunkų darbą, vesiu dievų bylą. 2. Neverta dabar įrodinėti, kad tokia didinga kūrinija negali būti be sargo ar kad žvaigždynų suartėjimai ir išsiskyrimai nėra atsitiktiniai protrūkiai, kad dažnai susimaišo ir beregint susibado tai, ką gena atsitiktinumas, kad tas nekliudomas skriejimas, nešąs šitiek sausumos ir jūros daiktų, šitiek skaisčių, tvarkingai spindinčių šviesulių, gali vykti tik vadovaujant amžinajam dėsniui[3]; kad ši tvarka nebūdinga klajoklei materijai, kad neatsitiktinai susijungė visa, kas priklauso nuo tokio sutvarkymo: nepaprastai sunki žemės masė tūno nejudėdama ir stebi aplink ją skubančio dangaus bėgimą, duburiuose pasklidusios jūros drėkina žemynus ir nedidėja, įtekėjus upėms, milžiniški dalykai gimsta iš mažutėlaičių sėklelių. 3. Net tai, kas atrodo sumiša ir netvirta (turiu gal-

voje liūtis, debesis, sviestų žaibų pliūpsnius ir, sprogus kalnų viršūnėms, išsiveržusias ugnis, žemės drebėjimus ir kitokius nerimastingosios pasaulio dalies sukeliamus reiškinius), nevyksta gaivališkai, nors ir atrodo nelaukta; turi priežastis, kaip ir svetimuose kraštuose matyti stebuklai: karštas vanduo tarp bangų ar plačioje jūroje iššokantys naujų salų plotai. 4. Jei kas stebės, kaip atslūgdama jūra nuplauna krantus ir netrukus vėl užneša, pamanys, kad aklai besirisdamos bangos tai sutankėja, tai susitraukia, tai sprogsta ir sparčiai bėgdamos vėl siekia užimti savąją vietą, o iš tiesų jos auga dalimis ir pagal valandas bei dienas tampa platesnės ar mažesnės, priklausomai nuo to, kaip jas kilsuoti ragina šviesulys, pagal kurio valią tvinsta Okeanas. Tai paliksime kitam kartui, tuo labiau, kad tu dėl apvaizdos ne abejoji, bet tik klausi. 5. Sutaikinsiu tave su dievais kaip taurų su tauriaisiais. Daiktų prigimtis neleidžia, kad gėris kenktų geriems. Gerųjų vyrų ir dievų draugystė, suartinama dorybės, klesti. Pasakiau „draugystė"? Tai glaudumas ir panašumas, nes kartais gerasis žmogus nuo dievo tik laiku tesiskiria, jis jo mokinys, varžovas ir tikrasis vaikas, kurį tas didingasis gimdytojas, veiklus dorybių sargas, kaip ir visi griežti tėvai, auklėja griežčiau. 6. Taigi kai pamatysi puikius dievų mylimus vyrus vargstant, prakaituojant, į statumas kopiant, o bloguosius tik išdykaujant ir malonumuose skęstant, prisimink, kad mums džiaugsmo teikia sūnų saikingumas, o vergiūkščių – palaidumas; pirmiesiems tenka kietoka drausmė, antrųjų laisvumą ugdome. Tegul tau tas pat būna aišku apie dievą: gerojo vyro jis nelepina, bando, grūdina, sau jį ruošia.

II. 1. „Kodėl geruosius vyrus ištinka daug negandų?" Gerajam vyrui negali atsitikti nieko bloga: priešybės nesantykiauja. Kaip šitiek upių, tiek iš aukštybių užgriūvančių liūčių, tokia gydomųjų šaltinių galia nepakeičia jūros skonio, net neatskiedžia, taip negandų puolimas nepakeičia narsaus vyro sielos, ji lieka tokia pat, ir, kad ir kas atsitiktų, viską nudažo savo spalva, mat ji yra galingesnė už visus išorinius dalykus. 2. Ne taip pasakiau: ne bando juos pajusti, o nugali ir apskritai rami bei maloni pakyla prieš besiveržiančius. Visas negandas laiko pratybomis. Koks gi garbingų nuostatų vyras netrokšta teisingo vargo ir nepasiryžęs vykdyti pavojingų pareigų?! Kokiam veiklūnui poilsis nėra bausmė?! 3. Besirūpinančius jėgomis atletus matome grumiantis su kiekvienu stipriausiuoju ir reikalaujant, kad mankštintojai eitų prieš juos iš visų jėgų, jie leidžiasi daužomi ir mėtomi, o jei neranda vieno sau lygaus, iš karto puolami daugelio. 4. Gerosios savybės be priešininko vysta; jų dydis ir jėga atsiskleidžia tuomet, kai kantrybė parodo, ką jos gali. Žinok, tą patį reikia daryti geriesiems vyrams, kad neišsigąstų grublų ir sunkumų, nesiskųstų likimu, kad visa, kas atsitinka, laikytų geru. Svarbu ne ką, o kaip pakeli. 5. Ar nematai, kokia nevienoda tėvų ir motinų globa? Pirmieji liepia, kad vaikai būtų skatinami laiku lavintis, nepakenčia jų dykinėjimo net per šventes, verčia prakaituoti, o kartais ir ašaroti. O motinos nori glausti glėbyje, laikyti šešėlyje, kad jie niekuomet neliūdėtų, niekuomet neverktų, niekuomet nevargtų. 6. Dievas gerųjų atžvilgiu yra tėviško nusistatymo, juos stipriai myli ir sako: „Tegul skausmai ir nuostoliai juos kamuos, kad įgytų tikrąją tvirtybę".

Nejudėdami, netekę ne tik vargo, bet ir galimybės krutėti bei normalaus svorio, peniūkšliai silpsta. Nepažeidžiama laimė nepakelia jokio smūgio, o to, kuris be perstojo kirtosi su nesėkmėmis, oda nuo skriaudų surambėjo, toks nenusileido jokiai nesėkmei, toks ir parkritęs kaunasi keliaklūpsčias. 7. Tu stebiesi, kad nepaprastai mylįs geruosius dievas, norėdamas, kad jie būtų puikiausi ir žymiausi, skiria jiems dalią, su kuria grumdamiesi jie galėtų mankštintis? O aš išties nesistebiu, jei dievai kada nors panori pasižiūrėti į didžius vyrus, kaktomušomis einančius prieš kokią nors nelabadę. 8. Mums juk kartais smagu, kai ryžtingas jaunikaitis pataiko iš laidynės į beužgriūvantį žvėrį, kai neišsigąsta liūto puolimo, ir tas reginys tuo malonesnis, kuo garbingesnio žmogaus tai darbas. Tokie dalykai negali atkreipti dievų akių, tai vaikiškos žmonių lengvabūdiškumo pramogos. 9. Štai vertas užsiėmusio savo darbu dievo žvilgsnio reginys, štai kas verta dievo: narsus vyras, susidūręs su nelabu likimu, net jei jis jį prisišaukė. Sakau, nematau, ką žemėje gražesnio galėtų turėti Jupiteris, jei norėtų ten atkreipti dėmesį, už Katoną, jau ne kartą palūžus šalininkams, vis tiek tiesiai stovintį tarp valstybės griuvėsių. 10. Jis taria: „Tegu viskas pereis vieno valdžion, tegu legionai saugos sausumą, laivynas – jūras, Cezario kariai apguls vartus, Katonas turi kur išeiti. Viena ranka jis atvers platų kelią laisvei. Ši net pilietiniame kare švari ir nekalta geležis atliks gerą ir kilnų darbą: laisvę, kurios negalėjo suteikti tėvynei, atiduos Katonui. Siela, stverkis seniai apmąstyto darbo, išsiveržk iš žmonių reikalų! Jau susitiko Petrėjus su Juba ir guli vienas kito rankos nužudyti[4]. Narsi ir nepaprasta yra

mirties sutartis, bet ji netinka mano didybei. Katonui taip pat šlykštu prašyti ką nors kitą mirties, kaip ir gyvybės". 11. Man aišku, kad dievai nepaprastai smagūs žiūrėjo, kaip tas vyras, ryžtingas keršytojas už save, gelbsti kitus, tvarko išvykstančiųjų atsitraukimą, kaip net paskutinę naktį skaito, kaip įsmeigia kardą į tauria krūtinę, kaip išplėšia širdį, ranka išleisdamas tą labai šventą sielą, nevertą tepti geležimi[5]. 12. Manau, jog žaizda buvo netaikli ir neveiksminga štai dėl ko: nemirtingieji dievai negalėjo atsižiūrėti į Katoną, todėl sulaikė ir dar kartą pašaukė narsą, kad ji atsiskleistų sunkesniu atveju. Jis vėl dar didžiadvasiškiau ėmėsi mirties negu buvo pradėjęs. Kodėl gi jie negalėjo mielai žiūrėti į savo augintinį, išeinantį taip garbingai ir įsidėmėtinai?! Mirtis pašventina tuos, kurių pasitraukimą šlovina net jų bijantys.

III. 1. Toliau kalbėdamas parodysiu, kad nelaimės tik atrodo tokios esą, o dabar sakau, jog tai, ką tu vadini grublais, negandomis ir bjaurastimi, pirma, yra naudinga tiems, kuriems tenka, antra, naudinga visiems žmonėms, nes jais dievai labiau rūpinasi negu pavieniais asmenimis, trečia, tai atsitinka to norintiems, ir jie verti nelaimės, net jei ir nenorėtų. Pridursiu, kad taip yra lemta, ir gerųjų atžvilgiu veikia tas pats dėsnis, pagal kurį jie yra gerieji. Patarsiu tau niekada negailėti gerojo vyro, mat jis gali būti vadinamas apgailėtinu, bet negali toks būti. 2. Sunkiausia iš visų išvardytųjų paaiškinti pirmąjį dalyką: tai, dėl ko šiurpstame ir drebame, yra naudinga tiems, kuriems tenka. „Tu sakai, kad naudinga būti išvarytam į tremtį, nuskurdintam,

palaidoti vaikus, žmoną, būti apjuodintam, sužalotam?" Jei stebiesi, jog tai kam nors naudinga, stebėsiesi išgirdęs, kad kai kuriais žmonėmis dievai rūpinasi, pasitelkę kardą ir ugnį, badą ir troškulį. Bet jei vienas sau pagalvosi, jog kai kam gydant skutami kaulai, ištraukiamos ir išplėšiamos gyslos, nupjaunamos pavojingai gadinusios visą kūną rankos ar kojos, sutiksi, jog tau įrodoma, kad nemalonumai naudingi tiems, kuriems tenka, taip pat, dievaži, kaip kai kurie giriami ir siekiami dalykai yra žalingi jais besidžiaugiantiems, pavyzdžiui, apsirijimas, girtavimas ir panašūs dalykai kenkia, prisidengę malonumo šydu. 3. Tarp daugybės didingų mūsų Demetrijaus pasakymų yra ir toks, mano neseniai išgirstas, dar tebeaidintis ir tebeskambantis ausyse: „Nėra nelaimingesnio žmogaus už tą, kuriam niekada neatsitinka jokių negandų". Mat jam neleista savęs išbandyti. Ar pagal jo norą jam viskas plūsta, ar prieš norą, tačiau dievai apie jį mano nekaip: jis pasirodė nevertas nugalėti likimą, kuris vengia ištižėlių, tarytum sakydamas: „Kam man toks priešininkas? Jis tuojau sudės ginklus, nereikės prieš jį visos mano galybės, menkas grasinimėlis jį nublokš, jis neįstengs atlaikyti mano žvilgsnio. Reikia dairytis kito, su kuriuo galėčiau susidurti, gėda kirstis su pralaimėti pasiruošusiu žmogumi". 4. Gladiatorius laiko nešlove stoti į porą su silpnesniu ir žino, jog pergalė be pavojų yra pergalė be šlovės. Tą patį daro likimas: ieškodamas sau prilygstančių stipruolių, pro kai ką paniekinamai praeina. Puola priešgynas ir nenuolaidas, prieš kuriuos gali įtempti jėgas: ugnį panaudoja prieš Mucijų, skurdą prieš Fabricijų, tremtį prieš Rutilijų, kankinimus prieš Regulą, nuodus prieš Sokra-

tą, mirtį prieš Katoną. Didžius pavyzdžius pateikia tik blogas likimas. 5. Ar nelaimingas Mucijus, kad dešine prigesino priešų ugnį ir pats save nubaudė dėl apsirikimo? Kad nudeginta ranka prispyrė atsitraukti karalių, kurio neįstengė priversti ginkluota? Kaip čia išeina? Ar jis būtų buvęs laimingesnis, ta ranka glamonėdamas meilužės krūtinę? 6. Ar nelaimingas Fabricijus, kad rausė savo sklypą, kai turėjo nuo valstybės reikalų atliekamo laiko? Kad kariavo ir su Piru, ir su turtais? Kad tas buvęs triumfatorius pasenęs prie židinio valgė lauke išravėtas šaknis ir žoles[6]? Kaipgi čia išeina? Ar jis būtų buvęs laimingesnis, kimšdamas į pilvą tolimų pakrančių žuvis ir svetimų kraštų paukščius, Viršutinės ir Žemutinės jūrų[7] moliuskais bakštindamas neveiklų, viską išvemiantį skrandį, milžiniškomis vaisių krūvomis apdėliodamas dailiausius laukinius žvėris, pagautus paaukojant daugelio medžiotojų gyvybes? 7. Ar nelaimingas Rutilijus, kad jį pasmerkusius amžinai teis visų laikų teismas? Kad jis sutiko, jog geriau tegu tėvynė bus be jo, negu kad jis nebus ištremtas?! Kad vienintelis pasipriešino diktatoriui Sulai ir šaukiamas atgal negrįžo, o dar toliau pasitraukė? „Tepažiūri, – tarė jis, – tie, kuriuos Romoje sučiupo tavo laimė[8]. Teišvysta forume kraujo valkas ir iš Servilijaus ežero[9] (jis buvo Sulos proskripcijų lavoninė) kyšančias senatorių galvas, ir po miestą pasklidusias skerdikų gaujas, ir tūkstančius Romos piliečių vienoje vietoje nugalabytų, pamiršus duotąjį žodį, o tiksliau – dėl duotojo žodžio. Teišvysta tai tie, kurie negali gyventi tremtyje." 8. Tad kaip čia išeina? Ar laimingas Liucijus Sula, kad jam leidžiantis į forumą kardu skinamas kelias, kad rodomos buvusių

konsulų galvos, kad žudynių vertę jis skaičiuoja pasitelkęs kvestorių[10] ir valstybės finansų sąrašus? O juk visa tai išdarinėjo tas, kuris įvedė Kornelijaus įstatymą[11]. 9. Pereikime prie Regulo. Ar likimas jam pakenkė, padarydamas jį priesaikos ir kantrybės pavyzdžiu? Vinys sminga į jo odą, kad ir kaip kreiptų nukamuotą kūną, visur užgauna žaizdą, akys negali užsimerkti[12]. Kuo daugiau kankynių, tuo daugiau šlovės. Nori žinoti, kodėl negėda šitaip vertinti jo narsumą? Atgaivink jį ir nusiųsk į senatą, jis kalbės tą patį! 10. Ar tu manai, jog laimingesnis Mecenatas, kuris, susikrimtęs dėl meilių ir apverkdamas kasdienes skyrybas su irzlia žmona, griebiasi iš tolo švelniai skambančių muzikos palydimų dainų, kad užsnūstų[13]? Nors migdosi vynu, raminasi vandens čiurlenimu ir tūkstančiais malonumų bando apgauti susikrimtusią sąmonę, jis labiau būdraus pūkų pataluose, negu anas kankinamas. Bet anam paguoda, kad dėl garbingumo kenčia negandą, nuo kantrybės aukštumų jis žvelgia į savo būklę. O šį, vystantį dėl malonumų ir dėl per didelės laimės, labiau vargina ne dabartinis, o būsimas kamavimasis. 11. Ydos dar taip neužkariavo žmonių giminės, kad kiltų abejonių, ar visi norėtų – jei lemtis leistų pasirinkti – gimti regulais, o ne mecenatais. O jei atsirastų toks, kuris išdrįstų pasakyti, kad labiau trokštų gimti Mecenatu negu Regulu, toks, nors ir neprasitaria, labiau norėtų gimti Terencija. 12. Ar, tavo nuomone, Sokratas pasielgė blogai, kad visuomenės sumaišytą gėralą[14] nurijo kaip nemirtingumo vaistą, iki pat mirties samprotaudamas apie mirtį? Ar jam bloga, kad stingo kraujas, pamažu šliaužiant šalčiui nustojo pulsuoti gyslos? 13. Jam pavydėti reikia labiau negu

tiems, kuriems padedamos brangakmenių taurės, kuriems viską iškęsti pratęs išrėžto ar abejotino vyriškumo berniokėlis aukso inde tirpdo sniegą. Šie susisukę vėmalais matuos išgertą kiekį ir ragaus savo tulžį, o anas smagus noriai gurkštelės nuodų. 14. Apie Katoną pasakyta pakankamai, visuotinė nuomonė pripažins, kad jam teko didžiausia laimė, jį daiktų prigimtis pasirinko sumušti baimei. „Galingųjų nemeilė yra sunki; tegu bus iš karto supriešintas su Pompėjumi, Cezariu, Krasu. Sunku yra būti aplenktam garbe blogesnių; tegul Vatinijus bus labiau vertinamas už jį. Sunku dalyvauti pilietiniuose karuose; tegu visame pasaulyje nesėkmingai ir atkakliai jis kovos už kilnų reikalą. Sunku pakelti prieš save ranką; tegu jis tai padaro. Ką tuo pasieksiu? Visi žinos, kad ne blogybės yra tie dalykai, kurių vertą aš laikau Katoną."

IV. 1. Kaip iš pypkės viskas eina tik paprastiems, menkos prigimties žmoneliams, didžiavyrio klotis – paniekinti mirtingųjų nelaimes ir baubus. Troškimas visada būti laimingam, noras pereiti per gyvenimą su neapkandžiota siela yra antrosios daiktų prigimties pusės neišmanymas. 2. Tu – didžiavyris. Bet iš kur aš apie tai sužinosiu, jei likimas tau neduoda galimybės parodyti narsą? Tu dalyvavai olimpiadoje, bet nebuvo varžovų. Tu turi vainiką[15], neturi pergalės. Sveikinu tave ne kaip stiprų vyrą, bet kaip gavusį konsulatą[16] ar pretūrą[17] – bus daugiau garbės. 3. Tą patį galiu pasakyti ir gerajam vyrui, jei atsitiktinumas jam nedavė sunkesnės progos parodyti dvasios jėgą: „Mano nuomone, tu vargšas todėl, kad niekuomet nebuvai vargšas. Tu ėjai per gyvenimą be priešininko, niekas nesužinos, ką gali, net tu

pats". Reikia išbandyti, norint pažinti save. Kiekvienas suvokia savo galias tik išmėginęs. Todėl kai kurie savanoriškai stoja prieš delsiančias nelaimes ir šešėlyje tūnančią narsą, kviesdami, kad ji šviesoje suspindėtų. 4. Sakau: didžiavyriai džiaugiasi sankirta taip pat, kaip drąsūs kariai karu. Tiberijaus Cezario laikais gladiatorių Triumfą[18] girdėjau besiskundžiant, kad reta varžybų[19]: „Kaip eina niekais geriausias laikas!" Narsumas trokšta pavojaus ir galvoja, kur pasukti, o ne ką kentės, kadangi tai, ką iškęs, yra šlovės dalelė. Kariškiai didžiuojasi žaizdomis, smagūs dėl puikios progos rodo bėgantį kraują; nors tą patį nuveikė tie, kurie sveiki grįžta iš mūšio, visi labiau žiūri į pareinantį sužeistąjį. 5. Sakau, pats dievas, pateikdamas sąlygas ką nors nuveikti didžiadvasiškai ir narsiai, globoja tuos, kuriuos nori padaryti kuo garbingiausius. Tam reikia tam tikro aplinkybių sunkumo: vairininką pažinsi audroje, o karį – rikiuotėje. Iš kur galėčiau žinoti, kiek tavyje drąsos priešintis skurdui, jei skęsti turtuose? Iš kur galėčiau žinoti, kiek turi atkaklumo priešintis šmeižtui, nešlovei ir visuotinei neapykantai, jei sensti tarp liaupsių, jei tave lydi nepalaužiamas ir dėl kažkokio visų mąstysenos polinkio palankus susižavėjimas? Iš kur sužinoti, ar ramiai pakelsi vaikų netektį, jei tu dar regi savo palikuonis? Girdėjau tave guodžiant kitus, norėčiau pažiūrėti, ar save paguostumei, ar uždraustum sau sielvartauti. 6. Maldauju neišsigąsti to, ką nemirtingieji dievai siunčia sieloms kaip akstinus. Nelaimė yra proga narsumui. Pamatuotai kas nors pavadins vargšais tuos, kurie sustingę pernelyg didelėje laimėje, kuriuos tarytum tykioje jūroje laiko apsupusi nejudri rimtis; kad ir kas jiems nutiktų, bus

nauja. 7. Žiaurumai labiau prislegia nepatyrėlius, jungas sunkesnis jaunam kaklui. Naujokas bąla tik įtardamas esąs sužeistas, veteranas drąsiai žvelgia į savo kraują, nes žino, kad taip nugali save. Taigi dievas grūdina, tikrina, mankština tuos, kuriuos bando, kuriuos myli, o tuos, kuriuos atrodo globojąs ir gailįs, lepius saugo būsimoms nelaimėms. Klystate ką nors laikydami išimtimi, ir pas laimingąjį ateis sava skirtis. Visiems iš pažiūros paleistiesiems tik atidėta. 8. Kodėl dievas geriesiems įtaiso ligą, sielvartą, kitas negandas? Todėl, kad ir kare pavojingos užduotys tenka drąsiausiems: vadas rinktinius siunčia naktį, paspendus spąstus, užpulti priešą, išžvalgyti kelią, nušluoti apsauginį būrį. Nė vienas iš ten einančiųjų nesako: „Vadas man blogai padarė", bet „Jis puikiai nusprendė". Tą patį tesako bailiai ir ištižėliai, kai jiems liepiama ištverti ašarų pakriūtę: „Dievui pasirodėme verti išmėginti, kiek gali ištverti žmogaus prigimtis". 9. Venkite pramogų, venkite bejausmės laimės, visiškai nusilpninančios sielas, kurios, jei neįsimaišo koks nors žmogaus dalios šauklys, nuolatos snaudžia tarytum apgirtusios. Tą, kurio langų niekada neatvėrė oro gūsis, kurio kojos rėpso tučtuojau pakeičiamuose pašilduose, kurio valgomąjį kaitina iš po grindų plūstanti sienomis šiluma[20], parblokš ir lengvas nepavojingas vėjelis. 10. Nors kenkia visa, kas nesaikinga, pavojingiausias yra laimės perviršis, jis jaudina smegenis, tuščioje sąmonėje kelia vaizdinius, daug miglos paskleidžia tarp pramano ir tiesos. Ar ne verčiau, pasitelkus narsumą, išturėti nuolatinę nesėkmę negu plyšti nuo amžino besaikio gerumo?! Bado mirtis lengvesnė, o anie sprogsta nuo nevirškinimo. 11. Taigi dievai žiūri į geruosius

vyrus taip, kaip mokytojai į mokinius: daugiau vargo reikalauja iš tų, kurie teikia daugiau vilčių. Tu juk nemanai, kad lakedaimoniečiai nekenčia savo vaikų, kai viešai plaka bandydami jų prigimimą[21]. Tėvai patys ragina juos narsiai pakelti virbų smūgius, sučaižytus ir leisgyvius prašo, kad toliau leistųsi žaizdas žaizdoti. 12. Kas čia nuostabaus, jei dievas kietai bando kilnias sielas? Narsumo įrodymas niekuomet nebūna švelnus. Likimas mus plaka ir čaižo, – ištverkime! Tai ne žiaurumas, tai – kautynės, kuo dažniau jose dalyvausime, tuo stipresni būsime. Tvirčiausia kūno dalis yra ta, kurią judina dažna mankšta. Reikia atsiduoti likimui, kad jis užgrūdintų kovai su juo pačiu; pamažu jis padarys mus sau lygius, nuolatiniai pavojai išmokys niekinti pavojus. 13. Kieti jūrininkų kūnai atremia jūros smūgius, valstiečių delnai pūslėti, kario rankos turi jėgų paleisti ietį, bėgikų tvirtos kojos, – kiekvieno tvirčiausia tai, kas išmankštinta. Kančios išmoko sielą niekinti nelaimių teikiamas kančias. Ką jos gali su mumis padaryti, sužinosi įsižiūrėjęs, kiek daug vargas duoda plikoms ir dėl skurdo tvirtesnėms tautoms. 14. Prisimink gentis, kurioms negalioja romėnų taika (turiu galvoje germanus ir visas aplink Histrą sutinkamas klajokles gentis): juos spaudžia nesibaigianti žiema, apniukęs dangus, menkos dirvos šykščiai maitina, nuo lietaus jie ginasi šiaudų ar lapų pastogėmis, šuoliuoja per užšalusius pelkynus, maistui gaudo žvėris. 15. Ar tau jie atrodo vargšai? Nevarginga tai, ką įpratimas pavertė antruoju prigimimu, būtinybės darbai pamažu tampa malonumu. Jie neturi jokių namų, jokių būstų, išskyrus tuos, kuriuos pastato nuovargis, maistas kuklus, ranka pasiekiamas, orai siau-

bingai bjaurūs, kūnai nuogi. Tai, ką vadini nelaime, yra daugelio genčių gyvenimas. Ko stebiesi, kad gerieji vyrai talžomi, kad sustiprėtų? 16. Tvirtas ir stiprus yra tik vėjų pagairės medis: lankstomas diržta ir tinkamiau leidžia šaknis; saulėtame slėnyje išauga tik trapūs. Taigi geriesiems vyrams naudinga, kad gali būti neįbauginami, sukinėtis klaikynėse ir ramiai ištvėrti tai, ką blogybėmis laiko tik sunkiai jas pakeliantys.

V. 1. Pridurk dar tai, kad geriausieji eina tarytum karo tarnybą ir atlieka darbus visų naudai. Dievo, kaip ir išmintingo vyro, uždavinys yra rodyti, jog tai, ko žmonės siekia ar ko bijosi, nėra nei gėris, nei blogis; gėriu virs, jei jis paskirs tik geriesiems vyrams, ir blogiu, jei pasiūlys tik blogiesiems. 2. Aklumas baisus, jei visi turi akis, išskyrus tą, kuriam jos išplėštos; tegu dienos šviesos neregi Apijus ir Metelas. Turtai nėra gėris, teturi jų ir sąvadautojas Elijus, kad žmonės, aukoję pinigus tik šventykloms, matytų juos ir landynėje. Dievas niekaip kitaip negali pajuokti geidžiamų dalykų, kaip tik paskirdamas juos bjaurybėms, nuginęs nuo geriausiųjų. 3. „Bet juk neteisinga, kai geras vyras žalojamas, badomas, supančiojamas, o blogieji vaikšto sveiki, laisvi, išlepę.“ O kas toliau? Ar nėra neteisinga, kad narsūs vyrai griebiasi ginklų, nakvoja stovyklose, stovi už pylimo su aprištomis žaizdomis tuomet, kai mieste ramūs pederastai skelbia ištvirkimą? Kas toliau? Ar nėra neteisinga, kad kilmingiausios merginos žadinamos naktį atlikti aukojimų, o pasileidėlės giliai miega? 4. Vargas gainioja geriausius: senatas dažnai ištisą dieną tariasi, o tuo metu koks pašlemėkas ar aikštyne poilsiauja, ar smuklėje linksminasi, ar dildo laiką kokiame nors bū-

relyje. Tas pat visoje didelėje valstybėje: gerieji vyrai vargsta, eikvoja jėgas ir verčiami eikvoti; beje, visa tai jie daro noriai, likimas jų netempia, jie seka paskui jį, žengia šalia. Jei būtų žinoję, būtų atėję anksčiau už jį. 5. Prisimenu, esu girdėjęs tokį didžiadvasišką nepaprastai narsaus vyro Demetrijo posakį: „Nemirtingieji dievai, galiu tik vienu skųstis, kad anksčiau nepranešėte man savo valios, greičiau būčiau atėjęs ten, kur dabar esu pašauktas. Jūs norite pasiimti vaikus? Aš jums juos auginau. Norite kurios nors kūno dalies? Imkite. Dabar siūlau nedidelę jo dalį, greitai paliksiu visą. Norite dvasios? Kodėl turėčiau gaišinti, kad atsiimtumėte tai, ką esate davę? Iš norinčio teikti gausite visa, ko prašote. 6. Kodėl? Todėl, kad labiau trokštu dovanoti negu atiduoti. Kam reikėjo atimti? Galėjote gauti. Bet dabar neatimsite, kadangi išplėšiama tik iš geidžiančio pasilaikyti sau". Nesu verčiamas, nesikaunu nenoromis, ne vergauju dievui, o pritariu, tuo labiau, kad žinau, jog viskas rieda pagal tvirtą, amžiams nustatytą dėsnį. 7. Lemtis[22] mus veda, ir pirmoji gimimo akimirka patvarkė, kiek kam lieka laiko. Priežastis priklauso nuo priežasties, ilga aplinkybių eilė tempia privačius ir visuomeninius dalykus; narsiai reikia ištverti, nes tai ne atsitinka, kaip kartais manome, o ateina. Jau kadaise nutarta, dėl ko džiaugsiesi, dėl ko verksi, ir nors atrodo, kad atskirų žmonių gyvenimas skiriasi, esmė viena: mes, pradingsiantieji, gauname tai, kas pradings. 8. Tad ko piktinamės? Ko skundžiamės? Tam esame pagimdyti. Tegul gamta kaip nori naudojasi jai priklausančiais kūnais, mes, visuomet linksmi ir narsūs, galvokime, kad mūsų niekas nežūva. Kokia gerojo vyro savybė? Atsi-

duoti likimui. Didelė paguoda yra būti pagrobtam su visata. Kad ir kas būtų tai, kas liepė mums taip gyventi ir mirti, ta pačia būtinybe susiejo ir dievus. Nesugrąžinama tėkmė traukia dievų ir žmonių reikalus, o visa ko kūrėjas ir vadovas, nors pats surašė lemties nuostatus, bet laikosi jų, visuomet paklūsta tam, ką pats įsakė. 9. „Tačiau kodėl dievas taip neteisingai padalijo lemtį, kad geriesiems vyrams užrašė skurdą, žaizdas, žiaurią mirtį?" Menininkas negali pakeisti medžiagos[23], ji tai patyrė. Kai ko nuo kai ko negalima atskirti, nes nedaloma. Tingios, į miegą ar miegą primenantį būdravimą linkusios prigimtys sudarytos iš neveiklių elementų. Kad išeitų vadintinas tikru vyru, reikia stipresnės lemties. Jo kelias nebus lygus, reikės eiti aukštyn ir žemyn, plūduriuoti ir vesti laivą per audrą. Reikės eiti prieš likimą, sutiks daug akmenynų ir grublų, bet jis pats juos suminkštins ir išlygins. 10. Ugnis išbando auksą, nedalia – narsius vyrus. Žiūrėk, kaip aukštai turi užkopti dorybė, žinosi, kad jai reikia žengti ne per nerūpestingas vietas:

Kelio pradžia stati, kurią po nakties pailsėję
Vos įkabina žirgai; vidurys padangių aukštybėj,
Ir man pačiam ne sykį baisu į marias ir žemynus
Žvelgti iš ten, ir dreba širdis iš baimės niekingos.
Galas – pakalnėn tiesiog ir valdymo tvirto privalo.
Net Tetija, manęs laukdama į marias nusileidžiant,
Baiminas nuolat pati, kad aš stačia galva nekrisčiau[24].

11. Tai išgirdęs, anas taurus jaunikaitis[25] tarė: „Toks kelias man patinka. Kopsiu. Verta juo eiti, nors ir nukrisiu". Ryžtinga siela be paliovos gąsdinama:

Nors tu laikytumeis kelio, ir niekas tavęs neklaidintų
Vis dėlto gausi keliaut pro Jaučio ragus atstatytus,
Taipgi pro Liūto nasrus ir Šaulio kilpinį stangrų[26].

Po šių žodžių anas pasakė: „Kinkyk žadėtąjį vežimą. Mane skatina tavo siekiančios atbaidyti kalbos. Malonu stovėti ten, kur pats Saulius sudreba". Menkystos ir ištižėliai ieško saugių takų, narsa žengia per aukštumas.

VI. 1. „Tačiau kodėl dievas leidžia, kad geriesiems vyrams atsitiktų kas nors bloga?" Jis tikrai neleidžia. Jis atitolina nuo jų visas blogybes: nusikaltimus, begėdystes, nedoras mintis, godžius sumanymus, aklą geismą, kitam gresiantį šykštumą. Jis juos saugo ir gina. Argi kas nors reikalauja, kad dievas saugotų ir gerųjų vyrų mantą? Jie palieka šį rūpestį dievui, nes niekina visa, kas išoriška. 2. Demokritas išmetė turtus[27], laikydamas juos teisingai protaujančio žmogaus našta. Ko tu stebiesi, jog dievas leidžia, kad gerajam vyrui atsitiktų tai, ko geras vyras nori, kad kada nors atsitiktų? Gerieji vyrai praranda sūnus. Kodėl gi ne? Juk kartais jie juos ir nužudo[28]. Jie ištremiami. Kodėl gi ne? Juk kartais patys visam laikui palieka tėvynę. Jie žudomi. Kodėl gi ne? Juk kartais patys pakelia rankas prieš save. 3. Kodėl jie kenčia sunkumus? Kad kitus pamokytų kęsti. Jie gimę būti pavyzdžiu. Manyk, jog dievas taip sako: „Ar manimi turite kuo skųstis jūs, kuriems patinka teisingumas? Kitus apkroviau netikromis gėrybėmis, tuščias jų sielas jomis suvedžiodamas tarytum ilgu ir apgaulingu sapnu: išpuošiau auksu, sidabru, dramblio kaulu, o viduje nėra nieko gera. 4. Tie, kuriuos laikai laimingais (žiūrėk ne į kevalą, o į branduolį), yra vargšai, nusmurgėliai, bjaurybės, iš išorės pasidabinę kaip ir jų namų sienos; ta laimė nėra tvirta ar nuoširdi, tai tik plonas lukštas. Taigi kol jiems leista stovėti ir pagal savo norą rodytis, blizga ir vadovauja; kai atsitinka, kad kas viską

sumaišo ir atidengia, tuomet paaiškėja, kokią gilią ir tikrą šlykštynę slėpė nenuosavas blizgesys. 5. Jums daviau tikrą, išliksiantį gėrį, puikesnį ir didesnį, atsiskleidžiantį išnagrinėjus ir iš visų pusių pažvelgus. Leidau jums pažeminti baugus, niekinti aistras, iš išorės jūs nežėrite, jūsų gėris nukreiptas į vidų. Taip visata paniekino išorinius dalykus, pasitenkindama savęs pačios reginiu; viduje padėjau visą gėrį. Jūsų laimė yra nestokoti laimės". 6. „Tačiau kiek užgriūva sielvarto, siaubo, sunkumų!" „Kadangi negalėjau jūsų nuo jų atitolinti, apginklavau jūsų sielas prieš visas negandas, narsiai jas pakelkite. Tuo jūs pralenkiate dievą, jis nepatiria nelaimių, jūs – jas nugalite. Niekinkite skurdą: niekas nėra toks skurdžius, koks buvo gimdamas. Niekinkite skausmą: jis arba išnyks, arba jus sunaikins. Niekinkite mirtį: ji arba jus užbaigia, arba perkelia kitur. Niekinkite likimą: jam nedaviau ginklo parblokšti sielai. 7. Pirmiausia pasirūpinau, kad kas nors čia jūsų nelaikytų prievarta. Kelias atviras, jei nenorite kovoti, galima atsitraukti. Iš visų jums mano nutarimu būtinų dalykų mirtį padariau lengviausią. Gyvybę padėjau nuolaidžioje vietoje, lengva ištraukti. Tik atkreipkite dėmesį ir pamatysite, koks trumpas ir lengvas kelias veda į laisvę. Neverčiu taip ilgai gaišti išeinant, kaip įeinant. Priešingu atveju, jei žmogus taip lėtai mirtų kaip gimsta, likimas turėtų jums didelę valdžią. 8. Bet koks laikas, bet kokia vieta jus moko, kaip lengva atsisakyti gimties, priversti ją atlikti savo pareigą. Šalia aukurų ir aukotojų atliekamų iškilmingų apeigų, kai prašoma gyvybės, mokykitės mirties. Stambūs taurų kūnai parkrinta nuo mažytės žaizdos; žmogaus rankos smūgis parverčia didžiajėgius gyvūnus;

plonyte geležimi perrėžiamos sprando slankstelių jungtys ir, nukirtus tą galvą ir kaklą laikantį sąnarį, žlegteli šitoks svoris. 9. Siela tūno negiliai, ją galima atkasti ne tik geležimi, nereikia vidine žaizda skrosti krūtinės, mirtis čia pat. Nepaskyriau šiems smūgiams nustatytos vietos, bet koks kelias tinkamas. Tai, kas kviečia mirti, kieno dėka gyvybė išeina iš kūno, yra trumpiau, nei galima tą staigumą pajusti: ar mazgas gerklę užgniaužia, ar vanduo uždaro kvėpavimo takus, ar žemyn galva kritusius suknežina kieta žemė, ar ugnies gurkšnis gyvybės tėkmę perkerta, kad ir kas tai būtų, vyksta skubiai. Tad ko drovitės? Ilgai bijote to, kas taip trumpa."

Antra dialogų knyga
Serenui

IŠMINČIAUS NEPALIEČIA
NEI SKRIAUDA, NEI ĮŽEIDIMAS

APIE IŠMINČIAUS TVIRTYBĘ
De constantia sapientis

I. 1. Serenai, visai pagrįstai būčiau linkęs tvirtinti, jog stoikai nuo kitų išminties skelbėjų skiriasi taip, kaip vyrai nuo moterų. Nors abeji tiek pat svarbūs gyvenimo bendrijai, bet vieni gimę paklusti, antri – valdyti. Kiti išminčiai, tarytum namų ar šeimos gydytojai, ligotus kūnus gydo švelniai ir maloniai; ne taip, kaip geriausia ir greičiausia, o kaip jiems leidžiama. Vyrų keliu žengią stoikai nesirūpina, kad jis keleiviams atrodytų patrauklus, bet stengiasi kuo greičiau mus pačiupti ir nuvesti į aukštą viršūnę. Jos, iškilusios virš likimo, nepasiekia mestos ietys. 2. „Tačiau esame šaukiami į pakriūtes ir gaugarus." O kaip? Ar įmanoma pasiekti aukštumas einant lyguma? Bet ten ne vien kriaušiai, kaip kai kas mano. Tik iš pradžių uolos, akmenys, ir, rodos, jokio kelio nėra. Taip ir daugelis kitų iš toli stebimų dalykų atrodo statūs ir susilieję, nes atstumas apgauna akis, o arčiau priėjus, lėtai prasiskiria visa, ką akių kliauda buvo suliejusi į viena, ir iš toli atrodę skardžiai pamažu virsta lėkštais šlaitais. 3. Kai neseniai užsiminėme apie Marką Katoną, tu pasipiktinai (kadangi nepakenti neteisybės), kad Katono laikai jo nesuprato,

nes vyrą, pralenkusį pompėjus ir cezarius, vertino menkiau už vatinijus[1]. Tau atrodė pikta, kad tuomet, kai jis nepritarė įstatymui, forume jam buvo nuplėšta toga ir, maištaujančios gaujos stumdomas nuo rostrų iki Fabijaus[2] arkos, turėjo iškęsti keiksmus, spjaudymą ir kitokius beprotės minios įžeidimus[3].

II. 1. Tuomet atsakiau, kad tau verta jaudintis tik dėl respublikos, kurią iš vieno krašto pardavinėjo Publijus Klodijus, iš kito – Vatinijus bei kiekvienas kitas niekšas. Pagauti aklo godumo, jie nesuprato, kad pardavinėdami parsiduoda patys. O dėl paties Katono liepiu tau būti ramiam. Išminčius negali būti nei nuskriaustas, nei įžeistas. Mat Katoną nemirtingieji dievai mums tikriausiai davė kaip dar tikresnį išmintingo vyro pavyzdį negu Uliksą ar Herkulį ankstesniems amžiams. Neįveiktus vargų, paniekinusius malonumą, nugalėjusius visa, kas baugina, juos stoikai paskelbė išminčiais. 2. Katonas grūmėsi ne su žvėrimis (juos persekioti – medžiotojo ir kaimiečio darbas), su ugnimi ir kardu nesivaikė pabaisų, gyveno ne tais laikais, kai buvo tikima, jog vienas žmogus pečiais gali paremti dangų. Kritus senajam patiklumui ir įvykių tėkmei pasiekus paskutinę ribą, jis susikovė su daugiagalviu blogiu[4] – suktu tuščiagarbiškumu, su milžinišku galybės troškimu, kurio nepajėgė pasotinti net visas trims padalytas pasaulis[5]. Vienas stojo prieš išsigimstančios ir apsunkusios, žemyn smengančios valstybės ydas ir laikė žlungančią respubliką, kiek buvo galima sulaikyti viena ranka, kol atplėštas parvirto kartu su taip ilgai ramstytais griuvėsiais, ir drauge užgeso tai, ko negalima buvo

atskirti: nei Katonas gyveno, mirus laisvei, nei laisvė, mirus Katonui. 3. Manai, kad tamsuoliai galėjo jį nuskriausti, atimdami pretūrą ar togą, aptaškydami šventą jo galvą skrepliais? Išminčius yra saugus, jo negalima nei nuskriausti, nei įžeisti.

III. 1. Įsivaizduoju tavo užsidegusią ir įkaitusią sielą. Tu pasirengęs sušukti: „Štai kas nubloškia šalin jūsų pamokymų patrauklumą: žadate tokius aukštus dalykus, kurių neįmanoma ne tik trokšti, bet ir tikėtis, o paskui, pasakę didingas mintis, sakydami, jog išminčius nėra nuskurdėlis, teigiate, jog paprastai jam trūksta ir vergo, ir būsto, ir maisto; sakydami, kad išminčius neina iš proto, neneigiate, kad ir kuokteli, ir ne visai blaiviai šneka, ir išdrįsta visa, ką priverčia liga; sakydami, kad išminčius nėra vergas, neprieštaraujate, kad jis bus ir parduotas, ir darys, kas liepta, ir savo ponui patarnaus kaip vergas. Taigi, nors ir užrietę nosį, nusileidote prie to paties, ką sako ir kiti, tik kitaip pavadinate. 2. Todėl abejoju, nors iš pažiūros tai gražu ir didinga, ar išminčiaus nepalies nei skriauda, nei įžeidimas. Juk tai toli gražu ne tas pat, ar išminčių pastatai už pasipiktinimo, ar už skriaudos ribų. Mat jei turi galvoje, kad jis ramiai pakels, tuomet jis neturi jokios pirmenybės; tai įprastas atvejis, to išmokstama dažnai pakenčiant skriaudas, o jei nori pasakyti, jog jo skriauda nepalies, nes niekas nieko nebandys jam daryti, pametęs visus darbus, tampu stoiku". 3. Aš iš tiesų nusprendžiau ne papuošti išminčių išgalvotų žodžių šlove, bet padėti jį ten, kur neįmanoma jokia skriauda. „Tad kaip čia išeina? Ar niekas jo neįžeis? Niekas net nebandys?"

Nėra pasaulyje tokios šventenybės, į kurią nesikėsintų šventvagis. Bet dievybių nepažemina, jei atsiranda tokių, kurie siekia toli už pasiekiamos ribos esančios didybės, neįstengdami jos paliesti. Nesužeidžiama ne tai, į ką nesmogiama, bet tai, kas neužgaunama. Išminčius priklauso pastarajai grupei. 4. Ar kyla abejonių, kad tikresnė yra ne neužsipuolama, o nenugalima stiprybė? Juk pirmuoju atveju jėgos lieka neišbandytos. Ar verta abejoti, jog pagrįstai pačiu tikriausiu laikomas į visus puolimus spjaunantis patvarumas? Taigi žinok, kad išminčius yra geresnės prigimties: jam nepakenkia jokia skriauda, tarsi jos nė nebūtų. Drąsiu vyru aš veikiau pavadinčiau tą, kurio nesugniuždo karai, nebaugina priartėjusio priešo jėga, negu tą, kuris tingiai leidžia laiką tarp ramių žmonių. 5. Taigi sakau, kad išminčius nepavaldus jokiai skriaudai. Vadinasi, nesvarbu, kiek į jį metama iečių, nes nė viena neįsmigs. Kaip kai kurių kietų akmenų neįveikia geležis, kaip deimanto negalima nei sudaužyti, nei supjaustyti, nei suskaldyti, nes jis atbukina visus įrankius, kaip kai kurie daiktai nedega ir, apsupti liepsnos, išlieka standūs ir to paties pavidalo, kaip į jūrą išsikišusios uolos plėšo marias, o ant jų pačių, tiek per amžius trankytų, nematyti jokio įtūžusių vandenų pėdsako, taip išminčiaus siela yra nepalenkiama ir sutelkusi tiek kietumo, kad skriauda jos neliečia, kaip ir anų anksčiau minėtų dalykų.

IV. 1. „Tad kaip čia išeina? Ar niekas nebandys nuskriausti išminčiaus?“ Bandys, bet skriauda iki jo nenueis: mat toks didelis atstumas skiria jį nuo viso, kas žemiau, kad jokia kenksminga jėga savo galiomis jo ne-

pasiekia. Net jei norės pakenkti galingieji, iškelti valdžios ir stiprūs dėl vergaujančių pritarimo, visi jų antpuoliai pristigs veržlumo nepakilę iki išminties, kaip ir paleisti aukštyn lanko ar pabūklų šaudmenys dingsta iš akių, bet, nepasiekę dangaus, pradeda kristi žemyn. 2. Kaip? Nejaugi tu manai, jog iečių debesimi užtemdęs dangų anas kvailys karalius nors vieną akstį įsmeigė į saulę ar nuleidęs į gelmes grandines įstengė pasiekti Neptūną[6]? Kaip žmogaus rankos nepaliečia to, kas dangiška, ir dievybei nepakenkia šventyklų griovikai ar statulų išlydytojai, taip bet koks į išminčių nukreiptas begėdiškumas, akiplėšiškumas, išdidumas yra bevaisis. 3. „Bet geriau nebūtų tokio, kuris norėtų taip elgtis." Tu trokšti nekaltybės, sunkaus žmonių giminei dalyko. Kad skriaudos nebūtų, svarbu besirengiantiems ją įvykdyti, o ne tam, kuris jos net nejaus. Beje, nežinau, ar išminties jėgų labiau neatskleidžia ramybė tarp puldinėtojų; juk aiškiausias ginklų ir vyrų pertekusio karvedžio įrodymas yra saugi ramuma priešų žemėje.

V. 1. Jei tau, Serenai, taip atrodo, atskirkime skriaudą nuo įžeidimo. Pirmoji iš prigimties sunkesnė, antrasis lengvesnis ir sunkus tik išlepėliams. Jis žmonių nesužeidžia, tik užgauna. Tačiau sielos tokios ištižusios ir tuščios, kad atsiranda manančių, jog įžeidimas – be galo atšiaurus dalykas. Lengvai rasi vergą, kuris labiau norėtų būti mušamas botagais negu kumščiais ir kuris tiki, kad mirtį ir rykštes lengviau iškęsti negu užgauliojimus. 2. Pasidarėme tokie paikšiai, kad kankinamės ne dėl skausmo, o dėl nuomonės apie skausmą. Panašiai vaikai bijo patamsio, kraupių kaukių ir persikreipusių

veidų, verkia dėl nemalonių žodžių, grasinimo pirštu ir be reikalo vengia kitų panašių dalykų, nesuprasdami savo klaidos. 3. Skriaudos tikslas – kam nors padaryti bloga. Išmintis nepalieka vietos blogiui. Mat jai vienintelis blogis yra begėdystė, negalinti įžengti ten, kur jau yra dorybė ir garbingumas. Nebūna skriaudos be blogio, o blogio be begėdiškumo. Begėdiškumas negali pasiekti garbingais dalykais užsiėmusio žmogaus. Vadinasi, skriauda nepasiekia išminčiaus. Mat skriauda yra kokio nors blogio patyrimas, o išminčius nepatiria jokio blogio. Taigi išminčius nesusijęs su skriauda. 4. Kiekviena skriauda yra užpultojo pažeminimas, niekas negali būti nuskriaustas nepadarant žalos ar rangui, ar kūnui, ar išoriniams dalykams. Tačiau išminčius nieko negali prarasti, viską jis laiko savyje, nieko nepatiki likimui. Jo turtai patvarūs, jis patenkintas dorybe, nepriklausančia nuo atsitiktinumų ir todėl negalinčia nei didėti, nei mažėti. Mat ji jau pasiekė viršūnę ir nebeturi kur augti. Likimas atima tik tai, ką buvo davęs. Dorybės jis neduoda, vadinasi, ir neišplėšia. Dorybė yra nepriklausoma, nesužeidžiama, nepajudinama, nesudaužoma, taip užsigrūdinusi prieš visas nelaimes, kad ne tik nugalėti jos neįmanoma, bet ir palenkti. 5. Išminčius tiesiai žvelgia į bauginimus, jo veidas nesikeičia nei sunkumų, nei sėkmės atveju. Taigi jis nepraranda nieko, ką galėtų pajusti žūvant. Jam priklauso vien dorybė; ji niekuomet negali būti atimta. Visu kitu išminčius naudojasi laikinai. O kas gi jaudinasi dėl svetimo daikto žūties? Tad jei skriauda negali pažeisti to, kas yra išminčiaus nuosavybė, nes, dorybei esant <sveikai>, visas jo turtas yra sveikas, išminčiaus nuskriausti neįmanoma.

6. Poliorketu pramintas Demetrijas užkariavo Megarą[7]. Filosofas Stilbonas, jo paklaustas, ar ką praradęs, atsakė: „Nieko, visa, kas mano – su manimi"[8]. O juk jo tėvonija buvo tapusi karo grobiu, priešai pagrobė dukteris, tėvynė pateko svetimųjų valdžion, ir jį patį iš aukšto klausinėjo karalius, apstotas nugalėtojos armijos karių. 7. Bet Stilbonas išplėšė iš Demetrijo pergalę, paliudydamas, jog, užėmus miestą, liko ne tik nenugalėtas, bet net nenukentėjęs. Mat tikrąsias, neįmanomas pasisavinti vertybes jis turėjo su savimi. To, ką priešai išgrobstė ar išbarstė, nelaikė nuosavais, o atėjusiais iš šalies, priklausomais nuo likimo valios dalykais. Juos mylėjo ne kaip savo nuosavybę. Slidus ir nepastovus yra visų iš išorės atplaukiančių gėrybių valdymas.

VI. 1. Dabar pamąstyk, ar gali vagis, šmeižikas, įžūlus kaimynas ar koks nors valdingas vienišas sukriošęs turtuolis nuskriausti tą, iš kurio nieko negalėjo išplėšti karas, priešas ir skelbiąs ypatingą miestų daužymo meną Demetrijas. 2. Visur blizgant kardams, kariams sumišai plėšiant, liepsnojant gaisrams, liejantis kraujui, vykstant kritusio miesto gyventojų skerdynėms, drioskėjant savo dievus užgriūvančioms šventykloms, vienas žmogus buvo ramus. Taigi nėra pagrindo mano pažadą laikyti akiplėšišku. Jei jis nelabai įtikimas, atvesiu tau laiduotoją. Mat vargu ar tiki, kad žmogui duota tiek patvarumo ar tokios sielos didybės. Bet žengia į priekį tas, kuris kalba taip: 3. „Neabejok, kad žmogus gali iškilti virš viso, kas žmogiška, ramiai žvelgti į skausmus, nuostolius, išopėjimus, žaizdas, didžiules visa ko kaitos bruzdesį, romiai pakelti sunkumus, o sėkmę –

saikingai. Pirmiesiems jis nepasiduoda, antrąja nesimėgauja, skirtingose padėtyse lieka vienas ir tas pats, manydamas, jog visa ne jo, išskyrus geresniąją, vidinę jo dalį. 4. Aš esu čia, pasiruošęs įrodyti jums štai ką: daugybės miestų griovikui vadovaujant, suzmenka tarano daužomos sienos, aukšti bokštai beregint susmunka, prarausus urvus ar slaptas duobes, su iškiliausiais kuorais susilygina išaugęs pylimas[9], tačiau nerasime įstengiančių išjudinti gerai įtvirtintą sielą įrenginių. 5. Aš ką tik iššliaužiau iš po namo griuvėsių ir visur šviečiančių gaisrų, bėgau per liepsnas ir kraują, nežinau, ar mano dukteris ištiko didesnė nelaimė už visuotinę, vienišas senis, aplink matydamas vien priešus, vis dėlto skelbiu, kad mano turtas yra sveikas ir nepaliestas, tebelaikau ir tebeturiu tai, ką turėjau. 6. Tau nėra prasmės tikėtis, jog aš esu nugalėtas, o tu – laimėtojas, tai tik tavo likimas nugalėjo mano likimą. Nežinau, kur anie nepastovūs ir šeimininką keičiantys dalykai. Visa, kas man priklauso, yra ir bus su manimi. 7. Anie turtuoliai prarado tėvonijas, gašlūnai – meiles bei didelės padorumo kainos reikalavusias paleistuves, garbėtroškos – kuriją[10], forumą[11] ir viešam ydų lavinimui skirtas vietas. Palūkininkai prarado sąskaitas, gobšuoliui keliančias klaidingą džiaugsmą dėl įsivaizduojamų turtų, o mano visa tebėra sveika ir neapkandžiota. Todėl klausk verkiančių, vaitojančių, nuogais kūnais ginančių pinigus nuo kardų, bėgančių nuo priešo pilnais užančiais." 8. Taigi įsidėmėk, Serenai, kad tobulas, žmogiškų ir dieviškų dorybių kupinas vyras nieko nepraranda. Jo vertybės apjuostos nesutrupinamais ir nenugalimais įtvirtinimais. Su jais negalima lyginti Babilono mūrų, pro kuriuos įsiver-

žė Aleksandras[12], vieno būrio paimtų Kartaginos ar Numacijos sienų[13], net Kapitolijaus ar pilies[14] – ant jų visų liko priešo pėdsakų. Išminčiaus gynybinės užtvaros nebijo nei ugnies, nei puolimo, į jas nėra įėjimo, jos iškilnios, neužkariaujamos, beveik dieviškos.

VII. 1. Nėra pagrindo tvirtinti, kaip esi pratęs, kad tokio mano išminčiaus niekur nerasi. Aš tuščiai nešlovinu žmogaus prigimties ir nepradedu kurti didžiulio netikro daikto paveikslo, bet rodau ją tokią, kokią suformuojame, padarome ir padarysime. Galbūt ji pasitaiko retai, gal tik viena per daugelį amžių, nes juk nedažnai gimsta tai, kas didu, kas peržengia įprastumo ir kasdienybės rėmus. Antra vertus, bijau, kad Markas Katonas, kurį prisiminę pradėjome šį pokalbį, nebūtų didesnis už mano pateiktą pavyzdį.

2. Pagaliau tas, kas pažeidžia, turėtų būti stipresnis už tą, kas pažeidžiamas. Niekšiškumas nėra stipresnis už dorybę. Vadinasi, išminčius negali būti pažeidžiamas. Geruosius skriausti bando tik blogieji; gerieji sutaria tarpusavyje, o blogieji pražūtingi ir geriesiems, ir vieni kitiems. Taigi, jei tik silpnesnis gali būti pažeistas, o blogas ir yra silpnesnis už gerąjį, jei geriesiems reikia bijoti tik kitokių nei jie skriaudos, išmintingo vyro skriauda nepaliečia. Tau jau nebereikia priminti, kad gerasis yra tik išminčius. 3. „Bet jei Sokratas, – sako jis, – buvo pasmerktas neteisingai[15], skriauda jį palietė." Čia turime suvokti, jog gali atsitikti taip: kažkas man daro skriaudą, bet ji manęs nepaliečia. Pavyzdžiui, jei kas iš mano dvaro nušvilptą daiktą padėtų mano namuose, jis būtų pavogęs, o aš nebūčiau nieko praradęs.

4. Kai kas gali tapti kaltu, nors nepakenkė. Jei vyras su savo žmona guli taip, kaip su svetima, bus meilužis, nors ji ir nėra meilužė. Kažkas įpylė man nuodų, bet, susimaišę su maistu, jie neteko galios. Duodamas nuodų, jis tapo nusikaltėliu, nors ir nepakenkė. Vis tiek galvažudys yra tas, kurio ginklui įsmigti sukliudė rūbai. Jei užtenka kaltybės, visi nepasiekę tikslo nusikaltimai laikytini įvykdytais. 5. Kai kieno tokios aplinkybės ir jos taip vienos su kitomis santykiauja, kad vienas reiškinys be kito gali įvykti, o kitas be antrojo – negali. Pabandysiu aiškiau pasakyti. Aš galiu judinti kojas nebėgdamas, bet negaliu bėgti, nejudindamas kojų. Būdamas vandenyje galiu neplaukioti, bet plaukiodamas negaliu nebūti vandenyje. 6. Mūsų aptariami dalykai yra tos pačios rūšies. Jei skriauda mane palietė, būtina, kad ji būtų padaryta. Jei ji padaryta, nebūtinai turėjo mane paliesti. Juk gali atsirasti šimtai skriaudą pašalinsiančių aplinkybių. Kaip pakeltą smogti ranką koks nors atsitiktinumas gali nuleisti ir išmestą ietį nukreipti į šalį, taip koks nors įvykis gali nustumti į šoną bet kokias skriaudas ar įpusėjusias nutraukti. Tuomet ir padarytos jos nepalies.

VIII. 1. Be to, teisingumas negali pakęsti jokio neteisėtumo, nes priešybės nedera. Skriauda gali būti padaryta tik neteisėtai. Vadinasi, išminčiui negalima padaryti skriaudos. Nesistebėk, kad niekas negali jo nuskriausti. Padėti taip pat niekas negali. Išminčiui nieko netrūksta, ką galėtų gauti kaip dovaną. Blogas žmogus negali jam paskirti nieko, kas būtų verta išminčiaus. Juk jis turi turėti, ką duoti, o jis neturi nieko, ką gavęs išminčius

džiaugtųsi. 2. Niekas negali išminčiui nei pakenkti, nei padėti, nes dieviški dalykai netrokšta būti pagelbstimi ir negali būti sužeidžiami, o išminčius juk yra dievų kaimynas ir giminaitis, panašus į dievą viskuo, išskyrus mirtingumą. Verždamasis ir siekdamas to, kas dangiška, tvarkinga, narsu, kas teka lygiai ir darniai, kas ramu, palaiminga, skirta visuotinei gerovei, jam ir kitiems sveika, jis nei trokš jokių žemės gėrybių, nei dėl jų raudos. 3. Kas, pasiremdamas protu, per žmonių nelaimes žengia su dieviška siela, nesuteikia progos jį paliesti skriaudai. Manai, kad turiu galvoje tik žmogaus daromą skriaudą? Likimo taip pat. Susidūręs su dorybe, jis visuomet pralaimi. Jei tą aukščiausiąjį laipsnį, virš kurio pikti įstatymai ir žiauriausi šeimininkai nebeturi kuo grasinti, kur likimas esti išnaudojęs savo valdžią, priimame ramiai bei maloniai, jei žinome, jog mirtis nėra blogis, dėl to ir skriauda taip pat nėra blogis, daug lengviau pakęsime visa kita: žalą, skausmus, nešlovę, vietos pakeitimą, vaikų netekimą, išsiskyrimus. Net jei visi iš karto jie apsups išminčių, nepaskandins, nekalbant jau apie tai, kad jo neliūdins atskiros negandos. O jei jis ramiai pakelia likimo, juo labiau pakels galingųjų skriaudas. Juk jis žino, kad jie – likimo rankos.

IX. 1. Taigi jis viską pakenčia tarytum žvarbią žiemą ir atšiaurų klimatą, karštines, ligas bei kitus atsitiktinius dalykus. Nė vieno žmogaus išminčius labai nevertina ir nemano, kad kas nors veikia vadovaudamasis savo sprendimu, nes taip tegali daryti tik išminčius. Visų kitų yra ne sprendimai, o apsigavimas, pinklės, nedarnūs sielų judesiai, kuriuos išminčius priskiria prie pasitai-

kančių. Kiekvienas atsitiktinumas siautėja šalia mūsų puldamas visa, kas menka.

2. Galvok taip pat apie tai, kad skriaudos labiausiai randa peno ten, kur mums užtraukiamas pavojus. Užsiundomas kaltintojas, prikišami nebūti nusižengimai, kurstomas galingesniųjų pyktis – tokios ir panašios togomis apsivilkusių vyrų galvažudystės. Dažnos ir tokios skriaudos, kai iš ko nors atimamas pelnas ar seniai lauktas atlygis, kai su dideliu vargu siektas palikimas užrašomas kitam, kai išplėšiama pelningų namų šlovė. Išminčius viso to išvengia, nes negyvena nei viltimi, nei baime. 3. Pridėk tai, kad niekas nenuskriaudžiamas nesujudinus sąmonės, kad žmogus sukrečiamas iki širdies gelmių. Bet išsiveržusio iš paklydimų, save valdančio, labai romaus ir malonaus vyro sąmyšis neapima. Mat jei skriauda ką paliečia, ji ir jaudina, ir kursto, o išminčius neniršta skriaudos regimybės paskatintas. Jis nepyksta, kaip ir nesijaučia nuskriaustas, nes žino, jog skriaudos negali būti. Todėl jis toks tiesus ir linksmas, todėl pakylėtas džiaugsmo. Jis nesusigūžia puolant ar aplinkybėms, ar žmonėms, ir skriauda jam net naudinga: ja išbando save ir išmėgina dorybę. 4. Meldžiu pritarti šiai minčiai ir ramiai suvokti bei išklausyti, kad išminčius išskiriamas iš skriaudos veikimo srities. Juk tuo nieko neatimama iš jūsų įžūlumo, gruobuoniškiausių geismų, aklo karštagalviškumo ir išdidumo. Šios laisvės išminčiui siekiama išsaugant visas jūsų ydas. Aš deruosi ne dėl to, kad jums nebebūtų leidžiama skriausti, bet kad jis visas skriaudas nublokštų į gelmes, apsigindamas kantrybe ir sielos didybe. 5. Taip šventosiose varžybose[16] dažnas nugalėjo, smogiančias priešininko

rankas nuvargindamas atkaklia kantrybe. Ir išminčių laikyk tokiu žmogumi, kuris ilgalaike ir nuolatine mankšta pasiekė ištvermės kietybės ir gebėjimo nuvarginti bet kokią jėgą.

X. 1. Perbėgę pirmąją dalį, pereikime prie antrosios. Dabar kai kuriais ypatingais, bet dažniausiai bendrais įrodymais sutriuškinsime įžeidimą. Jis mažesnis už skriaudą. Dėl jo dažniau skundžiamasi nei keršijama. Ir įstatymai jį laiko nevertu bausmės. 2. Šią aistrą skatina dėl užtraukiančio nešlovę žodžio ar poelgio susigūžiančios sielos menkybė. „Šiandien jis kitus priėmė, o manęs – ne". „Arba išdidžiai nusigręžia man kalbant, arba atvirai juokiasi." „Mane paguldė ne viduriniame, o žemutiniame guolyje."[17] Kaip vadinti tokias ir panašias dejones, jei ne niurzglios sielos skundais? Juos taria išlepėliai ir laimingieji. Tas, kuriam gresia blogesni dalykai, neturi laiko kreipti dėmesio į tokius niekus. 3. Iš prigimties netvirtos, moteriškos prigimtys dėl per didelio neveiklumo bei tikros skriaudos trūkumo išdyksta ir jaudinasi dėl tokių dalykų, kurių didesnė dalis remiasi vertinančiojo yda. Taigi įžeidimo užgautas žmogus parodo, kad neturi nei įžvalgumo, nei pasitikėjimo savimi. Mat jis laiko save neabejotinai paniekintu. Jam įkandama, kažkaip pažeminant susikūprinusią ir nusmukusią sielą. O išminčiaus niekas nepaniekina. Jis žino savo didybę ir niekam neleidžia turėti teisių į jį. Jis ne nugali tuos sielos vargus, kuriuos aš pavadinčiau ne vargais, o nemalonumais, bet nejaučia jų. 4. Kiti dalykai išminčiui trenkia, nors ir neparbloškia. Tai kūno skausmas ir luošumas, draugų ar vaikų netektis, karo liepsnose

degančios tėvynės nelaimė. Nesakau, kad jis jų nejaučia. Juk netvirtinsime, jog jis pakelia akmens kietybę. Nėra dorybės, kuri nejaustų, jog ji ištveria. Kaip čia išeina? Kai kurie smūgiai paliečia; juos įveikia, gydo, užgniaužia, o mažesnių net visai nejaučia ir prieš įprastus puolimus net nepasitelkia narsos sunkumams pakelti, bet arba nepastebi, arba laiko juokų darbu.

XI. 1. Be to, kadangi dažniausiai įžeidžia išdidūs, nesuvaldomi, nemokantys pakelti laimės žmonės, išminčius šiai pasipūtusiai aistrai atremti turi priemonę: gražiausią dorybę – [sielos] didžiadvasiškumą. Jis perbėga per visas tokias negandas kaip per tuščius sapnų reginius bei nakties vaizdinius, neturinčius nei tvirtumo, nei tiesos. 2. Jis taip pat galvoja, jog visi yra žemiau už jį ir negali išdrįsti žvelgti iš aukšto į tokį iškilumą. Žodis „įžeidimas" yra kilęs iš žodžio „panieka"[18], nes čia nėra kitos skriaudos, tik paniekinimas; juk niekas neniekina didesnio ir geresnio už save, net jei tas ir daro, ką paprastai daro niekinantys. Juk ir vaikai muša tėvams per veidą, ištaršo motinoms plaukus, kūdikiai apdrasko, apspjaudo ar prie saviškių nusmaukia drabužį, ar pasako nešvankų žodį. Ir to nevadiname įžeidimu. Kodėl? Todėl, kad darantysis nenori paniekinti. 3. Dėl tos pačios priežasties mus linksmina šeimininkus įžeidinėjantis vergų sąmojis. Pradėję nuo šeimininko, jie įžūliai užkabinėja svečius; palaidžiausią liežuvį turi labiausiai paniekinti ir išjuoktieji. Kai kas perka akiplėšas berniukus, kursto ir lavina jų begėdiškumą, kad blevyzgotų pasirengę. To nevadiname įžeidimu, o tik aštriu liežuviu. Kokia beprotybė dėl to paties tai džiaugtis, tai rūstauti

ir draugo pasakymą vadinti piktžodžiavimu, o niekingo vergo – juokingu burnojimu!

XII. 1. Kaip mes žiūrime į vaikus, taip išminčius visus: ir subrendusius, ir žilo plauko sulaukusius laiko vaikais. Ar nors kiek patobulėjo tebeturintieji tuos pačius <vaiko> sielos trūkumus bei išaugusius paklydimus, besiskiriantieji nuo vaikų tik kūno išvaizda ir dydžiu, bet tokie pat nepastovūs ir nepatvarūs, siekiantys malonumų be jokios atrankos, bailūs ir nuraminami ne prigimties, o baugų? 2. Kiekvienas pasakys, kad jie niekuo nesiskiria nuo vaikų: kaip vaikai godūs lošimo kauliukų, riešutų, smulkių pinigų, taip šie – aukso, sidabro, miestų; kaip vaikai vaizduoja magistratus[19], liktorius[20], teisėjus, taip šie rimtai žaidžia rinkimuose, forume, kurijoje; kaip vaikai jūros pakrantėje iš smėlio stato namus, taip šie, užsimoję kažką didaus, kraudami akmenis, sienas, stogus, kūno apsaugai išrastą daiktą paverčia pavojumi[21]. Vadinasi, jų paklydimas prilygsta vaikams, bet skatina trokšti kitokių ir didesnių dalykų. 3. Taigi jų įžeidimus išminčius pagrįstai nuleidžia juokais. Kartais jis jiems kaip vaikams grasina, jog bus blogai ir nubaudžia ne todėl, kad jaučiasi nuskriaustas, bet kad jie skriaudė ir kad liautųsi skriaudę. Juk taip ir gyvuliai tramdomi lazda; nepykstame ant jų, kad neprisileidžia raitelio, bet tvardome, kad skausmas įveiktų atkaklumą. Vadinasi, dabar žinosi, jog išsprendėme ir kitą mums užduodamą klausimą: „Kodėl išminčius baudžia skriaudžiančius ir įžeidinėjančius, jei tie dalykai jo nepaliečia?“ Jis ne už save keršija, bet juos taiso.

XIII. 1. Kaip čia išeina, kodėl netiki, kad išminčius turi tokią sielos ištvermę, nors gali pastebėti kitus ją turint dėl kitų priežasčių? Koks gydytojas pyksta ant pamišėlio? Kas blogai pakreipia piktus karščiuojančio žmogaus, kuriam užginta duoti šalto vandens, žodžius? 2. Išminčiaus jausmai visų atžvilgiu tokie, kaip gydytojo ligonių atžvilgiu. Pastarieji nemano, jog jų orumą žemina gėdingųjų dalių čiupinėjimas, jei reikia gydyti, išmatų ir šlapimo žiūrinėjimas ar įnirtusių pakvaišėlių plūdimai. Išminčius žino, jog visi jie, kaip sveiki vaikštantys su paprastomis ar purpuru apvedžiotomis togomis[22], tik apsimeta ir žvelgia į juos kaip į nesusivaldančius ligonius. Jis nesusierzins, jei jie sirgdami stačiokiškiau elgsis su gydytoju; kaip garbingas jų tarnybas laiko bato purvo nevertomis, taip ir jų nepagarbų elgesį. 3. Kaip nebus savimi patenkintas, jei jį garbins elgeta, kaip nelaikys įžeidimu, jei paskutinis prastuomenės žmogelis pasveikintas neatsakys, taip nieko blogo neįtars, jei daugelis turtuolių į jį žvelgs iš aukšto. Juk jis žino, kad jie niekuo nesiskiria nuo elgetos ir net yra už jį labiau apgailėtini: elgetai mažai tetrūksta, o šiems – labai daug. Antra vertus, jis neįsižeis, jei medų karalius ar Azijos Atalas išdidžiu veidu tylomis praeis pro jį nekreipdami dėmesio į pasveikinimą. Jis žino, kad jo būklei nereikia pavydėti, kaip ir tam, kuriam teko tramdyti didelės šeimynos ligonius ir pakvaišėlius. 4. Ar man niršti, kad manęs vardu nepavadino susitikęs kuris nors iš niekšų, prie Kastoro šventyklos[23] perkantis ir parduodantis laisvės neturinčius, prekyvietę prigrūdęs prasčiausių vergų? Manau, kad ne. Juk ką gera turi žmogus, kurio valdžioje vien pašlemėkai? Taigi kaip išminčius nepai-

sys šio nenaudėlio žmoniškumo ar nežmoniškumo, taip ir karaliaus. „Tavo valdžioje partai, medai ir baktrai[24], bet juos išlaikai baime, bet dėl jų nepaleidi iš rankų lanko, bet jie – kokčiausi priešai, bet jie – parsidavėliai, bet jie vaikosi naujo valdovo.“ 5. Vadinasi, niekieno įžeidimas jo nesujaudins. Visi jie tarpusavyje skiriasi, bet išminčius dėl vienodo kvailumo laiko lygiais. Sykį nusileidęs iki jaudinimosi dėl skriaudos ar įžeidimo, niekada nebegalės neturėti rūpesčių. O juk rūpesčių neturėjimas yra ypatingas išminčiaus gėris. Jis saugosis, kad, vertindamas jam skirtą įžeidimą, tuo nesuteiktų garbės įžeidėjui. Mat liūdintis dėl įžeidimo žmogus paprastai apsidžiaugia įžeidėjo palankumu.

XIV. 1. Esama bepročių, galvojančių, jog paniekinti gali ir moteris. Ar svarbu, kurią jie turi galvoje, kiek lektikarijų[25] laikančią, kokia našta sveria jos ausis, kokio platumo jos kėdė? Jei neišsimokslinusi ir smarkiai neišsilavinusi, ji – neprotingas gyvis, žiaurus, nesuvaldąs geismų. Kai kurie liūdi, įžeisti kirpėjo, ir paniekinimu vadina nesukalbamą durininką, išdidų nomenklatorių[26], užrietusį nosį kambarinį. Reikėtų sprogti iš juoko, džiūgauti iš visos širdies, iš svetimų paklydimų sąmyšio stebint savąją ramybę. 2. „Tad kaip čia išeina? Ar išminčius neis prie atkaklaus durininko sergstimų durų?“ Jei būtinai reikės, pabandys. Kad ir kas jis būtų, prisijaukins, kaip piktam šuniui numesdamas kaulą, nenusimins darydamas išlaidų, kad peržengtų slenkstį; manys, jog ir ant kai kurių tiltų reikia mokėti už perėjimą. Įteiks dovanų taip pat ir pasveikinimus tvarkančiam vergui, kad ir kas jis būtų; mat žino, jog parsidavėliai

nuperkami variu. Menkasielis tas, kuris sau patinka, kad laisvai atsikerta durininkui, sulaužo jo rykštę, prieina prie šeimininko ir reikalauja išplakti. Grumdamasis įsigyja priešininką ir, kad įveiktų, susilygina su juo. 3. „O ką darys apkultas išminčius?" Tą patį, ką ir gavęs per veidą Katonas[27]. Jis neužsidegė, nekeršijo už skriaudą, net neatleido, o paneigė ją. Didesnę sielą parodė nepripažindamas negu kad būtų dovanojęs. Daugiau ties tuo negaišime. Kas nežino, kad nė vienas iš blogiu ar gėriu laikomų dalykų išminčiui neatrodo toks pat, kaip visiems?! 4. Jis neatsižvelgia, kad žmonės kai ką laiko bjaurastimi ar vargu, neina ten, kur minia, bet, kaip žvaigždynai skrieja priešinga pasauliui kryptimi, taip jis žengia, prieštaraudamas visuotinei nuomonei.

XV. 1. Taigi baikite klausinėti: „Ar išminčiaus nepalies skriauda, jei bus žudomas, jei bus išdurta akis? Ar jo nepalies įžeidinėjimai, jei bus genamas per forumą nešvankaus plūdimo? Jei karaliaus puotoje bus liepta gulėti prasčiausioje vietoje ir valgyti su gėdingiausioms pareigoms paskirtais vergais? Jei bus verčiamas pakelti dar kokius nors kitokius tauriam dorovingumui nepriimtinus sunkumus?" 2. Visi šie dalykai, nepaisant jų skaičiaus ar didumo, bus tokios pat prigimties. Jei jo nepalies maži, didesni juo labiau; jei nepalies keletas, daugybė juo labiau. Apie didžią sielą sprendžiate remdamiesi savo silpnumu. Galvodami, kiek galite iškęsti, išminčiaus kantrybei ribą užbrėžiate truputį aukščiau. Bet juk jį, neturintį su jumis nieko bendra, tobulybė padėjo visiškai kitokių matų pasaulyje. 3. Klausk apie nuožmumus ir nepakeliamus sunkumus, apie siaubin-

gas girdėti ir matyti baisybes. Jo neužgrius jų pulkas; kaip priešinsis vienai, taip ir visoms. Kas sako, jog išminčiui tai pakeliama, o tai nepakeliama ir jo sielos didybę apibrėžia tam tikromis ribomis, blogai daro. Likimas mus nugali, jei mes jo viso nenugalime. 4. Nemanyk, jog tai – stoikų ištvermė. Epikūras, kurį pasiimate savo ištižimo globėju ir manote, jog jis moko švelnumo, tinginystės ir malonumų kelio, sako: „Retai likimas trukdo išminčiui"[28]. Jis prabilo beveik kaip vyras! O tu kalbėk narsiau ir likimą apskritai pašalink iš kelio! 5. Išminčiaus namai ankšti, neišpuoselėti, be klegesio, be puošmenų, nesaugomi parsidavėlišku išdidumu paskirstančių minią durininkų, bet per šį tuščią, be vartininko slenkstį likimas neperžengia. Jis žino, kad jam nėra vietos ten, kur niekas nuo jo nepriklauso.

XVI. 1. Jei net kūnui labai atlaidžiavęs Epikūras pakyla prieš skriaudas, kodėl tai gali atrodyti neįtikima ar viršijant žmogaus prigimties matą mums? Jis sako, jog skriaudos išminčiui pakeliamos, mes – kad skriaudų nėra. Negali sakyti, kad tai prieštarauja prigimčiai. 2. Neneigiame, kad nėra patogu būti plakamam, stumdomam, neturėti kokios nors kūno dalies, tačiau neigiame, kad tai yra skriaudos. Ne skausmo pojūtį iš jų atimame, bet skriaudos vardą, kurio negalima prisiimti esant sveikai dorybei. Pažiūrėsime, katras teisingiau kalba. Abu pritaria skriaudos paniekai. Klausi, kuo jie skiriasi? Kaip du narsiausi gladiatoriai: vienas užspaudžia žaizdą ir stovi, antras, nepaisydamas šaukiančių žiūrovų, rodo, kad nieko neatsitiko ir neleidžia nutraukti kovos. 3. Skiriamės tik trupučiu. Dėl esmės, dėl to, kas jums svar-

biausia, abeji išminties skelbėjai sutaria, ragindami niekinti skriaudas ir įžeidimus. Pastaruosius aš pavadinčiau skriaudų šešėliais ir įtarinėjimais. Jiems atmesti ne išmintingo vyro reikia, o tik smegeningo, kad galėtų sau pasakyti: „Pelnytai man tai atsitinka ar nepelnytai? Jei pelnytai, tai nėra įžeidimas, tai teisinga, o jei nepelnytai, tegu rausta tie, kurie elgiasi neteisėtai". 4. O kas yra tai, kas vadinama įžeidimu? Jis pasijuokė iš mano minkštagalviškumo, aklinėjimo, kreivų blauzdų, menko stoto. Koks čia įžeidimas? Tai ir be žodžių aišku. Vieno žmogaus akivaizdoje juokiamės dėl kokio nors pasakymo, daugelio akivaizdoje piktinamės, kitiems neleidžiame laisvai kalbėti to, ką patys sau įpratome sakyti. Saikingais juokavimais džiaugiamės, dėl nesaikingų pykstame.

XVII. 1. Chrisipas pasakoja, jog vienas žmogus piktinosi, kažkieno pravardžiuojamas jūrų avinu. Senate matėme verkšlenant Ovidijaus Nazono žentą Fidą Kornelijų, kai Korbulonas jį pavadino nupeštu stručiakupranugariu. Prieš kitus dorovę ir gyvenimą juodinančius piktus žodžius jis tvirtai atsilaikė, o nuo šio tokio absurdiško – pabiro ašaros; kai protas apleidžia, sielos tampa visiškai silpnos. 2. Ko nirštame, jei kas mėgdžioja mūsų kalbėseną, eigastį, parodo mūsų kūno ar kalbos ydą? Tarytum kitam mėgdžiojant viskas labiau išryškėja negu mums darant! Kai kas nenoromis klauso esąs senas ar žilas bei kitų dalykų, kurių paprastai linkima sulaukti. Kai ką pribloškia pravardžiavimas skurdžiumi, nors slėpimasis – tai priekaištai sau dėl to paties. Taigi akiplėšoms ir besityčiojantiems nebeliks medžia-

gos, jei ja pirmas pasinaudosi. Niekas nesijuokia iš besijuokiančiojo iš savęs. 3. Prisimenama, jog Vatinijus, pajuokai ir neapykantai gimęs žmogus, buvo pašaipūnas ir dailiais sąmojais besišvaistąs aštrialiežuvis. Jis labai tyčiojosi iš savo kojų ir perkirstos gerklės[29]. Taip išvengė nedraugų, kurių turėjo daugiau negu ligų, pirmiausia Cicerono, sąmojo. Jei dėl nenulūžtančio liežuvio šitai įstengė tas, kurį nuolatiniai kivirčai atpratino gėdytis, kodėl negalėtų tas, kuris pasiekė tam tikros tobulybės užsiiminėdamas laisvaisiais mokslais ir išminties ugdymu? 4. Pridurk dar tai, jog įžeidimo malonumo atėmimas iš įžeidėjo yra keršto rūšis. Jie paprastai sako: „Ak, aš vargšas! Manau, jis nesuvokė". Įžeidimo vaisius yra jį kenčiančiojo jausmas ir pasipiktinimas. Be to, kada nors atsiras toks pat, kaip jis, ir atkeršys taip pat ir už tave.

XVIII. 1. Tarp kitų Gajaus Cezario[30], pertekusio įvairių ydų, buvo ir įžeidinėjimas. Jį apimdavo stebėtinas noras visiems smogti kokia nors pastaba, nors pats teikė juokui parankiausios medžiagos: be galo bjaurus blyškumas liudijo pakvaišimą, be galo žiaurios, tarytum po senės kakta pasislėpusios akys, be galo šlykšti, nupeipusiais plaukais styranti išplikusi galva. Dar pridėk šeriais apaugusį sprandą, plonutėles blauzdas, milžiniškas pėdas[31]. Jei norėčiau išpasakoti visus jo įžeidimus tėvams, seneliams, visų luomų žmonėms, būtų pasaka be galo. Paminėsiu tik tai, kas jį pražudė. 2. Tarp jo artimiausių draugų buvo Valerijus Aziatikas, vargu ar įstengsiantis ramiai pakęsti įžeidimą rūstuolis. Puotoje, tai yra susirinkime, Gajus jam garsiai mestelėjo, kokia

lovoje jo žmona. Gerieji dievai! Vyras tai girdėjo, princepsas žinojo, pasileidimas buvo taip išsikerojęs, kad, nesakau buvusiam konsului, nesakau – draugui, bet tik vyrui, – princepsas papasakoja savo svetimavimą ir panieką! 3. Su karių tribūnu Cherėja buvo visiškai kitaip. Tvirtos rankos vyras kalbėjo tęsiamu balsu, ir nežinodamas galėjai į jį žvelgti iš aukšto. Klausiančiam slaptažodžio Gajus skirdavo „Venera" arba „Priapas", vis kitaip priekaištaudamas dėl kariūnui nederamo švelnumo. O pats vilkėjo peršviečiamą tuniką[32], avėjo sandalais[33], dabinosi auksu. Taip ir privertė jį panaudoti kardą, kad nebereikėtų klausti slaptažodžio: Cherėja pirmasis iš sąmokslininkų pakėlė ranką, jis vienu smūgiu nukirto kaklą. Paskui susmigo daugybės keršytojų už bendras ar asmenines skriaudas kalavijai, bet pirmasis buvo mažiausiai tikėtinas vyras. 4. Antra vertus, tas pats Gajus viską laikė įžeidimais, kaip ir kiti trokštantys užsipulti, bet patys nepajėgiantys to pakęsti užgauliotojai. Buvo supykęs ant Herenijaus Makro, kad tas pasveikino jį Gajumi, nepaliko nenubaudęs pirmojo triarijų[34] būrio centuriono[35], ištarusio Kaligulos vardą. Juk jis buvo gimęs karo stovykloje ir paprastai vadinamas legionų sūnumi[36]. Šiuo vardu kariai išreiškė jam savo prieraišumą, bet, apsiavęs koturnais[37], Kaligulą laikė plūdimosi ir keiksmo žodžiu. 5. Taigi net jei mes maloningai paliksime neatkeršiję, šis pavyzdys bus paguoda, jog atsiras kas nubaus akiplėšą, pasipūtėlį, skriaudiką. Mat šios ydos niekada neapsiriboja vienu žmogumi. Pažvelkime į tuos, kurių kantrybę giriame, į Sokratą. Komedijų rašytojų viešai į jį nukreiptą karčią pajuoką[38] sutiko taikiai juokdamasis, kaip ir paplavomis apipiltas žmonos

Ksantipės. Antistenui buvo prikišta, jog jo motina barbarė – trakė. Jis atsakė, kad ir Dievų motina – frigė.

XIX. 1. Nereikia bartis ir kivirčytis. Turime tolyn nešti kudašių, ir, kad ir ką tie tuščiagalviai darytų (tai daryti gali tik tuščiagalviai), nekreipti dėmesio. Ir minios pagarbą, ir skriaudą laikykime vienu kaištekliu kaištomis. Pirmąja nesidžiaukime, dėl antrosios nesielvartaukime. 2. Priešingu atveju, baisiai bijodami būti įžeisti ar šlykštėdamiesi tuo, apleisime būtinus ir visuomeninių bei asmeninių pareigų reikalus, kartais gal nepaprastai svarbius, nes moteriškas nerimas mus smaugs, priešindamasis norui išgirsti. Kai kada supykę ant galingesniųjų, laisvai, nesivaldydami atskleisime šią aistrą. Klystame manydami, jog laisvė – jokios kančios nepatirianti būsena. Laisvė yra sielos pakėlimas virš skriaudų, pasidarymas jos tokios, kad vien iš jos kiltų džiaugsmai, pašalinimas iš savęs išorės dalykų, kad nereikėtų gyventi nerimaujant, bijant visų juoko, visų liežuvių. Kas gi yra tas, kuris negalėtų tavęs užgauti, jei kiekvienas gali? 3. Tačiau išminčius ir išminties siekėjas naudosis skirtingais vaistais. Netobuliems ir į visuotinę nuomonę dar besidairantiems žmonėms reikia numatyti, kad teks būti skriaudų ir įžeidimų sūkuryje. Jų laukiant, viskas eisis lengviau. Kuo garbingesnis kilme, šlove, turtais, tuo narsiau turi elgtis, nepamiršdamas, jog pirmojoje kautynių eilėje stovi senieji luomai. Įžeidimus, plūdimus, gero vardo suteršimą ir kitokią negarbę tegu pakelia kaip priešų riksmą ir toliau krintančias ietis, kaip į šalmą pokšinčius, bet nesužeidžiančius akmenis. Skriaudas tegu ištveria kaip žaizdas: vienos sugadino ginklus, kitos

pervėrė krūtinę, bet jis nesustodamas tegu žengia toliau. Net jei priešiška jėga prispaus ar prislėgs, gėda atsitraukti. Saugok gimties paskirtą vietą. Klausi, kokia tai vieta? Vyro. 4. Išminčiui skirta kitokia, šiai priešinga pagalba. Mat jūs kaunatės, o jis jau yra nugalėjęs. Nesipriešinkite savo turtui ir, kol ateisite į tiesą, puoselėkite sielose šią viltį, noriai sutikite gėrį, padėkite sau įsitikinimu ir tikėjimu. Žmonių giminės valstybei reikia, kad būtų kažkas nenugalima, kad būtų koks nors vyras, į kurį likimas neturėtų jokių teisių.

Trečia dialogų knyga
Novatui

APIE PYKTĮ
De ira

PIRMA KNYGA

I. 1. Prispyrei mane, Novatai, parašyti, kaip suminkštinti pyktį. Atrodo, kad pamatuotai labiausiai bijai šios iš visų šlykščiausios ir siautulingiausios aistros. Mat kiti jausmai turi šiokios tokios ramybės ir taikingumo, o šis – gyva sumaištis: veržiasi šėldamas ir nežmoniškai geisdamas ginklų, kraujo, kankynių; nežiūri savęs, kad tik kitam pakenktų, puola ant iečių, trokšta keršto, nusinešančio ir patį keršytoją. 2. Kai kurie išmintingi vyrai pyktį pavadino trumpalaike beprotybe[1]. Jis taip pat nesivaldo, pamiršta, kas jam dera, neprisimena artimo, prasidėjęs nesiliauja ir nemažėja, neklauso sveikų patarimų, liepsnoja, kurstomas tuščių priežasčių, nepajėgia įžvelgti tiesos bei teisybės ir primena namą, griūvantį kartu su tuo, ką prislėgs. 3. Norėdamas įsitikinti, kad pykčio apimti žmonės nėra protingi, stebėk jų laikyseną. Pamišėlių požymiai yra akiplėšiškas, grasinantis žvilgsnis, suraukta kakta, žiaurus veidas, skubūs žingsniai, neramios rankos, besikeičianti spalva, dažni ir karšti atodūsiai. Įpykusių žmonių ženklai tie patys. 4. Akys dega ir žybčioja, nuo giliai širdyje verdančio kraujo smarkiai paraudęs veidas, lūpos dreba, dantys sukąsti,

plaukai pasistoję ir pasišiaušę, sunkus ir čaižus kvėpavimas, vienas kitą spaudžiančių sąnarių braškėjimas, maurojimas bei mykimas, trūkčiojanti, neišskiriamo žodžių srauto kalba. Jie dažnai pliaukši rankomis, trypia kojomis, juda visas jų kūnas, „skelbiąs grėslius ketinimus"[2], jų veidas bjaurus ir baisus, persikreipęs ar išsipūtęs. 5. Net nežinia, kuri yda nelabesnė ar šlykštesnė. Kitas galima paslėpti ir aiškiai neatskleidžiant nešiotis; pyktis pasirodo, iškildamas į paviršių; kuo didesnis, tuo karščiau verda. Ar nesi pastebėjęs, kad visi besiruošiantys pulti gyvūnai pirma parodo ženklus, pakeisdami įprastinę ramią kūnų padėtį ir išryškindami žiaurumą? 6. Apsiputojusiais nasrais šernas galanda iltis, jaučiai bado ragais orą ir kasa kanopomis smėlį, liūtai urzgia, gyvačių kaklai išburksta; klaiku žiūrėti į pasiutusius šunis; joks gyvūnas iš prigimties nėra toks siaubingas ir pavojingas, kaip jis atrodo apimtas pykčio, gerokai pridedančio žiaurumo. 7. Puikiai žinau, kad ir kitas aistras sunku nuslėpti; geismas, baimė, akiplėšiškumas taip pat turi iš anksto pamatomų žymių; bet koks karštesnis vidinis judesys atsispindi veide. Koks gi skirtumas? Kitos aistros pasirodo, o pyktis prasiveržia.

II. 1. Norėdamas apžvelgti jo padarinius ir žalą, pamatysi, kad jokia neganda brangiau nekainuoja žmonių giminei. Čia išvysi nužudymus ir nuodus, vienas ant kito pilančius paplavas kaltinamuosius, žlugusius miestus, ištisai išnaikintas gentis, iš varžytynių parduodamas valdovų galvas, kišamus po stogais deglus ir iš miestų išsiveržusius gaisrus, nutvieskiančius priešų liepsnomis didžiules sritis. 2. Pažvelk į vos pastebimus gar-

siausių miestų pamatus – pyktis juos sugriovė, pažvelk į didžiules niekieno negyvenamas dykumas – pyktis išsiurbė vandenį, pažvelk į daugybę žmonių atmintyje išlikusių liūdnos lemties vadų: vieną pyktis nudūrė lovoje, kitam trenkė, pažeisdamas šventą vaišingumo teisę, trečią sudraskė įstatymų karalijoje viso teismo akyse, ketvirtam įsakė mirti nuo tėvažudžio sūnaus rankos, penktam liepė vergo ranka perrėžti karaliaus gerklę, šeštam – pakibti ant kryžiaus. 3. Iki šiol pasakoju apie atskirų žmonių kentėjimus, o jei, palikęs tuos, kuriuos pyktis degino po vieną, užsinorėsi pažvelgti į kardu iškapotus susirinkimų dalyvius, kariuomenės išskerstą prastuomenę, pasmerktas pražūčiai ištisas tautas *** 4. tvirtinant, kad jos atmeta mūsų globą ar niekina mūsų autoritetą. Kaip čia yra? Kodėl žmonės taip neteisingai pyksta ant gladiatorių, įsižeisdami, kad tie nenoriai miršta? Įsitikinę, kad tuo jie paniekinami, rodo priešiškumą veido išraiška, mostais, įkarščiu ir iš žiūrovų virsta priešininkais. 5. Tai net nėra pyktis, o tarytum-pyktis, panašus į vaikų, kurie pargriuvę nori, kad rykšte būtų išplakta žemė ir dažnai net nežino, kodėl pyksta, bet pyksta ir tiek, be priežasties, be skriaudos, tačiau esant kažkokiam skriaudos vaizdiniui ir keršto troškimui. Jie pralinksmėja nuo netikrų smūgių, nusiramina nuo apsimestų maldavimo ašarų, ir netikras sielvartas pradingsta nuo netikro keršto.

III. 1. „Dažnai pykstame, – sakai, – ne ant tų, kurie įžeidė, bet ant tų, kurie nori įžeisti. Žinok, pyktis gimsta ne iš skriaudos." Tai tiesa, kad pykstame ant mus įžeisiančių, bet juk jie įžeidžia jau savo sumanymu ir

skriaudžia jau beketindami skriausti. 2. „Žinok, – sakai, – pyktis nėra bausmės troškimas, silpni dažnai pyksta ant galingųjų, netrokšdami bausmės, nes jos nesitiki." Pirma, sakėme, jog esama bausmės troškimo, o ne galimybės, juk žmonės trokšta ir to, ko negali įvykdyti. Antra, nėra tokio mažo žmogaus, kuris negalėtų tikėtis nubausti net patį didžiausią – kenkdami visi daromės galingi. 3. Aristotelio apibrėžimas nelabai skiriasi nuo manojo: jis sako, kad pyktis yra noras grąžinti skausmą atgal[3]. Kuo skiriasi manasis nuo šio apibrėžimo, būtų ilga kalba. Prieštaraujant abiems, tvirtinama, kad žvėrys pyksta ne skriaudos skatinami, ne geisdami kitam bausmės ar skausmo; net juos suteikdami, siekia ne jų. 4. Bet reikia pasakyti, kad žvėrys neturi pykčio, ir joks gyvis neturi, išskyrus žmogų, nes pyktis yra proto priešas ir neatsiranda ten, kur nėra proto. Žvėrys turi smarkumo, įnirčio, žiaurumo, polinkio pulti, o pykčio – ne, kaip ir prabangos troškimo; kai kurių malonumų atžvilgiu jie yra saikingesni už žmogų. 5. Netikėk poetu, kuris sako:

Įniršiu grėst nebemoka šernai nei kojomis kliautis
Elnė greitoji, lokys gi pamiršo, kaip pulti galviją[4].

Jis vadina pykčiu veržlumą, siautulingumą. Pykti žvėrys sugeba ne daugiau nei atleisti. 6. Daugelis gyvūnų neturi žmogiškų jausmų, o tik kažkokius panašius akstinus. Jei juose glūdėtų meilė ir neapykanta, rastume draugystę ir priešiškumą, nesutarimus ir santarvę; tam tikrų jų pėdsakų esama, tačiau blogis ir gėris yra tik žmonių širdžių savybės. 7. Tik žmogui duotas protingumas, įžvalgumas, stropumas, mąstymas, o gyvuliai

neapdovanoti ne tik žmogaus gerosiomis ypatybėmis, bet ir ydomis. Jie skiriasi nuo žmogaus ir išorės, ir vidaus sandara, kitaip yra sudėta karaliaujanti ir vadovaujanti dalis[5]. Nors jie turi balsą, bet garsai neišsiskiria, sumišę, nesudaro žodžių, liežuvis supančiotas, negali visaip judėti. Panašiai ir vadovaujanti dalis yra nesubtili ir neišsivysčiusi. Ji sugauna skatinančių pulti daiktų vaizdus ir rūšis, bet sumišai ir neaiškiai. 8. Todėl jie puola audringai ir smarkiai, bet neturi nei baimės, nei nerimasties, nei liūdesio, nei pykčio, o tik kažką panašaus į juos. Dėl to tie aistrų atšvaitai greitai išsenka ir keičiasi į priešybę: ką tik baisiai nirtę ar išsigandę gyvūnai pradeda ėsti, ką tik staugę ir pašėlusiai bėgioję staiga nurimsta ir užsnūsta.

IV. 1. Užteks nagrinėti, kas yra pyktis. Aišku, kuo jis skiriasi nuo supykimo: kaip girtas nuo girtuoklio, bijantis nuo bailio. Supykęs gali nebūti piktas, piktas kai kada gali nebūti supykęs. 2. Praleisiu graikų pykčio skirstymą į daugeliu vardų pavadintas rūšis[6], nes joms mes neturime savų pavadinimų, nors pagiežingą žmogų vadiname nuožmiu, kartais – tulžingu, įniršusiu, rėksmingu, sunkiu, šiurkščiu. Tai yra pykčio atmainos. Tarp jų gali įterpti ir paniurimą – švelnią piktumo rūšį. 3. Kai kada pyktį numalšina gerklės laidymas, kai kada jis tęsiasi ilgai ir užeina dažnai, kai kada poelgiai žiaurūs, o žodžių maža, kai kada išsilieja barnių ir keiksmų kartėliu, kai kada pasitenkinama skundais ir nusigręžimu, kai kada jis gilus, sunkus, nukreiptas į vidų. Dar esama tūkstančių kitų daugeriopo blogio porūšių.

V. 1. Aptarėme klausimus: kas yra pyktis, ar jo turi kiti gyvūnai, ar tik žmogus, kuo jis skiriasi nuo supykimo, kiek yra jo rūšių. Dabar patyrinėkime, ar pyktis atitinka prigimtį, ar jis naudingas ir ar dėl ko nors reikia pykti. 2. Ar jis atitinka prigimtį, bus aišku, pažvelgus į žmogų. Ar yra kas švelnesnio už jį, pasiekusį sielos darną? O kas yra žiauresnio už pyktį? Ar yra kas draugiškesnio už žmogų? O kas yra priešiškesnio už pyktį? Žmonės gimę padėti vieni kitiems, pyktis – pražudyti, žmonės nori burtis, pyktis – išskirti, žmonės siekia būti naudingi, pyktis – kenkti, žmonės pagelbsti net nepažįstamiems, jis kėsinasi net į artimuosius, žmonės pasirengę aukotis kitų labui, jis pats gali pulti į pavojų, kad tik visa kita nusineštų su savimi. 3. Kas labiau nekreipia dėmesio į gamtą už tą, kuris jos geriausiam ir tobuliausiam kūriniui priskiria šią žiaurią ir pražūtingą ydą? Pyktis, kaip sakėme, yra godus bausmės. Jos troškimo buvimas nepaprastai ramioje žmogaus širdyje visai neatitinka prigimties. Juk žmogaus gyvenimo pagrindas yra geradarystė ir santarvė; sąjungą ir tarpusavio pagalbą skatina ne baimė, bet abipusė meilė.

VI. 1. Kaip čia išeina? Ar niekuomet nereikia atpildo? Kodėl gi ne? Bet jis turi būti nepiktas ir protingas, jis nekenkia, bet gydo naudodamasis kenkimo priemonėmis. Kaip išklypusius iečių kotus pakaitiname, kad išsitiesintų, ir, įvarę pleištus, kalame, ne sulaužyti norėdami, o pataisyti, taip kūno ir sielos skausmu ištaisome ydų sužalotą būdą. 2. Juk esant lengvam negalavimui gydytojas iš pradžių bando mažai keisti kasdienius įpročius, nustato valgio, gėrimo, mankštos eilę ir sveikatą

stiprina tik pamainydamas gyvenimo tvarką. Paskui jis pasitelkia saiką. Jei saikas ir tvarka nepadeda, kai ką panaikina ir apkarpo; jei ir tuomet nepasiseka, uždraudžia valgyti, kūną vargindamas susilaikymu; jei švelnesnės priemonės pasirodo bergždžios, nuleidžia kraują; jei kurios nors kūno dalys kenkia ir platina ligą, griebiasi peilio. Joks sveikatą teikiantis gydymas neatrodo esąs per griežtas. 3. Įstatymų gynėjui ir valstybės vadovui dera, kol gali, ugdyti žmones kuo švelnesniais žodžiais, patariant, ką reikia daryti, ir įžiebiant sielose garbingumo ir teisingumo norą, sukeliant neapykantą ydoms, išmokinant vertinti dorybes. Paskui tegul jis pereina prie griežtesnės kalbos, kuria ragins ar priekaištaus, pagaliau tegul pasuka prie bausmių, kol kas lengvų ir atidedamų, tegu didžiausias bausmes skiria už didžiausius nusikaltimus, kad niekas nežūtų, išskyrus tą, kuriam pražūtis pačiam išeitų į naudą. 4. Tik šiuo vienu dalyku įstatymų paisąs valstybės galva skirsis nuo gydytojų, nes anie suteikia lengvą mirtį tiems, kam negalėjo padovanoti gyvybės, o jis pasmerktuosius išvaro iš šio pasaulio su nešlove ir gėda ne todėl, kad džiaugtųsi kieno nors bausme (išminčiui juk visai nebūdingas toks nežmoniškas žiaurumas), bet kad jie būtų pavyzdys, ir kadangi gyvi nenorėjo būti naudingi, kad valstybė turėtų naudos iš jų mirties. Taigi žmogaus prigimtis nesiekia bausmės, todėl ir pyktis neatitinka žmogaus prigimties, nes jis siekia bausti. 5. Pateiksiu ir Platono argumentą (nekenkia naudotis ir svetimos krypties teiginiais, kurie yra mums priimtini). „Gerasis vyras, – sako jis, – nekenkia“[7]. O bausmė kenkia. Taigi gerajam žmogui ji netinka; dėl to paties ir pyktis netinka, nes

pyktis ir bausmė – abu labu tokiu. Jei gerasis vyras nesidžiaugia bausme, nesidžiaugs ir tuo jausmu, kuriam bausmė yra malonumas, taigi pyktis nėra prigimtinis dalykas.

VII. 1. Nors pyktis ir nėra prigimtinis dalykas, ar niekada nereikia jo griebtis, nes dažnai esti naudingas? „Jis pakelia ir paskatina dvasią, be jo nieko didingo kare nenuveikia narsumas, tik iš jo kilusi slapta liepsna, tik šitokia paskata išjudina ir veda į pavojus drąsuolius." Kai kurie mano, kad geriausia yra ne malšinti, o sulaikyti pyktį; nuėmus tai, kas liejasi per viršų, priversti tilpti į nepavojingus rėmus ir laikyti, nes be jo silpsta veikla, menkėja sielos jėga bei gyvybingumas. 2. Pirma, lengviau yra pašalinti pražūtingą daiktą negu jį valdyti, lengviau neprisileisti negu prisileidus tramdyti; įsitvirtinęs jis darosi galingesnis už valdytoją, nemėgsta būti apkarpomas ar mažinamas. 3. Antra, protas, kuriam perduodamos vadžios, yra galingas tol, kol atskirtas nuo aistrų; susimaišęs ir jomis susitepęs, nebeįstengia jų sulaikyti, nors anksčiau būtų įstengęs net pašalinti. Mat sykį sujaudinta ir išmušta iš vėžių sąmonė vergauja tam, kas ją varinėja. 4. Kai kurių dalykų pradžia yra mūsų galioje, vėliau jie pačiumpa mus ir neleidžia grįžti. Kaip puolęs į bedugnę žmogus nebevaldo savo judesių ir neįstengia nei sustoti, nei sulėtinti kritimo, o nesulaikomas lėkimas panaikina galimybę svarstyti ir gailėtis, ir nebeįmanoma nenudribti ten, kur buvo įmanoma nedribti, taip siela, puolusi į pyktį, meilę, aistras, nesugeba užgniaužti veržimosi, ją pasičiumpa ir tempia į dugną jos svoris bei žemyn riedanti ydų prigimtis.

VIII. 1. Geriausia tučtuojau užgesinti pykčio kibirkštėlę, rauti jo daigus ir stengtis, kad jis mūsų neapimtų. Kai pradės tempti parblokštus, sunku bus pasveikti, kadangi nėra proto ten, kur įžengia aistra ir, mums leidus, gauna šiokių tokių teisių. Ji darys, ką norės, o ne ką tu jai leisi. 2. Pabrėžiu: pirmiausia priešą reikia sulaikyti prie sienų; įžengęs pro vartus ir atėjęs į aikštę, jis nebepriima belaisvių siūlymo elgtis saikingai. Siela nepasitraukia į šalį ir nežiūri į aistras iš išorės, kad neleistų joms keliauti toliau negu reikia, bet pati pavirsta aistra ir todėl nebegali atšaukti tos naudingos ir sveikatingos jėgos išdavystės ir nusilpimo. 3. Kaip esu sakęs, šie dalykai neturi atskirų, atidalytų buveinių. Aistra ir protas yra sielos kitimas į geresnę ar blogesnę būklę. Tad kaipgi ydų užkariautas ir prispaustas, pykčiui pasidavęs protas prisikels? Kaip jis išsilaisvins iš minkalo, kuriame vyrauja blogio maišalynė? 4. „Bet kai kurie, – sako jis, – geba ir pykdami susilaikyti." Ar jie nedaro nieko, ką pyktis diktuoja, ar tik kai ką? Jei nieko nedaro, aišku, kad veiklai nėra būtinas pyktis, kurį jūs pasiryžę kviestis, tarytum jis turėtų ką stipresnio už protą. 5. Pagaliau klausiu: ar jis stipresnis už protą, ar silpnesnis? Jei stipresnis, kaip protas galės jam nustatyti saiką? Juk paklūsta paprastai tik menkesni. Jei silpnesnis, protas pats įstengs pasiekti tikslą, netrokšdamas silpnesniojo pagalbos. 6. „O kai kurie supykę žmonės susitvardo ir susilaiko." Kada? Kai pyktis jau išgaravęs ir savaime nurimęs, o ne tada, kai verda, tuomet jis galingesnis. 7. „Tad kaip čia išeina? Ar supykę jie kartais nepaleidžia sveikų ir gyvų tų, kurių nekentė, ar nesusilaiko nekenkę?" Taip esti. Kada? Kai viena aistra

išvaro kitą, ir įsismelkia ar baimė, ar koks nors geismas. Pyktis nurimsta ne dėl proto, bet įsigalėjus nepatikimai ir nelabai aistrų taikai.

IX. 1. Be to, pyktis visai nepadeda ir nepagalanda sielos karui. Niekuomet ydos paremtas narsumas nebus savimi patenkintas. Kai reikia pulti, ne pykstama, bet pakylama, veržiamasi, kiek manoma esant reikalinga, ir vėl nurimstama. Panašiai iš šaudymo prietaiso lekiančias ietis leidėjas gali pakreipti, kiek nori. 2. „Pyktis, – sako Aristotelis, – yra būtinas, nieko be jo negalima nukariauti. Jis turi pripildyti sielą ir uždegti dvasią. Juo reikia naudotis ne kaip vadu, bet kaip kareiviu"[8]. Tai netiesa. Juk tai, kas sugeba klausyti proto ir juo sekti, jau nebėra pyktis. Pykčio savybė yra nenuolankumas, o jei jis priešinasi protui ir nurimsta ne įsakytas, bet nukreiptas goslumo ar žiaurumo, yra toks pat nenaudingas sielos tarnas kaip karys, nekreipiantis dėmesio į atsitraukimo signalą. 3. Taigi jei jis pakenčia saiką, reikia vadinti kitu vardu, jis nustojo buvęs pyktis, kurį suvokiu kaip nepažabojamą ir nesutramdomą, o jei nepakenčia, – jis pražūtingas ir negali būti pagalbininkas. Taigi arba pykčio nėra, arba jis nenaudingas. 4. Kas reikalauja bausmės ne pačios bausmės trokšdamas, o todėl, kad reikia, nepriskirtinas pykstantiesiems. Geras karys bus tas, kuris sugeba paklusti vado nutarimui. Aistros – tokie pat blogi tarnai kaip ir vadai.

X. 1. Todėl protas niekada nepriims į pagalbininkų gretas paiko siautulingo veržimosi, kuriam jis pats nėra autoritetas, kurio niekada neįstengtų suvaldyti, nepastatęs priešais tokios pat ar panašios jėgos: [pykčiui – siau-

bo, ištižimui – pykčio, baimei – goslumo]. 2. Tegul šis blogis bus toli nuo dorybės, tegu protas niekada nenuslysta į ydų glėbį! Negalės patikimai ilsėtis, būtinai bus purtoma ir blaškoma siela, kurią saugo blogybės, kuri stipri esti tik pykdama, uoli tik geisdama, rami tik bijodama. Ji turės gyventi tironijoje, vergaudama kokiai nors aistrai. Ar ne gėda siųsti dorybes tarnauti ydoms? 3. Be to, protas nustoja ką nors galėjęs, jei nieko neįstengia be aistros ir pradeda būti toks pat arba panašus į ją. Juk nėra skirtumo, ar aistra be proto – kvailas daiktas, ar protas be aistros – neveiksmingas. Abu vienu kaišekliu kaišti, jei vienas be kito negali būti. Tačiau kas gi pakęs proto ir aistros sulyginimą?! 4. „Aistra, – sako jis,– esti naudinga, kai turi saiką." Ne, kai ji iš prigimties naudinga. Bet jei ji nepakenčia įsakinėjimo ir proto, apribodami pasieksime tik tiek, kad, kuo mažesnė jis bus, tuo mažiau kenks. Taigi saikinga aistra yra ne kas kita, kaip saikingas blogis.

XI. 1. „Tačiau į priešus nukreiptas pyktis, – sako jis, – yra reikalingas." Jokiu būdu ne. Čia reikia ne pasklido, o blaivaus, drausmingo ryžto. Kas gi mažina daug stipresnių, daug ištvermingesnių barbarų jėgas, jei ne pyktis, pavojingas sau pačiam? Gladiatorius taip pat įgūdžiai saugo, o pyktis nuginkluoja. 2. Pagaliau kam reikia pykčio, kai tą patį gali padaryti protas? Ar tu galvoji, kad medžiotojas pyksta ant žvėrių? O juk ir susitinka akis į akį, ir bėgančius persekioja; visa tai protas daro be pykčio. Kas paskatino šimtus tūkstančių iš Alpių užplūdusių kimbrų ir teutonų kautis taip, kad ne pasiuntinys, o tik gandai parnešė saviesiems žinią apie

pralaimėjimą[9]? Ar narsumas čia buvo pakeistas pykčiu? Jei pyktis kada ką ir atrėmė ar parbloškė, tai dažniau savo pražūčiai. 3. Kas įnirtingesnis už germanus? Kas žiauriau puola? Kas labiau trokšta ginklų? Kovos pagimdo juos ir išpeni, vien jomis pramuštos jų galvos, o į visa kita nekreipia dėmesio. Kas ištvermingesnis už juos, neturinčius nei apdangalų pusnuogiems kūnams, nei priebėgų nuo atšiauraus klimato? 4. Tačiau ispanai, galai, nekaringi Azijos bei Sirijos vyrai[10] dar neatvykus legionui muša juos, netinkamus jokiam kitam daiktui, tik širsti. Nagi suteik jų kūnams ir dvasioms smagybių, prabangos, turto, duok neišmanėliams proto, duok drausmės, – toliau galiu nebekalbėti, aišku, kad išeis romėnų gyvensenos pakartojimas. 5. Fabijus atgaivino nusilpusias valstybės jėgas ne kokiomis nors kitomis priemonėmis, o tik mokėdamas gaišti, vilkinti ir delsti. Įpykusieji to nesugeba. Ant pražūties krašto tuomet atsidūrusi valstybė būtų žlugusi, jei Fabijus būtų išdrįsęs pasirinkti patarėju pyktį. Jis turėjo galvoje visuotinę gerovę ir, įvertinęs jėgas, iš kurių nieko negalima buvo prarasti neprarandant visko, atmetė gėlą ir kerštą, laukdamas vien naudingų progų. Prieš nugalėdamas Hanibalą, jis nugalėjo pyktį. 6. O Scipionas? Ar, palikęs Hanibalą, pūnų kariuomenę ir visus kitus, ant kurių reikėjo pykti, jis nepersikėlė kariauti į Afriką taip lėtai, kad piktavaliai pradėjo galvoti, jog ieško tik prabangos ir yra ištižėlis? 7. O kitas Scipionas? Ar jis ilgiausiai netupėjo prie Numancijos, ramiai pakęsdamas savo ir visuotinę širdgėlą, kad Numancijos užkariavimas užsitęsė, palyginti su Kartaginos? Apjuosęs pylimu ir užtvėręs priešus, privertė juos pačius kristi nuo savų kardų.

8. Taigi pyktis nėra naudingas nei mūšiuose, nei karuose. Jis linkęs į karštakošiškumą, nesisaugo, norėdamas kitą įstumti į pavojų. Patikimiausia yra toji narsa, kuri ilgai žvalgosi aplink ir vadovaudama žengia lėtai bei atkakliai.

XII. 1. „Kaip čia išeina? – sako jis. – Ar gerasis vyras nesupyks, pamatęs žudomą tėvą ar grobiamą motiną?" Jis ne pyks, o keršys, o gins. Ar tu bijai, kad sūnaus meilė bus per mažas akstinas, kad dar reikia pykčio? Gal paklausi dar šitaip: „Kaip čia išeina? Ar gerasis vyras neverks ir nealps, matydamas kapojamą tėvą ar sūnų?" Juk matome taip elgiantis moteris, kai jas pakerta net menko pavojaus nuojauta. 2. Gerasis vyras savo pareigas įvykdys nesutrikdamas, neišsigandęs ir padarys tai, kas verta gerojo vyro, nedarydamas nieko, kas neverta vyro. Tėvą užpuls, ginsiu. Jis nužudytas, – palaidosiu ne todėl, kad skauda, bet todėl, kad reikia. 3. „Gerieji vyrai pyksta dėl saviškiams padarytų skriaudų." Taip sakydamas, Teofrastai[11], tu sieki sukelti neapykantą drąsiems pamokymams ir, palikęs teisėją, kalbi susirinkusiems. Kadangi kiekvienas pyksta saviesiems atsidūrus tokioje nelaimėje, galvoji, kad žmonės manys, jog taip ir turi būti, ką jie daro; mat beveik kiekvienas mano esant teisingą tą aistrą, kurią jis pažįsta. 4. Bet jie tą patį daro, kai nepaduodama šilto vandens, kai sudaužomas stiklas, kai purvu aptaškomi batai. Tą pyktį skatina ne savųjų meilė, o silpnumas, kaip vaikams, kurie, praradę tėvus, verkia taip pat, kaip ir netekę riešutų. 5. Pyktis dėl saviškių yra ne mylinčios, bet silpnos sielos požymis. Gražu ir garbinga viena: vedant pareigai, būti pasiryžusiam, sumaniam ir įžvalgiam, o ne

ūmiam ir įnirtusiam tėvų, vaikų, draugų, piliečių gynėjui. Jokia aistra taip netrokšta keršto, kaip pyktis, ir kaip tik dėl to neįstengia atkeršyti: būdamas siautulingas ir beprotiškas, kaip ir beveik kiekvienas kitas geismas, jis pats sau pastoja kelią į ten, kur skuba. Taigi nei taikoje, nei kare niekada iš jo nebuvo nieko gero: taiką jis padaro panašią į karą, o čiupęs ginklus, pamiršta, jog Marsas – bendrininkas, ir, neįstengdamas valdyti pats savęs, patenka kito valdžion. 6. Be to, ydų nereikia panaudoti todėl, kad jos kada nors ką nors padarė; juk ir karštligė tam tikra prasme palengvina sveikatą, tačiau geriau ja nesirgti. Peiktinas gydymas, teigiantis, jog sveikata priklauso nuo ligos. Panašiai ir pyktis nelaikytinas sveikatingu, net jei jis kada nors nelauktai pagelbsti kaip nuodai, dribtelėjimas, laivo sudužimas; sveikatai dažnai padeda ir mirtinos priemonės.

XIII. 1. Be to, turėtinos savybės didėdamos tampa geresnės ir labiau trokštamos. Jei teisingumas yra gėris, niekas nepasakys, kad jis bus geresnis, ką nors iš jo atėmus. 2. Jei drąsa yra gėris, niekas nenorės jos kaip nors sumažinti. Vadinasi, ir pyktis – kuo didesnis, tuo geresnis. Kas gi atmes kokio nors gėrio priedą? O juk jo augimas yra nenaudingas. Vadinasi, ir buvimas nenaudingas. Ne gėris yra tai, kas didėdamas tampa blogiu. 3. „Pyktis, – sako jis, – yra naudingas, nes daro žmones karingesnius." Panašiai ir girtumas: juk jis teikia įžūlumo ir akiplėšumo, daugelis įkaušusių noriau griebiasi kardo. Taip gali sakyti, kad ir pakvaišimas, ir beprotybė būtini pajėgumui, nes pamišėliai dažnai esti stipresni. 4. Kaip? Ar ne siaubas retsykiais bailį padaro

narsų ir ar ne mirties baimė net nerangiausią paragina į mūšį? Tačiau pyktis, girtumas, baimė ir kiti į juos panašūs yra bjaurūs ir nepatvarūs akstinai. Jie neapginkluoja dorybės, kuriai nereikia ydų, bet truputį pakelia ištižusią ir suglebusią sielą. 5. Niekas pykdamas netampa drąsesnis, išskyrus tą, kuris be pykčio nebūtų drąsus. Pyktis ateina ne į pagalbą dorybei, bet vietoje jos. Jei pyktis būtų gėris, ar jis nelydėtų kiekvieno tobulo žmogaus? O pikčiausi juk yra kūdikiai, seneliai ir ligoniai, – silpnieji iš prigimties yra verksniai.

XIV. 1. „Negali būti, – sako Teofrastas,– kad gerasis vyras nepyktų ant blogio." Taip kalbant išeis, kad, kuo geresnis žmogus, tuo piktesnis, ir priešingai, kad niekam nejaučiantis neapykantos bus ne toks malonus, ne taip išsivadavęs iš aistrų. 2. Kas turi pagrindo neapkęsti nusidėjėlių, jei juos nusikalsti verčia paklydimas? Neapykanta klystantiems nėra protingo žmogaus požymis, tuomet jis pats savęs turėtų nekęsti. Tegu pagalvoja, kiek jis daro prieštaraudamas dorovei, kaip dėl daugelio poelgių trokšta atleidimo, pats ant savęs supyks. Tik neteisingas teisėjas vienaip sprendžia savo, kitaip – svetimą bylą. 3 Sakau, nerasime tokio, kuris galėtų pasiteisinti, kiekvienas teigia esąs nekaltas, žiūrėdamas į liudytojus, o ne į sąžinę. Daug humaniškiau į nusidėjėlius žvelgti švelniai ir tėviškai, ne persekioti juos, bet šaukti atgal. Pametusį taką klajūną geriau atvesti į tikrąjį kelią negu iš jo išstumti.

XV. 1. Taigi reikia pataisyti nusidedantį ir paraginant, ir jėga, ir švelniai, ir aštriai, priekaištaujant, bet nepykstant; padaryti jį geresnį ir jam pačiam, ir kitiems.

Juk kas pyksta ant to, kurį gydo? O šių neįmanoma pataisyti, jie neturi nė trupinėlio švelnumo, neteikia nė lašelio vilties. Tegul bus išstumti iš mirtingųjų sambūrio kitus nedorybėmis užkrečiantys nusikaltėliai, jei tai vienintelis būdas juos priversti liautis darius bloga, bet tai turi vykti be neapykantos. 2. Kas yra, kodėl turėčiau neapkęsti to, kuriam labai galiu pagelbėti, išraudamas jį jo paties labui? Ar kas pradeda nekęsti nukirsto savo kūno sąnario? Tai ne pyktis, o nemalonus gydymas. Užmušame pasiutusius šunis, papjauname ūmų padūkėlį jautį, išskerdžiame sergančias avis, kad neužkrėstų bandos, naikiname nenormalius jauniklius, skandiname net vaikus, jei gimė luoši ar išsigimėliai, – ne pyktis, o protas ragina atskirti nenaudingus nuo sveikų. 3. Baudžiančiam jokiu būdu netinka pykti, nes bausmė padeda pataisyti nusikaltėlį, jei paskiriama apsvarsčius. Todėl Sokratas sako vergui: „Išperčiau tave, jei nebūčiau supykęs"[12]. Vergo auklėjimą protingai atidėjo vėlesniam laikui, tuo metu pats save paauklėjo. Kieno aistra bus saikinga, jei net Sokratas neišdrįso pasikliauti pykčiu?

XVI. 1. Taigi klystantiems ir nusikaltėliams sutramdyti nereikia supykusio baudėjo, nes pyktis yra dorinis nusižengimas. Netinka, kad nuodėmes taisytų nuodėmingas žmogus. „Kaip čia išeina? Ar man nepykti ant galvažudžio? Kaip čia išeina? Ar man nepykti ant nuodytojo?" Ne. Aš juk nepykstu, nuleisdamas kraują. Kiekvieną bausmės rūšį laikau vaistais. 2. „Tu dar tik pradedi klysti: nelabai paslysti, bet dažnai; tave bandys pataisyti iš pradžių slapti, paskui vieši priekaištai. Tu – jau toliau nužengęs, žodžiais tavęs nepagydysi, nešlovė

tavęs nesulaikys, tau reikia kažko stipresnio, kad pajustum, reikia deginte įdeginti: būsi ištremtas į nepažįstamą kraštą. Tavo stiprus negalavimas šaukiasi rūstesnių vaistų: bus paskirta grandinės ir kalėjimas. 3. Tavo neišgydoma siela supynė vienus nusikaltimus su kitais, tave stumia ne pikto žmogaus visuomet surandamos priežastys, bet padaryta nuodėmė darosi pakankamai svarbi priežastis nusidėti, tu išgėrei negeroves taip įsiurbdamas viduriais, kad jos iš ten gali tik su jais išeiti, tu jau seniai, vargšeli, ieškai mirties; padarysime gera, pašalindami iš tavęs priemonę, kuria kankini kitus ir kurios pats esi kankinamas – beprotybę, ir tau, savų ir svetimų kančių blaškytam, suteiksime vienintelį likusį gėrį – mirtį." Kodėl turėčiau pykti ant to, kuriam pasitarnauju? Šiuo atveju nužudymas yra puikiausia gailestingumo rūšis. 4 Jei žengčiau į ligoninę arba į turtuolio namus kaip patyręs ir išmaningas gydytojas, ne tą patį liepčiau visiems, sergantiems skirtingomis ligomis. Dabar daugybėje sielų regiu įvairias ydas ir turiu gydyti visuomenę; kiekvienai ligai tebus savas vaistas: vieną tegydo padorumas, kitą – kelionės, trečią – skausmas, ketvirtą – neturtas, penktą – kardas. 5. Taigi jei būnant valdininku reikia vilktis juodą drabužį[13] ir trimitu šaukti susirinkimą, žengsiu ant pakylos ne įtūžęs, ne grūmodamas, bet įstatymui tinkamu veidu, tuos iškilmingus žodžius tarsiu labiau lėtu bei rimtu negu įnirtusiu balsu ir liepsiu vesti, remdamasis <įstatymu>, ne supykęs, bet griežtas. Įsakydamas nusikaltėliui nukirsti galvą, kišdamas tėvažudį į maišą[14], bausdamas prasižengusį karį[15], statydamas išdaviką ar valstybės priešą ant Tarpėjos uolos[16], nepyksiu; būsiu tokio veido ir sielos,

kaip užmušdamas gyvatę ir kitą nuodingą gyvį. 6. „Baudžiant reikia piktumo." Kaip? Ar įstatymas tau atrodo pykstąs ant tų, kurių nepažįsta, kurių nėra matęs, kuriuos būsiant net nesitiki. Reikia semtis jo dvasios. Jis ne pyksta, o nusprendžia. Nes jei gerajam vyrui tiktų piktintis dėl blogų darbų, tiks neapkęsti ir blogų žmonių sėkmės. Mat be galo apmaudu, kad nedorėliai klesti ir naudojasi laimės malone tuomet, kai bet kokia nelaimė jiems būtų per gera! Tačiau juk jis žvelgs į jų gerovę be pagiežos, kaip į nusikaltimus be pykčio, – geras teisėjas baudžia nedorėlius, o ne neapkenčia. 7. „Kaip čia išeina? Kai išminčiui teks tokie ir panašūs dalykai, ar jo širdis neplaks stipriau nei paprastai?" Taip, pripažįstu, jis pajus kažkokį lengvą ir silpną jaudulį, nes, kaip sako Zenonas, net ir išminčiaus sieloje lieka randas, žaizdai užgijus. Taigi jis pajus tik tam tikrus aistrų pėdsakus ir šešėlius, o jų pačių – ne.

XVII. 1. Aristotelis teigia, jog kai kurios protingai naudojamos aistros yra tarsi ginklai. Tai būtų tiesa, jei žmogus jų lyg šarvų ar kardo kada panorėjęs galėtų griebtis ir numesti. Šie Aristotelio dorybei duoti ginklai kaunasi patys, nelaukdami rankos judesių, jie veikia, o ne su jais veikiama. 2. Nereikia kitų priemonių, prigimtis mus pakankamai apginklavo protu. Ji davė šį tvirtą, amžiną, paklusnų, nesvyruojantį ginklą, kuris negali atsigręžti į šeimininką. Vien proto visiškai užtenka ne tik įžvalgumui, bet ir veiklai. Ar gali būti didesnė kvailystė už įsitikinimą, jog protas ieško piktumo apsaugos, jog tvirtas daiktas remiasi netikru, patikimas – nepatikimu, sveikas – ligotu? 3. Kaip, ar tuose veiksmuose,

kuriuose, rodosi, būtinas pyktis, protas nepasirodo esąs stipresnis? Nusprendęs ką nors daryti, tą ir vykdo, jis nieko geresnio už save neras, į ką galėtų pasikeisti, todėl laikosi vieną kartą priimto nusistatymo. 4. Gailestingumas dažnai priverčia pyktį atslūgti, mat pastarasis neturi patvarios tvirtybės, tik tuščiai pučiasi ir iš pradžių dūksta, kaip labai atkakliai siautėja nuo žemės pakilę ar gimę upėse bei pelkėse vėjai. 5. Pyktis iš pradžių puola veržliai, paskui, pirma laiko pavargęs, nusilpsta ir, pasimurkdęs žiaurume bei ėmęsis negirdėtų bausmių rūšių, pamažu palūžta ir sulėtėja, kai jas reikia taikyti. Aistra greitai supliūkšta, o protas visada laikosi to paties lygio. 6. Jei yra daug pelniusių pražūtį, užsitęsęs pyktis kartais liaujasi, praliejęs dviejų ar trijų kraują. Pirmieji jo smūgiai žiaurūs: taip gelia ir iš lizdo iššliaužusios gyvatės; paskui jų dantys nebepavojingi, nes dažnai besikandžiodami, išeikvoja nuodus. 7. Taigi nevienodai kenčia vienodai ką nors ištaisiusieji, dažnai mažiau padaręs kenčia daugiau todėl, kad jį užklumpa šviežias pyktis. Ir apskritai jis esti nevienodo stiprumo: tai įsibėgėja toliau negu reikia, tai sustoja greičiau negu turi. Pyktis sau nuolaidžiauja, sprendžia pagal savo norą, nieko nenori girdėti, neleidžia ginti, laiko, ką užėmęs, ir jo nepriversi pakeisti savo sprendimo, net jei jis neteisingas.

XVIII. 1. Protas abiem pusėms duoda laiko, paskui iš savęs pareikalauja atidėti sprendimą, kad turėtų kada išpurtyti tiesą, o pyktis skuba. Protas nori nustatyti tai, kas teisinga, pyktis nori, kad atrodytų teisinga, ką jis nustatė. 2. Protas nežiūri nieko, išskyrus bylos reikalus,

pyktį skatina tušti, su byla nesusiję dalykai. Jį kursto ramesnis žvilgsnis, aiškesnis balsas, laisvesnė kalba, subtilesnis rūbas, atkaklesnė gynyba, žmonių pagarba, jis dažnai baudžia kaltinamąjį dėl to, kad nekenčia gynėjo, net ir teisybei badant akis, mėgsta ir giria paklydimą, nenori, kad jam būtų aiškiai įrodoma, ir blogų sumanynų atkaklumą laiko garbingesniu daiktu už atgailą. 3. Visi prisimename Gnėjų Pizoną, dar šunkeliais neišėjusį, bet netikusį vyrą. Kietaširdiškumą jis laikė tvirtybe[17]. Kartą supykęs liepė nužudyti be draugo iš maisto paieškų grįžusį kareivį, nes įtarė jį nužudžius bendražygį, kuris tuo metu kažkur buvo pradingęs. Prašomas nors truputėlio laiko paieškoti, nedavė. Pasmerktasis jau buvo išvestas už pylimo ir ištiesęs kaklą po kardu, kai staiga pasirodė tas laikomas užmuštu bendražygis. 4. Tuomet vadovavęs bausmei centurionas liepia sargybiniui paslėpti kardą, pasmerktąjį veda pas Pizoną, pasiryžęs Pizonui suteikti progą būti nekaltam, nes kariui tokią progą dovanojo likimas. Subėgus daugybei kareivių, abu draugai apsikabinę traukia per džiūgaujančią stovyklą. Įtūžęs Pizonas užlipa į tribūną ir liepia vesti nužudyti abu: ir tą, kuris neužmušė, ir tą, kuris nežuvo. 5. Ar gali būti didesnė niekšybė?! Kadangi vienas pasirodė esąs nekaltas, žuvo du. Pizonas pridėjo dar ir trečią. Mat liepė nužudyti ir tą atgal parvedusį pasmerktąjį centurioną. Bausmės įvykdymo vietoje sustojo trys, paskirti žūti dėl to, kad vienas buvo nekaltas. 6. O koks išradingas pasidaro pyktis, pramanydamas įniršio priežastis! Jis pasakė: „Tave liepsiu nužudyti todėl, kad esi pasmerktas, tave todėl, kad dėl tavęs buvo pasmerktas bendražygis, tave todėl, kad lieptas užmušti, nepaklau-

sei vado". Jis sugalvojo, kaip sukurti tris nusikaltimus, nes nesurado nė vieno.

XIX. 1. Štai ką pasakysiu: piktumo blogybė ta, kad jis nenori būti valdomas, griežia dantį net dėl pačios tiesos, jei ji prieštarauja jo norams. Šaukdamas, blaškydamasis, mostaguodamas, apiberdamas priekaištais ir keiksmais, persekioja pasirinktus žmones. 2. Protas to nedaro, bet jei reikia, tyliai ir ramiai nugriauna namus iki pamatų, pražudo valstybei kenkiančias šeimas su sutuoktiniais ir vaikais, verčia ir sulygina su žeme pastatus, naikina laisvei priešiškus vardus nesitrankydamas, nepurtydamas galvos, neteršdamas teisėjo garbės, kuris, skelbdamas svarbius dalykus, turi būti nepaprastai malonaus ir ramaus veido. 3. „Kam reikia kramtyti lūpas,– sako Hieronimas, – jei nori ką primušti?"[18] O ką jis būtų kalbėjęs, matydamas nušokantį nuo tribūnos prokonsulą, išplėšiantį iš liktoriaus fascius, draskantį savo drabužius dėl to, kad per lėtai draskomi kitų rūbai? 4. Kam reikia vartyti stalus? Kam daužyti taures? Kam trankyti galvą į kolonas? Kam rautis plaukus, muštis į krūtinę ar per šlaunis? Kokio didumo įsivaizduoji esant pyktį, kuris nukreipiamas į save todėl, kad neužgriūva taip greit, kaip norėtųsi, kito? Piktanorių artimieji sulaiko įtūžusius prašydami, kad jie nešėltų patys prieš save. 5. Visiškai ne taip elgiasi nepiktas žmogus, kiekvienam uždėdamas pelnytą bausmę. Dažnai paleidžia sučiuptą nusidėjėlį, jei atgaila dėl nusižengimo žadina viltį, jei supranta, kad nedorybė nesiveržia iš gilumos, bet pakibusi, kaip sakoma, sielos paviršiuje. Jis išteisins, nepakenkdamas nei tiems, kam nekaltumas dovanojamas,

nei tiems, kas teisia. 6. Kartais už didelius nusikaltimus atmokės menkiau negu už mažesnius, jei pirmieji padaryti paslydus, o ne dėl nuožmumo, o antruosiuose glūdi slaptas ir įsisenėjęs blogio polinkis; net už tą patį nusižengimą paskirs ne tą patį atlygį, jei vienas nusižengė dėl nerūpestingumo, o kitas stengėsi kenkti. 7. Šito nusistatymo laikysis, taikydamas kiekvieną bausmę, nes supras, jog viena skiriama, kad pataisytų nedorėlius, kita – kad juos sunaikintų. Abiem atvejais žiūrės ne praeities, o ateities (nes, kaip sako Platonas[19], kiekvienas protingas žmogus baudžia ne dėl to, kad nusidėta, bet kad nebūtų nusidedama; juk praeities atšaukti neįmanoma, o ateities nusižengimus galima sulaikyti) ir viešai nužudys tuos, kuriuos norėtų parodyti kaip blogai pasibaigiančio sugedimo pavyzdžius, ne tam, kad jie žūtų, bet kad žūdami gąsdintų kitus. 8. Matai, koks nesudirgęs turi būti tas, kuriam reikia pasverti ir įvertinti, tas, kuris imasi nepaprastai kruopščiai vestino reikalo – gyvybės ir mirties teisės; supykusiam nedera patikėti kardo.

XX. 1. Nereikia manyti, kad pyktis susijęs su sielos didybe. Tai ne didybė, bet pasipūtimas. Juk ir kūne kaupiantis nesveikam vandeniui, liga esti ne pastorėjimas, o pavojingas skysčio perteklius. 2. Visi, kuriuos paika siela iškelia virš žmogui deramų minčių, tikisi kvėpuoją kažkuo aukštu bei didingu. Beje, paprastai nesiremiama tvirtu pagrindu, o be pamato išaugę statiniai linkę sugriūti. Pyktis neturi ant ko laikytis. Jis kyla ne iš stipraus ir ilgalaikio daikto, o yra vėjo nupučiamas, tuščias ir tiek nutolęs nuo sielos didybės, kiek įžūlumas

nuo drąsos, perdėta savikliova nuo patikimumo, liūdesys nuo niūrumo, žiaurumas nuo griežtumo. 3. Kartoju: didelis skirtumas tarp orios ir pasipūtusios sielos. Piktuolis nesukuria nieko aukšto ar gražaus; išeina priešingai: man atrodo, būdamas išglebusios ir nelabos sielos, suvokdamas savo silpnumą, jis dažnai kamuojasi, kaip žaizdoto, nesveiko kūno žmogus dejuoja, vos vos prisilietus. Taigi pyktis yra moteriška ir vaikiška yda. „Bet užpuola ir vyrus." Esti vaikiškos ir moteriškos prigimties vyrų. 4. „Kaip čia išeina? Ar įpykusieji kartais nepasako tokių žodžių, kurie atrodo esą ištarti didžios sielos žmonių?" Išties, taip rodosi nepažįstantiems tikrojo didingumo. Štai kad ir šis nuožmus bei siaubingas pasakymas: „Tegu nekenčia, kad tik bijotų"[20]. Žinok, tai parašyta Sulos laikais. Nežinau, kas jam atrodė blogiau: ar kad jo neapkenčia, ar kad baiminasi. „Tegu neapkenčia." Prieš jį iškyla ateitis: žmonės jį prakeikia, rezga pinkles, užpuola. Ką jis priduria? Kad jį kur perkūnai, tokį neapykantos vertą vaistą išrado! „Tegu neapkenčia." Kam? Kad tik klausytų? Ne. Kad tik girtų? Ne. Tad kam? „Kad tik bijotų?" Šitaip net mylimas nenorėčiau būti. 5. Manai, tai pasakyta didžiadvasiškai? Klysti. Tai ne didybė, o milžiniškas beširdiškumas. Netikėk supykusiųjų žodžiais. Jie garsiai griaudėja ir grasina, o mintis – nepaprastai baili. 6. Nelaikyk tiesa iškalbingiausiojo vyro Tito Livijaus apibūdinimo: „Labiau didžios, nei geros prigimties vyras"[21]. Šito atskirti negalima: arba jis bus geras, arba ne didis, kadangi sielos didingumą suvokiu kaip nepajudinamą, vientisą, nuo pačių gelmių vienodą ir tvirtą. Jo negali turėti blogos prigimties žmonės. 7. Jie gali būti siaubingi, šurmulingi

ir pražūtingi, tačiau neturės didingumo, kurio stiprybė ir tvirtybė yra gerumas. Beje, kalbomis, užmojais ir visa išore kels didingumo regimybę. 8. Jie kalbės tai, ką tu laikysi didžios sielos išraiška. Pavyzdžiui, Gajus Cezaris, įpykęs ant dangaus todėl, kad lietaus šniokštimas užgožė aktorių, kuriuos jis mėgdžiojo uoliau negu žiūrėjo, žodžius, ir todėl, kad jo lėbautojai išsigando žaibų (išties nelabai pranašingų), iššaukė Jupiterį žūtbūtinėn kovon, plyšaudamas Homero eilutę:

Ἢ μ ἀνάειρ᾽ ἤ ἐγὼ σέ [22].

9. Kokia kvailystė! Jis manė, kad net Jupiteris negali jam pakenkti arba kad jis gali pakenkti net Jupiteriui. Manau, kad šie žodžiai labai paskatino sąmokslininkų nusiteikimą: jiems pasirodė, jog neįmanoma pakęsti to, kuris nepakenčia Jupiterio.

XXI. 1. Taigi pyktis neturi nė lašelio didybės, nė trupinėlio iškilnumo, nors ir atrodo karštas bei niekinąs dievus ir žmones. Jei kam nors atrodo, kad pyktis pagimdo didingą sielą, turės atrodyti, kad tą patį daro ir prabanga, kuri trokšta žengti, ramstydamasi dramblio kaulu, rengtis purpuru, puoštis auksu, perkelti sausumas, uždaryti jūras, sviesti į bedugnes upes, pakabinti giraites. 2. Turės atrodyti, kad ir godumas yra didingos sielos požymis: kėpso ant aukso ir sidabro krūvų, jo dirbamus laukus galima pavadinti provincijomis[23], keli jo ūkvedžiai valdo didesnius plotus, negu tenka buvusiems konsulams. 3. Tuomet ir goslumas turės atrodyti didingos sielos žymė: plaukia per jūras, kastruoja berniukų kirbines, paniekinęs mirtį, žūva nuo apgauto vyro kardo. Turės atrodyti, kad ir garbės troškimas didin-

gos sielos savybė: jis nesitenkina kasmetėmis garbingomis pareigomis, jei tik galima, nori, kad vienas vardas tebūtų aukštųjų valdininkų sąraše, kad tik apie jį bylotų viso pasaulio įrašai. 4. Nesvarbu, kiek visi minėti dalykai išsitemps ir išsiplės; jie vis tiek bus ankšti, menki, maži, vien dorybė yra aukšta ir pakili. Tik švelnus romumas yra didingas.

Ketvirta dialogų knyga
Novatui

APIE PYKTĮ
De ira

ANTRA KNYGA

I. 1. Pirmosios knygos medžiaga, Novatai, buvo dėkingesnė. Mat nesunku parodyti ydingų žmonių slydimą žemyn. Dabar reikia pereiti prie subtilesnių dalykų. Pažiūrėkime, ar pyktis kyla sąmoningai, ar staiga, tai yra ar veikiamas valios, ar atsiranda nejučiomis, taip, kaip daugelis mūsų vidinių procesų. 2. Nagrinėdami turime prie to nusileisti, kad paskui galėtume kilti aukštyn; juk ir mūsų kūne pirmiausia susidaro kaulai, gyslos ir sąnariai, visa ko pagrindas ir gyvastis; jie nelabai išvaizdūs; vėliau prisideda tai, kas puošia išorę ir pavidalą, o po viso šito labiausiai traukiantis akį daiktas, spalva, įsilieja jau į užbaigtą kūną. 3. Nėra abejonės, kad pyktį skatina skriaudos regimybė, bet pažiūrėkime, ar jis tučtuojau lydi tą regimybę ir pasirodo sielai neprisidedant, ar sklaidosi jai sutinkant. 4. Mūsų nuomone, jis nieko neišdrįsta pats savaime, o viską daro tik pritariant sielai. Mat skriaudos jutimas, keršto troškimas, šių abiejų dalykų sujungimas, pareiga neįsižeisti ir pareiga keršyti nėra staigūs jo antpuoliai, jie nepratrūksta be mūsų valios. 5. Nesąmoningas protrūkis yra paprastas, o šis – sudėtinis, daug ką apimąs: kažką suvokia,

suirzta, pasmerkia, keršija; šito negalėtų būti, jei siela nepritartų ją palietusiems jausmams.

II. 1. „Kur suki?“ – paklausi. Ten, kur galėtume sužinoti, kas yra pyktis. Mat jei jis gimsta mums nenorint, niekada nepaklus protui. Visi ne mūsų noru atsirandantys procesai yra nenugalimi ir neišvengiami. Pavyzdžiui, šiurpstame aptaškyti šaltu vandeniu, bjaurimės kai kuriais palytėjimais, nuo blogų žinių piestu stojasi plaukai, paraustame nuo nepadorių žodžių, žvelgiant į bedugnę, svaigsta galva. Visi šie dalykai yra ne mūsų galioje, protas neįstengia jų susilpninti. 2. Pyktis išvaromas pamokymais. Mat jis yra savanoriška sielos yda, o ne iš tų, kurios teko žmogaus daliai, ir dėl to jų turi net nepaprastai išmintingi vyrai. Prie šių bendrųjų trūkumų reikėtų dėti ir tą pirmąjį sielos postūmį, mus sujudinantį, kilus minčiai apie skriaudą. 3. Jį pajuntame net žiūrėdami linksmus vaidinimus bei skaitydami senąsias istorijas. Dažnai susivokiame pykstą ant Cicerono trėmiko Klodijaus ir žudiko Antonijaus[1]; kas neniršta ant Marijaus armijos arba ant Sulos proskripcijų[2]?! Kas nesipiktina Teodotu, Achila ir pačiu berniūkščiu, išdrįsusiu griebtis nevaikiško nusikaltimo[3]?! 4. Kartais mus erzina dainavimas ar greitėjantis ritmas bei Marso trimitų[4] garsai, paveikia žiaurus paveikslas ir liūdnas net labai teisingų nuosprendžių vykdymo vaizdas. 5. Dėl to paties šypsomės mums besišypsantiems[5], dėl to mus liūdina gedulinga minia, dėl to užsidegame, stebėdami kitų kovas. Tai nėra pyktis, kaip liūdesys nėra jausmas, priverčiantis nuleisti rankas stebint mimų vaidinamą laivo sudužimą, kaip nėra baimė perbėgęs per

širdį virpulys skaitant apie po Kanų[6] Romą apsupusį Hanibalą. Visa tai yra nenorinčios pasiduoti sielos judesiai, tai – ne aistros, o aistrų daigai. 6. Taip taikos metu jau togą[7] apsivilkusio buvusio kariškio ausis ragina trimitas, taip stovyklų žirgai įsitempia, išgirdę ginklų žvangesį. Pasakojama, jog, Ksenofantui dainuojant, Aleksandras griebęsis kardo.

III. 1. Jokie sielą paveikiantys atsitiktinumai negali būti pavadinti aistromis. Juos siela, sakyčiau, patiria iš išorės, o ne sukuria. Taigi aistra yra ne susijaudinimas, susidūrus su pasitaikiusiais reiškiniais, o atsidavimas jiems ir sekimas tais atsitiktiniais akstinais. 2. Jei kas laiko aistros ženklais bei sielos pasireiškimu ir išblyškimą, ir plūstančias ašaras, ir lytinio skysčio išsiskyrimą, ir gilius atodūsius, ir staigų akių spindesį ar kokį kitokį panašų daiktą, klysta, nesuprasdamas, jog tai – kūno veikla. 3. Ir narsiausias vyras dažniausiai išbąla segdamasis kardą, ir drąsiausiam kariui truputį sudreba keliai davus ženklą mūšiui, ir garsiam karvedžiui suvirpa širdis prieš susiduriant pirmosioms kautynių eilėms, ir iškalbingiausiam oratoriui kaupiantis kalbai atšąla kojos ir rankos. 4. Pyktis ne tik sujuda, bet ir prasiveržia, juk jis yra antpuolis, o antpuolis niekuomet nevyksta be proto pritarimo; neįmanoma svarstyti keršto ir bausmės, sielai nežinant. Kažkas pamano, kad jis yra įžeistas, nori keršyti: kokiai nors priežasčiai prieštaraujant tam, tučtuojau nurimsta. Tokio jausmo aš nevadinu pykčiu, o protui paklūstančiu sielos judesiu. Pyktis yra tai, kas peršoka per protą, kas jį pasigrobia. 5. Taigi tas skriaudos regimybės sukeltas pirmasis sielos poslinkis yra ne

tiek pyktis, kiek pati skriaudos regimybė. Antrasis antpuolis, ne tik priėmęs skriaudos regimybę, bet ir pritaręs jai, yra pyktis, sielos, sąmoningai norinčios ir nusprendusios keršyti, paskatinimas. Nėra abejonės, kad baimės palydovas – bėgimas, o pykčio – puolimas. Taigi žiūrėk, ar turi pagrindo manyti, jog kas nors gali būti ar siekiama, ar slepiama nepritariant protui.

IV. 1. Aistros gimsta, auga, plečiasi štai kaip. Pirmasis judesys yra nevalingas, tai tarsi pasiruošimas aistrai ir tam tikra grėsmė. Antrajam būdingas neatkaklus noras: tai – mintis, jog reikėtų keršyti, nes esu įžeistas, arba aną reikėtų nubausti, nes nusikalto. Trečiasis judesys jau yra nevaldomas, jis nori keršyti ne todėl, kad reikia, bet todėl, kad pergalėjo protą. 2. Ano pirmojo sielos postūmio protu negalime išvengti, kaip ir kitų anksčiau minėtų kūnui būdingų dalykų: neįmanoma nežiovauti kitiems žiovaujant, neįmanoma neužsimerkti staiga prikišus prie akių pirštus. Šito protas negali nugalėti, galbūt tik pripratimas ir nuolatinė savistaba įstengia sumažinti. O antrasis, sąmoningai gimęs judesys, sąmoningai ir pašalinamas.

V. 1. Dabar reikia patyrinėti, ar pyksta visur siautėjantys ir besidžiaugiantys žmogaus krauju, žudantys tuos, kurie nei jų nuskriaudė, nei jie mano esą nuskriausti. Tokie buvo Apolodoras ir Falaridas. 2. Tai nėra pyktis, tai – žvėriškumas. Toks žmogus kenkia ne dėl patirtos skriaudos, jis pasiruošęs jaustis nuskriaustas, kad galėtų kenkti. Rykščių, kankinimų jis siekia ne dėl keršto, o dėl malonumo. 3. Kaip čia išeina? Šios blogybės pradas yra pyktis. Dėl dažnumo ir pasisotinimo jis

priverčia užmiršti gailestingumą, iš širdies išmesdamas bet kokią žmogišką pareigą ir galų gale pereina į kraugeriškumą. Tokie juokiasi, džiaugiasi, mėgaujasi dideliu malonumu, visai neatrodo supykę; jie sužiaurėjo iš nieko neveikimo. 4. Pasakojama, jog Hanibalas, išvydęs žmonių kraujo sklidiną griovį, sušuko: „Koks puikus reginys!" Dar gražesnis jam būtų buvęs krauju sruvusios upės ar telkšojusio ežero vaizdas. Nenuostabu, kad toks reginys labiausiai traukia tave, gimusį lieti kraują ir nuo pat kūdikystės tarp žudynių gyvenusį žmogų[8]. Dvidešimtį metų tave lydės palankus tavo kraugerystei likimas, visur jis teiks tavo akims malonų reginį. Išvysi jį ir prie Trazumeno, ir prie Kanų, ir galų gale prie savosios Kartaginos. 5. Visai neseniai, prie dieviškojo Augusto buvęs Azijos prokonsulu Volezas, per dieną kirviu užkapojęs tris šimtus, išdidžiai žengdamas tarp lavonų, tarsi atlikęs kažkokį milžinišką ir didingą darbą, graikiškai sušuko: „Koks karališkas žygis!" Ką gi nuveikė šis karalius? Tai nebuvo pyktis, bet didesnis, nepagydomas blogis.

VI. 1. „Dorybę, – sako jis, – globojančią garbingus poelgius, gali supykdyti begėdystės." Kaip, ar galima sakyti, kad dorybė turi būti ir žema, ir didi? O juk kas taip sako, [tas] nori, kad ji būtų ir iškelta, ir pažeminta, nes džiūgavimas dėl teisingo poelgio yra šviesus ir didingas, o pyktis dėl svetimos nuodėmės – šlykštus ir menkadvasis. 2. Dorybė niekuomet nemėgdžios jos pačios tramdomų ydų, ji turi išrauti ir pyktį, kuris nėra už nieką geresnis, o dažnai net blogesnis už tuos nusižengimus, dėl kurių piktinamasi. Tikroji natūrali dory-

bės savybė yra džiaugsmas ir linksmumas. Pyktis, kaip ir sielvartas, jos neverti; mat liūdesys yra įniršio palydovas, juo paprastai virsta pyktis po atgailos ar nesėkmės. 3. Jei išminčiaus savybė yra piktinimasis nuodėmėmis, jis labiau piktinsis didesnėmis ir dažnai piktinsis. Išeina, kad išminčius bus ne tik įpykęs, bet ir pikčiurna. O jei esame įsitikinę, kad išminčiaus sieloje tūno nedidelis ir nedažnas pyktis, kas yra, kodėl mes jo visiškai neišvaduojame iš šios aistros? 4. Negali būti saiko, jei reikia piktintis kiekvienu poelgiu. Išminčius arba bus neteisingas, vienodai piktindamasis nelygiais nusižengimais, arba nepaprastai tulžingas, užsidegdamas kiekvieną sykį, kai nusikaltimai nusipelno pykčio.

VII. 1. Ar gali būti didesnė menkybė už išminčiaus aistros priklausomybę nuo kitų ištižimo?! Ar begalės tasai Sokratas tokiu pat veidu grįžti namo, kaip išėjo[9]? O jei išminčius turi piktintis bjauriais poelgiais ir jaudintis ar liūdėti dėl nusikaltimų, jis bus didžiausias kankinys: visas išminčiaus gyvenimas prabėgs pykstant ar sielvartaujant. 2. Nes ar bent akimirką jis matys ką nors nepriekaištinga? Vos peržengęs namų slenkstį, turės eiti tarp nusikaltėlių, šykštuolių, švaistūnų, ištvirkėlių, laimingų dėl savo ydų; kur užmes akį, ras ką prikišti; jis nebeturės jėgų rūstauti kiekvieną sykį, kai tik bus priežastis. 3. Kokie bjaurūs ginčai ir dar bjauresni gynėjai šių prieš aušrą skubančių į forumą tūkstančių žmonių! Vienas kaltina tėvo sprendimus, kuriuos labiau vertėtų gerbti, kitas bylinėjasi su motina, trečias ateina, įskundęs dėl to nusikaltimo, už kurį pats turėtų būti kaltinamas, teisėju išrenkamas tas, kuris baus už tai, ką pats

padarė, ir susirinkusieji tokiai nelabai bylai*** suvedžioti gerų advokato žodžių.

VIII. 1. Kam čia vardyti paskirus atvejus? Matydamas kunkuliuojantį forumą ar pilnutėlaitį Marso lauką[10], ar cirką[11], kur susirenka beveik visi, žinok ten esant tiek pat ydų, kiek žmonių. 2. Tarp apsirengusiųjų togomis nėra taikos. Dėl menko pelno jie siekia vienas kito pražūties, kiekvienas gauna naudos tik nuskriaudęs kitą; laimingo nemėgsta, nelaimingą niekina, didesnieji juos kamuoja, jie kamuojami mažesniųjų. Tampomi priešingų norų, dėl lengvo malonumo ir grobio trokšta viską sunaikinti. Gyvenimas yra ne kas kita, kaip gladiatorių mokykla: su tais pačiais ir kartu geriama, ir kaunamasi. 3. Tai žvėrių sambūris; tik tos pačios rūšies žvėrys saviškiams malonūs ir nedrasko gentainių, o žmonės sotinasi vieni kitus plėšydami. Apskritai nuo nebylių gyvulių jie skiriasi štai kuo: anie prijunksta prie juos šeriančių, o žmonių nuožmumas minta tais, kurie juos išmaitino.

IX. 1. Vieną sykį pradėjęs, išminčius niekuomet nepaliaus piktinęsis: visur pilna nusikaltimų ir ydų, jų daugiau, negu galima išgydyti bausmėmis. Dalyvaujame milžiniškose sugedimo varžybose: kasdien vis daugiau noro nusidėti, mažiau padorumo. Išgrūdus pagarbą gėriui ir teisingumui, į visa, ką tik matome, įsiveržia goslumas; nusikaltimai jau nebeslepiami, o vyksta visų akivaizdoje, ir sugedimas taip užvaldė žmones ir įsišaknijo širdyse, kad nekaltumas tapo ne retenybe, o visai išnyko. 2. Ar tik atskiri žmonės, ar tik nedaugelis tėra sulaužę įstatymą? Ne! Iš visų pusių, tarytum davus žen-

klą, sugužėjo tam, kad sumaišytų, kas leista ir kas neleista.

Šeimininkui pavojus iš svečio,
Uošviui iš žento šalies, suretėja meilė tarp brolių,
Vyras galvoja, kaip žmoną užmušt, o toji – kaip vyrą,
Stingdančius kraują nuodus baisingos pamotės taiso,
Ir jau iš anksto sūnus, kiek tėvui metų, teiraujas[12].

3. O kelinta nusikaltimų dalis čia teišvardyta? Poetas neaprašė priešiškose stovyklose įsitvirtinusių brolių, nutraukusių švenčiausius ryšius tėvų ir vaikų, tėvynę padegusios piliečio rankos, raitelių būrių, šmižinėjančių aplink proskribuotųjų asmenų slėptuves, užnuodytų šaltinių, tyčia sukelto antkryčio, griovio, išrausto aplink apgultų tėvų įtvirtinimus, pilnų kalėjimų, ištisus miestus sudeginančių gaisrų, krauju suteptos vienvaldystės, slaptų susitarimų sunaikinti karalystes ir valstybes, šlovės, pelnomos iš baustinų nusikaltimų, plėšimų, paleistuvystės, burnos, kurios goslumas nepaliko nesuteršęs. 4. Dar pridėk viešai sulaužytas tautų sutartis ir nutrauktas sąjungas, ir stipresniojo grobį, į kurį patenka visa, kas nepasipriešina, apgaules, vagystes, klastas, atsisakymus mokėti skolą – trijuose forumuose[13] netilps. Norint, kad išmintius pyktų tiek, kiek verti tie niekingi nusikaltėliai, jam reikia ne pykti, o pasiusti.

X. 1. Geriau galvok, kad dėl paklydimų nereikia pykti. Kas gi pyksta dėl netvirtų žingsnių tamsoje? Kas niršta dėl to, kad kurtieji negirdi įsakymų? Kas tūžta ant vaikų, pamiršusių savo užduotis ir įsispoksojusių į bendraamžių žaidimą bei juokingus kvailiojimus? Nejaugi nori pykti ant ligonių, senių, pavargėlių? Tarp kitų mirtingųjų trūkumų esama ir šito; proto aptemimas yra ne tik

paklydimo būtinybė, bet ir klaidų pomėgis. 2. Kad nepyktum ant atskirų būtybių, reikia atleisti visiems, dovanoti visai žmonių giminei. Jei pyksti ant nusidedančių jaunuolių ir senių, pyk ir ant kūdikių: jie nusidės. Bet kas gi pyksta ant vaikų, kurių amžius dar nepažįsta nei gėrio, nei blogio? Didesnis ir teisingesnis pateisinimas žmogui yra tai, kad jis žmogus, o ne kad vaikas. 3. Toks jau yra esaties dėsnis mūsų, gyvių, pasiduodančių daugybei ir sielos, ir kūno ligų, ne bukų ir nerangių, bet blogai besinaudojančių savo sumanumu, teikiančių vieni kitiems ydų pavyzdžius. Kas negaišuodamas eina paskui pirmuosius, pasukusius ne tuo keliu, ar neatleis, kad paklydo, pasirinkdamas pramintą taką? 4. Karvedys griežtai baudžia kelis karius, o kai pasitraukia visa kariuomenė, reikia atleisti. Kas neleidžia išminčiui pykti? Nusidėjėlių minia. Jis suvokia, kaip neteisinga ir pavojinga pykti ant visuotinės ydos. 5. Išėjęs iš namų Herakleitas visuomet verkdavo matydamas šimtus nedorai gyvenančių ir net nedorai žūvančių, gailėjosi visų, kuriuos sutikdavo linksmus ir laimingus; tai buvo švelnios, bet pernelyg silpnos sielos žmogus, pats apverktinas. Pasakojama, jog Demokritą, priešingai, žmonės matydavo tik besijuokiantį, niekas jam neatrodė rimta, kas buvo rimtai daroma[14]. Argi lieka vietos pykčiui? Čia reikia arba iš visko juoktis, arba viską apraudoti? 6. Išminčius nepyks ant nusidėjėlių. Kodėl? Todėl, kad žino, jog niekas negimsta išminčiumi: juo tampama. Suvokdamas žmonių esaties dėsnį, jis žino, kad per amžius išeina tik saujelė išminčių. Joks protingas žmogus nepyksta ant gamtos. Ar kas stebėsis, kad ant laukinių krūmų nekybo obuoliai? Kas galėtų stebėtis, kad dagiai

ir dygliakrūmiai neveda naudingų uogų? Niekas nesipiktina dėl gamtos įteisinto trūkumo. 7. Taigi išminčius maloningai ir ramiai žvelgia į paklydimus, jis – ne nusidėjėlių priešas, bet taisytojas. Kasdien žengia iš namų šitaip nusiteikęs: „Susitiksiu daugybę girtuoklių, daugybę pasileidėlių, daugybę nedėkingųjų, daugybę šykštuolių, daugybę garbės troškimo įkarščio gainiojamų žmogelių". Į visus juos išminčius žiūrės meiliai, kaip gydytojas į ligonius. 8. Ar tas, kurio laivas, atsileidus visiems lankstams, smarkiai praleidžia vandenį, pyksta ant jūrininkų ar paties laivo? Jis greičiau stengiasi užkirsti kelią nelaimei, neleisdamas sunktis vandeniui, pildamas jį laukan, užkamšo matomas skyles, o nepastebimam, slaptam dugno plyšių pratekėjimui priešinasi nuolatiniu darbu, nes kiek išsemia, tiek prasisunkia iš apačios. Prieš nuolatinį ir gausiai plūstantį blogį reikia ilgalaikės pagalbos ne tam, kad jis liautųsi, bet kad nenugalėtų.

XI. 1. „Pyktis, – sako jis, – yra naudingas, nes išvengia paniekos, nes gąsdina bloguosius." Pirma, jei pyktis turi tiek jėgos, kiek grasina, jis nekenčiamas dėl to, kad baugina; juk pavojingiau, kai tavęs bijo negu niekina. O jei jis yra silpnas, pelno panieką, neišvengia ir pajuokos; mat be reikalo šurmuliuojantis piktumas yra be galo šaltas. 2. Antra, kai kurie dalykai yra galingesni ne todėl, kad baisesni. Nenorėčiau, kad išminčiui būtų sakoma taip: „Išminčiaus, kaip ir žvėrių, ginklas yra baimė". Kaip? Ar nebijoma drugio, podagros, piktvotės? Ar juose esama kokio gėrio? Juk, priešingai, visa tai niekinga, bjauru, šlykštu ir dėl to – baisu. Taip ir pyktis savaime yra negražus, ir jo reikia bijotis mažiausiai,

tačiau daugelis bijosi, tarsi kūdikiai negražios kaukės. 3. Ar baimė neatsigręžia į gąsdintojus, ar ramus tas, kurio bijomasi? Čia tau tiks Laberijaus eilutė, kurią pilietinio karo laikais teatre išgirdę žmonės pradėjo ploti, nes ji išreiškė visų jausmus:

Taip esti: ko visi bijosis, tas bijos visų[15].

4. Gamta taip sutvarkė, kad visa, kas dėl kitiems keliamos baimės laikoma didžiu, taip pat baikštauja. Nuo menkiausio garso sudreba liūtų širdys. Ir labai žiaurius žvėris verčia nerimti šešėlis, balsas ar nepažįstamas kvapas. Visa, kas kelia siaubą, dreba iš baimės. Taigi nėra dėl ko išminčiui trokšti, kad jo bijotų. Jis nelaiko pykčio dideliu daiktu, dėl to, kad jis baido, nes bijoma ir niekingiausių dalykų: nuodų, užkrėstų kaulų, įkandimo. 5. Nenuostabu, kai dideles žvėrių bandas sulaiko ir į spąstus varo plunksnų prikaišiota virvė, dėl sukeliamo jausmo vadinama baime. Mat tuštuolius gąsdina tušti dalykai. Vežimo judėjimas ir ratų sukimasis gena liūtus į narvą, dramblius gąsdina kiaulės balsas. 6. Žmones pyktis baugina taip pat, kaip šešėlis kūdikius, raudona plunksna žvėris. Savaime jis nėra nei stiprus, nei tvirtas, bet sudaro tokį įspūdį, paveikdamas lengvabūdžius.

XII. 1. „Jei nori pašalinti pyktį, – sako jis, – reikia iš daiktų prigimties pašalinti sugedimą. O juk nei vieno, nei kito neįmanoma padaryti". Pirma, kas nors gali ir nešalti, nors [pagal gamtos dėsnį] ateina žiema, gali nekaisti, nors atkeliauja vasaros mėnesiai: arba jis randa prieglobstį nuo blogo oro švelnaus klimato vietovėje, arba ištvermingas kūnas pakelia ir vieno, ir kito metų

laiko nemalonumus. 2. Antra, versk kitą pusę ir pamatysi, kad priimant į sielą piktumą, būtina išvyti dorybę, kadangi ydos nesijungia su dorybėmis, žmogus negali tuo pačiu metu būti ir supykęs, ir geras vyras, kaip negali būti ir ligonis, ir sveikas. 3. „Negalima, – sako jis, – pašalinti iš sielos viso pykčio, to neleidžia žmogaus prigimtis." Bet juk nėra tokio sunkumo ar skardžio, kurių žmogaus mintis nenugalėtų ir nuolatinis mąstymas neprisijaukintų, nėra tokių žvėriškų bei savavališkų aistrų, kurių nesutramdytų drausmė. 4. Siela pasiekia tai, ką sau įsako. Kai kurie žmonės prisiverčia niekada nesijuokti, kai kurie – negerti vyno, kiti – nesimylėti, kai kurie – nenaudoti jokio skysčio; vienas, pasitenkindamas kiškio miegu, gali nepavargdamas būdrauti, kitas išmoksta bėgioti ploniausiomis, net aukštyn einančiomis virvėmis, nešioti milžiniškus, žmogaus jėgoms vos pakeliamus svorius, pasinerti į bedugnes gelmes ir neįkvėpdamas nardyti po jūrą. 5. Esama ir šimtų kitų pavyzdžių, kai ištvermė nugali bet kokią kliūtį ir parodo, kad nėra jokio sunkumo tam, kurio pati mąstysena skelbia kantrybę. Ką tik paminėti žmonės arba negavo jokio užmokesčio už pastangas, arba jis buvo jų nevertas (ar puikų atlygį gauna tas, kuris susimano vaikščioti ištemptomis virvėmis, kuris kraunasi ant sprando didžiules naštas, kuris nesumerkia akių, kuris neria į jūros dugną?), tačiau vargas padėjo pasiekti tą nedaug naudos teteikiantį tikslą. 6. Ar nesišauksime kantrybės mes, kurių laukia toks didelis atpildas – netrikdoma sielos ramybė? Juk nepaprastai svarbu išvyti didžiausią blogybę – pyktį, o su juo ir įsiūtį, žiaurumą, kraugeriškumą, įtūžį ir kitus šios aistros palydovus.

XIII. 1. Nesiginkime ir nesiteisinkime, sakydami, jog tai arba naudinga, arba neišvengiama. Kokiai gi ydai kada trūko advokato? Nesakyk, kad jų negalima išrauti: sergame išgydomomis blogybėmis, pati gimtis, sukūrusi mus teisingam gyvenimui, padeda, jei norime pasitaisyti. Ne toks status ir gruoblėtas, kaip kai kuriems atrodo, kelias į dorybes; galima ateiti lyguma. 2. Aš nesu vėjo tauškalas. Į laimingą gyvenimą kelias iš tiesų lengvas, tik pradėkite esant palankiems ženklams ir patiems dievams laiminant. Daug sunkiau daryti tai, ką jūs darote. Kur rasite daugiau poilsio jei ne sielos ramybėje, kur daugiau vargo, jei ne pyktyje? Kas romesnis už gailestingumą, kas veiklesnis už kraugeriškumą? Padorumas turi laiko į valias, goslumas – be galo daug rūpesčių. Visas dorybes lengva puoselėti, o ydos brangiai kainuoja. 3. Pyktis turi būti pašalintas (tai iš dalies pripažįsta teigiantieji, kad jį reikia sumažinti), visas išvytas, iš jo nebus jokios naudos. Be jo lengviau ir greičiau išnyks nusikaltimai, blogieji bus nubausti ir pasidarys geresni. Išminčius padarys viską, ką privalo, nesinaudodamas jokio blogio patarnavimu, nemaišys nieko, dėl ko reikėtų rūpintis, kad išlaikytų saiką.

XIV. 1. Taigi niekuomet nepyktaukime; kartais galime apsimesti supykę, jei reikia paskatinti nerangias klausančiųjų sielas, kaip negreitai bėgančius arklius raginame botagais ar pakišę deglus. Kartais reikia įvaryti baimės tiems, kurių nepaveikia protas, o griežti dantį nenaudinga taip pat, kaip sielvartauti ar būkštauti. 2. „Kaip čia išeina? Ar nėra pateisinamų pyktį sukeliančių priežasčių?“ Kaip tik tuomet ir reikia labiausiai jam prie-

šintis. Sielą nugalėti nesunku. Juk prasčiausia savęs dalimi besirūpinantys atletai kenčia smūgius ir skausmus, kad išsiurbtų priešininko jėgas, kad smogtų ne supykę, o kai pasitaiko proga. 3. Pasakojama, jog žymiausias gimnastų mokytojas Piras pataria savo globotiniams nepykti, nes pyktis sumaišo įgūdžius ir tik žiūri, ką padaryti bloga. Taigi protas dažnai pataria kentėti, o pyktis – keršyti, ir mes, užuot susidoroję su pradinėmis blogybėmis, nusiritame į dar didesnes. 4. Kai kuriuos žmones vienas negirdomis nenuleistas įžeidžiantis žodis bloškė į tremtį, sunkiausios nelaimės užgriuvo nepanorusius tyliai nukęsti nedidelę skriaudą, pasipiktinusieji, kad netenka trupinėlio didelės laisvės, gavo vilkti vergijos jungą.

XV. 1. „Žinok, kad pyktis kuri kažkokio kilnumo, – sako jis. – Žiūrėk, nepaprastai piktos germanų ir skitų gentys yra laisvos." Taip yra todėl, kad iš prigimties tvirti ir galingi žmonės, nesuminkštinti drausmės, yra linkę pykti. Juk kai kurie bruožai būdingi tik geresnėms prigimtims, kaip stiprūs ir linksmi krūmai auga ir neįdirbtoje žemėje ar derlingame krašte aukštas miškas. 2. Taip ir iš prigimties tvirti žmonės esti pikti ir, būdami ugningi bei karšti, atmeta bet kokį švelnumą ar subtilybę, tačiau jų judrumas, kaip ir visa, kas neįgyjama, o iškyla tik pačios prigimties dėka, yra netobulas, tačiau, jei tučtuojau neįsikišama, narsumo paskatos pradeda tarnauti akiplėšiškumui bei karštagalvystei. 3. O ar švelnesnėms sieloms būdingos ne lengvesnės ydos, pavyzdžiui, gailestingumas, meilė, drovumas? Taigi dažnai rodysiu tau geros prigimties trūkumus, bet jie vis

tiek yra ydos, nors tai ir geresnės prigimties ženklai. 4. Be to, visos dėl savo laukiniškumo laisvos tautos, kaip ir liūtai ar vilkai, negali nei vergauti, nei valdyti kitų, jos turi ne žmogaus, bet nesutramdyto žvėries prigimties jėgą. Valdyti tegali tik tas, kuris gali būti valdomas[16]. 5. Todėl beveik visos valstybės buvo švelnesnio klimato kraštuose. Šiauriau, į šalčio pusę, prigimtys neprijaukintos, kaip sako poetas,

panašios į savąjį dangų[17].

XVI. 1. „Bet tauriausiais, – sako jis, – laikomi pikčiausi gyvūnai". Klystama žmogų lyginant su tomis būtybėmis, kurios vietoj proto turi potraukį pulti. Žmogus vietoj puolimo potraukio turi protą. Bet ir žvėrims juk teikia naudos ne tas pats daiktas: įniršis padeda liūtams, baugštumas stirnoms, staigus antpuolis vanagui, kudašiaus nešimas – karveliui. 2. Be to, ar tai tiesa, kad pikčiausi gyvūnai yra geriausi? Sutinku, kad grobiu mintantys žvėrys yra tuo geresni, kuo piktesni, bet norėčiau pagirti ir jaučių bei pažabotų arklių kantrybę. Kas yra, kodėl lygini žmogų su tokiais niekingais pavyzdžiais, kai turi pasaulį ir Dievą, kurį žmogus vienintelis iš visų būtybių suvokia ir vienintelis gali pamėgdžioti? 3. „Pikčiurnos, – sako jis, – yra paprasčiausi." Taip, lyginant su apgavikais ir sukčiais, atrodo paprastesni, nes jie – kaip ant delno. Aš juos pavadinčiau ne paprastais, o lengvapėdžiais. Taip vadiname kvailius, palaidūnus, švaistūnus ir kitus neypatingus gudročius.

XVII. 1. „Kartais, – sako jis,– supykęs oratorius esti geresnis." Nebent mėgdžiodamas supykusį[18]. Juk ir aktoriai nepykdami, bet puikiai vaidindami supykusius pa-

veikia žmones, taip pat teisme, tautos susirinkime ar kitur, kur reikia patraukti kitus, apsimetame tai supykę, tai išsigandę, tai gailestingi, kad užkrėstume savo jausmais, ir dažnai aistrų mėgdžiojimas padaro tai, ko nepadaro tikros aistros. „Nepyksta, – sako jis, – tik išglebusios sielos." 2. Tai teisybė, jei jos neturi nieko stipresnio. Nereikia būti nei plėšiku, nei auka, nei gailiaširdžiu, nei kraugeriu. Vienų pernelyg minkšta siela, kitų – pernelyg kieta; išminčius tebūnie saikingas ir svarbesniems reikalams tegu verčiau vartoja ne pyktį, o jėgą.

XVIII. 1. Ištyrinėję pykčio esmės klausimus, pereikime prie vaistų nuo jo. Mano nuomone, jų dvejetas: nesupykti ir nenusidėti pykstant. Kaip, rūpinantis kūnu, vienais patarimais naudojamasi sveikatai apsaugoti, kitais – atstatyti, taip vienomis priemonėmis turime pyktį išvyti, kitomis – malšinti. Kad jo išvengtume, turime žiūrėti tam tikrų visam gyvenimui skirtų pamokymų; juos skirstysime į žmogaus auklėjimui ir vėlesniam amžiui tinkamus nurodymus. 2. Auklėjant reikia ypatingo, vėliau vaisius subrandinsiančio uolumo: mat jaunas sielas lengva formuoti, o su mumis drauge išaugusios ydos išraunamos sunkiai.

XIX. 1. Patogiausia pykčiui – karšta prigimtis. Esti keturi elementai: ugnis, vanduo, oras, žemė; jų galios yra karštis, šaltis, sausumas, drėgmė. Klimato ir gyvūnų sielų bei kūnų įvairovė priklauso nuo šių elementų susimaišymo, ir prigimtis pareina nuo to, kuris elementas pasireiškia stipriau. Todėl vietoves vadiname drėgnomis arba sausomis, šiltomis ar šaltomis. 2. Taip pat skiriasi gyvuliai ir žmonės; svarbu, kiek kuris turi drėgmės

ir karščio; kurio elemento bus daugiau, toks ir bus būdas. Karšta sielos prigimtis padarys pikčiurnas, mat čia kalta veikli nuolatinė ugnis, bailius daro šaltis, mat šaltis yra nejudrus ir sustingęs. 3. Kai kurie mūsiškiai teigia, jog pyktis kyla krūtinėje, kaistant kraujui aplink širdį. Ši pykčio vieta laikoma svarbiausia dėl tos priežasties, kad visame kūne krūtinė yra šilčiausia[19]. 4. Daugiau drėgmės turintys žmonės įniršta pamažu, nes jų šiluma nėra gatava, ją gamina judėjimas, todėl berniukų ir moterų pyktis aštresnis, bet nesunkus, iš pradžių visai lengvas. Sauso amžiaus pyktis karštas ir stiprus, bet jis beveik neauga, nes paskui didėjantį karštį seka šaltis: seniai yra kaprizingi aimanuokliai, kaip ir ligoniai ar besveikstantys, kurių šiluma sumažėjo dėl nuovargio ar kraujo netekimo. 5. Panašūs į šiuos yra troškulio ar alkio kamuojami ir bekraujo, prastai maitinamo, jėgų neturinčio kūno žmonės.Vynas uždega pyktį, didindamas šilumą; kai kurie užsiplieskia girti, kai kurie sužeisti.Tai priklauso nuo prigimties. Dėl tos pačios priežasties pikčiausi yra rausvaplaukiai ir rudžiai, kurių spalva iš prigimties tokia, kokia kitiems pasidaro supykus, jų kraujas judrus ir gyvas.

XX. 1. Kai kuriuos žmones gamta sukūrė linkusius pykti. Be to, yra daug priežasčių, galinčių tą patį, ką ir gamta: vienus verčia niršti liga, sužeistas kūnas, kitus – vargas ar nuolatinis būdravimas, neramios naktys bei meilės troškimai; bet koks kitas kūno ar sielos sužalojimas skatina ligotą sąmonę skųstis. 2. Bet visa tai yra tik pradmenys ir priežastys. Daugiausia padaro ydą ugdantys nevykę įpročiai. Prigimtį pakeisti sunku, neįma-

noma pamainyti vienąsyk gimstant atsiradusio elementų mišinio, bet naudinga žinoti, kad karšto būdo žmonėms galima neduoti vyno. Platonas siūlo jo nepilti berniukams, draudsdamas ugnį kurstyti ugnimi[20]. Jie tegul ir valgo nedaug, nes, padidėjus kūno apimčiai, ir siela su kūnu nutuks. 3. Tegul dirba nesmarkiai pavargdami, kad šiluma mažėtų, o ne visai išnyktų, kad išgaruotų karščio perviršis. Žaisti jiems naudinga: mat saikingas malonumas atpalaiduoja ir nuramina sielą. 4. Drėgnoms, sausoms ir šaltoms prigimtims pyktis nėra pavojingas, bet reikia bijotis neveiklių ydų: baimės, užsispyrimo, nusivylimo, įtarumo. Tokias prigimtis reikia kelti, šildyti, šaukti prie džiugesio. Kadangi su pykčiu kovotina vienokiais, su liūdesiu – kitokiais vaistais, ne tik skirtingais, bet ir priešingais, visuomet imkimės tos, kuri įsisenėjusi.

XXI. 1. Aš taip pasakysiu: labai naudinga vaikus iš karto auklėti sveikai. Tai nėra lengva, nes turime stengtis neišugdyti juose pykčio, nepažeisdami prigimties. 2. Reikia kruopščiai stebėti. Mat tuo pačiu minta ir tai, ką reikia padidinti, ir tai, ką – sumažinti, o juk panašūs dalykai lengvai apgauna ir atidų žmogų. 3. Dvasia auga laisvėje, vergovėje – menkėja; ji išsitiesia giriant ir ugdant pasitikėjimą savimi pačia, bet visa tai taip pat gimdo ir įžūlumą bei piktumą, taigi ją valdyti reikia laikantis vidurio ir naudojantis tai botagu, tai vadelėmis. 4. Tegu ji nepatirs jokio pažeminimo bei vergiškumo, tegu jai niekuomet nereikės nuolankiai prašyti ir nebus naudinga būti prašius, verčiau tegu bus dovanojama dėl aplinkybių, ankstesnių darbų ar pažadų

ateičiai. 5. Bendraamžių rungtynėse vaikui neleiskime nei pralaimėti, nei pykti; stenkimės, kad jis būtų draugiškas su varžovais, kad įprastų norėti ne pakenkti, bet pralenkti; kai nugalės ar ką kita verta pagyrimo padarys, leiskime sielai pakilti, bet ne krykštauti, nes iš džiaugsmo pradedama šokinėti ant vienos kojos, o bešokinėjant – pasipučiama ir pernelyg didžiuojamasi. 6. Leisime ir atsipalaiduoti, bet drausime tinginiauti ir dykinėti; saugosime nuo lipšnumo, nes niekas neformuoja piktesnių žmonių, kaip švelnus ir meilus auklėjimas. Todėl vienatūrių, kuriems labiau nuolaidžiaujama, ir numylėtinių, kuriems daugiau leidžiama, sielos esti labiau sugedusios. Nepasipriešins sunkumams tas, kuriam nieko niekada nedraudžiama, kurio ašaras visada šluosto susirūpinusi motina, kurio atsiprašinėjama dėl auklėtojo griežtumo. 7. Ar nematai, kad didesnę klotį lydi didesnis pyktis? Tai ypač akivaizdu pažvelgus į turtuolius, kilminguosius ir valdininkus, kai palankus vėjas įpučia visą jų sielos lengvapėdiškumą ir tuštybę. Sėkmė ugdo piktumą, kai į išpuikėlio ausis pataikūnų minia čiulba: „Argi jis galėtų tavęs nepaklausyti? Tu per menkai vertini save, pats save žemini" ir panašius žodžius, kuriems iš pradžių priešinosi dar sveikokos turinčios gerą pamatą mintys. 8. Taigi vaikus reikia saugoti nuo pataikavimo, tegu jie girdi tiesą. Kartais tegu ir bijo, tegu visuomet nedrįsta, tegu atsistoja, atėjus vyresniesiems. Tegu nieko neišmaldauja piktumu. Ko negaus verkdami, tegu bus duodama nurimusiems. Tėvų turtus tegu mato, bet tegu jais nesinaudoja. Tegu jiems bus priekaištaujama dėl klaidingų poelgių. 9. Būtina berniukams paskirti ramius mokytojus ir auklėtojus: ležna būtybė

taikosi prie aplinkos ir auga panaši į ją. Jaunuolio būdas atspindi jo žindyves ir auklėtojus. 10. Pas Platoną auklėtas berniukas, grįžęs namo ir pamatęs besibarantį tėvą, tarė: „Niekuomet to neregėjau pas Platoną". Neabejoju, kad jis greičiau mėgdžios Platoną, o ne tėvą. 11. Svarbiausia: maistas tebūna paprastas, drabužis nebrangus, gyvenimo būdas – panašus į vienmečių; vaikas nepyks, kad kažkas jam prilygsta, jei iš pat pradžių tu jį padarysi tokį, kaip daugelis.

XXII. 1. Bet tai – mūsų vaikams, o mums patiems gimstant tekęs burtas ir auklėjimas nebeduoda laiko nei ydai, nei pamokymui. Turime tvarkyti tai, kas liko. 2. Taigi reikia kovoti su pirminėmis priežastimis. Piktumo priežastis yra įsitikinimas, kad esi nuskriaustas. Nereikia tuo lengvai patikėti. Niekada nereikia tučtuojau pritarti net aiškiems ir akivaizdiems dalykams, nes kai kada apgaulė dangstosi tiesos šydu. 3. Visuomet turime lukterėti, laikas atskleidžia teisybę. Nebūkime patiklūs kaltintojams. Niekinkime ir pažinkime šią žmonių giminės ydą: noriai patikime tuo, ko klausome nenoromis ir pykstame prieš apsvarstydami. 4. O argi mūsų nekursto ne tik kaltinimai, bet ir įtarimai, ar netūžtame ant nekaltų, blogai išsiaiškinę kieno nors žvilgsnį ar šypseną? Taigi bylą reikia vesti prieš save, nedalyvaujant atsakovams, ir sulaikyti pyktį, nes atidėta bausmė gali būti atnaujinta, o įvykdytos nebeatšauksi.

XXIII. 1. Žinomas tirano žudikas buvo sučiuptas nepabaigęs žygio. Hipijo kankinamas, kad išduotų bendrininkus, išvardijo aplink stovinčius tirano draugus bei tuos, kuriuos žinojo branginant jo gyvybę. Tiranas liepė

iš eilės užmušti išvardytuosius ir paklausė, ar dar kas liko. Jis atsakė: „Tu vienas, nes daugiau nepalikau nieko, kam būtum brangus". Pyktis padarė, kad tiranas prisidėjo prie tirano žudiko, savo kardu išžudydamas sergėtojus[21]. 2. O koks kilnus buvo Aleksandras! Perskaitęs motinos laišką, kuriame ji ragino saugotis gydytojo Filipo nuodų, neišsigandęs išgėrė ištiestą gėrimą, savimi dar labiau pasitikėdamas dėl savo draugo. 3. Vertas buvo turėti nekaltą draugą, vertas netikėti jo kaltumu. Tokį Aleksandro bruožą giriu ypač, nes šiaip jis buvo labai rūstingas. Kuo retesnis karalių saikingumas, tuo labiau girtinas. 4. Panašiai padarė ir Gajus Cezaris, labai atlaidžiai pasielgęs po pilietinio karo pergalės: sučiupęs dėžutes laiškų, Gnėjui Pompėjui rašytų, matyt, jo šalininkų ar priklausančių neutraliajai pusei, sudegino. Nors paprastai jis pykdavo saikingai, šįsyk labiau norėjo nugalėti pyktį, galvodamas, kad maloniausia atleidimo rūšis – nežinoti, kas yra nusidėjęs.

XXIV. 1. Daugiausia blogio pridaro patiklumas. Dažnai nereikia net klausyti kitų, nes kai kada verčiau apsigauti negu nusivilti. Turime išvyti iš sielos įtarinėjimus ir spėliojimus – tai nepatikimiausi kurstytojai: „Jis su manimi nelabai maloniai pasisveikino, jis mane šaltai pabučiavo, jis greitai nutraukė prasidėjusį pokalbį, jis nepakvietė pietų, jo veidas pasirodė priešiškas". 2. Įtarinėjant įrodymų nestigs. Čia reikia mąstyti paprastai, daiktus vertinti palankiai. Netikėkime niekuo, išskyrus tuo, ką matome, kas akivaizdu. Kai mūsų įtarinėjimai pasirodys tušti, smerkime savo patiklumą. Tokie priekaištai išugdys įprotį nebūti lengvatikiais.

XXV. 1. Iš to seka išvada, kad neturime niršti dėl smulkmenų ir niekniekių. Nevikrus tarnas, neatšaldytas vanduo, negražiai paklota lova, blogai pastatytas stalelis – minkštagalvystė būtų dėl to irzti. Tik ligonį ar prastos sveikatos žmogų susuka ir lengvas vėjelis, tik sužeistas akis žilpina baltas drabužis, tik ištižėliui ir išlepėliui diegia šoną kitam vargstant. 2. Pasakojama, kad buvęs toks sibarietis Mindiridas, kuris, išvydęs aukštai mojuojantį kauptuku kapliuotoją, ėmęs skųstis nuovargiu ir uždraudęs dirbti jam matant. Jis dažnai skundėsi blogai jaučiąsis dėl to, kad guli ant dvigubai sulenktų rožės lapų[22]. 3. Kai malonumai pagadina ir sielą, ir kūną, viskas atrodo nepakeliama ne todėl, kad sunku, bet kad tai tenka minkštam žmogui. Kas yra, kodėl siutina kieno nors kosulys ar čiaudulys, neišvyta musė ar slampinėjąs šuo, ar iš užsižiopsojusio vergo rankų iškritęs raktas? 4. Ar piliečių užsipuldinėjimus arba kurijos posėdyje užgriuvusius keiksmus ramiai pakęs toks žmogus, kurio ausis erzina traukiamos kėdės brazdesys? Ar iškentės alkį ir vasaros žygio troškulį tas, kuris pyksta ant sniegą blogai ištirpinusio tarno? Taigi niekas taip neugdo piktumo, kaip perdėta ir išlepusi prabanga. Sielą reikia laikyti kietai, kad jaustų tik sunkius smūgius.

XXVI. 1. Pykstame arba ant tų, kurie negali mūsų nuskriausti, arba ant tų, kurie gali. 2. Pirmiesiems dažniausiai priklauso negyvi daiktai, pavyzdžiui, labai mažomis raidėmis parašyta knyga, kurią bloškiame į šalį, ar klaidų kupina, kurią sudraskome, taip pat drabužiai, kuriuos suplėšome todėl, kad nepatinka. Ant jų pykti kvaila, nes jie nenusipelnė mūsų pykčio ir nejaučia. 3. „Tačiau mūsų apmaudą, aišku, kelia tie, kurie juos

padarė." Pirma, dažnai pykstame šito nesuvokę. Antra, gamintojai galbūt patys būtų pagrįstai pasiteisinę: vienas negalėjo geriau padaryti negu padarė, jis prastai dirba ne tam, kad tave įžeistų; kitas taip padarė ne tam, kad tave užgautų. Pagaliau tik beprotis išlies ant daiktų žmonėms skirtą tulžį. 4. Bepročio savybė yra pykti ant sielos neturinčių būtybių – gyvulių, kurie mūsų neskriaudžia, nes negali to panorėti. Juk skriauda esti sąmoninga. Mus gali sužaloti geležis ar akmuo, bet jie negali nuskriausti. 5. O juk kai kurie galvoja esą paniekinti, kai tie patys žirgai vieno raitelio klauso, bet prieš kitą stojasi piestu, tarytum jie tai darytų susigalvoję, o ne paklūstų dėl įgudimo ir meno valdyti. 6. Kaip kvaila pykti ant gyvulių, taip ir ant vaikų ar ant tų, kurių protas nedaug kuo nuo vaikų skiriasi. Visas tokias nuodėmes geras teisėjas išteisins dėl proto stygiaus.

XXVII. 1. Kai kas negali kenkti, nes neturi kitos jėgos, tik geradarišką ir sveikatingą, kaip nemirtingieji dievai, kurie nei nori, nei gali daryti bloga, nes jų prigimtis yra švelni ir maloni, neįstengianti skriausti kitų, kaip ir savęs. 2. Teisybės nepažįstantys bepročiai dievams priskiria jūros audras, baisias liūtis, žiemos šalčius, tuo tarpu niekas iš to, kas mums kenkia ar teikia naudos, netaikyta būtent mums. Ne dėl mūsų visata atneša žiemą ar vasarą, čia jos savi dėsniai, kuriais užsiima dievai. Mes esame pernelyg išdidūs, jei sau atrodome verti, kad tai vyktų dėl mūsų. Visa tai atsitinka ne tam, kad mus skriaustų ar, priešingai, gelbėtų. 3. Sakėme, kad vieni dalykai mums negali pakenkti, kiti nenori. Pastariesiems priskirsime gerus valdininkus, tėvus, mo-

kytojus teisėjus, kurių priekaištus reikia sutikti kaip skalpelį, dietą ir kitas skaudžias, bet naudingas priemones. 4. Mes nubausti. Galvokime ne apie tai, kas mus ištiko, o ką esame padarę, apmąstykime savo gyvenimą. Jei tik norėsime sau patiems pasakyti tiesą, savo nusižengimą vertinsime griežčiau.

XXVIII. 1. Norėdami būti teisingi visų aplinkybių teisėjai, pirmiausia įtikinkime save, kad nėra žmogaus be kaltės. Juk didžiausias pasipiktinimas kyla iš įsitikinimo: „Niekuo nenusidėjau". Arba: „Nieko nepadariau". Tu neprisipažįsti! Trykštame apmaudu, kam nors bandant mus pataisyti perspėjimu ar bausme, tuo pačiu metu nusidėdami, nes prie piktadarystės pridedame puikybę ir pasipūtimą. 2. Kas gi prisieks esąs nenusižengęs nė vienam įstatymui? Tarkime, jog taip yra, tačiau per maža būti geram pagal įstatymą. Priedermių taisyklės daug platesnės už teisės numatytąsias. Kiek daug reikalauja į jokius kodeksus nesurašyti pareiga, žmoniškumas, dosnumas, teisingumas, ištikimybė! 3. Tačiau net pagal siaurą teisės numatytą nekaltumo formulę mes negalime pasigirti: viena darėme, kita galvojome, vieno troškome, kitu rūpinomės; nekalti esame tik to atžvilgiu, kas nepavyko. 4. Šitaip galvodami, būkime teisingesni nusižengėliams, tikėkime mus barančiais. Nepykime ant gerųjų (o ant ko gi ne, jei ne ant gerųjų?), o tuo labiau ant dievų; visus nemalonumus patiriame ne dėl jų galios, o dėl mirtingųjų būties dėsnio. „Bet ligos ir skausmai puola mus." Šiaip ar taip, juk reikia kaip nors apleisti šį mums tekusį sukiužusį būstą. Išgirdęs ką nors apie tave blogai kalbėjus, pagalvok, ar ne pirmas

pradėjai, pagalvok, kiek daug žmonių tu apšneki. 5. Kartoju: galvokime, kad vieni ne skriaudžia mus, o grąžina skriaudą, kiti veikia mūsų labui, treti daro priversti, ketvirti nežinodami, net tie, kurie elgiasi savo noru ir sąmoningai, skriausdami mus siekia ne skriaudos. Šis paslydo dėl dailios šnekos saldumo, anas ką nors padarė ne tam, kad mus užgautų, bet kad pats negalėjo pasiekti tikslo mūsų nestumtelėjęs, dažnai įgelia ir meilikaujantys pataikūnai. 6. Kiekvienas, prisiminęs, kiek kartų neteisingai įtarinėjo, kaip daugelį jo pareigų likimas apgaubė skriaudos skraiste, kaip daugelį neapkęstųjų pamilo, įstengs staiga nesupykti, tyliai sau tardamas po kiekvieno užsipuolimo: „Ir aš pats taip dariau". 7. Tačiau kur tu rasi tokį teisingą teisėją? Trokštantis tik kito žmonos ir manantis, jog teisėtai gali ją mylėti todėl, kad ji svetima, nenori, kad būtų žvalgomasi į jo žmoną. Neištikimas atkakliausiai reikalauja ištikimybės, priesaikos laužytojas persekioja apgaulę, šmeižikas piktinasi jam iškelta byla, pasileidėlis šeimininkas nesipriešina vergų tvirkinimui. 8. Ant kito ir šapelį pastebime, o ant savęs ir vežimo nematome. Todėl lėbautojas tėvas priekaištauja sūnui dėl pernelyg užsitęsusių puotų, neatleidžia kitam prabangos prašmatnybėje paskendęs dabišius, tiranas piktinasi žmogžudžiu, šventvagis baudžia vagis. Daugybė žmonių piktinasi ne nuodėmėmis, o nusidėjėliais. Žvilgsnis į save padarys mus saikingesnius. Klauskime savęs: „Nejaugi pats niekada taip nedariau? Nejaugi taip pat neklydau? Ar man apsimoka tai pasmerkti?"

XXIX. 1. Laikas – geriausias vaistas nuo pykčio. Iš pradžių siek, kad įniršis ne atleistų, o teisingai įvertintų; pirmieji jo priepuoliai esti sunkūs, bet palaukus – liaujasi. Nebandyk visą pagiežą pašalinti iš karto, nugalėsi, paskirstęs ją dalimis. 2. Apie vienus antpuolius mums pranešama, apie kitus išgirstame arba pamatome patys. Atpasakotais neturime akimirksniu patikėti: daugelis meluoja, kad apgautų, daugelis todėl, kad yra apgauti. Kiti apkaltindami siekia malonės ir vaizduoja nuskriaustus, kad atrodytų dėl to sielvartaują; yra piktavalių, norinčių išskirti artimus draugus, yra įtarinėtojų, yra norinčių pasižiūrėti reginio ir iš tolo saugiai žvelgti į savo paties sutriuškintuosius. 3. Ketindamas spręsti bylą dėl mažytės sumos, reikalautum liudytojo, liudytojas be priesaikos negaliotų, abiems pusėms leistum pasakyti kalbas, duotum laiko, ne kartą išklausytum. Tiesa tuo labiau spinduliuoja, kuo dažniau imama į rankas. Ar tu pasmerki draugą posėdžio metu? Ar pyksti prieš išklausydamas, prieš apklausdamas, prieš tai, kol jam bus leista pažinti savo kaltintoją ar kaltinimą? Ar jau išklausei, ką sako abi pusės? 4. Skundikas nustos kalbėti, privalėdamas įrodyti. „Mano vardo neminėk, – sako jis, – akistatoje aš viską paneigsiu. Priešingu atveju aš tau niekada nieko nebepranešiu." Tuo pačiu metu jis ir kursto, ir pats traukiasi iš kovos bei mūšio. Kas nenori šnekėti atvirai, beveik nieko nepasako; juk neteisinga slapta pasitikėti, atvirai pykti.

XXX. 1. Kai kada patys esame liudytojai, tuomet atskleiskime kaltinamųjų prigimtį ir norus. Čia – vaikas; tegu bus dovanota dėl amžiaus, jis nesuvokia nusidedąs.

Čia – mūsų tėvas, jis arba tiek yra padaręs gera, kad turi teisę skriausti, arba galbūt jis siekia mus apsaugoti, prisidengdamas užsipuldinėjimais. Čia – moteris; ji suklydo. Čia – tas, kuriam buvo liepta; koks neteisingas teisėjas kaltins dėl nesipriešinimo prievartai? Čia – įžeistasis, nėra skriauda iškęsti tai, ką seniau pats esi padaręs. Čia – teisėjas, labiau tikėk jo negu savo nuomone. Čia – karalius; jei baudžia kaltą, tikėk teisingumu, jei nekaltą – nusilenk likimui. 2. Čia – nebylus gyvulys arba panašus į nebylų. Pykdamas jį mėgdžioji. Čia – liga arba nelaimė; ji greičiau paliks ištvermingąjį. Čia – dievas; tuščiai stengiesi ir ant jo pykdamas, ir prašydamas, kad jis pyktų ant kito. Čia – geras vyras; jis tave nuskriaudė. Netikėk. Blogas. Nesistebėk. Kitas jį nubaus ir už tavo skriaudas, jis jau nubaudė save nusidėdamas.

XXXI. 1. Kaip minėjau, yra du pyktį skatinantys dalykai. Pirmasis – kai atrodo, jog esame nuskriausti. Apie tai užteks. Antrasis – jei esame neteisingai nuskriausti. Apie tai reikia pakalbėti. Kai ką žmonės vadina neteisybe todėl, kad neprivalėjo kentėti, kai ką todėl, kad nesitikėjo – nelauktas nelaimes laikome neužtarnautomis. 2. Taigi labiausiai jaudina tai, kas įvyksta netikėtai ir nelauktai. Todėl ir namuose erzina smulkmenos, todėl nerūpestingų draugų dėmesio stoką vadiname skriauda. 3. „O kodėl, – klausia jis, – mus veikia priešų skriaudos?" Todėl, kad jų nelaukėme arba bent ne tokių. Taip išeina dėl per didelės mūsų savimeilės: manome, kad net priešai privalo mūsų neužgauti. Kiekvienas turi karaliaus širdį, galvoja, kad tik jam viskas leista, o prieš jį – nieko. 4. Taigi piktus mus daro arba išdidu-

mas, arba aplinkybių nesuvokimas. Ar nuostabu, kad blogi žmonės blogai elgiasi? Ar nauja, kad priešas kenkia, draugas užsipuola, sūnus paslysta, vergas nusideda? Fabijus sakydavo, jog gėdingiausias karvedžio pasiteisinimas yra toks: „Nepagalvojau". Aš manau, kad tai gėdingiausias kiekvieno žmogaus pasiteisinimas. Apie viską galvok ir visko lauk. Net ir tarp gerųjų esama nuožmumo. 5. Žmogus gimdo pasalūnus, gimdo nedėkinguosius, gimdo gobšuolius, gimdo bedievius. Vertindamas vieną, turėk galvoje visus. Kur labiausiai džiūgausi, ten labiausiai bijosi. Kur viskas atrodo ramu, ten kenkėjai neišnykę, bet ilsisi. Visuomet manyk, jog bus kas tave užgauna. Laivo vairininkas niekada neišvyniója visų burių, nepasidėjęs po ranka įtaisų joms nuimti. 6. Pirmiausia pamąstyk, kad šlykšti, nelaba, nepaprastai nežmoniška ir kenkianti yra jėga, kurios dėka prijunksta laukiniai gyvūnai. Pažvelk į jungus ant sprandų užsidėjusius dramblius ir ant jaučių nugarų be baimės šokančius vaikus bei moteris, tarp taurių šliaužiojančias ar į antį nuslystančias negeliančias gyvates, romius glostomų naminių lokių ir liūtų snukius ar besilaižančius prie šeimininko kitus žvėris, ir pasidarys gėda dėl su gyvūnais pasikeitusios dorovės. 7. Neleista kenkti tėvynei, vadinasi, ir piliečiui, nes jis pats yra tėvynės dalis (dalys yra šventos, jei visuma – garbintinas daiktas), taigi ir bet kokiam žmogui, nes, kaip ir tu, jis yra pilietis didesniame mieste. Kas būtų, jei rankos norėtų kenkti kojoms, o rankoms – akys? Kaip dera tarpusavyje visi kūno nariai, nes kiekvieno saugumas svarbus visumai, taip žmonija turi saugoti pavienius asmenis, nes jie gimę gyventi visuomenėje, o bendruomenė gali būti

sveika tik globodama ir mylėdama savo dėmenis. 8. Neužmušinėtume net kandančių ar smogiančių gyvačių bei vandens angių, jei galėtume prijaukinti ar padaryti nepavojingas ir mums, ir kitiems. Taigi ir žmogui skirsime atpildą ne todėl, kad nusidėjo, bet kad nenusidėtų, kad bausmė būtų susijusi ne su praeitimi, o su ateitimi. Įstatymas ne rūstauja, o apsaugo. O jei baustinas kiekvienas niekšas ir piktadarys, bausmė niekam nepadarys išimties.

XXXII. 1. „Tačiau pyktis teikia tam tikro malonumo; saldu atsilyginti skausmu." Visai ne. Darant gerus darbus, garbinga už paslaugas atsimokėti paslaugomis, o skriaudomis už skriaudas – ne. Ten gėda būti pralenktam, čia – pralenkti. [Kerštas ir] atmonas yra nežmoniški žodžiai, tačiau laikomi teisėtais. Nedaug kuo jie skiriasi nebent veiksmų tvarka; tik gebančio valdyti skausmą nuodėmė yra labiau atleistina. 2. Pirtyje Marko Katono [nepažinęs], kažkoks pakvaišėlis jį primušė. (Kas gi sąmoningai būtų jį skriaudęs?!) Paskui atsiprašinėjančiam Katonas tarė: „Neatsimenu, kad kas man būtų sudavęs". 3. Jis nusprendė verčiau nepripažinti skriaudos negu keršyti. „Tvirtini, – paklausi tu, – kad nieko blogo neatsitiko po to smarkavimo?" Tik gera: jis pradėjo pažinti Katoną. Didelės sielos savybė yra skriaudų nepaisymas. Pati gėdingiausia keršto rūšis – keršyti menkesniam už save. Siekdami atpildo, daugelis lengvas skriaudas dedasi giliai į širdį. Didis ir kilnus yra tas, kas, aplotas didelio skaliko, ramiai klauso mažesnių šunų amsėjimo.

XXXIII. 1. „Atsiteisę už skriaudas, – sako jis, – būsime mažiau niekinami." Jei tuo siekiame gydyti, imkimės be pykčio; ne todėl, kad saldu būtų atsimokėti, bet kad naudinga. Tačiau dažnai verčiau apsimesti negu keršyti. Galingesniųjų skriaudas reikia pakęsti linksmu veidu, o ne tik ištvermingai. Pamatę, jog nuskriaudė, jie vėl skriaus. Blogiausias besididžiuojančiųjų aukšta padėtimi bruožas yra toks: jie nekenčia nuskriaustųjų. 2. Gerai žinomas seno dvariškio atsakymas. Paklaustas, kaip sulaukė rūmuose nepaprastai reto dalyko – senatvės, tarė: „Dėkodamas už padarytas skriaudas". Dažnai ne tik neapsimoka keršyti už skriaudą, bet neapsimoka net pripažinti. 3. Gajus Cezaris įmetė į kalėjimą puikaus romėnų raitelio Pastoro sūnų, niršdamas dėl jo švaros pomėgio ir prižiūrėtų plaukų. Tėvo prašomas dovanoti sūnui gyvybę, tarsi paragintas liepė tučtuojau vesti nužudyti, o kad nebūtų nežmoniškas ir tėvui, pakvietė tą dieną pietų. 4. Atėjusio Pastoro veide nebuvo priekaišto. Cezaris pasiūlė didelę taurę į jo sveikatą ir pastatė sargą. Vargšas gėrė vyną tarsi savo sūnaus kraują. Paskui Kaligula nusiuntė tepalų ir vainikų ir liepė žiūrėti, ar priims. Priėmė. Tą dieną, kai laidojo sūnų, tiksliau, kai nelaidojo, gulėjo puotoje tarp šimto sugėrovų podagra sergantis senis, gerdamas net ir vaikų gimtadienius švenčiant netinkamus gėrimus, ir nė ašara neištryško, jokiu ženklu neparodė besiveržiančio skausmo, pietavo, lyg būtų išmaldavęs sūnui gyvybę. Kodėl jis taip darė? Turėjo dar vieną sūnų. 5. O Priamas? Ar jis nenuslėpė pykčio, ar neapkabino karaliui kelių, ar nepabučiavo sūnaus krauju suteptos žudiko rankos, ar nesivaišino su juo[23]? Tačiau be tepalų, be vainikų, ir

rūstingasis priešas smarkiai guosdamas ragino valgyti, o ne tuštinti didžiules taures stebint sargui. 6. Tu galėtum niekinti romėną tėvą, jei būtų drebėjęs dėl savęs, bet dabar pyktį malšino meilė sūnui. Jis buvo vertas, kad jam būtų leista išeiti iš puotos surinkti sūnaus kaulų, tačiau malonusis jaunuolis net to jam neleido. Jis nukamavo senį dažnai ragindamas išgerti, kad atbuktų rūpestis. Šis pavaizdavo esąs linksmas ir užmiršęs, kas tądien įvyko. Jei puotautojas budeliui nebūtų patikęs, būtų žuvęs ir antrasis sūnus.

XXXIV. 1. Taigi reikia susilaikyti nuo pykčio, kai įerzintasis yra lygus, didesnis arba mažesnis. Kova su lygiu gali baigtis visaip, su didesniu – bus įnirtinga, su mažesniu – žema. Mažo ir vargšo žmogaus savybė yra pulti įkandusį. Pelės ir skruzdėlės tiesia snukučius, jei arti padėsi ranką; silpni gyvūnėliai paliesti jaučiasi esą įžeisti. 2. Pasidarysime švelnesni, pagalvoję, kaip mums yra padėjęs tas, ant kurio griežiame dantį, ir jo nuopelnai sumažins priešiškumą. Prisiminkime, kiek patrauklumo mums pridės gandas apie švelnumą, kiek daug naudingų draugų pritrauks atlaidumas. 3. Nepykime ant politinių ir asmeninių priešų vaikų. Tarp kitų Sulos kraugeriškumo pavyzdžių buvo ir draudimas proskribuotojų vaikams eiti valstybės pareigas. Nepaprastai neteisinga ką nors padaryti neapykantos tėvui įpėdiniu. 4. Sunkiai atleisdami, pagalvokime, ar verta būti nepermaldaujamiems. Kaip dažnai prašo atleidimo seniau pats neatleidęs žmogus! Kaip dažnai sukniumba po kojomis to, kurį kadaise atstūmė! Ar yra didesnė garbė nei pykčio pakeitimas draugyste?! Ar ištikimiausi romėnų tau-

tos sąjungininkai nėra buvę nuožmiausi jos priešai? Kokia šiandien būtų buvusi imperija, jei sveikas įžvalgumas nugalėtojų nebūtų sumaišęs su nugalėtaisiais? 5. Kas nors supyks, o tu, priešingai, lenk geradarystėmis. Vienai pusei atsisakius, varžybų nebelieka. Kovoja tik lygūs. Kai pyktis veržiasi iš abiejų pusių, prasideda mūšis; pagirtinas tas, kuris pirmas atsitraukė, nugalėtas tas, kuris nugalėjo. Tau smogė, – atsitrauk. Žengdamas atgal, suteiksi progą dažniau trenkti ir atsiprašyti; negalėsi pasitraukti, kai norėsi.

XXXV. 1. Niekas niekuomet nenorės nuo smarkaus kirčio priešui netekti rankos ar neįstengti pakilti po smūgio. O juk pyktis yra kaip tik toks ginklas, jį sunku atšaukti. Dairomės paruoštų ginklų, patogaus ir parankaus kardo; ar nevengsime sielos antpuolių*** sunkių, pražūtingų, nesugrąžinamų? 2. Žaibiškumas tinka tik tuomet, kai sustojama ten, kur liepta, kai nežengiama už nustatytos ribos, kai galima pasukti į šoną ar nuo bėgimo pereiti prie žingsniavimo. Žinome, jog nesveiki nervai verčia judėti to nenorint; senas ar nepagalintis žmogus priverstas bėgti užuot vaikščiojęs. Sveikais ir stipriais laikysime tuos sielos judesius, kurie atsiranda mums panorėjus, o ne savaime. 3. Labai naudinga pirmiausia apžiūrėti aptariamo dalyko bjaurumą, o paskui – jo keliamą pavojų. Nė viena aistra taip nesugadina išvaizdos, kaip pyktis: jis išviepia gražiausias burnas, perkreipia ramiausius veidus. Grožis palieka pikčiurnas: dailus ir tvarkingas drabužis velkasi žeme, jie visiškai nesirūpina savimi, iš prigimties gražiai gulintys ar kirpėjo sudėlioti plaukai pasišiaušia kartu su siela,

gyslos išsipučia, nuo dažno alsavimo braška krūtinė, kaklas išsitempia nuo siaubingų rėkavimų, sąnariai dreba, rankos neranda vietos, visas kūnas trūkčioja. 4. Kaip manai, kokia ten, viduje, siela, jei toks šlykštus išorinis vaizdas? Juk širdies gelmėse žvilgsnis dar baisesnis, kvėpavimas aštresnis, puolimas stipresnis, pasiryžęs persiplėšti, jei nepavyks išsiplėšti laukan. 5. Kaip priešai ir krauju susitepę ar besiruošiantys ką nors sudraskyti žvėrys, kaip apsijuosusios gyvatėmis, spjaudančios ugnį požemio pasaulio baidyklės, kaip siaubingos žemės gelmių jėgos, išeinančios kelti karų, dalyti tautoms nesantaikos ir sugriauti taikos, tokį esant įsivaizduokime pyktį: liepsnojančių akių, švilpiantį ir baubiantį, vaitojantį ir šnypščiantį, švokščiantį baisiais balsais, abiem rankom purtantį ietis (nes skydas jam nerūpi), persikreipusį, kraujuotą ir randuotą, pamėlynavusį nuo savų rykščių, pašėlusios eigasties, gaubiamą tamsos, puolantį, niokojantį ir priverčiantį bėgti, visų nekenčiantį, o labiausiai savęs, jei kitaip negali pakenkti, trokštantį apversti žemę, jūrą, dangų, ir priešišką ir nekenčiamą. 6. O jei tau labiau patinka, tebus toks, koks pas mūsų poetus [yra]:

> Purto štai Belona kraujuotą rimbą įniršus,
> Su sudraskytu rūbu Nesantaika žengia džiaugsmingai[24].

O gal ir dar nuožmesnis, nuožmios aistros išrastas.

XXXVI. 1. Sekstijus sako, jog kai kuriems supykusiems žmonėms labai naudinga pažvelgti į veidrodį. Juos pritrenkia toks jų pasikeitimas; tarsi akistatoje jie neatpažįsta savęs. O juk veidrodis perteikia tik tikrojo bjaurumo atšvaitą. 2. Jei būtų galima parodyti atspindėtą kokios nors medžiagos sielą, mus priblokštų ji, juoda,

sutepta, putojanti, persikreipusi ir išpurtusi. Dabar ir per kaulus, mėsą bei kitas kliūtis prasiveržia šitoks bjaurumas, o kas būtų, išvydus ją nepridengtą? 3. Bet netikėk, kad veidrodis ką nors atbaidė nuo pykčio. Kodėl? Kas priėjo prie veidrodžio, kad pasikeistų, jau eidamas pasikeitė, o supykusiems nėra gražesnio atvaizdo, kaip žiaurus ir šiurpus, jie tokie nori būti ir atrodyti. 4. Verčiau reikia pažiūrėti, kaip daugeliui pyktis pakenkė. Kai kam nuo pernelyg didelio užsidegimo sprogo gyslos, nuo nežmoniško riksmo prasidėjo kraujoplūdis ar regėjimą užtemdė suplūdęs į akis skystis, įnirtę ligoniai vėl atkrito. Nėra trumpesnio kelio į pakvaišimą. 5. Daugeliui pykčio sukeltas pamišimas nesibaigia, vienąsyk pametę protą, niekuomet jo nebesuranda. Ajantą į mirtį atvedė pamišimas, o į pamišimą – pyktis. Jie trokšta mirties vaikams, skurdo sau, žlugimo visiems namams ir neigia esą supykę taip pat, kaip pamišėliai sakosi nesą pakvaišę. Draugams priešai, artimiesiems vengtini giminaičiai, atsimena tik tuos įstatymus, kuriais galima pakenkti, smulkmenų išjudinami, nelengvai prieinami žodžiais ar paslaugomis, viską daro jėga, pasirengę ir kautis kardais, ir nusižudyti. 6. Juos apėmusi pati didžiausia blogybė, visas pralenkianti yda. Kitos įžengia pamažu, o šios jėga staigi ir visokeriopa. Pagaliau ji pajungia kitas aistras. Nugali ir karščiausią meilę: kai kas, persmeigęs mylimą kūną, ir pats negyvas griuvo į nužudytojo glėbį. Pyktis sutrypė kietą ir nepalenkiamą blogybę – šykštumą, priversdamas švaistyti turtus, uždegti namus ir visus į krūvą suneštus daiktus. O ar garbėtroška neatsisakė labai vertinamų pasižymėjimo ženklų, ar neatstūmė garbingų tarnybų? Nėra pykčio nevaldomos aistros.

Penkta dialogų knyga
Novatui

APIE PYKTĮ
De ira

TREČIA KNYGA

I. 1. Dabar pabandysime padaryti tai, ko tu, Novatai, labiausiai troškai: išrauti pyktį iš sielų arba bent pažaboti, sulaikyti jo antpuolį. Kai blogybė veikia silpniau, tai daryti reikia viešai ir atvirai, kai pernelyg liepsnoja, aštrėja ir auga nuo kiekvienos kliūties – slapta. Nuo to, kokio ji stiprumo, kiek turi šviežių jėgų, priklauso, ar reikia ją atgal varyti rykštėmis, ar turime jai nusileisti, kol praeis audra, kad kartu nesunaikintų ir vaistų. 2. Spręsti reikia atsižvelgiant į žmogaus būdą: kai kuriuos paveikia prašymai, kai kurie šoka ir puola ant nusižeminusiųjų. Juos nuraminsime pagąsdindami. Vienus priekaištai, kitus prisipažinimas, trečius gėda priverčia atsisakyti sumanymo, ketvirtus – gaišatis, lėtas vaistas nuo staigios nelaimės; jo reikia imtis paskiausiai. 3. Kitų aistrų gydymas gali būti atidėtas vėlesniam laikui, o šios veržlus, pats save genąs siautulingumas ne pamažu auga, bet iš pradžių pasirodo visu didumu. Pyktis ne neduoda ramybės sielai, kaip kitos ydos, o pasigrobia ją ir kursto nebesivaldančią, trokštančią visuotinio blogio. Jis šėlsta ne tik prieš tai, ką numatė, bet ir prieš visa, kas pasitaiko kelyje. 4. Kitos ydos ra-

gina sielas, pyktis gena galvotrūkčiais. Gal neįmanoma priešintis aistroms, tačiau bent galima nustatyti joms ribas. Ši plečia ir plečia savo jėgą kaip žaibas, audra bei kiti nesulaikomi dalykai, nes jie ne ateina, o staiga užgriūva. 5. Kitos ydos atskilo nuo proto, o ši – nuo sveikatos. Kitos lėtai dygsta ir pamažu augdamos gali mus apgaudinėti, o į pyktį sielos garmėte įgarma. Jokia grėsmė taip nesitranko, jokia jėga nėra tokia veikli: kai pasiseka, didžiuojasi, kai nepavyksta, pakvaišta. Pralaimėjimas jos nesulaiko; likimui atėmus priešininką, kandžioja pati save. Nesvarbu, ar reikšmingos pykčio atsiradimo priežastys; ir iš menkų kilęs esti milžiniškas.

II. 1. Jis neapeina jokio amžiaus, jokios žmonių giminės. Kai kurios tautos dėl skurdo nepažino prabangos, kai kurios dėl judraus ir klajokliško gyvenimo būdo išvengė tingumo. Kai kurie dėl neišprusimo ir laukinės gyvensenos nežino apgavystės, klastos bei kitokio forume gimstančio blogio, bet nėra tautos, nepaliestos pykčio. Jis viešpatauja ir tarp graikų, ir tarp barbarų[1], ne mažiau pražūtingas įstatymų prisibijantiems, kaip ir tiems, kurie teises grindžia jėga. 2. Pagaliau kiti dalykai pasigrobia pavienius žmones, o ši viena aistra apima visuomenę. Niekuomet visa tauta neliepsnojo meile moteriai, niekuomet visa bendruomenė nedėjo vilčių į pinigus ir pelną, garbės troškimas vyrus apima po vieną, pasipūtimas nėra visuotinis blogis. 3. O į pyktį dažnai žengiama vienu pulku: vyrus, moteris, senius, vaikus, didžiūnus ir prastuomenę pagauna vienas jausmas, ir keletu žodžių paragintos minios pralenkia net patį ragintoją. Beregint griebiamasi ginklų ir ugnies, skelbiami

karai kaimynams ar kariaujama su savais piliečiais. 4. Iki pamatų sudeginami namai ir sunaikinamos šeimynos, ką tik palankiai vertintas ir didžiai gerbtas iškalbingas oratorius patenka į tautos susirinkimo pykčio sūkurį, legionų kariai svaido ietis į savo karvedį, plebėjai[2] kivirčijasi su patricijais[3], valstybės taryba – senatas[4], nelaukęs posėdžio pabaigos, neužsimindamas apie karvedį, staiga išrenka savo pykčio vadus ir, po visą miestą persekiodamas kilmingus vyrus, atlieka budelio pareigas. 5. Pažeidžiant tarptautinę teisę prievartaujami pasiuntiniai, ir neapsakomas įsiūtis pagauna valstybę. Nelaukiant, kol nuslūgs visuotinė pagieža, tučtuojau išvedami į jūrą laivai, prigrūsti apimtų sąmyšio kareivių; nepaisydami papročių, be auspicijų[5], pykčio vedami žmonės žengia kaip ginklą pasigriebę pirmą pasitaikiusį daiktą, o paskui daugybe mirčių užmoka už akiplėšiško pykčio karštagalviškumą. 6. Panašus galas laukia staiga puolusių kariauti barbarų: kai skriaudos regimybė perskrodžia sielas, jie akimirksniu šoka ten, kur veda užgautos širdys ir šluoja legionus, be tvarkos, be baimės, nesisaugodami, ieškodami pavojų, džiaugiasi daužomi, puola ant kardų, atstato kūnus ietims ir miršta nuo savo žaizdų.

III. 1. „Be abejo, – sakai tu, – tai milžiniška pražūtinga jėga. Todėl parodyk, kaip ją išgydyti." Kaip ankstesnėse knygose minėjau, Aristotelis yra pykčio gynėjas, jis draudžia jį išrauti iš mūsų, teigdamas, kad pyktis yra tobulumo ramstis, jį išplėšus siela darosi beginklė, o jos užmojai – tingūs ir nerangūs[6]. 2. Taigi būtina atskleisti pykčio bjaurumą ir žvėriškumą, parodyti, koks

siaubūnas yra žmogus, siuntąs ant kito žmogaus, kaip jis veržiasi pražudyti savęs ir kitų, užsipuldamas tai, kas gali būti paskandinta tik su pačiu skandintoju. 3. Kaip čia išeina? Ar kas nors pavadins sveiku tokį, kuris, tarsi audros pačiuptas, ne eina, o yra genamas, kuris, tarnaudamas siuntančiam blogiui, kitam nepaveda keršto, kuris vykdydamas jį pats, šėlsta širdimi ir rankomis, tapdamas artimųjų ir viso, ko tuoj netekęs apverks, budeliu? 4. Kai kas šią aistrą, drumsčiančią mąstymą, be kurio tobulumas nieko nedaro, duoda į pagalbininkus ir palydovus tobulumui? Netvirtos ir nekokios, stipriai sau kenkiančios yra jėgos, kuriomis remdamasi liga ir jos priepuoliai taiso ligonį. 5. Nemanyk, kad aš tuščiai gaištu laiką, juodindamas pyktį, nors visi žmonės apie jį taip galvoja, ir tik vienas garsus filosofas jam priskiria darbus, laiko lyg naudingu, suteikiančiu kovingos dvasios, raginančiu darbuotis, šaukiančiu į bet kokią veiklą. 6. Tegu kas neapsigauna, galvodamas, kad kuriuo nors laiku, kurioje nors vietoje jis bus naudingas. Reikia parodyti jo nepažabotą pritrenkiantį šėlsmą, reikia nepamiršti jo „puošmenų“: kuolo, virvių, kalėjimo, kryžiaus, persmeigtų kūnų deginimo, kablio lavonams traukti, visokių pančių, įvairių bausmių, sąnarių plėšymo, kaktos žymių, piktų cirko žvėrių. Tarp šių baisybių pastatykime siaubingai ir šiurpiai šnypščiantį pyktį, šlykštesnį už visas savo siautėjimo priemones.

IV. 1. Gal dėl kitų aistrų gali būti abejonių, o šios veidas yra prasčiausias. Jį nupiešėme ankstesnėse knygose: rūstus ir žiaurus, tai kraujui pasislėpus ir apleidus, išbalęs, tai šilumai ir gyvasčiai suplūdus į skruos-

tus, paraudęs ir panašus į kruviną; gyslos išsipūtusios, akys tai virpėdamos šokinėja, tai spokso įsmeigtos į vieną tašką. 2. Dar pridėk barškančių, trokštančių praryti dantų kalenimą, tarsi šernui iltis galandant, pridėk rankų laužymą ir sąnarių braškėjimą, krūtinės daužymą, tankų kvėpavimą, gilų vaitojimą, kūno blaškymąsi, neaiškią, staigių šūksnių pertraukiamą kalbą, iš drebančių, protarpiais suspaustų lūpų sklindantį baisų šnypštimą. 3. Vardan Herkulio, alkio genamų ar įsmigusį durklą velkančių žvėrių išvaizda, net tada, kai jau pusiau gyvi puola medžiotoją, ne tokia bjauri, kaip pykčiu degančio žmogaus. O jei turi laiko išgirsti jo šauksmus ir grasinimus, sužinosi, kokie yra besikankinančios sielos žodžiai. 4. Kas nenorės atsisakyti pykčio, supratęs, kad jis kyla iš paties žmogaus blogio?! Ar nenori, kad raginčiau tuos, kurie, būdami labai galingi, griebiasi pykčio, manydami, jog tai stiprumo įrodymas ir laiko dideliu gėriu aukštos padėties sąlygojamą kerštą, nors savojo pykčio belaisvis negali būti pavadintas galingu ir laisvu? 5. Ar nenori, kad kiekvieną paraginčiau stropiau apsižvalgyti aplink save ir išvysti, jog kitos sielos blogybės tenka niekšams, o pyktis įšliaužia ir į mokytųjų, ir apskritai sveikųjų sielas? O kai kurie piktumą net laiko nuoširdumo požymiu, ir jo turintis žmogus paprastai vadinamas minkštu.

V. 1. „Kur tu suki?" – paklausi. Niekas neturi manyti esąs apsisaugojęs nuo pykčio, nes ir lėtapėdžių bei lipšnuolių širdyse prigimtis pažadina žiaurumą ir nirtulį. Kaip nuo maro neapsaugo kūno tvirtybė ar uolus rūpinimasis sveikata (jis sumišai puola ir silpnus, ir stip-

rius), taip pyktis gresia ir nenuoramoms, ir darnios bei romios sielos žmonėms. Pastariesiems jis dar bjauresnis ir pavojingesnis, nes daugiau ką juose pakeičia. 2. Tačiau kadangi pirmiausia turime nerūstauti, antra – baigti rūstavę, trečia – gydyti kitų pyktį, pasakysiu, kaip nepasiduoti įniršiui, paskui, kaip iš jo išsilaisvinti ir pagaliau, kaip sulaikyti įpykusį, nuraminti, padaryti sveiką. 3. Mažiau pyksime,visas ydas išrikiavę už pykčio ir jį kaip reikiant įvertinę. Jį turime apkaltinti ir pasmerkti, ištyrinėti ir parodyti jo negeroves, palyginti su blogiausiais dalykais, kad pasirodytų, koks esąs. 4. Šykštuolis kaupia ir tempia turtą, kad juo naudotųsi kitas, geresnis žmogus. Pyktis tik eikvoja, tik keletui jis nieko nekainuoja. Kaip daugelį vergų rūstingas šeimininkas priverčia bėgti, kaip daugelį mirti! Tūžtant daug daugiau netenkama, negu buvo verta tai, dėl ko buvo pradėta tūžti. Pyktis tėvui neša gedulą, vyrui – skyrybas, valdininkui – neapykantą, kandidatui – pralaimėjimą rinkimuose. 5. Jis blogesnis už prabangos pomėgį, nes pastarasis mėgaujasi savo malonumais, o anas – kito sielvartu. Jis pralenkia piktdžiugiavimą ir pavydą; pastarieji trokšta žmogų padaryti nelaimingą, o anas ir padaro, pastarieji džiaugiasi atsitiktinėmis negandomis, o anas negali laukti likimo, geidžia, pats nepatirdamas žalos, kenkti tam, kurio neapkenčia. 6. Nieko nėra sunkesnio už kivirčus. Pyktis juos skatina. Nieko nėra pražūtingesnio už karą. Galingųjų pyktis juo prasiveržia. Žinoma, ir prastuomenės ar asmeninis pyktis taip pat yra karas be ginklų ar kariuomenės. Be to, atidėję į šoną tuoj pat pasireiškiančius pykčio padarinius – mirties bausmes, spąstus, nuolatinius tarpusavio kovų nera-

mumus, – turime pridurti, jog bausdamas, pyktis pats patiria bausmę: jis atsisako žmogiškos prigimties. Prigimtis ragina mylėti, o pyktis – neapkęsti, prigimtis liepia pasitarnauti, o pyktis – kenkti. 7. Pridėk tai, kad nors jo nepasitenkinimas kyla iš per didelio savęs aukštinimo ir atrodo didingas, iš tiesų yra menkas ir mažas. Kiekvienas, laikąs save niekinamu, yra didesnis už niekintoją. Juk tikrai didžios sielos, teisingai save vertinantis žmogus nekeršija už skriaudą, nes jos nejaučia. 8. Kaip ietys atšoka nuo geležies, kaip skauda mušančiai akmenį rankai, taip jokia skriauda neprivers didelės sielos ją pajusti, nes suduš, atsitrenkusi į tą, ką puola. Juk gražu jokios ieties nesužeidžiamai spjauti į visas skriaudas ir įžeidimus! Kerštas yra prisipažinimas esant užgautam; nedidelė ta siela, kurią palenkia skriauda. Tave įžeidė arba stipresnis, arba silpnesnis. Jei silpnesnis, atleisk jam, jei stipresnis, – dovanok sau.

VI. 1. Nėra tikresnio didybės įrodymo kaip negalėjimas nieko, kas kurstytų pulti. Aukštesnioji ir geriau sutvarkyta, prie žvaigždynų esanti pasaulio pusė nesusikaupia į debesį, neišauga į audrą, nesusisuka sūkuriu. Pati nepatirdama jokios sumaišties, žaibais tranko pažemes. Kilni siela taip pat visuomet rami ir romi, nustumia žemiau savęs visa, kas telkia pyktį, esti saikinga, gerbiama ir darni. To neturi supykęs žmogus. 2. Kas gi, įsižeidęs ir įsiutęs, atsimena ankstesnį drovumą? Kas, pašėlusiai puldamas, griūte ant ko nors užgriūdamas, neišsižada pagarbos, kurios gal kiek ir turėjo? Kurį įnirtėlį sustabdo pareigų skaičius ir eilė? Kas prikanda liežuvį? Kas valdo kūną? Kas susiima į nagą pradėjęs? 3. Mums padės sveikatingas Demokrito pamokymas, ža-

dantis ramybę, jei nesiimsime ir kiekiu, ir dydžiu viršijančių mūsų jėgas asmeninių ar visuomeninių darbų[7]. Tampomam daugybės reikalų žmogui diena niekuomet nepraeina taip sėkmingai, kad neatsirastų žmonių ar aplinkybių priešiškumo, paruošiančio sielą pykčiui. 4. Kaip, skubant pilnomis praeivių gatvėmis tenka į daugelį atsitrenkti, vienur paslysti, kitur išsilaikyti, trečiur būti aptaškytam, taip šiame išsišakojusiame ir klaidžiame gyvenimo kelyje randame daug kliūčių, daug nuoskaudų: vienas nepateisino mūsų vilčių, kitas negreitai išpildė, trečias sužlugdė. Viskas pakrypo ne taip, kaip buvome numatę. 5. Niekam likimas nėra toks atsidavęs, kad išliktų palankus daug kartų. Taigi išeina, kad tas, kuriam pavyko kitaip negu buvo nustatęs, pradės nekęsti žmonių ir aplinkybių, dėl menkiausių priežasčių pyks tai ant asmenų, tai ant reikalo, tai ant vietos, tai ant likimo, tai ant savęs. 6. Taigi reikia, kad siela galėtų būti rami, nereikia jos blaškyti, varginti imantis daugelio dalykų nei siekiant didelių, kaip minėjau, pranokstančių jėgas tikslų. Lengvą daiktą nesunku prisitaikyti prie sprando ir nepaslydus pernešti į vieną ar kitą pusę, o svetimų rankų uždėtos naštos neišlaikome ir įveikti numetame čia pat. Net jei išstovime, svyruojame po neprilygstančiu mūsų jėgoms nešuliu.

VII. 1. Žinok, tas pat atsitinka ir politikoje, ir namuose. Lengvi ir patogūs reikalai einasi gerai, o dideli, pralenkiantys vykdytojo galimybes, pasiduoda sunkiai. Kai jais užsiimama, prispaudžia ir apgauna besidarbuojantį ir tuomet, kai atrodo jau esą pasiekti, žlunga kartu su juo. Taip išeina, kad dažnai neišsipildo norai žmogaus, kuris imasi ne to, kas lengva, bet nori, kad leng-

va būtų tai, ko ėmėsi. 2. Prieš ką nors pradėdamas pasverk ir save, ir reikalą, ir priemones. Graužatis dėl nebaigto darbo gali padaryti tave atšiaurų. Svarbu, ar žmogus karštos prigimties, ar šaltos ir žemos. Kilniam nesėkmė sukels pyktį, tingiam ir nerangiam – liūdesį. Taigi mūsų veiksmai tegu nebus nei menki, nei įžūlūs, nei nedori, tegu viltis truputį nutolsta, nieko nesiimkime, dėl ko, akimirksniu gavę, galėtume stebėtis, jog pavyko.

VIII. 1. Nemokėdami iškęsti skriaudos, stenkimės jos išvengti. Gyvenkime su maloniu atviruoliu, o ne su dirgliu surūgėliu. Būdas perimamas iš bičiulių ir, kaip bendraujant užsikrečiama ligomis, taip ir siela perduoda savo trūkumus artimiesiems. 2. Girtuoklis įpratina prie vyno, ištvirkėlių sambūris tvirtą ir, jei įmanoma, vyrą palenkia, šykštuolis paskleidžia aplinkiniams savo užkratą. Tas pat ir su dorybėmis, tik jos veikia priešingai: švelnina su jomis susijusius. Gerai savijautai ne taip padeda naudinga vietovė ar sveikesnis klimatas, kaip nestiprioms sieloms – buvimas dorųjų būryje. 3. Kiek kokios aplinkybės gali, suprasi, pamatęs, jog su mumis gyvendami žvėrys prijunksta, visi su žmogumi ilgiau bendravę baisūs gyvūnai netenka plėšrumo, malonioje aplinkoje atšiaurumas pamažu ištirpsta ir išnyksta. Be to, gyvendamas su ramiais žmonėmis, žmogus darosi geresnis ne tik dėl to, kad mato pavyzdį, bet ir todėl, kad neranda priežasčių pykti ir neugdo savo ydos. Taigi reikia vengti tokių, kurie gali pakurstyti pyktį. 4. „Kas jie?" – paklausi. Jų daug, kiekvienas darys tą patį įvairiais būdais: išdiduolis tave užgaus panieka, šaipūnas – pajuoka, akiplėša – skriauda, niurneklis – piktavališkumu, smarkuolis – rietenomis, vėjavaikis ir melagis – tuš-

tybe. Tu nepakęsi, kad tavęs bijos įtarinėtojas, nugalės užsispyrėlis, niekins lepūnas. 5. Pasirink saikingus, prieinamus, paprastus. Jie tavęs nepykins ir pakęs tavo rūstumą. Daugiau naudos bus iš nuolaidžių, žmogiškų ir mielų bičiulių, tačiau tenebus jie pataikūnai, nes pikčiurnas perdėtas pritarimas užgauna. 6. Mūsų draugas, be abejonės, buvo geras vyras, bet linkęs pykti. Meiliai šnekėti su juo buvo taip pat nesaugu, kaip ir bartis. Žinome Celijų buvus nepaprastai piktą oratorių. Pasakojama, kad su juo kambaryje pietavo labai kantrus klientas, bet, esant vieniems dviem, jam buvo sunku išvengti ginčo. Jis nusprendė, jog geriausia sutikti ir pritarti viskam, kad ir ką tas sakytų. Nebepakęsdamas pataikūno, Celijus sušuko: „Kaip nors paprieštarauk, kad būčiau ne vienas!" Anas supyko ant savęs, kad nepyksta, tačiau, neturėdamas priešininko, greitai liovėsi niršęs. 7. Tačiau, jei suvokiame esą linkę pykti, verčiau pasirinkime tuos, kurie prisitaikys prie mūsų veido išraiškos ir šnekų, nors mus lepins ir ugdys blogą įprotį – nenorą išgirsti prieštaravimus, bet suteiks ydai pertrauką ir atokvėpį. Sunkios ir nežabotos prigimties žmonės pakęs meilikavimus; glostymas nepažadina šiurkštumo ar noro gąsdinti. 8. Jei ginčas užsitęsia ir smarkėja, priešinkimės iš pat pradžių, kol dar neįsisiūbavo. Mat vaidas maitinasi pats savimi ir į jį pasinėrusių nepaleidžia. Lengviau nuo kivirčo susilaikyti negu jį baigti.

IX. 1. Pikčiurnoms nereikia griebtis sunkių mokslų arba bent stengtis pernelyg nenuvargti jais užsiimant. Verčiau ne blaškyti sielą daugeliu dalykų, o panerti į dailiuosius menus: ją sušvelnins eilių skaitymas, sudomins istoriniai pasakojimai, su ja reikia elgtis maloniai

ir lipšniai. 2. Pitagoras sielos sąmyšį sudarnindavo lyros muzika[8]. Kas nežino, kad vamzdžiai bei dūdos yra dirgikliai, kaip ir kai kurios dainos – bukinantys sąmonę viliokliai. Apsiblaususioms akims padeda žalumynai, į kai kurias spalvas žiūrint pavargęs žvilgsnis pailsi, o kai kurių spindėjimas žlibina. Smagūs užsiėmimai panašiai glosto ligotą sąmonę. 3. Turime šalintis forumo, advokatūros, teismų ir viso, dėl ko yda labiau supūliuoja, turime vengti kūno nuovargio, nes jis išsiurbia tai, kas mumyse švelnu, malonu ir siundo atšiaurumą. 4. Negaluojantieji skrandžiu prieš imdamiesi svarbaus darbo maistu numaldo tulžį, kurią labiausiai erzina nuovargis; gal todėl, kad jis suvaro šilumą į kūno vidurį, kenkdamas kraujui ir stabdydamas jo tekėjimą gyslose, gal todėl, kad bejėgis ir nusilpęs kūnas slegia sielą. Dėl to negalavimų ar amžiaus nuvarginti žmonės yra piktesni. Dėl tų pačių priežasčių reikia vengti alkio ir troškulio. Mat jie rūstina ir uždega sielas. 5. Sena patarlė sako, kad išvargęs žmogus visuomet kivirčijasi. Taip pat alkstantis, ištroškęs ir bet koks kito dalyko deginamas. Kaip žaizdas skauda nuo lengvo prisilietimo, o paskui net nuo įtarimo, kad bus prisiliesta, taip sielą užgauna mažiausios aistros: kai kas vaidijasi dėl pasisveikinimo, dėl laiško, dėl teismo kalbos, dėl klausimo. Ligonis dejuoja nuo mažiauso prisilietimo.

X. 1. Geriausia gydytis tik sunegalavus, žodžiams neduodant laisvės ir sutrukdant jų protrūkį. 2. Lengva užgniaužti vos užsimezgusias aistras. Kaip esama ankstyvų ligos požymių, kaip vėtros ar liūtys ateina po tam tikrų ženklų, taip pyktis, meilė ir kitos sielas alinančios audros turi savo pasiuntinių. 3. Sergantieji nuomariu

numano jo artinimąsi: šąlant galūnėms, blausiantis akims, virpant nervams, sutrikus atminčiai, pradėjus suktis galvai, įprastiniais vaistais pašalina prasidedančią negalią. Kvapas ar skonis padeda neprarasti sąmonės, šiltais pavilgais kovojama su šalčiu bei stinguliu, [arba], jei šios priemonės nepadeda, bėgama nuo žmonių ir krentama ten, kur niekas nemato. 4. Naudinga pažinti ligą ir prispausti dar neišsiplėtusias jos galias. Pažiūrėkime, kas mus labiausiai erzina: vieną įžeidžia žodžiai, kitą – darbai, trečiam gaila užgauto kilmingumo, ketvirtam – grožio, penktas nori būti laikomas dailiu, šeštas – nepaprastai mokytu, septintas nepakenčia išdidumo, aštuntas – užsispyrimo.Vienas mano, jog ant vergų pykti neverta, kitas namuose siautėja, o svetur – meilus, vienas galvoja, jog neapykantą reikia atleisti, kitas – jog nuoskauda neatleidžiama. Ne visus smūgiai pasiekia iš tos pačios pusės, taigi reikia žinoti silpniausias savo vietas, kad galėtumei užsidengti.

XI. 1. Neverta viską matyti, viską girdėti. Daugelis įžeidimų tegul sau praeina pro šalį: juk nežinantis apie skriaudą žmogus neužsigauna. Nenori būti piktas? Nebūk smalsus. Kas klausinėja, kas apie jį kalbama, kas išknisa ir slapta pasakytus blogus žodžius, pats susiieško neramumų. Kartais aiškinimasis skriaudas pernelyg išryškina. Taigi į vienas verčiau nekreipti dėmesio, iš kitų pasišaipyti, trečias dovanoti. 2. Pyktį apriboti galima įvairiai. Dažniausiai jį nuleiskime juokais. Pasakojama, jog smogtas kumščiu Sokratas teištarė tik tiek: „Vargas, kai žmogus nežinai, kada iš namų išeiti su šalmu“[4]. 3. Svarbu, ne kaip skriauda padaroma, o kaip

pakeliama. Nesuprantu, kodėl sunku susilaikyti nepykus, nes žinau, jog dėl padėties ir veiksmų laisvės kupinas puikybės tiranas įstengia sutramdyti savo brolį žiaurumą. 4. Juk išliko pasakojimas apie Atėnų tiraną Peisistratą. Girtas svetys daug šnekėjo apie tirano kraugeriškumą, ir nestigo norinčių su įžeidėju susidoroti. Vienas siundė iš vienos pusės, kitas iš kitos. Ramiai visų išklausęs Peisistratas kurstytojams atsakė, jog jis tūžta ant burnotojo ne labiau, jei tas užrištomis akimis būtų į jį atsitrenkęs.

XII. 1. Daugelis žmonių patys prisidaro dejonių, klaidingai įtarinėdami ar pasunkindami lengvas nuoskaudas. Dažnai pyktis pas mus ateina, bet dar dažniau mes pas jį. Niekuomet nereikia jo šauktis, o kai apima – blokšti šalin. 2. Niekas sau nesako: „Tai padariau ar galėjau padaryti todėl, kad esu pikčiurna", niekas nevertina darančiojo nusiteikimo, o tik jo darbą. Reikia žiūrėti, ar jis norėjo, ar atsitiktinai padarė, priverstas ar apgautas, iš neapykantos ar dėl atlyginimo, veikė savo noru, ar norėjo įsiteikti kitam. Kartais nusidėjėlis tokio amžiaus, kartais tokios padėties, kad pakelti ir iškęsti skriaudą yra žmoniška arba bent jau ne žema. 3. Atsistokime į to, ant kurio tūžtame, vietą. Dabar mes niršTame todėl, kad neteisingai vertiname save: nenorime pakęsti to, ką patys norėtume daryti. 4. Niekas neatidėlioja, o juk geriausias vaistas nuo pykčio yra gaišatis, kad karštis atlėgtų ir sąmonę gaubusi tamsa arba nusėstų, arba prasisklaidytų. Kai kas iš to, kas tave ginė galvotrūkčiais, suminkštės per valandą, ne tik per dieną, kai kas apskritai išnyks. Jei pasitarimas su savimi

nieko nepašalins, toliau eis vertinimas, o ne pyktis. Norėdamas sužinoti, koks kas yra, atiduok jį laiko valdžion, prabėgomis nieko atidžiai neįžiūrėsi. 5. Įtūžęs ant vergo Platonas neįstengė prisiversti palaukti, bet liepė tučtuojau nusivilkti tuniką ir palenkti nugarą rykštėms, ketindamas pats išplakti. Suvokęs, kad pyksta, kaip buvo pakėlęs ranką, taip ir sustingo lyg trenktas. Atsitiktinai užėjusio draugo paklaustas, ką čia veikia, atsakė: „Baudžiu supykusį žmogų". 6. Tarsi apstulbęs jis stebėjo tą bjaurų įniršusio išminčiaus judesį, pamiršęs vergą, nes rado kitą vertesnį bausmės nusidėjėlį. Kitą sykį jis nepasinaudojo savo galia ir, susijaudinęs dėl kažkokio nusižengimo, tarė: „Tu, Speusipai, išplak tą vergą, aš negaliu, nes esu supykęs"[10]. 7. Neplakė, nes galėjo išplakti kitas. „Aš esu supykęs, – tarė, – ir galiu smarkiau suduoti negu reikia, ar noriau; tegu šis vergas nebus valdžioje to, kuris pats nesivaldo". Kas norės kerštą pavesti supykusiam žmogui, kai pats Platonas atsisakė? Supykusiam tau nieko neleista. Kodėl? Kadangi nori, kad būtų leista viskas.

XIII. 1. Kovok su savimi. Jei nori nugalėti pyktį, jis tavęs neįveiks. Pradėsi nugalėti jį nukišęs į slaptavietę, neleisdamas prasismelkti. Užgriūkime jo gemalą ir, kiek galėdami, laikykime uždarę ir paslėpę. 2. Tapęs didžiule sunkenybe, jis norės išsiveržti, uždegti akis, perkreipti veidą. Tačiau jei leisime jam išlįsti, jis mums viešpataus. Nešiokimės paslėpę giliai širdyje, o jis mūsų tenešа. Pakeiskime jo požymius priešingais: veidas tebus ramus, balsas tylus, eigastis lėta. Pamažu kartu su išore formuojasi ir vidus. 3. Supykusio Sokrato požymiai buvo

prislopintas balsas ir nekalbumas. Matėsi, jog tuomet jis pats priešinasi sau. Bičiuliai barėsi ir peikė, o jam nebuvo nemalonūs priekaištai dėl užgniaužto pykčio. Kas nesidžiaugtų tuo, kad daugelis žino apie jo pyktį, bet niekas nepajunta? O juk būtų pajutę, jeigu jis nebūtų draugams davęs teisės jį peikti taip, kaip ir pats jiems priekaištaudavo. 4. Tuo labiau šitaip elgtis turime mes! Paprašykime geriausią draugą, kad laisvai mums viską į akis klotų labiausiai tuomet, kai to mažiausiai norėsime, kad nepritartų mūsų pykčiui. Šaukimės jo paramos prieš galingą, mūsų palankiai vertinamą blogį, kol dar blaiviai mąstome, kol nepametėme proto. 5. Negalintis daug išgerti ir bijantis girto karštagalviškumo bei siautulio žmogus liepia saviškiams jį parsigabenti iš svečių; tie, kurie žino, kad sirgdami smarkauja, draudžia artimiesiems klausyti jų sunegalavusių. 6. Geriausia yra numatyti žinomų ydų kliūtis ir iš anksto taip nuteikti sielą, kad, priblokšta sunkių bei staigių aplinkybių, ji arba nejaustų pykčio, arba atsiradusį dėl netikėtos skriaudos didumo giliai paslėptų, neprisipažindama nuoskaudos. 7. Kad tai įmanoma, pasirodys, iš didžiulio rinkinio pateikus keletą pavyzdžių. Iš jų taip pat galima pamatyti, kiek blogio pridaro pyktis, naudodamasis labai galingų žmonių galia ir kiek jis gali sau įsakyti, prislėgtas didesnės baimės.

XIV. 1. Įnikusį į vyną karalių Kambizą bičiulis Preksaspas ragino mažiau gerti, sakydamas, kad negražu būti girtam karaliui, kurį visi mato ir girdi. Kambizas atsakė: „Žinok, jog aš niekuomet nepametu galvos. Įrodysiu, kad po išgertuvių veikia ir akys, ir rankos". 2. Po

to gėrė daugiau negu kitais kartais, iš didesnių taurių, ir, jau apsunkęs ir įkaušęs, priekaištautojo sūnui liepė atsistoti anapus slenksčio virš galvos iškėlus kairę ranką. Tuomet įtempė lanką persmeigdamas jaunikaičio širdį, prieš tai pasakęs, jog į ją taikosi. Perskrodęs krūtinę, parodė širdyje įsmigusį smaigalį ir paklausė tėvo, ar netaikli ranka. Anas pripažino, kad net Apolonas negalėtų taikliau šaudyti[11]. 3. Kad jį kur paraliai, tą labiau sielos, o ne aplinkybių vergą! Jis gyrė tai, į ką neturėjo net žiūrėti. Rado progą meilikauti, kai perplėštoje pusiau sūnaus širdyje pulsuoja žaizda. Jam reikėjo iškelti priešpriešiais garbę ir prisiimti smūgį, kad Kambizas būtų galėjęs įrodyti rankos taiklumą, šaudamas į tėvą. 4. Koks kraugerys karalius! Jis nusipelnė, kad visų jo vyrų lankai į jį nukryptų. Nors reikia prakeikti žmogų, baigiantį puotą mirties bausme ir laidotuvėmis, bet dar didesnis nusikaltimas buvo girti šūvį negu paleisti. Tačiau pažiūrėkime, kaip turėjo elgtis tėvas, stovėdamas prie sūnaus lavono, ir pažvelkime į tą nužudymą, kurio liudytojas ir priežastis jis buvo. Mūsų pasakojimas rodo, kad pyktis gali būti užgniaužtas. 5. Nepasakė karaliui nė vieno blogo žodžio, neaimanavo, išvydęs ne tik sūnaus, bet ir savo persmeigtą širdį. Galima sakyti, kad pagrįstai sutramdė žodžius, nes ką būtų pasakęs kaip supykęs žmogus, nebūtų galėjęs įvykdyti kaip tėvas. 6. Atrodo, kartoju, jog šiuo atveju jis pasielgė išmintingiau negu patarinėdamas negerti tam, kuris verčiau būtų gėręs vyną, o ne kraują. Juk kol laikė rankoje taurę, buvo ramu. Jis tapo dar vienu pavyzdžiu, baisia nelaime įrodančiu, kaip brangiai kainuoja geri karaliaus draugų patarimai.

XV. 1. Neabejoju, kad Harpagas kažką panašaus patarė savo persų karaliui, nes tas įtūžęs pavaišino jį jo vaikų mėsa ir staiga paklausė, ar patinka valgiai. Pamatęs, kad jis pritrenktas nelaimės, liepė atnešti jų galvas ir pasiteiravo, ar patenkintas priėmimu. Vargšui nepristigo žodžių, ir lūpos įstengė atsiverti. Jis tarė: „Pas karalių kiekvieni pietūs malonūs“[12]. 2. Ko pasiekė taip pataikaudamas? Kad nebūtų pakviestas suvalgyti to, kas liko. Nedraudžiu tėvui smerkti karaliaus poelgio, nedraudžiu siekti šiai siaubingai pabaisai vertos bausmės, bet tik darau išvadą, kad galima numalšinti ir dėl milžiniškų nelaimių gimusį pyktį ir prisiversti ištarti priešingus žodžius. 3. Būtina pažaboti skausmą, nes tokia yra pietaujančiųjų prie karaliaus stalo dalia. Taip pas juos valgoma, taip geriama, taip atsakinėjama, reikia šaipytis iš savo gedulo. Ar verta šitaip gyventi, pažiūrėsime, tai kitas klausimas. Neapgailėsime tokio niūraus kalėjimo, neraginsime kęsti kailialupio viešpatavimo, parodysime, kad iš bet kokios vergijos veda kelias į laisvę. Jei siela nesveikuoja ir yra vargšė dėl savo trūkumų, galima šiuos vargus baigti kartu su savimi. 4. Pasakysiu ir tam, kuriam teko taikantis šauti į draugų širdis karalius, ir tam, kurio valdovas valgydina tėvus vaikų mėsa: „Ko vaitoji, beproti? Gal lauki, kad už tave atkeršys koks nors priešas, išnaikindamas tavo tautą, ar iš tolimų kraštų atlėks koks galingas karalius? Kad ir kur pažvelgtum, rasi nelaimių galą. Matai aną bedugnę? Ja krintama į laisvę. Matai aną jūrą, aną upę, aną šulinį? Jų dugne – laisvė. Matai aną neūžaugą, išdžiūvusį, bevaisį medį? Ten kybo laisvė. Matai savo gerklę, savo gomurį, savo širdį? Jais galima pabėgti iš vergijos.

Ar rodau per sunkų išėjimą, reikalauju didžiadvasiškumo ir tvirtybės? Klausi kelio į laivę? Tai kiekviena tavo kūno gysla!"

XVI. 1. Tačiau kol mums neatrodo, kad kas nors yra taip nepakeliama, jog galėtų išstumti iš gyvenimo, kad ir kokioje padėtyje atsidurtume, kratykimės pykčio. Jis pražūtingas vergaujantiems: bet koks nepasitenkinimas kankina, ir įsakymai atrodo esą tuo sunkesni, kuo išdidžiau sutinkami. Taip, norėdamas nusimesti kilpas, žvėris dar labiau įsipainioja, taip, siekdami nusikratyti klijus, besiblaškantys paukščiai dar labiau prilimpa. Kiekvienas jungas mažiau trina nešančiam negu besipriešinančiam; tėra vienas milžiniškų nelaimių palengvinimas: kentėti ir nusilenkti būtinybei. 2. Nors vergaujantiems naudinga tramdyti aistras, o ypač šią, siautulingą ir nepažabotą, dar naudingiau tai daryti karaliams. Viskas žūva ten, kur likimas leidžia tiek, kiek pataria pyktis. Negali ilgai išsilaikyti daugelį žmonių skriaudžianti valdžia. Kai vaitojančius atskirai sujungia bendra baimė, darosi pavojinga. Daugelį valdovų užmušė tai pavieniai žmonės, tai visi kartu, kai visuotinė nuoskauda privertė visus pykčius susijungti į vieną. 3. Tačiau daugelis valdovų pyktį laikė karalių požymiu. Pavyzdžiui, Darėjas, kuris, nuvertus mago valdžią, pirmasis valdė persus ir didelę Rytų dalį. Susiruošęs kariauti su Rytus apjuosusiais skitais, kilmingo senio Eobazo prašomas iš trijų vaikų vieną palikti tėvo paguodai, o du imti į žygį, pažadėjo padarysiąs daugiau negu prašomas: paliksiąs visus. Paskui liepė tėvo akivaizdoje juos nužudyti ir numesti; esą jis būtų buvęs žiauresnis, išsivesdamas visus tris[13]. 4. O ar geresnis Kserksas? Pitijui prašant iš

penkių sūnų atleisti vieną, liepė pačiam išsirinkti, kurį nori, o paskui, išsirinktąjį perkirtęs į dvi dalis, padėjo iš abiejų kelio pusių ir šia auka apvalė kariuomenę[14]. Sulaukė pelnyto galo: nugalėtas ir smarkiai sumuštas, matydamas visišką žlugimą, žengė tarp savo karių lavonų.

XVII. 1. Taip rūstavo supykę barbarų karaliai, neišsilavinę, jokių veikalų nepenėti. Tačiau galiu nurodyti tau Aristotelio globotinį karalių Aleksandrą, nudūrusį puotoje vaikystės bičiulį Klitą, kuris karaliui nepataikavo ir buvo nepatenkintas, kad tas iš laisvo makedono virto persų vergu. 2. Artimą draugą Lisimachą jis įmetė liūtui sudraskyti. Bet, kažkaip sėkmingai išvengęs liūto dantų, Lisimachas ar buvo dėl šio įvykio švelnesnis, kai karaliavo pats? 3. Juk sužalojo savo draugą Telesforą Rodietį, nupjaudamas ausis ir nosį, ir ilgai laikė narve kaip naują ir nematytą gyvūną. Subjaurotas veidas neteko žmogaus išvaizdos, o čia dar badas, srutos, savo išmatose paskendusio kūno purvas. 4. Sudiržus keliams ir rankoms, nes dėl ankštumo galėjo tik šliaužioti, supūliavus nutrintiems šonams, jis atrodė bjauriai ir baisiai. Dėl savo bausmės tapęs pabaisa, buvo netekęs ir užuojautos. Tačiau, nors ir labai nepanašus į žmogų buvo šis kentėtojas, dar nepanašesnis buvo tas, kuris jį tokį padarė.

XVIII. 1. O kad toks žiaurumas būtų likęs svetimšalių gyvenimo pavyzdžiu, kad su kitomis atkeliavusiomis ydomis romėnai nebūtų perėmę kankynių ir pykčio barbariškumo! Liucijus Sula įsakė sulaužyti blauzdas, išdurti akis, nupjauti liežuvį, nukirsti rankas ir, įsivaizduodamas, jog užmuša tiek kartų, kiek sužeidė, pama-

žu gabalais sudraskė Marką Marijų, kuriam visose kryžkelėse žmonės buvo pastatę statulas, kuriam aukojo smilkalus ir vyną. 2. O kas tai įvykdė? Kas kitas, jei ne išmiklinęs rankas įvairiausiais nusikaltimais Katilina? Įširdęs jis kapojo jį prie Kvinto Katulo kapo, ant to nepaprastai švelnaus vyro[15] pelenų nedoras, bet populiarus ir per daug mylėtas Marijus varvino kraują. Marijui reikėjo kentėti, Sulai įsakinėti, Katilinai vykdyti, tačiau į respublikos kūną neturėjo susmigti ir priešų, ir gynėjų kardai. 3. Kam naršyti po senovę? Štai neseniai Gajus Cezaris per vieną dieną išplakė rykštėmis buvusio konsulo sūnų Sekstą Papinijų, savo vietininko sūnų kvestorių Betilieną Basą ir kitus senatorius bei romėnų raitelius. Jis kankino juos ne tardydamas, o šiaip užsimanęs. 4. Paskui, nenorėdamas atidėti malonumo, kurio jo kraugeriškumas reikalavo nedelsiant ir milžiniško, vaikštinėdamas motinos sodų terasa, skiriančia portiką nuo kranto, kai kuriems iš jų su matronomis ir kitais senatoriais nukirto galvas deglų šviesoje. Ko jis skubėjo? Kokiu asmeniniu ar visuomeniniu pavojumi grasino viena naktis? Ar nereikėjo pagaliau bent palaukti šviesos, kad romėnų tautos senatorių netektų užmušinėti apsiavus sandalais?

XIX. 1. Reikia žinoti, koks jis buvo nuožmus kraugerys, nors galime atrodyti kiek nukrypę į šoną ar išklydę iš kelio. Bet juk visa tai priklauso per daug šėlstančio pykčio rūšiai. Išplakė rykštėmis senatorius ir davė pradžią pasakymui: „Tai įprasta". Jis galavo baisiausiomis priemonėmis: lynais, kankinimų batais, basliu, ugnimi, savo žvilgsniu. 2. Šioje vietoje man bus atsakyta: „Smul-

kmena, jei tris senatorius lyg niekšiškus vergus rykštėms ir liepsnai padalijo žmogus, ketinęs išnaikinti visą senatą, troškęs, kad romėnų tauta turėtų vieną ypu nukertamą kaklą, kad įvairiose vietose ir įvairiu metu įvykdytos jo piktadarybės susijungtų į vieną smūgį ir vieną dieną". Bet ar yra koks labiau negirdėtas daiktas už nakties bausmę? Plėšikai mėgsta slėptis tamsoje, bet bausmės tuo labiau taiso žmones ir esti didesnis pavyzdys, kuo labiau žinomos. 3. Ir šioje vietoje man bus paprieštarauta: „Ko tu stebiesi, tam žvėriui tai kasdienybė, tam jis gyvena, tam nemiega ir nakvišauja". Bet juk nerasi kito pabaisos, kuris būtų įsakęs savo aukoms užkimšti burnas, kad jie negalėtų rėkti. Kokiai mirštančiai būtybei nepalikta galimybė vaitoti? O jis pabijojo, kad begalinis skausmas neištartų laisvesnio žodžio, kad jis neišgirstų to, ko nenori, nes žinojo, kad esama šimtų dalykų, dėl kurių niekas neišdrįs priekaištauti, tik žūstantis. 4. Kai neatsirado kempinių, įsakė nuplėšti vargšų drabužius ir skudurais užkimšti burnas. Kas yra toks žiaurumas? Leisk gi paskutinį sykį atsidusti, duok kelią išeiti sielai, leisk išsiveržti ne per žaizdą. 5. Daug reikėtų kalbėti, pridurìant, jog tą pačią naktį išsiuntinėjęs centurionus po nužudytųjų namus, nugalavo jų tėvus. Taigi buvo gailestingas žmogus: išgelbėjo juos nuo gedulo. Mano tikslas yra apibūdinti ne Gajaus, o pykčio žiaurumą, kuris siunta ne tik ant pavienių žmonių, bet kamuoja ištisas tautas, plaka miestus, upes ir kitus nejaučiančius skausmo daiktus.

XX. 1. Persų karalius visiems vienos Sirijos tautelės gyventojams nupjaustė nosis. Todėl ir vietovė pavadinta

Rinokolūra[16]. Ar manai, kad jis iš gailesčio nenukirto visiems galvų? Ne. Jis smaginosi nauja bausmės rūšimi. 2. Tą patį būtų patyrę ir dėl labai ilgo gyvenimo makrobijais[17] vadinami etiopai. Kadangi jie nenusilenkė, nesutiko vergauti ir atsiųstiems pasiuntiniams atsakė kaip laisvi (o karalių nuomone – įžūlūs) žmonės, Kambizas įšėlo ir, be maisto atsargų, neištyręs kelių, negyvenamomis vietovėmis ir dykumomis patraukė su kariautojų būriu. Jau kelionės pradžioje ėmė stigti būtiniausių dalykų. Nieko neteikė bevaisė, nedirbama, be žmonių pėdsakų vietovė. 3. Iš pradžių jie malšino alkį gležnais lapais bei ūgliais, paskui krimto ugnyje suminkštintą odą ir visa kita, ką būtinybė pavertė valgiu. Vėliau, kai smėlynuose nebebuvo net šaknų ir žolių, kai atsivėrė negyva dykuma, burtais ištraukę kas dešimtą žmogų, mito žiauresniu už badą maistu. 4. Pyktis galvotrūkčiais tebeginė karalių ir tada, kai dalį kariuomenės buvo pradęs, dalį suvalgęs, kol neišsigando, kad ir pats nebūtų burtais ištrauktas. Tik tuomet davė įsakymą pasukti atgal. Mat, kariams burtais renkantis, kas bjauriai žus, o kas dar bjauriau gyvens, jam buvo laikomi prabangūs paukščiai, kupranugariai tempė puotų reikmenis[18].

XXI. 1. Kambizas buvo įtūžęs ant nepažįstamų ir nekaltų, tačiau bent gyvų žmonių, o Kiras – ant upės. Ketindamas užimti Babiloną, skubėjo į karą, nes jo svarbiausios akimirkos visuomet priklauso nuo atsitiktinumų. Jis pabandė briste perbristi plačią ir vandeningą Gindo upę, bet tai pasirodė labai nesaugu, nors vasarą upė ir buvo nusekusi. 2. Vieną iš karaliaus vežimą traukiančių baltų žirgų pasičiupo srovė. Kiras smarkiai įniršo ir

prisiekė priversiąs karaliaus gurguolę grobiančią upę nuslūgti tiek, kad net moterys galėtų vaikščioti ir pereiti. 3. Ten perkėlė visus karo įrenginius ir tol darbavosi, kol šimtą aštuoniasdešimt kanalų turinčią upę išskaidė į tris šimtus šešiasdešimt griovių, ir, vandeniui į visas puses nubėgus, vaga išdžiuvo[19]. 4. Kol su upe kariavo priešui paskelbtą karą, pradingo labai svarbus svarbių atvejų dalykas – laikas, karių užsidegimas (jį užgesino nereikalingas darbas) ir proga užpulti nepasiruošusius. 5. Toks pamišimas (kaip kitaip jį pavadinsi?) palietė ir romėnus. Gajus Cezaris sugriovė prie Herkulano nepaprastai gražius namus todėl, kad kadaise ten buvo įkalinta jo motina, tuo juos išgarsindamas[20]. Kol jie stovėjo, visi praplaukdavo nekreipdami dėmesio, o dabar klausinėja, kodėl sugriauti.

XXII. 1. Apmąstyk ir pateiktuosius pavyzdžius, kurių turėtumei vengti, ir toliau einančius saiko bei švelnumo paveikslus, kuriais reikėtų sekti. Beje, jų veikėjai nestokojo nei priežasčių pykti, nei galybės keršyti. 2. Juk Antigonas labai lengvai galėjo įsakyti nubausti mirtimi du eilinius kareivius, kurie, išsitiesę prie karaliaus palapinės, buvo užsiėmę pavojingu ir žmonių nepaprastai mėgiamu darbu: blogai kalbėjo apie karalių. Antigonas išgirdo pašnekesį, nes juos teskyrė užuolaida, ir, truputėlį ją atitraukęs, tarė: „Eikite toliau, kad karalius neišgirstų". 3. Vieną naktį išgirdęs kai kuriuos savo karius keikiant karalių, užvedusį neišbrendamais purvynais, jis priėjo pagelbėti labiausiai vargstantiems. Tie nepažino padėjėjo, o jis nurodė tik tiek : „Dabar burnokite Antigoną, įklampinusį jus į tokią bėdą ir linkėkite gero tam,

kuris išvedė iš šios marmalynės". 4. Jis ramiai kentė ir priešų, ir savo piliečių plūdimus. Kartą kažkokioje mažoje stovykloje apsupo graikus. Šie, pasitikėdami vietovės padėtimi, tyčiojosi iš priešo, juokėsi iš Antigono negražumo, šaipėsi tai iš žemo stoto, tai iš priplotos nosies, o jis tarė: „Džiaugiuosi ir tikiuosi gero, turėdamas savo stovykloje sileną". 5. Sutramdęs tuos dantinguosius badu ir paėmęs į nelaisvę, tinkamus karo tarnybai, kaip paprastai, išskirstė po kohortas, kitus liepė parduoti į vergiją, pasakęs, jog nebūtų to daręs, jei piktiems liežuviams nebūtų naudinga turėti šeimininką.

XXIII. 1. Jo vaikaitis buvo Aleksandras[21], smaigstęs ietimis svečius, vieną anksčiau minėtą savo draugą įmetęs žvėriui nugalabyti, kitą – sau pačiam. Ir iš tų dviejų įmestasis liūtui liko gyvas. 2. Ši yda nebuvo atėjusi iš senelio, net ne iš tėvo. Nežinia, ar Filipas turėjo ir kitokių dorybių, bet priekaištus pakęsti mokėjo. Tai labai svarbi karaliaus valdžios apsaugos priemonė. Tarp kitų atėniečių pasiuntinių pas jį atvyko Democharas, dėl aštraus liežuvio pramintas Parhesiastu[22]. Išklausęs pasiuntinius, Filipas mandagiai pradėjo: „Sakykite, ką gera galėčiau padaryti atėniečiams?" Democharas skubiai pertraukė: „Pasikarti". 3. Susirinkusiems pasipiktinus tokiu nežmonišku atsakymu, Filipas liepė nutilti ir išsiųsti tą Tersitą[23] sveiką ir gyvą. „O jūs, kiti pasiuntiniai, – pasakė, – praneškite atėniečiams, jog daug didesni pasipūtėliai yra tie, kurie taip kalba, nei tie, kurie nebausdami klauso." 4. Liko taip pat daug atmintinų ir dieviškojo Augusto darbų bei žodžių, iš kurių aišku, kad pyktis jo nebuvo užvaldęs. Istorikas Timagenas peikė ir jį

patį, ir jo žmoną bei visus namus. Jo žodžių visi klausė ausis pastatę. Mat įžūlus sąmojis labiau plinta ir niekuomet nenueina nuo liežuvių. 5. Cezaris dažnai ragino jį kalbėti santūriau. Šiam nesiliaujant, uždraudė lankytis namuose. Paskui Timagenas karšo globojamas Azinijaus Poliono, ir visas miestas jį graibstyte graibstė. Užtrenktos Cezario namų durys netrukdė jam peržengti bet kieno slenkstį. 6. Jis viešai skaitė vėliau sukurtą istoriją, o Cezario Augusto darbus vaizduojantį veikalą įmetė į ugnį ir sudegino. Su Cezariu nedraugavo, bet niekas nebijojo su juo draugauti, niekas nevengė jo lyg perkūno trenkto, atsirado jam, iš taip aukštai nukritusiam, globėjas. 7. Kaip minėjau, Cezaris nepyko ir neniršo, kad tas sunaikino jo žygių pašlovinimus, niekuomet nepriekaištavo savo priešininko globėjui. 8. Azinijui Polionui tepasakė: Θηριοτροφεῖς[24]. Tas bandė atsiprašyti, bet Augustas neleido, taręs: „Mėgaukis, mielas Polionai, mėgaukis". Polionui atsakius: „Cezari, jei liepsi, išvysiu jį iš namų", pasakė: „Manai, jog tai padarysiu? Juk aš jus suvedžiau". Polionas kartais supykdavo ant Timageno, ir vienintelė priežastis liautis niršus buvo ta, kad Cezaris tai padarė pirmas.

XXIV. 1. Taigi įsižeidęs kiekvienas sau tetaria: „Ar aš galingesnis už Filipą? O juk už jam pasakytą blogą žodį nebuvo baudžiama. Ar aš savo namuose galiu daugiau, negu dieviškasis Augustas galėjo visame pasaulyje? O juk pasitenkino atsiskyrimu nuo plūdiko". 2. Kaip čia yra, kodėl aš savo vergui atmoku bizūnais ir pančiais už garsesnį atsakymą, išdidesnį žvilgsnį ar mano ausų nepasiekusį vaptelėjimą? Kas aš toks, kad negali-

ma užgauti mano ausų? Daugelis atleido net priešams, tad kaip aš neatleisiu tinginiams, vėjavaikiams, plepiams? 3. Vaiką pateisina amžius, moterį – lytis, pašalinį – laisvė, namiškį – prieraišumas. Mus įžeidė vieną sykį. Žiūrėkime, ar ilgai tęsis. Įžeidinėja dažnai. Ištverkime tai, ką ilgai kentėme. Tai – draugas. Jis padarė netyčia. Tai – priešas. Padarė, ką turėjo padaryti. 4. Protingesniu tikėkime, kvailesniam nusileiskime, visais atvejais kalbėkime sau, kad net didžiausi išminčiai nusižengia, niekas negali užtikrinti, jog niekuomet nepraras uolumo, visų subrendusių vyrų rimtumą atsitiktinumas kada nors paverčia karštakošiškumu, visi atsparūs įžeidinėjimams žmonės vengdami priešiškumo kartais užgauna kitus.

XXV. 1. Kaip menkam žmogeliui negandų paguoda yra pašlijusi galingų vyrų laimė, ir ramesne širdimi apverkia sūnų vargšas, matantis, jog ir iš rūmų išeina liūdna laidotuvių eisena, taip ramiau pakelia įžeidimą ir panieką tas, kuris pagalvoja, jog nėra tokios galybės, kurios nepaliestų skriauda. 2. Jei nusideda net protingiausi, kieno paklydimas nepateisinamas? Prisiminkime, kiek kartų jaunystėje ir mes buvome nepareigingi, begėdiškai laidėme liežuvius, nesaikingai maukėme vyną. Jei žmogus supyko, duokime laiko, kad galėtų apsižiūrėti, ką padarė; jis pats save pasmerks. Pagaliau tegu privalo būti nubaustas, bet mes neturime suvedinėti sąskaitų. 3. Be abejo, užpuoliko niekintojas išsiskirs iš minios ir atsistos aukščiau. Tikrosios didybės požymis yra smūgių nejautimas. Taip stambus žvėris ramiai žvelgia į lojančius šunis, taip banga veltui šokinėja prieš milži-

nišką uolą. Kas nepyksta, to skriauda nepaliečia, kas pyksta – paveikia. 4. Virš visų negandų pakilęs kantruolis laiko apglėbęs aukščiausią gėrį ir ne tik žmogui, bet ir likimui atsako: „Kad ir ką darytum, esi per mažas mano sielos giedrai sudrumsti. To neleidžia protas, kuriam pavedžiau valdyti gyvenimą. Pyktis man labiau pakenks negu skriauda. Kodėl labiau? Skriaudos ribos yra apibrėžtos, o kur ir kol mane tampys pyktis – neaišku".

XXVI. 1. „Neįstengiu kentėti, – sakai, – sunku pakelti skriaudą." Meluoji. Kaip gali neiškęsti skriaudos tas, kuris pakelia savo pyktį?! Be to, turėk galvoje, jog taip darydamas pakelsi ir pyktį, ir skriaudą. O kodėl tu pakeli ligonio užgaidas, pakvaišėlio kalbas, mušeikas vaikus? Todėl, kad jie nežino, ką daro. Koks skirtumas, dėl kokio trūkumo kas netenka proto? Proto stoką visiems reikia dovanoti. 2. „Kaip čia išeina, – sakai, – ar jis liks nenubaustas?" Galvok, jog tu to nori, bet taip nebus. Didžiausia bausmė už skriaudą yra tai, kad ji padaryta, ir labiausiai baudžiamas tas, kuris baudžiamas sąžinės graužatimi. 3. Be to, norint teisingai vertinti visas aplinkybes, reikia atsižvelgti į žmonių giminės lygmenį: neteisinga priekaištauti vienam dėl visuotinės ydos. Savo krašte etiopai neišsiskiria odos spalva, germanų šalyje vyrui tinka rausvi, surišti mazgu plaukai. Tu gi negalvoji, kad yra peiktina ar bjauri bendra visai genčiai vieno žmogaus savybė. Mano pateikti pavyzdžiai pateisinami tos vietovės ar kampelio papročio. Dar teisingiau bus atleisti visoje žmonių giminėje paplitusiam bruožui. 4. Visi esame neprotingi ir neįžvalgūs,

visi neryžtingi, verksniai, pasipūtėliai. Pagaliau kam čia švelniais žodžiais glostyti visuotinę opą – visi esame blogi. Kiekvienas savyje ras tai, ką prikiša kitam. Kam priekaištauji, kad anas išblyškęs, o tas sulysęs? Visi sergame. Būkime meilesni vieni kitiems, nes blogi gyvename tarp blogų. Vienas dalykas gali mus nuraminti – susitarimas dėl abipusio atlaidumo. 5. „Jis man jau pakenkė, o aš jam dar ne." Bet gal tu ką nors kitą įžeidei? Bet tu dar įžeisi. Turėk galvoje ne vien šią valandą ar dieną, žiūrėk visos savo sąmonės nuostatos. Net jeigu nesi nieko blogo padaręs, gali padaryti.

XXVII. 1. Daug verčiau išsigydyti nuo skriaudos jausmo negu keršyti. Kerštas užima daug laiko: sielvartaudami dėl vienos skriaudos, patiriame daugelį. Griežiame dantį ilgiau negu esame skriaudžiami. Daug geriau elgtis priešingai, ydomis nekovoti su ydomis. Spirdamas įspyrusiam mului ar kandantis įkandusiam šuniui žmogus nuvertina pats save. „Gyvuliai, – sakai tu, – nesuvokia nusidedą." 2. Pirma, neteisinga manyti, jog buvimas žmogumi trukdo atleisti. Antra, jei neverta pykti ant bukapročių keturkojų, tokiu pat turėtų būti laikomas tas, kuris elgiasi bukaprotiškai. Ar svarbu, kad jis kitkuo nuo gyvulių skiriasi, jei jam būdingas panašus sąmonės aptemimas, kuriuo pateisinami gyvulių nusižengimai? 3. Jis nusidėjo. Ar tai pirmiena? Ar tai paskutinis kartas? Netikėk, net jei sakys: „Daugiau taip nedarysiu". Ir jis nusidės, ir jam nusidės kitas, ir visas gyvenimas praskries tarp paklydimų. Meiliai žvelkime į nemielus dalykus. 4. Supykusiam reikia pasakyti tuos pačius žodžius, kurie paveikia verkiantį: ar kada nors liausiesi,

ar niekada? Jei kada nors baigsi, daug verčiau pačiam pamesti pyktį negu būti pykčio pamestam. Ar tas įniršis truks amžinai? Matai, kokio neramaus gyvenimo trokšti? Juk tai vis karščiuojančio žmogaus gyvenimas. 5. Be to, kai pats užsidegsi gėriu nuolatos jį kurstydamas, pyktis savaime pasitrauks. Dienos užteks jam nuslūgti. Tad ar ne verčiau jį nugalėti, o ne būti jo nugalėtam?

XXVIII. 1. Pyksti ant šio, ant ano, ant vergų, ant atleistinių, ant tėvų, ant vaikų, ant pažįstamų, ant nepažįstamų. Priežasčių visur su kaupu, jei siela tyli. Grieši dantį ant vieno, paskui ant kito, ir, atsiradus naujoms paskatoms, įniršis tęsis. O nelaimingasis, kada gi pamilsi? Šitiek laiko prarandi, darydamas bloga! 2. Verčiau įsigytumei draugų, sušvelnintum priešininkus, tvarkytumei valstybės reikalus, rūpintumeisi namais, užuot dairęsis, ką kam padaryti bloga, kaip pažeisti kito garbę, turtą ar kūną. Tu negali šito pasiekti be kovos ir pavojų, net ir galynėdamasis su mažesniu. 3 Tarkim, tau atveda jį suimtą ir pasmerktą iškęsti visus tavo įnorius. Dažnai per stipriai smogiant išnarinami sąnariai ar sutraukomas išmuštų dantų nervas. Radęs nesipriešinančią medžiagą, įtūžis daugelį paverčia vienarankiais bei luošiais. Be to, pridėk tai, kad dar negimė toks silpnuolis, kuris žūtų nekeldamas pavojaus galvažudžiui. Kartais skausmas silpnus sulygina su stipriausiais, kartais – atsitiktinumas. 4. Daugelis pyktį žadinančių dalykų mus labiau puola negu sužeidžia. Juk didelis skirtumas, ar kas prieštarauja mano valiai, ar tik nevykdo, ar išplėšia iš manęs, ar tik neduoda. Tačiau mes vienodai žiūrime

ir į tą, kuris pasiima, ir į tą, kuris atsisako duoti, į tą, kuris sužlugdo mūsų viltis, ir į tą, kuris delsia jas pildyti, į tą, kuris veikia prieš mus, ir į tą, kuris veikia dėl savęs, į tą, kuris myli kitą, ir į tą, kuris nekenčia mūsų. 5. Kai kurie žmonės turi ne tik teisėtų, bet ir garbingų priežasčių būti prieš mus: vienas gina tėvą, kitas brolį, trečias tėvynę, ketvirtas draugą. Tačiau neatleidžiame, nors ir peiktume, jei jie taip nesielgtų, o dažnai (tiesiog neįtikima) gerai vertiname poelgius, o juos pačius – blogai. 6. Tačiau, vardan Herkulio, didis ir teisingas vyras gerbia stipriausią, tėvynės laisvę bei gerovę atkakliausiai ginantį priešą, trokšdamas ir pats turėti tokį pilietį bei karį.

XXIX. 1. Šlykštu neapkęsti to, ką giri. Dar šlykščiau neapkęsti todėl, kad žmogus vertas gailestingumo. Taip esti, kai staiga pačiuptas į vergiją belaisvis dar tebeturi laisvės likučių ir nevikriai puola prie nešvaraus ar vargingo darbo, kai apsnūdęs tarnas atsiliek nuo šeimininko arklio ar vežimo, kai kasdienio budėjimo nuvargintą prislegia miegas, kai kaimo vargų neryžtingai imasi perkeltasis prie sunkaus darbo iš laisvesnės miesto vergijos. 2. Skirkime: ar žmogus negali, ar nenori. Daugelį išteisinsime, pradėję teisti, užuot supykę. Dabar, pirma, pasiduodame priepuoliui; antra, nors ir tuščių dalykų kurstomi, nebaigiame, kad neatrodytume ėmęsi be priežasties, ir (tai nepaprastai neteisinga) neteisingas pyktis mus daro labiau užsispyrusius. Laikome jį savyje ir didiname, tarsi smarkus pyktis įrodytų, jog pykstame teisėtai.

XXX. 1. Daug geriau yra pažiūrėti, kokia nereikšminga, kokia nepavojinga pykčio pradžia. Pamatysi, kad

ir gyvuliai, ir žmonės jaudinasi dėl menkų ir tuščių dalykų. Jautį siutina raudona spalva, pajutusi šešėlį, pakyla angis, lokius ir liūtus įerzina skepeta. Tuštybė partrenkia visa, kas iš prigimties žvėriška ir siautulinga. 2. Tas pat atsitinka su neramaus būdo žmonėmis ir kvailiais. Jie įširsta įtarinėdami, skriaudomis kartais laiko net nedideles geradarystes, rasdami jose daug atšiaurios medžiagos rūstybei. Pykstame net ant brangiausių draugų, kad mums pasitarnauja mažiau, negu galvojome, mažiau, negu padarė kiti, nors abiem atvejams vaistai čia pat. 3. Jis anam atleido daugiau? Džiaukimės tuo, kas mūsų, nelygindami su niekuo. Niekuomet nebus laimingas tas, kuriam nerimą kels didesnė kito laimė. Turiu mažiau negu tikėjausi, bet gal tikėjausi daugiau negu privalėjau. Šito nesupratimo reikia labiausiai bijoti, iš čia kyla pražūtingiausi, švenčiausius dalykus puolantys pykčiai. 4. Dėl nepasotinamų vilčių neišpildymo dieviškąjį Julijų rūgojo daugiau draugų negu priešų. Nors jis norėjo jas pateisinti (nes joks nugalėtojas nebuvo toks dosnus: iš pergalės nepasiėmė nieko, išskyrus galią dovanoti), tačiau kaip jis galėjo patenkinti tokius nedorus troškimus, kai visi geidė turėti tiek, kiek galėjo jis vienas?! 5. Ir štai jis išvydo krėslą apsupusius bendražygius su ištrauktais kardais, Kimbrą Tilijų, truputį anksčiau nepaprastai atkaklų jo grupuotės gynėją ir kitus, pompėjininkais tapusius jau po Pompėjaus. Tas dalykas nukreipia prieš karalius jų pačių kariuomenę ir ištikimiausius šalininkus pastūmėja galvoti apie mirtį tų, už kuriuos pirma buvo prisiekę padėti galvas.

XXXI. 1. Į svetimus besižvalgančio žmogaus niekada nepatenkina tai, ką turi. Net ant dievų pykstame, jei

kas nors mus pralenkia, pamiršę, kiek žmonių palikome užpakalyje ir kiek daug milžiniško pavydo lydi pavydintį keletui. Tačiau toks jau akiplėša yra žmogus: kad ir daug gavęs, laiko skriauda negalėjimą gauti daugiau. 2. „Man davė pretūrą, bet aš tikėjausi konsulato." „Davė dvylika fascių[25], bet nepadarė ordinariniu konsulu"[26]. „Leido, kad mano vardu būtų vadinami metai[27], bet man trūksta žynio pareigų." „Įeinu į žynių kolegiją, bet kodėl tik į vieną[28]?" „Man pridėjo garbės, bet turto nepadidino." „Man davė tai, ką turėjo duoti kitam, bet nuo savęs nieko nepridėjo." 3. Verčiau dėkok už tai, ką gavai, kitko lauk ir džiaukis, kad dar esi nekupinas. Juk malonu dar turėti ko tikėtis. Tu pranokai visus. Džiaukis, kad savo draugo širdyje tau skirta svarbiausia vieta. Tave pranoksta daugelis. Pagalvok, jog tavo pralenktų daug daugiau negu pralenkusių. Klausi, kokia didžiausia tavo yda? Tu neteisingai skaičiuoji: labai vertini davimą, o gavimo – ne.

XXXII. 1. Kiekvienu atveju tegu mus atbaido nuo pykčio vis kita: ant vienų bijokime rūstauti, kitus gerbkime, trečius niekinkime. Be abejo, baisiai didelį kalną nuversime, vargšelį vergą įmesdami į kalėjimą! Kodėl skubame plakti, laužyti blauzdas? 2. Tavo galia nežus, jei atidėsi. Tegul ateina laikas, kuriam patys galėsime įsakinėti, o dabar kalbėsime pykčio paliepti. Kai įtūžis dings, tuomet ir pamatysime, kaip spręsti tą bylą. Labai apsirinkame, griebdamiesi kardo, mirties bausme, pančiais, kalėjimu, badu bausdami už poelgį, už kurį pakaktų plonos rykštelės. 3. „Tai tu liepi, – sakai, – į visa, kas mus įžeidžia, žiūrėti kaip į smulkmenas, niekniekius, mažmožius?" Iš tiesų, aš nieko daugiau nepatar-

čiau, kaip atsisakyti pasipūtimo ir išvysti, jog tai, dėl ko ginčijamės, lakstome, dūsaujame, yra žema ir niekinga, neverta apie aukštus ir didingus dalykus mąstančio vyro dėmesio.

XXXIII. 1. Daugiausia dejuojama dėl pinigų: jie vargina teismus, susiundo tėvus su vaikais, maišo nuodus, įteikia kardus žudikams ir legionams. Jie sutepti mūsų krauju, dėl jų per naktis žmonos vaidijasi su vyrais, minia apgula valdininkų pakylas, siautėja ir grobia karaliai, jie sugriauna ilgų amžių kurtas valstybes ir naršo po miestų pelenus, ieškodami aukso bei sidabro. 2. Įdomu žvelgti į kampe gulinčias pinigų dėžes. Dėl jų akys nuo rėkimo iššoka ant kaktos, teismų balsais skamba bazilikos[29], iš tolimų vietovių iššaukti teisėjai[30] sėdi, pasirengę nuspręsti, katro godumas teisingesnis. 3. Tačiau juk ne dėl pinigų dėžės, bet dėl vario saujos ar dėl vergo apsirikto denarijaus[31] tūžta neturintis paveldėtojų senis. Tačiau juk ligos iškraipytomis kojomis ir dėl to nebeįstengiančiomis suskaičiuoti rankomis palūkininkas šaukia dėl procentų bei tūkstantosios dalies ir net priepuolio ištiktas per teismą reikalauja savo asių[32]. 4. Jei suneštumei visus iš viso dabar iškasamo metalo padarytus pinigus, jei čia atgabentumei paslėptus lobius (nes šykštumas vėl grąžina žemei tai, ką nelaimei buvo iškėlęs), nemanyčiau, jog toji krūva verta, kad dėl jos niauktųsi gerojo vyro veidas. Turėtume plyšti iš juoko dėl to, kas dabar verčia lieti ašaras.

XXXIV. 1. Na, o toliau vardyk visa kita: valgius, gėrimus, pasipūtėliškas jų pateikimo puošmenas, užgaulius žodžius, ne visai pagarbius judesius, nirtulingus gy-

vulius, tingius vergus, įtarinėjimus, piktavališkus kieno nors pasakymų aiškinimus, iš kurių išeina, kad į prigimties skriaudų skaičių įtraukiama ir žmogui duota kalbos dovana. Patikėk, tuštybė yra visa, dėl ko tuščiai užsidegame. Ji panaši į vaikų kivirčus ir barnius. 2. Nė vienas iš mus liūdinančių reikalų nėra rimtas nei didis. Kartoju: beprotiškai pykstate todėl, kad didžiai vertinate menkniekius. Šitas norėjo iš manęs pasiglemžti palikimą, šitas mane apjuodino žmonėms, iki paskutiniųjų tikėjusiais manimi, šitas įsigeidė mano mergšės. 3. Vienodas noras[33], turintis būti meilės ryšiu, tampa neramumo ir neapykantos priežastimi. Siaurame takelyje keleiviai vaidijasi, plačiame, erdviame kelyje net tautos nesusiduria. Kadangi to, ko siekiate, visiems neužtenka ir kitam gali būti perduota tik išplėšus iš kito, kyla to paties trokštančiųjų kovos bei kivirčai.

XXXV. 1. Niršti, kad tau atsikirto vergas, atleistinis, žmona ar klientas, o paskui, išgujęs laisvę iš savo namų, skundiesi, kad jos nėra valstybėje. Antra vertus, jei kas paklaustas tyli, vadini įžeidimu. Tegu kalba, tegu tyli, tegu juokiasi! 2. „Prie šeimininko?" – klausi. Būtent prie šeimos tėvo[34]. Ko šūkauji? Ko bariesi? Kam griebiesi rykščių per pietus, išgirdęs, jog vergai kalbasi? Ar vienatvės tyla neprilygsta tautos susirinkimo erzelynei? 3. Tavo ausys ne tam, kad pagautų tik ritmingus, švelnius, malonius, darnius garsus; reikia girdėti ir juoką, ir verksmą, ir meilikavimus, ir ginčus, ir geras, ir liūdnas naujienas, ir žmonių balsus, ir gyvulių maurojimą ar lojimą. Ko tu, vargšeli, krūpčioji, šūktelėjus vergui, skambtelėjus variui ar trinktelėjus durims? Kad ir koks lepus būtumei, reikės ir perkūnus išklausyti. 4. Kas

pasakyta apie ausis, pritaikyk ir akims. Jos ne mažiau vargsta dėl puikybės, jei yra blogai išauklėtos: jas užgauna dėmė ar šiukšlė, prastai žibantis sidabras ar neskaidri bala. 5. Juk akys, pakenčiančios tik spalvingą, šviežiai nuvalytą, blizgantį marmurą, tik smulkiai rievėtą stalą, namuose trokštančios tik už auksą brangesnių grindų, gatvėje ramiausiai žvelgia į dumblyną, purvinus takelius, į daugumą nešvarių praeivių, į išėstas, skylėtas, nelygias daugiaaukščių namų sienas. Nekreipimas dėmėsio viešose vietose ir jaudinimasis namie yra ne kas kita, kaip nusiteikimas ten būti ramiam ir kantriam, o namie – surūgusiam ir apmaudingam.

XXXVI. 1. Visus jausmus reikia grūdinti. Iš prigimties jie ištvermingi, tik siela turi nustoti juos gadinus. Ją kasdien reikia šaukti suvesti sąskaitų. Taip darydavo Sekstijus. Pasibaigus dienai, ruošdamasis gulti, klausdavo savo sielos: „Nuo kokio trūkumo šiandien išsigydei? Kokiai ydai pasipriešinai? Kuri tavo pusė tapo geresnė?" 2. Žinodamas, kad kasdien reikės eiti pas teisėją, pyktis liausis ar bus saikingesnis. Kas gali būti gražesio už įprotį perkratyti visą dieną[35]?! Po tokio savęs ištyrimo miegas esti ramus, gilus ir laisvas, nes siela pagirta ar paraginta, o vidinis stebėtojas ir slaptasis cenzorius[36] sužinojo apie save. 3. Aš naudojuosi šia galimybe ir kasdien save teisiu. Kai išnešama lempa[37] ir nutilsta mano įprotį žinanti žmona, naršau po visą dieną, matuodamas darbus ir žodžius. Nieko nuo savęs neslepiu, nieko nepraleidžiu. Ko man bijoti savo klaidų, kai galiu pasakyti: 4. „Dabar tau atleidžiu. Žiūrėk, kad daugiau nedarytumei. Tame ginče kalbėjai per daug kovingai. Kitą sykį nesigrumk su nepatyrėliais. Niekada nesi-

mokiusieji nenori mokytis. Aną paraginai smarkesniais žodžiais negu privalėjai ir neištaisei, o tik užgavai. Ateityje žiūrėk ne tik savo teiginių teisingumo, bet ar gali pakęsti teisybę tas, kuriam kalbi. Doras džiaugiasi tavo pastabomis, o nedorėlis baisiai nekenčia vadovo.

XXXVII. 1. Puotoje tave palietė kai kurių svečių pašaipos ir skaudinantys žodžiai. Nepamiršk vengti nebūtinų vaišių: išgėrus vyno, liežuviai palaidesni. Juk net blaivūs neturi gėdos. 2. Susitikai draugą, supykusį ant kokio nors advokato ar turtuolio durininko, nes tas neleido įeiti, ir pats dėl to supykai ant paskučiausio vergo. O ar pyksti ant grandine pririšto šuns? Numetus kąsnį, smarkiai lojęs šuo nutyla. 3. Paėjėk toliau ir kvatokis! Dabar jis įsivaizduoja esąs kažin kas, nes besibylinėjančių minia apgulusi slenkstį, dabar tas, kuris guli viduje, yra smagus, dalingas ir mano, jog laimingo bei galingo žmogaus požymis – sunkios durys. Jis nežino, kad tvirčiausi yra kalėjimo vartai. Iš anksto įteik sielai, jog tau reikės daug ištverti. Ar nuostabu, kad žiemą šalta? Kad plaukiant sergama jūros liga, kad kelyje susiduriama? Siela priešinasi tam, kam yra pasirengusi. 4. Paguldytas ne tokioje garbingoje vietoje, ėmei pykti ant šeimininko, ant svečių paskirstytojo, ant to, kuris labiau pagerbtas negu tu. Kvaily, koks gi skirtumas, ant kurios guolio pusės tysosi? Ar pagalvė gali padaryti garbingesnį ar menkesnį? 5. Į aną žvairai pažvelgei todėl, kad peikė tavo talentą. Ar tu gyveni pagal šią taisyklę? Tuomet Enijus tavęs turėtų neapkęsti, kad nesižavi juo, Hortenzijus paskelbtų savo priešu, nes peiki jo kalbas, Ciceronas nebūtų draugas, nes tyčiojiesi iš jo eilių[38]. Būdamas kandidatu, nori ramiai praleisti rinkimus?"

XXXVIII. 1. Tave kažkas įžeidė. Ar labiau už filosofą stoiką Diogeną, kuriam, karštai kalbančiam apie pyktį, storžievis jaunuolis spjovė į veidą? Anas, atlaidžiai ir išmintingai iškentęs, tarė: „Nepykstu, bet nežinau, ar nereikėtų supykti". 2. Dar geriau atsakė mūsų Katonas. Kai, jam teisėjaujant, veidą storai apspjovė Lentulas, tas mūsų tėvų laikų nesuvaldomas maištautojas Katonas nusišluostė ir pasakė: „Visiems, kurie sako, jog tu, Lentulai, neturi burnos, tvirtinsiu, kad jie klysta".

XXXIX. 1. Novatai, mums pavyko gerai sutvarkyti sielą: ji arba nejaučia pykčio, arba yra aukščiau už jį. Dabar pažiūrėkime, kaip suminkštinti kito pyktį, juk turime ne tik patys būti sveiki, bet ir kitus gydyti. 2. Šviežio pykčio nedrįskime užglostyti žodžiais. Jis kurčias ir beprotis, duokime laiko. Vaistai padeda ligai atlėgstant. Nei užtinusių akių pabrinkimo nebandome išvarinėti judindami, nei kitų įsismarkavusių negalių. Ligos pradžioje gydo ramybė. 3. „Šnipštas, – sakai, – iš tavo vaistų, jei jie numaldo tik savaime besibaigiantį pyktį." Pirma, jie veikia, kad jis greičiau baigtųsi. Antra, saugo, kad neatkristų. Neišdrįsdamas sušvelninti protrūkio, gydytojas jį apgauna: pašalina keršto priemones, suvaidina pyktį, kad, lyg padėjėjas ar nuoskaudos bendrininkas, turėtų daugiau svorio patardamas, surezga galimybę uždelsti, ir, ieškant didesnės bausmės, atidedama dabartinė. 4. Visokiais būdais ramina įniršį: jei jis karštas ir pasipriešinti neįmanoma, sugėdina ar išgąsdina, jei silpnas – pradeda malonias negirdėtas šnekas ir, sužadinęs smalsumą, nukreipia pyktį į šalį. Pasakojama, kad karaliaus dukters gydytojas, negalėdamas pagydyti be peilio, lė-

tai šildydamas ištinusią krūtį, įsmeigė po kempine paslėptą skalpelį. Mergaitė būtų priešinusis atviriems veiksmams, bet iškentė skausmą, nes jo nelaukė. Kai ką galima išgydyti tik apgavus.

XL. 1. Vienam pasakysi: „Žiūrėk, kad tavo pyktis neteiktų malonumo priešams". Kitam: „Žiūrėk, kad nesubyrėtų tavo sielos didybė ir stiprybė. Ja daugelis tiki. Dievaži, man taip pat pikta ir be galo skaudu, bet reikia palaukti. Jis atmokės. Kol kas palaikyk širdyje, kai galėsi, atsilyginsi ir už sugaišimą". 2. Supykusio baudimas ar piktinimasis juo yra pykčio kurstymas. Jį reikia apsukriai apeiti, nebent esi įniršį sumažinti galintis žymus asmuo. Taip pasielgė dieviškasis Augustas, pietaudamas pas Vedijų Polioną. Vienas vergas sudaužė krištolo taurę. Vedijus liepė jį pagriebus nubausti neįprasta mirtimi: įsakė įmesti tvenkinyje laikomoms milžiniškoms murenoms. Kas gi pamanys, kad jis taip elgėsi pametęs galvą? Tai buvo žiaurumas[39]. 3. Vergas išsiveržė iš sulaikytojų rankų ir puolė prie Cezario kojų, maldaudamas kitokios mirties, kad nebūtų skirta tapti žuvų ėdalu. Neregėto kraugeriškumo sujaudintas Cezaris liepė vergą paleisti, sudaužyti jo akivaizdoje visą krištolą ir sumesti į tvenkinį. 4. Taip Cezariui teko nubausti draugą. Savo galią jis panaudojo geram. „Tu liepi prie stalo sučiuptus žmones nukankinti neįprasta bausme? Ar reikia dėl sudužusios taurės sudraskyti žmogų? Ar tavo savimeilė bus patenkinta tik liepus žudyti ten, kur yra Cezaris?" 5. Kas turi tiek galybės, kad, būdamas viršesnis, gali pulti pyktį, tegu jo nepakenčia, tačiau tik tokio, apie kokį ką tik pasakojau: žvėriško, milžiniško, kruvino. Jis yra jau nepagydomas ir išsigąsta nebent ko nors didesnio.

XLI. 1. Duokime sielai ramybės, kuri ateis, nuolat apmąstant sveikatingus pamokymus, dorai elgiantis ir visomis mintimis trokštant vien garbingumo. Užteks ramios sąžinės, dėl šlovės nevarkime. Tegul ji seka paskui nedorybes, kol ateis prie gerų darbų. 2. „Bet minia žavisi įkarščiu, todėl įžūlieji yra gerbiami, o romieji laikomi neveikliais." Gal tik iš pirmo žvilgsnio. Kai pastovus jų gyvenimas įrodo, kad tai ne sielos ištižimas, o ramybė, tie patys žmonės jais žavisi ir gerbia. 3. Jokios naudos neteikia ta bjauri ir priešiška aistra; priešingai, ji atneša visas nelaimes, kardus, gaisrus. Pamynęs dorą, žmogus krauju susitepa rankas, barsto vaikų kaulus, nusikaltimas užpildo jį visą, jis pamiršta garbę, nebijo nešlovės. Surambėjęs pyktis virsta neapykanta ir tampa nebepataisomas.

XLII. 1. Atsikratykime šios blogybės, apvalykime sąmonę, su šaknimis išraukime net daigus, nes ir silpni būdami jie atsigauna. Ne tramdykime pyktį, bet visiškai pašalinkime. Koks gi gali būti blogo dalyko tramdymas?! Sugebėsime, tik stenkimės. 2. Čia labai pasitarnaus mintis apie mirtingojo dalią. Kiekvienas tegu kalbės ir sau, ir kitam: „Ar verta rūstauti, lyg būtumei amžiams gimęs, ar verta išbarstyti nepaprastai trumpą tau duotą laiką? Ar verta tas dienas, kurias galėjai paskirti garbingam malonumui, leisti kito skausmui ir kankynėms? Žmogaus būtis neatidėliojama, neturime laisvo laiko, skirto prarasti. 3. Ko veržiamės į kovą? Kam kurstome ginčus? Kam, pamiršę savo silpnumą, griebiamės milžiniškos neapykantos ir pakylame triuškinti, būdami tokie trapūs? Beregint sieloje glūdintį tokį nenumaldo-

mą priešiškumą uždraus drugys ar koks kitas kūno negalavimas, beregint mirtis nutrauks nuožmiausią įtūžį. 4. Ko blaškomės ir maištaudami sujaukiame gyvenimą? Lemtis kybo virš galvos, skaičiuodama prarastą laiką žengia vis arčiau ir arčiau, ir galbūt toji diena, kurią paskiri kito mirčiai, bus ir tavoji.

XLIII. 1. Kodėl verčiau nesutelki tokio trumpo gyvenimo ir nepadarai ramaus ir sau, ir kitiems? Kodėl verčiau nesieki būti mylimas, kol dar gyveni, ir gedimas, kai išeisi? Kodėl trokšti nutraukti žemyn tą, kuris su tavimi elgiasi iš aukšto? Kodėl visomis jėgomis bandai sutrypti aną tave rūgojusį, menką ir niekingą, bet viršesniesiems atgrasų ir nepakeliamą žmogelį? Ko pyksti ant vergo, ant šeimininko, ant valdovo, ant kliento? Truputėlį palauk, štai ateina mirtis. Ji visus jus sulygins. 2. Rytiniuose arenos renginiuose dažnai matome jaučio kovą su lokiu. Po jos abiejų vienas kitą nuvarginusių žvėrių laukia žudikas. Tą patį darome ir mes: kamuojame su mumis susijusį kitą žmogų, nors greitas galas laukia ir nugalėto, ir nugalėtojo. Verčiau ramūs ir taikūs praleiskime tą laiko trupinėlį, kuris dar liko. Tegu nebus nė vieno mūsų lavono nekenčiančio žmogaus! 3. Kaimynų klyksmas: „Degame!" dažnai nutraukia barnį, o žvėries pasirodymas nubaido keliauninką užpuolusį plėšiką. Užgriuvus baimei, nėra laiko grumtis su mažesnėmis blogybėmis. Tačiau kas mums darbo kautynės ir spąstai! Ar tu gali ko didesnio trokšti tam, ant kurio pyksti, kaip mirties? Bet juk jis mirs ir tau nešėlstant. Tu veltui stengiesi, norėdamas padaryti tai, kas ir taip įvyks". 4. „Nenoriu žudyti, – sakai, – bet ištremti,

užtraukti nešlovę, pridaryti nuostolių." Aš labiau atleisčiau tam, kuris trokšta priešininko žaizdos, o ne šašo. Pastarasis – ne tik piktos, bet ir menkos sielos žmogus. Ar galvoji apie mirties bausmę, ar apie lengvesnę, kiek gi laiko liko jam kankintis nubaustam, o tau dėl to piktai džiūgauti? Bematant atsidusime paskutinį sykį. 5. O dabar, kol dar traukiame, kol dar esame tarp žmonių, puoselėkime žmoniškumą: nekelkime niekam nei baimės, nei pavojaus, niekinkime pralaimėjimus, skriaudas, barnius, užgauliojimus, didžiadvasiškai pakęskime trumpus nemalonumus. Kaip sakoma, nespėsime apsižvalgyti ir apsidairyti, kai ateis mirtis.

Šešta dialogų knyga
Marcijai

APIE PAGUODĄ
Ad Marciam de consolatione

I. 1. Marcija, jei nežinočiau, kad esi atsikračiusi ir moteriško silpnumo, ir kitų ydų, kad į tavo būdą žmonės žvelgia tarsi į kokį senovinį pavyzdį, nedrįsčiau užsipulti tavo skausmo, prie kurio net vyrai noriai prisitaiko ir prisiderina; taip nedėkingomis aplinkybėmis, taip priešiškai nusiteikus teisėjui, taip neapykantos kupinoje byloje neturėčiau vilties, jog galiu padaryti, kad išteisintumei savo likimą. Pasitikėjimo man teikia jau ištirta sielos tvirtybė bei didelių išbandymų įrodyta tavo narsa. 2. Nėra nežinoma, kaip elgeisi su savo tėvu, kurį mylėjai ne mažiau už vaikus. Skirtumas tik toks: netroškai, kad jis gyventų ilgiau už tave. Nežinau, gal ir troškai, juk didelė meilė kartais neatitinka įprastinės taisyklės. Kaip galėdama stojai skersai kelio savo tėvo Aulo Kremucijaus Kordo[1] mirčiai. Pamačiusi, jog, apsupus Sejano palydovams, tėra tas vienas kelias iš vergijos, nepritarei jo sprendimui, bet paskui pasidavei. Nesislėpdama liejai ašaras ir, nors garsiai neaimanavai, bet nenutaisinėjai linksmo veido. O juk visa tai vyko tame amžiuje, kai didelio atsidavimo išraiška buvo džiaugsmas dėl artimųjų netekties[2]. 3. Kai pasikeitę laikai suteikė

progą, vėl padarei žmonėms prieinamą savo tėvo veikalą[3], dėl kurio jam buvo atimta gyvybė, ir išgelbėjai jį nuo tikrosios mirties, sugrąžindama tarp literatūros paminklų knygas, to nepaprastai narsaus vyro parašytas savo krauju. Puikiai pasidarbavai romėnų raštijos labui: didelė jos dalis buvo sudeginta; puikiai pasidarbavai ainių labui: su didžiojo kūrėjo vardu juos pasieks nesuklastota istorija; puikiai pasidarbavai tėvo labui: jo atminimas klesti ir klestės, kol bus manoma, jog verta pažinti romėnų reikalus, kol bus nors vienas, panorėjęs grįžti prie protėvių žygių, kol bus nors vienas, panorėjęs sužinoti, kas yra romėnas vyras, kas, visiems nulenkus sprandus ir pakišus po Sejano jungu, liko nepalaužtas, kas yra laisvo talento, laisvos dvasios, laisvos plunksnos žmogus. 4. Vardan Herkulio, valstybė būtų turėjusi didelį nuostolį, jei tu nebūtumei ištraukusi jo, dėl dviejų gražiausių dalykų – iškalbingumo ir laisvės – nugramzdinto į užmarštį. Jis skaitomas, jis tarpsta; priimtas į žmonių rankas ir širdis, nebijo ilgo laiko, o anie budelių nusikaltimai, vien dėl kurių žmonės atsimena ir pačius piktadarius, visiems išdulkės iš galvų. 5. Tokia tavo dvasios didybė neleidžia man atsižvelgti į tavo lytį, neleidžia matyti tavo akių, nuolatos dengiamų vieną sykį aptraukusio liūdesio šydo. Žiūrėk, nesliuogiu prie tavęs, negalvoju pavogti tavo jausmų, senąsias nelaimes priminiau ir anos tokios pat didelės žaizdos randą parodžiau tam, kad žinotumei, jog dabartinę opą taip pat reikia gydyti. Kiti tegul elgiasi švelniai ir meilikauja, aš nusprendžiau susigrumti su tavo širdgėla, priversiu nurimti pavargusias ir išsekusias akis, ašarojančias labiau iš įpročio (jei nori išgirsti tiesą) negu iš

graužaties, priversiu nurimti, jei pasiseks, ir tu padėsi pati sau, o jei klosis prasčiau, tu nenorėsi, – turėkis apkabinusi savo skausmą, kurį padarei nuolatinį, juo pakeitusi sūnų. 6. Kada gi bus galas? Viskas veltui bandyta: draugai pavargo beįkalbinėdami, didžių vyrų, tavo giminaičių autoritetas, skaitymas, paveldėto tėvo turto reikalai tuščiai bando užgauti kurčias ausis ir praeina pro šalį arba paguodžia tik trumpam. Didžiausius kentėjimus nuraminantys laiko vaistai tau vienai neturi galios. 7. Jau praėjo treji metai, ir nė truputėliu nesumažėjo anas protrūkis: gedulas kasdien atsinaujina, atsigauna, per trumpą laiką įgijo teisių ir taip išvešėjo, kad mano, jog gėda būtų liautis. Kaip visos ydos prasismelkia giliai, jei neprispaudžiamos vos tik išdygusios, taip ir liūdesys minta apgailėtinu savyje šėlstančiu atkaklumu, ir skausmas tampa iškreiptu nelaimingos sielos malonumu. 8. Taigi iš pat pradžių norėčiau imtis šitokio gydymo; švelnesni vaistai padėtų augti galybei, kurią reikia išrauti su šaknimis; prieš įsisenėjusią ligą turime karščiau pulti. Juk ir žaizdas lengviau pašalinti, kol kraujas atsišviežina, o kai apgedusios virsta pikta opa, tenka deginti, skverbtis gilyn, naršyti pirštais. Negaliu dabar maloniai ir švelniai artintis prie tokio kieto skausmo. Jį reikia sudaužyti.

II. 1. Žinau, jog visi, norintys ką nors paskatinti, pradeda pamokymais, o baigia pavyzdžiais. Dabar verta pakeisti šį įprotį. Su kiekvienu reikia kalbėtis kitaip: kai ką patraukia blaivus protavimas, kai kam tenka pateikti garsių vardų ir įstengiantį pavergti sielą autoritetą. 2. Tau, stulbstančiai prieš visa, kas gražu, pasiūlysiu

pažvelgti į du didžiausius tavo lyties ir tavo laikų pavyzdžius: vienos pasidavusios skausmui moters ir kitos, kuri, priblokšta tokios pat negandos, bet netekusi daugiau, neleido nelaimei ilgai viešpatauti, greitai sugrąžindama sielą į vietą. 3. Oktavija ir Livija, viena – Augusto žmona, kita – sesuo, neteko jaunų sūnų, kuriuos abi galėjo tikėtis tapsiant princepsais. Oktavija prarado Marcelą, į kurį buvo pradėję remtis dėdė ir uošvis[4], krauti valdžios naštą. Tai buvo sparnuotos sielos jaunuolis, galingo talento, didžiai nuostabaus saikingumo ir susivaldymo, turint galvoje jo amžių ir padėtį, ištvermingas varguose, malonumų priešininkas, pakėlęs visa, ką jam dėdė uždėjo ar net, sakyčiau, užvertė; Augustas buvo pasirinkęs puikų, nuo jokio svorio nesmengantį pamatą. 4. Motina visą gyvenimą nenustojo verkus ir vaitojus, neklausė jokių sveikatingų žodžių, neleido sau nutolti, pagauta vieno dalyko ir visa siela į jį įsikibusi. Kokia buvo per laidotuves, tokia ir visą gyvenimą. Nekalbu apie tai, kad ji nedrįso pakilti; ji priešinosi žadinama, nes ašarų netektį laikė antrąja nelaime. Nenorėjo turėti jokio brangiausiojo sūnaus atvaizdo, neleido apie jį užsiminti. 5. Nekentė visų motinų ir labai niršo ant Livijos, nes atrodė, kad šios sūnui[5] tenka jai žadėtoji laimė. Mėgo nuošalybę ir vienatvę, nelankė net brolio, atmetė Marcelo atminimo pašlovinimui sukurtas eiles ir kitus veikalus, užsikimšo ausis, kad negirdėtų kokios nors paguodos. Pasitraukusi nuo iškilmingų ceremonijų, neapkęsdama brolio didingos, per daug žėrinčios padėties, pasilaidojo ir pasislėpė. Apsupta vaikų ir vaikaičių, niekuomet nenusivilko gedulo drabužio, tuo įžeisdama visus saviškius, nes jie tebebuvo gyvi, o ji sau atrodė likusi viena pasaulyje.

III.1. Livija buvo netekusi sūnaus Druzo, didžio būsimojo princepso[6] ir jau didžio vado: jis buvo įžengęs į Germanijos vidurį ir įsmeigęs romėnų vėliavą ten, kur apie romėnus beveik nebuvo žinoma. Pabaigė gyvenimą žygyje, net priešams apgaubus ligonį pagarba ir taika, nedrįstant įvykdyti kėslų. Prie mirties už valstybę šlovės prisidėjo didžiulis piliečių, provincijų ir visos Italijos sielvartas: prislėgti municipijų[7] bei kolonijų[8] žmonės plūdo su juo atsisveikinti, ir iki Romos nusidriekė į triumfą[9] panaši laidotuvių eisena. 2. Motinai neteko paskutinį kartą pabučiuoti sūnaus, išgirsti brangių jo žodžių. Ilgoje kelionėje palydėjusi savojo Druzo palaikus, visoje Italijoje liepsnojant šimtams laužų ir kiekvienam privertus išgyventi sūnaus netektį, jį palaidodama, kartu su juo užmūrijo ir skausmą. Nekentėjo daugiau, o tiek, kiek buvo garbinga, Cezariui esant gyvam, ir teisinga, turint antrą sūnų Tiberijų. Tačiau nenustojo minėjusi Druzo vardo, ir namuose, ir viešose vietose turėjusi jo atvaizdų, mielai apie jį kalbėjusi ir klausiusi,– gyveno jo atminimu, kurio niekas negali išlaikyti ar dažnai susigrąžinti, jei jis liūdnas. 3. Taigi išsirink, kurį pavyzdį laikai labiau pagirtinu. Jei nori sekti pirmuoju, išbrauk save iš gyvųjų skaičiaus, nuo tavęs nusisuks ir svetimi vaikai, ir tavieji, ir net tas, kurį apraudi; motinos žiūrės į tave kaip į nelaimės ženklą; kaip netinkamų tavo daliai atsisakysi garbingų, leistinų džiaugsmų, nemėgsi dienos šviesos ir nekęsi savo gyvenimo, kad nepuola žemyn galva ir nepasibaigia. Pasirodys, jog tu nenori gyventi ir negali numirti. Žiūrėdamas į tavo sielos geresniąją pusę, matau, kad tau tai nepaprastai šlykštu ir svetima. 4. O jei paseksi anuo saikingesniu, švelnesniu

didžios moters pavyzdžiu, nevargsi ir nesikankinsi. Juk beprotybė, po paraliais, bausti save už savo nelaimę ir pačiai didinti negandą! Ir čia parodyk visą gyvenimą saugotą padorumą ir tyrumą – esama juk ir sielvarto saiko. Tam jaunuoliui, kuris tikrai vertas, kad nuolatos minimas ir prisimenamas tave pralinksmintų, geriau leisk smagiam ir džiugiam ateiti pas savo motiną, kaip tada, kai buvo gyvas.

IV. 1. Nesiūlysiu stiprių pamokymų, neliepsiu nežmoniškai tvirtai pakelti žmogaus nedalios, nereikalausiu, kad laidotuvių dieną išdžiūtų motinos akys. Eikime abu pas teisėją, mūsų klausimas toks: ar skausmas turi būti didelis, ar amžinas. Neabejoju, kad tau labiau patinka Julijos Augustos[10], su kuria nuoširdžiai draugavai, pavyzdys, ji tave lenkia prie savo sprendimo. 2. Vos ištikus širdgėlai, kai vargas ypač nepakeliamas ir žiaurus, ji sutiko, kad ją paguostų vyro filosofas Arėjas ir pripažino, jog tai didžiai padėjo; net labiau, negu romėnų tauta, kurios ji nenorėjo liūdinti savo liūdesiu, labiau negu Augustas, kuris, netekęs vieno ramsčio, svyravo ir neturėjo būti palaužtas artimųjų gedulo, labiau negu sūnus Tiberijus, kurio meilė padarė, kad tose negailestingose, visų apverktose laidotuvėse ji pasigedo tik buvusio vaikų skaičiaus. 3. Manau, jis pradėjo šitaip. Štai kaip prabilo į moterį, nepaprastai paisančią nuomonės apie save: „Iki šios dienos, Julija, kiek žinau aš, nuolatinis tavo vyro palydovas, kuriam patikimi ne tik visiems žinomi reikalai, bet ir slaptesni jūsų sielų virpesiai, stengiausi, kad nebūtų už ką tavęs peikti, sekiau ne tik svarbesnius dalykus, bet ir smulkmenas, kad ne-

padarytumei to, dėl ko paskui norėtumei sulaukti apkalbų, nuolatinio valdovų teisėjo, atleidimo. 4. Mano nuomone, už viską yra gražesnė padėtis, kai turintieji aukščiausią valdžią dovanoja malonę, bet jos iš nieko neprašo. Taigi ir šiuo atveju tau reikia laikytis tos pačios taisyklės, kad nepasielgtumei taip, dėl ko gailėtumeisi ar norėtumei, jog būtų buvę kitaip.

V. 1. Paskui prašau ir meldžiu: nebūk draugams nepakeliama ir neprieinama. Juk supranti, jog jie nežino, kaip elgtis: ar prie tavęs šnekėti ką nors apie Druzą, ar ne, kad neįžeistų to nepaprastai garsaus jaunuolio užmarštimi, o tavęs – jį paminėję. 2. Susirinkę mes vieni pagarbiai kalbamės apie jo žygius ir žodžius, kaip jis yra nusipelnęs, o tau esant tvyro visiška tyla. Taigi tu netenki didelio malonumo – savo sūnaus pašlovinimų, nors neabejoju: jei būtų galima, nepagailėtumei gyvybės, kad jie tęstųsi visą amžių. 3. Todėl leisk ir net skatink pokalbius apie jį, ištempusi ausis klausykis savo sūnaus vardo bei prisiminimų apie jį ir nelaikyk to sunkumu, kaip tie, kurie panašiu atveju mano, jog paguodos žodžiai yra jų nelaimės dalis. 4. Dabar tu pasinėrei į širdgėlą ir, pamiršusi visa, kas gera, žvelgi į blogesniąją savo likimo pusę. Mintyse neatsigręži į praėjusį gyvenimą su sūnumi, malonius susitikimus su juo, mielą vaiko švelnumą, jo, mokinio, žingsnius, vis knaisiojiesi po paskutiniųjų įvykių vaizdus, ir, tarytum jie patys savaime nebūtų siaubingi, kiek galėdama didini. Negeisk, meldžiu, iškreiptos garbės, norėdama atrodyti nelaimingiausia moteris. 5. Kartu pagalvok, kad nėra didelis daiktas būti stipriai, kai viskas klostosi laimingai,

kai gyvenimas eina sėkmės taku. Vairininko meną atskleidžia ne rami jūra ir ne palankus vėjas: reikia audros, kad išbandytų dvasią. 6. Todėl nepasiduok, priešingai, ženk tvirtai, išlaikyk bet kokią užgriuvusią naštą, nors iš pradžių bijojai ir šnaresio. Tik rami siela gali paniekinti likimą". Taip pasakęs, parodė jai likusį gyvą sūnų ir prarastojo augintus vaikaičius.

VI. 1. Tai tavo, Marcija, atvejis, tai prie tavęs prisėdo Arėjas. Pakeisk vardą, išeis, kad guodė tave. Tačiau manyk sau, Marcija, jog iš tavęs išplėšta daugiau, negu kada nors yra netekusi kokia nors motina, aš tavęs neglostau, tavo ašarų pakriūtės nemenkinu. 2. Jei verksmas įstengia nugalėti likimą, dejuokime, tegul per dienas skamba aimanos, o naktį pasiglemžia bemiegis liūdesys, tegul bus draskoma žaizdota krūtinė ir net veidas, tegul suteiksiantis naudos gedulas visaip žiauriai šėlsta. Tačiau jei jokie vaitojimai nesugrąžina mirusiųjų, jei nepajudinamos, amžinai tvirtos lemties nepakeičia jokia papjūtis, ir mirtis turi visa, ką nusinešė, tegul baigiasi sielvartas, jis juk gali pradingti. 3. Todėl valdykimės, kad toji jėga parvertusi mūsų nenusineštų. Blogas laivo vadas, iš kurio vairą išplėšė bangos, kuris apleido tabaluojančias bures, atidavė audrai eldiją. Net ir sudužus laivui pagirtinas tas, kurį jūra užgriuvo belaikantį vairą ir besipriešinantį.

VII. 1. „Bet juk natūralu gedėti saviškių." – Kas gi sako priešingai, jei su saiku. Juk ne tik mirus, bet ir išvykus brangiems žmonėms ėda bei spaudžia širdis ir stipriesiems. Tačiau tai daro įsitikinimas, o ne gimties dėsnis. 2. Pažvelk į gyvūnus, jų sielvartas audringas, bet

trumpas: karvės muroja vieną ar dvi dienas, kumelės beprotiškai blaškosi ir laksto ne ilgiau, žvėrys ieško jauniklių pėdsakų, išvaikšto miškus, dažnai grįžta prie išdraskyto guolio, bet netrukus numalšina šėlsmą. Garsiai klykdami paukščiai, parėkavę apie tuščius lizdus, veikiai vėl skraido ramūs. Joks gyvūnas ilgai negedi savo palikuonių, išskyrus žmogų, kuris sielvartauja ne tiek, kiek jaučia, bet kiek yra nusistatęs. 3. Žinok, gimtis nereikalauja palūžti nuo širdperšos; netektis labiau pažeidžia moteris negu vyrus, labiau barbarus negu ramios ir kultūringos tautos žmones, labiau nemokytus negu mokytus. Visa, kas gauna jėgų iš gimties, ją išsaugo visuose žmonėse; vadinasi, tai, kas įvairu – neįgimta. 4. Ugnis degina bet kokio amžiaus žmogų, visų miestų piliečius, ir vyrus, ir moteris, geležis gali perkirsti bet kieno kūną. Kodėl? Todėl, kad joms davė jėgų gimtis, kuri nieko nenustatė paviendam asmeniui. Kiekvienas kitaip jaučia skurdą, sielvartą, panieką, kaip jį verčia įprotis; išankstinis įsitikinimas, jog tai siaubinga, daro žmogų silpną ir neiškenčiantį to, ko visai nereikia bijoti.

VIII. 1. Antra, visa, kas natūralu, nedidėja bėgant laikui. Skausmas per dieną nurimsta, net labai smarkų, kasdien pakylantį ir besipriešinantį vaistams, numaldo geriausias nesutramdomųjų malšintojas – laikas. 2. Nors dabar tave, Marcija, tebegaubia didžiulis liūdesys, atrodo, jau surambėjęs, ne veržlus, kaip pradžioje, bet atkaklus ir užsispyręs, tačiau ir jį nusineš bėgančios dienos. Kiekvienas užsiėmimas pamažu atpalaiduos sielą. Dabar tu pati stebi save; juk didelis skirtumas, ar leidi sau gedėti, ar įsakai. 3. Tavo išskirtiniam būdui labiau

pritiktų verčiau padaryti liūdesiui galą negu laukti, kol, tau nenorint, skausmas liausis. Pati jį išvaryk!

IX. 1. „Tad kodėl mes taip atkakliai apverkiame savuosius, jei gimtis to neliepia?" – Nes mes nenumatome nelaimės prieš jai atsitinkant, bet, tarytum apsaugoti nuo jos ir einą ramesniu už kitus keliu, nepasimokome iš svetimų negandų, kad jos visiems bendros. 2. Pro mūsų namus praeina daugybė liūdnų eisenų, – mes negalvojame apie mirtį; tiek ankstyvų laidotuvių, – mūsų širdis tvaksi apie apsivilkusius vyro togą, einančius karo tarnybą, paveldinčius tėvo turtą sūnus. Matome daugybę turtuolių staiga tampant skurdžiais, bet mums nė į galvą netopteli, kad visos mūsų gėrybės taip pat kabo ant siūlo galo. Kadangi smogiama nelauktai, smarkiau griūvame. Gerokai iš anksto numatytos nesėkmės puola bejėgiškiau. 3. Žinok, kad tu stovi visiems smūgiams prieinamas, ir kitus persmeigusios ietys prazvimbė visai pro tave! Tarytum beveik neginkluotas koptumei į kokią nors sieną ar daugybės priešų užimtą statų šlaitą, lauk žaizdos ir manyk, kad iš viršaus paleisti akmenys, strėlės, ietys lekia į tave. Kam nors kritus šalia ar užpakalyje, sušuk: „Neapgausi manęs, likime, pulsi ne lengvapėdį ar vėjavaikį. Žinau tavo ketinimus: nors parbloškei kitą, taikei į mane". 4. Kas gi kada nors žvelgė į savo gėrybes kaip į beregint pradingsiantį daiktą? Kas iš mūsų kada išdrįso galvoti apie tremtį, neturtą, gedulą? Kas, paragintas galvoti, nenusispjaus dėl tokio pasiūlymo kaip dėl pikta lemiančio ženklo, siųsdamas negandas ant priešininkų arba ant paties nelaiku pasirodžiusio ragintojo galvos? 5. „Nemaniau taip atsitik-

siant." – Kodėl gi tu manai, jog neatsitiks tai, ką žinai galint atsitikti, ką matai ištinkant [daugelį]? Štai nuostabi, verta būti sakoma ne tik nuo juokingų vaidinimų pakylos, eilutė:

Bet ką ištikti gali tai, kas gali tekt bet kam[11].

Anas neteko vaikų,– ir tu gali netekti. Anas pasmerktas,– ir tavo nekaltumas kybo ant plauko. Ši klaida mus apgauna, ir pasirodome išlepę, kai patiriame, ko niekuomet nesitikėjome galį patirti. Iš anksto numatęs nelaimę žmogus pasitinka ją jau nuginkluotą.

X. 1. Marcija, visa, kas spindi aplink mus iš išorės, – vaikai, aukštos pareigos, turtai, plačios menės ir išvytų klientų pilni prieangiai[12], garsus vardas, kilminga ar graži žmona ir kita, kas priklauso nuo netikro ir besikeičiančio likimo, tėra svetimi, skolinti papuošalai. Nė vienas iš jų neduodamas dovanai. Scena gražinama išnuomuotais, šeimininkams grąžinsimais rakandais; vieni bus atiduoti pirmąją dieną, kiti – antrąją, nedaug teliks iki pabaigos. 2. Taigi neturime viltis gyveną tarp savo daiktų, esame juos gavę iš kitur. Naudojamės jais tiek laiko, kiek paskiria davėjas, reikia būti pasiruošus, kai bus liepta, neaimanuojant grąžinti visa, kas duota iki nenustatytos dienos. Tik labai nevykęs skolininkas plūsta kreditorių. 3. Taigi visus savuosius, kuriuos, žiūrėdami gimimo eilės, tikimės mus pergyvensiant ir kurie patys visai teisingai geidžia eiti iš paskos, turime mylėti, suprasdami, jog mums nežadėta, nei kad jie bus visada, nei kad jie bus ilgai. Širdžiai dažnai reikia priminti, kad mylėtų juos kaip išeisiančius, net kaip išeinančius; visa, kas likimo duota, turėk kaip neužtikrintą daiktą.

4. Godžiai griebkite vaikų teikiamus malonumus, leiskite vaikams mėgautis jumis, neatidėliodami ragaukite visų džiaugsmų, – rytojaus naktis nežadėta. Per toli nukėliau: nežadėta net ši valanda. Reikia skubėti, priešas mina ant kulnų, beregint bus išblaškyti palydovai, triukšmingai išsklaidyta jūsų draugija. Tik grobimo tesama pasaulyje, jūs, vargšai, nežinote, kad gyvenate, bėgdami nuo jo. 5. Sielvartauji dėl mirusio sūnaus, – kaltink jo gimimo akimirką, gimstant jam buvo išpranašauta mirtis. Su ta sąlyga jis buvo duotas, tokia lemtis jį lydėjo nuo įsčių. 6. Patenkame į kietą ir nenugalimą likimo valdžią, jo sprendimu kentėsime pelnytai ir nepelnytai. Nevaržomai, įžeidžiamai, žiauriai jis naudosis mūsų kūnais: vienus ugnimi degins, bausdamas ar gydydamas, kitus supančios ar priešo, ar piliečio įsakymu, trečius plikus svaidys nežinomose jūrose ir ilgai kovojusius su bangomis ne išmes ant smėlio ar ant kranto, bet paslėps kokio nors milžiniško siaubūno pilve; ketvirtus, įvairių ligų išdžiovintus, ilgai laikys nei gyvus, nei mirusius. Kaip nepastovus ir aikštingas, savo vergų nežiūrįs šeimininkas, klys ir bausdamas, ir apdovanodamas.

XI. 1. Ar reikia apraudoti atskirai? Juk visas gyvenimas apverktinas: vos nusikratysi nesėkmės, tuoj užgrius nauja. Taigi turime žiūrėti saiko (ypač jūs, moterys, nes kankinatės be jokio galo) ir paskirstyti žmogaus širdį daugeliui skausmų. Kaipgi tu pamiršai savo ir visuotinę padėtį? Mirtinga gimusi, mirtingus pagimdei. Būdama tik trūnus, pilnas skysčių kūnas, ligų maišelis, tokioje menkoje medžiagoje tikėjaisi išnešioti tvirtą ir amžiną palikuonį? 2. Sūnus iškeliavo, tai yra nubėgo iki

ribos, prie kurios skuba ir, tavo nuomone, laimingesni už tavo vaiką. Ten nevienodu žingsniu žengia besiginčijanti forume, žiopsanti teatruose, maldaujanti šventyklose minia, – pelenai sulygins ir mylimus, ir niekinamus. Tai skelbia įrašas pitijos pranašyscių vietoje: „Pažink save"[13]. 3. Kas yra žmogus? Nuo menkiausio smūgio ar trenksmo sudūžtantis indas. Nereikia didelės audros, kad būtum išsklaidytas į dulkes, bet kur atsitrenkęs subyrėsi. Kas yra žmogus? Silpnas ir trapus kūnas, plikas, beginklis iš prigimties, reikalingas kito pagalbos, nusviestas visoms likimo patyčioms, nors raumenys išmankštinti, bet kokio žvėries maistas, bet kieno auka, sudarytas iš nepatvarių skysčių, žėri tik išorės bruožais, neatsispiria šalčiui, karščiui, vargui; antra vertus, pūvąs nuo neveiklumo bei poilsio, drebąs dėl maisto, kurio stygius silpnina, o perteklius plėšo; net ir saugioje vietoje esti nerimastingas ir sudirgęs, jo kvėpavimas nepatikimas, vos laikosi, net netikėtas nemalonus garsas jį užgniaužia. Taigi jis – amžinai ydingas ir nenaudingas savo pavojų šaltinis. 4. Stebimės mirtimi, bet jai tereikia tik karktelėti. Ar daug tenka plušėti, kad žmogus pargriūtų? Kvapas, skonis, nuovargis, būdravimas, gėrimas, maistas, be kurių jis negali gyventi, mirtinai kenkia; vos pajudėjęs, suvokia savo silpnumą: jis nepakelia bet kokio klimato, miršta nuo naujo vandens, neįprasto oro, ir nuo menkiausios priežasties, ir nuo stipraus puolimo; trūnus, ligotas, verksmu pranešęs jau apie savo atėjimą gyventi. Tačiau kokį didelį sąmyšį sukelia šis niekingas gyvūnas, kokių didelių ketinimų turi, pamiršęs savo padėtį! 5. Širdyje svarsto nemirtingus, amžinus reikalus, paskirstydamas juos anūkams ir proanūkiams, kol,

besiekiantį tolių, prispaudžia mirtis; tai, kas vadinama senatve, tėra labai trumpai apsisukę metai.

XII. 1. Ar tavo skausmas (jei tik jis turi kokio blaivaus protavimo) žiūri savo nelaimės, ar to, kuris iškeliavo? Ar primena, kad prarastasis sūnus neteikė jokio malonumo, ar kad galėjo teikti daugiau? Atsakydama, kad neteikė, nuostolį padarysi lengvesnį: žmonės mažiau graužiasi dėl to, iš ko neturėjo jokio džiaugsmo ar smagumo. 2. Jei pripažįsti, kad esi iš jo gavusi nemaža malonumų, reikia ne dejuoti, kad jie atimti, bet dėkoti, kad jų būta. Puikius savo vargų vaisius skynei jau jį auklėdama. Net stropiai šeriantieji šuniukus, paukščius ir kitus pramogų gyvūnus mėgaujasi į juos žiūrėdami, liesdami, smaginasi jų mielu gerinimusi, o ar penintiems vaikus pats auklėjimas nėra atlygis už auklėjimą? Tarkime, tau nieko nedavė jo uolumas, nieko neišsaugojo jo stropumas, nieko nepatarė jo išmintingumas, – atlygis yra tai, kad jį turėjai, kad mylėjai. 3. „O galėjo būti didesnis." – Tačiau tai geriau negu apskritai nieko, kadangi, kai renkamasi, ar geriau būti trumpai laimingam ar niekuomet, nutariama, jog verčiau pradingstantis gėris negu jokio. Ar tu būtum labiau norėjusi kokio nors tik sūnaus vardą teturinčio išsigimėlio, ar tokio, koks buvo taviškis: taip anksti išmintingas jaunuolis, taip anksti dorybingas, taip anksti vyras, taip anksti tėvas, taip anksti siekiąs visų pareigybių, taip anksti žynys – tarytum skubančio į viską? 4. Beveik niekam netenka ilgalaikio gėrio. Tik blanki laimė lėtai tęsiasi iki pabaigos. Nemirtingieji dievai davė tau sūnų ne ilgam, jie iš karto davė jį tokį, koks galėjo tapti neveikiai. Negali

sakyti, jog dievai tave vieną pasirinko, neleidę džiaugtis sūnumi; permesk akimis daugybę pažįstamų ir nepažįstamų, visur pamatysi kentėjusių daugiau. Tai patyrė didūs vadai ir valdovai, mitai net dievus užkliudo, manau, tam, kad mus laidojančius numaldytų mintimi, jog ir dievams tai tenka. Sakau, apžvelk visus, nerasi tokių nelaimingų namų, kurie negalėtų pasiguosti, jog esama dar nelaimingesnių. 5. Vardan Herkulio, negalvoju apie tave blogai, nemanau, jog lengviau bus kentėti, jei parodysiu be galo daug gedinčių; nelaimingųjų minia paguodžia tik pavydžią širdį. Tačiau kai kuriuos priminsiu ne tam, kad suprastum, jog taip jau paprastai žmonėms atsitinka (juokinga būtų teikti mirtingumo pavyzdžius), bet kad žinotumei, jog būta daugelio žmonių, suminkštinusių grublus ramiu ėjimu per juos. 6. Pradėsiu nuo laimingiausiojo[14]. Liucijus Sula neteko sūnaus. Šis įvykis nepalaužė jo piktybės, ar priešus ir piliečius žudančio žiaurumo, nepriverte galvoti, jog jis pasiėmė klaidingą prievardį. Jį pasirinko po sūnaus mirties, neišsigandęs nei neapykantos žmonių, kurių nelaimės sudarė tą milžinišką jo sėkmę, nei pykčio dievų, kuriems kaip krislas akyje buvo toji didžiulė Sulos laimė. Palikime tą dar neišspręstą klausimą, koks buvo Sula (net nedraugai pripažins, kad jis tauriai griebėsi ginklų, tauriai juos sudėjo), tai, kas mums rūpi – aišku: didžiausios nelaimės ateina pas laimingiausius.

XIII . 1. Tegul Graikija per daug nesididžiuoja tėvu[15], kuris, per aukojimus gavęs žinią apie sūnaus mirtį, liepė nutilti fleitininkui ir nusiėmė vainiką, o visa kita kaip dera atliko iki galo. Tą patį padarė mūsų

vyriausiasis žynys Pulvilas[16], kuriam, pridėjusiam ranką prie šventyklos durų ir pašvenčiančiam dievams Kapitolijų, buvo pranešta apie sūnaus mirtį. Jis apsimetė negirdėjęs, pradėjo iškilmingą žynio giesmę, verksmas maldos nepertraukė, kitiems tariant sūnaus vardą, maldavo Jupiterį malonės. 2. Kaip, tavo nuomone, turi baigtis sielvartas, pirmąją dieną pirmuoju puolimu neprivertęs tėvo pasitraukti nuo bendruomenės aukuro ir palaimos prašančių maldų? Vardan Herkulio, vertas atmintino pašventinimo, vertas aukščiausios žynystės buvo tas, kuris nenustojo garbinęs net ir supykusių ant jo dievų. Grįžęs namo, jis apsiverkė, keletą kartų suvaitojo ir, atlikęs visas pagal papročius reikalingas pareigas mirusiajam, vėl žvelgė tokiu pat veidu, kaip Kapitolijuje. 3. Paulas maždaug ano garsiojo triumfo metu, kai priešais vežimą varė supančiotą Persėją, ką tik du sūnus atidavęs įsūnyti, palaidojo likusius namie[17]. Kokie puikūs turėjo būti pasiliktieji, gali spręsti iš to, kad tarp atiduotųjų buvo Scipionas. Su užuojauta romėnų tauta žvelgė į tuščią Paulo vežimą. Tačiau jis pasakė iškilmingą kalbą ir padėkojo dievams už norų įvykdymą: mat prašęs, jei jie užsirūstintų dėl milžiniškos pergalės, verčiau bausti jį, o ne valstybę. 4. Matai, kaip narsiai jis pakėlė: dėkojo už netektį. O ar kieno nors kito širdį buvo smarkiau pervėrę šitaip apsivertę aukštyn kojom visi reikalai?! Juk jis prarado ir paguodą, ir pagalbą. Tačiau Persėjui nepavyko pamatyti liūdno Paulo veido.

XIV. 1. Kam man rodyti tau didžių vyrų pavyzdžius ir ieškoti nelaimingų, jei laimingų rasti daug sunkiau? Kelinti ar kokie namai iki pabaigos regėjo gyvus visus

šeimos narius?! Paimk bet kuriuos vienerius metus[18] ir pasakyk jų magistratus, pavyzdžiui, Liucijų Bibulą ir Gajų Cezarį. Pamatysi, koks panašus šių kolegų ir nuožmiausių priešų likimas. 2. Liucijaus Bibulo, labiau doro negu atkaklaus vyro, du sūnūs buvo vienu kartu nužudyti. Kadangi egiptiečių kareivis juos išniekino, dėl to verkti vertėjo ne mažiau, kaip dėl netekties. Tačiau Bibulas, dėl kolegos neapykantos visus tarnybos metus lindėjęs namuose, kitą dieną po žinios apie dvejas laidotuves ėmėsi įprastinių valstybės pareigų[19]. Kas gali skirti dviem sūnums mažiau negu vieną dieną?! Taip greitai baigė gedėti vaikų žmogus, metus gedėjęs konsulato. 3. Ištakavęs Britaniją, tuomet, kai net Okeanas negalėjo sulaikyti jo laimės, Gajus Cezaris išgirdo, jog gyvuosius paliko jo duktė, į kapą vesdamasi ir valstybės lemtį: kaip dieną buvo aišku, jog Gnėjus Pompėjus ramia širdimi nepakels, kad, be jo, Romoje esama ir kito didžio vyro ir nulaužys jam pavojingai atrodančius daigus, net jei jie auga valstybės labui[20]. Tačiau trečią dieną Cezaris vėl vykdė karvedžio priedermę, nugalėdamas skausmą taip pat greitai, kaip buvo įpratęs nugalėti visa kita.

XV. 1. Ar priminti tau kitų Cezarių gedėjimus? Man atrodo, jog likimas juos skriaudžia tam, kad jie pasitarnautų žmonių giminei, parodydami, jog net tie, kurie vadinami dievų vaikais ir gimdytojais, nėra nei savo, nei svetimo likimo valdovai. 2. Dieviškasis Augustas, netekęs vaikų, anūkų, pragaiščiai išdaigojus Cezarių būrį, kaip ramstį ištuštėjusiems namams pastatė įsūnį[21]. Visa tai jis pakėlė taip narsiai, kaip žmogus, kurio esmė

tuomet atsiskleidžia, kuriam rūpi, kad niekas nesiskųstų dievais. 3. Tiberijus Cezaris prarado ir sūnų, ir įsūnį[22], tačiau, atsistojęs rostruose, pats pasakė sūnaus laidotuvių kalbą[23], stovėjo greta padėto kūno, tik atitvertas audinio, nes jam, kaip vyriausiajam žyniui, nederėjo matyti lavono, ir, romėnų tautai verkiant, nenunarino veido. Šalia stovinčiam Sejanui leido regėti, kaip ištvermingai jis praranda savuosius[24]. 4. Matai, kiek daug esama žymiausių vyrų, kuriems nepadarė išimties viską parbloškianti neganda. O juk šitiek sielos gėrybių, šitiek viešojo ir asmeninio gyvenimo puošmenų juos supo! Bet, matyt, toji audra eina ratu, padrikai viską niokodama ir svaidydama kaip savo. Paprašyk kiekvieną paskaičiuoti, pasirodys, jog niekas negimė tam, kad nebūtų nuskaustas.

XVI. 1. Žinau, ką pasakysi. „Pateikdamas vyrų pavyzdžius, užmiršti guodžiąs moterį." Tačiau kas galėtų teigti, jog gamta pavydžiai pasielgė su moterų talentais, jų dorybes sutraukdama į dulkelę?! Tikėk mano žodžiais: tokia pat jų tvirtybė; kai nori, tokia pat galimybė elgtis garbingai; skausmą ir vargą, jei įpranta, pakenčia vienodai. 2. Gerieji dievai, kokiame mieste mes šitai kalbame? Tame, kur Lukrecija ir Brutas nuo romėnų sprando nuvertė karalių. Brutui turime dėkoti už laisvę, Lukrecijai – už Brutą. Tame, kur, paniekinusi priešą ir upę, Klelija – dėl ypatingos drąsos jos vos nelaikome vyru,– sėdėdama ant žirgo (statula stovi Šventojoje gatvėje, kur visada žmonių knibždėlynas), priekaištauja mūsų jaunuoliams, jodinėjantiems su pagalvėlėmis mieste, kuriame kadaise ir moterims dovanodavome ristūnus.

3. O jei nori narsiai gedėjusų moterų pavyzdžių, jų nereikės pašalėse rankioti. Iš vienos šeimos duosiu tau dvi Kornelijas. Pirmoji – Scipiono duktė, Grakchų motina. Dvylika vaikų – dvylika laidotuvių; apie kitus nieko negalima pasakyti: valstybė nepajuto nei jų atėjimo, nei pasitraukimo, bet Kornelija regėjo nužudytus ir nepalaidotus Tiberijų ir Gajų, kuriuos pripažįsta buvus didžius net ir nelaikantieji jų puikiais vyrais. Guodžiantiems, vargše vadinantiems ji kalbėjo: „Niekuomet nesivadinsiu nelaiminga aš, Grakchų gimdytoja". 4. Livijaus Druzo žmona Kornelija neteko garsaus, talentingo Grakchų pėdomis žengiančio jaunikaičio, neįgyvendinusio daugybės sumanytų įstatymų, nežinia kieno užmušto šalia savo židinio dievų. Tačiau žiaurią ir neatkeršytą sūnaus mirtį ji stūmė per gyvenimą taip pat tvirtai, kaip jis – savo įstatymų projektus. 5. Tu atleisi likimui, Marcija, kad jis nesustabdė į tave paleistų iečių, žinodama, jog jos persmeigė Scipionus, Scipionų motinas ir dukteris, jog kliudė Cezarius. Gyvenimas kupinas įvairių nelaimių ir priešiškumo, niekas negali tikėtis ilgos taikos, tik šiokių tokių paliaubų. 6. Išauginai ketvertą vaikų, Marcija. Sakoma, jog į tirštą būrį paleista ietis visuomet pataiko, tad ar nuostabu, kad tokia nemaža krūva negalėjo išvengti likimo neapykantos ir skriaudos? 7. „Tačiau likimas neteisingas dar ir dėl to, kad jis pasirinko sūnus." Niekuomet negali teigti, jog esi nuskriausta, kai ką nors lygiai daliniesi su galingesniu: tau jis paliko dukteris ir jų pagimdytus anūkus. Tą, kurio labiausiai gedi, pamiršusi pirmąjį, taip pat ne visiškai nušlavė: turi dvi jo dukteris; jei tau bloga – didelę naštą, jei gera – didelę paguodą. Pasistenk, jas

matydama, prisiminti sūnų, o ne skausmą. 8. Nugriuvus vėjo su šaknimis išrautiems ar susisukusio viesulo staiga nulaužtiems medžiams, žemdirbys puoselėja jų atžalas, sėklas, sodina daigus, ir netrukus (nes laikas taip pat veržliai ir siautulingai augina, kaip ir naikina) jie sulapoja dar linksmesni už išnovytuosius. 9. Užpildydama tuščią vietą, savąjį Metilijų pakeisk jo dukterimis ir vieną skausmą palengvink dviguba paguoda. Žmonių prigimtis tokia, kad labiau brangina tai, ko yra netekę; sielvartaudami dėl išplėštų dalykų, elgiamės neteisingai su tuo, kas liko. Tačiau jei įvertinsi, kaip šėldamas likimas tavęs pasigailėjo, pamatysi, kad turi daugiau negu vien širdgėlą: pažvelk į būrį anūkų ir dvi dukras. 10. Tark sau, Marcija: „Grąžyčiau rankas, jei kiekvieno likimas atitiktų jo dorovę, ir nelaimės nepersekiotų gerųjų; dabar matau, kad be jokio skirtumo taip pat blaškomi ir blogieji, ir gerieji".

XVII. 1. „Tačiau sunku netekti išauginto jaunuolio, motinos ir tėvo atramos bei pasididžiavimo." Kas sako, jog lengva? Bet tokia jau žmogaus dalia: pagimdei tam, kad prarastumei, kad galuotumeisi, kad viltumeisi, drebėtum, kitus ir save jaudrintum, mirties ir bijotum, ir geistum, ir – blogiausia: niekuomet nežinotum savo tikrosios būklės. 2. Įsivaizduokime, kas nors sako susiruošusiam į Sirakūzus: „Pirma susižinok visus būsimos kelionės akibrokštus ir malonumus, o paskui plauk. Štai kuo galėsi žavėtis: iš pradžių pamatysi salą, nuo Italijos atskirtą siauro vandens ruožo; aišku, kad ji kadaise buvo susijungusi su žemynu. Jūra staiga užgriuvo ir

Nuo Hesperijos krašto atkirto[25].

Po to išvysi (juk tau niekas nekliudys perkirsti godžiausią jūros verpetą) tą legendų Charibdę, išsitiesusią plačiai, jei jos neaplankė pietys, o jei karščiau papūtė, didžiulėmis godžiomis žiotimis ryjančią laivus. 3. Išvysi poetų apdainuotą Aretusos šaltinį, skaidrutėlį ir vaiskų iki pat dugno, liejantį ledines sroves, gal surenkantį jas ten gimusias, o gal iškeliantį po žeme dingusią upę, pratekėjusią po daugybe jūrų, bet nesusimaišiusią su prastesniu vandeniu. 4. Išvysi ramiausią iš visų uostą, kuriuos ar gamta, ar žmonės sutvarkė, kad laivynams būtų saugu. Jis toks atvangus, kad net didžiausių audrų šėlsmas ten negauna vietos. Išvysi apylinkes, kur, palaužus Atėnų galybę, nepaprastai giliai iškirtus uolas, natūralus kalėjimas uždarė tūkstančius belaisvių[26], pagaliau pamatysi ir patį milžinišką miestą, didesnį už daugelį kitų, ir nepaprastai švelnią, kasdien saulėtą žiemą. 5. Tačiau kai visa tai patirsi, žiemos orų malonumus sudaužys slegianti ir nesveikatinga vasara; ten bus tiranas Dionisijas, laisvės, teisingumo, įstatymų žudikas, net ir po Platono tremties trokštąs gyventi[27]; vienus jis degins, kitus plaks, trečius dėl mažiausio pasipriešinimo lieps nugalabyti, skatins vyrų ir moterų geidulius, ir tiems šlykštiems karaliaus nesusivaldymo kaimenių gyvuliams per maža bus iš karto po du susieiti. Tai štai, girdėjai, kas gali tave patraukti, kas atbaidyti, taigi arba plauk, arba pasilik". 6. Jei kas nors, ir išgirdęs šį apibūdinimą, sakys norįs vykti į Sirakūzus, ar turės jis teisę skųstis kuo kitu, o ne savimi, ne atsitiktinai ten patekusiu, o atvykusiu sąmoningai ir viską žinant? 7. Gamta mums visiems sako taip: „Aš nė vieno neapgaudinėju. Jei tu auginsi sūnus, jie gali būti arba gražūs,

arba bjaurūs, o gal gims luošiai. Bet kuris iš jų galės būti ir tėvynės gynėjas, ir išdavikas. Turi teisę tikėtis, jog jie bus tokie, kad niekas neišdrįs blogo žodžio ištarti, tačiau įsivaizduok, kad jie gali būti ir šlykštūs, kaip gyvi keiksmažodžių įsikūnijimai. 8. Niekas nedraudžia vaikams tave kaip dera palydėti į kapus ir pasakyti laidotuvių kalbą, bet ir pati ruoškis juos dėti ant laužo, ar mažus, ar jaunus, ar pasenusius, metai nesvarbu, kiekvienos laidotuvės, kuriose tėvai eina paskui palikuonių palaikus, yra žiaurios". Jei, žinodama šiuos dėsnius, augini vaikus, nepyk ant dievų, kurie nieko tikra tau nežadėjo.***

XVIII. 1. Nagi pritaikykime pateiktą vaizdą viso gyvenimo pradžiai. Svarstančiam, ar keliauti į Sirakūzus, išdėsčiau, kas ten smagu, kas grėslu; įsivaizduok, kad, tau gimstant, ateinu su patarimu: „Tu įžengsi į dievų ir žmonių miestą, apglėbiantį viską, supančiotą tam tikrų amžinų dėsnių, sukantį nepavargstančius dangiškus kūnus. 2. Ten išvysi įvairiai žibant daugybę žvaigždžių, o vieną spinduolį šviesa pripildant visatą. Pamatysi saulę, kasdieniu sukimusi dalijančią dienos ir nakties laiką, metus paskirstančią į taisyklingai besikeičiančias žiemas ir vasaras. Pamatysi naktį patekant mėnulį, švelniai atspindintį iš sesers paskolintą šviesą, tai pasislepiantį, tai kybantį virš žemės skritulį, tai didėjantį, tai mažėjantį, vis nepanašų į buvusį. 3. Pamatysi skirtingais keliais traukiančius penkis šviesulius, skriejančius priešinga kryptimi negu visas strimgalviais lekiantis pasaulis, nuo jų menkiausio judesio priklauso tautų likimai, klostosi sėkmės ir nesėkmės pagal tai, laiminga ar ne pakilo žvaigž-

dė. Stebėsiesi susikaupusiais debesimis, lietumis, žaibų raizgalynėmis ir dangaus trenksmais. 4. Kai, pasisotinęs aukštybių reginiais, nukreipsi akis į žemę, tave pasiglemš įvairios daiktų formos: čia į begalinius tolius besidriekiančios laukų platybės, čia didžiuliais, snieguotais gaugarais iškylančių kalnų stačios, aukštyn šaunančios viršūnės; upių vagos ir iš vieno šaltinio į vakarus ir rytus tekančios srovės, augalotais medžiais siūbuojančios girios ir daugybė miškų su gyventojais, su įvairiabalsiu paukščių skambesiu; 5. visaip išsidėstę miestai ir neprieinamų vietovių atskirtos tautos: vienos pasitraukusios į dangų remiančius kalnus, kitos bailiai supamos pelkėtų krantų; iš dirvos virstantys javai, derlūs laukiniai krūmokšniai, lėtai tarp pievų vingiuojantys upeliai, žavios jūros įlankos ir patogūs uostui krantai, bekraštybėje išbarstytos salos, paįvairinančios marių plynes. 6. O dar akmenų ir perlų žvilgesys, auksą išplaunančių veržlių tėkmių spindėjimas, sausumoje ar jūroje pasirodantys ugnies stulpai ir žemynų jungtis Okeanas, trimis įlankomis perskiriąs žmones[28] ir laisvai banguojąs milžiniškomis vilnimis! 7. Čia tu išvysi neramiose, be vėjo besidaužančiose bangose nardant gyvūnus, dydžiu gerokai pralenkiančius sausumos gyventojus. Kai kurie sunkūs ir gali išsijudinti tik vadovaujant kitiems[29], kai kurie greiti, verčiantys pulti į neviltį geriausius yrėjus, kai kurie siurbia vandenį ir išspjauna, keldami pavojų pro šalį plaukiantiems laivams; išvysi vykstančias ieškoti nežinomų kraštų eldijas. Pamatysi, kad žmogus išdrįsta viską, būsi didelių užmojų žiūrovas ir dalyvis, mokysi ir mokysiesi dalykų, iš kurių vieni gyvenimą įrengia, kiti puošia, treti vadovauja. 8. Tačiau ten taip

pat bus tūkstančiai ir kūno, ir sielos rykščių: karai, plėšikai, nuodai, laivų sudužimai, kenksmingi orai, ligos, žiauri graužatis dėl brangiausių žmonių netekties ir mirtis, nežinia, ar lengva, ar nuteistojo kankinimams. Palaužyk sau vienas galvą ir pasverk, ko nori; atėjus prie anų grožybių, reikės išeiti per anas nelaimes". Atsakysi norįs gyventi. Kodėl gi ne? Juk, manau, tu imsiesi to, nesitikėdamas, kad ką nors prarasi be skausmo. Taigi gyvenk, kaip sutarta. „Niekas,– sakai,– su mumis nesitarė." Mūsų tėvai nusprendė už mus. Mus augino, nors ir žinojo gyvenimo iškeltą sąlygą.

XIX. 1. Bet, prieš pradėdami guosti, pirma pažiūrėkim, ką reikia gydyti, paskui – kaip. Širdgėlą skatina graužatis, kad nebėra mylimo žmogaus. Šiaip tai yra pakeliamas daiktas: juk neverkiame dėl nesančių ir nebūsiančių šalia visą gyvenimą, nors negalime su jais bendrauti ar matytis. Taigi mus kankina įsitikinimas, ir kiekviena nelaimė yra tokia, kaip ją įvertiname. Vaistai mūsų galioje: galvokime, jog mirusieji yra iškeliavusieji, apgaukime patys save. Išlydėjome juos, pažadėję pasivyti. 2. Širdgėlą skatina ir tokia mintis: „Nebus kas mane gina, kas mane saugo nuo paniekos". Pasinaudosiu menkai įtikinama, bet tiesą pasakančia paguoda: mūsų visuomenėje vaikų praradimas daugiau malonės atneša negu atima, ir seniau žmonėms pragaištį teikusi vienatvė dabar veda į galybę; kai kurie net apsimeta nekenčią sūnų ir prisiekdami atsižada savo vaikų, taip pasidarydami bevaikiais. 3. Žinau, ką pasakysi: „Man gelia širdį ne dėl mano nuostolių". Juk nevertas užuojautos žmogus, gedįs sūnaus kaip kokio naudingo vergo, įžvel-

gęs sūnuje dar ką nors be jo paties. Tad dėl ko tau gelia širdį, Marcija? Ar kad tavo sūnus išėjo iš šio pasaulio, ar kad neilgai gyveno? Jei dėl to, kad išėjo, turėjai visados sielvartauti, juk visados žinojai jį esant mirtingą. 4. Galvok, kad mirusiojo neištinka jokia nelaimė; tik pasakos verčia mus bijoti požemio pasaulio; ten iškeliavusiųjų nelaukia tamsa, kalėjimas, nei ugningos srovės, nei užmiršimo upė, nei teismas, kaltinamieji, toje visuotinėje laisvėje negresia jokie tiranai; visa tai – poetų žaismas, raginantis mus tuščiai bijotis. 5. Mirtis yra išsivadavimas iš visų skausmų ir riba, kurios mūsų nelaimės neperžengia; ji grąžina mus į tą ramybę, kurioje glūdėjome prieš gimdami. Kas apgaili mirusius, tegul apgaili ir negimusius. Mirtis nėra nei gėris, nei blogis. Gėris ar blogis gali būti tai, kad kažkas yra, o tai, kas yra niekas, viską paverčiąs nieku, mūsų nepaveda jokiam likimui; gėris ir blogis susiję su kokia nors medžiaga. Likimas negali valdyti to, ką apleido gimtis, negali būti vargšas tas, kuris yra niekas. 6. Tavo sūnus peržengė vergovės ribas, jį priglaudė didelė amžina ramybė. Jo nedirgina nei skurdo baimė, nei turto rūpesčiai, nei malonumo šydu prisidengę sielas gadinantys geismai, jis nesuka galvos dėl svetimos laimės, jo neslegia kitų pavydas dėl jo sėkmės; net barnių žodžiai nedrasko tyrų jo ausų. Jis nemato nei visuomenės, nei asmeninių negandų. Jis nerimastingai nelaukia ateities įvykių, visuomet žadančių netikrumą. Pagaliau jis ten, iš kur jo niekas neišstums, kur niekas neišgąsdins.

XX. 1. Vai kaip nepažįsta savo nelaimių tie, kurie negiria mirties kaip puikiausio gamtos išradimo ir jos

nelaukia! Juk ji arba laimę aprėmina, arba nelabadę atbaido, arba užbaigia pasisotinusią ir nuvargusią senatvę, arba išveda jauną, kupiną vilčių žmogų, neleisdama žiedui nuvysti, arba pasišaukia vaiką, dar nepradėjusį kopti sunkesniais laiptais; kai kam ji – pabaiga, daugeliui – išgijimas, kai kuriems – troškimas, niekam labiau nenusipelno, kaip tiems, pas kuriuos ateina nekviečiama. 2. Ji paleidžia iš vergijos prieš šeimininko valią, nuima belaisvių grandines, išveda iš kalėjimo tuos, kuriems išeiti uždraudė nepažabojamas valdovas, parodo tremtiniams, širdimis ir akimis, krypstantiems į tėvynę, kad bet kuriame krašte gera ilsėtis, ji, likimui blogai padalijus bendrus turtus ir atidavus vienas kito valdžion vienodų teisių žmones, viską sulygina. Po jos niekas nieko nedaro kam nors įsakius, joje niekas nejaučia savo menkumo, ji nieko neatstumia, jos, Marcija, panorėjo tavo tėvas. Kartoju: ji padaro, kad gimimas nereiškia kankynių pradžios, ji padaro, kad nepasiduodu negandų grasinimams, kad galiu išlaikyti saiką, nepriklausomą sielą: turiu ką pasišaukti pagalbon. 3. Štai matau ne vienos rūšies, kiekvieną kitaip padarytus kryžius: vieni pakabina žemyn galva, kitų kuolas rėžiasi per dvišakumą, treti iškėtoja rankas ant skersinio; matau tempimo lynus, matau rykštes, – prietaisai išrasti kiekvienai kūno daliai. Bet matau ir mirtį. Regiu kraugerius priešus, išdidžiai siautėjančius piliečius. Bet regiu ir mirtį. Nėra sunku vergauti, kai, labai įkyrėjus kieno nors viešpatavimui, galima vienu žingsniu pereiti į laisvę. Mirties dėka myliu tave, gyvenime! 4. Pagalvok, kiek gera turi laiku atėjusi mirtis, kaip daugeliui buvo nenaudinga ilgiau gyventi. Jei Gnėjų Pompėjų, valstybės pasididžiavimą ir ramstį, liga bū-

tų nusinešusi Neapolyje, be abejo, būtų miręs kaip pirmasis romėnų tautos pilietis. Tačiau maža laiko dalelė nustūmė jį nuo tos viršūnės: jis regėjo išžudytus legionus ir tame mūšyje, kuriame senatas stovėjo pirmoje eilėje, likusį (kokia nelemta liekana!) gyvą karvedį, jis regėjo budelį egiptietį ir pergalių pašventintą galvą atidavė palydovui; o jei būtų išlikęs, būtų gailėjęsis, kad išsigelbėjo: kas galėjo būti šlykščiau už Pompėjų, gyvenantį iš karaliaus malonės?![30] 5. Jei Markas Ciceronas būtų kritęs tuo metu, kai kartu su tėvyne jo siekė Katilinos durklai, kurių jam pavyko išvengti, jei, išlaisvinęs respubliką, būtų žuvęs kaip jos išgelbėtojas, jei pagaliau būtų iškeliavęs į aną pasaulį vos palaidojęs dukrą, tuomet būtų miręs laimingas: nebūtų matęs virš piliečių galvų pakeltų kardų, galvažudžių, besidalijančių užmuštųjų ir net mirusiųjų sava mirtimi turtą, nei ant ieties iškabintų parduoti konsulo šarvų, nei žudynių, nei valstybės lėšomis samdytų grobikų, karų, plėšimų, – šitiek naujų katilinų[31]. 6. Jei jūra būtų prarijusi grįžtantį iš Kipro sutvarkiusį karaliaus palikimą Marką Katoną su tais pinigais, kuriuos jis vežė, vėliau tapusiais pilietinio karo lėšomis, ar jam nebūtų buvę gera?[32] Jis būtų su savimi nusinešęs įsitikinimą, kad niekas neišdrįs nusikalsti Katono akivaizdoje. Deja, prisidėję keleri metai privertė šį vyrą, gimusį ne tik savo, bet ir visuotinei laisvei, bėgti nuo Cezario, prisidėti prie Pompėjaus. Taigi per ankstyva mirtis neatnešė tavo sūnui nieko bloga, ji neleido jam patirti visų nelaimių.

XXI. 1. „Tačiau jis mirė per greitai ir per anksti." – Pirma, įsivaizduok, kad jis gyveno*** Paskirk jam, kiek

daugiausia žmogui leista. Kiek tai? Pagimdyti nepaprastai trumpam laikui, greitai apleisiantieji šią neramią vietą, esame tik pakeleiviai. Kalbu apie mūsų amžių, kuris, žinoma, praskrieja neįtikinamai sparčiai. O paskaičiuok miestų šimtmečius, pamatysi, kaip neilgai stovi tie, kurie didžiuojasi senumu. Visa, kas žmogiška, yra trumpa, slidu, neužima jokios begalinio laiko dalies. 2. Šią žemę su miestais, žmonėmis, upėmis ir jūrų juosta sugretinę su visata, laikome tik tašku; mūsų amžiui tenka už tašką mažesnė dalelė, palyginti su visu laiku, kurio mastai didesni negu pasaulio, daugybę kartų atgimstančio jo erdvėje. Tad kam reikia išplėsti tai, kas, ir kažin kiek pridėjus, nedaug tesiskirs nuo nieko? Gyvenimas yra ilgas tik vienu atveju: jei jo pakanka. 3. Gal man išvardysi visų atsimenamus guvius ilgaamžius vyrus, paminėsi išgyvenusius šimtą dešimtį metų, tačiau, turint omenyje visą laiką, tarp trumpiausio ir ilgiausio amžiaus nebus jokio skirtumo, jei, apžvelgę kiekvieno gyventą atkarpą, palyginsime su negyventa. 4. Taigi tavo sūnus išėjo laiku: gyveno tiek, kiek turėjo gyventi, daugiau jam nieko nebebuvo likę. Žmonių senatvė nevienoda, kaip ir kitų gyvų būtybių; kai kuriuos gyvūnus ji vargina jau keturiolikos metų, toks ilgiausias jų gyvenimas, o žmogui jis tik prasideda. Kiekvienam duota skirtingų gyvybingumo atsargų. 5. Niekas nemiršta per greitai; neturėjo ilgiau gyventi negu gyveno. Kiekvienam nustatyta riba, ji esti ten, kur padėta, nei uolumas, nei malonė jos toliau nenukels. Manyk, kad sūnų praradai amžinojo dieviško proto nutarimu, savo gavo

ir jis prie gyvenimo slenksčio priėjo[33].

6. Nereikia graužtis: „Galėjo ilgiau gyventi". Jo gyvenimas nenutrūko, mirtis niekuomet neįsiterpia tarp metų. Išsipildo, kas kiekvienam pažadėta, lemtys žengia savo keliu, nieko neprideda ir iš vienąsyk žadėto nieko nenuima. Veltui maldos ir pastangos, kiekvienas gaus tiek, kiek jam paskyrė pirmoji diena. Vos tik išvydęs dienos šviesą, žmogus pradeda eiti mirties taku, vis artėdamas prie lemtingos ribos, ir jaunystei skirti metai taip pat priklauso gyvenimui. 7. Visi apsirinkame, manydami, jog tik seniai ir sukriošėliai stypso prie mirties vartų, o juk ten stirkso vaikystė, jaunos dienos ir bet koks kitas amžius. Lemtis dirba savo darbą, ji pašalina mums mūsų žūties jausmą ir, kad lengviau prišliaužtų, mirtis pasivadina gyvenimu: kūdikystę pasigrobia vaikystė, vaikystę – brendimas, jaunuolį pasiglemžia senis. Gerai paskaičiavę, pamatysime, jog kiekvienas naujas žingsnis atneša kito pragaištį.

XXII. 1. Vaitoji, Marcija, kad sūnus gyveno trumpiau negu būtų galėjęs. O iš kur žinai, ar jam vertėjo ilgiau gyventi, ar ši mirtis jam nėra gėris? Ar gali šiandien atrasti žmogų, kurio padėtis tokia tvirta ir užtikrinta, kad jam nieko nereikia bijotis bėgant laikui? Visa, kas priklauso mirtingiesiems, nuteka ir nubėga, o nepatvariausia yra mums labiausiai patinkanti gyvenimo pusė, todėl laimingieji turi trokšti mirties, nes, viskam keičiantis ir maišantis, tikra yra tik tai, kas praėjo. 2. Kas tau laidavo, kad nepaprastai gražus ir tyras tavo sūnaus kūnas būtų toks ir išlikęs, smaigstomas palaido miesto žvilgsnių, kad būtų išvengęs daugybės ligų ir iki senatvės išsaugojęs dailius bruožus? O pagalvok apie

sielos nuopuolius; daug vilčių teikę puikūs jaunuoliai neišlaiko gerųjų savybių iki senatvės, dažniausiai jie sugenda: arba juos patraukia vėlyvas ir todėl ypač šlykštus paleistuvavimas, verčiąs suteršti puikius pradmenis, arba įjunksta maukti ir ryti, ir didžiausias rūpestis tuomet ką suvalgyti, ką išgerti. 3. Dar pridėk gaisrus, pastatų griūtis, laivų sudužimus ir gyviems kaulus traukančių, visas rankas į vidurius sukišančių, nepaprastais skausmais gydančių gėdingąsias dalis gydytojų draskymus. Paskui prisimink tremtį,– tavo sūnus nebuvo nekaltesnis už Rutilijų, kalėjimą, – jis nebuvo išmintingesnis už Sokratą, savanorišką durklo smūgį į krūtinę, – jis nebuvo tyresnis už Katoną. Visa tai peržvelgusi, suprasi, jog geriausiai pasielgta su tais, kuriuos gamta, atlygindama už jų gyvenimą, greitai pasiima į saugų prieglobstį. Žmogaus gyvenimas toks apgaulingas, toks kupinas žabangų, kad, prisiekiu Herkuliu, niekas jo neimtų, jei jis būtų dovanojamas viską žinantiems. Taigi jei laimingiausias daiktas – negimti, jam artimiausias, manau, – trumpai pagyvenus mirti ir grįžti į pirmykštę būklę. 4. Prisimink tą nepaprastai kraupų laiką, kai Sejanas tavo tėvą atidavė suėsti savo klientui Satrijui Sekundui. Mat jis niršo dėl vieno ar kito laisvesnio pasakymo, nes Kordas negalėjo tyliai pakęsti, kad Sejanas buvo uždėtas, o tiksliau – užsirioglino ant mūsų galvų. Svarstant pasiūlymą dėl jo statulos Pompėjaus teatre, kurį Tiberijus atstatinėjo po gaisro, įkurdinimo, Kordas sušuko, kad tuomet teatrui iš tiesų galas. 5. Kaipgi kitaip?! Ar galėjo neprasiveržti jo pasipiktinimas, kad ant Gnėjaus Pompėjaus pelenų stovės Sejanas[34], didžiausią karvedį menančiame pastate bus garbinamas išdavikas

kareivis?! Pasirašomas kaltinimo pareiškimas, ir nuožmiausi šunys, kuriuos Sejanas, norėdamas, kad prie jo laižytųsi, o kitus – kąstų, lakino žmogaus krauju, pradėjo loti apsupę net tuomet nesutrikusį vyrą. 6. Ką jam daryti? Norint gyventi, reikėjo prašyti Sejaną, norint mirti – dukterį; abu nepermaldaujami. Jis nutarė dukterį apgauti. Kad sumažėtų jėgų, išsimaudė pirtyje, nuėjo į savo miegamąjį ir apsimetė užsigeidęs užkąsti. Išsiuntęs tarnus, viską išmetė pro langą, kad atrodytų suvalgęs, paskui atsisakė pietų, lyg būtų pavalgęs miegamajame. Tą patį padarė kitą ir trečią dieną. Ketvirtąją viskas paaiškėjo dėl nusilpimo. Apkabinęs tave, jis tarė: „Brangiausioji dukra, tai vienintelė mano paslaptis per visą gyvenimą: esu įžengęs į mirties kelią ir jau pusę nuėjęs, tu nei privalai, nei gali mane atšaukti". Paskui liepė uždegti šviesą ir pasislėpė tamsoje[35]. 7. Sužinoję jo sprendimą, visi džiaugėsi, kad grobis sprunka iš godžių vilkų nasrų. Paskatinti Sejano, kaltintojai kreipėsi į konsulų teismą, skųsdamiesi, kad Kordas marinasi, norėdamas sužlugdyti jų sumanymą. Jiems atrodė, jog jis slysta iš rankų. Klausimas buvo sunkus: ar leisti prarasti kaltinamojo mirtį? Kol svarstoma, kol kaltintojai vėl ateina, jis išsiteisina pats. 8. Argi nematai, kaip netikėtai užgriūva neteisingų laikų negandos? Verki, kad vienam taviškiui reikėjo mirti, o kitam vos nebuvo sukliudyta.

XXIII. 1. Be to, kadangi ateitis visuomet neaiški ir labiau linkusi į blogį, reikia turėti omenyje štai ką: lengviausia keliauti pas dievus greitai nustojusioms bendrauti su žmonių sritimi sieloms; mat jos nešasi mažiausiai nuosėdų. Išsilaisvina dar nesudužusios, ne taip užsikrė-

tusios žemiškais dalykais, kaip plunksnos nuskrenda prie savo pradžios ir lengviau nusivalo paišus bei nešvarumus. 2. Didžios prigimtys niekuomet nesti patenkintos gaišatimi kūne, joms maga išsiveržti, sunkiai pakelia šią ankštybę, nes pripratusios danguje visur klajoti, iš aukšto žiūrėdamos į žmonių reikalus. Štai kodėl Platonas šaukia: „Išminčiaus siela visa palinkusi į mirtį, to nori, apie tai mąsto, nuolatos to geidžia, tiesiasi į anapus“[36]. 3. Kaipgi čia išeina? Ar tu, Marcija, matydama jaunuolyje seniokišką protą, visus malonumus nugalinčią sielą, tyrą, neturinčią ydų, siekiančią turtų be godumo, malonumų be nesaikingumo, manei galinti ilgaĩ turėti jį gyvą? Visa, kas pasiekia aukščiausiąjį tašką, yra netoli pražūties. Užbaigtos vertybės išsiveržia ir dingsta iš akių, anksti subrendusieji nelaukia iki paskutinės dienos. 4. Ryškiau tviskanti ugnis greičiau užgęsta, gyvastingesnė toji, kuri, kurstoma gruzdančiomis bei smilkstančiomis malkomis, rūksta ir pro dūmus žiba, – jos buvimą pratęsia ta pati priežastis, dėl kurios jai stinga peno. Taip pat ir žmonės: kuo šviesesni, tuo trumpaamžiškesni; kai nebeaugama, pabaiga čia pat. 5. Fabianas sako (mūsų tėvai taip pat yra regėję), kad Romoje gyvenęs milžiniško stoto, jėga trykštantis berniukas, bet greitai apleidęs gyvuosius, ir kiekvienas nuovokus žmogus tvirtinęs, jog netrukus mirs: juk jis negalėjo pasiekti to amžiaus, kurį jau buvo pragyvenęs. Taip jau esti: ankstyva branda yra atsėlinančios pragaišties ženklas; kai nebėra kur augti, pradeda grūmoti galas.

XXIV. 1. Pabandyk jo amžių vertinti ne metais, o dorybėmis, – išeis, kad gyveno ilgai. Kūdikystėje nete-

kęs tėvo, iki keturiolikos metų jautė globėjų rūpestį, o motinos – visą laiką. Nors turėjo ir savo penatus[37], nenorėjo palikti tavųjų; ir subrendęs tebegyveno po motinos stogu, o juk vaikai paprastai vos pakenčia net tėvo draugiją. Stotas, grožis, kūnas tiko karo stovyklai, bet karybos atsisakė, kad nereikėtų pasitraukti nuo tavęs. 2. Pagalvok, Marcija, kaip retai mato savo vaikus ne tuose pačiuose namuose gyvenančios motinos, paskaičiuok, kiek nerimasties kupinų metų prapuola toms, kurių sūnūs kariuomenėje, suprasi, jog gerokai pailgėja laikas, iš kurio nepraradai nė akimirkos. Jis niekuomet nebuvo dingęs iš tavo akiračio, regėjai, kaip ypatingam talentui mokslai teikė pavidalą; būtų prilygęs seneliui, jei ne drovumas, tyla prislegiantis daugelio pasiekimus. 3. Reto grožio jaunikaitis gadinančių vyrus moterų minioje nė vienai neteikė vilties ir, kuriai nors nepadoriai parodžius dėmesį, raudo, tarytum būtų nusidėjęs tuo, kad patiko. Dėl tokio dorumo jis dar beveik vaikas atrodė vertas žynio pareigų, be abejo, motinai pasiūlius, tačiau motina galėjo padėti tik geram kandidatui. 4. Žvelgdama į šias vertybes, tarsi glėbyje nešiokis sūnų. Dabar jis turi tau daugiau laiko, niekas jo nepašauks, neteks dėl jo nerimastauti ar liūdėti. Jis galėjo tau suteikti tik vieną kančią, ją jau iškentėjai; visa kita – be negandų, vien malonumas, jei tik moki gėrėtis sūnumi, jei tik supranti, kas jame vertingiausia. 5. Žuvo tik tavo sūnaus pavidalas ir visai netobulas paveikslas, o jis pats dabar amžinas, jo būklė geresnė, kai nusimetė svetimą apdarą ir liko grynas. Tie matomi mūsų apvalkalai – kaulai, gyslos, viską aptraukianti oda, veidas, tarnaitės rankos ir visa kita, kuo esame apdengti, yra

sielos pančiai ir kalėjimai. Jie ją slegia, smaugia, gadina, atskiria nuo tiesos ir nuo jos pačios esmės, veda kreivais keliais. Ji be atvangos kaunasi su šia sunkia mėsa, kad nenusmuktų žemyn, nenusėstų, veržiasi ten, iš kur nusileido, ten jos, po sumaišties ir tirštumos žvelgiančios į tyrumą ir skaidrybę, laukia amžinas atilsis.

XXV. 1. Todėl nebėgiok prie sūnaus kapo: ten guli menkiausia ir sunkiausia jo dalis – kaulai ir pelenai, tai jam nepriklauso, kaip ir drabužiai bei kitokie mūsų kūnų apdangalai. Vientisas, žemėje nieko nepalikęs pasitraukė, išėjo visas, truputėlį užgaišo neaukštai virš mūsų, kol apsivalė ir nusikratė prikibusių ydų bei mirtingo gyvenimo būklės, o paskui pakilo į dausas, nubėgo pas laimingas sielas. 2. Ten jį priėmė šventa Scipionų ir Katonų draugija ir tavo, Marcija, tėvas su kitais savo dėka tapusiais laisvais gyvenimo niekintojais. Jis priglobia anūką (nors ten visa visiems gimininga), besidžiaugiantį naująja šviesa ir parodo čia pat skriejančių žvaigždžių kelius, ne spėdamas, bet iš tiesų juos sužinojęs, noriai veda į gamtos paslaptis ir, kaip nepažįstamų miestų aprodytojas džiaugiasi svečiu, taip jis, vietinis aiškintojas, dėsto smalsiam atėjūnui dieviškų dalykų priežastis. Liepia užmesti akį ir į gelmes, kur žemė, – juk malonu iš aukštybių žvelgti į tai, kas palikta. 3. Taigi, Marcija, elkis taip, tarsi į tave nuolatos žiūrėtų tėvas ir sūnus, ne tie, kuriuos pažinojai, bet dangiški, pasiekę aukščiausią būklę, gėdykis neprakutusio žmogaus minčių, gėdykis apverkti geresnę jų dabartinę padėtį. Laisvoje ir plačioje amžinybės erdvėje jų neišskiria nei jūros, nei aukšti kalnai, nei nepereinami slėniai ar klastingos Sir-

čių seklumos; viskas plyna, lengvi, judrūs ir savo ruožtu pereinami, jie susimaišė su žvaigždėmis.

XXVI. 1. Taigi įsivaizduok, Marcija, kad iš tos dangiškosios pilies tavo tėvas, turėjęs tau tokį pat autoritetą, kaip ir tu sūnui, kalba ne tuo didžiu balsu, kuriuo apverkė pilietinius karus ir amžinybėn įtraukė įtrauktuosius į žudytinų asmenų sąrašus, o tiek iškilnesniu, kiek ir pats dabar didingesnis: 2. „Dukra, kodėl taip ilgai lieji ašaras? Kodėl taip nenori žinoti tiesos, galvodama, jog su sūnumi pasielgta neteisingai? Juk nenukentėjus namams, pats nenukentėjęs grįžo pas protėvius. Argi nežinai, kokios likimo audros viską maišo? Nesupranti, kad niekam jis nėra palaimingas ir lengvas, išskyrus labai trumpai su juo bendravusius? Gal išvardyti karalius, kurie galėjo būti laimingi, jei mirtis greičiau būtų juos nusinešusi nuo gresiančių nelaimių? Gal romėnų karvedžius, kurių didybei tetrūko tik striukesnio amžiaus? Gal kilmingiausius ir garsiausius vyrus, sulaukusius kareivio kardo smūgio į sprandą? 3. Prisimink savo tėvą ir senelį. Pastarasis tapo galvažudžio sprendimo auka[38]; aš niekam neleidau nieko man padaryti ir, nusimarinęs badu, parodžiau, kad gyvenau taip pat narsiai, kaip ir rašiau. Kodėl mūsų namuose ilgiausiai gedima laimingiausiai mirusio šeimos nario? 4. Mes visi čia draugėn suėję, išnirę iš gilios nakties, aiškiai matome, kad pas jus nieko nėra verta geisti, kaip jūs manote, nieko pakylėta, nieko, kas žėri, o viskas žema, sunku, ankšta, – tik blankus mūsų šviesos atšvaitas. Ar bereikia sakyti, kad čia nešėlsta be atvangos besigrumiančios kariuomenės, laivynai nedaužo laivynų, niekas

nemano kėsintis į tėvo gyvybę, neūžia per ištisas dienas nuo teismų ginčų forumai, nėra miglų: mintys atviros, širdys atlapos, visi viską regi ir žino, mato ir prabėgusius, ir būsimus amžius. 5. Aš džiaugiausi aprašęs vieno šimtmečio mažytėje visatos dalelėje nedaugelio žmonių atliktus darbus, o dabar galiu regėti daugybę šimtmečių, daugybės amžių suaustą eilę, visus metus, kiek jų esama, galiu apžvelgti atsirasiančias ir žlugsiančias karalystes, sugriūsiančius didmiesčius, išsiliesiančias jūras. 6. Mat (jei tave sielvartaujančią gali paguosti visuotinė lemtis) niekas nepasiliks ten, kur stovėjęs, karšatis viską sužnekins ir nusineš. Ji žaidžia ne tik su žmonėmis (kelinta visaip siautėjančios galybės dėmesio dalelė jie tėra?!), bet ir su vietovėmis, kraštais, visomis visatos pusėmis. Vienur kalnus sugniuždys, kitur naujas uolas į aukštybes išspaus, marias susiurbs, upes pasuks atgal ir, panaikinusi ryšį tarp tautų, išardys žmonių giminės bendriją ir sąjungą, plačiomis žiotimis praris miestus, purtys žemės drebėjimais, iš gelmių paleis maro garus, užlies potvyniais žemės paviršių, pasauliui paskendus, pražudys visą gyvūniją, milžiniškais gaisrais pleškins ir degins visa, kas mirtinga. O kai ateis laikas, kai vėl atgimsiantis pasaulis susinaikins, jis žus savaime: žvaigždės susidurs su žvaigždėmis ir, užsiliepsnojus visatai, viena ugnimi degs tai, kas dabar atskirai spindi. 7. Kai Dievas nuspręs tai išjudinti, mes, laimingos ir amžinybe apdovanotos sielos, viskam griūvant, kaip mažytė milžiniško irimo dalelė taip pat pavirsime pirminiais pradais"[39].

Laimingas, Marcija, tavo sūnus, tai sužinojęs!

Septinta dialogų knyga

Galionui

APIE LAIMINGĄ GYVENIMĄ

De vita beata

I. 1. Galione, broli, visi trokšta laimingai gyventi, bet dauguma miglotai įsivaizduoja, kas sudaro laimingo gyvenimo esmę. Pasiekti laimę nėra lengva todėl, kad išklydęs iš kelio žmogus tuo greičiau nuo jos tolsta, kuo atkakliau į ją veržiasi; žengiant priešinga kryptimi, pats skubėjimas kaltas dėl didėjančio atstumo. Taigi pirmiausia reikia numatyti sieksimą tikslą, paskui pasidairyti priemonių jam kuo greičiausiai įgyvendinti. Jau kelyje (jei tik pasirinksime teisingą) suprasime, kaip toli kasdien nueiname ir kiek priartėjame prie būsenos, į kurią šaukia įgimtas troškimas. 2. Kai be vadovo šen bei ten klaidžiojame, atsiliepdami į balsus ir šauksmus, kviečiančius eiti į skirtingas puses, gyvenimas pražūva klajonėse, o juk jis būtų per trumpas net tada, jei dieną naktį rūpintumės dvasios tobulinimu. Taigi turint patyrusį, pažįstantį tą sritį, į kurią žengiame, vedlį, reikia nuspręsti, ko siekti ir kaip; mat čia ne tokios sąlygos, kaip paprastose kelionėse, kur galima rasti kokį takelį ar nenuklysti, pasiklausus gyventojų. Čia dažniausiai apgauna visų pamėgtas arba labiausiai išvažinėtas vieškelis. 3. Turime tvirtai užsibrėžti nesekti tarsi avių banda

paskui kitus ir žengti ten, kur reikia, o ne ten, kur jie eina. Didžiausios nesėkmės ištinka todėl, kad derinamės prie kitų nuomonės, nusprendę, jog geriausias yra tas daiktas, kuriam visi pritaria, todėl, kad turime daugybę pavyzdžių. Gyvename ne protingai, o panašiai į kitus. Štai iš kur toji vienas kitam ant galvos lipančių žmonių kamšalynė. 4. Kaip, baisiame sąmyšyje grūdantis ir lamdantis, vienas griūdamas parverčia kitą, pirmasis pražudo paskesnįjį, taip ir gyvenime: žmogus ne tik pats klysta, bet ir klaidina kitus. Žalinga lygiuotis į žengiančius priekyje. Kiekvienas labiau linkęs patikėti negu svarstyti, niekuomet nesamprotauja apie gyvenimą pats, bet visada tiki kitais, todėl iš kitų pasiimtos klaidos išmuša mus iš vėžių ir parbloškia. Žūvame, vadovaudamiesi svetimais pavyzdžiais; išsigelbėsime, atsiskyrę nuo bandos. 5. Dabar patys puoselėjame savo nelaimes, nepakęsdami protingų minčių. Panašiai būna rinkimuose, kai, išrinkę ką nors pretoriais, kurių populiarumas paskui mažėja, žmonės patys stebisi galėję taip daryti. Tą patį giriame, tą patį peikiame. Tokia kiekvieno balsų dauguma priimto sprendimo dalia.

II. 1. Kai kalbame apie laimingą gyvenimą, neturi man sakyti, kaip senato balsavimuose: „Atrodo, dauguma šioje pusėje“. Vadinasi, toji pusė blogesnė. Žmonija dar nesitvarko taip, kad dauguma būtų už gėrį. Liaudies pritarimas – blogio įrodymas. 2. Ieškokime to, kas geriausia, o ne to, kas įprasta, to, kas suteiktų mums amžiną laimę, o ne to, ką giria minia, nevykusi teisybės aiškintoja. Minia vadinu ne tik prastuomenę, bet ir karūnuotuosius. Mat nežiūriu kūną dengiančių drabužių

spalvos; spręsdamas apie žmogų, nepasitikiu akimis, tiesai nuo apgaulės atskirti turiu geresnį, tikresnį matą: sielos gėrio tegu ieškos siela. Jei ji kada nors atsigaus ir atsipeikės, ir, ištardžiusi save, pripažins tiesą ir pasakys: 3. „Geriau būčiau nedariusi to, ką dariau lig šiolei; prisiminusi savo kalbas, pavydžiu nebyliams tylėjimo; buvusius troškimus vadinu priešų prakeiksmu; bijoti dalykai (o gerieji dievai!) buvo daug vertingesni už tuos, kurių siekiau. Su daug kuo buvau susipykusi ir neapykantą iškeičiau į santaiką (jei tik su niekšais galima gyventi santaikoje), o pati su savimi dar nesusidraugavau. Visomis jėgomis stengiausi išsiskirti iš kitų ir pagarsėti kokioje nors srityje. Taip elgdamasi aš tik atsidengiau ginklų smūgiams ir leidausi kandžiojama piktavalių. 4. Pažvelk į tuos, kurie giria iškalbą, prisiriša prie turtų, padlaižiauja, siekdami malonės, aukština galią. Visi jie arba priešai, arba gali jais pasidaryti (o tai visiškai tas pat). Kiek garbintojų, tiek pavyduolių. Todėl aš verčiau ieškau tikrojo, vidinio, o ne išorinio gėrio. Kas traukia akį, prie ko žmonės sustoja, ką apstulbę rodo vieni kitiems, iš išorės žiba, o viduje – šlamštas."

III. 1. Ieškokime ne paviršutiniško, o tvirto ir pastovaus gėrio, nematomos pusės grožio; ryžkimės kasti šį lobį. Jis netoli. Rasime. Tik reikia žinoti, kurlink tiesti rankas. Dabar lyg patamsyje praeiname pro šalį, prasilenkdami su trokštama laime. 2. Nenorėdamas tampyti tavęs aplinkui, neminėsiu kitų vyrų nuomonių, nes, jas išdėstydami ir atmesdami, sugaištume daug laiko. Klausyk manosios. „Manosios" sakau todėl, kad nepriskiriu savęs vieno kurio nors žymaus stoiko mokyklai: pasilieku

teisę turėti savo supratimą. Taigi, sekdamas vienu, kai kurias mintis perimsiu tik iš dalies, o pateikęs visų ankstesnių filosofų teiginius, galbūt nė vieno nepeikdamas, tarsiu: „Norėčiau pridurti štai ką". 3. Kol kas aš skelbiu gyvenimo pagal daiktų gimties dėsnius nuostatą (jai pritaria visi stoikai); nenuklysti nuo jos, vadovautis jos dėsniais ir pavyzdžiais – išmintis.Taigi laimingas gyvenimas turi atitikti prigimtį. Taip esti pirmiausia tada, kai žmogus yra sveiko proto ir sugeba tą sveikatą išlaikyti; antra, kai jis stiprus ir veržlus, trečia, stebėtinai ištvermingas, viskam pasiruošęs, savo kūnu ir tuo, kas su juo susiję, rūpinasi be nerimastingo blaškymosi, stropiai tvarko naudingas gėrybes, niekuo nesižavėdamas[1] moka naudotis likimo dovanomis, netapdamas jų vergu. 4. Ir be mano pastabos supranti, kad tokio žmogaus sieloje viešpatauja nuolatinė ramybė, laisvė, nėra nieko, kas ją erzintų ar baugintų. Mat malonumams ir*** vietoje [menkų, trumpų ir pačioms begėdystėms] žalingų smagumų, iškyla didžiulis, neužtemdomas ir nuolatinis džiaugsmas, sielos ramybė ir santarvė bei kukli didystė. Silpnybė gimdo žiaurumą.

IV. 1. Galima ir kitaip apibrėžti mūsų gėrio supratimą, tą pačią mintį išsakant kitais žodžiais. Ta pati kariuomenė gali tai plačiau išsiskleisti, tai į krūvą susitelkti arba, viduriui atsitraukus, išsilenkti sparnais, arba išsirikiuoti tiesia linija, bet jos norai stovėti po tomis pačiomis vėliavomis, kad ir kaip ji tvarkytųsi, lieka tie patys. Taip ir aukščiausiojo gėrio apibrėžimą galime ištęsti, plačiai išdėstyti arba sutraukti, sutrumpinti. 2. Taigi bus tas pat, jei pasakysiu: „Didžiausias gėris – tai nieki-

nanti likimo išdaigas ir besitenkinanti dorybėmis siela". Arba: „Nenugalima dvasios jėga, turinti gyvenimo patirtį, ramiai atliekanti savo darbus, žmogiška, rūpestinga tiems, su kuriais bendrauja". Galima ir taip apibrėžti: „Laimingas tas žmogus, kuriam neegzistuoja joks gėris ir blogis, išskyrus dvasios gėrį ir blogį, kuris yra garbingas, tenkinasi tobulomis savybėmis, kurio likimo išdaigos nei išaukština, nei palaužia, kuris nežino didesnio už paties sau duotą gėrį, kuriam tikrasis malonumas yra malonumų niekinimas". 3. Jei nori išsiplėsti, tą pačią mintį galime apvilkti vis kitais rūbais, palikdami sveiką ir nepaliestą esmę. Iš tiesų, kas mums trukdo laimingu gyvenimu pavadinti laisvą, tiesią, neįbauginamą ir tvirtą sielą, nepažįstančią nei baimės nei aistros? Garbingumas yra vienintelis jos gėris, nuosmukis – vienintelis blogis. Visi kiti dalykai – menkaverčiai; jie nei prideda laimės, nei atima, pasirodydami ir išnykdami, nei didina gėrio, nei naikina. 4. Taigi ant šio pamato stovintis žmogus noromis nenoromis visą laiką jaus nuolatinį linksmumą ir gilų, iš širdies gelmių plaukiantį džiaugsmą, bus patenkintas savo vidumi ir nenorės nieko didesnio už jo turinį. Ar gali šis dalykas prilygti menkiems, niekingiems, trumpiems mūsų kūniūkščio pojūčiams?! Malonumų vergu tapęs žmogus tą pačią akimirką patenka ir į kančios vergiją. Pamatysi, kokią nelabą ir žalingą vergovę vilks tas, kurį, vienas kitą pakeisdami, užvaldys malonumai ir kančios, tie nepastoviausi, savivališkiausi valdovai. Taigi reikia išeiti į laisvę. 5. Ją teikia ne kas kita, kaip abejingumas likimui. Tik tuomet atsiras tas neįkainojamas gėris, saugiai besijaučiančios dvasios ramybė ir didybė ir, išvijus paklydimus,

iš tiesos pažinimo atsiradęs didingas džiaugsmas, gerumas, sielos sklaida. Visa tai žmogų džiugins ne kaip gėris, bet kaip gėrio padariniai.

V. 1. Kadangi įsileidau į kalbas, pasakysiu, jog laimingu gali būti pavadintas tas, kuris proto dėka nieko netrokšta ir nieko nebijo. Uolos, kaip ir gyvuliai, nejaučia baimės ir liūdesio, tačiau jų niekas nepavadins laimingomis, nes jos nesuvokia laimės. 2. Dėk į tą pačią vietą ir tuos žmones, kuriuos buka prigimtis bei savojo „aš" nesupratimas nubloškia tarp gyvulių ir negyvų daiktų. Nė per nago juodymą nesiskirs jie vieni nuo kitų: gyvuliai neturi proto, o tokių žmonių sąmonė – išklypusi, gebanti tik sau pakenkti. Negali būti laimingas tiesos neįžvelgiantis žmogus. 3. Taigi laimingas gyvenimas remiasi teisingu, tikru sprendimu ir yra nekintamas. Juk tuomet neaptemusi, laisva nuo visų blogybių sąmonė sugeba išvengti ne tik kankynių, bet ir peštelėjimų. Visada, net šėlstant ir nirštant likimui, ji stovi ten, kur stovėjusi. 4. Nors malonumai apsupa mus iš visų pusių, skverbiasi visokiausiais būdais, lepina sielą, įvairiomis vilionėmis gundo visą mūsų asmenybę ar atskiras jos dalis, koks mirtingasis, turintis bent lašelį žmogiškos savigarbos, norės per dienas ir naktis svaigti nuo aistrų ir, pamiršęs sielą, atsiduos kūno įgeidžiams?!

VI. 1. „Bet ir siela, – sako jis, – turi savo malonumų." Tegu turi, tegu nusilenkia prabangai ir, būdama pramogų vertintoja, prisipildo viso to, kas teikia smagių pojūčių. Paskui tegu pagalvos apie praeitį, ir, prisiminusi senus pasismaginimus, tedžiūgaus, laukdama naujų, tesurikiuos į vietas savo norus ir, penėdama kū-

ną dabartimi, teplanuos ateitį. Ji man atrodo apgailėtinai, nes kvaila rinktis blogį užuot pasiėmus gėrį. Be sveiko proto niekas nebūna laimingas; žmogus, siekiąs blogio vietoj gėrio, yra sutrikusio proto. 2. Taigi laimingas yra sugebąs teisingai spręsti žmogus. Laimingas dėl dabarties, kad ir kokia būtų, jis patenkintas nesipriešina savo padėčiai. Laimingas tas, kam protas paveda visus reikalus.

VII. 1. Ir tie, kurie didžiausiu gėriu laiko malonumus, mato, į kokią bjaurią vietą nustūmė gėrį. Jie mano, kad malonumai negali būti atskirti nuo dorybės, ir sako, jog garbingas gyvenimas yra malonus, o malonus gyvenimas – garbingas[2]. Nesuprantu, kaip jie sujaukia į krūvą tokius skirtingus dalykus. Kodėl,– klausiu jus,– sakykite, kodėl malonumai negali būti atskirti nuo dorybės? Gal todėl, kad bet koks gėris kyla iš dorybės, iš jos šaknų išdygsta ir tai, ką jūs mėgstate, ko siekiate? Jei jie būtų neatskiriami, nematytume, jog yra malonių, bet negarbingų dalykų. O kai kas iš tiesų labai garbinga, bet sunku ir vargiai pasiekiama. 2. Be to, nereikia pamiršti, jog malonumai veda į šlykščiausią gyvenimą, o dorybė neįsileidžia blogio. Kai kurių žmonių nelaimė – ne malonumų stoka, o patys malonumai. To nebūtų, jei dorybė galėtų susimaišyti su malonumais, kurių ji dažnai neturi, bet niekuomet nepasigenda. 3. Kodėl gi tu derini skirtingus, net priešingus dalykus? Dorybė – tai didystė, aukštuma, karalienė, pergalė, stiprybė, o malonumas – purvas, vergovė, silpnybė, nepastovumas. Jo vieta ir būstas – landynės ir smuklės. Dorybę rasi šventovėje, forume, kurijoje, ji pirmutinė miesto sienų gynėja,

ji dulkėta, įdegusi, sudiržusiais delnais. Malonumas paprastai slapstosi, ieško patamsio, sukinėjasi apie pirtis ir maudykles, apie vietas, bijančias edilo žvilgsnio[3]. Jis išglebęs, silpnas, dvokia vynu ir tepalais, išblyškęs ar pasirausvinęs skruostus, išsitepliojęs dažais. 4. Didžiausias gėris yra nemirtingas, negali išnykti, nepažįsta persisotinimo ir gailėjimosi. Tiesi mintis juk niekad neiškrypsta, nesipiktina savimi, nieko tobulame gyvenime nekeičia. O malonumas pradeda blėsti dar beįsiliepsnodamas. Jis užima nedaug vietos, taigi greitai ją užpildo, paskui kelia bjaurėjimąsi ir po pirmo protrūkio atslūgsta. Daikte, kurio prigimtis judri, nėra nieko tikra. Taigi negali būti tvirto branduolio ten, kur viskas akimirksniu keičiasi, toks daiktas išnyksta naudojamas. Dar nespėjęs gimti, pradeda mirti ir taip rieda į pražūtį.

VIII. 1. Beje, malonumų turi ir gerieji, ir blogieji. Paleistuvius ištvirkavimas džiugina ne mažiau, kaip garbingus žmones – pavyzdingas gyvenimo būdas. Todėl senoliai nurodė, kad reikia siekti doro gyvenimo, o ne malonaus. Malonumą turime padaryti ne tiesos ir geros valios vadu, o palydovu. Prigimtis turi būti vadas, o protas ją stebi, klausia jos patarimo. 2. Taigi tarp gyvenimo pagal prigimties dėsnius ir laimingo gyvenimo reikia dėti lygybės ženklą. Parodysiu, kas tai yra. Stropiai ir drąsiai rūpinsimės prigimtį atitinkančiais kūno poreikiais kaip duotais tik šiai dienai ir pradingsiančiais, nevergausime įnoriams, neleisime, kad mus valdytų svetimi mūsų prigimčiai dalykai. Kūno smagybės ir mažareikšmiai reikalai užims tokią vietą, kokią stovykloje – pagalbinė kariuomenė ir lengvai ginkluoti kariai. Tegu

jie paklūsta, o ne įsakinėja. Tik tada jie naudingi protui. 3. Tikro vyro tegu negadina ir neįveikia išoriniai dalykai, tesižavi jis tik dvasios turtais. Tegu, pasitikėdamas savimi, būna bet kam pasiruošęs, tebūna savo gyvenimo kūrėjas. Jo pasitikėjimas tegu remsis žinojimu, žinojimas – tvirtybe, jo sprendimai tebūna pastovūs, be jokių pakitimų. Net jei nepridurčiau, savaime suprantama, kad toks vyras bus darnus, tvarkingas, visur elgsis kilniai ir atlaidžiai. 4. Jo jausmuose įsikurs tikrasis protas, nurodantis jausmams gyvenimo principus, nes nėra daugiau iš ko pradėti, semtis jėgų ir į ką sugrįžti. Juk visata taip pat yra viską aprėpianti, ir pasaulio vairininkas dievas stengiasi išsilieti į išorę, tačiau iš visur grįžta į save. Tą patį tedaro mūsų protas. Nors jis lydi jausmus, per juos siekia išorę, tegu lieka ir jų, ir savęs valdovas. 5. Taigi pasidarys viena darni jėga ir galia, ir gims tikrasis protas, neskaidomas prieštaravimų, tvirtos nuomonės, sampratos ir įsitikinimų. Šitaip išsidėstęs, jis susiderina, sakyčiau, susigieda su savo dalimis ir pasiekia aukščiausiąjį gėrį. Nėra jam kreivo, slidaus kelio, nėra kliūčių ir svyravimų. 6. Jis viską darys pagal norą, neatsitiks nieko nelaukta. Visi darbai neš gėrį, bus lengvi, miklūs, greiti. Tinginystė ir silpnybė yra kovos ir blaškymosi ženklas. Todėl drąsiai galima tvirtinti, jog didžiausias gėris yra sielos darna. Dorybės bus ten, kur sutarimas ir vienybė, o ydos neša prieštaravimus.

IX. 1. „Bet juk tu pats, – sako jis, – dorybę gerbi todėl, kad lauki iš jos kokio nors malonumo." Pirmiausia, jei dorybė ir teikia malonumo, tai ne dėl jo siekiame dorybės, ne tik malonumus ji teikia. Ji stengiasi ne

vien dėl to, bet jos pastangos, siekiant kitų tikslų, neša ir malonumus. 2. Javams išpurentoje dirvoje išdygsta ir viena kita gėlė, bet ne dėl šių akį džiuginančių piktžolių įdėta tiek darbo, sėjėjas turėjo kitą tikslą, o tai – papildoma priedura. Taip ir malonumas yra ne mokestis už dorybę, ne jos priežastis, bet priedėlis. Džiaugsmas kyla ne iš malonumo, o priešingai, malonumas iš džiaugsmo. Didžiausias gėris glūdi pačiame vertinime ir proto tobulybėje. Kai baigęs kelią protas padaro uždarą ratą, jis pasiekia aukščiausiąjį gėrį, ir jam nebėra ko daugiau trokšti. Juk nieko nėra šalia visumos, už pabaigos. 4. Taigi klysti, klausdamas, ko dar, be dorybės, siekti. Teiraujiesi, ko aš ieškau dorybėje? Jos pačios. Juk ji nieko geresnio neturi, pati savimi apsidovanoja. Ar šito maža? Aukščiausiasis gėris yra nepalaužiama sielos tvirtybė, įžvalgumas, iškilnumas, sveikata, laisvė, darna, grožis. Ar tu gali pasiūlyti ką nors daugiau?! Kam kiši malonumą? Juk aš ieškau gėrio žmogui, o ne pilvui. Gyvulių ir žvėrių pilvas talpesnis.

X. 1. „Tu, – sako jis, – apsimeti nesuprantąs mano žodžių. Aš juk tvirtinu, jog niekas negali gyventi maloniai, negyvendamas garbingai. Gyvuliai ir žmonės, matuojantys gėrį ėdalo kiekiu, su tuo neturi nieko bendra. Aiškiai ir atvirai pareiškiu, kad mano maloniu vadinamas gyvenimas pasiekiamas tik padedant dorybei." 2. O kas nežino, jog jūsų malonumuose skęsta didžiausi kvailiai, kad jais smaguriauja ištižėliai, kad net pati siela teikia daugybę žemos rūšies malonumų. Pirmiausia, išdidumas ir nepaprastas savęs vertinimas, iki dangaus pasikėlusi puikybė, akla ir buka savimeilė, lengvapėdiš-

kumas, vaikiškas džiūgavimas dėl niekų, paskui kandumas, įžūlus pasipūtimas, dykinėjimas, savim nesirūpinančios sielos išglebimas. 3. Dorybė kratosi viso to, pirma įžvalgiai įvertina malonumus, paskui įsileidžia ir, net pačios giriamus laikydama per nieką, džiaugiasi ne juos patyrusi, bet pažabojusi. O juk, jūsų nuomone, [malonumų] pažabojimas yra skriauda aukščiausiajam gėriui. Tu malonumu žaviesi, aš žvelgiu santūriai, tu juo mėgaujiesi, aš naudojuosi, tu laikai didžiausiu gėriu, aš – visai ne gėriu. Tu viską darai dėl malonumo, aš – nieko.

XI. 1. Sakydamas, kad nieko nedarau dėl malonumo, kalbu apie išminčių, žmogų, kuriam, mano nuomone, vienam prieinami malonumai. Nevadinu išminčiumi to, kurį kažkas valdo, net jei ir ne malonumai. Ar gali malonumų gerbėjas priešintis vargui, pavojui, skurdui ir daugybei kitų žmogui gresiančių negandų?! Kaip jis žvelgs mirčiai į akis, kaip iškęs skausmą? Ar jo, nugalėto tokio švelnaus priešininko, nenugalės pasaulio griausmai ir pačių žiauriausių priešų gauja? „Jis elgsis taip, kaip lieps malonumai." O ar nematai, kiek daug jie patars? 2. Sakai: „Nieko negražaus negalės įsakyti, nes dorybė neleis". Ar ir vėl nematai, koks tas aukščiausiasis gėris, kuriam išlaikyti reikia sargo? Kaipgi dorybė valdys malonumus, sekdama paskui juos, jei sekimas yra paklūstančiojo savybė, o įsakinėjimas – valdančiojo? Kodėl valdančiąją galią jūs nustumiate į galą? Dorybei siūlote išties neprastas pareigas: ragauti malonumus[4]. 3. Bet žiūrėkime, ar išlieka dorybė žmonėse, kurie ją taip įžeidžiamai supranta. Juk praradusi esmę dorybė negali turėti to vardo. Taigi grįždamas prie mūsų

pokalbio objekto, parodysiu daugelį malonumo vergų, kuriuos likimas dosniai apdovanojo ir kurie vis dėlto vadintini blogais žmonėmis. 4. Pažvelk į Nomentaną ir Apiciją, ieškančius žemių ir jūrų turtų (taip jie vadina), apžiūrinėjančius visokiausių rūšių gyvūnus, atgabentus ant jų stalo. Pažvelk į tuos, kurie rožėmis apibertuose guoliuose laukia puotos, džiugindami ausis garsų skambesiu, akis reginiais, o gomurį gardėsiais. Švelnūs, minkšti apklotai glosto jų kūną, o kad nosis turėtų ką veikti, kvepalais apšlakstoma lėbavimų vieta. Sakysi, jog jie skęsta malonumuose. Bet jiems nebus gera, nes ne gėriu jie džiaugiasi.

XII. 1. „Jiems bus blogai,– sako jis, – daugybė atsitiktinumų drums jų sielą ir neduos ramybės jų protui." Sutinku, kad taip yra, bet, nors jie bailiai ir lengvapėdžiai, nors juos graužia sąžinė, jie patirs daug malonumų, nes jų tol neslegia joks sunkumas, kol jie neturi sveiko proto ir (tai daugeliui pasitaiko) dūksta, beprotiškai linksmindamiesi, šėlsta kvatodami. 2. O išminčiaus malonumai santūrūs ir saikingi, net menki, kuklūs ir vos pastebimi, bet kadangi jie ateina nekviesti, patys save išsikvietę, nėra nei liaupsinami, nei ypatingo džiugesio teikia. Malonumai įsiterpia į gyvenimą, jį paspalvindami, kaip išdaiga ar juokas rimtoje dramoje. 3. Todėl anie tegu nejungia nesuderinamų dalykų, nededa dorybės prie malonumų, nes ši klaida patinka tik niekšams. Šis paskendęs malonumuose, visada riaugėjantis girtuoklis žino smagiai gyvenąs, bet mano, kad dorai, nes girdi, jog malonumai neatskiriami nuo dorybės; savo ydas jis vadina išmintimi ir neslepia jų. 4. Taigi jie

lėbauja ne Epikūro skatinami, bet apnikti ydų, savo palaidumą slepia filosofijos glėbyje ir susirenka ten, kur nugirsta giriant malonumus. Jie nežiūri, kad Epikūro malonumas blaivus ir rimtas[5] (dievaži, kalbu nuoširdžiai), bet sulekia, vien išgirdę tą žodį, ieškodami savo geiduliams kokio nors prieglobsčio ir užuovėjos. 5. Taip jie praranda vienintelę teigiamą nenaudėlių savybę – gėdą. Giria tai, dėl ko anksčiau rausdavo, ir didžiuojasi ydomis. Neįmanomas jaunuomenės atgimimas ten, kur gerbtini dalykai užleido vietą bjauriam ištižimui. Malonumų šlovinimas pražūtingas štai kuo: garbingi pamokymai lieka nepastebėti, o tai, kas gadina – visiems kaip ant delno.

XIII. 1 Aš pats esu tos nuomonės (pasakysiu, neįtikdamas savo bendraminčiams), jog Epikūro mokslas – gerbtinas, teisingas ir, geriau pažiūrėjus, net griežtas. Iš tikrųjų malonumus jis sutraukia į kruopelytę ar dulkelę, mat malonumui taiko tas pačias taisykles, kaip ir mes dorybei. Jis liepia malonumui paklusti prigimčiai. Bet palaidumas juk nesitenkina tuo, ko užtenka prigimčiai. 2. Tad kaip čia išeina? Tas, kuris tinginystę, ištvirkimą, rajumą vadina laime, ieškodamas gero vardo ydoms pridengti, ateina į Epikūro mokyklą, paviliotas dviprasmiškų jos šūkių, ir atsiduoda ne tokiems malonumams, apie kuriuos ten kalbama, bet tokiems, kokių pats trokšdamas atsidangina. Toks ima išvedžioti, kad jo ydos neprieštarauja Epikūro mokslui, todėl jis ir nuolaidžiauja joms ne bailiai, ne paslapčiom, o ištvirkauja, nepanarindamas galvos. Taigi aš neteigiu, kaip daugelis mūsiškių, kad Epikūro teorijos yra begėdysčių mokykla,

tik sakau: „Nepelnytai jis turi blogą vardą". 3. Šitaip galima teigti tik gerai apžiūrėjus vidų, išorė duoda pamatą gandams ir nekokiai nuomonei. Atrodo, lyg garbingas vyras būtų apsivilkęs moters drabužiais. Jam galima pasakyti: „Tavo dorovė ir garbė – tyros, tavo kūnas neatsidavęs jokiam bjauriam pasismaginimui, bet tavo rankose – timpanas". Reikia išsirinkti garbingą vėliavą bei raginantį sielą šūkį, o šis pataikauja kūnui ir kviečia ateiti beregint atskubėsiančias ydas. 4. Kas pasiekia dorybę, teikia vilčių, kad jis bus ir garbingo būdo. Malonumų sekėjas atrodo silpnas, palaužtas, visai nevyriškas. Jis įkris į pamazgų duobę, jei kas nors nenumalšins jame malonumų troškimo, nepasakys, kad malonumų – begalybė, ir, kuo daugiau žmogus jų semia, tuo labiau jie neišsemiami. 5. Pirmiausia, dorybė težengia priekyje, tada kelionė nepavojinga. Nesaikingi malonumai kenkia, o dorybei vedant, nereikia bijoti, kad ko nebūtų per daug, nes ji pati saikas. Gėrio niekada nebūna per daug. Tu – protinga būtybė. Sakyk, kas gali geriau vadovauti už protą? Jei tau patinka dorybės ir malonumo derinys, jei nori eiti į laimę lydint šiam dvejetui, tegu ves dorybė, o malonumas teseks iš paskos, tarsi šešėlis, sėlinantis paskui kūną. Tik dvasios skurdžius gali paversti dorybę, tą didžiausią šventenybę, malonumo tarnaite.

XIV. 1. Dorybė tegu žengs pirma, ji teneš vėliavas. Turėkime malonumų, bet būkime jų šeimininkai ir valdovai. Šį tą jie gali išprašyti iš mūsų, bet nieko neprivers daryti. Žmonės, atidavę pirmenybę malonumams, netenka ir vieno, ir kito. Mat praranda dorybę ir ne jie

malonumus, o juos pačius malonumai valdo: jie arba kenčia dėl jų stokos, arba dūsta nuo pertekliaus. Nelaimingi, kai malonumai juos palieka, dar nelaimingesni, kai užgriūva. Taip audra, užklupusi jūrininkus Sirčių mariose[6], tai išmeta į seklumą, tai blaško šėlstančiose bangose. 2. Visa tai įvyksta dėl per didelio nesusilaikymo ir aklos meilės kokiam nors dalykui. Žmogui, siekiančiam blogio vietoj gėrio, pasisekimas pavojingas. Kaip sunku ir pavojinga medžioti žvėris, net sugavus laikyti rizikinga, taip didžiausi lėbautojai įpuola į baisią nelaimę, pasidarydami savo malonumų aukomis. Kuo daugiau malonumų, kuo jie didesni, tuo mažesnis ir nuolankesnis yra tas, kurį žmonės vadina laimingu. 3. Norėčiau sustoti prie šio vaizdo. Medžiotojas, tykojantis žvėrių guolių ir ketinantis

spęst žabangas žvėrims

bei labai mėgstantis

su šunim apsupt kalnagūbrius[7],

sėlindamas jų pėdsakais palieka svarbesnius reikalus, atsisako daugelio dalykų. Taigi ir sekiojantieji paskui malonumus viską palieka antroje vietoje ir pirmiausia netenka laisvės, išmainydami ją į pilvo užgaidas. Jie ne perka malonumus, o parsiduoda jiems.

XV. 1. „Kas gi trukdo, – sako jis, – į vieną sulieti dorybę bei malonumus ir sukurti aukščiausiąjį gėrį taip, kad tas pat būtų ir garbinga, ir malonu?" Bet egzistuoti tegali tik garbingumas, o ne jo dalis. Aukščiausiasis gėris nebus tyras, matydamas savyje kai ką, kas nėra gėris. 2. Net dorybės pagimdytas džiaugsmas, būdamas

gėris, nėra absoliutaus gėrio dalis; taip pat linksmumas ir ramybė, nors jų atsiradimo priežastys ir labai gražios. Tai geri dalykai, bet jie – aukščiausiojo gėrio padariniai, jie neįeina į jį. 3. Kas sieja malonumus su dorybe nelygiomis dalimis, dėl vienos gėrybės trapumo pažaboja visa, kas gyva kitoje, ir pavergia laisvę, kurios negalima nugalėti tik tada, kai nieko už ją nėra vertingesnio. Tokiam žmogui prisireikia likimo, o tai – didžiausia vergystė. Prasideda neramus, įtarus, bailus, drebąs dėl atsitiktinumų, priklausantis nuo aplinkybių gyvenimas. 4. Tu nebeduodi dorybei tvirto, nejudamo pamato, liepi jai stovėti liulančioje pelkėje. Nėra nieko nepastovesnio kaip atsitiktinumo laukimas ir organizmo bei įvairių fiziologinių veiksnių kaita. Kaip gali toks žmogus paklusti dievui, ramiai pasitikti visa, kas jam atsitinka, nesiskųsti likimu, geraširdiškai teisinti savo negandas, jei jis jaučia mažiausią malonumų ir skausmų dilgtelėjimą?! Nebus jis nei tėvynės gynėjas, nei gelbėtojas, nei draugų užtarėjas, jeigu jam malonumai terūpi. 5. Taigi didžiausias gėris tegu užkopia ten, iš kur jo jokia jėga nenustums, kur nepalies nei skausmas, nei viltis, nei baimė – niekas, kas siekia sumažinti aukščiausiojo gėrio teisę. Ten užkopti gali tik dorybė, tik ji sugeba įveikti statų šlaitą, ji tvirtai ten stovės ir ne tiek kentėdama, kiek savo noru pakels visa, kad ir kas atsitiktų. Ji žinos, kad bet koks vargas yra gamtos dėsnis ir kaip geras karys ištvers žaizdas, skaičiuos randus ir, perverta ieties, mirs, mylėdama vadą, už kurį žūva su senu pamokymu širdyje: sek dievu! 6. Daugelis skundžiasi, verkia ir vaitoja, jėga verčiami atlikti įsakytus darbus ir nenoromis pildo paliepimus. Kokia kvailystė!

Nejaugi geriau būti tempiamam negu pačiam sekti?! Dievaži, tik bepročiai ir neišmanantys savo būties sąlygų, ko nors trūkstant ar užgriuvus negandai, stebisi, silpnadvasiškai pakelia vargus, kurių pasitaiko ir geriesiems, ir blogiesiems. Turiu galvoje ligas, mirtis, luošumą ir kitus aukštyn kojom apverčiančius žmogaus gyvenimą dalykus. 7. Narsiai turime sutikti pasaulio dėsnių duotas kančias, prisiekti ištverti tai, kas tenka mirtingiesiems ir neliūdėti dėl to, ko patys negalime išvengti. Eame gimę priklausomi, laisvė yra klusnumas dievui.

XVI. 1. Taigi tikroji laimė glūdi dorybėje. Ką dorybė tau patars? Pirma, nei gėriu nei blogiu nevadinti to, kas neišplaukia nei iš dorybės, nei iš blogybės. Antra, būti atspariam ir tam blogiui, kuris kyla iš gėrio; stengtis, kiek tai leista, būti panašiam į dievą. 2. Kas tau žadama už tai? Dideli, beveik dieviški dalykai. Niekas tavęs nieko nevers, nieko nestokosi, būsi laisvas, saugus, nebaudžiamas, nieko veltui nebandysi, niekas tau nieko nedraus. Viskas vyks taip, kaip pageidausi, nieko neatsitiks prieš tavo valią, nuomonę ir norą. 3. „Tad kaip čia išeina? Ar dorybės pakanka laimingam gyvenimui?“ O kodėl gi jos turėtų neužtekti, tokios tobulos ir dieviškos? Net per daug. Ko gali trūkti visus troškimus nugalėjusiam žmogui? Ko reikia lauke tam, kurio turtas viduje? Tačiau dar tebesiekiančiam dorybės žmogui, net jei ir spėriai žengia pirmyn, kol tebevargsta su žemiškais reikalais, nenusimetęs šių pančių ir kitokių mirtingiesiems skirtų grandinių, reikia kažkokio likimo atlaidumo. Kuo jie visi skiriasi? Vieni vos pririšti, kiti prirakinti, treti prikaustyti. Didesnių dalykų siekiantis

žmogus pakyla aukščiau, atpalaiduoja grandines, jis dar ne laisvas, bet jau panašus į laisvąjį.

XVII. 1. Tačiau koks nors filosofijos plūdikas, kaip paprastai, gali pasakyti: „Kodėl tu drąsiau šneki negu gyveni? Kodėl ir nuolankesniais žodžiais kalbi su galingesniu, ir pinigus laikai būtinu daiktu, ir jaudiniesi dėl nuostolių, ir ašaroji, išgirdęs apie žmonos ar draugo mirtį, ir saugai gerą vardą, nerimsti dėl šmeižtų? 2. Kodėl tavo laukai geriau įdirbami, negu reikalauja natūralūs poreikiai? Kodėl pietaudamas nesilaikai savo taisyklių? Kodėl tavo indai spindi labiau nei derėtų? Kodėl tavo svečiai geria už tave patį senesnį vyną? Kam toks namo išplanavimas? Kam sodini medžius, teikiančius vien šešėlį? Kodėl tavo žmonos auskarai verti prašmatniausių namų? Kodėl vergai vilki brangiais drabužiais? Kam tau reikia įmantraus patarnavimo? Kodėl indai išdėstomi ne bet kaip, o pagal taisykles? Kam laikai mėsos pjaustymo meistrą?" Jei nori, gali dar pridurti: „Kodėl turi valdų užjūryje, ir dar tiek daug, kad net ir pats nesusigaudai? Kodėl taip begėdiškai esi apsileidęs, kad nepažįsti keleto savo vergų, arba esi toks turtingas, kad turi jų daugiau nei gali įsidėmėti?" 3. Paskui aš dar pridėsiu, radęs daugiau priekaištų sau, negu tu tikiesi. Dabar tik šitaip atsakysiu. Aš nesu išminčius ir, pasotindamas tavo piktą džiaugsmą, sakau, jog juo ir nebūsiu. Reikalauk iš manęs, kad būčiau ne lygus su geriausiais, bet geresnis už bloguosius. Man užtenka, kad kasdien atsisakau kokios nors ydos ir peikiu savo klaidas. 4. Aš dar neišgijau ir neišsigydysiu, aš ruošiu lengvinančias priemones nuo savo ligos, o ne tikrus vaistus.

Esu patenkintas, jei priepuoliai retesni ir mažiau kamuoja. Nors aš ir raišas, bet, palyginti su jumis, esu greitakojis. Aš čia neginu savęs. Esu nugrimzdęs visokių ydų gelmėn. Ginu tą žmogų, kuris yra šio to pasiekęs.

XVIII. 1. Sakai: „Vienaip kalbi, kitaip darai". Didžiausi niekšai, kiekvieno doro žmogaus priešai priekaištavo Platonui, Epikūrui, Zenonui. O juk visi šie dėstė, ne kaip jie gyvena, bet kaip reikia gyventi. Aš kalbu apie dorybę, o ne apie save, ir kai prikišu ydas, pirmiausia prikišu sau. Kai galėsiu, gyvensiu taip, kaip reikia. 2. Jūsų nuodingas, piktas džiūgavimas neatbaidys manęs nuo gėrio, ir tas užkratas, kuriuo šlakstote kitus ir žudotės patys, man nekliudys be perstojo girti ne tokį gyvenimą, kokį gyvenu, o tokį, kokį reikia gyventi, nesutrukdys garbinti ir iš tolo šliaužti paskui dorybę. Nejau galiu laukti, kad nieko neįžeis piktanoriškumas, nepagailėjęs nei Rutilijaus, nei Katono? Visi jiems atrodys per daug turtingi, jei kinikas Demetrijas neatrodo per didelis skurdžius. Beje, šis tvirtas vyras, kovojąs prieš visus prigimties poreikius, daug vargingesnis negu kiti kinikai, nes anie draudė turėti, o jis – ir trokšti. Na, o šie sako, kad jis nėra visiškas skurdžius. Tačiau tu juk matai: jis paskelbė ne dorybės, o neturto pažinimą.

XIX. 1. Jie sako, jog epikūrininkas filosofas Diodoras, kuris prieš keletą dienų nusižudė persipjaudamas gerklę, pasielgė ne pagal Epikūro mokslą. Vieni tame jo poelgyje įžvelgia beprotybę, kiti – staigų būdą. O juk šis laimingas ir grynos sąžinės vyras, išeidamas iš gyvenimo, išsiteisino, pagyrė uoste atsidūrusio ir pritvirtinusio prie inkaro laivą keleivio ramybę, tardamas (šių žodžių nenorite klausytis, lyg jums reikėtų tą patį daryti):

Nugyvenau ir likimo skirtąjį laiką praleidau⁵.

2. Apie vieno gyvenimą, o kito mirtį samprotaujate, aplodami didžių, ypatingos šlovės nusipelniusių vyrų vardus, lyg maži niekingi šuniūkščiai, sutikę nepažįstamus žmones. Jums apsimoka, kad niekas neatrodytų geras, tarsi svetima dorybė būtų priekaištas dėl visų jūsų klaidų. Pavydžiai lyginate taurios dvasios spindesį su savo purvu, nesuprasdami, kokią žalą sau darote. Jei paskui dorybę sekantys žmonės yra gobšūs, gašlūs, garbėtroškos, kokie gi esate jūs, kurie nekenčiate vien dorybės vardo? 3. Sakote, kad niekas nesielgia taip, kaip kalba, ir negyvena pagal savo pamokymų pavyzdį. Kas čia nuostabaus, kad jie kalba apie stiprius, milžiniškus, išvengiančius bet kokių gyvenimo audrų dalykus? Kad jie bando nulipti nuo kryžių, prie kurių kiekvienas iš jūsų pats prisikala? Pasmerktas nusikaltėlis kybo ant vieno kryžiaus, o tie, kurie savanoriškai prisikala, – ant tiek kryžių, kiek turi aistrų. Jie piktžodžiauja, dygiai įžeidinėdami kitus. Manyčiau, jog nereikėtų jų liesti, jeigu kai kurie nuo savo kryžiaus neapspjaudytų praeivių.

XX. 1. „Filosofai nedaro taip, kaip kalba." Tačiau jie daug padaro tuo, kad kalba, kad nužymi garbingo gyvenimo gaires. Jei jie ir elgtųsi pagal savo žodžius, kas būtų už juos laimingesnis?! O kol kas nereikia niekinti gerų žodžių ir gerų minčių sklidinų širdžių. Reikia girti žmones, užsiiminėjančius sveikais dalykais, net jei tie užsiėmimai nedaro poveikio. 2. Kas čia nuostabaus, kad jie, priėję prie aukštikalnės, neužkopia į viršūnę? Bet jei esi vyras, vertink bandančius užkopti, net jei jie ir paslysta. Gerbtinas tas žmogus, kuris, matuodamas ne sa-

vo, bet apskritai gimties duotas jėgas, dvasios pastangomis bando siekti aukštų tikslų, mėgina ir svajoja apie didesnius už milžinų darbus. 3. Tas žmogus sau prisiekė: „Aš į mirtį žvelgsiu tokiomis pat akimis, kaip ir į komediją. Aš paklusiu vargams, kad ir kokie sunkūs jie būtų, kūną sustiprinęs dvasios jėgomis. Aš vienodai niekinsiu ir esamą, ir nesamą turtą, neliūdėsiu, jei jis atsidurs kitur, nesididžiuosiu, jei žėrės šalia manęs. Aš abejingai žvelgsiu ir į besiartinantį, ir į tolstantį likimą. Aš į visas šalis žiūrėsiu, kaip į savo, o į savo – kaip į visų. Aš gyvensiu, galvodamas, jog esu gimęs dėl kitų, ir už tai dėkosiu gamtai. Ar galėjo ji man duoti geresnį likimą?! 4. Mane vieną padovanojo visiems, man vienam – visus. Ką turėsiu, nei saugosiu, nei švaistysiu, manydamas, jog didžiausias mano turtas – tai deramai išdovanotos dovanos. Jas vertinsiu ne skaičiumi ir svoriu, bet gaunančiojo kokybe. Nusipelniusiam žmogui niekada nebus duota per daug. Kiekvienas darbas man bus sąžinės, o ne garbės reikalas. Kad ir ką daryčiau, darysiu taip, lyg žiūrėtų visa tauta. 5. Valgymo ir gėrimo tikslas bus prigimties poreikių patenkinimas, o ne pilvo prikimšimas ir ištuštinimas. Draugams būsiu malonus, priešams atlaidus ir kuklus, gerą darbą atliksiu neprašytas. Savo tėvyne laikysiu visą pasaulį. Jį valdo dievai, jie yra virš manęs, aplink mane, jie – mano darbų ir žodžių vertintojai. O jei kada gamta vėl panorės atsiimti gyvybę arba protas prabils apie tai, išeisiu, parodęs, kad mylėjau gryną sąžinę, taurius užsiėmimus, neribojau niekieno, pirmiausia – savo, laisvės". Kas numatys sau tokį tikslą, norės ir sieks, tas prasiskins kelią pas dievus. O anas gal jo ir nepasieks, bet bus

kritęs dėl užmojo didžio".

6. Jūs, kurie nekenčiate dorybės ir jos puoselėtojų, nedarote nieko nauja. Taip bijo saulės ligotos akys, taip vengia žibančios dienos nakties gyviai: akinami pirmųjų spindulių, jie skuodžia į savo landynes ar, bijodami šviesos, slepiasi bet kokiuose plyšiuose. Maurokite, mankštinkite nelaimingą liežuvį, šmeiždami doruosius pulkite, kąskite, greičiau dantis išsilaužysite negu įkąsite.

XXI. 1. „Kodėl tas filosofijos mylėtojas gyvena taip turtingai? Kodėl sako, jog turtus reikia niekinti, bet jų turi? Kodėl niekina sveikatą, bet kruopščiausiai ją saugo ir trokšta kuo geriausios? Muilo burbulu laiko ištrėmimą, pareikšdamas: „Kas čia bloga, kad persikeliu?" Tačiau, jei gali, senatvės sulaukia tėvynėje. Sako, jog nėra jokio skirtumo tarp ilgesnio ir trumpesnio gyvenimo, tačiau, jei niekas netrukdo, stengiasi prailginti amžių ir gerokai nukaršęs mėgaujasi nesukriošusia senatve". 2. Bet juk išmintius sako, kad šituos dalykus reikia niekinti ne tam, kad jų neturėtume, o kad nesijaudintume dėl jų. Jis ne visiškai jų atsisako, bet neliūdi jų netekęs. O likimui juk daug saugiau padėti turtą ten, iš kur jis gali atsiimti be valdytojo dejonių. 3. Markas Katonas gyrė Kurijų, Korunkanijų ir tuos laikus, kai pilietis, turėdamas keletą sidabro gabaliūkščių, gaudavo cenzoriaus pastabą, o juk pats Markas Katonas turėjo keturiasdešimt milijonų sestercijų. Aišku, jis negalėjo lygintis su Krasu, bet turėjo daugiau negu cenzorius Katonas. Juos palyginus išeis, kad Katono Jaunesniojo ir Katono Vyresniojo turto skirtumas buvo didesnis negu Katono Jaunesniojo ir Kraso. Ir jei jam būtų tekę dides-

ni turtai, nebūtų atsisakęs. 4. Mat išminčius nemano esąs nevertas likimo dovanų. Nemėgsta turtų, bet vertina juos labiau negu skurdą, ne į širdį, o į savo namus įsileisdamas; neišmeta atėjusių, o saugo, norėdamas didesnes lėšas skirti įgyti dorybei.

XXII. 1. Nėra abejonių, kad, turėdamas daugiau lėšų, išmintingas vyras turi daugiau galimybių tobulinti savo dvasią būdamas turtingas, o ne skursdamas. Skurdžiui būdinga viena dorybės rūšis: nepasiduoti klaidoms ir priespaudai, o turtuoliui plačiai atsiveria vartai į susivaldymą, geradarystę, uolumą, mokėjimą tvarkytis, didžiadvasiškumą. 2. Išminčius nepeiks savęs dėl žemo ūgio, tačiau norėtų būti aukštas ir tiesus. Jis jausis sveikas ir su negalios prispaustu kūnu be vienos akies, tačiau labiau norėtų kūno tvirtybės. Žinodamas, kad jo siela sveikesnė už kūną, pakęs prastą sveikatą, bet trokš kuo geriausios. 3. Nors [sako], jog kai kurie dalykai iš esmės nėra svarbūs, tačiau jie šiek tiek prideda prie nuolatinio [ir] iš dorybės kylančio pasitenkinimo. Turtai išminčių džiugina taip, kaip jūrininką palankus ir stiprus vėjas, kaip geras oras, kaip atokaita žiemą. 4. Nė vienas išminčius (turiu galvoje stoikus) neteigs, jog net tie dalykai, kuriuos vadiname beskirčiais, turi šiek tiek svarbos, o kai kurie yra ir už kitus svarbesni. Vieni jų užsitarnauja šiek tiek pagarbos, kiti – daug. 5. Turėk galvoje: turtai yra tarp svarbesnių. Prikiši: „Kodėl iš manęs tyčiojiesi, jei jie tau tą patį reiškia, ką ir man?" Žinok, ne tą patį. Pradingę turtai man neneša nuostolio, be jų pačių aš nieko neprarandu, o tu apstulbtum, atrodytum pats savęs netekęs, jei jie tave paliktų. Man

turtai tik šį tą reiškia, tau jie – svarbiausias dalykas. Pagaliau aš – turtų valdovas, tu – jų vergas.

XXIII. 1. Liaukis draudęs filosofams turėti pinigų, nes niekas dar nenubaudė išminčiaus skurdu. Teturi filosofas krūvas turtų, bet jie iš niekieno neatimti, neapšlakstyti svetimu krauju, jie įgyti be skriaudos, ne šlykščiu būdu. Jie garbingai ateina ir garbingai leidžiami, dėl jų niekas nedūsauja, nebent pavyduolis. Didink juos kiek nori, liks garbingi. Daug kas norėtų, kad tie turtai būtų jo, bet niekas negalės pasakyti, kad jie jo yra. 2 Išminčius neatstums likimo dosnumo ir garbingai įgytu turtu nei girsis, nei raus dėl jo. Tačiau turės kuo pasigirti, jei, atidaręs duris ir įleidęs piliečius, galės ištarti: „Kas atpažins savo daiktą, teišsineša". Didis ir nepaprastai turtingas tas vyras, jei šitaip pasakys ir jei po šių žodžių jam liks tiek pat, kiek turėjo. Dar kartą kartoju: jei jis ramiai be baimės leis žmonėms daryti kratą, jei niekas nieko savo pas jį neras, drąsiai ir viešai tesivadins turtuoliu. 3. Išminčius nė vienai nedorai įgytai dešimtinei neleis peržengti savo slenksčio, bet neniekins didelių turtų – likimo dovanos ir dorybės vaisiaus. Kodėl jis turėtų neleisti jų į gerą vietą? Tegu ateina, apsigyvena. Nei girsis jais, nei slėps. Pagyros yra buko pasipūtėlio savybė, o slapstymas – baikštaus menkystos, kuris dedasi turįs kišenėje kažin kokį lobį. Ne, kaip sakiau, neišmes turto iš namų. 4. Ką kalbės, taip darydamas? „Turtai nenaudingi?" Ar: „Nemoku jais naudotis?" Kaip, galėdamas ir pėsčias nukeliauti, jis geriau važiuos važiuotas, taip, jei galės būti turtingas, norės toks būti. [Bet] valdys turtus lyg lengvus ir trapius daiktus taip, kad nei

kitiems, nei jam pačiam nebūtų sunkenybė. 5. Jis dovanos... Ko pastatėte ausis? Ko ištiesėte rieškučias? Dovanos arba doriesiems, arba tiems, kuriuos galės padaryti dorus. Dovanos, labai atidžiai apsižvalgydamas, išrinkdamas vertingiausius ir prisimindamas, jog turi sau duoti išlaidų ir pajamų sąskaitą. Dovanos tik dėl teisingų ir girtinų priežasčių, nes nesėkmingas dovanojimas yra gėdingas praradimas. Jo kišenė bus pasiekiama, bet neskylėta, iš jos daug išeis, bet nieko neiškris nejučiomis.

XXIV. 1. Jei kas mano, jog dovanoti lengva, klysta. Šis dalykas yra nepaprastai sunkus, jei žmogus skirsto sąmoningai, o ne švaisto šen bei ten. Vienam duodu, kad būtų vertas, kitam grąžinu skolą, trečiam padedu, ketvirto pasigailiu[10]. Kai kam pataisau piniginius reikalus, kad vargas verto žmogaus nepaklaidintų ar nepasiglemžtų. Vieniems neduosiu, nors jiems trūksta, nes jei ir duočiau, jiems vis tiek trūktų, antriems pasiūlysiu, tretiems primygtinai įsprausiu. Čia negaliu švaistytis ir niekada taip stropiai neužsirašau į skolos knygas, kaip dovanodamas. 2. „Nejaugi,– klausi tu, – dovanoji tam, kad atsiimtum?" Kad nežūtų. Dovana tegu bus ten, iš kur ji neprivalo, bet gali būti susigrąžinta. Geradarystė tegu bus panaši į giliai paslėptą lobį, kurį išsikasi tik tuomet, kai būtinai prisireiks. 3. Turtingas vyras ir namuose turi dideles galimybes geradarystei. Kas rodys dosnumą tik vilkintiems togomis? Prigimtis man liepia būti naudingam žmonėms. Vergams ir laisviesiems, kilmingiems ir atleistiniams, turintiems tikrąją laisvę ar tik draugų akivaizdoje duotą. Nejaugi tai svarbu? Proga geradarystei atsiras visur, kur tik sutiksi žmogų. Taigi

išminčius gali leisti savo pinigus ir namuose rodydamas dosnumą, nes dosnumą vadiname *liberalitas* ne todėl, kad apdovanojami laisvieji, bet todėl, kad plaukia iš laisvos sielos[11]. Išminčius niekada neduoda piktadariams ir nedorėliams, bet jo dosnumas neišsenka ir radęs vertą žmogų, liejasi upeliu.

4. Taigi neiškreipkite garbingai, drąsiai, įkvėptai išminties mylėtojų sakomų žodžių prasmės. Įsidėmėkite: vienas dalykas yra išminties mylėtojas, kitas – išminčius. Pirmasis tau pasakys: „Kalbu apie kilnius dalykus, bet kol kas skęstu aibėje ydų. Netaikyk man mano taisyklių. Save tobulindamas ir formuodamas, iškeliu aukštą idealą; jei pasieksiu ką užsibrėžęs, reikalauk, kad darbai atitiktų žodžius". Pasiekęs žmogui skirtą aukščiausiąjį gėrį, kitaip kalbės su tavimi, jis pasakys: „Visų pirma neprivalai sau leisti vertinti geresnių už save. Aš jau esu nepatikęs niekšams, o tai – teisumo įrodymas. 5. Bet tau pateiksiu ataskaitą, kad neatstumiu jokio mirtingojo. Klausyk, ką žadu, kaip ką vertinu. Neigiu, kad turtai yra gėris. Jei jie būtų gėris, darytų žmones gerus. Kadangi daiktas, kurį turi ir nedorėliai, negali būti pavadintas gėriu, aš turtų taip ir nevadinu, tačiau pripažįstu, jog jie turėtini ir teikia daug gyvenimo patogumų.

XXV. 1. Taigi klausykite, kaip čia išeina, kodėl turtų nepriskiriu prie gėrio, ir ką kita juose įžvelgiu negu jūs, nors abeji sutariame, kad jų reikia. Atvesk mane į labiausiai pertekusius namus, padėk sočiai aukso ir sidabro, aš nepradėsiu žavėtis savimi, nes, būdami pas mane, jie nėra manyje. Perkelk mane ant Rąstinio tilto[12], nusviesk tarp elgetų, neniekinsiu savęs, sėdėdamas ša-

lia ištiesusių ranką išmaldai pavargėlių. Nesvarbu, kad trūks duonos riekės, jei netrūks galimybės numirti. Tad kaip? Žinoma, aš labiau norėčiau anų spindinčių namų negu tilto. 2. Padėk mane tarp puikių baldų, skoningoje aplinkoje, nemanysiu esąs laimingas, dėvėdamas minkštą apsiaustą ar guldydamas svečius ant purpurinių užtiesalų. Pakeisk patalus, nebūsiu nelaimingas, dėdamas pavargusią galvą ant šieno pagalvės, gulėdamas ant čiužinio iš cirko nendrių[13], kyšančių pro suplyšusią drobę. Tad kaip? Žinoma, labiau norėčiau pasirodyti žmonėms apsivilkęs pretekstą[14] ir nurodinėjąs priežastis, negu nuogais pečiais arba *** 3. Tegu visos dienos būna mano trokštamos, tegu naujos eina, nespėjus atsidžiaugti senomis, ne dėl to sau patiksiu. Pakeisk malonius laikus priešingais, tegu sielą iš ten į čia blaško nuostoliai, gedulas, puolimai, tegu kiekviena valanda bus sklidina aimanų, nesakysiu esąs varguose atsidūręs vargšas, nekeiksiu kurios nors dienos; juk esu numatęs, kad nė viena man nebus juoda. Tad kaip? Žinoma, labiau norėčiau tramdyti džiaugsmus nei malšinti skausmus". 4. Tasai Sokratas tau kalbės taip: „Padaryk mane visų genčių nugalėtoju, tegu malonus Liberio vežimas veža triumfuojantį mane nuo kraštų, kur pateka saulė, iki Tebų[15], tegul manęs karaliai [penatų] teisių[16] klausia, tvirtai būsiu įsitikinęs, jog esu žmogus, visų lyg dievas klausiamas patarimo. Šalia šios tokios aukštos viršūnės padėk staigų kritimą į bedugnę: svetimame krašte tempdamas neštuvus su pavergėjų grobiu[17], didinsiu išdidaus ir žiauraus nugalėtojo šlovę. Varomas paskui triumfo vežimą, nesijausiu menkesnis, kaip pats jame važiuodamas. Tad kaip? Žinoma, labiau norėčiau nugalėti negu

patekti į nelaisvę. 5 Niekinsiu visą likimo karalystę, bet jei bus galima pasirinkti, imsiu iš jos tai, kas geriau. Kad ir kas man tektų, taps gėriu, bet norėčiau, kad ateitų lengvesni, malonesni, mažiau kamuojantys dalykai. Nesitikėk, kad dorybes galima kaip nors pasiekti be vargo, tačiau vienoms reikia botago, kitoms – žąslų. 6. Kaip kopiančio į kalną kūnas turi išsilaikyti ant šlaito, taip kai kurios dorybės jau yra ant šlaito, kai kurios tik pradeda lipti. Be abejo, ropščiasi, stengiasi, braunasi kantrybė, stiprybė, ištvermė ir kitos sunkumams besipriešinančios ir likimą pajungiančios dorybės. 7. Kaip čia išeina? Ar neaišku, jog nuokalne eina dosnumas, saikingumas, švelnumas? Jie apsaugo sielą nuo nuosmukio, o anksčiau minėtos dorybės smarkiai ragina ir skatina. Taigi skurde pasitelkime mokančias kautis, stipresnes, o turtuose – uolesnes, galinčias žengti su našta ir nelygioje vietoje. 8. Taip padalijęs, labiau norėčiau naudotis ramesnėmis negu tomis, kurios sunkia kraują ir prakaitą. „Taigi, – sako išminčius, – ne aš kitaip gyvenu negu kalbu, bet jūs kitaip girdite, jūsų ausis pasiekia tik žodžių garsas, neieškote jų prasmės".

XXVI. 1. „Tad koks skirtumas tarp manęs kvailio ir tavęs išminčiaus, jei abu norime turėti?" Didžiausias. Išmintingam vyrui turtai tarnauja, kvailį – valdo; išminčius turtams nieko neleidžia, o jums turtai leidžia viską. Tarytum kas būtų pažadėjęs, jog jie amžinai bus jūsų, jūs priprantate prie savo lobių ir prisirišate, o išminčius tuomet labiausiai pratinasi prie skurdo, kai skęsta turtuose. 2. Karvedys niekuomet taip nepasitiki taika, kad nesiruoštų karui: jis paskelbtas, net jei mūšiai

nevyksta. O jus verčia ragu dangų rėžti gražūs namai, tarytum jie negalėtų nei sudegti, nei sugriūti, jūs stulbstate prieš visokias gėrybes, tarytum jų neištiks joks pavojus, lyg jos bus stipresnės už visa kita, ką sunaikinti likimas turi jėgų. 3. Dykinėdami žaidžiate su turtais, nenumatydami jų keliamų pavojų. Panašiai apsupti svetimų kraštų žmonės, nepažindami karo prietaisų, tingiai stebi apgulėjų darbą, nesuprasdami, kam reikia tų tolėliau renčiamų statinių[18]. Tas pat išeina ir jums: apkerpėjate tarp savo reikalų ir negalvojate, kiek pasirengusių pasičiupti vertingą grobį negandų gresia iš visų pusių. 4. Kad ir kas nusineštų išminčiaus turtus, jam paliks visą lobį, nes jis gyvena, džiaugdamasis dabartimi ir ramus dėl ateities. „Nieko tvirčiau, – sako tasai Sokratas ar koks nors kitas, turintis tokią pat teisę ir galią į žmonių reikalus, – sau neįsikaliau, kaip įsitikinimo nepakreipti savo gyvenimo pagal jūsų nuomonę. Surinkite visus savo įprastus žodžius, man atrodys, jog tai ne vainojimai, o vargšų kūdikių zirzimas". 5. Šitaip kalbės tas, kuriam teko išmintis, kuriam nepažįstanti ydų širdis įsako barti kitus ne iš neapykantos, bet norint pagydyti. Jis dar pridurs: „Tai, kad manęs nevertinate, yra bloga ne man, bet jums, nes žmogus, šaukiąs, jog nekenčia dorybės ir puoląs ją, neteikia jokios vilties. Neįžeisite manęs, kaip dievų neįžeidžia aukurų griovėjai. Bet blogas tikslas ir sumanymas atsiskleidžia ir ten, kur negali pakenkti. 6. Jūsų zaunijimai mane paliečia tiek, kiek Maloningąjį Didįjį Jupiterį poetų paikystės. Vienas jam sparnus pritaisė, kitas ragus, trečias nupiešė jį svetimaujantį ir namie nenakvojantį, ketvirtas – žiaurų dievams, penktas – neteisingą žmonėms, šeštas – kilmingųjų

ir net giminaičių grobiką, septintas – tėvažudį, iš tėvo paveržusį karaliaus valdžią. Tokie jų veikalai nepadarė nieko kito, tik žmonėms, patikėjusiems, kad dievai yra tokie, pašalino nuodėmės gėdą. 7. Nors manęs ir nepaliečia šie jūsų užgauliojimai, tačiau jūsų labui raginu jus: gerbkite dorybę, patikėkite tais, kurie šaukia ilgai ėję paskui ją kaip kažką didinga, kviečia sekti kaip paskui kasdien vis didingiau atrodantį dalyką ir garbinkite ją kaip dievus; o jos skelbėjus – kaip pranašus. Kam nors užsiminus apie tuos šventuosius raštus, pagarbiai tylėkite. Šis žodis nėra kilęs iš žodžio „pagarba"[19], kaip daugelis mano; jis įsako tylėti, kad būtų galima deramai atlikti apeigas, kad niekas nepašnibždėtų kokio netinkamo žodžio; daug svarbiau jums įsakyti, kad tuomet, kai skelbiama toji pranašystė, atidžiai klausytumėte prikandę liežuvius. 8. Kai koks nors purtantis sistrą[20] žmogėnas meluoja įsakytas, kai kitas, susimanęs nukirsti savo dilbius, kadaruojančia rankos dalimi susikruvina žąstus ir pečius, kai kokia nors keliais šliaužiojanti moteris urzgia, kai drobiniais marškiniais apsivilkęs lauru vainikuotas senis vidury dienos nešdamasis deglą sušunka, kad koks nors dievas yra supykęs, jūs visi subėgate ir klausotės jų ir, kartu maitindami buką siauraprotystę, sakote, jog jis yra dievo siųstas[21].

XXVII. 1. Štai Sokratas iš kalėjimo, kurį įeidamas apvalė ir padarė garbingesnį už visas kurijas, šaukia: „Kokia beprotybė, kokia priešiška dievams ir žmonėms prigimtis yra polinkis šmeižti dorybes ir piktais žodžiais įžeidinėti šventenybes! Jei galite, girkite geruosius, jei ne, eikite toliau. Jei norite lavinti savo šlykštų saviva-

liavimą, pulkite vieni kitus. Nesakau, kad šventvagiškai elgiatės, užgauliodami dangų, bet bergždžiai stengiatės. 2. Kadaise Aristofanas iš manęs šaipėsi, visa komedijų rašytojų gauja laidė nuodų pertvinkusius sąmojus, bet mano dorybė žėrėte sužėrėjo dėl to, kad buvo puolama. Jai apsimoka būti visiems rodomai ir bandomai, nes žmonės geriau suvokia jos didystę, kai smogę pajunta jos jėgas. Akmens tvirtybę žino tik jo skaldytojai. 3. Aš stūksau kaip išsikišusi į jūrą uola, kurią be perstojo plaka iš visur suplaukusios bangos, tačiau nei nustumia, nei per amžius daužydamos sunaikina. Šokinėkite į akis, puldinėkite, nugalėsiu kantrybe. Trenkdamas tvirtai ir nenugalimai kliūčiai, kiekvienas pats sau duobę kasasi. Todėl pasiieškokite kokios nors minkštos ir paslankios medžiagos, į kurią galėtų įsmigti jūsų ietys. 4. Jūs turite laiko iššniukštinėti kitų trūkumus ir bet ką teisti: „Kodėl šio filosofo prabangūs namai? Kodėl prašmatnūs jo pietūs?" Ant kito pastebite šiaudą, o ant savęs ir vežimo nematote. Panašiai išeitų, jei koks nors raupsuotasis juoktųsi iš puikaus kūno apgamų ar intapų. 5. Prikiškite Platonui, kad prašė pinigų, Aristoteliui, kad ėmė, Demokritui, kad nepaisė, Epikūrui, kad išleido[22], man primeskite Alkibiadą ir Faidrą[23], jūs, kurie būtumėte labai laimingi, jei kada tektų pamėgdžioti mano ydas. 6. Kodėl verčiau nepažvelgiate į iš visų pusių apsiautusias savo blogybes, vienas – gadinančias odą, kitas – spirginančias pačią širdį? Žmogui nėra duota tiek daug (net jei nesuvokiate savo padėties), kad turėtumėte marias laisvo laiko, ir jo užtektų plakti liežuviais geresniuosius.

XXVIII. Šito nesuprasdami, savo likimui pritaikote svetimą veidą, kaip tie, kuriems pramogaujant cirke ar

teatre, namuose kas nors numiršta, bet jie dar nežino. O aš, žvelgdamas iš aukščiau, matau, kokios audros gresia jums veikiai pratrūkus debesiui arba jau visai arti prisėlino, pasiruošusios pasigrobti jus ir visa, ką turite. Nejau tai dar tik bus? Ar ne dabar, net jei dar nejaučiate, kažkoks viesulas sukioja ir ritinėja vienu sykiu tų pačių dalykų ir vengiančias, ir siekiančias jūsų sielas, tai aukštai pakeldamas, tai į bedugnę nublokšdamas?!

Aštunta dialogų knyga
Serenui

APIE POILSĮ
De otio

I.[28.] 1. *** didžiai pritardami, perša mums ydas. Net jei nesiektume kitų sveikų tikslų, naudinga bus pasitraukti dėl paties poilsio. Po vieną esame geresni. Kaip galima pasitraukti pas geriausius vyrus[1] ir išsirinkti tam tikrą pavyzdį, pagal kurį tvarkytume gyvenimą? Tai įmanoma, tik atsisakius veiklos. Tik tuomet įgyjama tai, kas vienąsyk patiko, kai, minios padedamas, neįsiterpia joks asmuo, galintis iškreipti dar netvirtą sprendimą. Tik tuomet vienodai ir lygiai žengs mūsų gyvenimas, dabar plėšomas įvairiausių ketinimų. 2. Be kitų blogybių, blogiausia yra ta, kad keičiame pačias ydas. Mums net netenka pabūti susigyvenus su blogiu. Patinka tai viena, tai kita, tąsomės dėl to, kad mūsų sprendimai ne tik iškreipti, bet ir lengvabūdiški, plūduriuojame, metę viena, čiumpame kita, paliekame, ko troškome, siekiame, ką palikome. 3. Vyksta begalinė troškimų ir graužimosi kaita, visiškai priklausome nuo svetimų sprendimų, ir geriausia atrodo tai, ko daugelis siekia ir giria, o ne tai, ką reikia girti ir siekti. Nežiūrime, koks kelias iš tiesų, – geras ar blogas, bet vertiname jį pagal daugybę pėdsakų, tarp kurių, beje, nėra grįžtančiųjų pėdų[2].

4. Pasakysi man: „Ką čia išdarinėji, Seneka? Išduodi šalininkus? Juk jūsų stoikai kalba: „Iki paskutinės gyvenimo ribos būsime veiklūs, nesiliausime stengęsi dėl bendro labo, padėję atskiriems asmenims, senatvėje pagelbėję net nedraugams. Juk mes neleidžiame metams atsikvėpti ir, kaip sako anas nepaprastai iškalbingas vyras,

mokame žilę paslėpt po šalmu[3].

Tai mes, kurie prieš mirtį nė truputėlio nepasiilsime, ir, jei aplinkybės leidžia, stengiamės, kad net mirtis nebūtų neveikli". Kam tarp pagrindinių Zenono teiginių mums dėstai Epikūro pamokymus? Kodėl perbėgi taip nerangiai, jei tau gėda šalininkų?" 5. Kol kas atsakysiu taip: „Ar nieko daugiau nenori, tik kad būčiau panašus į savo vadovus? Puiku! – Eisiu ne ten, kur jie mane siuntė, bet ten, kur vedė".

II. [29.] 1. Dabar įrodysiu, kad aš neatskylu nuo stoikų pamokymų, nes jie patys neatskilo nuo saviškių, tačiau man būtų galima puikiausiai atleisti, net jei sekčiau ne jų pamokymais, o pavyzdžiais. Šį teiginį padalysiu į dvi dalis. Pirmiausia, išdėstysiu, kaip koks nors atsiskyrėlis nuo ankstyvo amžiaus gali visiškai atsidėti tiesos stebėjimui, ieškoti gyvenimo prasmės ir ja naudotis. 2. Paskui, kaip tai tikrai teisėtai gali daryti jau nusipelnęs atlyginimo, bebaigiąs amžių žmogus. Kaip mergelės vestalės, jis gali imtis kitokio triūso. Be metų, skirtų pareigoms, iš pradžių jos mokosi atlikti apeigas, o vėliau moko kitas[4].

III. [30.] 1. Parodysiu, kad stoikai tam taip pat pritaria. Taip elgsiuosi, ne norėdamas pareikšti, jog neda-

ryti nieko, kas neatitiktų Zenono ar Chrisipo pasakymų – man įstatymas, bet kad pats dalykas leidžia priimti jų nuomonę. Mat visuomet tik vieno nuomonei pritariantis žmogus yra ne kurijoje, o partijoje. O kad viskas būtų pastovu, tiesa atvirai pripažįstama, kad nekeistume nė vieno nutarimo! O dabar su pačiais mokytojais ieškome tiesos. 2. Dėl šio dalyko abi mokyklos, epikūrininkų ir stoikų, labai nesutaria, bet vis dėlto abi siunčia į poilsį, tik skirtingais keliais. Epikūras sako: „Išminčius nesiims valstybės reikalų, nebent kas tam sutrukdytų". Zenonas sako: „Išminčius imsis valstybės reikalų, nebent kas tam sutrukdytų". 3. Vienas siekia poilsio dėl nusistatymo, kitas – dėl priežasties. Toji priežastis apima daug: jei valstybė smarkiai pagedusi ir nebeįmanoma jai pagelbėti, jei ji užimta blogųjų, išminčius nesistengs veltui, nešvaistys savęs, nieko negalėdamas padėti. Jei autoritetas mažas, jei stinga jėgų, jam neverta imtis valstybės reikalų. Tas pat, jei kliudo sveikata. 4. Kaip sukiužusio laivo neišvestų į jūrą, kaip tapęs luošu neužsirašytų į kariuomenę, taip jis nesileis į kelią, kurį žino esant neparankų. Dar nieko nebandęs naujokas, prieš patirdamas audras, taip pat gali saugiai patūnoti, be perstojo atsidėjęs geriesiems menams, išsireikalauti neragauto poilsio ir garbinti dorybes. Tuo leista užsiimti ir visiškai nemėgstantiems krutėti. 5. Juk iš žmogaus reikalaujama, kad būtų naudingas daugeliui žmonių, jei įmanoma. Jei ne, – kai kuriems. Jei ne, – artimiausiems. Jei ne, – sau. Mat save darydamas naudingą kitiems, jis dirba visų labui. Kaip save gadindamas žmogus kenkia ne tik sau, bet ir visiems tiems, kam geresnis tapęs galėtų padėti, taip kiekvienas savęs tobulintojas kitiems naudingas tuo, kad ruošiasi jiems pagelbėti.

IV. [31.] 1. Apglėbkime siela dvi bendruomenes: vieną didžiulę, iš tiesų bendrą. Ji apima ir dievus, ir žmones, joje nesižvalgome į šį ar aną kampelį, bet šalies sienas matuojame su saule. Antroji yra ta, kurioje mums teko gimti. Tai atėniečių, kartaginiečių ar kito miesto bendruomenė. Ji priklauso ne visiems žmonėms, o tik tam tikriems. Kai kas vienu metu darbuojasi abiejų valstybių, didesnės ir mažesnės, labui, kai kas pluša tik mažesniajai, kai kas – tik didesniajai. 2. Šiai didesniajai valstybei galime pasitarnauti ir pasitraukę į poilsį. Iš tiesų net nežinau, ar ne geriau poilsio metu tyrinėti, kas yra dorybė, ar ji viena, ar jų daug, ar geraisiais vyrais gimstama, ar pasidaroma, ar vienas yra šis, apimąs jūras ir žemes bei visa, kas yra jūrose ir žemėse, junginys, ar dievas pabėrė daug tokios rūšies kūnų, ar medžiaga, iš kurios viskas atsiranda, yra vientisa ir užpildyta, ar akyta ir tarp kietų dalelių esama tuštumos, kas yra dievas, ar jis nesikišdamas stebi savo kūriniją, ar ją valdo, ar apglėbęs ją iš išorės, ar persismelkęs per visa, ar pasaulis nemirtingas, ar priskaičiuotinas prie nepatvarių ir laikinų dalykų. Ką duoda dievui toks mąstytojas? Paliudija milžinišką jo darbą.

V. 1. Paprastai tvirtiname, jog aukščiausiasis gėris yra gyvenimas pagal prigimtį. Prigimtis mus sukūrė ir vienam, ir kitam: ir daiktams apmąstyti, ir veiklai. [32.] Dabar įrodykime pirmosios paskirties buvimą. Kaip? Ar nebus įrodyta, jei kiekvienas pasižiūrės, koks didelis jo pažinimo geismas, kaip jį sužadina kiekviena pasaka? 2. Kai kas leidžiasi į jūrą ir tolimiausios kelionės vargus kenčia dėl vienintelio atlygio – sužinoti kokį nors

pasaulio krašto slėpinį. Ta pati priežastis sutraukia žmones į reginius, ta pati verčia brautis ten, kur uždaryta, teirautis paslapčių, išvynioti senus ritinėlius, klausyti pasakojimų apie barbarų papročius. Gamta mums davė smalsią prigimtį ir, suvokdama savąjį meną bei grožį, pagimdė mus, tokių didingų pasaulio reginių žiūrovus. Ji būtų netekusi savo darbų vaisiaus, jei tokia didi, tokia skaisti, taip subtiliai padaryta, tokia spindinti, visokeriopai daili, rodytųsi vien dykumai. 4. Kad suvoktum, jog ji norėjo būti stebima, o ne tik apžvelgta, pažiūrėk, kokią vietą ji mums davė: padėjo vidurinėje savo dalyje ir leido dairytis aplink. Žmogų ne tik pastatė stačią, bet ir suteikė galimybę stebėti[5]. Kad jis gebėtų sekti žvaigždynus nuo patekėjimo iki laidos ir savo veidą gręžioti paskui visetą, galvą įtaisė aukštai ir uždėjo ant besisukiojančio kaklo. Paskui, išvedusi po šešis žvaigždynus per dieną ir po šešis per naktį, atskleidė visas savo puses, kad per akims duotus reginius sukeltų geismą siekti ir kitų dalykų. 5. Juk mes nematome tokio didingumo, koks yra iš tiesų, bet mūsų žvilgsnis susiranda tyrinėjimo kelią ir padeda jam pamatus: pradėjus nuo to, kas akivaizdu, reikia eiti prie neaiškumų ir rasti kažką senesnį už pasaulį. Iš kur išriedėjo tie šviesuliai, kokia buvo visatos būklė prieš išsisklaidant atskirybėms į dalis, koks tikslas išskyrė nugrimzdusius vienas į kitą ir susiliejusius elementus, kas viskam paskirstė vietas, ar sunkūs daiktai nusėdo, o lengvi pakilo dėl savo prigimties, ar, be kūnų įtampos ir svorio, kokia nors aukštesnė jėga nustatė atskiriems dalykams savą dėsnį. Ar tiesa (tuo labiausiai įrodoma, jog žmonės yra dieviškos dvasios), kad dalis tarytum kokiomis

žvaigždžių žiežirbomis nukrito į žemę ir įstrigo šioje svetimoje vietoje? 6. Mūsų mintys nesitenkina sužinojusios tai, kas rodoma iš išorės, jos perskrodžia dangaus statinius. Jos sako: „Naršome, kas yra už pasaulio: ar bedugnė tuštuma, ar savo sienomis apsiribojusi sritis. Koks būvis tų anapusinių reiškinių: ar beformiai ir susilieję, į visas puses užimantys tiek pat vietos, ar suskirstyti į tam tikras sutvarkytas sritis, ar prisišlieję prie šio pasaulio, ar toli nuo jo pasitraukę ir skrieja tuštymėje. Ar nedaloma yra tai, iš ko sudėta visa, kas yra ir bus, ar tai vientisa medžiaga ir keičiasi tik visa iš karto; ar elementai yra priešingi vieni kitiems, ar jie nesikauna, bet per priešybes tampa vieningi". 7. Tu, tai tyrinėti gimusi būtybe, paskaičiuok, kiek nedaug laiko (net jei visą atsikovos sau) gaus tas, iš kurio nieko neleista išplėšti lipšnumui, kuriam nieko nedingsta per nerūpestingumą, kuris šykščiai taupo savo valandas ir tolygiai žengia prie paskutinės žmogaus amžiaus ribos, kuriam likimas neišpurto nė vieno prigimties nustatyto reikalavimo. Žmogus pernelyg mirtingas nemirtingumui pažinti. 8. Taigi aš gyvenu pagal prigimtį tuomet, kai jai visiškai atsiduodu, kai ja žaviuosi ir garbinu. Prigimtis norėjo, kad daryčiau ir viena, ir kita: ir būčiau veiklus, ir skirčiau laiko mąstyti. Vykdau abu priesakus, nes mąstymo nebūna be veiklos.

VI. 1. „Bet svarbu, – sakai, – kad prie jo nežengtum dėl malonumo, kad siektumei daugiau nei begalinio mąstymo, nes tai labai saldus ir viliojantis užsiėmimas." Prieštaraudamas tau atsakau: taip pat svarbu, kaip nusiteikęs leidi piliečio gyvenimą. Gal be paliovos esi užsiė-

męs ir nepasiimi nė truputėlio laiko apžvelgti žmogiškiems ir dieviškiems reikalams? 2. Kaip negalima pritarti siekimui imtis veiklos, atmetus meilę dorybei ir be prigimties tobulinimo pateikti tarytum nuogus darbus (mat tai turi būti susimaišę ir susipynę), taip netobulas ir nerangus gėris yra į poilsį be veiklos numesta dorybė. Ten ji niekada neparodys to, ką išmoko. 3. Kas neigs, kad ji privalo savo tobulėjimą išbandyti darbe, ne tik galvoti, ką reikia daryti, bet kartais ir ranką pridėti, ir tai, kas buvo galvota, nuvesti į tiesą?! Tačiau jei pats išminčius nekaltas dėl gaišaties, jei trūksta ne veikėjo, bet veiklos, ar neleisi jam pabūti vienam su savimi? 4. Kaip nusiteikęs išminčius pasitrauks į poilsį? – Žinodamas, kad jis užsiims taip pat ir tuo, kas galėtų būti naudinga ainiams. Juk mes esame tie, kurie sakome, kad ir Zenonas, ir Chrisipas dabar nuveikė daugiau negu kad būtų vadovavę kariuomenėms, ėję aukštas pareigas, siūlę savo įstatymus. Jie ne vienai bendruomenei, bet visai žmonių giminei juos pasiūlė. Tad kaip čia išeina, kodėl toks poilsis netiktų geram vyrui? Juk, pasitraukęs iš veiklos, jis tvarkys būsimus amžius, sakys prakalbą ne keletui, bet visiems visų tautų žmonėms, tiems, kurie yra ir kurie bus. 5. Galų gale klausiu, ar Kleantas, Chrisipas ir Zenonas gyveno pagal savo pamokymus? Be abejo, atsakysi, jog jie gyveno taip, kaip reikalavo gyventi. Tačiau juk nė vienas iš jų netvarkė valstybės reikalų. „Jų likimas, – sakai, – buvo ne toks, be to, jie neturėjo rango, paprastai įgalinančio užsiimti valstybės reikalais." Bet jie jokiu būdu negyveno kaip tinginiai. Mat atrado, kad jų atilsis žmonėms gali duoti

daugiau naudos nei kitų lakstymas ir prakaitas. Taigi atrodo, jog jie nuveikė ne mažiau už veikiančius viešai.

VII. 1. Be to, yra trys gyvenimo rūšys; paprastai diskutuojama, kuri geriausioji. Pirmoji skiria laiką malonumams, antroji – mąstymui, trečioji – veiklai. Pirmiausia, atmetę ginčus, atmetę neištrinamą, kaip sakėme, neapykantą tarp skirtingų krypčių atstovų, pažiūrėkime, kaip visa tai, tik įvairiai pavadinus, veda prie to paties: nei malonumų gyrėjas apsieina be mąstymo, nei mąstymui tarnaujantysis apsieina be malonumų, nei gyvenimą paskyręs darbams veiklūnas apsieina be mąstymo. 2. „Didelis skirtumas, – sakai, – ar koks nors dalykas yra tikslas, ar tikslo priedas." Skirtumas iš tiesų didelis, tačiau vieno be kito nebūna: nei anas mąsto neveikdamas, nei šis veikia nemąstydamas, nei tas tretysis, apie kurį visi nekaip galvojame, giria nerangų malonumą, o tokį, kurį sąmoningai pasidaro tvirtą. 3. Taigi ir malonumų siekėjų grupuotė yra gana veikli. Kaipgi neveikli? Kai pats Epikūras sako, jog kada nors jis pasitrauks nuo malonumo ir sieks skausmo, gal arba malonumui grės graužatis, arba mažesnis skausmas bus pasirinktas vietoje sunkesnio. Kur suku, taip kalbėdamas? Noriu parodyti, kad mąstymas patinka visiems. Kiti jo siekia; mums jis – galutinė stotis, o ne pakeleivingas uostas.

VIII. 1. Pridėk dar [be to], kad pagal Chrisipo nuostatą galima gyventi, atsisakius veiklos. Nesakau, kad jis tik pakenčia poilsį, sakau, kad pasirenka. Mūsiškiai neleidžia išminčiui užsiimti jokiais valstybės reikalais. Koks skirtumas, kokiu keliu išminčius ateis į poilsį: ar todėl, kad jam trūksta valstybės, ar todėl, kad valstybei

jo trūksta, jei valstybė bus ne bet kur? Pasipūtus ieškant, visada jos trūks. Klausiu, kokios valstybės reikalų imsis išminčius. Ar atėniečių, kurioje pasmerkiamas myriop Sokratas, o Aristotelis pabėga, kad nebūtų pasmerktas[6]? Kurioje pavydas prislegia dorybes? Neleisi išminčiui imtis šios valstybės reikalų. 2. Ar išminčius imsis kartaginiečių valstybės, kur nuolatiniai maištai, kur laisvė pavojinga kiekvienam geriausiajam, teisingumas ir gėris laikomi per nieką, klesti nežmoniška kraugerystė priešų atžvilgiu, o savųjų – priešiškumas? Ir šios valstybės jis vengs. 3. Užsimojęs pereilioti visas, nerasiu tokios, kuri galėtų pakęsti išminčių ar išminčius ją. Jei nerandame savo vaizduotėje susikurtos valstybės, būtina visiems atsisakyti veiklos, nes niekur nėra to, ką galima būtų vertinti labiau už poilsį. 4. Jei kas nors sako, jog plaukiojimas yra puikiausias dalykas žemėje, o paskui liepia neplaukioti ta jūra, kur paprastai sudūžta laivai ir dažnai staiga pakyla audros, priverčiančios vairininką apsigręžti į kitą pusę, manau, šis patarėjas draudžia man atrišti laivą, kad ir kaip girtų plaukiojimą.

Devinta dialogų knyga
Serenui

APIE SIELOS RAMYBĘ
De tranquillitate animi

I. 1. (Serenas) Betyrinėjant išryškėjo, kad kai kurios mano ydos, Seneka, yra atviros, aiškios, tarytum ant delno padėtos, kai kurios neryškios ir slaptingos, kai kurios nenuolatinės, periodiškai sugrįžtančios. Šias pavadinčiau sunkiausiomis, puolančiomis kaip besibastantys aplink ir laukiantys progos priešai. Jos neleidžia nei palaikyti karo stovio padėties, nei nerūpestingai mėgautis taika. 2. Tačiau labiausiai pastebima mano būsena (kodėl negalėčiau tau lyg gydytojui prisipažinti tiesos?) yra štai kokia: nesu nei sąžiningai išsilaisvinęs iš to, ko bijojau arba nekenčiau, nei, antra vertus, šioms ydoms pasidavęs. Mano būklė nėra blogiausia, bet labai verksminga ir nekintanti: nei pakartas, nei paleistas. 3. Nekalbėk, kad visų ydų daigai gležni, o laikas jiems suteikia diržingumo ir kietumo. Puikiai žinau, jog verčiantys vargti dėl netikrų vertybių dalykai (turiu galvoje aukštą rangą, iškalbos šlovę bei visa kita, kas priklauso nuo svetimos nuomonės), pamažėle išauga, o tai, kas ugdo tikrąsias jėgas ir kas visa padažo patraukliais atspalviais, laukia metų metus, kol ilgas laikas pamažu uždeda spalvą. Bet aš bijau, kad visiems dalykams tvirtybės teikian-

tis įpratimas man šios ydos dar giliau neįsmeigtų. Ilgai bendraujant, pamilstama ir blogis, ir gėris. 4. Savo tarp tų dviejų būsenų svyruojančios ir nei prie teisingumo, nei prie klaidingumo nepasukančios sielos silpnumą galiu parodyti tau ne iš karto, bet išskirstęs dalimis. Pasakysiu, kas man esti, o tu nustatysi, kaip toji liga vadinasi. 5. Prisipažįstu, nepaprastai mėgstu saikingai gyventi: nepatinka nei dėl tuščio pasipūtimo gražiai užtiesiamas guolis, nei iš skrynios ištrauktas drabužis, nei suslėgtas į klostes ir kamuotas tūkstančiu kitų būdų, kad spindėtų[1], bet naminis, pigus rūbas, nei rūpestingai laikytas, nei baimingai nešiojamas. 6. Maistas patinka ne tas, kurį šimtai vergų gamino ir spokso valgant, ne prieš daugelį dienų užsakytas, ne daugybės tarnų patiektas, bet lengvai įgyjamas ir paprastas, neretas ir nebrangus, visur jo pilna, nekenkiąs nei kišenei, nei skrandžiui ir prarytas neišvemiamas[2]. 7. Tarnu renkuosi neišlavintą ir netašytą namuose užaugusį vergą, bevardžio meistro gamintą sidabrą vartoju paveldėtą iš savo kaimiečio tėvo, o stalą – ne žavintį žvilgsnį dryžių įvairove, ne garsėjantį mieste ir pritraukiantį išrankiausių žinovų būrius, bet pastatytą naudotis, tokį, prie kurio užklydusios nė vieno svečio akys negaiš mėgaudamosi ir neužsiliepsnos pavydu. 8. Nors gyvenu tuo visiškai patenkintas, bet perskrodžia širdį viena puiki jaunų vergų mokykla[3], puošniau nei iškilmingoms eisenoms aprengta ir auksu išpuošta nelaisvoji šeimyna, spindintis tarnų būrys, pertekę brangenybių namai ir, per visus plyšius išbirus turtams, žėrintys stogai, nuolatos prie gėrybių švaistytojų prikibusi palydovų minia. Ar dar priminti skaidrutėlio vandens sroves, tekančias aplink pokylių menes[4], ir tas

visas puošmenas atitinkančius valgius? 9. Mane, ateinantį iš ilgalaikės saikingos gyvensenos erdvės, iš visų pusių užplūsta smarkiai žėrinti, aplinkui skambanti prabanga. Mano rikiuotė truputėlį pradėjo svyruoti. Man lengviau prieš prabangą nukreipti sielą, o ne akis. Taigi grįžtu namo ne blogesnis, bet liūdnesnis, pradedu gūžtis menkavertėje savo aplinkoje, įsėlina tyli graužatis ir abejonė: gal anas gyvenimas geresnis. Tos mintys nepakeičia manęs, bet jos be perstojo man kala ir kala tą patį. 10. Man patinka vykdyti mokytojų įsakymus ir būti valstybės reikalų sūkuriuose, patinka aukštos pareigos ir fasciai. Jų siekiu ne tam, kad gvieščiausi purpuro apvadais apvedžioto rūbo ar virbų ryšulio[5], o tam, kad būčiau pravartesnis ir naudingesnis draugams, artimiesiems ir visiems piliečiams, o galų gale ir visai žmonijai. Pasiryžęs ir pasiruošęs seku Zenonu, Kleantu, Chrisipu. Tačiau nė vienas iš jų neužsiėmė valstybės veikla, tik visi į ją siuntė. 11. Kai kas nors pradeda smarkiai daužyti neįpratusią sielą, kai susitinku ką ar gėdinga, kaip kiekvieno žmogaus gyvenime dažnai pasitaiko, ar ką priešiška, ar daug laiko atimantį menkavertį reikalą, metu veiklą ir, kaip nuvargusi banda, skubinuosi namo. Nutariu apriboti gyvenimą keturiomis sienomis: „Niekas tegul neatims nė dienos, nes niekados kaip reikia neatsilygins už šitokias išlaidas. Siela gilinsis į save, rūpinsis savimi, neužsiims tuo, kas jai svetima, kas gali būti smerkiama. Pasinersiu nei visuomeninių, nei asmeninių rūpesčių nežinančion ramybėn". 12. Bet kai narsūs veikalai atitiesia dvasią, kilnūs pavyzdžiai ragindami bado širdį, maga bėgti į forumą, vienam pasitarnauti žodžiu, kitam darbu. Gal ir nepagelbėsiu, bet bent jau bandysiu

padėti. Maga forume pažaboti kokio nors sėkmės aukštai iškelto asmens nelabą išdidumą. 13. Užsiėmus kūryba, manau, jog, vardan Herkulio, yra geriau žvelgti į pačią dalyko esmę ir jos verčiamam prabilti, žodžius pavesti jai; kur ji ves, ten teseka neišdailinta kalba: „Kam reikia kurti amžinus veikalus? Nori padaryti, kad ainiai tave prisimintų? Tačiau juk esi gimęs mirčiai; tylios laidotuvės[6] turi mažiau sunkumų. Norėdamas užimti laiką, paprastu stiliumi[7] rašyk sau, o ne šlovei. Tai dienai trūsiant, reikės mažiau vargo". 14. Antra vertus, kai didingos mintys palengvina sielą, ji tampa išrankesnė žodžiams ir aukštesnė, trokšta išsakyti tai, kuo kvėpuoja, ir kalba pakyla iki aptariamo dalyko iškilnumo. Tada, pamiršęs įstatymą ir slegiantį teismą, iškylu aukštai, jau nebe savo burna tardamas žodžius[8]. 15. Nebevardydamas atskirų dalykų, pasakysiu, jog visur mane persekioja kupino gerų ketinimų vidinio pasaulio silpnumas. Būgštauju, kad pamažu neišskysčiau arba (dėl to dar neramiau), kad amžinai nekybočiau, lyg tuoj tuoj ruošdamasis nukristi. O galbūt yra daugiau pavojų negu aš pats numatau. Mat draugiškai žvelgiame į tai, su kuo esame susigyvenę, palankumas priešinasi norui teisti. 16. Manau, jog daugelis būtų pasiekę išmintį, jei nebūtų manę, kad jau yra pasiekę, jei nebūtų truputį savęs apgaudinėję, jei kai kada nebūtų užsimerkę. Juk netiesa, kad kitų pataikavimas mus labiau žudo negu mūsų pačių. Kas išdrįsta sau pasakyti tiesą? Kas, garbintojų ir meilikautojų gaujos apsuptas, vis dėlto labiausiai nepadlaižiauja pats sau? 17. Taigi jei turi kokį vaistą, galintį sustabdyti mano siūbavimą, prašyčiau laikyti mane vertą būti tavo skolininku už ramybę. Žinau, kad šie mano

sielos judesiai nėra pavojingi, negresia sąmyšiu. Norėdamas tiksliau išreikšti savo nusiskundimą, pasakysiu, jog mane ne audra kamuoja, o jūros liga. Taigi pašalink visa, kas bloga ir padėk vargstančiam netoli kranto.

II. 1. (Seneka) Jau seniai, Serenai, tylomis klausiu savęs, į ką panaši ši sielos aistra. Labiausiai tinkančiu pavyzdžiu laikyčiau tuos paliegėlius, kuriuos, išsikapsčiusius iš ilgos bei sunkios ligos, retkarčiais dar nupurto drebulys ir kankina silpni negalavimai; o kai visiškai pabaigia sirgti, jie neduoda ramybės gydytojams dėl savo įtarinėjimų ir jau sveiki tiesia ranką patikrinti, skųsdamiesi viso kūno karščiavimu. Jų kūnas, Serenai, ne nesveikas, bet nepripratęs prie sveikatos. Panašiai iš tyko virpa nurimusi po audros jūra. 2. Taigi reikia ne griežtesnių, mūsų jau praeitų priemonių, kad vienur galėtumei sau pasipriešinti, kitur supykti, trečiur svariau veržtis, bet paskiausios, kad pasitikėtum savimi ir tikėtum einąs teisingu keliu, neatbaidomas pasklidai išsisklaidžiusių daugybės besitraukiančiųjų atgal, o kai kurių klaidžiojančių palei kelią. 3. Tavo trokštamas gyvenimas be sukrėtimų yra didi, aukšta, artima dievui būklė. Tokią pastovią sielos būseną graikai vadina *euthymia*. Apie ją yra puikus Demokrito ritinėlis. Aš ją vadinu ramybe. Nebūtina mėgdžioti ir versti žodžius pagal jų formą. Kalbamas dalykas pavadintinas tokiu vardu, kuris privalo turėti graikiško pavadinimo reikšmę, o ne išorinį pavidalą. 4. Taigi ieškome, kaip siela gali eiti visados lygiu ir sėkmingu žingsniu, būti sau maloninga, linksmai žvelgti į savo reikalus ir to džiaugsmo nepertraukti, išsaugoti ramią padėtį, nesikeldama aukštyn

ir niekuomet savęs neslėgdama. Tai bus ramybė. Paieškokime apskritai, kaip siela galėtų į ją ateiti, o tu iš bendrųjų vaistų pasiimsi, kiek norėsi. 5. Pirmiausia visą ydą reikia ištraukti aikštėn. Kiekvienas atpažins savo dalį. Kartu suprasi, jog daug mažiau turėsi vargo dėl nepasitenkinimo savimi, negu tie, kuriuos, pririštus prie išore akinančio užsiėmimo ir vargstančius po reikšmingos dingsties priedanga, labiau verčia apsimetinėti gėda negu noras.

6. Visų liga tokia pati: ir tų, kuriuos kankina lengvabūdiškumas, kurie pasmerkti nuoboduliui bei nuolatiniams pasikeitimams, kuriems visuomet labiau patinka tai, ką neseniai paliko, ir tų, kurie suglebę žiovauja. Pridėk dar tuos, kurie elgiasi taip, tarsi juos kankintų nemiga: jie vartosi nuo vieno šono ant kito, kol nuovargis atneša atilsį. Nuolatos pertvarkydami savo gyvenimo būklę, galų gale pasilieka ten, kur juos atranda ne neapykanta pasikeitimams, bet tinginti imtis naujovių senatvė. Pridėk ir tuos, kurie per daug sustabarėję ne dėl užsispyrimo, bet dėl neveiklumo ir gyvena ne taip, kaip nori, bet taip, kaip yra pradėję. 7. Šios ydos ypatybės nesuskaičiuojamos, bet pasekmė viena: nepasitenkinimas savimi, atsirandąs iš sielos nepastovumo ir bailių ar nesėkmingų geismų. Arba neišdrįstama tiek padaryti, kiek geidžiama, arba neįstengiama ir pasiduodama visumos vilčiai. Toks nuolatinis nepastovumas ir kaita būdingi visiems kabikams. Bet kuriuo keliu traukia prie savo troškimų, pratinasi ir prisiverčia imtis negarbingų ir sunkių priemonių, o kai vargas neatlyginamas, juos kankina nepagrįsta nešlovė. Jie sielvartauja ne dėl klaidingų siekių, bet dėl neatlygintų. 8. Tuomet jiems ir

užmojo gaila, ir pradėti bijo, siela blaškosi, nerasdama išeities, nes jie negali nei įsakinėti geismams, nei paklusti. Čia ir niekaip neišsipainiojančio gyvenimo laukimas, ir būklė tarp neišsipildžiusių stingstančios sielos troškimų. 9. Visa tai pasunkėja tuomet, kai, nebepakenčiant veiklaus gyvenimo nelaimės, bėgama į neveiklumo prieglobstį, prie atsiskyrėlio užsiėmimų, kurių negali ištverti į visuomenės reikalus palinkusi siela, trokštanti krutėti ir iš prigimties nerami. Taigi ji pati mažai teranda paguodos savyje. Todėl, dingus smagumui, kurį veiklūnams teikia pats užimtumas, siela nepakelia namų, vienatvės, sienų ir nenoromis žvelgia į save, paliktą sau. 10. Iš to atsiranda pasibjaurėjimas ir nepasitenkinimas savimi, siela nesustodama siūbuoja, laisvas laikas liūdina bei erzina ir, kadangi gėda prisipažinti priežastis, varžymasis kančias sugrūda į vidų. Ankštumoje uždaryti geismai, neturėdami išeities, vieni kitus smaugia. Iš čia kyla širdgėla, išglebimas ir tūkstančiai netvirtos sąmonės bangavimų. Pradėtos vykdyti viltys ją verčia svyruoti, o apverktos – liūdėti. Iš čia kyla keikiančių savo laisvalaikį ir besiskundžiančių, kad jie nebeturi ką veikti, jausmas bei nepaprastai priešiškas kito augimui pavydas. Mat tą akių gėlimą dėl svetimo maitina nelabas ištižimas. Kadangi patys negalėjo iškilti, geidžia, kad sugriūtų visi. 11. Todėl, nusigręžusi nuo kitų sėkmės ir nusivylusi savąja, siela niršta ant likimo, skundžiasi laikais, pasitraukia į kamputį, baudžia pati save, bjaurėdamasi ir piktindamasi savimi. Mat iš prigimties žmogaus siela yra mitri ir linkusi judėti. Jai miela bet kokia ją išbakštinanti ir pagrobianti medžiaga. Dar mielesnė ji toms nelaboms prigimtims, kurios noriai leidžiasi nuali-

namos užsiėmimų. Kai kurios žaizdos geidžia jas atversiančių rankų ir džiaugiasi paliestos, bjaurūs spuogai mėgsta kasymą. 12. Mano nuomone, taip ir tas vidaus pasaulis, į kurį lyg piktžaizdės įsiveržė geismai, vargą ir tąsymąsi laiko malonumu. Mat esama kažko, kas mūsų kūnui su skausmu teikia džiugesio. Pavyzdžiui, apsiverčiame ant kito, dar nenuvargusio šono, vis keisdami padėtį, kaip tas Homero Achilas[9], tai susirietęs, tai ant nugaros gulėdamas, įvairiai vartydamasis, kaip paprastai visi sielvartautojai, nieko negalėjo ilgiau ištverti, o padėties kaitaliojimas nebuvo jokie vaistai. 13. Todėl griebiamasi kelionių ir išklaidžiojamos visos pakrantės, tai jūroje, tai sausumoje bandant vis nepasitenkinantį tuo, kas yra, lengvabūdiškumą. „Dabar vykime į Kampaniją." Lepus kraštas greitai susilaukia paniekos: „Norisi pamatyti necivilizuotą šalį, keliaukime Brutijaus ir Lukanijos slėniais". Tačiau negyvenamame krašte pasigendama tam tikro dailumo, prie kurio sustojusios prabangos išpaikintos akys galėtų pailsėti nuo ilgai regėtų nejaukių atšiaurių reginių. „Trauksime į Tarentą, į išgirtąjį uostą, į švelnios žiemos sritį, į jau senovėje buvusį turtingą kraštą." Pernelyg ilgai ausys negirdėjo plojimų ir bildesio, malonu pasimėgauti ir žmogaus krauju[10]: „Pasukime į Romą!" 14. Vieną kelią ištakavus, griebiamasi kito, reginiai keičia reginius. Kaip sako Lukrecijus:

Taip nuo savęs bėginėja kiekvienas[11].

Bet kokia iš to nauda, jei nepabėga? Jis pats, labiausiai slegiantis palydovas, seka paskui save. 15. Taigi privalome žinoti, kad vargstame ne dėl vietovės ydos, o dėl savo: neįstengiame nieko pakelti, nepajėgiame ilgiau

iškęsti nei vargo, nei malonumo, nei savo, nei svetimo reikalo. Kai kuriuos priverčia mirti tai, kad, be paliovos keisdami sumanymus, grįžta prie to paties, ir nebelieka vietos naujovei. Jiems pradeda atsibosti gyvenimas ir pasaulis, ir iškyla tas tirpstančių smagumų klausimas: „Iki kol vis tas pat?"

III. 1. Klausi, kaip, mano manymu, kovoti su šiuo pasibjaurėjimu. Geriausia, kaip sako Atenodoras, prisirišti prie veiklos, valstybės reikalų ir pilietinių pareigų. Mat kaip kai kurie ištisas dienas praleidžia saulėje, mankštindamiesi ir rūpindamiesi kūnu, kaip atletams naudingiausia didžiąją laiko dalį sušerti rankoms ir apskritai tvirtumui ugdyti, taip jums, rengiantiems sielą piliečių reikalų mūšiams, gražiausia ilgai pasilikti prie vieno darbo. Mat turintis tikslą pasidaryti naudingu piliečiams ir visiems mirtingiesiems vyras kartu ir lavinasi, ir tobulėja, sukdamasis pareigų verpete, pagal galimybę tvarkydamas ir bendruosius, ir asmeninius dalykus. 2. „Bet kadangi, – sako jis, – sunku išlikti nesugadintam, klestint šiai nesveikai puikybei ir šmeižikams iškraipant teisybę, o ateityje visuomet laukia daugiau kliūčių negu pasisekimo, reikia pasitraukti iš forumo ir visuomenės. Didi siela turi kur pasireikšti ir privačioje plotmėje. Narvas sulaiko liūtų ir kitų gyvūnų veržlumą, o žmonių – ne. Pasitraukę jie nuveikia didžiausius darbus. 3. Tačiau kad ir kur pasislėptų, į ką bepasinertų savo laisvalaikiu, tegu visuomet trokš savo talentu, žodžiu, patarimu pasitarnauti ir pavieniams asmenims, ir visiems žmonėms. Juk valstybei teikia naudos ne vien tas, kuris paremia kandidatus, gina kaltinamuosius,

sprendžia karo ir taikos reikalus, bet ir tas, kuris ragina jaunuomenę, kuris, taip trūkstant gerų pamokymų, lašina į sielas dorybės lašus, kuris stabdo ir traukia atgal besiveržiančius prie pinigų ir prabangos ir, jei nieko kito nepasiekia, bent jau truputį juos sulaiko. Kaip privatus asmuo jis dirba valstybės darbą. 4. Ar daugiau nuveikia anas svetimšalių, piliečių, Romos pretorius[12], skelbdamas abiem pusėms padėjėjo parengtą nuosprendį, negu tas, kuris kalba apie tai, kas yra teisingumas, kas yra pareiga, kas yra kantrybė, kas yra drąsa, kas yra mirties niekinimas, kas yra dievų suvokimas, koks saugus ir veltui įgyjamas gėris yra gryna sąžinė? 5. Taigi neapleisi ir neatsisakysi pareigos, paskirdamas kūrybai nuo valstybės priedermių atimtą laiką. Juk kariauja ne vien tas, kuris stovi rikiuotėje ir gina dešinįjį ar kairįjį sparną, bet ir tas, kuris saugo vartus, kuris, sustojus nepavojingoje, bet ne visiškai ramioje vietoje, eina sargybą, vadovauja ginklų sandėliui. Nors šios tarnybos ir nėra kruvinos, bet jos laikomos karo tarnyba. 6. Pašaukęs save prie kūrybos, išvengsi pasišlykštėjimo gyvenimu, nusibodus dienai netrokši nakties, nei sau būsi nepakeliamas, nei kitiems nereikalingas. Daugelis norės su tavimi draugauti, prie tavęs šliesis kiekvienas geras žmogus. Dorybė niekuomet neglūdi nežinoma, bet skleidžia savo signalus. Kas bus vertas, suras ją pagal pėdsakus. 7. Mat jei visiškai nenorime bendrauti, atsisakome žmonių ir gyvename tik atsigręžę į save, vienatvę be kūrybos lydi neturėjimas ką veikti. Pradedame vienus pastatus statyti, kitus griauti, mažinti jūrą[13], vesti vandenį sunkiai pereinamomis vietovėmis ir blogai paskirstyti gamtos mums duotą sunaudoti laiką. 8. Vieni jį taupome,

kiti švaistome, treti taip leidžiame, kad galėtume suskaičiuoti, ketvirti – kad nieko neliktų. Tai bjauriausia. Dažnai nukriošęs senis neturi kito ilgo gyvenimo įrodymo, išskyrus amžių."

IV. 1. Man, brangus Serenai, atrodo, kad Atenodoras per daug pasidavė aplinkybėms, per greitai pabėgo. Nesakau, kad kartais nereikia pasitraukti, bet – pamažu žengiant atgal, nepraradus vėliavų, nepraradus kario garbės. Daugiau priešų pagarbos ir garantijų pelno atėjusieji ginkluoti. Manau, jog taip pat reikia elgtis dorybei ir siekiančiam dorybės. 2. Jei likimas bus stipresnis ir užkirs galimybę veikti, tegul jis neskuba galvotrūkčiais bėgti, metęs ginklus, ir ieškoti slėptuvės, tarytum būtų tokia vieta, kur likimas negalėtų nusekti, bet tegu mažiau imasi pareigų ir rinkdamasis randa, kuo galėtų būti naudingas piliečiams. 3. Negali būti kariškis. Tegu siekia aukštų pareigų. Reikia gyventi privataus žmogaus gyvenimą. Tegu būna teismo oratorius. Priverstas tylėti. Tepadeda piliečiams, tyliai dalyvaudamas teismo procese kaip advokatas[14]. Pavojinga net įžengti į forumą. Namuose, teatre, svečiuose tegu atlieka gero bendražygio, ištikimo draugo, saikingo svečio vaidmenį. Neteko piliečio pareigų. Tegu atlieka žmogaus pareigą. 4. Siekdami turėti platesnį lauką dorybei, mes didžiadvasiškai neužsidarome tarp vieno miesto sienų, bet leidžiamės bendrauti su visu žemės rutuliu, skelbdami, jog mūsų tėvynė yra visas pasaulis. Tau neleista užkopti ant teisėjo pakylos, draudžiama lipti ant rostrų ar kalbėti tautos susirinkime. Apsižvalgyk, kiek plačiausių kraštų driekiasi už tavo nugaros, kiek tautų ten gyve-

na – niekuomet kliūčių užimtas didelis plotas nebus didesnis už likusį. 5. Bet žiūrėk, kad tai nebūtų vien tavo yda. Juk nori tik kaip konsulas, pritanas, kerikas ar sufetas[15] tvarkyti valstybę. Ar kariuomenėje nori kitų, o ne imperatoriaus ar tribūno[16] pareigų? Net jei kiti užims pirmąsias vietas, o tau teks stovėti trečioje eilėje, ten kovok balsu, paraginimu, pavyzdžiu, savo sielos paveikslu. Net nukirstomis rankomis karys randa kuo prisidėti prie šalininkų: vis tiek stovi ir padeda šūksniais. 6. Tu daryk panašiai: jei likimas tave pašalino iš pirmųjų valstybės gretų, vis tiek stovėk ir padėk šūksniais, o jei kas nors užkimš gerklę, vis tiek stovėk ir padėk tylėjimu. Gero piliečio darbas niekuomet nėra nenaudingas: toks žmogus teikia naudos išgirstas ir pamatytas, jis veikia veido išraiška, linktelėjimu, tyliu atkaklumu, net eigastimi. 7. Kaip kai kurie vaistai stiprina sveikatą neparagauti, nepalytėti, o vien įkvėpti, taip dorybė skleidžia naudą iš tolo ir pasislėpusi. Ar vaikščioja pilnateisė, ar turi leidimą išeiti tik retkarčiais ir priversta sutraukti bures, ar yra neveikli nebylė ir ankštumoje apsupta iš visų pusių, ar atvira – pasitarnauja, būdama bet kokio pavidalo. Kodėl tu laikai nelabai naudingu pavyzdį žmogaus, radusio puikų atilsį? 8. Kai atsitiktinės kliūtys ar valstybės padėtis trukdys veikliam gyvenimui, geriausia į reikalus primaišyti laisvalaikio darbų. Niekuomet juk visi keliai neuždaromi taip, kad nebeliktų vietos jokiam garbingam veiksmui.

V. 1. Ar gali rasti labiau pasigailėjimo vertą miestą už trisdešimties tiranų[17] draskomus Atėnus? Nužudę tūkstantį tris šimtus puikiausių piliečių, jie nesiliovė, nes

žiaurumas kurstė save patį. Toje valstybėje, kuri turėjo sąžiningiausią teismą areopagą[18], kurioje buvo senatas[19] ir į senatą panaši tauta, kasdien susirinkdavo prakeikta trisdešimties kailialupių kolegija, ir nelaimingojoje kurijoje[20] darydavosi ankšta nuo tiranų. Ar galėjo būti rami toji valstybė, kurioje buvo tiek tiranų, kiek jų palydovų? Sielose negalėjo kilti net viltis atgauti laisvę, nebuvo vietos jokiam vaistui prieš šitokią jėgą. Iš kurgi vargšei valstybei tiek harmodijų? 2. Tačiau Sokratas niekur nesislėpė, guodė gedinčius senatorius, drąsino nusivylusius respublikos atgimimu, bijantiems nukentėti dėl savo gėrybių turtuoliams priekaištavo dėl pavėluotos pavojingo godumo atgailos ir norintiems juo sekti rodė didžiulį pavyzdį, laisvas žengdamas tarp trisdešimties ponų. 3. Tačiau atėniečiai patys jį nužudė kalėjime. Laisvė nepakentė laisvumo žmogaus, nebaudžiamai užsipuolusio tiranų būrį. Taigi žinok, kad ir parblokštoje respublikoje išmintingam vyrui yra progos pasireikšti, o klestinčioje ir laimingoje karaliauja savivalė, pavydas ir tūkstantis kitų ištižusių ydų. 4. Taigi, kiek leidžia respublikos padėtis, kiek nedraudžia likimas, taip išsiskleiskime ar susigūžkime, tačiau, kad ir kaip ten būtų, judėkime, nekaustomi baimės, nestingdami iš siaubo. Tik tas bus vyras, kas, iš visur gresiant pavojams, žvangant ginklams ir grandinėms, nei leis dorybei sudužti, nei ją slėps. Mat pasilaidojimas neužtikrina išsisaugojimo. 5. Jei neklystu, Kurijus Dentatas teisingai kalbėjo, sakydamas, kad labiau norėtų būti miręs negu gyventi miręs. Juk baisiausia nelaimė yra apleisti gyvuosius dar nenumirus. Bet, jei pateksi į mažiau galimybių visuomenės veik-

lai teikiantį respublikos laikotarpį, reikia stengtis labiau atsidėti laisvalaikio darbams ir literatūrai. Panašiai kaip, kilus pavojui plaukiant jūra, staiga suk į krantą, nelauk, kol reikalai paleis, bet pats nuo jų atšlyk.

VI. 1. Pirmiausia turėsime pažvelgti į save pačius, paskui – į ketinamus nuveikti darbus, paskui – į tuos žmones, dėl kurių ar su kuriais jų imsimės.

2. Prieš pradedant būtina įvertinti save patį, nes paprastai įsivaizduojame galį daugiau negu galime. Vienas paslysta dėl pasitikėjimo iškalba, kitas iš turto siekia išgauti daugiau negu išgali, trečias netvirtą kūną prispaudžia sunkia užduotimi. Kai kurie netinka tvarkyti piliečių reikalams dėl drovumo, nes ten reikia kiaulės akių, kai kurių užsispyrimas nedera rūmams, kai kurie nevaldo pykčio ir menkiausią apmaudą išlieja karštakošiškais žodžiais, kai kurie neįstengia suvaldyti sąmojo ir pažaboti pavojingo aštrialiežuvavimo. Visiems jiems atilsis naudingesnis už darbus. Atkakli ir nepakanti prigimtis turi vengti jai pakenksiančio laisvumo stimulų.

3. Paskui reikia įvertinti tai, ką ketiname nuveikti, ir palyginti savo jėgas su žadamais imtis reikalais. Juk visuomet darytojas turi turėti daugiau jėgų negu darbas: didesnė už nešėją našta būtinai jį prislėgs. 4. Be to, kai kurie rūpesčiai nėra dideli, bet gausūs. Jie smarkai kvaršina galvą. Reikia vengti ir tokių, kurie pagimdo daugybę naujų užsiėmimų, nereikia eiti ten, iš kur laisvai neišeisi. Reikia kišti nagus tik prie to, kam gali padaryti galą ar tikrai jo tikėtis, o palikti tai, kas dirbant plečiasi ir, tau pasiūlius sustoti, nesiliauja.

VII. 1. Žinoma, reikia pasirinkti ir žmones: ar jie nusipelnė, kad atiduotume dalį savo gyvenimo, ar įvertins prarastą mūsų laiką. Juk kai kurie galvoja, jog privalome jiems darbuotis. 2. Atenodoras sako, kad neis net pietų pas tokį, kuris jam už tai niekuo neatsimokės. Manau, suvoki, kad dar labiau neis pas tuos, kurie pietus ruošia atsižvelgdami į draugų pareigas, kurie patiekalus laiko labdara, tarytum darytų garbę valgių nesaikingumu. Pašalink liudytojus ir žiūrovus, jų vieniša puota nedžiugins akies. Reikia apgalvoti, ar tavo prigimtis labiau tinka veiklai ar laisvalaikio užsiėmimams bei apmąstymams, ir pasukti ten, kur traukia prigimties jėga. Isokratas jėga Eforą išsivedė iš forumo, nusprendęs, kad tas būtų naudingesnis, rašydamas istorinius veikalus. Juk priverstas talentas nepateisina pasitikėjimo, priešinantis prigimčiai, tuščia vargti. 3. Niekas taip nepradžiugina sielos, kaip ištikima ir švelni draugystė. Tai didžiulis gėris, kai širdys iš anksto atvertos, kiekviena paslaptis į jas nugrimzta saugiai, jų žinojimo nebijai, kaip pats savęs, jų pokalbiai sušvelnina nerimą, nuomonė padeda apsispręsti, linksmumas išblaško liūdesį. Džiugu vien į juos pažvelgus! Kiek tai įmanoma, pasirinksime laisvus nuo geismų draugus. Mat ydos šliaužia ir peršoka į kiekvieną šalia esantį ir kenkia prisilietus. 4. Kaip per antkrytį reikia stengtis nebūti šalia jau apimtų ir ligos uždegtų kūnų, nes užsitrauksime pavojų ir susirgsime vien nuo įkvėpto oro, taip, pasirinkdami draugus, stenkimės imti mažiausiai susitepusius. Ligos pradžia yra ligonių ir sveikų susimaišymas. Nepatarčiau tau sekti tik paskui išminčių ar tik jį prie savęs prisitraukti. Kur rasi tą, kurio ieškome šitiek amžių?! Geriausiu laikyki-

me mažiausiai blogybių turintį. 5. Vargu, ar tau pavyktų sėkmingiau pasirinkti, kaip ieškant gerųjų tarp platonų, ksenofontų ir Sokrato palikuonių, arba, prisiminus Katono laikus, pagimdžiusius daugelį vertų būti Katono bendraamžiais vyrų (kaip, beje, ir šimtus blogesnių nei kada nors ir didžiausių nusikaltimų vykdytojų. Reikėjo ir vienų, ir kitų, kad Katonas galėtų būti suprastas. Jis privalėjo turėti ir gerųjų, kad, jais remdamasis, taptų tvirtesnis, ir blogųjų, kad ant jų išbandytų savo jėgą). 6. Dabar, taip stingant gerųjų, teks rinktis ne taip iš aukšto žiūrint. Tačiau ypač venkime liūdnų, viską apverkiančių, kiekviena proga besiskundžiančių. Nors patikimas ir geranoris, bet kupinas sumaišties ir dėl visko vaitojantis bendrakeleivis yra ramybės priešininkas.

VIII. 1. Pereikime prie turto, svarbiausios žmonių kentėjimų medžiagos. Mat jei palyginsi visa, kas mus smaugia – mirtį, ligą, baimę, troškimus, sunkius skausmus ir vargus, – su pinigų teikiamomis nelaimėmis, pastaroji pusė gerokai nusvers. 2. Taigi reikia pagalvoti, jog neturėti yra ne taip skausminga, kaip prarasti, ir suprasime, jog skurdžius todėl mažiau kankinasi, kad mažiau turi nuostolių. Klysti, manydamas, jog turtuoliai narsiau pakelia žalą: žaizdos skausmas vienodas ir mažutėliausiems, ir dideliausiems kūnams. 3. Bionas puikiai yra pasakęs, kad ir plikiams, ir apžėlusiems sopa pešant plaukus. Žinok, vienodai kankinasi ir skurdžiai, ir pasiturintys, pinigai prie abejų prilimpa, ir neįmanoma atplėšti nepajutus. Geriau ir lengviau, kaip sakiau, jų neigyti negu prarasti. Todėl linksmesnius išvysi

niekuomet fortūnos neaplankytuosius už jos paliktuosius. 4. Didžios dvasios vyras Diogenas tai matė ir padarė, kad iš jo nieko nebūtų galima atimti. Vadink tai skurdu, nepritekliumi, elgetyste, sugalvok rūpesčių neturėjimui kokį nori įžeidžiamą vardą, – tik tuomet galvosiu, jog Diogenas nelaimingas, jei nurodysi kitą tokį, kuriam niekas nepražūva. Arba aš klystu, arba karališka yra tarp šykštuolių, sukčių, plėšikų, suvedžiotojų būti vieninteliam, kuriam neįmanoma pakenkti. 5. Abejojantys Diogeno laime gali abejoti ir nemirtingųjų dievų būkle: gal jie nelabai palaimingai gyvena, nes neturi nei dvarų, nei sodų, nei dėl svetimų valstiečių darbo vertingų kaimų, nei gauna forume didelių palūkanų[21]. Ar tau negėda stulbti dėl turtų? Pažvelk į pasaulį: išvysi nuogus dievus, visa duodančius, nieko neturinčius. Ar laikai skurdžiumi panašų į dievus žmogų, nusimetusį visus atsitiktinumus? 6. Ar vadini laimingesniu Pompėjaus atleistinį Demetriją, kuris nesigėdijo buvęs labiau pasiturintis už Pompėjų? Kasdien kaip karvedžiui apie kariuomenę buvo pranešama apie vergų skaičių tam, kuris jau seniai turėjo jaustis turtingas, turėdamas du pavaduotojus ir didesnį kambarėlį. 7. O Diogenui vienintelis vergas pabėgo ir, nors buvo parodyta kur, jis nemanė, jog verta susigrąžinti. „Būtų gėda, – tarė. – Manas gali be Diogeno gyventi, o Diogenas be Mano – ne". Man atrodo, jis kalbėjo taip: „Darbuokis sau, likime, Diogenas nebeturi nieko, kas tau priklausytų. Pabėgo mano vergas? Ne! Tai aš tapau laisvas". 8. Šeimynai reikia drabužių ir maisto, turime rūpintis šimtais nepaprastai godžių gyvių pilvų, pirkti rūbus, sekti linkusias nukniaukti rankas, būti aptarnaujami ašarojančių ir

prakeikiančių dalią tarnų. Daug laimingesnis nieko niekam neprivalantis, nebent tam, kam lengviausia atsakyti – sau. 9. Bet kadangi mes neturime tiek kietybės, reikia bent apriboti turtą, kad būtume mažiau parankūs likimo skriaudoms. Karui tinkamesni galintys susigūžti už skydo kariai negu išsikišę ilgšiai; dėl didumo pastarieji dažniau sužeidžiami. Geriausia laikytis pinigų saiko, neleidžiančio nei nuslysti į skurdą, nei nutolti nuo skurdo.

IX. 1. Toks matas mums patiks, jei patiks taupumas. Jo nesant, jokios gausybės neužtenka, jokios nepakanka, ypač kai vaistai šalia, ir pats skurdas, pasitelkus saiką, gali virsti turtu. 2. Įpraskime blokšti šalin iškilmingą pakylėtumą ir vertinti daiktų naudingumą, o ne puošmenas. Maistas tegu malšins alkį, gėrimas – troškulį, geismas tegu išsilies tiek, kiek būtina. Mokykimės vaikščioti kojomis, būtį ir buitį sutvarkyti pagal naują pavyzdį, bet taip, kad atitiktų protėvių dorovę. Mokykimės didinti susilaikymą, pažaboti prabangą, suvaldyti tuščiagarbiškumą, minkštinti pyktį, ramiai žvelgti į skurdą, gerbti saikingumą, net jei dažnas labiau gėdysis jo, natūraliems troškimams taikyti mažai kainuojančius vaistus, nepažabotas viltis ir į ateitį besitiesiančią sielą sukaustyti grandinėmis, taip susitvarkyti, kad turtų prašytume pačių savęs, o ne likimo. 3. Niekada neįmanoma atšiaurių nelaimių įvairovės atremti taip, kad nedaug audrų užgriūtų didelio laivo lynų tempėjus. Reikia susigūžti, kad ietys prašvilptų pro šalį. Todėl kartais apsaugo net ištrėmimai ir negandos; mažesnės nesėkmės gelbsti nuo didžiausių. Kai siela nelabai klauso pamokymų

ir negali būti švelniai gydoma, kodėl gi nepatarti jai pasitelkti skurdą, nešlovę, visko apvertimą aukštyn kojom? Nelaimę atremia nelaimė. Taigi įpraskime pietauti be gausaus tarnų būrio, teturėti keletą vergų, drabužius įsigyti tam, kam jie skirti, gyventi kukliau. Ne tik skriejant ratu varžybose ir cirke, bet ir gyvenimo kelyje reikia sugebėti pasukti į vidurį. 4. Protiniam darbui išlaidų labiausiai negaila, bet jos pagrįstos tol, kol paisoma saiko. Kam tūkstančiai knygų ir jų rinkinių, jei šeimininkas per gyvenimą vos įstengia perskaityti pavadinimus? Autorių minia besigilinantįjį slegia, o ne ugdo; daug verčiau atsidėti keletui, užuot klaidžiojus po visus. 5. Aleksandrijoje sudegė keturiasdešimt tūkstančių knygų[22]. Kitas pagirs labai gražų karališko turtingumo paminklą, kaip Titas Livijus, pasakęs, jog tai buvo nepaprastas karalių skonio ir rūpesčio padarinys[23]. Čia nebuvo nei skonio, nei rūpesčio, bet mokytas prabangos siekimas, net ne mokytas, nes jie knygas pirko ne dėl mokslo, o dėl pasirodymo. Panašiai daugelis neišmanėlių net vaikų literatūros knygas juk susideda, be abejo, ne tam, kad studijuotų, bet kad papuoštų valgomąjį. Taigi įsigykime knygų tiek, kiek gana, ir nė vienos – dėl gražumo. 6. „Garbingiau, – sakai, – šitokios išlaidos, negu Korinto vazoms[24] ar paveikslams išmetami pinigai." Ydinga visa, kas per daug. Kodėl atleidi žmogui, graibstančiam citrinmedžio ir dramblio kaulo spintas, besivaikančiam arba nežinomų, arba nevertinamų autorių raštų rinkinių ir žiovaujančiam tarp tūkstančių knygų; žmogui, kuriam labiausiai patinka ritinėlių kaktos ir pavadinimai? 7. Pas didžiausius dykūnus pamatysi visus iškalbos ir istorijos veikalus, iki lubų sukrau-

tas dėželes, net maudyklėse ir pirtyse biblioteka puikuojasi kaip būtina namų puošmena. Aišku, atleisčiau, jei būtų klystama iš per didelio mokslingų užsiėmimų troškimo; dabar šie suieškoti, vienas nuo kito atvaizdais atidalyti švenčiausių talentų veikalai įgyjami pasirodyti ir sienoms papuošti.

X. 1. Tačiau tau teko sunkus gyvenimas: ar visuomenės, ar asmeninis likimas nejučiomis užveržė tokią kilpą, kurios negali nei atrišti, nei nutraukti. Galvok, kad sukaustytieji grandinėmis iš pradžių sunkiai pakelia ant kojų uždėtą svorį bei kliuvinius. Paskui, nutarus nesipiktinti ir kentėti, būtinybė išmoko viską pakelti narsiai, o įpratimas – lengvai. Bet kokiame gyvenime rasi ir smagumo, ir atsipalaidavimo, ir malonumų, jei nelaimes laikysi lengvu daiktu, o ne darysi jas nepakenčiamas. 2. Žinodama, kad gimstame kentėti, gamta geriausiai pasitarnavo mums, išrasdama pripratimo prie negandų vaistą ir sunkumus greitai paversdama mūsų bičiuliais. Niekas neištvertų, jei nedalios jėga visada būtų tokia pat stipri, kaip pirmasis smūgis. 3. Visi esame surišti su likimu. Vienų grandinė auksinė ir ilga, kitų trumpa ir grubi, bet ar svarbus šis skirtumas? Visi apstoti tų pačių sargybinių; surišti ir tie, kurie surišo kitus. O gal tu manai, jog kairės rankos grandinė lengvesnė? Vieną supančiojo aukštos pareigos, kitą – gėrybių gausa. Kai kuriuos slegia aukšta, kai kuriuos – žema kilmė, kai kam gresia svetima, kai kam – jo paties savivalė, kai kuriuos vienoje vietoje laiko tremtis, kai kuriuos – žynio pareigos. 4. Visas gyvenimas yra vergija. Taigi reikia priprasti prie savo padėties, ja skųstis

kuo mažiau, ieškoti, kas joje mums būtų naudingiau – nėra tokios atšiaurios būklės, kurioje nurimusi siela nerastų paguodos. Dažnai mažos aikštės padalytos esti naudingos daugeliui dalykų, tinkamas paskirstymas ir ankštą vietą daro gyvenamą. Protingai apgalvok sunkumus: galima ir kietumą suminkštinti, ir ankštumą praplatinti, ir išmaningai nešama našta mažiau spaudžia. 5. Nereikia siųsti norų už jūrų marių, bet leiskime jiems išeiti netoliese, nes jie apskritai nepakenčia būti uždaryti. Atmetę tai, kas arba negali būti įvykdyta, arba labai sunku, siekime čia pat esančių, mūsų viltį praskaidrinančių dalykų, bet žinokime, jog visi skirtingų pavidalų išorės smagumai viduje vienodai yra tušti. Nepavydėkime pakilusiems virš kitų: mums atrodančios aukštybės iš tiesų yra bedugnės kraštas. 6. Antra vertus, tie, kuriuos nelaba dalia pastatė į tokią pavojingą padėtį, bus saugesni, nuplėšę išdidumą nuo savaime išdidžių dalykų ir kiek galėdami nukėlę žemyn savo likimą. Tiesa, yra daug tokių, kurie pririšti prie viršūnės. Nuo jos negalima nulipti, o tik nukristi. Tačiau tegul jie parodo, kad visa tai jiems yra didžiausia našta, nes patys, būdami ne pakelti, bet prikalti, jie priversti kitiems būti nepakeliami. Teisingumu, maloningumu, žmoniškumu, pilna ir dosnia ranka tegu pasiruoš daug apsauginių priemonių, padėsiančių sėkmingiau nukristi. Jos leis turėti vilčių ir dėl saugesnio kybojimo. Tačiau mūsų sielos bangavimas liausis tik tuomet, kai užsibrėšime tam tikrą augimo ribą, neduosime likimui teisės baigti, kada jis panorės, bet patys sustosime gerokai anksčiau. Kai kurie geismai dar badys sielą, tačiau apriboti neves į begalybę ar nežinomybę.

XI. 1. Ši mano šneka skirta netobuliems, vidutiniams, negaluojantiems, o ne išminčiui. Pastarasis vaikščios ne bailiai ar apgraibomis. Jis taip pasitiki savimi, kad nesvyruodamas eis pasitikti likimo, niekuomet neužleis jam kelio. Jis neturi dėl ko jo bijoti, nes prie labdaros priskiria ne tik vergus, valdas, rangus, bet ir savo kūną, akis, rankas bei visa kita, kas vyrui daro gyvenimą brangų, taip pat ir save patį. Jis gyvena kaip paskolintas pats sau ir pasiruošęs neliūdėdamas sugrąžinti norintiems atsiimti. 2. Žinodamas, jog nepriklauso sau, savęs nenuvertins, bet visa darys taip stropiai, taip apgalvotai, kaip pareigingas ir tyras žmogus paprastai saugo jam patikėtus reikalus. Kai bus liepta grąžinti, nesiskųs likimu, bet pasakys: 3. „Dėkoju už tai, ką valdžiau ir turėjau. Už didelį atlyginimą rūpinausi tavo reikalais, bet kadangi taip įsakai, maloniai ir noriai atiduodu ir užleidžiu. Jei ir dabar norėsi, kad aš ką tavo turėčiau, saugosiu. Jei kitaip nuspręsi, grąžinu, atiduodu atgal sidabrinius indus ir pinigus, namus ir šeimyną". Kai pakvies grąžinti pirmoji mums suteikusi paskolą gamta, ir jai pasakysime: „Pasiimk sielą geresnę negu davei, neatgręžiu nugaros, nebėgu. Nesipriešindamas visa paruošė tas, kam kadaise davei nesuvokiančiam. Neškis". 4. Ar sunku grįžti ten, iš kur esi atėjęs? Blogai gyvens tas, kuris nemokės gerai numirti. Pirmiausia jis turi nuplėšti nuo šio dalyko vertingumo šydą ir dvasią laikyti menkniekiu. Kaip sako Ciceronas, nekenčiame bet kokiais būdais siekiančių išmaldauti gyvybės gladiatorių, plojame, jei ją niekina[25]. Žinok, tas pat išeina ir mums. Dažnai mirties baimė yra mirties priežastis. 5. Žaisdamas likimas kalba: „Kam man saugoti tave, nevykusį ir drebantį

gyvūną? Nemokėdamas atgręžti gerklės, būsi daug labiau žaizdotas ir išvarpytas. O tu, kuris nesuki sprando nuo kardo, nekeli rankos, bet narsiai sutinki, gyvensi ilgiau ir mirsi lengviau". 6. Bijantis mirties niekada nieko nepadarys kaip gyvas žmogus. Tas, kuris žino, jog nuo pradėjimo buvo jai pasmerktas, gyvens pagal tą taisyklę ir taip tvirtai nuteiks sielą, kad joks įvykis jam nebus netikėtas. Kad ir kas atsitiktų ateityje, numatymu suminkštins visų nelaimių puolimus, nieko nauja neatnešančius pasiruošusiems ir belaukiantiems. Jie sunkūs ateina tik pas lengvapėdžius ir laimės besitikinčius žmones. Liga, nelaisvė, pastatų griūtis, gaisras – nė vienas dalykas nėra staigus. 7. Žinojau, į kokį sumaištingą bendrabūvį gamta mane uždarė. Šimtus kartų kaimynystėje aidėjo raudos, šimtus kartų pro slenkstį praėjo ankstyvų laidotuvių deglai ir vaškinės žvakės, dažnai šalimais aidėjo griūvančio namo braškesys. Daugelį tų, su kuriais vakar kalbėjausi forume ar kurijoje, nusinešė praėjusi naktis ir perskyrė sujungtas bičiulių rankas. Ar turiu stebėtis, kad vienąsyk prisiartino prie manęs visada aplinkui klaidžioję pavojai? Daugelis besiruošiančių plaukti žmonių negalvoja apie audrą. 8. Niekuomet nesigėdinsiu gero posakio autoriaus. Už talentingus tragikus ir komikus įtaigesnis mimų paikystes kūręs Publilijus paliko ir garsiausiai scenai tinkamų žodžių. Jie pralenkia jėga ne tik linksmus, bet ir rūsčius vaidinimus ir kalba šitaip:

> Bet kam juk atsitikti gali tai, kas gali kiekvienam[26].

Jei žmogus giliai į širdį įsidės šį pasakymą ir į kitų kasdien ištinkančių nelaimių aibę žvelgs įsitikinęs, kad

joms niekas netrukdo ir pas jį ateiti, apsiginkluos anksčiau negu taps tykojamas. 9. Patyrusi pavojus siela per vėlai pratinasi iškęsti pavojus. „Nemaniau, kad šitaip bus." Arba: „Ar tikėjai, kad kada nors šitaip atsitiks?" O kodėl gi ne? Ar esama turtų, paskui kuriuos nesektų nepriteklius, alkis, elgetystė? Ar esama rango, paskui kurio pretekstą, auguro lazdą, patricijaus batus[27] neitų purvai, pastabų prakeiksmai, tūkstančiai dėmių ir galutinė panieka? Ar esama karaliaus valdžios, kuriai negrėstų žlugimas, sutrypimas, valdovas ir kailialupys? Laike šie dalykai nedaug tenutolę, tik valanda skiria sėdėjimą soste nuo šliaužiojimo prie kito kelių. 10. Taigi žinok, kad bet kokia padėtis nėra nekintama, ir visa, kas gali ką nors užgriūti, gali ir tave. Tu turtingas. Ar turtingesnis už Pompėjų? Kai senas jo giminaitis Gajus, netikėtai pakvietęs pasisvečiuoti, atvėrė Cezario namus, užtrenkdamas jo paties, jam trūko ir duonos, ir vandens. Nors šimtų upių ištakos ir žiotys buvo jo valdžioje, kaip išmaldos meldė jis lašelio lietaus vandens. Iš bado ir troškulio žuvo giminaičio rūmuose, o įpėdinis mirusiam nuo troškulio suruošė laidotuves valstybės sąskaita. 11. Ėjai aukščiausias pareigas? Ar tokias pat didžias, tokias netikėtas ir taip visas vienu kartu, kaip Sejanas? Senatoriams vedantis jį myriop, žmonės suplėšė į gabalėlius. Budeliui nieko nebeliko iš to, kuriam dievai ir žmonės buvo suteikę visa, kas galėjo būti suteikta. 12. Esi karalius. Nesiųsiu tavęs pas Kroisą, kuris gyvas išvydo ir uždegamą, ir užgesinamą savo laidotuvių laužą, kuris pergyveno ne tik savo karalystę, bet ir savo mirtį[28], nei pas Jugurtą, į kurį po metų jau vėpsojo taip jo bijojusi romėnų tauta. Matėme Gajaus

supančiotus ir Afrikos karalių Ptolemają, ir Armėnijos karalių Mitridatą. Vienas buvo ištremtas, kitas troško, kad būtų garbingiau ištremtas[29]. Jei, šitaip aukštyn ir žemyn besikaitaliojant aplinkybėms, neįžvelgi nieko, kas galėtų tave ištikti, leiskis būti užpultas negandų. Jas palaužia tas, kas pirmas pamato.

XII. 1. Kitas panašus žingsnis būtų nevargti su nereikalingais arba dėl nereikalingų dalykų, tai yra arba kad negeistume, ko negalime pasiekti, arba, patyrę daug gėdos, nebūtume priversti suvokti savo geismų tuštybės, tai yra arba kad vargas nebūtų beprasmis, be pasekmių, arba pasekmės nevertos vargo. Liūdesys paprastai apima tuomet, kai arba nesiseka, arba gėda dėl pasisekimo. 2. Reikia apriboti bėgiojimą, būdingą dideliai daliai žmonių, lakstančių po namus, teatrus, forumus. Jie užsiima kitų darbais, ir visuomet yra panašūs į kažką veikiančius. Jei kurį nors iš jų, išeinantį iš namų, paklausi: „Kur trauki? Ką esi sumanęs?" tau atsakys: „Dievaži, nežinau. Bet kai ką pamatysiu, kai ką nuveiksiu". Jie klaidžioja be tikslo, ieškodami užsiėmimo, ir daro ne tai, ką yra užsibrėžę, bet kas pasitaiko. Jų lakstymas nesąmoningas ir bergždžias, kaip krūmais ropojančių skruzdėlių, kurios tuščiai repečkojasi į pačią viršūnę ir iš ten vėl žemyn. Daugelio gyvenimas panašus į jų. Visai pagrįstai kas nors jį pavadins neramia tinginyste. 4. Kai kurių gaila, kaip į gaisrą puolančių: atsitrenkia į praeivius, stumdosi, bebėgdami pasveikinti[30] su jais nesisveikinančio žmogaus, ar eidami paskui nepažįstamo velionio palaikus, ar skubindamiesi į mėgstančio bylinėtis teismą, ar į dažnai besituokiančio suža-

dėtuves ir, pasivijęlektiką, kartais ją ir paneša. Paskui be reikalo nuilsę grįžta namo ir prisiekinėja patys nežiną, kodėl išėjo, kur buvo. Tačiau kitą dieną vėl klajos tomis pačiomis pėdomis. 5. Taigi kiekvienas darbas tegul kam nors priklauso, tegul būna kam nors paskirtas. Tai ne stropumas neramiuosius, bet apgaulingi daiktų vaizdiniai kuoktelėjusius vaiko. Mat ir pastarieji plūdinėja, turėdami kokią nors viltį. Juos gena kokio nors dalyko regimybė. Apsėsta sąmonė nesupranta viso to tuštybės. 6. Kiekvieną, išėjusį iš namų padidinti minios, po miestą vedžioja tokios pat tuščios ir nereikšmingos priežastys. Neturintį dėl ko vargti žmogų apyaušris išgena laukan ir, nors veltui numindžiojęs dešimtis slenksčių, pasveikina tik nomenklatorius, nors daugelis išmeta pro duris, niekam, atrodo, nėra sunkiau namuose, kaip jam. 7. Iš šios blogybės išplaukia ir tokia nepaprastai šlykšti yda: valstybės paslapčių klausymas bei klausinėjimas ir daugelio dalykų žinojimas. Nesaugiai pasakojama, nesaugiai klausoma.

XIII. 1. Manau, kad tai turėdamas galvoje, Demokritas pradėjo šitaip: „Kas nori ramiai gyventi, tegu nesiima nei didelės privačios, nei valstybinės veiklos". Be abejo, jis turi galvoje beprasmius reikalus. Jei jie reikalingi, reikia ne tik daug, bet be galo daug veikti ir privačioje, ir valstybinėje srityje. Kai jokia įprastinė pareiga neragina, veiksmus apribokime. 2. Mat veiklus žmogus dažnai suteikia likimui galią jį pulti. Saugiausia tą galią bandyti retai, bet visuomet apie ją galvoti ir nieko tikra sau nežadėti. „Plauksiu, jei nieko neatsitiks." Arba: „Būsiu pretorius, jei niekas nesukliudys". Arba:

„Prekyba man apsimokės, jei kas nors neįsipainios". 3. Štai kodėl galime sakyti, kad išminčiui nieko neatsitinka nenumatyto. Mes jį ištraukiame ne iš žmones aplankančių negandų, o iš paklydimų. Jam viskas vyksta ne taip, kaip nori, bet taip, kaip galvoja. O pirmiausia jis galvoja apie tai, kad kas nors gali jo tikslams pasipriešinti. Paniekinto troškimo skausmas mažiau gildys širdį, jei nebūsi jam žadėjęs pasisekimo.

XIV. 1. Turime pasidaryti ne tokie griežti, kad pernelyg neprisirištume prie numatytų dalykų ir pereitume ten, kur mus nuves aplinkybės, kad nebijotume pakeisti ar sprendimo, ar padėties. Tačiau svarbu, kad mūsų nepasiglemžtų lengvabūdiškumas, priešiškiausia atilsio yda. Mat ir atkaklus laikymasis savo užsibrėžto tikslo pradeda smaugti bei įstumia žmogų į vargą, nes likimas dažnai visa kitaip pakreipia, ir daug sunkesnis už jį, niekuomet nesusivaldantis lengvabūdiškumas. Abu jie – ramybės nedraugai: ir negalėjimas nieko pakeisti, ir nieko iškęsti. 2. Nuo visų išorinių dalykų sielą reikia atšaukti į save. Tegu savimi pasitiki, savimi džiaugiasi, save garbina, kiek galėdama tegu pasitraukia nuo viso, kas svetima, tesišlieja prie savęs, nuostolių nejaučia ir net priešiškumą palankiai aiškina. 3. Mūsų Zenonas, išgirdęs, jog sudužus laivui nuskendo visas jo turtas, tarė: „Likimas man liepia atsikračius naštos filosofuoti". Tiranas grasino filosofą Teodorą nužudysiąs ir išmesiąs nepalaidotą. Tas atsakė: „Tu gali sau leisti šį malonumą. Kraujo kaušas tavo galioje. O dėl palaidojimo... Tu, kvaišeli, manai, jog man svarbu, kur pūti: ant žemės, ar po žeme?" 4. Ypač didis vyras Kanas Julijus (juo žavė-

tis netrukdo tai, kad gimęs mūsų laikais) ilgai kivirčijosi su Gajumi. Kai, jam išeinant, anas Falaridas pasakė: „Nesiguosk paika viltimi, aš tave liepiau vesti nužudyti", tarė: „Dėkui, maloningasis princepse". 5. Tikrai nežinau, ką jis tuo norėjo pasakyti. Daug spėlionių ateina į galvą: gal geidė įžeisti ir parodyti, koks baisus kraugeriškumas, kai mirtis yra geradarystė? Ar priekaištavo jam dėl išplitusios beprotybės? (Juk dėkojo ir užmuštų vaikų tėvai, ir atimtų turtų savininkai.) Ar mirtį sutiko kaip išsilaisvinimą? Kad ir kaip būtų, atsakė narsiai. 6. Kas nors pasakys: „Po tokių žodžių Gajus galėjo liepti jam gyventi". Kanas šito nebijojo. Gerai buvo žinomas tokių Gajaus įsakymų patikimumas. Ar tu manai, kad dešimtį iki bausmės įvykdymo likusių dienų jis praleido nerimaudamas? Nepanašu į tiesą, žinant, ką tas vyras kalbėjo, ką darė, kokia buvo jo ramybė. 7. Žaidė „plėšikėliais"[31], kai pasmerktųjų būrį varantis centurionas[32] liepė jį paraginti. Pašauktas suskaičiavo taškus ir tarė bičiuliui: „Žiūrėk, man mirus nesigirk, kad laimėjai". Ir linktelėjęs centurionui, pridūrė: „Paliudysi, kad aš vienu pirmauju". Ar manai, kad Kanas žaidė prie tos lentos? Jis tyčiojosi iš budelio. 8. Draugai liūdėjo, netekdami šitokio vyro. „Kodėl, – kalbėjo jis, – panarinote galvas? Jūs tik klausinėjate, ar siela yra nemirtinga, o aš tuoj sužinosiu". Pačioje gyvenimo pabaigoje nenustojo naršęs, ieškodamas tiesos, ir uždavinėjęs klausimus net savo mirčiai. 9. Jį lydėjo jo filosofas. Einant pro netoliese esantį kapą, ant kurio mūsų dievui Cezariui kasdien buvo atliekamos apeigos, tas paklausė: „Ką, Kanai, dabar galvoji? Ką mąstai?" Kanas atsakė: „Nutariau stebėti tą trumputėlę akimirką, ar siela jaučia, jog

ji išeina". Ir pažadėjo, jei pavyks ką ištirti, aplankyti draugus ir pranešti apie sielų būseną. 10. Štai ramybė, siaučiant audrai, štai amžinybės verta siela! Savo mirtį jis pasitelkia tiesai įrodyti, stovėdamas ant paskutiniojo laipto, tyrinėja išeinančią sielą, siekia žinių ne tik iki pat mirties, bet ir iš pačios mirties. Niekas ilgiau nėra filosofavęs. Nepaliksime didžio vyro, paskubomis paminėję. Su meile tarsime: stengsimės, kad tave, o šviesiausioji galva, prisimintų ainiai. Tavo vieno nužudymas sudaro didžiąją Gajaus skerdynių dalį.

XV. 1. Bet neužtenka atmesti asmeninio liūdesio priežastis. Kartais apima neapykanta žmonių giminei. Kai pagalvoji, koks retas paprastumas, kaip niekam nežinomas sąžiningumas, kai pamanai, kad nebepasitaiko ištikimybės, nebent tuomet, kai apsimoka, kai susiduri su daugybe laimingų nusidėjėlių, vienodai nepakenčiamomis geismo nauda ir žala, visiškai savo rėmuose nebetelpančiu pasipūtimu, net šlykštynes pasitelkusiu tam, kad išgarsėtų, apima jausmas, jog visa tai gena sielą į nakties juodumą, ir, tarytum nuvertinus dorybes, kurių nei galima tikėtis, nei naudinga turėti, užslenka tamsa. 2. Turime taip nusistatyti, kad visos minios ydos mums atrodytų ne nekęstinos, bet juokingos. Verčiau mėgdžiokime Demokritą negu Herakleitą. Pastarasis iš namų išėjęs verkė, o anas – juokėsi. Pastarajam visa, ką veikiame, atrodė pasigailėtina, o anam – paika. Taigi visa reikia sumažinti ir lengvai pakelti. Žmogiškiau gyvenimą išjuokti negu apverkti. 3. Pridėk ir tai, kad žmonių giminei daugiau nusipelno besijuokiantis, o ne sielvartaujantis: pirmasis palieka šiokios tokios vilties, antrasis

kvailai apverkia tai, ko nebesitiki pataisyti. Ir visatos tvarką stebinčiam atrodo, kad didesnės sielos yra plyštantis juokais, o ne ašarojantis žmogus. Šis išjudina nerangiausią sielos aistrą ir galvoja, jog tokioje didingoje sąrangoje nieko nėra aukšta, nieko griežta, o viskas tik apgailėtina. 4. Kiekvienas tegu pasideda priešais mus džiuginančius ir liūdinančius dalykus ir supras, kad Bionas kalbėjo tiesą: visi žmonių darbai labai panašūs į pradžią, jų gyvenimas nėra svarbesnis ar griežtesnis negu pradėjimas. Iš nieko gimę <grįžta į nieką>. 5. Bet verčiau visuomenės moralę ir žmonių ydas sutikti maloniai, nepasiduodant nei juokui, nei ašaroms. Kankinimasis dėl svetimų blogybių yra amžinas vargas, džiaugsmas dėl svetimų blogybių – nežmoniškas malonumas. Panašus nenaudingas žmogiškumas būtų verkti ir panarinti galvą, kad kažkas laidoja sūnų. 6. Savo nelaimėse reikia taip elgtis: sielvartui atiduoti tiek, kiek prigimtis reikalauja, o ne kiek įprasta. Mat daugelis lieja ašaras, kad pasirodytų. Kai niekas nemato, jų akys sausos, šlykščiai pasiryžusios neverkti, nes visi taip daro. Taip giliai įstrigusi verčianti nuo svetimos nuomonės priklausyti blogybė, kad net nuoširdžiausias dalykas – sielvartas – patenka apsimetinėjimo valdžion.

XVI. 1. Toliau kalbėsime apie tai, dėl ko nepagrįstai liūdima ir nerimastaujama. Kai blogieji yra gerųjų pražūtis, kai Sokratas priverčiamas numirti kalėjime, Rutilijus gyventi tremtyje, Pompėjus ir Ciceronas atkiša sprandą savo klientams[33], o gyvas dorybių paveikslas Katonas, persiverdamas kardu, vienu ypu padaro, kad su juo baigta, o dėl respublikos viskas aišku, paprastai

kankinamasi, kad likimas taip neteisingai atlygina. Ir ko tikėtis kiekvienam, matant, kad ir geriausieji patiria visa, kas blogiausia? 2. Tad kaip čia išeina? Žiūrėk, kaip elgiasi kiekvienas iš jų. Jei buvo narsūs, sieloje ilgėkis jų ryžto, jei žuvo moteriškai ištižę, – niekas nepražuvo. Jie arba verti, kad jų tobulumas tau patiktų, arba neverti, kad ilgėtumeisi jų ištižimo. Ar yra didesnė gėda už padėtį, kai narsi didžiausių vyrų mirtis kitiems kelia baimę?! 3.Vertus pagyrimų girkime, sakydami: „Koks narsuolis! Koks laimingas! Pabėgai nuo visų negandų, pavydo, ligos. Išėjai iš kalėjimo. Dievams pasirodė, kad tu ne blogo likimo vertas, bet nevertas, kad likimas turėtų tau galios". O apgaudinėjančius save ir mirties valandą vis besidairančius į gyvenimą reikia pastūmėti. 4. Nė vieno neapraudosiu linksmo, nė vieno raudančio. Anas pats man nušluostė ašaras, šis savo ašaromis padarė, kad nebūtų verta jų lieti. Ar man apraudoti gyvą degantį Herkulį, ar šimtų vinių badomą Regulą, ar žaizdojantį savo žaizdas Katoną? Jie visi, išeikvoję nedaug laiko, atrado, kaip pasidaryti amžiniems, ir mirdami grįžo į nemirtingumą.

XVII. 1. Svarbus nerimasties šaltinis yra toks gyvenimas, kai susijaudinęs stengiesi, kad kam nors nepasirodytumei toks, koks esi. Juk daugelio žmonių gyvenimas yra melagingas, skirtas apsimetinėjimui. Mat ilgas savęs stebėjimas kankina: bijoma pasirodyti kitokiam nei įprasta. Niekada neišsilaisviname iš rūpesčių, galvodami, jog kiekvieną sykį esame vertinami, kai tik į mus pažvelgiama. Juk atsitinka daug ir nenoromis apnuoginančių įvykių, ir, nors toks kruopštumas išeina į gera, nuolati-

nis gyvenimas po kauke nėra nei malonus, nei ramus. 2. O juk kiek malonumo turi nuoširdus, pats save puošiąs paprastumas, niekaip savo būdo nedangstąs! Tačiau, jei viskas visiems atvira, ir šitaip gyvenant iškyla paniekos pavojus. Esama žmonių, iš aukšto žiūrinčių į viską, prie ko prieina arčiau. Bet dorybei nėra pavojaus, kad nupigs visų pamatyta, ir verčiau būti niekinamam dėl nuoširdumo negu kankinamam nuolatinio apsimetinėjimo. Tačiau turėkime saiką: didelis skirtumas, ar atvirai gyveni, ar nerūpestingai. 3. Reikia smarkiai susigūžti savyje. Mat bendravimas su nepanašiais sumaišo darną, atnaujina aistras, ir sieloje vėl supūliuoja ne visiškai išgydytos silpnybės. Tačiau vienatvę ir bendravimą reikia kaitalioti ir mainyti: vienumoje ilgėsimės žmonių, draugijoje – savęs pačių. Priešybės gydys viena kitą. Vienatvė pagelbsti nuo minios neapykantos, minia – nuo bodėjimosi vienatve. 4. Vidinis pasaulis ne visą laiką turi būti vienodai įsitempęs, jį reikia pakviesti ir pajuokauti. Sokratas neraudo, žaisdamas su berniūkščiais[34], Katonas vynu atpalaiduodavo valstybės rūpesčių nuvargintą sielą, Scipionas ritmingai judindavo triumfatoriaus ir kario kūną, ne švelniai jį raitydamas, kaip dabar įprasta žengti, plaukiant švelniau nei moterys, bet kaip senovės vyrai paprastai šokdavo vyrišką ginklų šokį per linksmybes ir šventes, neprarasdami pagarbos, net jei žiūrovai būdavo priešai. 5. Reikia sieloms leisti atlyžti, pailsėjusios pakils geresnės ir smarkesnės. Kaip derlingiems laukams nedera primesti savo valdžios (mat juos greitai nualins nepabaigiamas vaisingumo poreikis), taip nuolatinis darbas palauš sielų polėkius. Truputį atsipalaidavusios ir atlyžusios, atgaus

jėgas. Nuo vienas kitą vejančių darbų sielos atbunka ir suglemba. 6. Žmonės taip karštai netrokštų žaismo ir juoko, jei tie dalykai neturėtų kažkokio prigimtinio malonumo. Tačiau dažnai pasitelkiami jie išplėš iš sielų visą svorį ir jėgą. Juk ir miegoti būtinai turime, kad atsigautume, tačiau jei snausime per dienas ir naktis, užsitęsęs miegas virs mirtimi. Toli gražu nėra tas pat, ar ką atpalaiduoji, ar visai atriši. 7. Įstatymų kūrėjai nustatė pramogų dienas, kad žmonės susirinktų pasilinksminti. Jie manė, jog darbą būtinai turi pertraukti pasižmonėjimas. Ir didieji vyrai, kaip minėjau, kas mėnesį tam tikromis dienomis pasiskirdavo atostogų. Kai kurie kiekvieną dieną padalydavo poilsiui ir rūpesčiams. Tokį buvus prisimename didelį oratorių Polioną Azinijų. Joks reikalas jo nesulaikydavo ilgiau nei iki dešimtos valandos[35], net laiškų nebeskaitydavo, kad neatsirastų naujų rūpesčių. Per dvi valandas atsikratydavo visos dienos nuovargio. Kai kurie vidurdienį įterpdavo poilsio, popietines valandas palikdami kokiam nors lengvesniam užsiėmimui. Mūsų protėviai taip pat draudė senate po dešimtos valandos naujus pranešimus. Kariai pasiskirsto budėjimus, grįžę iš karo žygio neina naktinės sargybos. 8. Sielai reikia maloningai duoti poilsio, atstojančio jai maistą ir jėgas. Paklajokime atvirose vietovėse, kad nuo dangaus erdvių ir beribio dvelksmo ji išaugtų ir pasikeltų. Kai kada atgaivins pasijodinėjimas, kelias ir vaizdų kaita, kai kada vaišės ir truputį dosnesnės išgertuvės. Kartais galima net įkaušti, ne akis užsipilant, bet tik svaigtelėjant. Vynas nuplauna rūpesčius, iki gelmių sujaudina sielą, gydo ne tik ligas, bet ir liūdesį. Vyno išradėjas Liberiu vadinamas ne dėl palaido

liežuvio, o todėl, kad išvaduoja sielą nuo rūpesčių vergijos, išlaisvina,[36] pagyvina ir suteikia drąsos visiems užmojams. 9. Tačiau esama vyno, kaip ir laisvės, saiko. Manoma, jog Solonas ir Arkesilajas mėgo vyną, Katonui buvo prikišta girtavimas. Tačiau priekaištautojai lengviau įrodys, kad ši yda yra garbinga, negu kad Katonas nedorovingas. Dažnai taip nedarykime, kad siela neįgytų blogo įpročio, bet retkarčiais reikia ją išvesti į džiugesį ir laisvę, pamažu išstumiant niūrų blaivumą. 10. Nes tikime graikų poetu: „Apkvaisti kartais malonu yra"[37]. Arba Platonu: „Sugebantis save suvaldyti žmogus veltui beldžiasi į poezijos vartus"[38]. Arba Aristoteliu: „Į didelį talentą visuomet įmaišyta beprotybės"[39]. Tik sujaudinta sąmonė gali pasakyti didingus, kitus pralenkiančius žodžius. 11. Paniekinusi tai, kas visiems būdinga ir įprasta, pagauta įkvėpimo ji pakyla aukštyn, ir tik tuomet mirtingos lūpos užgieda didingesnę giesmę. Net ir ant stačios pakriūtės stovėdama ji to neįstengs, kol nepristigs kokio šulo. Reikia, kad nutoltų nuo įprastybės, pakiltų, perkąstų žąslus, pasigrobtų net vežėją[40] ir nuneštų ten, kur pats jis bijotų užkopti.

12. Brangus Serenai, dabar turi viską, kas gali sergėti ramybę, kas atstatyti, kas pasipriešinti atšliaužiančioms ydoms. Tačiau žinok, jog nė vienas iš šių dalykų kaip reikiant nepasitarnaus saugant silpną daiktą, jei linkusi paslysti siela nebus apgaubta įtempto ir nuolatinio rūpesčio.

Dešimta dialogų knyga
Paulinui

APIE GYVENIMO TRUMPUMĄ
De brevitate vitae

I. 1. Paulinai, dauguma mirtingųjų skundžiasi gamtos šykštumu, nes gimstame trumpaamžiai, nes mums duotas laikas prabėga taip spėriai, taip veržliai, kad gyvybė apleidžia vos spėjus susitvarkyti gyvenimą, tik keliems tepadarydama išimtį. Dėl šios visuotine laikomos blogybės aimanuoja ne tik minia bei neišmintinga prastuomenė; apimti tokio pat jausmo, dejuoja ir žymūs vyrai. Todėl garsiausias gydytojas sušunka: „Gyvenimas yra trumpas, o menas – ilgaamžis!"[1] 2. Todėl Aristotelis įsivelia į pagal daiktų prigimtį gyvenančiam išminčiui nepriderantį ginčą: „Ji nepagailėjo amžiaus tik gyvūnams, kurie gali prabūti po penkias ar dešimtį kartų, o žmogui, gimusiam tokiai gausybei didelių darbų, užbrėžta daug artesnė riba"[2]. 3. Mes ne mažai laiko turime, bet daug prarandame. Gyvenimas yra ganėtinai ilgas, sočiai užtenka jo didžiausiems žygiams, jei jis visas gerai išnaudojamas. Tačiau kai praplaukia prabangoje ir be rūpesčių, kai nepaskiriamas jokiam tauriam reikalui, artėjant paskutiniajai valandai pajuntame, kad jis jau praėjo, o kada ėjo – nepastebėjome. 4. Štai kaip yra: ne gauname trumpą gyvenimą, bet padarome jį tokį; ne

skurdžiai, o švaistūnai esame. Kaip didžiuliai karališki turtai, patekę pas blogą šeimininką, beregint išsimėto, o nedideli, bet gerai saugomi, auga, taip žmogaus amžius daug duoda mokančiam juo naudotis.

II. 1. Ko skundžiamės gamta? Ji mums dosni: mokantiems pasinaudoti gyvenimas yra ilgas. Bet vienas – nepasotinamas šykštuolis, kitas uoliai vargsta dirbdamas beprasmį darbą, trečias mirksta vyne, ketvirtas suragojo nieko neveikdamas, penktą nualina visuomet svetimų nuomonių valdomas garbės troškimas, šeštą karštas noras prekiauti viliodamas pelnu veda per visas šalis, per visas jūras. Kai kas kankinasi, trokšdamas kariauti ir nuolatos įsitempęs rezga pavojus kitiems arba nerimauja dėl jam iškilusiųjų, kai kas savanoriškai vergauja slegiančiam viršesnių už save gyvenimo būdui. 2. Daugelis leidžia laiką kišdamiesi į kitų likimą arba skųsdamiesi savuoju, daugybę jokio tikslo nesiekiančių žmonių blaško vis naujus sumanymus siūląs, nepastovus, pats savęs nemėgstąs klajoklis lengvabūdiškumas. Kai kurie neapsisprendžia, kur pasukti, ir paskutinioji valanda pasičiumpa juos snaudžiančius bei žiovaujančius. Todėl neabejoju, jog teisingas yra didžiausio poeto tarytum pranašo pasakymas: „Gyvenimo tik trumpą dalį mes gyvename“[3]. O kita dalis yra laiko leidimas, ne gyvenimas. 3. Slegia iš visų šonų apsupusios ydos, neleisdamos prisikelti ar pakelti akis į tiesą, spaudžia skęstančius ir prirakintus prie aistrų. Niekuomet nevalia nuo jų sugrįžti prie savęs; jei kada atsitiktinai ateina ramybė, lyg gili jūra, kuri po vėtrų vilnija, tokie žmonės plūduriuoja, niekada nepailsėdami nuo aistrų. 4. Manai,

kalbu apie žinomus nedorėlius? Pažvelk į tuos, kurių laimę visi garbsto, jie dūsta nuo savo gėrybių. Kaip daugeliui žmonių turtai yra našta! Kaip daugeliui sekina kraują iškalba ir kasdienis siekimas pasirodyti gabumus! Kokia daugybė vaikšto išblyškusi nuo pasismaginimų! Kaip daugeliui nepalieka laisvos akimirkos apspitusi klientų minia! Pagaliau pereiliok visus nuo žemiausių iki aukščiausių: šitas teisme šaukiasi patikėtinio, šitas ateina, anas rizikuoja, anas gina, anas teisia – niekas neapsisaugo, visi vienas kitą išnaudoja. Pasiteirauk apie įžymybes, pamatysi, jog jas galima įsidėmėti pagal štai ką: šis tarnauja anam, anas anam, niekas nepriklauso sau. 5. Kai kurie labai paikai piktinasi, skųsdamiesi galingųjų pasipūtimu, kad neturėjo laiko jų priimti. Kaip pats sau niekuomet neturintis laiko žmogus gali išdrįsti skųstis kito išdidumu?! Tačiau jis į tave, kad ir kas tu būtum, nors nepatenkintu veidu, bet retkarčiais pažvelgia, ausį tavo žodžiams atsuka, prie šalies tave pasistato, o tu pats į save niekados nepasižiūri, nesiteiki savęs išklausyti. Taigi neverta kitam versti bėdą dėl savo pareigų, nes, jas atlikdamas, parodai, jog ne su kitu nori būti, bet negali būti su savimi.

III. 1. Nors visų laikų spindulingiausieji talentai sutaria dėl šio vienintelio dalyko, jie niekuomet iki soties neatsistebės žmonių tamsumu: šie niekam neleidžia grobti savo turtų ir, kilus menkiausiam ginčui dėl ežių, griebiasi akmenų ar ginklų, o į savo gyvenimą leidžia įsibrauti kitiems ir net patys atsiveda būsimus jo tvarkytojus. Nerasi norinčio išdalyti savo pinigus, o gyvenimą kiekvienas išskirsto daugybei kitų. Žmonės prisirišę

prie tėvonijų, o kai reikia prarasti laiką, tampa švaistūnais, nors tik laiko šykštauti yra garbinga. 2. Gali paimti bet kurį iš senių būrio ir sakyti: „Matome tave atėjus prie žmogaus gyvenimo galo, slegia šimtas ar daugiau metų, nagi suskaičiuok visą savo amžių. Pateik, kiek iš to laiko atėmė kreditorius, kiek meilužė, kiek valdovas, kiek jo klientas, kiek barniai su žmona, kiek vergų priežiūra, kiek lakstymas po miestą atliekant pareigas, dar pridėk dėl paties kaltės įgytas ligas, pridėk niekam neišnaudotą laiką, pamatysi, jog turi mažiau metų negu priskaičiuoji. 3. Prisimink, kada tiksliai įvykdei savo užmojus, kiek dienų praėjo taip, kaip buvai numatęs, kada galėjai atsidėti sau, kada veidas buvo ramus, kada siela nedrebėjo, koks per tokį ilgą amžių padarytas darbas tikrai priklauso tau ir pagalvok, kokia daugybė žmonių apiplėšinėjo tavo gyvenimą tau nejaučiant, ką prarandi, kiek nusinešė beprasmis sielvartas, paika linksmybė, godi aistra, viliojantis bendravimo noras ir kaip mažai tau beliko; suprasi, jog miršti per anksti". 4. Kodėl taip išeina? Todėl, kad jūs gyvenate, vis ruošdamiesi gyventi ateityje, niekuomet netopteli mintis apie būties trapumą, nesekate, kiek jau laiko praėjo, švaistote, lyg turėtumėte dar nepraimtą gausybę, tuo tarpu galbūt toji diena, kuri dovanojama ar kokiam žmogui, ar reikalui, yra paskutinė. Visko bijote kaip mirtingi, visko trokštate kaip nemirtingi. 5. Daugelį žmonių išgirsi sakant: „Nuo penkiasdešimties metų mesiu veiklą". „Šešiasdešimtmetis mane išlaisvins nuo pareigų." O kas tau garantuoja ilgą gyvenimą? Kas tau leis eiti taip, kaip numatai? Ar tau negėda sau išsaugoti tik gyvenimo likučius ir vertingiems apmąstymams paskirti tą vienintelį

laiką, kurio niekam kitam nebegali panaudoti? Ar ne per vėlu pradėti gyventi tuomet, kai jau reikia baigti? Kaip kvaila, užmiršus, jog esame mirtingi, protingus užmojus nukelti į penkiasdešimtuosius ar šešiasdešimtuosius metus ir norėti pradėti gyvenimą nuo ten, kur tik nedaugelis tenueina!

IV. 1. Gali pastebėti, jog galingiausieji, aukštai iškilę žmonės prasitaria trokštą poilsio, šlovina jį, labiau vertina už visus savo turtus. Jie trokšta saugiai nusileisti nuo tos savo viršūnės, jei tai įmanoma, nes neturėdamas ką erzinti ar purtyti, likimas užgriūva pats save. 2. Dieviškasis Augustas, kuriam dievai davė daugiau negu kam kitam, niekuomet nenustojo maldavęs ramybės ir siekė atsisakyti valstybės reikalų. Kiekviena jo kalba krypdavo prie to, kad jis trokštų poilsio; šia tegul ir apgaulinga paguoda, kad jis kada nors atkovos save sau, pasilengvindavo vargus. 3. Viename senatui atsiųstame laiške, žadančiame, kad jo poilsis bus orus ir toks pat šlovingas, kaip ir veikla, radau tokius žodžius: „Bet visa tai sunkiau įvykdyti negu pažadėti. Nepaprastai geidžiamo laiko troškimas padarė, kad, vėluojant tikrajam džiaugsmui, tam tikro malonumo gaunu iš kalbėjimo apie tai". 4. Pasirodė, jog poilsis yra toks didelis dalykas, kad, negalėdamas juo naudotis, jį įsivaizdavo. Tas, kuris matė, jog viskas priklauso nuo jo vieno, kuris skyrė ir žmonių, ir tautų likimus, džiaugsmingai mąstė apie tą dieną, kai nusimes savo didybę. 5. Jis buvo patyręs, kiek tos visuose kraštuose žėrinčios gėrybės išsunkia prakaito, kiek slepia nerodomo nerimo; priverstas iš pradžių su piliečiais, paskui su bendražygiais ir

galų gale su giminaičiais ginklais spręsti ginčus, liejo kraują sausumoje ir jūroje[4]. Po Makedoniją, Siciliją, Egiptą, Siriją, Aziją[5] ir visus kaimyninius pakraščius karuose gainiojęs romėnų žudynių nuvargintas kariuomenes nukreipė į išorės karus. Kol malšino Alpes ir tramdė seniau užkariautose žemėse atsiradusius priešus, nukėlė sienas už Reino, Eufrato ir Dunojaus[6], pačioje Romoje prieš jį galando kardus Murena, Cepionas, Lepidas, Egnacijus ir kiti[7]. 6. Vos spėjo išvengti jų spąstų, kai duktė ir tiek kilmingų jaunikaičių, tarytum užkeikti pradėję paleistuvauti, gąsdino jį jau pagyvenusį ir Paulas, ir vėl su Antonijumi kelianti baimę moteris[8]. Šias votis jis nuplėšė su gyva mėsa, kitos vėl iškildavo; lyg nuo kraujo gausos apsunkęs kūnas nuolatos kur nors plyšinėjo. Taigi jis troško poilsio, vargo jo vildamasis, galvodamas apie jį, tai buvo svajonė žmogaus, galinčio įvykdyti kitų svajones.

V. 1. Markas Ciceronas, blaškomas tarp katilinų, klodijų, pompėjų ir krasų, atvirų priešų ir abejotinų draugų, plūduriuodamas kartu su respublika ir sulaikydamas ją žlungančią, galų gale nušalintas, nerasdamas ramybės nei sėkmėje, nei pakęsdamas nelaimes, daugybę kartų keikė savo konsulatą[9], išgirtą ne be priežasties, bet be galo! 2. Kaip verkšlena jis viename laiške Atikui, jau esant nugalėtam Pompėjui tėvui, bet sūnui Ispanijoje vėl taisant sulaužytą kardą: „Klausi, ką čia veikiu. Pusiau laisvas lūkuriuoju savo Tuskulo dvare“[10]. Toliau priduria daugiau panašių žodžių, apverkdamas praėjusius laikus, skųsdamasis dabartimi ir nebesitikėdamas ateities. 3. Ciceronas pasivadino pusiau laisvu, o išminčius,

dievaži, niekuomet nenusileis taip žemai, niekuomet nebus pusiau laisvas, jo laisvė visuomet bus pilnutinė ir tvirta, jis bus nepriklausomas, nepavaldus, aukštesnis už kitus. Kas gali būti virš to, kuris iškilęs virš likimo?

VI. 1. Aštrus ir karštas vyras Livijus Druzas įvedinėjo naujus įstatymus ir kėlė panašias į Grakchų nelaimes, sutelkęs iš visos Italijos suplūdusias minias, neįžvelgdamas, kuo viskas baigsis; paskui nebegalėjo nei įvykių paveikti, nei pradėtų laisvai palikti; keikdamas nuo pat pradžių neramų gyvenimą, sako, kalbėjęs, jog jis tik vienas net vaikas būdamas neturėjęs atostogų. Mat ir kūdikystėje, ir dėvėdamas pretekstą[11] drįso teisėjams teikti kaltinamuosius ir savo įtaką forume naudoti taip efektyviai, kad žinoma, jog kai kurie sprendimai yra jo plėšte išplėšti. 2. Kur tik neįsiveržia toks nesubrendęs garbės troškimas? Žinok, kad toks žalias įžūlumas virsta milžiniška ir privačia, ir valstybine blogybe. Taigi per vėlai jis skundėsi neturėjęs atostogų, nuo vaikystės būdamas maištingas ir nepakeliamas forumui. Ginčijamasi, ar pats nusižudė; mat staiga parkrito nuo didelės žaizdos kirkšnyje, kai kam abejojant, ar jo mirtis savanoriška, bet visiems įsitikinus, kad savalaikė[12]. 3. Neverta minėti daugelio, kurie, kitiems atrodydami labai laimingi, patys tiesą kalbėjo, sakydami nekenčią savo gyvenimo kelio, bet tomis aimanomis nepakeitė nei kitų, nei savęs pačių, nes, ištrūkus žodžiams, jausmai grįžta prie senųjų įpročių. 4. Po paraliais, jūsų gyvenimas, nors tęstųsi daugiau kaip tūkstantį metų, susitrauks į dulkelę. Tokios ydos praris bet kokį amžių; būtinai akimirksniu prabėgs ši gamtos skubinama, bet

protu įmanoma pailginti laiko atkarpa. Juk jūs negaudote, nesulaikote, nestabdote šio paties greičiausio daikto, bet leidžiate išeiti jam kaip nereikalingam ir sugrąžinamam.

VII. 1. Pirmiausia vardiju tuos, kurie neturi laiko niekam, išskyrus vyną ir geismus. Šių žmonių užsiėmimai šlykščiausi. Kiti, pasiduodantys tuščiai šlovės regimybei, bent jau gražiai klysta. Ar išvardysi šykštuolius, ar pikčiurnas, ar neteisėtos neapykantos bei karų kurstytojus, – visi nusideda vyriškiau, o pilvui ir geismams atsidavusių žmonių pagedimas yra negarbingiausias. 2. Išpurtyk visas jų dienas, pažiūrėk, kiek laiko jie skiria apskaičiavimams, kiek laiko tykoja, kiek laiko bijo, kiek laiko pataikauja, kiek laiko klauso pataikavimų, kiek laiko praleidžia savo ir kitų byloms, kiek puotoms, tapusioms pareigomis, – pamatysi, kaip jiems neleidžia atsikvėpti nei nelaimės, nei pasisekimai.

3. Pagaliau, visi sutaria, kad užsiėmęs žmogus dorai negali užsiimti jokiu dalyku: nei iškalba, nei laisvaisiais menais, nes išblaškyta siela nepriima nieko aukštesnio, bet viską išspjauna kaip prievarta įbruktą maistą. Užsiėmęs žmogus visai nesugeba gyventi, nes tai sunkiausiai išmokstamas daiktas. Kitų menų mokytojų visur pilna, kai ką, atrodo, vaikai taip išmoksta, jog gali net kitus mokyti, o gyventi reikia mokytis visą gyvenimą ir (tuo tu gal dar labiau stebėsiesi) visą gyvenimą reikia mokytis mirti. 4. Tiek didžių vyrų, atsikračiusių visų kliūčių, atsisveikinusių su turtais, pareigomis, malonumais, iki pat amžiaus galo darė tą vieną: mokėsi gyventi, tačiau daugelis iš jų išėjo iš šio pasaulio, prisipažinę

dar nemoką, o tuo labiau to nemoka anksčiau minėti žmonės. 5. Patikėk, didžio, iškylančio virš žmonių paklydimų vyro savybė yra neleisti nieko iš savo laiko nugremžti, ir jo gyvenimas nepaprastai ilgas todėl, kad visa, kiek tęsėsi, jis skyrė sau. Ten nebuvo nenaudojamų, dykų, kitiems pavaldžių dalykų, tas nepaprastai taupus sargas nerado prekės, vertos iškeisti į savo laiką. Taigi jam užteko; mat iš tiesų būtinai pritrūks tiems, iš kurių gyvenimo daug nusinešė kiti. 6. Nėra pagrindo galvoti, kad jie niekuomet nesuvokia savo nuostolių, daugelį tų, kuriuos slegia aukšta padėtis, tikrai išgirsi klientų bandoje ar teisme, ar kitose pasigailėjimo vertose garbingose vietose sušunkant: „Neduoda man gyventi!" 7. Kaipgi duos? Visi į tave besikreipiantys apvagia tave. Kiek dienų nusinešė anas kaltinamasis? Kiek anas kandidatas? Kiek toji senė, nuvarginta taip pat, kaip ir ji, mirsiančių paveldėtojų? Kiek tas, apsimetęs ligoniu, kad pasityčiotų iš laukiančiųjų jo galo godumo? Kiek tas galingesnis draugas, laikantis jus ne draugais, o palydovais? Kartoju: išskirstyk ir peržiūrėk savo gyvenimo dienas, pamatysi, kad tau liko tik kelios ir tos nenaudingai praleistos. 8. Gavęs trokštamus fascius, nori padėti ir šneka: „Kada dar praeis šie metai!" Anas ruošia pramogas[13] ir, nors labai vertina jam tekusią dalią, kartoja: „Kada jų atsikratysiu?" Anas gynėjas plėšosi forume ir plyšoja didžiulei, nebeįstengiančiai išgirsti miniai: „Kada gi baigsis reikalai?" Kiekvienas strimgalviais gena savo gyvenimą ir vargsta, trokšdamas ateities, bodėdamasis dabartimi. 9. O tas, kuris sau sunaudoja visą laiką, kuris kiekvieną dieną tvarko kaip paskutinę, nei trokšta rytdienos, nei bijo. Kaip yra, ar kokia nors va-

landa gali atnešti nepatirto malonumo? Viskas žinoma, viskuo persisotinta. Visa kita tegu kaip nori tvarko atsitiktinumas ir likimas; gyvenimas yra saugus. Gali būti jo pridėta, bet negali būti atimta. Tačiau ir pridedama kaip jau sočiam ir prisikimšusiam pilvą kąsnelis maisto, jis ima, nevarvindamas seilės. 10. Nemanyk, kad žilo plauko ar raukšlėto veido žmogus ilgai gyveno. Jis ne ilgai gyveno, bet ilgai prabuvo. Kaip, ar laikytumei daug plaukiojusiu tą, kurį, išplėšusi iš uosto, baisi audra blaško šen bei ten ir, vėjams pakaitomis nirštant iš priešingos pusės, varo ratu per tas pačias erdves? Jis ne daug plaukiojo, bet buvo ilgai blaškomas.

VIII. 1. Paprastai stebiuosi, matydamas prašantį laiko ir tą, kurio prašoma, lengvai paskiriantį. Abu žiūri priežasties, dėl kurios prašoma, bet nė vienas nepažvelgia į patį laiką, tarsi nieko neprašoma, nieko neduodama. Tyčiojamasi iš visų vertingiausio daikto. Jis suklaidina tuo, kad yra bekūnis, kad nematomas ir todėl vertinamas labai pigiai, o tiksliau – jam neteikiama beveik jokios vertės. 2. Žmonės labai mielai ima pensijas, pašalpas; kad jas gautų, padeda vargo, darbo, uolumo, bet niekas neįvertina laiko, eikvoja jį kaip nieko nekainuojantį daiktą. Tačiau pažvelk į juos susirgusius: kai priartėja mirties pavojus, puola į kojas gydytojams; o kai bijo aukščiausiosios bausmės, pasiruošę atiduoti viską, kad tik liktų gyvi. Tokia baisi yra jų troškimų nedermė. 3. Jei būtų galima kaip nors kiekvienam parodyti praėjusių metų skaičių, taip pat ir būsimų, kaip drebėtų žmonės, matydami, jog nebedaug liko, kaip juos taupytų! O juk mažą, bet tikrą daiktą lengva yra tvarkyti.

Stropiau reikia saugoti tai, ką nežinai kada pasibaigsiant. 4. Nemanyk, kad jie nežino, koks tas dalykas yra brangus, paprastai sako esą pasiryžę atiduoti mylimiausiems asmenims dalį savo gyvenimo. Jie juk ir atiduoda, tik nesuvokia šito, atiduoda, nuo savęs nutraukdami, bet nepadidindami anų žmonių metų skaičiaus. Tačiau jie nesupranta, nuo ko nutraukia, todėl nesipriešina nematomų nuostolių netekčiai. 5. Niekas neatstatys metų, niekas tau jų negrąžins. Tavo amžius eis ten, iš kur prasidėjo ir savo bėgimo nei atšauks, nei sulėtins. Jis nekels sąmyšio, nepriminns savo skriejimo, praslys tylomis. Nei karaliaus valdžia, nei tautos garbstymas jo nepraílgins. Kaip paleistas nuo pirmosios dienos, taip ir bėgs, niekados negrįš, niekados negaiš. Kas bus? Tu užsiėmęs, gyvenimas skuba, o tuo metu ateis mirtis, kuriai noromis nenoromis reikės rasti laiko.

IX. 1. Ar gali būti kas*** turiu galvoje įžvalgumu besigiriančių žmonių mąstyseną. Jie labai užsiėmę ir smarkiai darbuojasi; kad galėtų tobuliau gyventi, gyvenimą pertvarko gyvenimo sąskaita! Veiklos metmenis nukelia į tolybes, o juk svarbiausias buvimo šiame pasaulyje nuostolis yra atidėliojimas: jis iš mūsų ištraukia kiekvieną dieną, žadėdamas ateitį, jis išplėšia dabartį. Didžiausia gyvenimo kliūtis yra laukimas: jis priklauso nuo rytojaus ir žudo šiandieną. Tu tvarkai tai, kas likimo rankose, atmesdamas tai, kas tavo rankose. Ko lauki? Kur suki? Visa, kas ateis, yra neaišku, gyvenk tuojau pat. 2. Štai šaukia didžiausias poetas, įkvėptas pranašas, tarytum dievo lūpomis giedodamas išganingą giesmę:

Amžiaus geroji diena mirtingiems vargšams šioj žemėj
Pralekia greit[14].

„Ko delsi? – sako jis. – Ko svyruoji? Prabėga tai, ko nepasiimi." Nors ir pasiimtum, tačiau vis tiek prabėgs, taigi su laiko sparta reikia grumtis žaibiškai juo naudojantis ir greitai gerti iš šio ne visuomet plauksiančio veržlaus srauto. 3. Taip puikiausiai galima išpeikti beganį delsimą, sakantį ne „geriausias amžius", o „geriausia diena". Kodėl tu toks nerūpestingas ir neskubus, šitaip lekiant laikui, ištęsi mėnesius ir metus į ilgą virtinę, klausydamas godumo balso? Su tavimi kalbama tik apie dieną ir tą pačią bėgančią. 4. Ar kyla abejonių, kad pirmoji ir geriausioji diena prabėga vargšams mirtingiesiems, tai yra užsiėmusiems? Jų dar vaikiškas sielas prispaudžia senatvė, kurią jie pasiekia nepasirengę ir beginkliai, nes niekas nenumatyta, jie netikėtai staiga joje atsidūrė, nejuto, jog ji kasdien artinasi. 5. Kaip pašnekesys ar skaitymas, ar koks įtemptesnis galvojimas atitraukia keleivių dėmesį ir jie išvysta, jog pasiekė tikslą, nespėję pastebėti, kad artėja prie jo, taip nepertraukiamą ir nepaprastai greitą gyvenimo kelią, kurį tuo pačiu žingsniu einame būdraujantys ir miegantys, užsiėmusieji pamato tik pabaigoje.

X. 1. Norėdamas dalimis aptarti tai, ką išdėsčiau, ir pateikti argumentų, galėčiau papasakoti daugelį dalykų, įrodydamas, jog trumpiausias yra užsiėmusių žmonių gyvenimas. Fabianas, ne filosofijos dėstytojas, bet tikras senovinis filosofas, mėgdavęs sakyti, jog su aistromis reikią kovoti ne švelniomis priemonėmis, o smogiant, jų rikiuotę priversti bėgti ne po truputį puldinėjant, o veržiantis. Išvedžiojimai čia netinka, mat priešą

turime sutriuškinti, o ne peštelėti. Tačiau kad žmonės gėdintųsi paklydimo, reikia ne tik apverkti juos, bet ir mokyti. 2. Gyvenimas skirstomas į tris laiko vienetus: kas buvo, kas yra, kas bus. Tai, ką dabar veikiame, yra trumpa, ką veiksime – netikra, o ką nuveikėme, – užtikrinta. Į šią sritį likimas nebeteko teisių, ji nebegali priklausyti nuo kieno nors sprendimo. Užsiėmusieji šito netenka, jie neturi laiko atsigręžti į praeitį, o jei ir turi, prisiminimai esti nemalonūs ir graužiantys. 3. Nenoromis mintyse sugrįžta prie blogai praleistų laikų, nedrįsta jų vėl čiupinėti tie, kurių ydos, kadaise dangstytos malonumo vardu, dabar akyse stojasi visu gražumu. Į praeitį mielai atsisuka tik tas, kas griežtu, niekados neapgaunančiu žvilgsniu sekė savo poelgius. 4. Būtinai bijos savo atminties daug ko garbėtroškiškai panoręs, išdidžiai paniekinęs, nevaržomai nugalėjęs, pavojingai apgavęs, godžiai čiupęs, išlaidžiai švaistęs žmogus. O juk ši mūsų laiko dalis yra šventa ir nepažeidžiama, aplenkianti visus žmogui skirtus atsitiktinius atvejus, iškilusi virš karališkos likimo valdžios; jos nei skurdas, nei baimė, nei ligų puolimai išjudina, joje negalima sukelti sąmyšio, jos neįmanoma išplėšti, jos turėjimas amžinas ir bebaimis. Tik kai kurios dienos ir tos tik akimirksniais yra dabartis, o iš praėjusių laikų ateis visos, kai paliepsi, leisis tavo nuožiūra tyrinėjamos ir sulaikomos; užsiėmusieji neturi laiko to daryti. 5. Ramios ir nurimusios sąmonės žymė yra ėjimas per visas savo gyvenimo dalis, o užsiėmusiųjų sielos tarsi iš po jungo negali atsigręžti ir žvelgti atgal. Taigi jų gyvenimas grimzta į bedugnę, ir, kaip nieko nebus, kad ir kažin kiek piltum į neturintį dugno prakiurusį indą, taip ne-

svarbu, kiek laiko duota. Jei jam nėra kur pasidėti, jis išsilieja per suaižėjusias ir skylėtas sielas. 6. Dabartinis laikas yra nepaprastai trumpas, toks trumpas, kad kai kuriems atrodo, jog jo nėra; mat jis nuolatos bėga, plaukia, ritasi; baigiasi, nespėjęs pasirodyti, nepakenčia gaišaties kaip pasaulis bei neramūs, amžinai skriejantys, niekuomet vienoje vietoje nestovintys žvaigždynai. Užsiėmusius domina tik dabartis, kuri yra tokia trumpa, kad neįmanoma sugauti, o dar padalijus ją į daugelį reikalų, nieko nebelieka.

XI. 1. Ar tu pagaliau nori žinoti, kaip neilgai jie gyvena? Pasižiūrėk, kaip jie trokšta ilgai gyventi, ir suprasi. Nukaršę seniai meldžia pridėti keletą metų, apsimeta esą jaunesni, patys sau melu nori įsiteikti ir taip mielai apgaudinėja save, tarsi kartu apgautų ir likimą. O kai kokia nors negalia primena, jog jie mirtingi, miršta persigandę, lyg ne eitų iš gyvenimo, o būtų traukiami. Rėkia buvę kvaili, kad negyveno, ir, jei išsiveržtų iš nesveikatos, gyventų nusikratę tarnybų; tik tada pagalvoja, jog veltui įgijo tai, kuo nepasinaudojo, jog visas vargas kaip į balą išmestas. 2. Ar ne erdvesnis yra neturinčių jokių pareigybių žmonių gyvenimas? Nieko iš jo neatiduodama, nieko neiššvaistoma, nieko nedovanojama likimui, nieko nepražūva dėl nerūpestingumo, nieko neatima dosnumas, nieko nelieka neišnaudota, jis visas, taip sakant, yra pelningas. Ir trupinėlio laiko sočiai užtenka, todėl atėjus paskutinei dienai, išmintingas negaišuodamas tvirtai žengia į mirtį.

XII. 1. Gal paklausi, ką vadinu užsiėmusiais? Nemanyk, kad jais laikau vien tuos, kuriuos iš bazilikos įma-

noma išvaryti tik užsiundžius šunimis, kuriuos matai išdidžiai kyšant iš savo klientų minios ar niekingai stirksant kito palydoje, kuriuos tarnybos pašaukia iš namų tam, kad stypsotų prie svetimų durų, kuriuos pretoriaus ietis kviečia vaikytis negarbingos, kada nors vis tiek supūsiančios naudos[15]. 2. Kai kieno ir laisvalaikis labai užimtas: dvare, guolyje, vienatvėje, net nuo visų pasitraukę, jaučiasi patys sau esą našta, – tai ne neveiklus gyvenimas, o veiklus dykinėjimas. Ar gali pavadinti neveikliu tą, kuris smulkmeniškai subtiliai rikiuoja keleto kvailių paskelbtas labai vertingomis Korinto vazas ir didesnę dienų dalį praleidžia tarp surūdijusių skardinių? Kuris prasėdi imtynių aikštelėje (po paraliais, čia mus vargina net neromėniškos[16] ydos!), žiopsodamas į besigrumiančius berniūkščius? Kuris savo jaučių bandas išveda vieno amžiaus ir spalvos? Kuris šeria nugalėtojus atletus? 3. Kaip? Tu vadini neveikliais tuos, kurie daug valandų praleidžia pas kirpėją, kol tas nučerškina tai, kas ataugo per praėjusią naktį, kol tariasi dėl kiekvieno plauko, kol sudėlioja išsitaršiusias garbanas ar išsidraikiusias sustumia ant kaktos? Kaip jie pyksta, jei kirpėjas pasirodo nelabai rūpestingas! Tarytum jis kirptų vyrą. Kaip užsidega, jei nukerpa kokį karčių kuokštelį, jei kas truputėlį kyšo, jei vyturai krinta nelygiais žiedais! Kiek rasi tokių, kurie sutiktų, kad verčiau būtų išdraikytos jų garbanos, o ne valstybė?! Kas savo galvos išsaugojimu rūpinasi labiau negu grožiu? Kiek tokių, kurie nori būti dailiai sušukuoti, o ne garbingi? Ar vadini neveikliais tuos, kurie užsiėmę šukomis ir veidrodžiu? 4. O ką pasakysi apie kuriančius dainas, jų klausančius ir besimokančius, įvairiais melodijos posūkiais

tąsančius balsą, kuriam gamta padarė tiesų, puikų ir labai paprastą kelią, apie tuos, kurių pirštai spragsi[17], kažką žymėdami dainuojant, kurie, perėję prie rimtų ar net liūdnų dalykų, tyliai murma? Jie mėgaujasi ne neveiklumu, o tinginių veikla. 5. Po šimts pypkių, rengiančiųjų puotas nepriskirčiau prie turinčių laiko, matydamas, kaip jie susirūpinę tvarko stalo sidabrą, kaip stropiai sujuosia patarnaujančių jaunikaičių tunikas, kaip jaudinasi, su kokiomis apeigomis atkeliaus iš virtuvės šernas, kaip spėriai, davus ženklą, bebarzdžiai tarnai išbėgioja vykdyti užduočių, kaip meniškai mažais gabalėliais kapojami paukščiai, kaip rūpestingai vargšai berniukai valo girtų spjaudalus. Taip siekiama prašmatnų skonį turinčio žmogaus šlovės. Jų blogybės taip persmelkusios visas jų gyvenimo smulkmenas, kad be garbės troškimo neįstengia nei valgyti, nei gerti. 6. Nepalaikysi poilsiaujančiais ir tų, kurie iš vieno galo į kitą tampomi nešiojamomis kėdėmis ar neštuvais ir ateina nustatytą tų išvykų (lyg jų nebūtų galima atsisakyti) valandą, kuriems kitas primena, kada praustis, kada plaukioti, kada pietauti, – nuo per didelio išglebimo išlepusios sielos taip ištįžta, kad pačios net nebegali žinoti, ar yra ištroškusios. 7. Girdėjau, jog kažkuris subtilusis (jei tik subtilybe vadintinas nebemokėjimas žmoniškai gyventi ir elgtis), iš pirties ant rankų išneštas ir pasodintas į kėdę, paklausė: „Ar jau sėdžiu?“ Ar tu manai, kad klausiantis, ar jis sėdi, žino, ar jis gyvena, ar mato, ar poilsiauja? Nelengva pasakyti, kuris didesnis vargšas: ar tas, kuris nežino, ar tas, kuris apsimeta nežinąs. 8. Daugelį dalykų jie užmiršo, bet daug ir vaidina; kai kuriomis ydomis džiaugiasi kaip laimės

įrodymais, per daug žemas ir paniekinto žmogaus vardo vertas jiems atrodo žinojimas, ką darai. Štai dabar ir galvok, kad, peikdami prabangą, mimai[18] daug ką išlaužia iš piršto. Dievaži, jie daugiau nutyli nei prasimano, ir tokia neįtikimiausių ydų sankaupa atsirado vien tik jas garbinti sugebančiais laikais, jog galėtume mimams prikišti, kad jie per mažai kreipia dėmesio. Juk esama tokių, kurie taip toli nuėjo smagindamiesi, kad kitam patiki atsakymą į klausimą, ar jie sėdi. 9. Taigi šis žmogus nėra neveiklus, apibūdink jį kitaip: jis ligonis ar net numirėlis. Neveiklus tas, kuris junta savo neveiklumą. O šis pusgyvis, kuriam reikia pasakyti, kad suvoktų savo kūno padėtį, kaipgi jis gali būti kokio nors laiko šeimininkas?!

XIII. 1. Ilgai reikėtų kalbėti norint aprėpti tuos, kurių gyvenimą suėdė žaidimai „plėšikėliais" ar sviediniu, ar kepinimasis saulėje. Daug veiklos skiriantys malonumams nėra neveiklūs. Tačiau niekas neabejoja, kad netriūsia nenaudingais mokslais užsiimantys žmonės, jų jau ir Romoje nemažai esama. 2. Graikų liga buvo tyrinėjimai, kiek irkluotojų turėjo Uliksas, ar pirma buvo parašyta *Iliada* ar *Odisėja*, be to, ar jos sukurtos to paties autoriaus, ir panašių dalykų. Jei tai žinosi, sąžinė nebus ramesnė, o jei platinsi, neatrodysi mokytesnis, tik nepakenčiamesnis. 3. Jau ir į romėnų sielas įsiveržė beprasmis noras dėmėtis nereikalingus dalykus. Šiomis dienomis girdėjau vieną pasakojant, ką koks romėnų vadas padarė pirmas: jūrų mūšyje pirmasis nugalėjo Duilijus, Kurijus Dentatas pirmasis triumfo eisenoje vedė dramblius. Nors tokios žinios ir neteikia tikrosios gar-

bės, tačiau primena piliečių darbų pavyzdžius; toks žinojimas nėra naudingas, bet mus sulaiko nuo parodomosios tuštybės. 4. Bala nematė ir tų, kurie ieško, kas pirmasis romėnams patarė įkopti į laivą. Tai buvęs Klaudijus, pramintas Kaudeksu dėl to, kad daugelio lentelių rinkinį senovės žmonės vadino *caudex*, todėl įstatymų rinkiniai turi kodeksų vardą. Ir laivai, pagal senovinį paprotį ir dabar Tiberiu atvežantys maisto produktų, vadinami kodikarijais. 5. Tarkime, jog svarbu, kad Valerijus Korvinas pirmasis užkariavo Mesaną ir pirmasis iš Valerijų giminės, pasiėmęs užgrobto miesto vardą, pasivadino Mesana, o vėliau, žmonėms sukeitus raides, buvo šaukiamas Mesala. 6. Gal duosi kai kam rūpintis ir tuo, kad Liucijus Sula pirmasis cirke paleido liūtus, o iki tol jie buvo laikomi pririšti, kad nusmeigtų karaliaus Bokcho atsiųsti ietininkai? Šis galvosūkis iš tiesų atleistinas, bet ar prie dorų dalykų galima priskirti tai, kad Pompėjus pirmasis cirke išleido aštuoniolika dramblių kautis su nusikaltėliais? Pirmasis valstybės asmuo, tarp senųjų pirmūnų garsėjęs, kaip skelbia gandas, ypatingu gerumu, sugalvojo, jog įsimintina reginio rūšis bus žmonių žudymas nauju būdu. Jie kaunasi? Maža. Draskomi? Maža. Tegul milžiniški gyvūnai juos sutrypia. 7. Verčiau tai būtų užmiršta, kad vėliau koks nors galiūnas nesimokytų ir nepavydėtų nežmoniško daikto. Kiek daug tamsos mūsų sąmonei teikia didelė sėkmė! Tas žmogus patikėjo esąs iškilęs virš daiktų prigimties, įmesdamas žvėrims būrius po kitu dangumi gimusių vargšų žmonių, versdamas kautis tokius skirtingus gyvius, romėnų tautos akivaizdoje praliedamas marias kraujo. Netrukus jis vertė lieti ir pačią tautą, o vėliau,

apgautas Aleksandrijos gyventojų išdavystės, liepė jį persmeigti paskučiausiam vergui, tik tuomet suvokęs savo prievardžio[19] pagyrūniškumą. 8. Bet grįždamas ten, nuo kur pradėjau, pasinaudojęs ta pačia medžiaga, parodysiu nereikalingą kai kurių uolumą. Tas pats žmogus pasakojo, kad, triumfuodamas po pergalės Sicilijoje prieš pūnus, Metelas vienintelis iš visų romėnų varė prieš triumfo vežimą šimtą dvidešimt paimtų į nelaisvę dramblių, Sula paskutinis iš romėnų išplėtė sakralines miesto ribas, nes pagal senolių paprotį jas nukelti buvo galima tik prijungus daugiau Italijos sričių, o ne užėmus kitus kraštus. Iš tokio žinojimo daugiau naudos negu iš to, kad Aventino kalnas yra už tos ribos, kaip jis teigė, dėl vienos iš dviejų priežasčių: arba kad plebėjai buvo į jį pasitraukę, arba kad Remui buriant iš paukščių, toje vietoje ženklai nebuvo palankūs[20], ir šimtus kitų dalykų, kurie yra arba prikimšti prasimanymų, arba panašūs į išgalvotus. 9. Net jei tartume, kad jie kalba sąžiningai ir garantuoja, jog tai tiesa, kieno paklydimus tos žinios sumažins? Kieno aistras sutramdys? Ką padarys narsesnį, teisingesnį, dosnesnį? Mūsų Fabianas sakydavo abejojąs, gal geriau jokiu kūrybiniu darbu neužsiimti, užuot atsidėjus tokiems dalykams.

XIV. 1. Neužsiėmę yra tik tie, kurie turi laiko išminčiai, jie vieninteliai tegyvena; mat jie ne tik puikiai saugo savo amžių, bet ir prisijungia visus laikus. Kad ir kiek metų būtų prabėgę prieš jiems ateinant į šį pasaulį, visi jiems priklauso. Jei nesame nepaprastai nedėkingi, turime pripažinti, jog tie mums šventų mokymų kūrėjai yra gimę dėl mūsų, jie parengė mums gyvenimo

dėsnius. Esame vedami prie gražiausių dalykų, kitų vargo iškeltų iš tamsybių į šviesą; jokie laikai mums neuždrausti, visi mus įsileidžia, ir, jei pasirėmę sielos didybe norime išeiti iš žmogaus silpnumo ankštumos, turime daug laiko, per kurio erdves leista keliauti. 2. Galime ginčytis su Sokratu, abejoti su Karneadu, ramiai ilsėtis su Epikūru, su stoikais nugalėti žmogaus prigimtį, su kinikais – nuo jos nutolti[21]. Kai daiktų gimtis leidžia mums bendrauti su bet kokiu amžiumi, kodėl gi iš šios menkos ir slidžios laiko atkarpos visa širdimi netrokšti pasiekti begalybės, amžinybės, geresnių už mus būtybių srities? 3. Ką gali matyti milžiniškame, įvairių aistrų tampomame mieste tie, kurie blaškosi, atlikdami pareigas, kurie patys sau ir kitiems neduoda ramybės, kai jie jau tampa gerokai kvaištelėję, kai būna kasdien numindžioję visų slenksčius, nepraėję nė pro vienas atviras duris, kai skirtinguose miesto kampuose esti skubėję atlikti privalomos sveikinimo apeigos? 4. Kiek daug bus tokių, kuriems jų neleis pastebėti ar miegas, ar palaidumas, ar nežmoniškumas! Kiek daug tokių, kurie, ilgai kankinę, pabėgs pro šalį, apsimetę skubą! Kaip daugelis vengs eiti per klientų prikimštą atrijų ir pabėgs pro tamsųjį išėjimą, tarsi žmoniškiau būtų apgauti negu visai nepriimti! Kaip daugelis, apsnūdę nuo vakarykščio girtavimo ir nirštą ant vargšų, anksti kėlusių tam, kad sulauktų, kol atsikels tie puotautojai, į bailiai vos krutančiomis lūpomis tūkstantį kartų šnabždėtą vardą atsako išdidžiai žiovaudami! 5. Mes [manome], jog tikrąsias pareigas atlikdami gaišta (pasakysime taip) tie, kurie Zenoną, Pitagorą, Demokritą ir kitus kilniųjų dalykų atstovus, kurie Aristotelį ir Teofrastą kasdien nori

matyti kaip artimiausius šeimynykščius. Kiekvienas iš jų turės laiko, kiekvienas neatsisakys priimti atėjusiojo pas jį, laimingesnį ir labiau mylintį, kiekvienas niekam neleis išeiti tuščiomis rankomis; žmonės gali su jais susitikti ir naktį, ir dieną.

XV. 1 Nė vienas nevers tavęs mirti, visi mokys tai daryti. Nė vienas nebarstys tavo metų, dar savuosius tau paskirs; nė su vienu nebus pavojinga šnekučiuotis, nė vieno draugystė negrės gyvybei, nė vienam reiškiama pagarba nereikalaus išlaidų. Iš jų išsineši, ką norėsi, ne jų kaltė, kad nepakelsi tiek, kiek užsimojai. 2. Kokia laimė, kokia graži senatvė lydi jų klientu tapusį žmogų! Jis turės su kuo apsvarstyti smulkmenas ir stambmenas, turės su kuo kasdien pasitarti, kas pasakys tiesą neįžeisdamas, kas pagirs nepataikaudamas, turės, į ką sieks būti panašus. 3. Paprastai sakome, jog negalėjome pasirinkti tėvų, tenkančių žmonėms atsitiktinai, tačiau juk mums patiems leista užgimti ten, kur norime. Štai kilmingiausių talentų šeimynos[22], rinkis, kuriai norėtumei priklausyti, įsūnytas gausi ne tik vardą, bet ir turtus. Šių lobių nereikės niekingai pavydžiai saugoti: kuo daugiau išdalysi, tuo jie didės. 4. Tie vyrai parodys kelią į amžinybę ir tave nukels ten, iš kur niekas neišmetamas. Yra tik ši viena priemonė pratęsti mirtingojo buvimą, net pakeisti jį nemirtingumu. Aukštos pareigos, paminklai, visa, ką garbės troškimas išreiškia dekretais ar statiniais, greitai sugriūva, slenkant ilgiems metams dūlėja ir trūnija, bet dienų bėgimas negali pakenkti šventai išminties supamiems žmonėms. Laikas jų neištrins, nesumažins, kitas ir vėlesni būsimi amžiai vis pridės

pagarbos, nes pavydas graužia šalimais esančius dalykus, o toliau padėtais žavimės nuoširdžiau. 5. Taigi išminčiaus kelias tęsiasi labai toli, jo ribos kitokios negu visų kitų, jis vienintelis nepavaldus žmonių giminės dėsniams, jam tarsi dievui tarnauja visi amžiai. Praėjo laiko atkarpa. Jis ją apima prisiminimu. Ji čia. Jis ja naudojasi. Ji ateis. Jis ją pasičiumpa iš anksto. Viso laiko sudėjimas į viena daro jo gyvenimą ilgą.

XVI. 1. Trumpiausias ir neramiausias gyvenimas tų, kurie pamiršta praeitį, nepaiso dabarties, bijo ateities; atėję prie gyvenimo krašto, vargšai per vėlai supranta, jog taip ilgai buvo užsiėmę nieko neveikimu. 2. Nemanyk, kad čia įrodinėjama, jog ilgai gyvena nuolatos besišaukiantys mirties; nesugebėjimas įžvelgti esmės juos dirgina neaiškiais jausmais, atsitrenkiančiais į tai, dėl ko nuogąstauja – mirties jie taip dažnai trokšta todėl, kad bijo. 3. Nevertėtų manyti, jog ilgai gyvena tie, kuriems diena dažnai atrodo be galo ištįsusi: jie skundžiasi, kad lėtai slenka valandos, kol ateina nustatytas pietų metas. Mat nebeturėdami įprastinių užsiėmimų, blaškosi, nieko neveikdami, nemokėdami poilsio tvarkyti ir panaudoti. Jie siekia kažkuo užsiimti, atsiradęs laisvo laiko plyšys juos slegia, panašiai, po paraliais, kaip, paskelbus gladiatorių varžybų bei kokio nors kito reginio ar malonumo datą, stengiasi peršokti likusias iki pramogos dienas. 4. Bet koks trokštamo daikto nukėlimas jiems per ilgas, o jų mėgstamas laikas yra trumpas, galvotrūkčiais lekia, tapdamas trumpesnis dėl jų pačių ydos: juk perbėginėja iš vienur į kitur, negalėdami sustoti prie vieno geismo. Ne ilgos jų dienos, bet nekenčiamos;

ir, priešingai, kokios trumpos atrodo naktys, praleidžiamos paleistuvių glėbyje arba girtaujant. 5. Iš čia ir žmones prasimanymais maitinančių poetų proto aptemimas; jie įsivaizdavo nuo sueities malonumo išglebusį Jupiterį dvigubai pailginus naktį[23]. Kas kita gali labiau kurstyti mūsų ydas, kaip teiginys, jog jų pradininkai yra dievai ir dėl dievo duoto pavyzdžio pagedimas atleistinas bei nedraudžiamas? Ar gali atrodyti ne trumputėlaitės naktys, kai taip brangiai už jas mokama? Juk dieną jie praleidžia laukdami nakties, o naktį – bijodami, kad neišauštų.

XVII. 1. Net jų malonumai kupini drebėjimo, neramūs dėl įvairių gąsčiojimųsi. Mat ir labiausiai džiūgaujant staiga topteli mintis: „Ar tai ilgam?" Dėl to karaliai apverkia savo galybę, jų nelinksmina padėties didingumas, o baugina kada nors ateisiantis galas. 2. Nepaprastai išdidus persų karalius, išskleidęs kariuomenę per begalines laukų platybes ir aprėpęs ne jos skaičių, o matmenis, liejo ašaras, kad iš tokios daugybės jaunų vyrų po šimto metų niekas nebegyvens o juk jis pats, tas virkautojas, siuntė juos į mirtį, pražudė vienus jūroje, kitus sausumoje, trečius mūšyje, ketvirtus traukiantis, per akimirką pragaišino tuos, dėl kurių šimto metų nerimavo. 3. Kaip čia išeina, kad jų net džiaugsmai neramūs? Mat jie neturi tvirto pamato: sąmyšį kelia toji pati tuštybė, iš kurios jie kilę. Kaip manai, kokie laikai, jų nuomone, gali būti vargingi, jei net tie, kurie juos iškelia ir nuneša virš paprastų žmonių, nėra giedri? 4. Visiems dideliems turtams būdinga nerimastis, jie nepasitiki jokia padėtimi, o tuo labiau aukšta; saugoti sėkmei reikia kitos sėkmės, išpildytos maldos reikalauja naujų

maldų. Netvirta yra visa, kas pasitaiko atsitiktinai; aukščiau pakilus, lengviau nukristi. Būsimo žlugimo nuojauta niekam neleidžia džiaugtis, taigi ne tik trumpiausiu, bet ir labiausiai apgailėtinu turime laikyti gyvenimą tų žmonių, kurie baisiausiai vargdami įgyja tai, ką valdo dar labiau kamuodamiesi. 5. Sunkiai pasiekia, ko nori, susirūpinę turi, ką įgiję, visai neskaičiuoja niekuomet nebesugrįšiančio laiko: nauji rūpesčiai keičia senuosius, viltis kursto viltį, garbės troškimas garbės troškimą. Ne vargų galo siekiama, o tik keičiama jų medžiaga. Ar mus iškankino aukštos mūsų pareigos? Daugiau laiko atima svetimos. Pabaigėme kandidato vargus? Pradėjome rinkimų veikėjo. Nusimetėme kaltintojo naštą? Imamės teisėjauti. Jis jau nebe teisėjas? Bet juk jis – tardytojas. Nuseno tvarkydamas kito turtą? Dabar plėšosi dėl savo. 6. Marijus nusiavė kareivio batus?[25] Jį tampo konsulo pareigos. Kvintijus skuba pabaigti diktatoriaus darbus? Jis vėl bus pašauktas nuo arklo. Žygiuos prieš pūnus dar nesubrendęs tokiam žygiui Scipionas[26]; Hanibalo nugalėtojas, Antiocho nugalėtojas, pats šlovingai ėjęs konsulo pareigas ir parūpinęs jas broliui, galėjęs lygintis su Jupiteriu, jei pats tam nebūtų trukdęs; valstybės išgelbėtoją tampys piliečių maištai, jaunystėje atmetęs dievams prilygstančios pagarbos ženklus[27], senatvėje džiaugsis išdidaus ištrėmimo šlove. Ir laimėje, ir varge netruks nerimasties, gyvenimas sudils rūpesčių girnose, veiklos atsisakymas visados bus tik geidžiamas, o ne įvykdomas.

XVIII. 1. Brangiausiasis Paulinai, išsiskirk iš minios ir, ne pagal amžių blaškytas, pagaliau patrauk į ramesnį uostą. Pagalvok, kiek bangų esi atrėmęs, kiek asme-

ninių audrų atlaikęs, kiek visuomeninių į save nukreipęs; vargai ir neramumai pakankamai atskleidė tavo dorybę, pabandyk, ką ji galėtų nuveikti, atsisakiusi veiklos. Didesnė ir geresnė amžiaus dalis atiduota valstybei, nors kiek savojo laiko pasiimk ir sau. 2. Kviečiu ne į išglebusią ir nerangią ramybę, ne miege ir minios vertinamuose malonumuose skandinti guvios prigimties duotybes, tai ne poilsis, rasi didesnių už visus ligi šiol uoliai vykdytus darbus; juos galėsi atlikti atsisakęs pareigų ir rūpesčių. 3. Viso pasaulio sąskaitas tu tvarkai abejingai, kaip svetimas, stropiai, kaip savas, sąžiningai, kaip valstybės. Meilę pelnai pareigomis, kurias einant sunku išvengti neapykantos, tačiau, tikėk manimi, verčiau žinoti savo gyvenimo, o ne valstybės grūdų sąskaitą. 4. Šauk didžiausius dalykus sugebantį sielos gyvastingumą atgal nuo garbingos, bet netinkamos laimingam gyvenimui tarnybos ir galvok, kad ne tam nuo jaunystės atsisakei visų laisvųjų mokslų, kad tau būtų patikėta daug tūkstančių svarų javų[28]; esi žadėjęs šį tą didesnio ir aukštesnio. Netrūks labai dorų ir darbščių žmonių; naštai nešti labiau tinka lėtaeigiai jaučiai negu taurūs žirgai; kas kuomet nebandė prislėgti jų kilnaus nirtumo nešulio svoriu?! 5. Be to, pagalvok, kaip be galo neramu užsikrauti šitokią milžinišką sunkenybę: tau tenka rūpintis žmogaus pilvu; išalkusieji nepakenčia įrodymų, nesušvelnėja nuo teisingumo, nepalenkiami prašymais. Tik kelios dienos prieš žūtį (jei yra koks požemio pasaulio jutimas) Gajus Cezaris baisiai niršo, nes žinojo, jog Romos gyventojams liko maisto septynioms ar aštuonioms dienoms. Kol jis iš laivų statė tiltus[29] ir žaidė su imperijos jėgomis, atėjo paskutinioji net apgul-

tųjų nelaimė – maisto stygius; pragaištį, badą bei badą lydinčią suirutę atnešė noras mėgdžioti pamišusį, svetimšalį, taip prakeiktai išdidų karalių[30]. 6. Kaip tuomet jautėsi tie, kuriems buvo pavesta rūpintis duona, žinodami, jog ant jų užgrius akmenys, kardas, ugnis, Gajus? Nepaprastai apsimetinėdami jie slėpė dar neiškilusią į paviršių nelaimę ir, žinoma, toks elgesys buvo protingas: kai ką reikia gydyti ligoniui nežinant, kad jis serga; juk daugybė žmonių mirė, sužinoję apie savo nelaimę.

XIX. 1. Pasitrauk prie ramesnių, saugesnių, didesnių dalykų. Nejau manai, jog tas pat, ar rūpiniesi, kad nuo pervežėjų klastos ar nerūpestingumo nenukentėję grūdai būtų išpilti į klėtis, kad nesudrėktų ar nesukaistų, kad atitiktų saikus ir svorį, ar pereisi prie to, kas šventa ir iškilnu: kas yra Dievo medžiaga, kas malonumas, kas sąlyga, kas forma; kas laukia tavo sielos, kur gamta padeda mus išėjusius iš kūno, kas sunkiausius šio pasaulio elementus išlaiko viduryje, lengvus pakabina viršuje, nuneša prie aukštutinės ugnies, išjudina suktis žvaigždynus ir kitų nepaprastai stebinančių dalykų? 2. Palikęs žemę tu juk nori tai regėti. Dabar, kol kraujas dar neatvėsęs, gyviems reikia eiti į geresnį tikslą. Šis gyvenimo būdas žada tau daug taurių užsiėmimų, tobulybės meilę ir naudojimąsi ja, geismų užmiršimą, mokėjimą gyventi ir mirti, gilią ramybę.

3. Visų užsiėmusiųjų būklė apgailėtina, tačiau labiausiai pasigailėjimo verta tų, kurie vargsta ne dėl savo rūpesčių; jie sapnuoja svetimus sapnus, vaikšto svetimais žingsniais, jiems įsakomi labiausiai laisvę mėgstantys

dalykai: ką mylėti ir ko neapkęsti. Norėdami žinoti, koks trumpas jų gyvenimas, tegu pagalvoja, kelinta jo dalis jiems tepriklauso.

XX. 1. Pamatęs dažnai užsivelkantį pretekstą vyrą, išgirdęs forume kartojant jo vardą, nepavydėk: tai gyvenimo nuostoliai. Tam, kad vieneri metai būtų pavadinti jų vardais[31], tie žmonės sudildys visus savo metus. Kai kurių dienos baigėsi nespėjus pasiekti garbės troškimo aukštumų, vos pradėjus dėl jų grumtis, prieš kai kuriuos, per tūkstančius negarbių užropojusius į mėgavimosi garbe būseną, staiga išnyra apgailėtina mintis, jog jie vargo dėl užrašo ant kapo, kai kurie karšinčiai seniai, kaip jaunuoliai grupuodami vis naujas viltis, užsimoję didžiulius nelabus darbus, pasijunta visiškai sukriošę. 2. Šlykštus tas pagyvenęs žmogus, kuris pristinga kvapo teisme gindamas nepažįstamus ginčininkus ir siekdamas neišmanėlių klausytojų plojimų; bjaurus tas, kuris, gyvenimo nuvargintas greičiau negu darbo, parkrito eidamas pareigas, bjaurus tas, iš kurio, mirštančio ant gautinų sąskaitų, kvatojosi ilgai nepaskirtas paveldėtojas. 3. Negaliu nepateikti atėjusio į galvą pavyzdžio. Sekstas Turanijus buvo itin stropus seniokas. Turėdamas virš devyniadešimties, Gajaus Cezario atleistas iš vietininko pareigų, liepė jį paguldyti lyg negyvą ir šeimynai raudoti apstojus guolį. Visi namai apverkė seno šeiminko poilsį ir nesiliovė liūdėję tol, kol jam buvo sugrąžintas buvęs vargas. Ar taip malonu mirti užsiėmusiam? 4. Daugelio nuostata vienoda: noras vargti išlieka ilgiau už pajėgumą. Jie kovoja su kūno silpnumu, senatvę sunkia laiko todėl, kad atima galimybę eiti pareigas. Pagal įstatymus nuo penkiasdešimties metų ne-

beimama į karo tarnybą, nuo šešiasdešimties nebešaukiama į senatą, – žmonėms lengviau išsiprašyti poilsį iš įstatymo negu iš savęs. 5. Kol jie apiplėšiami ir plėšia, kol trukdo vienas kito ramybę, kol vieni kitus daro nelaimingus, gyvenimas bėga be vaisiaus, be malonumo, be sielos pažangos. Visi negalvoja apie mirtį, visi tempia tolyn vilčių siūlus, kai kas tvarko net anapusinio gyvenimo reikalus: milžiniškas kapavietes, visuomenei skirtus statinius, gladiatorių varžybas prie laužo ir didžiules gedulingas eisenas. Po paraliais, kadangi jie beveik negyveno, jų laidotuvėms tereiktų tik deglų ir vaško žvakių[32].

Vienuolikta dialogų knyga
Polibijui

APIE PAGUODĄ
Ad Polybium de consolatione

I. *** palyginti su mūsų gyvenimu, jie tvirti; jei sugretinsi su visa griaunančios ir kviečiančios į ten, iš kur sukūrė, gamtos dėsniu, bus irūs. Septyni pasaulio stebuklai ar dar stebuklingesni vėliau pasipūtimo suręsti statiniai kada nors pasirodys sulyginti su žeme. Toks dėsnis: nieko amžino, mažai kas gyvuoja ilgai, kiekvienas daiktas savaip trapus, jų pabaiga įvairi, tačiau visa, kas prasidėjo, baigiasi. 2. Kai kurie mokslininkai grasina pražūtimi pasauliui, o kažkuri viena diena išsklaidys ir panardins į pirmykštę sumaištį bei tamsą ir šią visatą, apglėbiančią visa, kas dieviška ir žmogiška. Tegul kas nors imasi apverkti atskiras sielas, tegul aprauda Kartaginos, Numancijos, Korinto ir seniau kritusių miestų pelenus, kai žus net neturinti kur nukristi visata. Tegul dabar kas nors dejuoja, kad jo nepasigailėjo lemtis, vienąsyk išdrįsianti atlikti šitokį baisų darbą. 3. Kas bus toks išdidus ir nesuvaldomai pasipūtęs, kad šioje visus į tą pačią pabaigą vėl šaukiančios gamtos būtinybėje panorės išimties sau bei saviesiems ar susimanys ištraukti kuriuos nors namus iš pačiam pasauliui gresiančių griuvėsių? 4. Taigi didžiausia paguoda

yra galvoti, kad mums atsitiko tai, ką visi patyrė prieš mus ir ką visi patirs, ir man atrodo, jog daiktų prigimtis rūsčiausią dėsnį padarė bendrą tam, kad visuotinė lygybė sušvelnintų lemties kraugeriškumą.

II. 1. Nemažai paguos ir mintys, jog tavo sielvartas nieko nepadės nei tam, kurio liūdi, nei tau: juk nenorėsi, kad beprasmis užsiėmimas ilgai tęstųsi. Jei nusiminimas duotų kokios nors naudos, neatsisakyčiau visas man likimo paliktas ašaras tau perpilti, rasčiau, kas galėtų lietis iš asmenines bėdas apraudant išverktų akių, jei tik tau tai išeitų į gera. 2. Kam delsti? Dejuokime, aš perimu tavo bylą: „O, visų nuomone, nepaprastai neteisingas likime! Atrodė, jog tą žmogų be atvangos globojai, tavo dėka jis tapo taip gerbiamas, kad jo laimei niekas nepavydėjo (o tai retai kam pasitaiko). Ir štai prislėgei didžiausiu sielvartu, kokį tik jis galėjo patirti Cezariui[1] esant gyvam; iš visų pusių apėjęs, supratai, jog tik čia jis nepridengtas nuo tavo smūgių. 3. Ką kita tu jam galėjai padaryti? Išplėšti pinigus? Jis niekuomet nebuvo jų vergas; net dabar kiek įstengdamas stumia nuo savęs ir, taip lengvai gaudamas, nesiekia didesnės naudos už galimybę juos niekinti. 4. Išplėšti draugus? Žinojai esant taip mylimą, kad į prarastųjų vietą lengvai galėtų padėti kitus; man rodosi, iš visų imperatoriaus namuose pažinotų įtakingų žmonių mačiau jį vieną, kurį ne tik apsimoka, bet ir nepaprastai miela laikyti draugu. 5. Išplėšti palankią žmonių nuomonę? Ji labai tvirta, net tu neįstengtumei išklibinti. Išplėšti sveikatą? Žinojai, jog jo siela taip stipriai yra atsirėmusi į laisvuosius mokslus[2] (jie ne tik įgyti, bet ir įgimti), kad

nugalės visus kūno skausmus. 6. Išplėšti gyvybę? Būtum pakenkęs tik per nago juodymą. Šlovė yra jam pažadėjusi labai ilgą talentingo žmogaus amžių: mat gyveno taip, kad jo geresnioji dalis ilgiau išliktų, kad puikiais iškalbos veikalais iš mirties išsivaduotų. Kol literatūra bus nors kiek gerbiama, kol truks lotynų kalbos galybė arba graikų kalbos reikšmė, tol jis bus gyvas su tais didžiais vyrais, su kurių talentais varžėsi ar, jei drovumas neleido, prie kurių prigludo. 7. Išradai šį vieną būdą, kaip jam pakenkti. Kuo žmogus geresnis, tuo dažniau jam tenka patirti tave, be jokios atrankos dūkstantį ir bijotiną net tuomet, kai esi palankus. Juk tik trupinėlį tau tebūtų kainavę nenuskriausti šio žmogaus, kurį tavo palankumas, atrodo, sąmoningai lankė, o ne atsitiktinai, kaip tau būdinga, buvo užklydęs".

III. 1. Prie šių dejonių, jei nori, pridėkime aimaną dėl pagrobtų gabaus jaunikaičio pirmųjų kūrybinių žingsnių; jis buvo vertas tavęs brolis. Tu iš tiesų buvai labai vertas nesielvartauti, net brolis nevertas tavo ašarų, bet visi žmonės rodo vienodą požiūrį į judu: gedi, kad tave pagerbtų, giria, kad jį pašlovintų. 2. Jis neturėjo nieko, dėl ko tu negalėtumei didžiuotis. Nors tu būtumei buvęs geras ir ne tokiam geram broliui, radęs tinkamą vietą tavo prieraišumas išsiskleidė daug laisviau. Jis nieko nenuskriaudė, pasinaudodamas galybe, niekuomet niekam negrasino brolio vardu. Tavo kuklumas buvo jam pavyzdys; suprasdamas, jog esi ir garbė, ir našta saviesiems, jis mokėjo tą sunkumą nešti. 3. O toji žiauri, visoms dorybėms nemaloninga lemtis! Tavo brolis pragaišo, nespėjęs pažinti savo laimės. Žinau, jog

mano apmaudas menkai išreikštas; nieko nėra sunkesnio, kaip rasti dideliam sielvartui prilygstančius žodžius. Tačiau, jei galime kuo padėti, dejuokime: 4. „Ko troškai, toks neteisingas ir toks įtūžęs likime? Ar taip greitai pasigailėjai savo palankumo? Koks žiaurumas pulti brolių būrį ir, kraugeriškai grobiant, mažinti jų darnų pulkelį! Panorai sudrumsti ir be jokios priežasties užgauti pilnutėlius puikių jaunuolių namus, neturinčius nė vieno brolio išsigimėlio. Nejaugi nieko negelbsti visus nuostatus atitinkanti dora, senovinis saiko jausmas, beveik visiškai nenaudojama aukščiausios padėties galia, nuoširdi ir tyra literatūros meilė, nesuteptos mintys? 5. Rauda Polibijus ir vieno brolio dalios pamokytas, ko gali bijoti dėl likusių, baiminasi net sielvarto paguodos. Kokia nelaba piktadarystė! Rauda Polibijus ir sielvartauja, nors Cezaris jam palankus. Nesuvaldomas likime, be abejo, tu griebeisi šito, norėdamas parodyti, kad niekas, net Cezaris, nuo tavęs negali apginti".

IV. 1. Galime ilgiau kaltinti lemtį, pakeisti – negalime, ji kieta ir nepermaldaujama. Jos neveikia nei priekaištai, nei ašaros, nei įtikinėjimai, ji niekada nieko nepagaili ir neatleidžia. Todėl pagailėkime naudos neteikiančių ašarų, sielvartas greičiau mus nuves pas netektuosius, negu mums juos sugrąžins. Jei jis mus kankina, o ne padeda, iš karto reikia nustumti, išvaduojant sielą nuo tuščios paguodos ir kažkokio kartaus širdgėlos geismo. 2. Mat tik protas ašaroms galą padaro, likimas nepadarys. Nagi, apžvelk visus mirtinguosius, bet kur išvysi didelį ir neišsenkamą rypavimų šaltinį: vieną vargingas skurdas prie kasdienio darbo šaukia, kitą niekuomet

nenurimstantis garbės troškimas bakština, trečias baiminasi dėl turtų, kurių buvo užsigeidęs, ir dabar vargsta dėl savo norų, ketvirtą kankina vienatvė, penktą – garbstymas, šeštą – nuolatos prieangį apgulusi minia; šis sielvartauja, turėdamas vaikų, anas – praradęs. Ašarų pristigsime anksčiau negu sielvarto priežasčių. 3. Ar nematai, kokį gyvenimą mums pažadėjo daiktų prigimtis, panorėjusi, kad gimdamas žmogus pirmiausia pravirktų? Toks mūsų atėjimas, jį atliepia visa tolesnių metų eilė. Taip jau gyvename, todėl saikingai privalome daryti tai, ką tenka dažnai atlikti ir, žvelgdami, kiek daug liūdnų dalykų mums gresia už nugaros, turime gal ne visiškai užgniaužti, bet bent jau pataupyti ašaras. Nė vieno daikto netaupykime taip, kaip šio, nes labai dažnai jo prisireikia.

V. 1. Nemažai tau padės ir mintis, jog tavo sielvartas yra nepaprastai nemalonus tam, kam jis skirtas. Jis arba nenori, kad tu kankintumeisi, arba to nežino. Neprotinga atlikinėti tokią pareigą, nes ji beprasmė, jei tas, kuriam ji skirta, nieko nejaučia, o jei jaučia, – ji jam nemiela. 2. Drąsiai sakau, jog visame pasaulyje nėra žmogaus, kuris džiaugtųsi tavo ašaromis. Kaip čia išeina? Niekas nelinki tau bloga, o tu manai, jog brolis nori, kad kankindamasis kenktumei pats sau, siekia atitraukti nuo darbų, nuo mokslingų užsiėmimų, nuo Cezario? Tai nepanašu į tiesą. Juk jis tave mylėjo kaip brolį, gerbė kaip tėvą, aukštino kaip viršesnįjį. Jis nori būti tavo mylimas, bet nenori būti tavo kančia. Kam džiūti iš sielvarto, kurį tavo brolis, jei tik mirusieji sugeba jausti, trokšta nutraukti? 3. Kalbėdamas apie kokį

nors kitą brolį, kurio norai nežinomi, abejočiau ir sakyčiau šitaip: „Jei tavo brolis nori, kad kankindamasis tu be galo lietumei ašaras, jis nevertas šio jausmo; jei nenori, baik abudu slegiančią širdgėlą. Nedoro brolio neturi būti taip gedima, o doras to nenori". Tačiau aišku, jog šiam, apie kurio prisirišimą žinojo visi, nepaprastai skaudu dėl to, kad jo netektis tau skaudi, kad ji tave kankina, kad tokios nelaimės nenusipelniusias tavo akis be galo ir krašto temdo ir sekina ašaros.

4. Bet niekas taip nenumalšins nenaudingų raudų, kaip mintis, jog tu turi būti pavyzdys kitiems broliams, kaip narsiai dera ištverti šią likimo skriaudą. Dabar reikia daryti tą patį, ką daro dideli vadai sunkiomis aplinkybėmis: jie tyčia apsimeta smagūs ir nepalankią padėtį pridengia gera nuotaika, kad nesugniužtų sielos karių, matančių palaužtos dvasios vadą. 5. Nutaisyk kitokį, negu liepia širdis, veidą, ir, jei gali, apskritai išvyk sielvartą, o jei ne, paslėpk viduje ir laikyk, kad nepasirodytų. Stenkis, kad broliai sektų tavimi, manydami, jog visa, ką darai, yra garbinga, ir tavo veido išraišką į širdį dėtųsi. Turi būti ir jų paguoda, ir guodėjas; negalėsi priešintis jų liūdesiui, pataikaudamas savajam.

VI. 1. Nuo per didelio gedėjimo gali sulaikyti ir dar vienas dalykas: mintis, jog nepaslėpsi jokio savo poelgio. Žmonės suteikė tau svarbų vaidmenį, reikia jo žiūrėti. Tave supa daugybė guodėjų, smelkiasi į širdį, stebi, kiek joje tvirtybės skausmui atremti, ir ar tik palankiu vėju sugebi sėkmingai naudotis, ar gali ir vyriškai iškęsti negandas; visi įbedę žvilgsnius į tavo akis. 2. Daugiau laisvės tiems, kurie gali paslėpti savo jausmus; tau neleista jokia paslaptis: likimas padėjo tave ryškiai

apšviestoje vietoje. Visi žinos, kaip elgeisi sužeistas: ar, gavęs smūgį, išmetei ginklus, ar stovėjai kaip stovėjęs. Jau seniai ir Cezario palankumas suteikė tau aukštesnę padėtį, ir darbai iškėlė. Netinka tau visa, kas plebėjiška, kas žema. O kas dar yra taip žema ir nevyriška, kaip atsidavimas graužačiai?! 3. Tau neleista taip pat liūdėti, kaip broliams, daug ką yra uždraudusi visuotinė nuomonė apie tavo būdą ir išsilavinimą: žmonės daug reikalauja ir laukia iš tavęs. Jei norėjai visiškos laisvės, nereikėjo atkreipti visų dėmesio, dabar gali turėti tiek, kiek buvai numatęs. Visi tie, kurie giria tavo talento vaisius, kurie nusirašinėja, kuriems nerūpi tavo likimas, bet rūpi talentas, yra tavo sielos sargai. Niekuomet negali sau leisti nepateisinti tobulo ir išsilavinusio vyro vardo, kad neapviltumei daugelio gerbėjų. 4. Tau negalima be saiko raudoti, ir negalima ne tik tai: nei snausti pusę dienos, nei nuo reikalų maišalynės pabėgti į ramų kaimą, nei nualintam nuolatinių varginančių pareigų atsigauti malonioje kelionėje, nei prikaustyti širdį prie įvairių reginių, nei savo nuožiūra praleisti dieną. Tau negalima daug ko, kas galima prasčiausiems kamputyje besiglaudžiantiems vargetoms. Didi padėtis yra didi vergija. 5. Tu nieko negali daryti savo nuožiūra, privalai išklausyti tūkstančius žmonių, išskirstyti tūkstančius prašymų, prisirenka šitiek viso pasaulio reikalų, juos reikia sutvarkyti, kad iš eilės galėtų būti pateikti didžiajam valdovui. Kartoju: tau negalima verkti. Kad galėtumei išklausyti daugelį verkiančių, kad tau rūpėtų patekusiųjų į pavojus ir trokštančiųjų patirti nepaprastai švelnaus Cezario gailestingumą ašaros, turi nusišluostyti savąsias.

VII. 1. Tačiau yra dar vienas lengvinamasis vaistas. Kai norėsi viską užmiršti, galvok apie Cezarį; pažvelk, kiek ištikimybės turi parodyti už jo meilę, kiek uolumo, tuomet suprasi, jog tau leista palinkti ne daugiau, kaip tam, ant kurio pečių, anot pasakų, laikosi pasaulis. 2. Net pačiam Cezariui, kuriam viskas leista, dėl tos pačios priežasties daug kas neleidžiama: jo būdravimas saugo visų miegą, darbas – visų poilsį, uolumas – visų pramogas, užimtumas – visų laisvalaikį. Atsiduodamas pasauliui, jis atsisakė savęs ir, tarytum be paliovos neramiai skriejančioms žvaigždėms, jam neleista sustoti ar pasielgti, kaip norėtųsi. 3. Tam tikra prasme tu įsikinkęs į tokią pat būtinybę. Negali žiūrėti savo naudos, savo norų; Cezariui valdant pasaulį, negali atsiduoti nei malonumui, nei skausmui, nei jokiam kitam dalykui; visas esi Cezario. 4. Pridėk tai, kad, Cezariui esant sveikam ir gyvam, tau draudžiama skųstis likimu: juk visuomet kartoji, kad jis tau brangesnis už gyvybę. Jis gyvuoja; vadinasi, tavieji tebėra šalia tavęs, nieko nesi praradęs. Tavo akys turi būti ne tik sausos, bet ir linksmos. Jame rasi viską, jis atstoja visus. Ašaros, jam esant gyvam ir sveikam, rodo, jog esi nedėkingas dėl savo laimės, o tai prieštarauja tavo protui ir dorumui.

VIII. 1. Parodysiu ir ne tik stipresnį, bet ir buitiškesnį vaistą. Grįžus namo, tau reikės bijoti liūdesio. Mat kol regėsi savo dievybę, jis jokiu būdu neprasiskverbs, nes tave visą bus užvaldęs Cezaris. Kai išeisi iš rūmų, skausmas, tarytum gavęs progą, tykos tavo vienatvės ir pamažu prišliauš prie besiilsinčios sielos. 2. Taigi pasistenk kiekvieną akimirką skirti protiniam darbui. Dabar

tegul atsidėkoja taip seniai ir taip ilgai mylėtos knygos, dabar telaiko savo žyniu ir garbintoju, dabar tegu ilgai su tavimi užsibūna Homeras su Vergilijumi, tiek nusipelnę žmonių giminei, kiek tu nusipelnei jiems ir visiems, norėdamas, kad jie būtų žinomi didesniam skaitytojų skaičiui, negu rašė[3]. Jiems paskyręs laiką, būsi saugus. Dabar kiek galėdamas dėstyk savojo Cezario darbų aprašymą, kad amžiais skambėtų namų pasakotojo balsas; juk jis pats puikiems žygiams pavaizduoti duos ir medžiagos, ir pavyzdį[4]. 3. Nedrįstu siūlyti, kad su tau būdingu žavesiu pintumei pasakėčias ir ezopiškas poringes, romėnų dar nebandytą žanrą[5]: sunku smarkiai priblokštai sielai taip greitai imtis linksmesnių dalykų. Tačiau jei ji įstengtų nuo rimtesnio turinio pereiti prie palaidesnio, tai būtų sustiprėjimo, grįžimo į save ženklas. 4. Pats anų anksčiau minėtų veikalų rūstumas atitrauks dar sergančios, dar su savimi besigrumiančios sielos dėmesį, bet tai, ką reikia kurti nesuraukus kaktos, ji pakęs tik visiškai atsitiesusi. Taigi turėsi ją mankštinti griežtesne medžiaga, minkštinti – linksmesne.

IX. 1. Didelis palengvinimas taip pat bus sau pačiam dažnai užduodamas klausimas: „Ar dėl savęs kenčiu, ar dėl to, kuris iškeliavo iš šio pasaulio? Jei dėl savęs, nėra ko girtis silpnumu; lieka tik skausmas; jis pateisinamas tik tuomet, kai garbingas, o jei žiūri naudos, jis nedoras, doram vyrui netinka skaičiuoti, gedint brolio. 2. Jei kenčiu dėl jo, būtina apsvarsyti du dalykus: jei mirusieji nieko nejaučia, mano brolis išsiveržė iš visų gyvenimo negandų ir grįžo į tą vietą, kurioje buvo prieš gimdamas. Būdamas neliečiamas visų nelai-

mių, nieko nebebijo, nieko nebetrokšta, nieko nebekenčia; ar ne beprotybė be atvangos sielvartauti dėl to, kuris niekuomet nebesielvartaus?! 3. Jei mirusieji jaučia, dabar mano brolio siela, tarytum paleista iš ilgalaikio kalėjimo, žengia pagaliau tapusi laisva ir savarankiška, mėgaujasi daiktų gimties reginiais, iš aukštybių žvelgia į visus žmonių reikalus, iš arti stebi dieviškus dalykus, kuriuos suprasti taip ilgai veltui trоško. Kodėl džiūstu, ilgėdamasis to, kuris arba yra laimingas, arba niekas? Apverkti laimingąjį – pavydas, nesantįjį – kvailybė". 4. Ar tu jaudiniesi dėl to, kad jis neteko milžiniškų, gausiai suplūdusių gėrybių? Galvodamas apie tai, kiek daug jis prarado, galvok, jog daugiau esama to, ko jis nebebijo. Nei pyktis jį kamuos, nei liga prispaus, nei įtarinėjimai vargins, nei amžinas sėkmės priešas graužiantis pavydas persekios, nei siaubas dirgins, nei savo dovanas greitai keičiančio likimo lengvabūdiškumas jaudins. Gerai paskaičiavus, išeis, jog jam daugiau palikta negu išplėšta. 5. Jis nesimėgaus turtais, įgytais tavo, o kartu ir jo paties dėka, dovanų nei gaus, nei teiks; ar laikai jį vargšu, kad to neteko, ar laimingu, kad to netrokšta? Patikėk, laimingesnis yra tas, kuriam nereikia likimo, negu tas, kuriam jis paruoštas. Visos gėrybės, džiuginančios mus nuostabiu, bet apgaulingu malonumu, – pinigai, autoritetas, galia ir daugelis kitų dalykų, prieš kuriuos stulbsta akli žmonių giminės troškimai, – kainuoja daug vargo, į jas žiūrima pavydžiai, pagaliau slegia tuos, kam priklauso, yra labiau grėsmingos negu naudingos, trapios ir neužtikrintos, jų turėti niekuomet nėra gera: mat, ir nebijant dėl ateities, pats didelės laimės buvimas kelia nerimą. 6. Jei patikėsi gilesnę tiesą

įžvelgiančių žmonių žodžiais, visas gyvenimas yra kankynė. Įmesti į šią gilią ir neramią jūrą, tvinstančią ir vėl atslūgstančią, tai staigia sėkme aukštyn mus iškeliančią, tai negandomis nunešančią dar žemiau nei buvome, nuolatos svaidančią, niekuomet neatsistojame ant tvirtos žemės, nardome ir plūduriuojame, trankomės vienas į kitą, laivo sudužimą patiriame tik kartais, bet visada jo bijome. Plaukiantiems šia audringa, visoms vėtroms atvira jūra yra tik vienas uostas – mirtis. 7. Taigi nevertink brolio padėties blogai: jis ilsisi. Pagaliau laisvas, pagaliau saugus, pagaliau amžinas. Paliko gyvą Cezarį ir visus jo palikuonis, paliko gyvą tave su broliais, paliko palankų, pilna sauja seikėjantį dovanas likimą, dar nespėjusį nė kiek sumažinti savo palankumo. 8. Mėgaujasi dabar atviru ir laisvu dangumi, iš žemumos ir ankštumos nuskriejo į tą paslaptingą vietovę, kuri laimingame savo glėbyje priglaudžia nusimetusias pančius sielas, ir dabar laisvai ten klaidžioja, su didžiausiu malonumu regėdamas visas daiktų prigimties gėrybes. Tu klysti: brolis neprarado šviesos, jis gavo skaistesnę. 9. Visi mes eisime tuo pačiu keliu. Kam apverkiame jo lemtį? Jis nepaliko mūsų, tik pralenkė. Patikėk, didelė laimė mirti laimingam. Nesame tikri net dėl visos vienos dienos; kas galėtų įminti tamsią, šydu pridengtą tiesą: ar mirtis tavo broliui buvo pavydi, ar geranoriška?!

X. 1. Tau, tikram teisybės įsikūnijimui, neabejotinai padės mintis, jog šitokio brolio praradimas nėra skriauda, o geradarystė buvo leidimas taip ilgai naudotis ir mėgautis jo prieraišumu. 2. Neteisus yra tas, kuris duodančiajam nepalieka teisės į savo dovaną, gobšas tas,

kuris gauto dalyko nelaiko pelnu, o prarastą priskiria prie nuostolių. Nedėkingas tas, kuris skriauda laiko malonumų pabaigą, kvailys, kuris mano, jog vertingos tik dabartinės gėrybės, kam neteikia ramybės praėjusios, kuris negalvoja, kad tos, kurių nebėra, – tikresnės, nes nebereikia bijoti, kad pasibaigs. 3. Per daug susiaurina savo džiaugsmus žmogus, manantis, jog mėgaujasi tik tuo, ką turi ir mato, per nieką laikantis tai, ką turėjo: juk kiekvienas malonumas mus beregint palieka, nuplaukia, praeina, dingsta dar nespėjęs prisiartinti. Taigi sielą reikia kreipti į praėjusius laikus, prisimenant ir vis perkratinėjant tai, kas kadaise džiugino; malonių valandėlių atsiminimas ilgesnis ir ištikimesnis už jų realybę. 4. Prie didžiausių vertybių priskirk tai, kad turėjai nuostabų brolį. Negalvok, kiek laiko galėjai jį turėti, bet kiek turėjai. Daiktų gimtis tau, kaip ir kitiems, brolius ne visiškai atidavė, o tik paskolino; kai jai pasirodė, vėl atsiėmė; nežiūri, ar tau jau gana, o vien savo dėsnio. 5. Ar nelaikome neteisiu to vyro, kuris nusimena sumokėjęs paskolą, ypač gautą veltui? Gamta davė tavo broliui gyvybę, davė ir tau, ji nekalta, kad, pasinaudojusi savo teise, iš ko norėjo, pareikalavo greičiau grąžinti skolą: sąlygos juk buvo žinomos, kalta mirtingos sielos godi viltis, pamirštanti daiktų gimtį ir savo dalią prisimenanti tik paraginta. 6. Taigi džiaukis turėjęs tokį puikų brolį ir, nors tas džiaugsmas buvo trumpesnis, negu norėjai, laikyk laime. Jo buvimą vadink mieliausiu dalyku, praradimą – žmogišku. Labai nenuoseklu sielotis, kad su šitokiu broliu būta per trumpai, užuot džiaugusis, kad būta.

XI. 1. „Bet išplėštas taip netikėtai!" – Mus apgauna patiklumas, noriai užmirštame mylimų žmonių mirtingą prigimtį; gamta nieko nežadėjo atleisti nuo būtinybės. Kasdien matome pažįstamų ir nepažįstamų žmonių laidotuves, tačiau mes užsiėmę kažkuo kitu ir laikome staigmena, ką būsiant mums kalba visas gyvenimas. Tai ne lemties neteisingumas, o visais dalykais nepasisotinančio žmogaus proto klaida: jis piktinasi, priverstas palikti vietą, kur buvo įleistas laikinai. 2. Daug teisesnis tas, kuris, išgirdęs apie sūnaus mirtį, ištarė didžio vyro vertus žodžius:

Žinojau aš, jog gimė jis mirtingas[6].

Neverta stebėtis, kad tokio tėvo sūnus galėjo narsiai numirti. Sūnaus mirtis jam nebuvo nauja žinia; juk iš tiesų: kas čia nauja, kad žmogus miršta? Visas jo gyvenimas yra kelias į mirtį. 3. „Žinojau aš, jog gimė jis mirtingas"... Paskui pridūrė dar didesnę išmintį ir dvasią skelbiančią mintį: „Tam auginau aš jį". Tam visi esame auginami, atėjęs gyventi, kiekvienas paskiriamas mirčiai. Džiaukimės tuo, kas duota, grąžinkime, kai pareikalaujama. Vieną vienu, kitą kitu laiku lemtis pasigrobs, nieko neužmirš, tegul siela stovi ant slenksčio, niekuomet nebijodama to, kas būtina, visados laukdama to, kas gali atsitikti. 4. Ar man kalbėti apie nepermaldaujamos dalios nusineštus vadus ir vadų sūnus, pagarsėjusius konsulų pareigomis ir triumfais? Ištisos karalystės su karaliais ir kraštai su tautomis patyrė savo lemtį. Visi ir net viskas laukia paskutinės dienos. Ne visiems vienoda pabaiga: vieną gyvybė palieka kelio viduryje, kitą tik pradėjus, trečią vos išleidžia visiškai nusenusį, pavargu-

sį ir jau trokštantį išeiti; vis kitu laiku, bet visi skubame į tą pačią vietą. Nežinau, ar kvailiau yra ignoruoti mirtingumo dėsnį, ar nepadoriau jam priešintis. 5. Nagi, paimk bet kurio autoriaus eiles, pagarsėjusias dėl tavo darbo ir talento. Tu jas perrašei proza taip, kad, ir netekusios formos, išlaikė žavesį (mat taip išvertei jas iš vienos kalbos į kitą, kad visos gerosios savybės – o tai be galo sunku – persikėlė į svetimos gražbylystės sritį). Tuose raštuose nerasi knygos, kuri nepateiktų daugybės žmogaus gyvenimo kaitaliojimosi, nelauktų smūgių, dėl įvairiausių priežasčių liejamų ašarų pavyzdžių. 6. Paskaityk, kaip įspūdingai atkūrei didžiadvasiškus žodžius, tau pasidarys gėda, kad staiga nusilpai ir nutolai nuo išraiškos aukštumų. Neleisk, kad susižavėjęs nepaprastais dalykais skaitytojas imtų klausinėti, kaip trapi siela galėjo sukurti tokią didybę ir tvirtybę.

XII. 1. Geriau nuo to, kas kankina, pasisuk į tai, kas teikia paguodos: tu turi nuostabius brolius, žmoną, sūnų. Palikdamas juos sveikus ir gyvus, likimas iš tavęs atėmė tik aną vienintelį; turi pulką būtybių, pas kurias gali rasti ramybę. Stenkis neužsitraukti nešlovės, kad neatrodytų, jog sielvartas dėl to vieno tau svarbiau už būrį guodėjų. 2. Matai, jog jie parblokšti, kaip ir tu, ir negali padėti, supranti, kad laukia tavo pagalbos; todėl, kuo mažiau jie mokyti ir išmintingi, tuo stipriau tau reikia priešintis bendrai nelaimei. Skausmo pasidalijimas taip pat yra paguoda: paskirstytas daugeliui, tavyje jis teužims mažytę dalį. 3. Vis nesiliausiu tau priminęs Cezario. Jam valdant pasaulį ir rodant, jog valdžia stipriau laikosi gerumu, o ne ginklais, jam tvarkant

žmonių likimus, tau nėra pavojaus jausti ką nors praradus, jame viename užtektinai apsaugos, užtektinai paguodos. Išsitiesk ir, ašaroms besiveržiant iš akių, žvelk į Cezarį. Galingos ir šviesios dievybės akivaizdoje jos išdžius, jos spindesys neleis nieko kita matyti, prikaustys tavo žvilgsnį. 4. Tau reikia galvoti apie tą, kurį regi ištisomis dienomis ir naktimis, nuo kurio niekada nenusigręžia tavo širdis, jį pasišaukti į pagalbą prieš likimą. Neabejoju, kad, būdamas nepaprastai geras ir švelnus saviškiams, tavo žaizdą jis jau užglostė daugeliu paguodos priemonių, jau davė sielvartą malšinančių vaistų. Ką dar pridurti? Net jei jis nieko nebūtų padaręs, ar tai, kad regi ir galvoji apie Cezarį, nėra didžiausia paguoda? 5. Tegul dievai ir deivės jį ilgai laiko šiame pasaulyje! Tegul darbais jis prilygs dieviškajam Augustui, o metais pralenks! Kol bus tarp mirtingųjų, tegul jo namai nepajunta, jog juose esama ko nors mirtinga! Tegul, ilgą laiką reikšdamas pasitikėjimą, įrodo, jog sūnus[7] bus romėnų imperijos galva, tegul padaro tėvo bendražygiu, o ne paveldėtoju! Tegul tik mūsų anūkai išvys tą negreit ateisiančią dieną, kai jo giminė sulauks jo danguje!

XIII 1. Atitrauk nuo jo rankas, likime, nerodyk jam savo galios, išskyrus gebėjimą teikti naudos. Leisk jam gydyti jau seniai sergančią ir užsikrėtusią žmonių giminę, leisk, kad į savo vietas atsistotų ir sugrįžtų visa, ką partrenkė ankstesnio valdovo[8] siautėjimas. Tegul visados švyti ši žvaigždė, sužibėjusi įkritusiam į bedugnę ir panirusiam į tamsybes pasauliui! 2. Tegul jis sutramdys Germaniją, atvers Britaniją, tegul ves triumfo eisenas ir

dėl tokių pat pergalių, kaip tėvas, ir dėl naujų! Aš jas matysiu, tai žada svarbiausia jo dorybė – atlaidumas. Juk jis parbloškė mane ne tam, kad neatsitiesčiau; net ne parbloškė, o sulaikė likimo pastūmėtą ir jau krintantį; besiritantį į bedugnę dieviška ranka sustabdžiusi padėjo ten, kur esu: užstojo mane senate, ir ne tik dovanojo gyvybę, bet ir prašė jos[9]. 3. Tegul jis pažiūri, kaip nori, tevertina mano bylą: ar jo teisingumas tepakreipia ją į gera, ar jo atlaidumas. Man bus vis tiek geradarystė, ar jis žinos mane esant nekaltą, ar to norės. Kol kas didelė nelaimių paguoda yra matyti visame pasaulyje sklindantį jo gailestingumą. Kadangi tame pačiame užkampyje, kuriame dabar esu prikaltas, jis atkasė daugybę ilgų nemalonės metų užgriūtų žmonių ir išvedė į dienos šviesą, nebijau, kad mane vieną užmirš. Juk jis pats geriausiai žino, kada kam padėti; aš stengsiuosi, kad jam nebūtų gėda nusileisti iki manęs. 4. O palaimingas tavo atlaidumas, Cezari! Jis padaro, kad, tau valdant, tremtiniai ramiau gyvena už pirmuosius valstybės vyrus, valdant Gajui. Jie nedreba, kas valandą nelaukia kardo, negąsčioja, pamatę atplaukiantį laivą. Tavo dėka sutramdoma siautėjanti jų dalia, bet neatimama geresnių laikų viltis, o dabartinė būklė – apgaubta ramybės. Žinok, jog geriausi yra tie žaibai, kuriuos garbina partrenktieji.

XIV. 1. Taigi valdovas, visų žmonių paguoda, arba jau atgaivino tavo sielą, uždėdamas vaistų ant gilios žaizdos, arba aš nieko nesuprantu. Jau jis suteikė tau stiprybės, jau, turėdamas nepaprastai tvirtą atmintį, išvardijo daugybę sielą raminančių pavyzdžių, jau su

įprastu iškalbingumu išrikiavo visų išminčių pamokymus. 2. Niekas geriau už jį neatliks ragintojo pareigos; jam kalbant, tarytum ištarti orakulo žodžiai įgis kitą svorį, jo dieviškas autoritetas sudaužys visą tavo sielvarto jėgą. Įsivaizduok jį taip kalbant: „Ne tave vieną likimas pasirinko, įsigeidęs taip smarkiai nuskriausti, visame pasaulyje nėra ir nebuvo ko nors neapraudančių namų. Praleisiu paprastų mirtingųjų pavyzdžius, kurie, nors ir būdami menkesni, taip pat kelia susižavėjimą; nuvesiu tave prie fastų[10] ir valstybės metraščių. 3. Ar matai šiuos atvaizdus, kurių pilnas Cezarių atrijus?[11] Kiekvienas iš jų pažymėtas kokia nors saviškių nelaime, visi šie amžių pažiba tapę vyrai kankinosi, gedėdami artimųjų, arba pastarieji skausmo draskomomis širdimis gedėjo jų. 4. Ar tau priminti Scipioną Afrikietį, kuris tremtyje sužinojo apie brolio mirtį? Tas brolis, kuris išplėšė brolį iš kalėjimo, negalėjo išplėšti iš lemties nagų. Visiems buvo aišku, kaip Scipiono prieraišumas nepaiso teisės ir teisingumo: tą pačią dieną, kai atėmė brolį iš pasiuntinio, kaip privatus žmogus prieštaravo liaudies tribūnui. Tačiau brolio jis gedėjo taip pat didžiadvasiškai, kaip ir gynė[12]. 5. Ar priminti Emilianą Scipioną, beveik tuo pačiu metu regėjusį tėvo triumfą ir dviejų brolių laidotuves? Tačiau jaunikaitis, dar beveik vaikas, taip narsiai pakėlė prieš pat Paulo triumfą išgalabytos savo šeimos nuniokojimą, kaip turėjo pakelti vyras, gimęs tam, kad arba Romoje negyvuotų Scipionas, arba Kartagina tebegyvuotų[13].

XV. 1. Ar priminti mirties nutrauktą abiejų Lukulų santarvę?[14] Ar Pompėjus, kuriems siautėjantis likimas net neleido kartu parkristi?[15] Sekstas Pompėjus iš pradžių

pergyveno seserį, kurios mirtis atrišo puikiai suveržtus taikos tarp romėnų raiščius[16], paskui pergyveno nuostabų brolį, kurį likimas buvo iškėlęs tam, kad nublokštų iš tokio pat aukščio, kaip ir tėvą, bet ir po šios nelaimės Sekstas Pompėjus įstengė ne tik sielvartauti, bet ir kariauti. 2. Į galvą ateina daugybė mirties išskirtų brolių, ir, priešingai, beveik nematyti jų kartu senstančių. Bet pasitenkinsiu mūsų namų pavyzdžiais; neatsiras tokio buko žmogaus, kuris skųstųsi likimo atneštu gedulu, žinodamas, jog lemtis godžiai geidžia ir Cezarių ašarų. 3. Dieviškasis Augustas neteko brangios sesers Oktavijos; daiktų gimtis nepašalino būtinybės gedėti tam, kuriam buvo paskyrusi dangų. Maža to: iškamuotas įvairiausių netekčių, prarado įpėdiniu ruošiamą sesers sūnų[17], pagaliau, smulkiai nevardydamas kiekvieno gedulo, pasakysiu, jog jis neteko ir žentų, ir vaikų, ir anūkų, ir joks mirtingasis labiau už jį nesijautė žmogumi, kol buvo tarp žmonių. Tačiau daugybę šių milžiniškų sielvartų pakėlė viską iškenčianti jo širdis, ir dieviškasis Augustas buvo ne tik svetimų tautų, bet ir savo skausmų nugalėtojas. 4. Gajus Cezaris, mano senelės brolio dieviškojo Augusto anūkas, jaunystės pradžioje neteko brangaus brolio Liucijaus, kaip ir jis pats, jaunuomenės vado[18]. Tai atsitiko rengiantis partų karui, ir tuomet jo siela buvo sužeista giliau negu vėliau kūnas; abi žaizdas jis ištvėrė ir nepaprastai pareigingai, ir nepaprastai narsiai. 5. Mano dėdės Tiberijaus Cezario glėbyje, jo pabučiuotas gyvuosius apleido mano tėvas Druzas Germanikas, jaunesnysis jo brolis, veržęsis į Germanijos širdį ir laukinėms gentims dėjęs romėnų valdžios jungą. Tačiau Cezaris apribojo ir savo, ir kitų gedulą: ne tik

liūdinčią, bet ir priblokštą visą kariuomenę, reikalaujančią Druzo kūno, privertė elgtis pagal romėnų gedulo paprotį, nusprendęs, jog drausmės reikia ne tik kariaujant, bet ir sielvartaujant. Jis nebūtų galėjęs numalšinti kitų ašarų, jei nebūtų užgniaužęs savųjų.

XVI. 1. Mano senelis Markas Antonijus, pralenkęs visus, išskyrus tą, kuris jį nugalėjo, tuo metu, kai atstatinėjo respubliką ir, gavęs triumviro valdžią, be savo dviejų kolegų neturėjo viršesnio už save ir į viską žvelgė iš aukštybių, išgirdo apie brolio nužudymą[19]. 2. O nežabotas likime! Kaip smaginiesi tu žmonių nelaimėmis! Kaip tik tuomet, kai Markas Antonijus naudojosi gyvybės ir mirties teise į savo piliečius, buvo įsakyta vesti myriop Marko Antonijaus brolį. Tačiau šią skaudžią žaizdą Markas Antonijus pakėlė taip pat didžiadvasiškai, kaip buvo pakėlęs visas negandas, ir jo gedulas tapo dvidešimties legionų kraujo auka brolio vėlei[20]. 3. Praleidęs visus kitus pavyzdžius, nutylėdamas kitas savo artimųjų laidotuves, pasakysiu, jog likimas dukart užgriuvo gedulu mano broliškus jausmus, dukart suprato galįs man smogti, bet negalįs nugalėti[21]. Netekau brolio Germaniko. Kaip jį mylėjau, supras kiekvienas, suvokiąs, kaip atsidavę broliai myli vienas kitą, tačiau savo jausmus sutvarkiau taip: žiūrėjau, kad atlikčiau visa, ką privalo geras brolis ir kad nedaryčiau nieko, ką būtų galima prikišti valdovui".

4. Įsivaizduok, jog visuomenės tėvas tau primena tokius pavyzdžius ir rodo, kad likimui nieko nėra šventa ir neliečiama, jis išdrįsta išvesti laidotuvių eiseną iš tų namų, iš kurių rinksis dievus. Taigi tegul niekas nesi-

stebi, kad jis ką nors daro kraugeriškai ar neteisingai; ar, su nepermaldaujamu žiaurumu tiek kartų užpuolęs švenčiausias buveines, jis gali paisyti kokio nors teisingumo bei saiko privačių namų atžvilgiu? 5. Net jei priešinsimės ne vien savo, o visų žmonių lūpomis, jis nepasikeis, atrems visus prašymus, visus skundus. Taip likimas elgėsi su žmonių reikalais, taip elgsis, nieko nepaliko neišdrįsęs, nieko nepaliks nepalietęs, siautulingai žengs per viską, kaip yra įpratęs, nesigėdins ateiti nuskriausti tų namų, į kuriuos įeinama tik per šventovę ir juodai apgaubs lauru vainikuotas duris. 6. Jei dar nenusprendė sunaikinti žmonių giminės, jei į romėnų vardą žvelgia palankiai, maldomis ir visuotiniais prašymais pasiekime viena: tegul palūžusiai žmonijai duotą šį valdovą padaro šventą ir visiems mirtingiesiems, ir sau. Tegul iš jo mokosi atlaidumo ir tampa švelnus jam, švelniausiajam iš visų valdovų.

XVII. 1. Taigi privalai turėti galvoje visus mano anksčiau minėtus asmenis, arba jau priimtus į dangų, ar esančius jo prieigose, ir ramiai pakęsti į tave tiesiamas likimo rankas. Jis nesustoja net prie tų, kurių vardais prisiekiame. Iškęsdamas ir nugalėdamas skausmus, privalai sekti jų tvirtybe tiek, kiek žmogui leista eiti dievų pėdomis. 2. Nors kitais atvejais vertės ir kilmingumo skirtumai labai dideli, dorybė pasiekiama visiems, ji niekuomet nenuplėšia garbės tam, kurį laiko vertą. Geriausia tau būtų sekti tais, kurie, galėdami piktintis, kad nelaimė nedaro jiems išimties, nusprendė, jog šis vienas dalykas, sulyginantis juos su kitais žmonėmis, yra ne skriauda, o mirtingumo teisė, ir pakėlė ją nei per daug

rūsčiai ir griežtai, nei švelniai ir ištižusiai. Mat ir nelaimės nejautra yra ne žmogaus savybė, ir nesugebėjimas ją ištverti nėra vyro savybė. 3. Apžvelgęs visus Cezarius, iš kurių likimas išplėšė brolius ir seseris, negaliu apeiti to, kurį reikėtų išbraukti iš Cezarių skaičiaus, kurį daiktų gimtis sukūrė žmonių giminės pražūčiai ir gėdai[22]. Jo nusiaubtą ir aukštyn kojom apverstą imperiją atgaivina nepaprastai švelnaus dabartinio valdovo atlaidumas. 4. Netekęs sesers Druzilos, Gajus Cezaris, žmogus, nemokėjęs nei sielvartauti, nei džiaugtis taip, kaip dera princepsui, vengė matytis ir susitikti su piliečiais, nedalyvavo sesers laidotuvėse, neatliko jai skirtos paskutiniosios apeigos, o savo Albos dvare kauliukais bei lošimo lentomis ir kitokiais panašiais užsiėmimais lengvino žiaurios netekties nelaimę. Kokia nešlovė aukščiausiajai valdžiai! Sesers gedinčio romėnų princepso paguoda buvo lošimo kauliukai! 5. Tokį pat pamišėlio nepastovumą rodė tai želdindamas barzdą ir plaukus, tai kaip klajūnas bastydamasis po Italiją ir Siciliją, ir niekuomet nebūdamas tikras, ar nori gedėti, ar garbinti seserį; statydamas jai šventyklas ir teikdamas dievišką pagarbą, nepaprastai žiauriai užsipuldavo, jo nuomone, per mažai liūdinčius. Taip pat nesaikingai, kaip sutikdavo negandų smūgius, iškeltas sėkmės, nežmoniškai pasipūsdavo. 6. Kiekvienas romėnas tegul atmeta šį pavyzdį, kviečiantį arba užmiršti sielvartą netinkamais žaidimais, arba skatinti nešvara ir apsileidimu, arba nežmoniškai pasiguosti, mėgaujantis kitų nelaimėmis.

XVIII. 1. Tau nereikia keisti įpročių; seniai esi pamėgęs kūrybinį darbą, kuris ir laimę geriausiai padidina, ir nelaimę lengviausiai sumažina, jis yra didžiausia žmo-

gaus puošmena ir paguoda. Taigi dabar dar smarkiau pasinerk į jį, dabar juo apsišarvuok širdį, kad skausmas niekur nerastų įėjimo. 2. Pratęsk brolio atminimą, paskirdamas jam kurį nors savo veikalą: tai vienintelis žmogaus darbas, kuriam nekenkia jokia audra, kurio nesugraužia senatvė. Kiti, sukrauti iš akmenų ir marmuro luitų, ar į aukštybes besitiesiantys žemės pylimai, nežada ilgo amžiaus, nes ir patys pražūva, o talento atminimas – nemirtingas. Jį dovanok broliui, jame jį įkūnyk, geriau skirk jam amžiais gyvuosiantį kūrinį negu tuščiai liejamas ašaras. 3. O likimo dabar tu negali vertinti (juk visų jo dovanų nekenčiame dėl to, kad vieną vėl atsiėmė), tačiau tai reikės padaryti, kai, atėjus laikui, tapsi teisingesnis teisėjas, tuomet galėsi vėl su juo susitaikyti. Juk jis numato daug priemonių ištaisyti skriaudai, dės daug pastangų jai atpirkti, pagaliau ir tą, kurį nusinešė, tau juk jis buvo davęs. 4. Nenukreipk savo talento prieš save, nepadėk savo skausmui. Tavo gražbylystė gali mažus dalykus paversti didžiais, didžius sumenkinti ir į dulkes sutrinti, bet tegul kitur nešvaisto jėgų, dabar tegul atsiduoda tavo paguodai. Tačiau stebėk, ar tai nėra beprasmiška, mat kai kuriuos prigimties reikalavimus padidina tuštybė. 5. Aš niekuomet nereikalausiu, kad tu visiškai liautumeisi liūdėjęs. Žinau, jog esama labiau rūsčių negu narsių žmonių, draudžiančių išminčiui sielvartauti. Man atrodo, kad jų niekuomet nebuvo ištikusi tokia nelaimė; priešingu atveju likimas būtų iškratęs jų išdidžią išmintį ir privertęs net nenoromis pripažinti tiesą. 6. Protas padarys pakankamai, jei išsiverš iš besaikio milžiniško skausmo, nereikia nei tikėtis, nei trokšti, kad jis visiškai nejaustų

nelaimės. Geriau tegu laikosi saiko, nepasiduodamas nei nemeilei, nei pakvaišimui, ir mus daro susijaudinusius, bet ne apdujusius. Ašaros tegu rieda, bet tegu ir sustoja, iš širdies gilumos tegu veržiasi aimanos, bet tegu ir liaujasi, – taip valdyk sielą, kad girtų ir išminčiai, ir broliai. 7. Stenkis dažnai prisiliesti prie brolio atminimo: kalbėk apie jį, nuolatos atgaivink atmintyje. Tai pavyks, jei jį prisiminti bus labiau malonu negu liūdna; juk natūralu, kad siela vengia visko, kas atnaujina širdgėlą. 8. Galvok apie jo saikingumą, galvok apie apsukrumą imantis reikalų, apie stropumą juos atliekant, apie pastovumą juos vykdant. Jo žodžius ir darbus dėstyk kitiems ir pats prisimink. Galvok, koks buvo ir kokio buvo galima tikėtis, juk daug ko galėjai laukti iš tokio brolio. 9. Kaip įstengdamas sudėjau šiuos žodžius nuo ilgo neveiklumo apkerpėjusia ir išsidūksojusia siela. Jei pasirodys, kad tai neatitinka tavo talento ar negydo tavo skausmo, pagalvok, kad negali paguosti kito tas, kuris pats velka juodas dienas, ir kaip nelengvai ateina lotyniški žodžiai pas tą, aplink kurį skamba nedarni, net žmoniškesniems barbarams nepakenčiama barbarų erzelynė.

Dvylikta dialogų knyga
Motinai Helvijai

APIE PAGUODĄ
Ad Helviam matrem de consolatione

I. 1. Geroji mama, dažnai apimdavo noras tave paguosti, dažnai jį užgniauždavau. Daug kas skatino išdrįsti. Pirma, atrodė, jog, bent tam sykiui nušluostydamas tavo ašaras, net jei nepavyktų pasiekti, kad jos nustotų byrėjusios, pašalinsiu visus skaudulius. Antra, būgštavau, kad mano įveiktas likimas neįveiktų ko nors iš mūsiškių. Taigi, uždėjęs ranką ant savo opos, šiaip taip bandžiau šliaužti aprišti jūsų žaizdų. 2. Tačiau mano užmojus sulaikydavo kitos mintys. Supratau, jog nereikia liesti neseniai įsisiautėjusio tavo sielvarto, kad paguodos žodžiai jo dar labiau nepakurstytų ir neuždegtų, – juk ir negaluojant kenkia per ankstyvas gydymas. Laukiau, kol jis pats palauš savo galią ir, laiko suminkštintas, pasidaręs pakantesnis vaistams, leisis palytėti ir apčiuopti. Be to, peržiūrėjęs visus žymiausius veikalus, skirtus sumažinti ar pažaboti širdgėlai, neradau nė vieno pavyzdžio, kai guostų pats apverkiamasis. Svyravau dėl to neįprasto dalyko, baimindamasis, kad išeis ne paguoda, o dirgesys. 3. Tarytum iš laidotuvių laužo pakylančiam paguosti saviškių žmogui reikėjo naujų, neįprastų ir nekasdieniškų užuojautos žodžių. Pats besaikis

sielvartas turi juos išplėšti, tačiau dažnai jis net neleidžia prabilti. 4. Šiaip ar taip, pabandysiu, visas viltis sudėdamas ne į savo talentą, o į tai, kad, pats guodėjas, galiu būti veiksmingiausia paguoda. Nors liūdesys visuomet atkaklus, tikiuosi, jog leisi man, kuriam leisdavai viską, pasiekti, kad laikytumeisi mano nustatyto graužaties saiko.

II. 1. Žiūrėk, kiek pasitikėjimo įgyju dėl tavo maloningumo: neabejoju būsiąs galingesnis nei sielvartas, už kurį nelaimingiesiems nėra nieko galingesnio. Susigrumsiu su juo ne iš karto. Pirmiau pristosiu prie jo ir siundysiu: apnuoginsiu ir atversiu užsitraukusias žaizdas. 2. Kas nors gal pasakys: „Kokia čia guodimo rūšis, kai primenamos atmintyje blėstančios nelaimės, kai vieną negandą vargiai pakelianti siela verčiama matyti visas kančias?" Bet tegul jis pagalvoja, jog pragaištinga, vaistų nepaisanti negalia dažniausiai gydoma šiurpiomis priemonėmis. Taigi priminsiu visas širdgėlas, visus gedulus, tai bus ne švelnus gydymas, o deginimas ir pjaustymas. Ką tuo pasieksiu? Ištisai randuoto kūno siela susigės, kad, nugalėjusi tiek skausmų, vargiai pakelia vieną žaizdą. 3. Taigi tegul toliau verkia ir vaitoja ilgos laimės išpaikintieji ir išlepintieji, tegul jie sugniūžta nuo menkiausio skriaudos krustelėjimo, o visą gyvenimą vargusieji tegu nuolatos pakels sunkumus atkakliai ir ištvermingai. Nedalia turi vieną gerą savybę: be paliovos kamuojamus žmones ji galų gale užgrūdina. 4. Likimas be atvangos smarkiai gildė tau širdį. Net gimimo valanda nebuvo išimtis: vos gimusi, netekai motinos, o tiksliau – gimdama, ir atėjai į gyvenimą lyg pamestinu-

kė. Augino pamotė, kurią tu tikros dukters nuolankumu ir pagarba privertei tapti motina, tačiau niekam pamotės gerumas nekainavo taip brangiai. Nepaprastai švelnus dėdė, puikus ir narsus vyras, mirė tuomet, kai kaip tik laukei atvykstančio. Kad pavieniui išsklaidęs jėgas neprarastų šėlsmo, nepraėjus nė trisdešimčiai dienų likimas privertė palaidoti brangų vyrą[1], iš kurio turėjai tris vaikus[2]; pas gedinčią atėjo žinia apie naują gedulą; vaikų tuomet nebuvo šalia, tarytum tyčia nelaimės užgriuvo kartu, kad sielvartaudama neturėtum į ką atsiremti. 5. Nekalbu apie daugybę pavojų, daugybę baugesių, kuriuos iškentei be perstojo puolančius. Ką tik glaudusi glėbyje tris anūkus, turėjai glausti jų pelenus. Praėjus dvidešimčiai dienų po to, kai palaidojai mano sūnų, mirusį ant tavo rankų ir tavo pabučiuotą, išgirdai, jog neganda pasigrobė mane. Tau betrūko tik šito: gedėti gyvųjų.

III. 1. Sutinku, kad paskutinė žaizda sunkiausia iš visų, kada nors atsivėrusių tavo kūne. Ji ne odos paviršių įdrėskė, o įsiskverbė giliai į širdį. Lengvai sužeisti naujokai rėkia ir labiau bijo gydytojo rankų negu priešo kardo, o kiaurai subadyti veteranai kantriai, nedejuodami leidžia gydyti savo kūną tarsi svetimą. Taip ir tu dabar turi narsiai klausytis sveikatą suteiksiančių mano žodžių. 2. Neaimanuok, nevaitok ir niekaip kitaip nereišk moteriškos nerimasties; šitiek tavo negandų buvo veltui, jei dar neišmokai būti nelaiminga. Ar aš pasielgiau neatsargiai? Nenuslėpiau nė vienos tavo bėdos, bet, visas sukrovęs į krūvą, padėjau priešais.

IV. 1. Dariau tai drąsiai, mat nusprendžiau ne aprašyti tavo sielvartą, o nugalėti. Nugalėsiu, manau, iš pra-

džių parodydamas, kad aš nejaučiu nieko, dėl ko galėčiau būti pavadintas vargšu ir tuo labiau nieko, dėl ko galėčiau padaryti vargšais savo artimuosius; paskui pereisiu prie tavęs ir įrodysiu, jog nuo manęs priklausantis tavo likimas nėra sunkus.

2. Pradėsiu nuo to, kad tavo meilė trokšta girdėti, jog man nėra nieko blogo. Jei įstengsiu, kaip ant delno padėjęs parodysiu, kad mane slegiančios aplinkybės nėra nepakeliamos. Jei tavęs neįtikinsiu, vis tiek didžiuosiuosi, jog esu laimingas tarp negerovių, paprastai žmones padarančių vargšais. 3. Netikėk, ką kalba apie mane kiti. Kad dėl neteisingų nuomonių nesusipainiotumei, aš pats pranešu, jog nesu vargšas. O kad būtumei ramesnė, pridursiu: aš net negaliu tapti vargšu.

V. 1. Gimstant iškelta sąlyga yra gera, tik vėliau jos kartais atsisakome. Daiktų prigimtis taip nustatė, kad geram gyvenimui nedaug tereikia, kiekvienas gali pasidaryti laimingas. Išoriniai dalykai nesvarbu, nei vienu, nei kitu atveju jie neturi didelės reikšmės: nei sėkmė išminčių pakelia aukštyn, nei nedalia nutupdo. Juk jis darbavosi, kad į save daugiau sudėtų, kad iš savęs semtųsi džiaugsmo. 2. Kaip čia išeina? Ar aš teigiu esąs išminčius? Jokiu būdu ne. Jei norėčiau juo skelbtis, tvirtinčiau ne tik nesąs vargšas, bet iš visų laimingiausias, panašus į dievą. O dabar aš tik atsidaviau išmintingiems vyrams (ir to užtenka sušvelninti visiems vargams): dar neįstengdamas sau padėti, atbėgau į stovyklą tų, kurie lengvai gali apsiginti patys ir apsaugoti kitus. 3. Jie liepė man nuolatos budėti lyg sargybiniui ir visus likimo puolimus numatyti gerokai prieš užgriū-

vant. Likimas sunkus tik tiems, kam netikėtas; laukusieji lengvai atlaiko jo smūgius. Juk ir priešų pasirodymas pribloškia nesitikinčius, o pasiruošusieji karui, dar prieš karą tinkamai viską sutvarkę, lengvai atremia pirmąjį, sumaištingiausiąjį smūgį. 4. Aš niekuomet nepasiklioviau likimu, net tada, kai taikingai elgėsi. Visa, ką jis maloniai teikė: pinigus, garbingas pareigas, šlovę, dėjau į tokią vietą, iš kurios galėtų pasiimti, manęs nejudindamas. Pats buvau nuo jos toli, taigi jis viską nusinešė, o ne išplėšė. Priešiškas likimas atima tik iš to, ką apgauna sėkmė. 5. Tie, kurie pamilo jo dovanas kaip savo amžiną turtą, kurie norėjo, kad žmonės jais dėl to žavėtųsi, parpuolę liūdi, kai tie klaidinantys ir nepastovūs žaislai apgauna jų tuščias vaikiškas sielas, nepažįstančias jokio tvirto malonumo. O tas, kuris dangaus ragu nerėžė dėl sėkmingos padėties, ir jai pasikeitus nesugniūžta. Ir prieš vieną, ir prieš kitą būklę laiko atsukęs nenugalėtą, jau išbandytos tvirtybės sielą; sėkmėje pasitikrino, kiek jėgų turėtų prieš nesėkmę. 6. Taigi aš visuomet buvau įsitikinęs, kad visų trokštamuose dalykuose nėra tikrojo gėrio, tik pasipūtimo ir apgaulės dažais padengta tuštybė, visiškai nepanaši į išorinį sluoksnį; dabar ir nelaimėmis vadinamuose reiškiniuose nematau nieko taip siaubinga ir kieta, kaip grasina visuotinė nuomonė. Mat pats žodis dėl tam tikro įsitikinimo ir sutarimo jau žeidžia ausis ir smogia kaip liūdesys ar prakeikimas, nes taip žmonės yra nusprendę, tačiau išminčiai nepripažįsta didesnės dalies žmonių sprendimų.

VI. 1. Taigi, atmetę pirmajam įspūdžiui pasiduodančios minios nuomonę, pažiūrėkime, kas yra tremtis. Tai –

vietos pakeitimas. Nenorėdamas pasirodyti mažinąs jos galybę ir menkinąs blogąsias puses, pripažįstu, kad tą vietos pakeitimą lydi šios negerovės: skurdas, nešlovė, panieka. Su jomis susikausiu vėliau, šiuo kartu pirmiausia noriu pažvelgti, kokios papjūties teikia pats vietos pakeitimas.

2. „Nepakeliama gyventi ne tėvynėje". Nagi, užmesk akį į tuntą, kuriam vos užtenka milžiniško miesto namų[3] – didžioji šios minios dalis gyvena ne tėvynėje. Jie suplaukė iš municipijų ir kolonijų, pagaliau iš viso pasaulio. Vienus atvedė garbės troškimas, kitus – valstybės pareigos, trečius – pasiuntinių priedermės, ketvirtus – patogios ir ydomis pertvinkusios vietos ieškantis prabangos siekimas, penktus – mokslų troškimas, šeštus – reginiai; kai kuriuos pritraukė draugystė, kai kuriuos – platesnė dirva parodyti savo sugebėjimus, kai kurie atnešė parduoti grožį, kai kurie – iškalbą. 3. Visokiausio plauko žmonės suplaukė į šį miestą, didžiai vertinantį ir dorybes, ir ydas. Liepk juos pašaukti iš eilės ir kiekvieno paklausk, iš kur kilęs; pamatysi, jog didesnė dalis, palikusi savo kraštą, atvyko į didžiausią ir gražiausią miestą, tačiau ne savo. 4. Paskui išeik iš šio, taip sakant, bendro miesto, apeik kitus, kiekviename daug svetimų gyventojų. Nuo tų, į kuriuos daugumą pritraukia žavios vietos ir srities patogybės, pereik prie dykrų ir atšiaurių salų Sciato, Serifos, Giaro ir Kosuros – visur rasi savanorių tremtinių, gyvenančių ten, nes jiems patinka. 5. Ar yra kur nuogesnė ir statesnė už šią uolą, ant kurios dabar esu? Ar yra labiau stokojanti maisto? Ar yra nesvetingesnė? Siaubingesnio kraštovaizdžio? Žvarbesnio klimato? Tačiau ir čia svetimša-

lių daugiau negu čiabuvių. Taigi pakeisti vietą visai nėra sunku, jei net šis kraštas kai kuriuos iškvietė iš tėvynės. 6. Žinau filosofų, teigiančių, jog sielose glūdi įgimtas raginimas pakeisti namus, perkelti būstą; mat žmogui duotas judrus ir neramus vidus: jis nerimsta savyje, trykšta į šalis, kreipia mintis į visa, kas pažįstama ir nepažįstama, klaidžioja, nepakenčia ramybės, džiaugiasi naujovėmis. 7. Tuo nesistebėsi, pažvelgusi į jo atsiradimą. Jis nėra nukrėstas iš žemiško ir sunkaus kūno, jis nusileido iš dangiškos dvasios, o dangaus kūnų gimtis visuomet juda, bėga, žaibiškai skrieja. Pažvelk į pasauliui šviečiančias žvaigždes: nė viena nestovi. Saulė be paliovos slenka, rieda iš vienos vietos į kitą ir, sukdamasi su visata, niekuomet nepatraukia priešinga pasauliui kryptimi, nestabtelėjusi pereina per visus žvaigždynus, amžinai juda ir keliauja. 8. Visi dangaus kūnai ritasi ir kruta, dėsnio ir gimties būtinybės verčiami keliasi iš vienur į kitur; per nustatytą metų kiekį apsukę ratus, vėl eis ten, iš kur atėję. Ar tai regint galima teigti, kad žmogaus siela, susidedanti iš tų pačių sėklų, kaip ir tai, kas dieviška, kenčia dėl persikėlimo ir klajonių? Juk dievo prigimtis ir džiaugiasi nuolatine greita kaita, ir jos dėka išlieka.

VII. 1. Nuo dangaus mestelėk akį į žemę, išvysi, kad gentys ir ištisos tautos yra pakeitusios vietą. Ko nori barbarų kraštuose graikų miestai? Ko reikia makedonų kalbai Indijoje ir Persijoje? Skitija bei visos nesutramdytos gentys gali parodyti ant Ponto krantų išsidėsčiusias achajų valstybėles; nei amžinos žiemos siautėjimas, nei tokie pat, kaip ir orai, siaubingi žmonės neatbaidė persikėlėlių.

2. Azijoje knibždėte knibžda atėniečių, iš Mileto į visas puses pasklido septyniasdešimt penkių miestų gyventojai, visas Žemutinės jūros skalaujamas Italijos šonas buvo Didžioji Graikija. Azija savinasi etruskus[4], tiriečiai – Afrikos nausėdžiai, pūnai – Ispanijos, graikai atsikraustė į Galiją, galai – į Graikiją, Pirėnai nesulaikė germanų. 3. Nenuoramos žmonės traukė šunkeliais ir nežinomomis vietovėmis. Gabenosi vaikus, žmonas, senatvės prislėgtus tėvus. Vieni, ilgai klaidžioję ir blaškęsi, ne sąmoningai išsirinko vietą, o įsikūrė ten, kur pavargo, kiti ginklais įgijo teisę į svetimą žemę. Kai kuriuos, traukiančius nežinia kur, prarijo jūra, kai kurie įsikūrė ten, kur privertė visokeriopas stygius. 4. Jie paliko tėvynę ir ieškojo kitos dėl nevienodų priežasčių: vienus, išvengusius priešo ginklų, bet netekusius galimybės gintis, išbloškė gimtojo miesto žlugimas, kitus išdangino pilietinių karų neramumai, trečius išvarė siekis nusikratyti gyventojų pertekliumi, ketvirtus išginė maras, dažni žemės drebėjimai ar kokia nors kitokia nepakeliama tos padangės yda, penktus sugundė gerokai perdėtas garsas apie derlingą žemę. 5. Kiekvieną iš namų išviliojo kitokia priežastis; aišku tik tai, kad niekas nepasiliko ten, kur atsirado; žmonių giminė be perstojo bruzda. Dideliame pasaulyje kasdien kas nors pasikeičia: klojami naujų miestų pamatai, atsiranda naujų genčių vardų, išnykus ankstesnėms ar prisijungus prie stipresnių. O kas gi yra visi tie tautų persikraustymai, jei ne visuotinė tremtis? 6. Tačiau ko aš taip ilgai traukiu apylankomis? Ar reikia paminėti Patavijos įkūrėją Antenorą ir į Tiberio pakrantes arkadų karalystę perkėlusį Evandrą? Po svetimus kraštus pasipylusius Diomedą bei

kitus Trojos karo laimėtojus ir nugalėtuosius? 7. Juk patį Romos imperijos pradininką, tremtinį, bėglį, po tėvynės užėmimo su skurdžiomis relikvijomis patraukusį į tolimus kraštus, būtinybė ir užkariautojų baimė atvedė į Italiją[5]. O paskui kiek kolonijų kiekvienoje provincijoje įsteigė ši tauta! Romėnai gyvena visur, kur nugalėjo. Jie savanoriškai sutiko pakeisti vietą, ir, palikę savo aukurus, senoliai sekė už jūrų marių paskui naujakurius. 8. Užteks vardyti, pridursiu tik vieną į akis kritusį dalyką: ši sala taip pat dažnai keitė gyventojus. Praleidęs ankstesnius, senovės aptrauktus įvykius, pereisiu prie štai ko: palikę Fokidę[6], dabar Masilijoje gyvenantys graikai pirmiausia sustojo šioje saloje. Nežinia, kas juos iš čia išvijo: ar žvarbūs orai, ar labai galingos Italijos kaimynystė, ar beuostė jūra; tik aišku, kad laukiniai čiabuviai nebuvo dėl to kalti, nes graikai įstengė įsiskverbti tarp nuožmių ir grubių Galijos tautelių. 9. Paskui į salą persikėlė ligurai[7]; persikėlė ir ispanai, kaip rodo panašūs papročiai; jų galvos apdangalai ir avalynė yra tokie pat, kaip kantabrų[8], taip pat ir kai kurie žodžiai (mat kalbos visuma dėl graikų ir ligurų įtakos atsiskyrė nuo gimtosios). Buvo įsteigtos ir dvi romėnų kolonijos: viena Marijaus, kita – Sulos. Daugybę kartų keitėsi šios perdžiūvusios, dygliakrūmiais apžėlusios uolos gyventojai. 10. Apskritai kažin ar kur rasi čiabuvių gyvenamą kraštą. Viskas sumaišyta ir atvežta. Vieni atėjo vietoj kitų, tas panoro ano paniekintos žemės, anas išguitas iš ten, iš kur buvo išgujęs kitą. Lemties valia tokia, kad visų likimas nuolatos keistųsi.

VIII. 1. Mokyčiausias romėnas Varonas mano, kad, atmetus kitus tremties sunkumus, vien nuo vietos

pakeitimo užtenka tokių vaistų: kur tik ateitume, rasime tą pačią daiktų tvarką. Markas Brutas mano, jog užtenka to, kad tremtiniui leidžiama neštis savo dorybes. 2. Jei kas nors, įsitikinęs, jog kiekvienas atskirai šie teiginiai per silpnai paguodžia tremtinį, pripažins, kad, sudėti kartu, jie gali labai daug. Praradome tik trupinėlį. Kur tik pajudėtume, su mumis keliaus du gražiausi dalykai: bendra pasaulio tvarka ir savos dorybės. 3. Patikėk, taip padarė tas, kuris suteikė pavidalą visatai; ar jis yra visa ko valdovas dievas, ar milžiniškų darbų atlikėjas bekūnis protas[9], ar po didžiausius ir mažiausius dalykus su vienoda įtampa pasklidusi dieviška dvasia[10], ar lemtis ir nekintama tarpusavyje susijusių priežasčių grandinė[11]. Kartoju: padarė, kad svetimon valdžion patenka tik smulkmenos. 4. Į geriausius žmogaus dalykus žmogaus galia negali kėsintis: jie nei duodami, nei atimami. Šis pasaulis, už kurį daiktų gimtis nesukūrė nieko didingesnio ir puošnesnio, puikiausia jo dalis, į jį žvelgianti ir juo besižavinti siela, priklauso tik mums, yra amžini ir bus su mumis tol, kol mes patys būsime. 5. Taigi pakėlę sparnus išdidūs drąsiai skubėkime ten, kur aplinkybės veda. Išmatuokime žingsniais visas šalis, niekur nerasime tremties, nėra pasaulyje kampelio, kuris būtų svetimas žmogui. Iš bet kur į dangų nukreiptas jo žvilgsnis nueina vienodą atstumą: visa, kas dieviška, visur yra tokio pat tolumo nuo viso, kas žemiška. 6. Todėl kol nepasotinamos mano akys gali žvelgti į šį reginį, kol man leista žiūrėti į saulę ir mėnulį, prikaustyti žvilgsnį prie kitų šviesulių, tyrinėjant jų patekėjimą, nusileidimą, nuotolius ir greitesnio ar lėtesnio skriejimo priežastis, regėti daugybę naktimis spindinčių

žvaigždžių: vienas nejudančias, kitas po truputėlį išsisklaidančias, bet neiškrypstančias iš pačių nusibrėžto rato, kai kurias staiga atriedėjusias, kai kurias akinančias ugnies pliūpsniais, tarytum kristų žemyn, ar pralekiančias pro šalį su ilga stiprios šviesos uodega – kol esu su visu tuo, kol tiek, kiek žmogui dera, prisiliečiu prie dieviškų dalykų, kol siekianti regėti tikrąją tėvynę siela kyla į aukštybes, ar svarbu, kokią žemę mindau?!

IX. 1. „Tačiau ši žemė neveda nei vaisingų, nei vešlių medžių, jos nedrėkina didelės laivuojamų upių vagos, ji negimdo to, ką norėtų pirkti kitos tautos, derliaus vos užtenka pramisti, nėra vertingo akmens, nerasta aukso bei sidabro gyslų." 2. – „Žemiškais dalykais besidžiaugianti siela yra susitraukusi. Ją reikia nuvesti ten, kur visa vienodai matyti, kur visa vienodai spindi. Ir reikia turėti galvoje, kad klaidingas ir neteisingas supratimas trukdo tikrajam gėriui. Ištempus ilgesnius portikus[12], iškėlus aukštesnius bokštus, išskėtus platesnius statinius, išrausus gilesnes vasaros olas[13], apkrovus valgomųjų lubas puošmenų svoriu, dangus bus labiau užstotas. 3. Nelabadė nubloškė tave į tokį kraštą, kuriame lūšnelė yra prabangiausias būstas. Ar tu tokios menkos, taip nevykusiai besiguodžiančios sielos, kad narsiai ją pakenti, tik prisimindamas Romulo lūšnelę?[14] Geriau taip sakyk: „Ar ši žema pirkelė pasiima mano dorybes? Juk už visas šventyklas bus gražiau, kai ten spindės teisingumas, susilaikymas, įžvalgumas, pareigingumas, tinkamas visų priedermių išdėstymas, žmogiškų ir dieviškų dalykų pažinimas. Ir ankščiausioje vietoje telpa šimtai didelių dorybių; jokia tremtis nebaisi, kai

galima keliauti su šitokia palyda". 4. Brutas knygoje *Apie dorybę* sakosi matęs Mitilenėje ištremtą Marcelą. Kiek tik leido žmogaus prigimtis, jis gyveno laimingai ir niekuomet labiau netroško kūrybinio darbo, kaip tuo metu. Brutas priduria, jog, kai ruošėsi grįžti be jo, jam atrodė, kad pats vyksta į tremtį, o ne palieka ištremtąjį. 5. O Marcelai! Tu buvai laimingesnis tuomet, kai Brutui patiko tavo tremtis, nei tada, kai valstybei – tavo konsulavimas. Kokio didelio būta vyro, padariusio, kad kažkas, grįžtąs iš tremtinio, pats sau atrodė tremtinys! Kokio didelio būta to vyro, privertusio juo žavėtis žmogų, kuriuo žavėjosi net jo mylimas Katonas. 6. Tas pats Brutas pasakoja, kad Gajus Cezaris nesustojo Mitilenėje, nes neįstengė pažvelgti į pažemintą vyrą. Nors senatoriai valstybės vardu išmeldė jo sugrąžinimą, tačiau buvo tokie neramūs ir niūrūs, kad atrodė, jog tądien visus persmelkė Bruto nuotaika, ir jie jautėsi prašą ne dėl Marcelo, o dėl savęs, nes suvokė be jo patys būsią tremtiniai. Tačiau daugiausia jis pasiekė tą dieną, kai Brutas negalėjo laikyti jo tremtiniu, o Cezaris – matyti. Tai abu aiškiai parodė: Brutas graužėsi, grįždamas iš Marcelo, Cezaris susigėdo. 7. Neabejok, kad anas didis vyras dažnai tokiais žodžiais ragino širdį pakęsti tremtį: „Tu nebeturi tėvynės, bet tai nėra nelaimė. Filosofija maitino tave, kad žinotumei, jog išmintingam vyrui bet kokia vieta yra tėvynė. Ką čia pridursi? Ar tas, kuris tave išvežė, pats ištisų dešimties metų nepraleido svetur? Be abejo, tam, kad plėstų imperiją. Tačiau vis tiek svetur[15]. 8. Dabar štai jį tampo kylančio karo apimta Afrika, sumuštą ir parblokštą partiją priglaudusi Ispanija, išdavikiškas Egiptas[16], pagaliau visas pasaulis, stengdamasis

pasinaudoti valstybės pairimu. Ko jis stversis pirmiausia? Kam pasipriešins? Pergalė varys jį per visus kraštus. Tegul jį garbsto ir dievina ištisos tautos; mums užtenka Bruto žavėjimosi".

X. 1. Taigi Marcelas narsiai pakėlė tremtį. Vietos pakeitimas nepakeitė jo sielos, nors atnešė skurdą, kuris visai nėra blogybė; kiekvienas, dar netapęs bepročiu dėl viską aukštyn kojom apverčiančio godumo ir prabangos siekimo, tą supranta. Juk žmogui tereikia tik trupinėlio! Kaip jo gali trūkti kokios nors dorybės turėtojui?! 2. O jeigu kalbėtume apie mane, jaučiuosi praradęs ne turtus, o rūpesčius. Kūno poreikiai menki: jis pageidauja nešalti, nealkti, netrokšti. Jei geidžia daugiau, vargsta dėl ydų, ne dėl reikalo. Nebūtina naršyti marių gelmių, kimšti į pilvą užmuštus gyvūnus, gabentis tolimų jūrų, nežinomų pakrančių moliuskų. Tegul dievai ir deivės parauna tuos, kurių prabangos siekiai peržengia net mūsų stulbinančios imperijos ribas! 3. Tie pagyrūnai nori, kad žvėrys jų virtuvei būtų gaudomi už Fasido, nesigėdija už paukščius mokėti partams, kuriems dar nesame kaip reikiant atsimokėję[17]. Iš visur suvežama visa, ką tik žino įnoringa jų gerklė, gardumynų išlepintas jų skrandis prisileidžia tik tolimiausių Okeano pakraščių peną. Vemia, kad vėl galėtų valgyti, valgo, kad išvemtų; iš viso pasaulio surinkto maisto nesiteikia net suvirškinti. Jei žmogus tai niekina, ar skurdas gali jam pakenkti? Jei žmogus to geidžia, skurdas jam net padės; mat ir nenorėdamas pasigydys: jei vaistus prisileidžia tik per prievartą, negalėdamas norėti prabangos, tampa panašus į sąmoningai jos atsisakantį. 4. Gajus

Cezaris, kurį, man atrodo, daiktų gimtis sukūrė tam, kad parodytų, ką padaro didžiausios ydos, atsidūrusios aukščiausioje valdžioje, vieniems pietums išleisdavo dešimt milijonų sestercijų[18] ir, pasitelkęs visų smegenines, vos ne vos sugalvojo, kaip vienai puotai galėtų užtekti trijų provincijų duoklės. 5. O vargšai, kurių gomurys sujunda, tik pajutęs brangų maistą! Jį brangų daro ne ypatingas skonis ar kad gerklei malonu ryti, bet kad retas ir sunkiai pasiekiamas. Beje, jei jie nuspręstų grįžti į protą, pagalvotų: kam reikia šitiek įvairių pilvui vergaujančių išmonių? Kam reikia prekybos? Miškų niokojimo? Gelmių naršymo? Visur esama daiktų gimties įvairiose vietose padėto maisto, tačiau lyg akli jie eina pro šalį, išmaišo visus kraštus, perskrodžia jūras ir švaisto lėšas, nors galėtų numalšinti alkį, išleisdami visai nedaug. 6. Norėtųsi jiems pasakyti: „Kam vedate į jūras laivus? Kam ginkluojatės prieš žvėris ir žmones? Ko lakstote, keldami šitokį sąmyšį? Kam vis kaupiate turtus? Kodėl nenorite pagalvoti, kokie maži jūsų kūnai? Ar ne pamišimas ir visiškas smegenų suminkštėjimas yra noras geisti daug, teturint tokią mažą talpyklą?! Didindami pajamas, plėsdami valdų ribas, niekuomet nepraplatinsite savo kūnų. Nors gerai seksis prekyba, daug pelno teiks karo tarnyba, iš visur plauks išrankiausi valgiai, neturėsite kur padėti visų tų dalykų. 7. Ko taip daug dejuojate? Išeitų, jog mūsų protėviai, kurių tobulumas dar ir dabar atremia mūsų ydas, buvo nelaimingi: patys gaminosi maistą, miegojo ant žemės, jų namų stogai nespindėjo auksu, o šventyklos perlais. Tuomet pamaldžiai buvo pasižadama prie molinių dievų[19], jais prisiekusieji grįždavo pas priešus[20], kad nesulaužytų žo-

džio. 8. Išeitų, jog mūsų diktatorius[21], klausęs samnitų pasiuntinių, paprasčiausią valgį vartydamas ant židinio ranka, kuria taip dažnai buvo parbloškęs priešą, kuria Kapitolijaus Jupiterio prieglobstyje nusiėmė lauro vainiką, gyveno nedalingiau už mūsų atsimenamą Apicijų, tame mieste, iš kurio kadaise kaip jaunuomenės tvirkintojai buvo išvyti filosofai[22], skelbusį virtuvės mokslą ir tomis pamokomis pagadinusį visą amžių!" 9. Verta žinoti apie jo galą. Sukišęs valgiui milijoną sestercijų, per keletą palėbavimų pragėręs daugybę princepsų dovanų ir didžiulę Kapitolijaus pašalpą, prispaustas skolų, pirmą sykį buvo priverstas pažvelgti į sąskaitas; suskaičiavo, kad liko dešimt milijonų sestercijų; gyventi iš dešimties milijonų pasirodė baisus badas, ir jis nusinuodijo. 10. Koks pasileidimas! Dešimt milijonų jam jau buvo vargo vakarienė. Štai ir manykite dabar, kad šio įvykio esmė – pinigai, o ne siela. Išsigando dešimties milijonų, nuodų padedamas pabėgo nuo to, ko kiti meldžia. Paskutinysis gėrimas kreivais keliais nuėjusiam žmogui buvo sveikiausias. Nuodus jis valgė ir gėrė tada, kai ne tik džiaugėsi, bet ir didžiavosi milžiniškomis puotomis, kai rodė savo ydas, kai skatino jį mėgdžioti jaunuomenę, ir be blogų pavyzdžių to išmokstančią. 11. Taip atsitinka visiems, turtus tvarkantiems ne pagal proto, žinančio tikras ribas, patarimus, o pagal ydingą visuotinę nuomonę, besivadovaujančią begaliniu ir nesuprantamu matu. Godumui niekuomet negana, prigimčiai gana ir kruopelės. Taigi skurdas nėra tremtinio rykštė, nes ir elgetiška tremties vieta dosniai maitina žmogų.

XI. 1. Ar tremtinys geis drabužio, namų? Jei jų jis taip pat geis tik tiek, kiek reikia, nestigs nei pastogės, nei drabužių: kūnui prisidengti reikia nedaug, kaip ir prasimaitinti. Visus būtinus dalykus gamta padarė nesunkiai pasiekiamus. 2. Tačiau jei žmogus geidžia sodriai purpuro spalva nudažyto, auksu ataustoo, įvairiais marguliais ir raštais papuošto drabužio, jis yra skurdžius ne dėl turto trūkumo, bet dėl savo ydos. Jei jam duosi tiek, kiek prarado, nieko iš to neišeis, jis trokš gerokai daugiau negu turėjo tuomet, kai tapo tremtiniu. 3. Tačiau jei žmogus geidžia aukso vazomis žibančio indų rinkinio, senovės menininkų vardais garsaus sidabro, dėl kai kurių paikumo vertinga laikomos bronzos, ir didelius namus darančios sausakimšus vergų minios, nupenėtų ir nutukusių galvijų, visų šalių marmuro, – net ir viską sugabenus, nepasotinama siela niekuomet nepasisotins, kaip joks vandens kiekis vis prašančio gerti nepagirdys ne todėl, kad trūksta gėrimo, o todėl, kad dega karščiuojantis kūnas; tai ne troškulys, bet liga. 4. Tas pat ne tik su pinigais ir maistu. Bet kokio ne dėl stygiaus, o dėl ydos atsiradusio troškimo prigimtis vienoda: kad ir kiek jam teiksi, galo nebus, tik ėjimas tolyn. Skurdo nejaus natūralaus saiko besilaikąs žmogus; peržengus natūralų saiką, skurdas lydės ir tarp didžiausių gėrybių. Būtinuosius poreikius patenkina ir tremtis, besaikiams negana ir karalystės. 5. Siela daro žmones turtingus. Ji lydi į tremtį ir, atšiauriausiose dykynėse radusi tiek, kiek gana gyvybei palaikyti, mėgaudamasi užlieja savo gėrybėmis; pinigai nesusiję su siela, kaip ir su nemirtingaisiais dievais 6. Visa, kuo žavisi nepatyrusios ir per daug atsidavusios kūnui pri-

gimtys: marmuras, auksas, sidabras, dideli nusvidinti stalų skrituliai – yra žemės smulkmenos, jų negali mylėti tyra, savo prigimties nepamiršusi, švari ir, kai bus paleista, sužibėsianti aukštybėse siela. Kol kas, kiek jai leidžia nerangus kūnas, toji iš visų pusių slegianti našta, greitomis sparnuotomis mintimis aplanko dievybes. 7. Todėl ji niekuomet negali būti tremtinė; ji – laisva, ji – dievų giminaitė, visos erdvės ir viso laiko dalininkė. Nes jos mintijimas persmelkia visą dangų, visą praeitį ir ateitį. Šis kūniūkštis, sielos sargas ir kalėjimas, blaškosi tai šen, tai ten, jį užgriūva kankinimai, plėšikai, ligos, o siela yra šventa ir amžina, niekas negali jos paliesti.

XII. 1. Nemanyk, kad vien išminčių pamokymais naudojuosi palengvinti skurdui, kurio niekas nelaiko sunkumu, išskyrus tuo besiskundžiančius. Atkreipk dėmesį, kad dauguma skurdžių nėra liūdnesni ar labiau susirūpinę už turtinguosius. Išties nežinau, gal žmonės tuo linksmesni, kuo mažiau jų sielos turi blaškytis nuo vieno reikalo prie kito. 2. Palikime skurdžius, pereikime prie pasiturinčiųjų. Daugybę kartų jie darosi panašūs į skurdžius. Keliautojai dažnai turi atsisakyti dalies krovinio ir, kai būtina ypač skubėti, paleisti palydovų būrį. Kelinta daiktų dalis teišlieka kariui? Juk stovyklos drausmė draudžia apsikrauti. 3. Ne tik dėl orų ar vietos sąlygų atsiradę nepritekliai sulygina turtuolius su skurdžiais; kai turtai įgrįsta, jie kai kada išsitiesę ant žemės valgo iš molinių indų, atsisakę aukso ir sidabro. Kvailiai! Be perstojo bijo to, ko retsykiais geidžia. Koks didelis proto aptemimas! Kaip smarkiai juos apakina dėl pramogos mėgdžiojamos tiesos nepažinimas! 4. Kai prisi-

menu senovės pavyzdžius, man gėda guostis dėl skurdo, nes mūsų laikų prabangos siekiai nužengė taip toli, kad dabar tremtinių kelionpinigiai didesni už anų didžių vyrų tėvonijas. Gerai žinoma, jog Homeras turėjo vieną vergą, Platonas – tris, griežto ir vyriško stoikų mokymo pradininkas Zenonas – nė vieno. Kas, pasakęs, jog jie gyveno vargingai, pats visų nebus pavadintas vargšu?! 5. Menenijus Agripa, senatorių ir plebėjų sutaikytojas, buvo palaidotas už surinktus pinigus. Atilijus Regulas, mušęs Afrikoje pūnus, parašė senatui, kad jo samdinys išvyko, ir dėl to laukai apleisti. Senatas nutarė, jog valstybė pasirūpins, kol grįš Regulas. Ar jam nevertėjo neturėti vergo, kad visa romėnų tauta artų jo žemę?! 6. Scipiono dukros gavo kraitį iš valstybės iždo, nes tėvas joms nieko nepaliko[23]. Vardan Herkulio, teisinga buvo, kad romėnų tauta vieną sykį sumokėjo duoklę Scipionui, nuolatos ją gabenusiam iš Kartaginos. Laimingi merginų vyrai, kurių uošviai buvo visi Romos piliečiai. Ar tuos, kurių pantomimos vaidintojos išteka su milijonu sestercijų, laikai laimingesniais už Scipioną, kurio mergaitės variokais gavo kraitį iš savo globėjo senato? 7. Ar kas niekina skurdą, turintį tokias garsias protėvių kaukes? Ar tremtinys lieja apmaudą, kad jam ko nors trūksta, kai Scipionui trūko lėšų kraičiui, Regului – samdinio, Menenijui – laidotuvių pinigų? Kai visų tų trūkumų padengimas jiems teikė tik garbės, nes iš tiesų trūko? Šie pavyzdžiai ne tik apgina skurdą, bet ir daro jį šlovingą.

XIII. 1. Man gali būti atsakyta taip: „Kodėl dirbtinai išskirstai sunkumus, kurie po vieną gali būti pakeliami, o visi kartu – ne? Vietos pakeitimą galima iškęsti, jei

tik vietą pakeistumei; skurdą galima iškęsti, jei nebūtų nešlovės, kuri ir viena paprastai prislegia sielą". 2. Gąsdinančiam nelaimių griūtimi šitaip paprieštarausiu: jei užtenka stiprybės atsispirti prieš vieną likimo šoną, užteks ir prieš visus, vieną sykį sutvirtėjusi siela nesužeidžiama iš visų pusių. 3. Jei tave paliko godumas, baisiausia žmonių giminės liga, garbės troškimas ilgai nedels. Jei į paskutinę dieną žvelgi ne kaip į bausmę, o į gamtos dėsnį, ir vieną kartą išmetei iš širdies mirties siaubą, jokio daikto baimė nedrįs į ją įžengti. Jei galvoji, kad aistra žmogui duota ne dėl malonumo, o giminei pratęsti, gali neabejoti, jog bet kokie geismai praeis pro tą, kurio nesužeidė ši kūno gelmėje slypinti pražūtis. Teisinga mąstysena parbloškia ne pavienes ydas, o visas iš karto, vienu ypu viską nugali. 4. Ar tu manai, kad nešlovė gali sujaudinti kokį nors išminčių, visa sudėjusį į save ir pasitraukusį nuo minios nuomonių? Nešlovinga mirtis yra blogesnis daiktas už nešlovę, tačiau Sokratas tokia pačia veido išraiška, kokia kadaise sutramdė trisdešimtį tiranų, įžengė į kalėjimą, savo buvimu pašalindamas tos vietos nešlovę. Negalėjo būti kalėjimas ten, kur buvo Sokratas. 5. Ar atsirastų toks tiesos neįžvelgiantis apakėlis, kuris manytų, jog Markui Katonui nešlovės teikė du kartus pralaimėti rinkimai į pretūrą ir konsulatą?! Tai buvo pretūros ir konsulato nešlovė, Katonas galėjo šias tarnybas pagerbti savo dalyvavimu. 6. Kitas negali paniekinti žmogaus, jei jis pats savęs neniekina. Nusižeminusią ir parblokštą sielą patogu įžeisti, bet prieš žiauriausias negandas pakilęs ir tas nelaimes, kurios kitus prislegia, nuvertęs vyras, visus vargus padaro gerbtinus; juk taip esame sugedę,

kad žavimės tik dideliu vargšu. 7. Atėnuose vedant myriop Aristidą[24], visi sutiktieji nubesdavo akis ir pradėdavo vaitoti, lyg būtų išvydę pasmerktą ne teisingą žmogų, bet patį teisingumą. Tačiau atsirado vienas, spjovęs jam į veidą. Aristidas galėjo įširsti, nes žinojo, kad tokį dalyką išdrįsta tik nešvari burna. Bet jis nusišluostė veidą ir šypsodamasis tarė lydinčiam valdininkui: „Liepk jam ateityje taip nederamai nesibučiuoti". Taip buvo įžeistas įžeidimas. 8. Žinau, kai kas teigia, kad panieka – sunkiausias dalykas, verčiau jau mirtis. Jiems atsakysiu: tremtis dažnai neužtraukia paniekos; parkritęs didis vyras ir ant žemės didis, jis niekinamas ne daugiau už mindomus šventovės griuvėsius, kuriuos tikintieji vis tiek garbina kaip tebesantį statinį.

XIV. 1. Brangioji mama, kadangi dėl manęs nėra ko be galo raudoti, išeitų, jog esi verčiama su tavimi pačia susijusių priežasčių. Jų yra dvi: arba jautiesi netekusi tam tikros atramos, arba negali įveikti ilgesio.

2. Pirmąją nesunku atmesti: žinau, kad tavo širdis myli tik artimus žmones ir nieko daugiau. Tegul į tave pasižiūri motinos, kurios moteriškai nevaldomai naudojasi vaikų valdžia, kurios, pačios negalėdamos užimti aukštų vietų, pučiasi dėl jų tarnybų, kurios gviešiasi ir prašvilpia sūnų tėvonijas, kurios visus vargina savo iškalba. 3. Tu nepaprastai džiaugeisi vaikų gėrybėmis, bet neėmei nė trupinėlio, mūsų dosnumą tramdei, o savojo – ne, tu, šeimos duktė[25], dar dovanodavai pasiturintiems sūnums, tu tvarkei tėvo mums paskirtą turtą, vargdama su juo kaip su savu, bet neliesdama kaip svetimo, mūsų padėtį visuomenėje branginai, tačiau ja nesi-

naudojai ir iš mūsų aukštų tarnybų teturėjai malonumo ir išlaidų, – tavo meilė niekuomet nežiūrėjo naudos. Taigi, ir išplėšus sūnų, tu negali sielvartauti dėl to, ką laikei sau nepriklausant, kai jis buvo namie.

XV. 1. Vadinasi, paguodos žodžius man reikia kreipti ten, iš kur kyla tik motinai būdingas sielvartas: „Brangusis mano sūnus nebeapkabina manęs. Nebegaliu džiaugtis, į jį žiūrėdama ar šnekučiuodamasi su juo. Kurgi tas, kurį išvydus nušvisdavo mano veidas, kuris nubraukdavo visus rūpesčius? Kur pokalbiai, kurių vis būdavo negana? Kur mokslingi užsiėmimai, kuriuose dalyvaudavau noriau už kitas moteris, nuoširdžiau už kitas motinas? Kur tie mieli susitikimai, kur tas visuomet vaikiškas džiugesys, pamačius motiną?" 2. Šių žodžių sielvartą pagilina vietų, kur taip smagiai mudviejų pasibūta, vaizdai ir kiti paprastai labiausiai širdį graudinantys neseno bendravimo ženklai. Likimas žiauriai sumanė, panorėjęs, kad, kai mane pribloškė, tu rami ir nieko panašaus nebijodama būtumei išvykusi prieš dvi dienas. 3. Gerai, kad nuotoliai seniau jau buvo mus išskyrę, gerai, kad kelerių metų nesimatymas tave jau buvo šiai nelaimei parengęs. Grįžai ne tam, kad džiaugtumeisi sūnumi, bet kad jo daugiau nebesulauktumei. Jei būtume išsiskyrę gerokai anksčiau, laikui sušvelninus ilgėjimąsi, tvirčiau būtumei pakėlusi nelaimę, jei nebūtumei iškeliavusi, dar paskutines dvi dienas būtumei regėjusi savo sūnų; dabar žiauri lemtis taip sudėstė, kad nebuvai mano likimo liudytoja ir nepripranti, kad manęs nėra šalia. 4. Tačiau kuo visa tai sunkiau, tuo didesnę narsą tau reikia pasitelkti ir nuožmiau susigrumti

tarytum su žinomu ir jau nugalėtu priešu. Kraujas paplūdo ne iš nesužaloto kūno, smogta per užgijusių žaizdų randus.

XVI. 1. Nereikia teisintis moters padėtimi. Joms kone įstatymo leista netramdyti raudų. Tačiau ne be galo. Senoliai todėl paskyrė našlėms dešimtį mėnesių gedėti vyrų[26], kad valstybės nutarimu nutrauktų atkaklų moterų sielvartą; jie ne uždraudė gedulą, bet apribojo. Juk kvailas atlaidumas yra pasiduoti begaliniam skausmui netekus labai brangių artimųjų, o visai neliūdėti – nežmoniška kietybė; geriausia rasti saiką tarp meilės ir blaivaus proto; reikia ir liūdėti, ir įstengti tą liūdesį numalšinti. 2. Nežiūrėk į tas moteris, kurių širdgėlą nutraukė tik mirtis. Tu pažinojai keletą, kurios, netekusios sūnų, visam laikui apsivilko gedulo drabužius; iš tavęs, nuo pat pradžios narsesnės, gyvenimas reikalauja daugiau. Negalima teisinti moteriškumu tos, kuri niekada neturėjo nė vienos moters ydos. 3. Didžiausia mūsų laikų blogybė – nedorovingumas – tavęs nepatraukė į daugumos pusę, tavęs negundė nei brangakmeniai, nei perlai, turtai tau nežėrėjo kaip didžiausias žmonių giminės gėris, tavęs, išauklėtos senoviniuose griežtuose namuose, neišvedė iš kelio net tyroms pavojingas noras mėgdžioti blogesnes; tarytum priekaištaudama laikams, tu niekuomet nesigėdijai savo vaisingumo, niekuomet neslėpei kaip kitos, vien į grožį tededančios visas viltis, didėjančio pilvo lyg nedailios naštos, niekuomet nenaikinai įsčiose pradėtų būsimų vaikų. 4. Nedarkei veido dažais bei kitokiais pašvaitalais, niekuomet tau nepatiko labiau apnuoginantis negu dengiantis drabužis, vie-

ninteliu dabiniu, nuostabiu, nesenstančiu grožiu, didžiausia puošmena laikei dorybingumą. 5. Taigi negali teisinti sielvarto moters vardu; tavo tobulos savybės atskyrė tave nuo jo, moters ašaros turi būti tau svetimos, kaip svetimos yra moters ydos. Tačiau net moterys neleis džiūti dėl šios žaizdos: neišvengiamai truputį pagedėjusiai jos lieps tau pakelti galvą. 6. Kornelija turėjo dvylika vaikų, likimas jų skaičių sumažino iki dviejų. Suskaičiuok Kornelijos laidotuves: ji juk neteko dešimties, įvertink praradimą: ji juk neteko Grakchų. Tačiau aplinkui verkiantiems ir jos lemtį prakeikiantiems artimiesiems uždraudė kaltinti likimą, davusį sūnus Grakchus. Tik tokia moteris galėjo pagimdyti tą, kuris susirinkime sušuko: „Tu plūsti mano motiną?! Juk ji mane pagimdė!" Tačiau motinos žodžiai man atrodo didingesni: sūnus įvertino Grakchų gimimą, o motina ir laidotuves. 7. Rutilija keliavo su sūnumi Kota į tremtį; taip buvo prie jo prisirišusi, kad nutarė geriau kęsti ištrėmimą, o ne ilgesį ir grįžo į tėvynę tik kartu su juo. Grįžusio ir puikiai besidarbuojančio valstybėje sūnaus netektį pakėlė taip pat drąsiaširdiškai, kaip kadaise vyko su juo: išnešus velionį, niekas nepastebėjo jos ašarų. Išvarius sūnų, parodė narsą, jam mirus – išmintingumą. Juk niekas nesulaikė jos meilės, neprątęsė nereikalingo kvailo liūdesio. Noriu tave priskirti prie šių moterų. Visuomet gyvenai taip, kaip jos, jų pavyzdžiu paseksi, pažabodama ir užgniauždama skausmą.

XVII. 1. Žinau, kad ne mūsų galioje yra nevergauti kokiam nors jausmui, ypač gimusiam iš skausmo; jis nesulaikomas, atkakliai priešinasi bet kokiems vaistams.

Kartais norime jį užgriūti ir vaitojimus praryti, tačiau ašaros prasiveržia pro apsimestinai ramaus veido uždangą. Kvaršiname galvą gladiatorių kautynėmis, bet turinčiame prablaškyti reginyje kokia nors nežymi užuomina staiga sukelia širdyje sumaištį. 2. Todėl jį geriau nugalėti negu apgauti. Mat apdumtas, malonumų ar rūpesčių atitrauktas jis vis tiek sukyla, ramybėje sukaupęs jėgų šėlstančiam puolimui, o pralaimėjęs protui, nurimsta visam laikui. Taigi nerodysiu priemonių, kuriomis žinau daugelį pasinaudojus: kad užtruktumei ilgoje ar prasiblaškytumei malonioje kelionėje, kad daug laiko skirtumei stropiai vedamoms sąskaitoms ir turto tvarkymui, kad imtumeisi vis kokio nors naujo darbo – visa tai padeda tik akimirką, ne gydo skausmą, o tik sukliudo. O aš noriu jį nutraukti, bet ne suklaidinti. 3. Taigi vedu tave ten, kur reikia bėgti visiems genamiems likimo – prie proto darbų. Jie pagydys tavo žaizdą, jie išraus liūdesį. Net jei niekuomet nebūtumei su jais susijusi, dabar reikėtų pasinaudoti; tačiau, kiek tau leido senoviškai griežtas mūsų tėvas, gal neaprėpdama visų dailiųjų menų gelmės, bet tikrai prie jų prisilietei. 4. O kad puikiausiasis iš visų žmonių, mano tėvas, būtų mažiau paisęs protėvių nuostatų ir leidęs tau ne tik susipažinti su išminties pamokymais, bet ir jų padedamai prasilavinti! Nereikėtų dabar tau ieškoti ginklų likimui atremti, o tik juos iškelti. Jis nelabai pritarė tavo užsiėmimams dėl tų moterų, kurių mokslai nedaro išmintingesnių, o tik tvirkina. Tačiau dėl godaus žinių proto pasiėmei daugiau negu galėjai: pakloti visų dalykų pamatai. 5. Dabar grįžk prie jų, jie tave apsaugos, paguos ir pradžiugins. Jei jie sąžiningai įeis į tavo sielą, ten

niekuomet nebeįžengs skausmas, vienatvė, tuščia kankynė dėl netikro smūgio. Jiems tavo širdis neatsivers. Kitoms ydoms ji jau seniai uždaryta.

XVIII. 1. Tai patikimiausia apsauga, vienintelė, galinti tave išplėšti iš likimo. Tačiau, kol pasieksi tų užsiėmimų žadamą uostą, reikės lazdų pasiremti. Todėl noriu parodyti, kas tuo tarpu galėtų paguosti. Prisimink mano brolius. Kol jie sveiki gyvi, tau neleista kaltinti likimo. 2. Abu gali tave pradžiuginti skirtingomis puikiomis savybėmis: vienas stropumu pelnė garbingas tarnybas, antras išmintingai jas paniekino[27]. Nusiramink, matydama vieno sūnaus autoritetą, kito – ramybę, abiejų – meilę. Žinau slapčiausius brolių jausmus: vienas siekia aukštų pareigų, kad tau suteiktų garbės, kitas pasirinko ramų ir tylų gyvenimą, kad turėtų laiko tau. 3. Likimas gerai tavo vaikus paskirstė kaip pagalbą ir paguodą: gali jaustis saugi dėl vieno svorio visuomenėje, gali mėgautis kito neužimtumu. Jie varžysis dėl atsidavimo tau, ir dviejų sūnų meilė užstos vieno ilgėjimąsi. Drąsiai galiu pažadėti: tau netrūks nieko, išskyrus vaikų skaičių. 4. Nuo jų atsuk akis į anūkus, į nepaprastai mielą berniuką Marką[28], į kurį žvelgiant joks liūdesys negali ilgai trukti. Jis užglosto bet kokią ir didelę, ir šviežią širdgėlą. 5. Kieno ašarų nenušluostys jo linksmumas?! Kieno rūpesčių prislėgta siela nenušvis nuo jo mitrumo?! Ko neprajuokins jo išdaigos?! Ko nepatrauks ir neprablaškys čiauškėjimas, kurio negali atsiklausyti?! 6. Meldžiu dievų, kad leistų jam mus pergyventi[29]. Tegul kraugerys likimas pavargęs sustoja prie manęs. Visa, dėl ko sielvartauja motinos ir senelės, tegu teks man,

likusieji tegu klesti nepaliesti. Visai nedejuočiau nei dėl bevaikystės, nei dėl dabartinės padėties, jei būčiau tik vienintelė niekuomet nebesielvartausiančių namų auka. 7. Švelniai globok netrukus proanūkių tau padovanosiančią Novatilą[30]. Kaip prie dukters buvau taip prie jos prisirišęs, kad, manęs netekusi, gali atrodyti našlaitė, nors jos tėvas ir gyvas. Mylėk ją vietoj manęs. Neseniai likimas pagrobė iš jos motiną. Tavo pasiaukojimas gali padaryti, kad ji tik liūdėtų dėl motinos netekties, bet nesijaustų ją praradusi. 8. Ugdyk ir formuok jos būdą, jauname amžiuje nuostatai giliau įsispaudžia. Tegu pripranta su tavimi šnekučiuotis, tegu tampa tokia, kaip tu norėsi; daug duosi ir neduodama jai nieko, išskyrus pavyzdį. Ši šventa pareiga tau bus vaistas; skaudančią sielą nuo nerimasties nukreipti gali tik arba protas, arba garbingas užsiėmimas. 9. Tarp didžiausių guodėjų būčiau įrašęs ir tavo tėvą, jei jis būtų šalia. Tačiau, žvelgdama pro savo išgyvenimų šydą, pagalvok ir apie jo jausmus tau, suprasi, jog daug teisingiau būtų skirti save jam, o ne aukotis man. Kai tik užplūdęs besaikis sielvartas norės tave pasigrobti, pagalvok apie tėvą. Nors, padovanojusi jam tiek anūkų ir proanūkių, tu nebesi vienintelė, bet jo laimingo gyvenimo pabaiga priklauso nuo tavęs. Kol jis gyvas, tau nevalia skųstis gyvenimu.

XIX. 1. Iki šiol nutylėjau didžiausią paguodą – tavo seserį, nepaprastai ištikimą širdį, prisiimančią visus tavo rūpesčius, antrąją visų mūsų motiną. Ji verkė su tavimi, jos glėbyje tu atsipeikėjai. 2. Nors ji visuomet žiūri tavo išgyvenimų, tačiau mano atveju kenčia ne tik

dėl tavęs. Juk ant jos rankų aš atvažiavau į Romą,[31] pasiaukojamai, motiniškai jos slaugomas išgijau nuo sunkios ligos[32], ji rūpinosi mano kvestūra, ji, paprastai nedrįstanti kitų užkalbinti ar garsiai pasveikinti, dėl manęs nugalėjo baikštumą. Nei nuošalus gyvenimo būdas, nei beveik laukinis, palyginti su kitų moterų laisvumu, kuklumas, nei ramybės pomėgis, nei tylaus užsisklendimo įprotis nesukliudė jai dėl manęs tapti veiklia. 3. Brangioji mama, ji – tave atgaivinsianti paguoda, kiek galėdama glauskis ir prisirišk prie jos. Liūdintieji paprastai vengia mylimiausių žmonių, stengiasi savo skausmui įgyti laisvės, o tu patikėk jai savo mintis; ar norėsi išlaikyti dabartinę būklę, ar jos atsikratyti, sesuo padės ir nutraukti skausmą, ir toliau sielvartauti. 4. Bet, kiek pažįstu šios nepaprastai tobulos moters išmintį, ji neleis, kad tave nugaluotų nieko nepadėsianti širdgėla ir pateiks savo pavyzdį. Aš esu buvęs jos elgesio liudytojas. Plaukiant ji neteko vyro, mūsų tetėno[33], už kurio skaisti buvo ištekėjusi. Tačiau pakėlė ir širdperšą, ir baimę, ir, sudužus laivui, nugalėjusi audras, išgelbėjo jo kūną. 5. Kiek daugelio moterų puikių darbų niekas nežino! Jei ji būtų gyvenusi kuklioje, dorybėmis besižavinčioje senovėje, menininkai būtų varžęsi, šlovindami žmoną, kuri, pamiršusi silpnumą, pamiršusi net ir stipruoliams keliančią baimę jūrą, dėl vyro pakasynų patikėjo savo galvą pavojams ir, galvodama apie vyro kapą, nepabūgo pati likti nepalaidota. Dainos mini tą, kuri numirė vietoj vyro[34], bet dar gražiau yra, nepaisant savo gyvybės, rūpintis vyro palaidojimu. Didesnė yra toji meilė, kuri mažiau išlošia, esant vienodam pavojui. 6. Po to niekas nebesistebi, kad per šešiolika metų, kai jos vyras valdė

Egiptą, ji niekuomet nebuvo pastebėta viešoje vietoje, kad savo namuose nepriėmė nė vieno provincijos gyventojo, nieko dėl jo iš vyro neprašė ir nesileido pati būti prašoma. Taigi plepi ir mėgstanti valdytojus juodinti provincija, kurioje net nekaltieji neišvengdavo nešlovės, ją gerbė kaip vienintelį dorybės pavyzdį ir (o tai nepaprastai sunku tam, kuris mėgsta net pavojingas pašaipas) prikando palaidą liežuvį. Ji ir šiandien be perstojo trokšta, nors ir nesitikėdama gauti, panašios moters. Didelis dalykas būtų buvęs, jei šešiolika metų provincija būtų ją gyrusi, bet didesnis, kad apie ją nekalbėjo. 7. Pasakoju ne siekdamas kaip dera ją pašlovinti (taip šykščiai ir paskubomis paminėdamas tik nubrėžiu apybraižas), bet kad suvoktum, jog ji – didžios dvasios moteris, kurios nenugalėjo nei pataikavimas, nei godumas, bet kokios valdžios palydovai ir pražūtis. Jau suirus laivui, mirties baimė nepriverte jos, reginčios sudužimą, prigludusios prie bedvasio vyro, stengtis pačiai išeiti, o ne jį išnešti. Parodyk tokią pat narsą, išvaduok sielą nuo sielvarto ir elkis taip, kad niekas negalėtų pamanyti, jog tau gėda dėl tavo vaikų.

XX. 1. Beje, nors visa būsi padariusi, kadangi kur buvusios kur nebuvusios tavo mintys vis kryps į mane, ir nė vieno vaiko paveikslas dažniau neiškils prieš akis ne todėl, kad kiti būtų ne tokie brangūs, bet kad paprastai skaudamą vietą dažniau paglostome, žiūrėk, kokį mane įsivaizduok: linksmą ir guvų žmogų, kuriam viskas puikiai klojasi. O ar ne puikiai, jei jokių rūpesčių neturinti siela gali skirti laiko savo darbams ir tai mėgaujasi lengvesniais užsiėmimais, tai, trokšdama tiesos, pakyla apžvelgti savos ir visatos gimties? 2. Pirmiausia

tiria įvairius kraštus ir jų išsidėstymą, paskui aplinkui išsiliejusios jūros padėtį, pasikartojančius jos potvynius ir atoslūgius, po to skrodžia žvilgsniu visa, kas kelia siaubą tarp dangaus ir žemės, tą dėl griaustinio, žaibų, vėtrų, liūčių, sniego ir krušos pliūpsnių sumaištingą erdvę, pagaliau, išraižiusi žemesnes sritis, veržiasi į aukštybes ir mėgaujasi nepaprastai gražiu dieviško pasaulio vaizdu; prisiminusi savo amžinumą, ji vaikšto iš vieno šimtmečio į kitą po praeitį ir ateitį.

Ebucijui Liberaliui

APIE GERADARYSTES
De beneficiis

PIRMA KNYGA

I. 1. Iš daugybės įvairių karštagalviškai ir neapgalvotai gyvenančių žmonių paklydimų, puikiausiasis vyre Liberali, sakyčiau, beveik nė vienas neprilygsta tam, *** kad nemokame nei daryti gera, nei priimti. Rezultatas paprastai esti toks: už blogai paskirta blogai atsilyginama. Per vėlai skundžiamės, kad neatsimokama, juk žuvo jau dovanojant. 2. Nenuostabu, kad tarp aibės didžiausių ydų dažniausia yra nedėkinga siela. Matau šį trūkumą atsirandant dėl daugelio priežasčių. Pirmoji yra ta, kad nepasirenkame vertų žmonių, kuriems galėtume paskirti geradarystę. Ketindami ką nors įtraukti į skolos knygą, kruopščiai teiraujamės apie skolininko turtą ir gyvenimą. Neberiame sėklų į nualintą ir nevaisingą žemę. Geradarystėmis be jokios atrankos labiau švaistomės negu duodame. 3. Sunku pasakyti, ar bjauriau išsiginti geradarystės, ar reikalauti atsimokėti. Mat tai tokia skolos rūšis, iš kurios tiek atgaunama, kiek grąžinama savo noru. O dėl to išeikvoti visą turtą yra nepaprastai gėdinga, nes šiam kreditui grąžinti reikia ne lėšų, o sielos. Juk už geradarystę atmoka tas, kuris jaučiasi esąs skolingas. 4. Tačiau, nors ir kalti net nepripa-

žįstantys esą dėkingi, mūsų kaltės čia taip pat esama. Sutinkame daugelį nedėkingų, bet dar daugiau tokių patys padarome, nes esame tai nepakeliami priekaištautojai ir reikalautojai, tai nepastovūs, netrukus gailimės dėl dovanos, tai aimanuojame ir peikiame menkiausią progą atsilyginti. Visą dėkingumą sugadiname ne tik padarę gera, bet ir darydami. 5. Kuris iš mūsų buvo patenkintas, net neįkyriai, net tik vieną kartą prašomas? Kuris, įtardamas, kad iš jo kažko norima, neraukė kaktos, nenusuko veido, neapsimetė užsiėmęs, ilgomis, tyčia nepabaigiamomis šnekomis nedavė progos įsiterpti su prašymu, visaip gudraudamas neapgavo atskubėjusių su būtinu reikalu žmonių? 6. Kuris, užkluptas ir kailį įmerkęs arba neatidėliojo, tai yra nedrąsiai atsisakinėjo, arba žadėjo, bet sunkiai, suraukęs antakius, piktai, pro dantis vos iškošdamas žodžius? 7. Juk niekas mielai nesijaučia esąs skolingas dėl to, ko ne gavo, o iškaulijo. Kas gali būti dėkingas tam, kuris arba išdidžiai numetė labdarą, arba supykęs trenkė, arba nuvargintas, kad atsikratytų nemalonumo, davė? Jei kas tikisi, kad atsilieps tas, kurį jis nualsino atidėliojimu ir iškankino laukimu, – klysta. 8. Geradarystė priimama su tokiu jausmu, su kokiu teikiama, ir todėl nereikia daryti gera atsainiai. Juk kiekvienas, gavęs iš nesuvokiančiojo, kad duoda, jausis skolingas tik sau. Nereikia ir pernelyg delsti, nes šiuo atveju didžiai vertinamas duodančiojo nusiteikimas, o vėlai padaręs pasirodo ilgai nenorėjęs daryti. Nereikia elgtis įžeidžiamai. Mat kadangi prigimties taip nustatyta, jog skriaudos giliau nusėda už nuopelnus, pastarieji greitai nuplaukia į šalį, o nuoskaudas atmintis saugo tvirtai. Ko gali laukti užsipuo-

lantis įpareigojamą dėkingu jaustis asmenį? Pastarasis pakankamai atsidėkos, atleisdamas jam už suteiktą geradarystę. 9. Nedėkingųjų minia neturi ataušinti mūsų noro pasitarnauti. Mat pirmiausia, kaip sakiau, mes ją didiname. Antra, šventvagiai ir atsainuoliai net nemirtingųjų dievų neatbaido nuo taip plačiai besiliejančio nepertraukiamo maloningumo. Dievai elgiasi pagal savo prigimtį[1] ir padeda visiems, taip pat ir blogai vertinantiems jų dovanas. Kiek leidžia žmogaus silpnumas, sekime šiais vadovais: geradarystes teikime, o ne skolinkime už palūkanas. Vertas būti apgautas tas, kuris teikdamas galvoja apie atsilyginimą. 10. „Tačiau blogai pavyko." Ir vaikai, ir žmonos nepateisina mūsų vilčių, bet ir auklėjame, ir vedame, ir, atkakliai priešindamiesi patyrimui, pralaimėję vėl rengiame karus, patyrę laivo sudužimą vėl leidžiamės į marias. Tuo labiau dera nesiliauti darius gera! Kas nedaro gera todėl, kad jam neatsimokama, ir daro, kad būtų atsimokėta, puikiai skatina nedėkinguosius. Jiems darosi gėda neatsimokėti tik tuomet, kai tai leista. 11. Kaip daugelis neverti saulės šviesos! Tačiau diena išaušta. Kaip daugelis dejuoja, kad gimė! Tačiau gamta gimdo naujas kartas ir pakenčia labiau trokštančių nebūti buvimą. 12. Didelės ir geros sielos ypatybė yra ne geradarystės vaisių siekimas, bet ji pati, gero žmogaus ieškojimas po susidūrimo su blogaisiais. Ar didingas būtų naudos darymas daugeliui, jei niekas neapviltų? Juk dorybė yra teikti geradarystes ne tam, kad būtų atsilyginta. Garbingas vyras tučtuojau nusiskina jos vaisių. 13. Nedėkingumas neturi mūsų atgrasinti ir versti vangiau imtis nepaprastai gražaus dalyko. Net jei man nukertama viltis rasti dėkingą žmogų,

aš labiau norėčiau likti neatlygintas negu nedaryti gera. Mat nedarantis praskina kelią nedėkingumo ydai. Pasakysiu savo nuomonę: neatsilyginantis labiau nusideda, neteikiantis geradarystės – greičiau.

II. 1.

> Švaistyti miniai kai nuspręsi geradarystes,
> Prarasi daug, bet vieną sykį pasiseks[2].

Išpeiksi abu pirmosios eilutės teiginius. Pirma, nereikia pilti miniai. Antra, negarbinga švaistytis bet kuo, tuo labiau geradarystėmis. Jei atsisakysi sąmoningai jas skirti, nustos būti geradarystės, joms pritiks kažkoks kitas vardas. 2. Susižavėjimą kelia antroji eilutė, teigianti, jog viena sėkminga geradarystė paguodžia dėl daugelio kitų praradimo. Tačiau meldžiu pažiūrėti, ar ne teisingiau būtų ir ar ne labiau pritiktų teikiančiojo didybei, kad jį paragintume duoti, net jei nepavyko nė su vienu. Mat klaidingas yra teiginys: „Prarasi daug". Nė viena nepražūva, nes praradėjas visa apskaičiavo. 3. Juk geradaryščių sąskaita paprasta: išduota štai tiek; jei kas bus grąžinta, bus pelnas, jei nieko nebus grąžinta, nuostolio nebus. Daviau tam, kad duočiau. Niekas labdaros neįtraukia į skolos knygą, niekas neprimena kaip godus skolos išieškotojas, besikreipiąs tiksliai sutartą dieną ir valandą. Geras vyras apie ją niekada ir nepagalvoja, nebent primintas atsilyginančiojo. Priešingu atveju geradarystė virsta kreditu. Geradaryščių užsirašinėjimas į išlaidų knygą yra šlykštus palūkininkavimas. 4. Kad ir kaip išeitų su ankstesnėmis, nenustok jų teikęs kitiems. Geriau tegu guli pas nedėkinguosius. Ar gėda, ar proga, ar noras pamėgdžioti juos kada nors gal padarys

dėkingus. Nesustok, tęsk savo darbą, siek gero vyro vardo. Vienam padėk turtu, kitam – paskola, trečiam – įtaka, ketvirtam – patarimu, penktam – sveikatingais pamokymais. 5. Net žvėrys turi pareigos jausmą. Nėra tokio neprijaukinamo gyvūno, kurio rūpinimasis juo nesuminkštintų ir neugdytų prieraišumo. Tramdytojai ramiai liečia liūtų snukius, pašaras laukinius dramblius paverčia vergiškai paklusnius; nuolatinės, nepaliaujamos dovanos nugali net nesugebančias geradarysčių suvokti ir įvertinti būtybes. Jis neatsidėkojo už pirmąją geradarystę? Už antrąją padėkos. Užmiršo abi? Trečioji primins pamirštąsias.

III. 1. Geradarystes praras tas, kuris greitai patikės jas praradęs. O dovanojąs toliau padaro svaresnes ir pirmąsias, išskelia dėkingumą ir iš kietos bei užmaršios širdies. Kai dovanų bus daug, nedėkingasis nedrįs pakelti akių. Kad ir kur pasuktų bėgdamas nuo savo atminties, tegul visur mato tave: apjuosk jį savo geradarystėmis. 2. Atskleisiu geradarysčių esmę ir savybes, jei pirma leisi pakalbėti apie tai, kas nesusiję su aptariamu dalyku: kodėl gracijų[3] yra trys, kodėl jos seserys, kodėl susitvėrusios už rankų, kodėl jos jaunos mergelės su palaidais peršviečiamais rūbais? 3. Vieni nori matyti pirmąją darant geradarystę, antrąją gaunant, trečiąją – atsilyginant. Kiti teigia jose esant visas tris geradarysčių rūšis: pasitarnavimo, atsilyginimo, gavimo ir atsilyginimo vienu kartu. 4. Pritark bet katram teiginiui, tik ką mums padeda toks žinojimas? Ką reiškia tas susikibusių rankomis, viena į kitą atsikreipusiųjų ratelis? Tą, kad per rankas iš eilės perėjusi geradarystė vis tiek grįžta pas teikiantįjį. Visumos vaizdas prarandamas, jei kur

nors ratelis pertraukiamas, bet yra nepaprastai gražus, jei išlaikomas ryšys ir atsidėkojimas. Tačiau vyresnioji supama didesnės pagarbos, kaip ir labdariai. 5. Jų veidai linksmi, kaip tų, kurie teikia ar gauna geradarystes. Jaunos, nes geradarysčių atminimas neturi senti. Mergelės, nes geradarystės skaisčios, nuoširdžios ir visiems šventos. Čia nedera saitai bei suvaržymai, todėl tunikos[4] palaidos. Jos peršviečiamos, nes geradarystės nori būti matomos. 6. Gal atsiras koks nors graikų įtakos pavergtas žmogus, teigiantis, jog visa tai būtina, tačiau nebus tokio, kuris manytų, jog su kalbamuoju dalyku susiję Hesiodo joms duoti vardai. Vyriausiąją jis pavadino Egle, viduriniąją – Eufrosine, trečiąją – Talija[5]. Šių vardų aiškinimą kiekvienas pakreipia kaip kam atrodo ir bando rasti tam tikrą prasmę, nors Hesiodas toms mergaitėms paskyrė tokius vardus savo nuožiūra. 7. Homeras pakeitė vienos vardą pavadindamas Pasitėja ir ją ištekino[6] tam, kad žinotum, jog jos nėra mergelės vestalės. Pas kitą poetą jos susijuosusios ir apsirengusios tankiais frigiškais rūbais. Kartais šalia stovi Merkurijus ne todėl, kad geradarystes sąlygoja nuovoka ar iškalba, bet kad dailininkui taip atrodė[7]. 8. Taip pat ir subtilaus taiklumo turintis Chrisipas, gebantis įsiskverbti į tiesos gelmes, vartojantis tik tiek žodžių, kiek reikia aiškinamam daiktui suprasti, visą savo knygą prikaišiojo šių nesąmonių[8]. Išėjo, kad apie pačią davimo, gavimo ir atsilyginimo pareigą jis kalba mažai: ne į šių dalykų aptarimą įterpia pasakaičių, bet į pasakaites šių dalykų. 9. Mat be to, ką perrašo Hekatonas[9], Chrisipas sako, jog gracijos yra Jupiterio ir Eurinomės dukterys, jaunesnės už horas, bet gražėlesnės ir todėl duotos Venerai į pa-

lydoves. Jis mano, jog motinos vardas taip pat susiję su aptariamuoju dalyku: ji esanti pavadinta Eurinome, nes plačiai išsidriekusio moterystės būvio savybė yra dalyti geradarystes[10]. Tarytum motinai vardas būtų duodamas priklausomai nuo dukterų ar poetai pateiktų tikruosius vardus. 10. Kaip vietoj atminties turintis akiplėšiškumo nomenklatorius, neprisimindamas tikrojo vardo, pavadina bet kokiu, taip ir poetai nemano, jog svarbu kalbėti tiesą, bet, prispirti būtinybės ar suvedžioti grožio, kiekvieną priverčia pasivadinti taip, kaip dailiai tinka eilutėje. Jie nepatiria žalos, ką nors įtraukdami į piliečių sąrašus. Mat po Homero kitas poetas priverčia gracijas vadintis jo duotu vardu. Štai kaip yra: kai kalbama apie Taliją, Hesiodui ji – charitė, o Homerui – mūza[11].

IV. 1. Bet kad pats nepradėčiau daryti to, ką smerkiu, paliksiu visa, kas nesusiję su kalbamu dalyku. Tegu net aplinkui nesipainioja. Tik tu mane gink, jei kas prikištų, kad pastačiau į vietą Chrisipą, dievaži, didį vyrą, tačiau vis dėlto graiką. Jo pernelyg subtilus sąmojis atšimpa ir dažnai pats į save susivynioja; net kai atrodo kažką veikiąs, smaigstosi, bet neperduria. 2. Kam čia tas sąmojis? Reikia kalbėti apie geradarystes ir dėstyti labiausiai žmonių bendruomenę susiejančius dalykus. Reikia duoti gyvenimo dėsnį, kad nesirinktume geradarystės kauke prisidengusio neapgalvoto lengvabūdiškumo, kad toks saiko siekiantis stebėjimas nevaržytų dosnumo. Jo neturi nei stigti, nei upėmis plūsti. 3. Reikia mokyti žmones mielai duoti, mielai priimti, mielai atsidėkoti ir užsibrėžti dideles lenktynes, kad ir darbais,

ir dvasia ne tik susilygintų su tais, kuriems yra skolingi, bet ir pralenktų, nes privalantieji atsilyginti atsiskaitys tik pranokdami geradarį. Vienus reikia mokyti neskaičiuoti, kitus – jaustis didesniais skolininkais negu yra iš tiesų. 4. Chrisipas mus taip kviečia į šias geradarystėmis geradarystes įveikimo varžybas. Jis sako: kadangi charitės yra Jupiterio dukterys, turime bijoti, kad nedėkingumas nebūtų šventvagystė ir kad neįžeistume gražiųjų mergelių. 5. Išmokyk mane tų principų, kurie darytų mane didesnį geradarį ir dėkingesnį man pasitarnavusiems, kurie verstų varžytis įpareigotų ir įpareigojančiųjų sielas, kad davusieji pamirštų, o gavusiųjų atmintis neatbuktų. O minėtos nesąmonės telieka poetams. Jų tikslas – ausis džiuginti ir malonias pasakėles regzti. 6. Norintieji gydyti protus, išlaikyti žmonių pasitikėjimą, įdiegti sielose pareigos atminimą tekalba rimtai ir veikia, sutelkę didžiules jėgas. Tu juk nemanai, kad tuščia, pramanų kupina šneka bei senučių argumentais galima sulaikyti pražūtingiausią dalyką – geradarysčių užmarštį.

V. 1. Prabėgęs pro nereikalingus dalykus, turiu išdėstyti būtinus. Pirmiausia mums reikia ištyrinėti, ką esame skolingi, priėmę geradarystę. Vienas sakosi esąs skolingas pinigų, nes jų gavo, kitas – konsulatą, trečias – žynio pareigas, ketvirtas – provinciją. 2. Tai yra pasitarnavimo ženklai, o ne pasitarnavimas. Geradarystės negalima paliesti ranka, čia viską atlieka širdis. Didelio skirtumo esama tarp daiktinės geradarystės išraiškos ir geradarystės. Nei auksas, nei sidabras, nei kiti didžiai vertinami dalykai nėra geradarystė. Geradarystė

yra teikiančiojo nuostata. Neišmanėliai pabrėžia vien tai, kas matoma, kas perduodama ir patenka kito nuosavybėn, mažmožiu laikydami tikrąjį brangumyną ir vertingumą. 3. Trapu yra visa, ką turime, į ką žvalgomės, prie ko prisvilę mūsų geismai. Likimas ir skriauda gali juos atimti iš mūsų, o geradarystė išlieka ir netekus ją išreiškiančio daikto. Mat ji yra teisingas poelgis; jokia jėga negali jo atšaukti. 4. Išpirkau draugą iš piratų. Kitas priešas jį sučiupo ir įmetė į kalėjimą. Tuo jis ne mano geradarystę panaikino, o tik geradarystės naudą. Kam nors sugrąžinau iš sudužusio laivo ar degančio namo išgelbėtus vaikus. Juos pasigrobė liga ar kokia kita staigi neganda. Tačiau ir be jų lieka tai, kas padaryta dėl jų. 5. Taigi visa, kas klaidingai prisiskiria geradarystės vardą, yra tarpininkai, per kuriuos pasireiškia draugiškas jausmas. Taip yra ir kitais atvejais, nes vienas dalykas yra reiškinio ženklas, kitas – pats reiškinys. 6. Karvedys karį apdovanoja sienos ar piliečio vainiku[12]. Kas pati savaime yra ta vertinga karūna? Kas yra preteksta? Kas yra fasciai? Tribunolas?[13] Vežimas?[14] Nė vienas iš šių daiktų nėra garbė, tik garbės ženklas. Taip ir visa, prie ko sustoja mūsų žvilgsnis, nėra geradarystė, o tik jos pėdsakas ir žymė.

VI. 1. Tad kas gi yra geradarystė? Maloningas, džiaugsmą teikiąs ir beteikdamas kartu jo gaunąs veiksmas. Jis visuomet atliekamas mielai ir savanoriškai. Svarbu, ne kas padaroma ar duodama, bet kaip nusiteikus, nes geradarystės esmė glūdi ne atliktame poelgyje ar daikte, bet davėjo ar darytojo širdyje. 2. Didžiulį šių dviejų dalykų skirtumą gali suvokti iš to, kad geradarystė

yra gėris, o tai, kas daroma ar duodama, nėra nei gėris, nei blogis. Siela išaukština mažmenas, apvalo nešvarumus, nutraukia didystės ir vertingumo šlovę, o patys siekiniai neturi nei gėrio, nei blogio prigimties. Svarbu, kur visa nukreipia reiškiniams norimą pavidalą suteikiantis vadovas. 3. Skaičiuojami ir dalijami daiktai nėra geradarystė. Panašiai ne aukojami gyvuliai išreiškia pagarbą dievams, kad ir kokie riebūs jie būtų, kad ir kaip spindėtų paauksuoti jų ragai, o nuoširdus ir pamaldus garbintojų nusiteikimas. Todėl dorieji yra dievobaimingi, aukodami tik miežinę duoną ar košę, o nedorėliai neišvengia nepamaldumo ir marias kraujo išliedami ant aukurų.

VII. 1. Jei geradarysčių esmę sudarytų ne noras padaryti gera, o daiktai, jos būtų tuo didesnės, kuo didesni gautieji daiktai. Tai klaidinga. Juk visuomet mus labiau įpareigoja tas, kuris mažmožį davė didingai, kuris „jaučiasi kaip karalius turtingas"[15], kuris paskyrė nedaug, bet noriai, kuris pamiršo savo skurdą, išvydęs manąjį, kuris ne tik norėjo, bet ir aistringai geidė padėti, kuris galvojo, jog teikdamas jis gauna geradarystę, kuris davė, nusiteikęs negauti atlygio, kuris atlygį priėmė taip nusiteikęs, lyg būtų nedavęs, kuris rado ir siekė progos pasitarnauti. 2. Jau esu minėjęs, jog, priešingai, nejaučiama dėkingumo gavus ir iš tiesų vertingus, ir iš išorės įspūdingus dalykus, jei jie iš duodančiojo arba išplėšiami, arba nejučiomis iškrinta. Daug dėkingiau priimama kas ateina iš malonių, o ne iš pilnų rankų. 3. Šis dovanojo man trupinį, bet daugiau neįstengė. Anas kalnus prikrovė, bet abejojo, bet atidėliojo, bet duodamas

aimanavo, bet davė pasipūtęs, bet visiems rodė ir norėjo įsiteikti visai ne tam, kam skyrė. Jis davė tuščiagarbiškumui, ne man.

VIII. 1. Kai Sokratui kiekvienas pagal galimybes atnešė dovanų, neturtingas klausytojas Eschinas tarė: „Nerandu nieko, ką tavęs verta galėčiau duoti, ir tik šiuo požiūriu laikau save skurdžiumi. Todėl dovanoju vienintelį mano turimą dalyką – patį save. Kad ir kokia būtų ši dovana, prašau priimti maloniai ir pagalvoti, kad kiti, ir daug duodami, dar daugiau sau pasiliko". 2. Sokratas jam tarė: „Argi nebrangi ši dovana? Nebent tu pats ją pigiai vertintumei. Rūpinsiuosi, kad galėčiau tave geresnį grąžinti tau negu gavau"[16]. Šia dovana Eschinas pranoko ir Alkibiado sielą, prilygstančią jo turtams, ir visų pasiturinčių jaunikaičių dosnumą.

IX. 1. Matai, kaip net nepritekliuje siela randa dosnumo priemonių. Man atrodo, Eschinas norėjo pasakyti taip: „Nieko nepasiekei, likime, padarydamas mane skurdžiumi. Vis tiek įteiksiu vertą šio vyro dovaną. Kadangi neturiu tavo gėrybių, duosiu iš savo". Nemanyk, kad jis nusipigino: save savimi įvertino. Talentingas jaunuolis surado, kaip užkariauti Sokratą. Reikia žiūrėti, ne kiek ir kas, o iš kur atplaukia. ***

2. Gudreiva pasidaro nesunkiai prieinamas besaikių norų žmonėms ir žodžiais kursto perdėtas viltis, nė neketindamas padėti. Dar blogesnis yra grubios kalbos, rūstaus veido, su neapykanta rodantis savo turtus nenaudėlis. Jie garbina ir keikia laimingąjį ir nekenčia darančiojo, nors patys, jei galėtų, darytų tą patį. ***

3. Ne slapta, o atvirai išgėdinę svetimas žmonas, kitiems perleido savąsias. Keliantis matronų pasibjaurėjimą netašytas stuobrys, ne žmogus, pikčius yra tas, kuris uždraudė savo žmonai naudotis atvirais neštuvais, kuris nepanoro, kad ji tarytum peršviečiama keliautų apsupta spoksotojų. 4. Jei kas pagarsėjo neturįs meilužės ir svetimai žmonai nemoka atlyginimo, matronos tokį vadina prasčioku, tamsuomenės moterų ir tarnaičių sugyventiniu. Todėl tinkamiausias sutuoktinių gyvenimo būdas yra paleistuvystė; keroja sutartinė vienatulystė, nes kiekvienas veda tik iš kito atsivestą žmoną[17]. 5. Varžosi, barstydami ką prisigrobė, ir žiauriai bei nuožmiai godžiai rinkdami ką išbarstė, viską laiko per nieką, į kitų skurdą žiūri iš aukšto, savojo bijo labiau už visas negandas, prievartos veiksmais drumsčia visuomenės ramybę, silpnuosius slegia jėga ir baime. Nenuostabu, kad apiplėšinėjamos provincijos, kad, išklausęs abiejų pusių pasiūlymus, papirktas teismas parduodamas kitam. Juk yra barbarų paprotys parduoti, ką esi pirkęs.

X. 1. Bet, aptariamajai medžiagai skatinant, įkarštis mus veda per toli. Taigi baikime, kad kaltė nekristų vien mūsų amžiui. Ir mūsų protėviai skundėsi, ir mes skundžiamės, ir ainiai skųsis, kad žlugo dora, viešpatauja niekšybė, žmonija smunka žemyn į visuotinį blogį. Tačiau viskas stovi toje pačioje vietoje, ir stovės, tik truputį pajuda šen bei ten kaip jūros bangos: kylant potvyniui plačiau išsilieja, o atoslūgio metu sugrįžta į krantus. 2. Tai labiausiai nusidės paleistuvaudami ir suplėšys dorumo raiščius, tai suklestės puotų šėlsmas ir gėdingiausia tėvonijų pražūtis – virimo menas, tai bus

pradėta pernelyg prižiūrėti kūną ir rūpintis jo grožiu, nekreipiant dėmesio į dvasios bjaurastį, tai prastai valdoma laisvė virs įžūlumu ir akiplėšiškumu, tai ir privačioje, ir visuomeninėje srityse įsigalės beširdiškumas ir pilietinių karų beprotybė, pažeminanti visa, kas tauru ir šventa. Bus ir girtavimą garbinančių laikų, daug vyno išgerti tuomet bus dorybė. 3. Ydos netupi vienoje vietoje. Jos judrios, pešasi tarpusavyje, kelia sumaištį, stumdosi ir veja vienos kitas. Tačiau visuomet turėsime sakyti apie save tą patį: mes esame blogi, buvome blogi ir būsime (nenoromis priduriu) blogi. 4. Bus žmogžudžių, tiranų, vagių, paleistuvių, grobikų, šventvagių, išdavikų. Už visus žemiau stovės nedėkingasis. Nors visos blogybės atsiranda iš nedėkingojo, iš jo išauga kiekviena didelė piktadarystė. Saugokis nedėkingumo kaip didžiausio nusikaltimo, o jei į tave atsisuko, atleisk kaip visiškai nereikšmingą. Juk šios skriaudos esmė tokia: geradarystė nuėjo vėjais. Nepaliesta tai, kas geriausia: tu davei. 5. Kaip reikia rūpintis geradarystes skirti labiausiai tiems, kurie atsakys dėkingumu, taip šį bei tą skirkime bei darykime ir tiems, iš kurių nieko nesitikėsime[18]. Šitaip elkimės net tada, kai ne tik spėsime juos būsiant nedėkingus, bet ir tada, kai tikrai žinosime jau seniau buvus nedėkingus. Nesvyruosiu, galėdamas kam nors sugrąžinti be jokios rizikos iš didelio pavojaus išlaisvintus sūnus. Dėl verto žmogaus nebijosiu pralieti kraują ir užsitraukti negandą. Jei nevertą galėsiu išgelbėti iš plėšikų, sukėlęs triukšmą, nebus gaila surėkti keletą gelbstinčių žodžių.

XI. 1. Toliau turime pasakyti, kokias geradarystes reikia teikti ir kaip. Pirmiausia teikime būtinas, paskui –

naudingas, paskui – malonias, žinoma, ilgai išliekančias. Pradėti reikia nuo būtinų. Mat vienaip širdį paliečia gyvenimą pagrindžiantys, kitaip – jį puošiantys ir gražinantys dalykai. Juk kas nors, išdidžiai žvelgdamas į daiktą, be kurio lengvai apsieis, gali pasakyti: „Pasiimk atgal, aš to netrokštu, man užtenka to, ką turiu". Kartais norisi ne tik grąžinti, bet išmesti tai, ką esi gavęs. 2. Iš būtinų dalykų pirmą vietą užima tie, be kurių negalime gyventi, antrą – be kurių neprivalome gyventi, trečią – be kurių nenorime. 3. Pirmiausia teiktinos tokios geradarystės: išplėšti iš priešų nagų, iš valdovo rūstybės, iš proskripcijų ir kitų įvairių bei sunkiai nuspėjamų gyvybei gresiančių pavojų. Kuo didesnė ir baisesnė bus mūsų nuginta nelaimė, tuo didesnę padėką pelnysime. Mat žmonėms topteli mintis, iš kokių negandų jie išvaduoti, ir buvusi baimė tampa dėkingumo už suteiktą dovaną vedle. Tačiau neturime ką nors gelbėti nerangiau negu galime dėl to, kad baimė pridėtų svorio mūsų patarnavimui. 4. Panašios į minėtas yra vertybės, be kurių gyventi galime, bet verčiau būtų mirti. Tai laisvė, nekaltybė, blaivi sąmonė. Po jų eis brangūs dėl ryšio ir kraujo, dėl naudojimosi ir seno pripratimo dalykai: vaikai, sutuoktiniai, penatai ir kita, prie ko širdis taip prisiriša, kad labiau trokšta netekti gyvybės negu jų. 5. Toliau – labai įvairi ir plati naudingybės sritis. Jai priklausys ne per kraštus besipilantys, bet išlaikantys protingą saiką pinigai. Jai priklausys pagalba siekiantiesiems garbingų pareigų ir aukštų tarnybų. Mat čia didžiausia nauda yra nauda sau pačiam. Visos kitos geradarystės ateina iš pertekliaus ir lepina. Seksime, kad jos būtų malonios, nes tinkamos, kad nebūtų įprastos,

kad jas arba gautų nedaugelis, arba nedaugelis tam tikru laiku, arba tam tikru būdu. Net nebūdamos iš prigimties brangios, turi tokios pasidaryti ir dėl laiko ar vietos. 6. Žiūrėkime, kokios dovanos teiktų daugiausiai malonumo, su kokiomis jų turėtojas dažniausiai susidurs, kad kiekvieną sykį, kai bus su jomis, mintyse būtų ir su mumis. Žinoma, saugokimės, kad nenusiųstume nereikalingų; pavyzdžiui, moteriai ar seniui medžioklės įnagių, kaimiečiui – knygų, mokslinčiui ir rašytojui – žvejo tinklų. Taip pat turime ir priešingai apsidairyti, kad, siųsdami kokią mielą dovaną, nenusiųstume to žmogaus trūkumą peikiančio dalyko: girtuokliui – vyno, ligoniui – vaistų. Ne dovana, o priekaištu tampa gaunančiojo ydą leidžiantis atpažinti daiktas.

XII. 1. Jei turime teisę spręsti, ypač rinkimės išliksiančias geradarystes, kad dovanos būtų kuo mažiau mirtingos. Ne dažnas esti taip dėkingas, kad ir nematydamas galvoja apie tai, ką yra gavęs. Nedėkinguosius atsiminimas užgriūva kartu su dovana, kai ji stovi prieš akis ir, neleisdama pamiršti, primena bei įbruka davėją. Ilgiau tveriančių ieškokime ir dėl to, kad patys niekuomet neturime jų priminti. Tegul pats dalykas pažadins beišnykstantį atminimą. 2. Mieliau dovanosiu indu, o ne pinigu paverstą sidabrą, mieliau statulą negu drabužį bei kitą greitai sunešiojamą rakandą. Tik nedaugelis lieka dėkingi ir netekę daikto, daugiau tokių, kurie širdyje geradarystę laiko tol, kol naudojasi dovana. Taigi, jei įmanoma, nenoriu, kad mano dovis būtų greitai sunaudotas, tegu išlieka, tegu prisvyla prie mano draugo, tegu su juo gyvena. 3. Nėra kvailio, kurį reikėtų įtikinėti,

jog nedovanotų gladiatorių ar žvėrių jau suruošusiam varžybas žmogui, kad žiemą nesiųstų vasarinių drabužių, o žieminių – vidurvasarį. Teikiant geradarystę, tegul bus laikomasi visuotinės nuostatos: atsižvelgiama į laiką, vietą, asmenis, nes kartais tie patys dalykai esti malonūs, kartais – ne. Daug palankiau priimama, kai duodame tai, ko kitas neturi, negu tai, ko yra pertekęs, ko seniai ieško ir neranda, negu tai, ką mato visur. 4. Dovanos tegu bus ne brangios, bet retos ir išrankios, reikšmingos net turtuoliui. Pavyzdžiui, paprasti obuoliai, į kuriuos po keleto dienų niekas nebežiūrės, pradžiugina, jei įteikiami anksčiau prinokę. Pagarboje bus ir tai, ko niekas kitas nėra davęs ar ko mes niekam kitam nesame davę.

XIII. 1. Kai užkariavęs Rytus Aleksandras Makedonietis kėlėsi virš viso, kas žmogiška, korintiečiai per pasiuntinius jį pasveikino ir padovanojo savo miestą. Aleksandrui juokiantis dėl tokio paslaugumo, vienas pasiuntinys tarė: „Savo miesto mes nesame atidavę niekam, tik tau ir Herkuliui[19]". 2. Maloniai priėmė tokį nenuvalkiotą pagarbos pareiškimo būdą ir, pasiuntinius vaišindamas bei žmoniškai priimdamas, galvojo ne apie tuos, kurie jam atidavė miestą, bet apie tą, kuriam buvo seniau atidavę. Garbei atsidavęs vyras, nepažindamas nei jos prigimties, nei saiko, eidamas Herkulio ir Liberio pėdomis ir nesustodamas net ten, kur jos baigėsi, nuo dovanotojų nukreipė akis į savo garbės dalininką, tarytum sulygintas su Herkuliu galėtų gauti tuščiomis mintimis dažnai apglėbiamą dangų. 3. Ar buvo bent kuo į jį panašus tas padūkęs jaunuolis, vietoj dorybės turėjęs

sėkmingo karštagalviškumo?! Herkulis nieko neužkariavo sau. Jis perėjo per pasaulį ne ko nors sau geisdamas, o spręsdamas, ką galėtų nugalėti. Tai buvo blogųjų priešas, gerųjų gynėjas, sausumos ir jūros tramdytojas[20]. O šis – nuo mažumės plėšikas ir tautų naikintojas, ir priešų, ir draugų prapultis. Didžiausiu gėriu jis laikė buvimą visų mirtingųjų siaubu, pamiršęs, kad ne tik smarkiausi gyvūnai gali kelti baimę, bet ir nerangiausi gąsdinti pragaištingais nuodais.

XIV. 1. Dabar grįžkime prie mūsų užsibrėžto tikslo. Bet kam teikiama geradarystė nėra maloni niekam. Niekas nelaiko savęs užvažiuojamo kiemo ar smuklės šeimininko svečiu, ar viešą pokylį surengusio žmogaus puotautoju. Mat tokiu atveju galima pasakyti: „Ką jis man tuo davė? Juk tą patį, ką ir anam, beveik nepažįstamam, ar anam priešui bei niekšui. Gal nusprendė mane esant vertą? Ne, jis elgėsi taip, kaip liepė ligota siela". Norėdamas, kad dalykas būtų malonus, padaryk jį retą. Kam gi patinka gauti įprastą dovaną? 2. Tegul niekas šių žodžių neišsiaiškins kaip noro panaikinti dosnumą ar suspausti siauresniais žąslais. Tegul jis kiek nori plaukia, bet plaukia, o ne šen bei ten liejasi. Galima taip dalyti, kad su visais gavęs dovaną žmogus nelaikys savęs minios dalele. 3. Kiekvienam tegul bus parodytas tam tikras nuoširdumo ženklas, leidžiantis tikėtis, kad jis yra laikomas artimuoju. Tegu jis sako: „Gavau tą patį, ką ir anas, bet duota buvo geranoriškai. Gavau tą patį, ką ir anas, bet aš labai trumpai, o anas ilgai tarnavo. Yra turinčiųjų tą patį, bet buvo duota ne tuos pačius žodžius ištarus, ne taip meiliai. Anas gavo,

nes prašė. Aš neprašiau. Anas gavo, bet jis lengvai grąžins: nemažai žada jo senatvė ir nepriklausoma bevaikystė; nors atidavė tą patį, man davė daugiau, nes davė, neturėdamas vilties atsiimti". 4. Kaip hetera padalija save daugeliui taip, kad kiekvienas turėtų tam tikrą nuoširdžios sielos ženklą, taip norintysis, kad jo geradarystės būtų mielos, teišgalvoja tokį būdą, kad ir daugelis būtų įpareigoti, ir kiekvienas skyrium turėtų kažką, kuo galėtų save laikyti viršesniu už kitus.

XV. 1. Aš iš tiesų nenoriu trukdyti geradarystėms. Kuo daugiau ir didesnių bus, tuo daugiau šlovės teiks. Tačiau tegu bus apsvarstoma; juk niekam ne prie širdies atsitiktinės ir karštagalviškos dovanos. 2. Todėl jei kas galvoja, kad šitaip patarinėdami mes siauriname geradarystės sritį ir atveriame ne tokias plačias sienas, tegu girdi tiesioginę mūsų pamokymų prasmę. Kokią dorybę labiau garbiname? Kokią labiau skatiname? Kam dar dera raginti, jei ne mums, žmonių giminės bendriją laikantiems šventa? 3. Tad kaip čia išeina? Kadangi nėra nė vienos net iš gerų norų kilusios garbingos sielos savybės, išskyrus tą, kurią saikingumas padarė dorybe, draudžiu eikvoti dosnumą. Geradarystę malonu priimti tada (ir net išskėstomis rankomis), kai protas ją atveda pas vertuosius, o ne atbloškia atsitiktinumas ar nesąmoningas potraukis. Ją norisi parodyti kitiems ir prisiskirti sau. 4. Ar vadini geradarystėmis tas, kurias tau gėda prisipažinti padarius? Juk anos nepalyginti malonesnės, nepalyginti giliau į širdį įsiskverbia ir niekada nepalieka, džiugindamos labiau galvojantį, iš ko, o ne ką esi gavęs. 5. Krispas Pasienas dažnai kalbėdavo, jog

labiau norėtų kai kurių asmenų įvertinimo, o ne geradarystės, ir kai kurių geradarystės labiau negu įvertinimo, pridurdamas pavyzdžių: „Labiau noriu, – sakydavo, – dieviškojo Augusto įvertinimo, o Klaudijaus – geradarystės". 6. Mano nuomone, nereikia laukti geradarystės tų, kurių vertinimai nieko verti. Kaip čia išeina? Ar nereikėjo priimti iš Klaudijaus to, kas buvo duodama? Reikėjo, bet taip, kaip iš likimo. Žinai jį galint tučtuojau pasikeisti į bloga. Kam skirstyti kas susimaišę? Nėra geradarystė tai, kam trūksta geriausios dalies – davimo įvertinus. Kai kada ne iš grynos širdies dovanota galybė pinigų nebus geradarystė, kaip ir atsitiktinai atrastas lobis. Esama daugelio dalykų, kuriuos reikia priimti, bet nesijausti skolingam.

ANTRA KNYGA

I. 1. Puikiausiasis iš vyrų, Liberali, dabar peržvelkime tai, kas dar liko iš ankstesnio skyriaus: kaip reikia teikti geradarystę. Atrodo, sugebėsiu parodyti lengviausią kelią: teikime taip, kaip norėtume gauti. 2. Svarbiausia – noriai, spėriai, nesvyruodami. Nemaloni yra ilgai davėjo laikyta, sunkiai paleista iš rankų ar tarytum išplėšus pačiam iš savęs duota dovana. Net jei įsiterpia kokios gaišaties, visaip kaip venkime atrodyti svarstą. Svyruojantis labai panašus į atsisakantį; abejojęs duoti visiškai nenusipelno dėkingumo. Mat geradarystės malonumą sudaro teikiančiojo noras. Jei kas delsdamas paliudija skiriąs nenoromis, išeina, kad ne davė, o neįstengė pasipriešinti vedančiajam[1]. Dažną dosnų daro

kinkų silpnumas. 3. Maloniausios yra pasiruošus, mielai, paslaugiai teikiamos geradarystės, kai gaištama nebent tik dėl gavėjo drovumo. Geriausia yra pralenkti kito norą. Neblogai ir sekti paskui jį, tačiau geriau užbėgti už akių, nespėjus paprašyti. Kadangi doram žmogui prašant neapsiverčia liežuvis ir išpila raudonis, išvadavęs jį iš šių kankynių gerokai padidina savo dovaną. 4. Paprašęs gauna jau nebe veltui, nes nepaprastai garbiems vyrams mūsų protėviams atrodė, kad brangiausiai kainuoja už prašymus nupirktas daiktas. Žmonės mažiau maldautų, jei tai daryti reikėtų viešai. Net ir be galo gerbiamus dievus labiau trokštame melsti tyliai širdyje.

II. 1. „Prašau." Sunkus tai žodis, slegiantis, tariamas nuleidus galvą. Nuo jo turi išgelbėti draugą ir kiekvieną kitą, kurį pasitarnaudamas ketini padaryti draugu[2]. Nors ir skubėjo, per vėlai padarė gera tas, kuris darė paprašytas. Todėl reikia atspėti visų norus ir, juos suvokus, išvaduoti nuo nepaprastai sunkios prašymo būtinybės. Žinok, tik ta geradarystė maloniai apsigyvens širdyje, kuri bus sutikta beateinanti priešais. 2. Jei nepavyko užbėgti už akių, pertraukime prašantį, kad atrodytume ne priprašyti, o sužinoję padėtį; tučtuojau pažadėkime ir, skubėdami atlikti, parodykime, jog padarysime ir neparaginti. Kaip ligoniams teikia sveikatos tinkamas valgymo metas ir laiku paduotas vanduo esti vaistas, taip net nereikšminga ir paprasta, po ranka buvusi, nė akimirkos nelaukiant suteikta geradarystė įgyja daug vertės, ir padėka už ją pranoksta brangios, bet nerangiai ir ilgai ketintos įteikti dovanos dėkingumą.

Kas daro taip pasiryžęs, nėra abejonės, kad daro noriai. Taigi jis linksmas daro gera, ir veide pradeda atsispindėti jo sielos paveikslas.

III. 1. Tylėjimas arba lėta, į rūsčią ir liūdną kalbėseną panaši šneka sugadino milžiniškas kai kurių žmonių geradarystes. Mat jie žadėjo, nutaisę ketinančių neduoti veidus. Daug geriau yra prie gerų darbų pridurti gerų žodžių, palydėti dovanas maloniu ir palankiu pokalbiu. 2. Kad jis pasigailėtų per vėlai paprašęs, draugiškai nusiskųsk: „Pykstu ant tavęs, kad seniau nepranešei, ko tau stinga, kad teko taip primygtinai prašyti, kad kreipeisi per kitą. Džiaugiuosi atsiradusia proga išbandyti mano širdį. Ateityje visai teisėtai reikalauk ko stigs, šį sykį atleidžiu už nedrąsumą". 3. Taip padarysi, kad tavo sielą labiau vertins negu visa, dėl ko atėjo. Tik tada suklestės teikiančiojo dorybė, tik tada pasireikš palankumas, kai išėjęs žmogus tars sau: „Šiandien įgijau didelį turtą. Tokį geradarį radęs džiaugiuosi labiau negu kad kitais keliais būčiau gavęs daug didesnį dalyką, apie kurį kalbėjau. Niekuomet nesugebėsiu tinkamai atsidėkoti šitokiai sielai".

IV. 1. Tačiau dauguma šiurkščiais žodžiais ir puikybe priverčia neapkęsti geradario; jie taip išdidžiai kalba, taip iš aukšto žiūri, kad darosi gaila išprašius. Pažadėję paskui ilgai vilkina; o juk be galo apmaudu prašyti jau išprašyto dalyko. 2. Daryti gera reikia nedelsiant. Iš kai kurių sunkiau gauti negu išprašyti[3]. Vieną reikia prašyti, kad juos paragintų, kitą – kad pabaigtų įvykdyti. Taip viena dovana trinasi daugelio rankose, ir mažiausiai dėkingumo lieka žadėjusiam, kadangi iš geradarystės

teikėjo jį po truputį atima kiekvienas po jo prašytas žmogus. 3. Tai nuolatos turėsi galvoje, norėdamas, kad dėkingai būtų įvertinta tai, ką ketini suteikti, kad geradarystės neaplaižytos ir sveikos, kaip sakoma, be jokio nuostolio, pasiektų tuos, kuriems žadėta. Tegu niekas nesiima tarpininkauti, niekas nesulaiko; bet kas, už tavo dovanas pelnęs padėką, kartu sumažins dėkingumą tau.

V. 1. Karčiausia dalia – ilgai būti nei pakartam, nei paleistam. Kai kas ramiau ištveria vilties sužlugdymą negu vilkinimą. Dažnas turi pažadų atidėliojimo ydą, kurstomą žemo tuščiagarbiškumo, kad nemažėtų prašytojų minia. Tokie esti karaliaus galios vykdytojai. Juos džiugina nesibaigiantis jų didybės reginys. Jie įsitikinę, jog taps ne tokie galingi, jei ilgai, smarkiai, kiekvienam atskirai nerodys ką galį. Jie nieko nedaro spėriai, nieko vienu ypu. Jų skriaudos lekia strimgalviais, o geradarystės vėžlioja nerangiai. 2. Todėl laikyk tikra tiesa šį komedijų rašytojo pasakymą:

> Kaip? Tu nejau nesupranti,
> Kad tiek neteksi padėkos, kiek čia išvysim gaišaties?

Iš ten pat atplaukia ir šie tauraus sielvarto pagimdyti žodžiai: „Daryk, jei ką darai“ ir „Neverta niekas šitiek, jau geriau neapsiimk“[4]. 3. Kai, įkyrėjus delsimui, siela belaukdama pradeda nekęsti geradarystės, ar gali ji būti dėkinga? Kaip bausmės nukėlinėjimas yra nepaprastai nuožmi kraugerystė, o greitas nužudymas – tam tikra gailestingumo rūšis, kadangi paskutinė kankynė ir užbaigia pati save, tuo tarpu laikas iki mirties sudaro didžiąją būsimos bausmės dalį, taip padėka už dovaną tuo didesnė, kuo trumpiau reikėjo laukti. Gerų dalykų

laukiama taip pat nerimastingai, ir kadangi dauguma geradarysčių nuo ko nors pagydo, pakelia ranką prieš savo geradarystę tas, kuris arba leidžia ilgiau kankintis žmogui, kurį beregint galėtų išvaduoti, arba pradžiugina per vėlai. 4. Bet koks palankumas mėgsta skubą, ir noriai darančiojo bruožas yra greitas darbas. Kas suteikė naudos pavėluotai, diena iš dienos atidėliodamas, darė ne iš širdies. Jis prarado du svarbiausius dalykus: laiką ir draugiškos nuostatos įrodymą. Pavėluotai užsinori tik nenorintis.

VI. 1. Bet kokiame reikale, Liberali, itin reikšminga ir tai, kaip kas kalbama ar daroma. Sparta daug ką prideda, delsimas daug ką atima. Visos iečių geležies jėga tokia pati, tačiau be galo svarbu, ar jos švilpia, tvirto žasto išsviestos, ar plaukia silpnos rankos paleistos. Tas pats kalavijas ir įbrėžia, ir persmeigia, tai priklauso nuo raumenų įtampos. Dovana ta pati, bet svarbu, kaip ji duodama. 2. Kokia miela, kokia brangi ji esti, kai davėjas uždraudžia dėkoti, kai duodamas užmiršta davęs! Juk beprotybė, įterpiant į patarnavimą įžeidimų, užgauti tą, kuriam darai ką nors reikšminga. Taigi nereikia šiurkštinti geradarysčių, primaišant į jas apmaudo. Net jei turėtumei dėl ko padaryti pastabą, pasirink kitą laiką.

VII. 1. Kietaširdžio žmogaus šiurkščiai suteiktą geradarystę Fabijus Verukozas vadino į akmenį sudžiuvusia duona. Išalkęs ją būtinai paims, bet valgys springdamas. 2. Pretoriono[5] Nepoto Marijaus paprašytas padėti apmokėti skolas Tiberijus Cezaris liepė išvardyti kreditorių vardus. Taigi tai buvo ne dovana, o kreditorių

sukvietimas. Tam išvardijus, parašė, jog panaikina Nepoto skolas, pridurdamas įžeidžiančią pastabą[6]. Taip jis padarė, kad Nepotas neteko ir skolų, ir geradarystės: jį išlaisvino nuo kreditorių, neįpareigodamas būti dėkingam. 3. Manau Tiberijų turėjus kitą tikslą. Jis nenorėjo sulaukti daugiau panašių prašytojų. Galbūt tai buvo veiksminga priemonė, siekianti gėda užgniaužti nedorus žmonių norus, tačiau geradariui reikia eiti visiškai kitu keliu. Kad dovana būtų priimtinesnė, reikia visokiais būdais ją išpuošti. Anas atvejis buvo ne geradarystė, o priekaištavimas.

VIII. 1. Pereidamas nuo šios dalies prie kitos, pasakysiu savo nuomonę: net princepsui nėra labai gražu dovanoti, užtraukiant žmogui nešlovę. „Tačiau, – sako jis, – Tiberijus net ir šiuo būdu nesugebėjo išvengti panašių atsitikimų. Mat kai vėliau atsirado keletas to paties prašiusių, jis liepė pateikti senatui skolinimosi priežastis ir taip jiems paskyrė tam tikras sumas." 2. Tai ne dosnumas, o kvota. Tai – paspirtis, princepso pašalpa. Tai ne geradarystė, jei prisiminti įmanoma tik raustant. Čia aš buvau nusiųstas į teismą ir gyniausi, kad išprašyčiau paramą.

IX. 1. Visi išminties veikalų autoriai moko, kad kai kada gera daryti reikia viešai, kai kada – slapta. Viešai dovanotina tai, kas teikia garbės: karo apdovanojimai, garbingos pareigos bei visa kita, kam garsas prideda grožio. 2. Ir, priešingai, visa, kas neiškelia, nedaro žmogui garbės, o pagelbsti silpnam, nuskurėliui, apjuodintam, reikia duoti tylomis. Apie tai turi žinoti tik tie, kam padedama.

X. 1. Kartais reikia apgauti ir patį mūsų paremiamą asmenį. Tegul jis turi, nežinodamas, iš ko gavo. Pasakojama, jog Akresilajas, susirgus slėpusiam savo neturtą neturtėliui draugui ir net tuomet neprisipažįstančiam, kad trūksta lėšų būtiniausiems poreikiams, nusprendė jam padėti vogčiomis. Po nieko neįtariančiojo pagalve pakišo piniginę, kad be pagrindo drovus žmogus verčiau rastų tai, ko stigo, o ne gautų[7]. 2. „Kaip? Ir jis nežinos, iš ko gavo?" Iš pradžių tegu nežino, jei šis dalykas yra tik geradarystės dalis. Vėliau dar daug ką padarysiu, daug jam skirsiu; iš to suvoks ir anos geradarystės kaltininką. Pagaliau, net jei jis nežinos, kad gavo dovaną, aš žinosiu, kad daviau. „Mažoka," – sakai. Mažoka, jei rengiesi būti palūkininku. Bet jei nori tik duoti, duosi taip, kaip naudingiausia bus gavusiajam. Tenkinsiesi tuo, kad būsi prikišęs nagus. Priešingu atveju džiaugsmo teikia ne gera darymas, o pasirodymas, kad esi padaręs gera. „Vis tiek noriu, kad jis žinotų." Tu sieki jį padaryti skolininku. 3. „Vis tiek noriu, kad jis žinotų." Kaip? O jeigu jam naudingiau, garbingiau, maloniau nežinoti? Ar nepakeisi savo nusistatymo? „Noriu, kad žinotų." Tad patamsyje tu žmogaus negelbėsi? 4. Neneigiu, kad tada, kai leidžia aplinkybės, galima pasidžiaugti gaunančiojo jausmu. Tačiau jei jis ir stokoja paramos, ir gėdijasi jos, jei jo neužgauna tik slapta dovana, jos į viešus sąrašus neįtrauksiu. Kodėl? Nepranešiu jam davęs todėl, kad pirmutinė ir nepaprastai svarbi taisyklė yra ne tik niekuomet nepriekaištauti, bet net nepriminti apie dovaną. Du žmones siejantis geradarystės dėsnis yra toks: vienas turi tučtuojau užmiršti davęs, kitas – visados atminti gavęs.

XI. 1. Dažnas nuopelnų priminimas drasko ir slegia sielą. Tokiu atveju norisi sušukti tą patį, ką išrėkė anas nuo triumvirų proskripcijų kažkokio Cezario draugo išgelbėtas žmogus: „Išduok mane Cezariui!" Iki kol kartosi: „Aš tave išgelbėjau, išplėšiau iš mirties nagų?" Kai pats prisimenu, tavo poelgis – man gyvenimas, kai tu graudeni, – mirtis. Nieko nesu tau skolingas, jei mane išgelbėjai tam, kad galėtum pasirodyti turįs belaisvį. Iki kol mane tampysiesi? Iki kol neleisi man užmiršti savo likimo? Vieną sykį jau buvau vedamas triumfo eisenoje. 2. Nereikia kalbėti apie tai, ką esame skyrę. Apie dovaną užsimenantis žmogus reikalauja jos atgal. Nereikia sukus apsukus grįžti prie to paties, vis žadinti atminimą, nebent kita dovana primintumei ir ankstesnę. Neturime to pasakoti kitiems. Geradarystės teikėjas tetyli, tegu pasakoja gavėjas[8]. Mat jam bus pasakyta taip, kaip ir anam, kuris visur gyrėsi savo labdara: „Nenuneigsi, – tarė vienas, – kad jau ją atsiėmei". „Kada?" – paklausė tas. „Nagi dažnai, – atsakė anas, – ir daugelyje vietų. Tai yra kiekvieną kartą, kai kur nors pasipasakojai." 3. Kam reikia šnekėti? Kam atlikinėti svetimą pareigą? Yra žmogus, kuris gali visa padaryti garbingiau, kuriam pasakojant bus pagirta ir tai, ko pats nepapasakoji. Laikai mane nedėkingu, manydamas, jog tau tylint niekas apie tai nesužinos. Nereikia leisti klestėti pagyroms. Jei mums girdint kas nors pasakos apie mūsų geradarystes, atsakykime taip: „Jis tikrai vertas didesnių dovanų. Aš žinau, jog iki šiol tik labiau norėjau jam padaryti gera negu esu padaręs". Šiuos žodžius reikia ištarti nesavanaudiškai. Jie neturi būti gražbylio priemonė, kuria neigiantieji siekia daugiau sau pelnyti.

4. Be to, reikia įdėti daug širdies. Sėjos darbais užbaigęs triūsą, valstietis praras išbertus grūdus. Tik daug plušant sėkla virsta javais. Derlius gaunamas tik tuomet, kai vienodai rūpinamasi nuo pirmos iki paskutinės akimirkos. Taip yra ir su geradarystėmis. 5. Ar esama didesnių už tas, kurias tėvai teikia vaikams? Tačiau jos bus bevaisės, jei apsiribos vaikyste, jei meilė visą laiką nemaitins duotų dovanų. Taip pat yra ir su kitomis geradarystėmis. Prarasi, jų toliau neparemdamas. Maža yra būti davus, reikia jas puoselėti. Jei nori, kad dėkingi būtų tie, kuriuos tu įpareigoji būti dėkingus, turi ne tik daryti gera, bet ir mylėti tai. 6. Ypač, kaip jau minėjau, pagailėkime ausų. Priminimas kelia pasibjaurėjimą, priekaištas – neapykantą. Darant gera, labiausiai reikia vengti išpuikimo. Kam tas išdidus veidas? Kam tie pasipūtėliški žodžiai? Tave iškelia pats poelgis. Liaukis tuščiai giręsis. Mums tylint, kalbės darbai. Išdidžiai įteikta geradarystė yra ne tik nemiela, bet ir nekenčiama.

XII. 1. Pavadinę duodančiuoju tą, kuris neatima, galime pasakyti, jog Gajus Cezaris dovanojo gyvybę Pompėjui Penui. Paskui paleistam ir dėkojančiam ištiesė pabučiuoti kairę koją. Tie, kurie teisina ir teigia, jog tai buvo padaryta ne iš puikybės, sako, kad valdovas tik norėjęs jam parodyti paauksuotus, o tiesą sakant, auksinius, perlais nusėtus sandalus. Tad eikime toliau: kas čia įžeidžiama, kad buvęs konsulas pabučiavo auksą ir perlus, neradęs jo kūne bučiniui švaresnės už šią vietą? 2. Žmogui, gimusiam tam, kad laisvos valstybės papročius paverstų persiška vergija[9], atrodė per maža, kad

dienugalis, aukščiausiąsias pareigas ėjęs senatorius pirmųjų valstybės vyrų akivaizdoje gulėtų kniūbščias, kaip nugalėtieji priešai prieš savo priešus. Žemiau kelių jis atrado vietą laisvei paminti. Ar tai nėra respublikos sutrypimas ir dar (nors kai kam tai gal atrodys ir nelabai svarbu) kaire koja?![10] Tarytum per mažai šlykščiai ir pašėlusiai buvo pasipūtęs tas, kuris sandalais apsiavęs klausė bylos dėl buvusiam konsului gresiančios mirties bausmės; reikėjo dar senatoriui į burną grūsti savo apavą!

XIII. 1. O išdidume, kvailiausiasis aukštos padėties blogi! Kaip malonu nieko iš tavęs negauti! Kaip sugebi kiekvieną geradarystę paversti skriauda! Kaip džiaugiesi visu tuo, kas per daug! Kaip visa tai tau nedera! Kuo labiau keliesi, tuo menkesnis esi ir parodai, jog tau neduota pažinti to gėrio, dėl kurio pūtiesi. Sugadini visas savo dovanas. 2. Todėl maga paklausti, dėl ko šitaip rieti nosį, kas taip iškreipia akių žvilgsnį ir lūpų išraišką, kad labiau trokšti turėti kaukę, o ne burną? Malonu tai, kas skiriama žmonišku, iš tiesų švelniu ir maloniu veidu. Nors tai davė aukštesnis asmuo, jis neiškilo virš manęs, o kiek galėdamas buvo palankus, nusileido iki mano lygio ir nuėmė nuo savo dovanos iškilmių pakylėtumą, radęs patogų laiką, padėdamas labiau dėl pasitaikiusios progos negu dėl beviltiškos padėties. 3. Neprarasti geradarysčių dėl puikybės patarsime tik vienu būdu: parodydami, jog jos neatrodo didesnės todėl, kad teikiamos sukėlus sąmyšį, jog ir patys teikėjai dėl to negali atrodyti didesni, jog tuščia yra išdidumo didybė, jog ji priverčia neapkęsti to, ką reikėtų mylėti.

XIV. 1. Kai kas gali pakenkti prašantiesiems. Tokiu atveju geradarystė yra ne duoti, bet atsisakyti. Taigi la-

biau vertinsime naudą, o ne prašytojo norą. Mat dažnai trokštame kenksmingų dalykų, dažnai neįstengiame įžvelgti visos žalos, nes pagavusi aistra trukdo blaiviai spręsti. Tačiau kai geismai nuslūgsta, kai užgęsta protingą nuostatą išstūmęs sielos užsidegimas, prakeikiame pražūtį atnešusius nelabų patarnavimų kaltininkus. 2. Kaip ligoniams neduodame šalto vandens, kaip iš sielvartaujančių bei supykusių ant savęs atimame kardą, kaip bepročiams neleidžiame to, ką įkaitę galėtų panaudoti prieš save pačius, taip net ir smarkiai, nuolankiai, kartais net nusižeminus prašomi atkakliai atsisakysime teikti pakenksiančias geradarystes. Reikia žiūrėti ir gera darymo pradžios, ir galo bei skirti tai, kas džiugina ne tik gaunant, bet ir gavus. 3. Dažnas kalba taip: „Žinau, jog tai neišeis į naudą, bet ką aš galiu padaryti? Jis prašo, neįstengiu atsispirti maldavimams. Tesižino, kaltins save, ne mane". Klysti, kaltins būtent tave, ir pagrįstai. Kai atsikvošės, kai nurims sielą kurstęs priepuolis, ar jis nepradės neapkęsti žalą ir pavojų užtraukusio pagalbininko? 4. Žiaurus gerumas – leistis permaldaujamam prašytojo pražūčiai. Kaip gražiausias poelgis yra nenorinčių ir net atsisakančių globos gelbėjimas, taip pragaišties dovanojimas prašantiems – meilikaujanti ir lipšni neapykanta. Teikime tokią geradarystę, kuria naudotis vis labiau ir labiau patiktų, kuri niekados neišeitų į bloga. Neduosiu pinigų, žinodamas, kad jis juos sumokės meilužei, nebūsiu gėdingo poelgio ar sprendimo bendrininkas. Jei galėsiu, atkalbėsiu, jei ne, neremsiu ydos. 5. Ar pyktis jį stums ten, kur neturėtų eiti, ar garbės troškimo įkarštis privers pamiršti saugumą, sukliudysiu jam iš manęs gauti paramos bet kokiai

nelaimei, neleisiu, kad kada nors jis galėtų ištarti: „Mylėdamas jis mane pražudė". Dažnai draugų dovanos ir priešų troškimai nesiskiria nė per nago juodymą. Pastarieji geidžia, kad atsitiktų nelaimė, pirmųjų ne laiku parodytas atlaidumas į ją stumia ir paruošia. Kas gali būti šlykščiau už labai dažną atvejį, kai nėra jokio skirtumo tarp neapykantos ir geradarystės?!

XV. 1. Niekada neskirkime to, kas galėtų mums užtraukti gėdą. Kadangi svarbiausias draugystės bruožas yra draugo ir savęs paties sulyginimas, reikia galvoti apie abu. Duosiu skurstančiam, bet kad pats neskursčiau, pagelbėsiu žūvančiam, bet kad pats nepražūčiau, išskyrus tą atvejį, kai pasiaukosiu už didį žmogų ar didį reikalą. 2. Neteiksiu tokios geradarystės, kokios siekti man būtų gėda. Smulkmenos neišpūsiu, bet nepakęsiu, kad didelė dovana būtų priimta kaip trupinys. Mat kaip išskaičiuojant dovanas sugriaunamas dėkingumas, taip parodant, kiek duodama, išreiškiamas perdavimas, o ne priekaištas. 3. Kiekvienas turi peržvelgti savo galimybes ir jėgas, kad neteiktume daugiau negu galime arba mažiau. Reikia įvertinti ir asmenį, kuriam duodame. Mat vienos geradarystės esti mažesnės, negu turėtų būti teikiamos didelių vyrų, kitos – didesnės už gaunantįjį. Taigi palygink abu asmenis ir patyrinėk būsimą dovaną: gal ji per sunki ar per maža duodančiajam, gal, antra vertus, gavėjas ją niekins ar net neims.

XVI. 1. Padūkęs, širdyje nešiojęsis tik didelius užmojus Aleksandras kažkam padovanojo miestą. Kai, išmatavęs pats save, apdovanotasis išsigando pavydo dėl tokios dovanos ir kalbėjo, jog ji netinka jo padėčiai, anas

tarė: „Nežiūriu, kas dera tau priimti, bet kas man dera duoti“[11]. Didingas ir karališkas pasakymas, bet be galo kvailas. Savaime niekas niekam netinka: svarbu, kas duoda, kam, kada, kodėl, kur ir taip toliau. Be šito, poelgio motyvas neturės vertės. 2. O išpuikęs gyvūne! Jei jam netinka priimti, tai ir tau netinka duoti. Esama asmenų ir rangų santykio; kadangi dorybė visur išlaiko saiką, vienodai nusidedama ir peržengiant ribą, ir nepasiekiant jos. Suk tave devynios, likimas tave taip iškėlė, kad tavo pašalpa pasidarė miestai (jų atsisakyti reikėjo didesnės dvasios negu švaistytis jais), tačiau yra ir per trumpas rankas turinčių žmonių, neįstengiančių apglėbti bendruomenės gyvenvietės.

XVII. 1. Vienas kinikas paprašė Antigono talento[12]. Tas atsakė, jog kaip kinikas jis neturįs prašyti tiek daug[13]. Atstumtasis paprašė denarijaus[14]. Antigonas atsakė, jog kaip karaliui jam netinką duoti taip mažai. „Tai šlykštus pasityčiojimas! Jis atrado, kaip neduoti nieko. Dėl denarijaus žiūrėjo karaliaus, dėl talento kiniko padėties, nors galėjo ir kaip kinikui duoti denarijų, ir kaip karalius skirti talentą. Gal esama kažkokio per didelio dalyko, kurio netiktų priimti kinikui, bet nėra tokio trupinio, kurio žmoniškas karalius negalėtų garbingai paskirti.“ 2. Jei manęs klausi, aš pritariu Antigono nuostatai. Sidabrinių kaulijimas, juos niekinant, yra nepakenčiamas dalykas. Paskelbei neapykantą pinigams, viešai apie tai pareiškei, užsidėjai šią kaukę, – vaidink! Nepaprastai niekšiška, pasiskelbus skurdžiumi, stengtis įgyti pinigų. Taigi savęs kiekvienam reikia žiūrėti ne mažiau, kaip ir to, kam galvoji padėti. 3. Noriu pasinaudoti iš

žaidimo sviediniu paimtu mūsų Chrisipo palyginimu. Sviedinys nukrinta žemėn, be abejo, arba dėl metusiojo, arba dėl gaudančiojo kaltės. Jis neiškrypsta iš kelio tada, kai laksto iš vienų rankų į kitas, tinkamai metamas ir sugaunamas[15]. Geras žaidėjas vienaip sviedžia aukštam, kitaip – žemam draugui. Panašiai ir su geradarystėmis: jei jos netinka nė vienam asmeniui, nei duodančiajam, nei imančiajam, nei paliks pirmąjį, nei ateis pas antrąjį taip, kaip dera. 4. Bendraudami su išsimankštinusiu ir patyrusiu, sviedinį mesime drąsiau, nes kad ir kur jis nuskrietų, mikli bei vikri ranka atmuš; jei tenka susidurti su nepatyrusiu naujoku, sviesime ne taip kietai ir stipriai, švelniai nukreipdami tiesiai į rankas. Taip pat reikia elgtis darant gera: kai kuriuos mokykime ir manykime, jog užtenka, jei jie bando, jei išdrįsta, jei nori. 5. Dažną padarome nedėkingą ir stengiamės, kad toks būtų, tarytum tik ta geradarystė didelė, už kurią neįmanoma atsidėkoti. Taip klastingi žaidėjai siekia apgauti kitus, žinoma, darydami žalos pačiam žaidimui, kuris gali tęstis tik veikiant sutartinai. 6. Daugelis yra tokios nelabos prigimties, kad verčiau trokšta prarasti tai, ką suteikė, negu pasirodyti, kad pasiėmė atgal. Tai išpuikėliai ir savo nuopelnų skaičiuotojai. Daug geriau ir žmoniškiau elgtis taip, kad ir gaunantieji būtų veiksmo dalyviai, padėti jiems atsidėkoti, viską aiškintis palankiai, dėkojančio klausyti kaip grąžinančio skolą, būti tokiam maloniam, kad geradarystės įpareigotas jaustis skolingu žmogus net trokštų atsilyginti. 7. Palūkininkas paprastai visiškai nesiteikia išklausyti, kai rūsčiai reikalauja skolos ir ramiai atsuka ausis, kai, tapęs nerangus ir nesukalbamas, stengiasi užvilkinti mokėjimą. Labdarą

turime ir priimti atgal, ir nereikalauti. Geriausias vyras yra tas, kuris lengvai davė, niekados nereikalavo, džiaugėsi, kai buvo sugrąžinta, sąžiningai užmiršo, ką suteikęs, kas atsiimdamas elgėsi kaip gaudamas.

XVIII. 1. Kai kas ne tik išdidžiai teikia labdarą, bet ir gauna. To nereikia leisti. Taigi pereikime prie antrosios dalies. Aptarsime, kaip turi elgtis žmonės, priimdami geradarystę. Bet kokia pareiga susaisto du asmenis ir iš abiejų reikalauja to paties. Apžvelgęs, koks privalo būti tėvas, pamatysi, kad ne mažiau liko darbo, norint peržiūrėti, koks turi būti sūnus. Esama vyro priedermių, bet ne mažiau ir žmonos. 2. Pareigos ir teisės keičiasi vietomis ir reikalauja vienodos taisyklės. Ji, anot Hekatono, sunki[16]. Prie viso, kas garbinga, taip pat ir to, kas artima garbingumui, užkopti nelengva: mat ne tik turi būti padaryta, bet ir padaryta protingai. Visą gyvenimą turime pereiti, vadovaudamiesi protu, ir mažiausius, ir didžiausius darbus nuveikti, jam patariant. Duoti reikia taip, kaip jis nurodo. O jis pirmiausia nuspręs imti ne iš visų. Taigi iš ko imsime? 3. Trumpai atsakysiu tau taip: iš tų, kuriems patys duotume. Pažiūrėkime, ar ne išrankiau turime ieškoti to, kam galėtume tapti skolingi, negu to, kam galėtume pasitarnauti. Mat net jei neatsiras jokių nemalonumų (o jų esti aibė), sunki kankynė yra būti skolingam tam, kuriam nenorėtumei. Priešingai, nepaprastai malonu gauti geradarystę iš to, kurį gali mylėti net ir tada, kai jis tave nuskriaus, kai apskritai maloni draugystė teisėtai tampa pelnyta. Kukliam ir doram žmogui esti labai kartu, kai reikia mylėti nepatinkantį žmogų. 4. Būtinai turiu priminti, kad

nekalbu apie išminčius. Šiems malonu visa, ką reikia daryti, jie valdo sielą, nusistatydami sau tokį dėsnį, kokio nori. Nusistatę jo laikosi. Kalbu apie netobulus garbingu keliu žengti pasiryžusius žmones. Jų aistros dažnai paklūsta priešgyniaudamos. 5. Vadinasi, turime rinktis, kieno geradarystę priimsime. Geradarystės teikėjo reikia ieškoti stropiau negu pinigų skolintojo. Mat pastarajam turime sugrąžinti tiek, kiek esame gavę, sugrąžinę tampame nesurišti ir laisvi, o antrajam teks ir užmokėti daugiau, ir net atsidėkoję vis tiek būsime su juo susiję. Juk grąžinęs skolą turiu pradėti vėl iš pradžios; be to, išlieka draugystė. Neverto žmogaus nesirinkčiau nei draugystei, nei šventai geradarystės teisei, iš kurios atsiranda draugystė[17]. 6. „Ne visuomet, – sako jis, – man leista ištarti „nenoriu". Kartais tenka priimti ir nenoromis. Duoda nuožmus ir piktas valdovas, jis dovanos atmetimą laikys įžeidimu[18]. Kaip man neimti? Į tą pačią vietą dėk plėšiką, piratą, plėšiko ir pirato širdį turintį karalių. Ką man daryti? Juk toks žmogus nevertas, kad būčiau jam skolingas." 7. Sakydamas, jog reikia rinktis, kam būti skolingam, išskiriu viršesnę galią ir baimę. Joms pasirodžius, pasirinkimas išnyksta. Jei esi laisvas, jei esi pilnateisis, nuo tavęs priklauso, ar nori, ar ne. Jei būtinybė panaikina apsisprendimą, žinosi, kad ne gauni, o paklūsti. Nieko neįpareigoja gavimas tokio daikto, kurio neleista atmesti. Jei nori žinoti, ar norėčiau, padaryk, kad galėčiau nenorėti. 8. „Tačiau jis dovanojo tau gyvybę." Nesvarbu, kokia tai dovana, jei duodama nenorinčio, jei duodama nenorinčiam. Jei mane išgelbėjai, ne dėl to esi gelbėtojas. Nuodai kartais esti vaistai, bet dėl to nelaikomi sveiku daiktu. Kai kas tei-

kia naudos, bet neįpareigoja. Vienas žmogus, atėjęs užmušti tirano, kardu perrėžė gumbą[19]. Tiranas jam nepadėkojo, kad, norėdamas pakenkti, išgydė ligą, prie kurios gydytojai bijojo prisiliesti.

XIX. 1. Matai, jog pats dalykas nedaug tereiškia, kadangi nelaikomas padariusiu gera tas, kuris pasitarnavo, turėdamas blogų kėslų. Šiuo atveju geradarystę teks priskirti atsitiktinumui, o žmogui – ketinimą nuskriausti. Matėme amfiteatre liūtą, kuris, pažinęs vieną bestiarijų, kadaise buvusį savo tramdytoją, apgynė nuo kitų žvėrių[20]. Ar žvėries pagalba yra geradarystė? Anaiptol. Nes jis nenorėjo daryti ir darė, neturėdamas nuostatos daryti gera. 2. Į žvėries vietą dėk tiraną; ir vienas, ir kitas dovanojo gyvybę; nei vieno, nei kito poelgis nėra geradarystė. Nes vertimas priimti nėra geradarystė, nėra geradarystė, jei turi būti skolingas tam, kam nenorėtumei. Reikia, kad pirma suteiktumei man apsisprendimo laisvę, paskui – geradarystę.

XX. 1. Paprastai ginčijamasi, ar Markas Brutas turėjo priimti dieviškojo Julijaus dovanotą gyvybę. Juk jis buvo nutaręs pastarąjį nužudyti[21]. 2. Kitoje vietoje pasvarstysime, ko siekė, ketindamas nužudyti. Mat man atrodo, kad šis, kitais požiūriais didis vyras, čia smarkiai suklydo ir pasielgė ne pagal stoikų mokymą. Arba jis išsigando karaliaus vardo (nors geriausia valstybės santvarka būtų teisingo karaliaus valdymas), arba tikėjosi laisvę būsiant ten, kur taip brangiai kainavo ir valdžia, ir vergija, arba net ir, matydamas tūkstančius žmonių kovojant ne tam, kad nevergautų, bet tam, kad išspręstų, katram vergauti, manė, jog įmanoma sugrąžinti ankstesnę

valstybės būklę ir kad, išnykus senajai dorovei, ten vėl viešpataus piliečių teisės teisingumas ir įstatymai atsistos į savo vietą. Kaip siaubingai jis pamiršo ir daiktų prigimties dėsnį, ir savo miesto istoriją, tikėdamasis, kad, vieną nužudžius, neatsiras kitas, trokštantis to paties! Juk po šitiek kardo ar žaibo pakirstų karalių išdygo Tarkvinijus![22] 3. Bet gyvybę jis turėjo priimti. Tačiau dėl šio įvykio ano žmogaus neprivalėjo laikyti tėvu[23], nes geradarystės teisę buvo pasiekęs skriaudos keliu. Mat ne gelbėjo jį anas, jo neužmušęs, ne geradarystę suteikė, o paleido iš nelaisvės.

XXI. 1. Dar labiau galima ginčytis dėl to, ką daryti belaisviui, kai jį išpirkti siūlosi pardavinėjantis savo kūną ir palaido liežuvio žmogus. Ar leisti mane išgelbėti ištvirkėliui? Kaip išgelbėtas jam atsidėkosiu? Gyvensiu šalia nešvankėlio? Negyvensiu šalia išgelbėtojo? 2. Pasakysiu savo nuomonę. Net iš tokio žmogaus imsiu pinigų užmokėti už savo galvą, bet imsiu kaip paskolą, o ne kaip geradarystę. Atiduosiu jam pinigus, ir, jei pasitaikys proga išgelbėti jį nuo gresiančio pavojaus, gelbėsiu. Tačiau tik į panašius žmones tejungiančią draugystę nesileisiu; laikysiu jį ne išgelbėtoju, o palūkininku. Žinosiu turįs jam grąžinti, ką esu gavęs.

3. Kitas yra vertas, kad priimčiau jo geradarystę, bet tai pakenks davėjui. Neimsiu todėl, kad jis pasiryžęs man pasitarnauti, užsitraukdamas sau negandą ar pavojų. Jis gins mane apkaltintą, bet kartu karalius taps jo priešininku. O aš tampu jo priešininku, jei tuomet, kai jis nori dėl manęs užsitraukti pavojų, nieko nedarau, kad pasielgčiau paprasčiau, patirdamas pavojų be jo.

4. Hekatonas pateikia paiką ir nuvalkiotą Akresilajo pavyzdį, sakydamas, jog tas nepaėmė sūnaus atneštų pinigų, kad neužgautų šykštuolio tėvo[24]. Ką jis padarė verta pagyrimo: kad nepriėmė vogto, kad labiau norėjo nepriimti negu grąžinti? Ar išmintinga atmesti duodamą svetimą daiktą? 5. Jei reikia didžio pavyzdžio, pasinaudokime nepaprastu vyru Grecinu Julijumi, kurį Gajus Cezaris nužudė vien dėl to, kad buvo puikesnis vyras negu valdovui naudinga. Paėmęs draugų sudėtus pinigus pramogoms rengti[25], nepriėmė Fabijaus Persiko atsiųstos didelės sumos. Priekaištaujant dėl atmetimo ne davėjų, o davinio vertintojams, paklausė: „Kaip galiu priimti geradarystę žmogaus, kurio sveikatos linkėjimo puotoje nepriimčiau?!" 6. Kai buvęs konsulas Rebilas, šunkeliais nuėjęs žmogus, atsiuntė dar didesnį kiekį ir primygtinai reikalavo priimti, atsakė: „Prašom atleisti, ir iš Persiko neėmiau". Ar čia dovanų priėmimas, ar senato rinkimai?

XXII. 1. Nusprendę priimti, priimkime linksmai skelbdami džiaugsmą; jį turi regėti gavėjas, kad nusiraškytų geradarystės vaisių. Teisėta linksmybės priežastis yra smagumas, išvydus linksmą draugą. Dar teisesnė – padarius jį linksmą. Užplūdus jausmams, išsakykime nuoširdžią padėką. Tą patį paliudykime ne tik jam girdint, bet ir visur. Dėkingai priimąs geradarystę žmogus užmoka pirmąją sumą.

XXIII. 1. Esama norinčių gauti tik slapta. Tokie vengia geradarystės liudytojo ir patikėtinio. Žinok, jų ketinimai nėra dori. Kaip davėjas turi taip išplatinti žinią apie savo dovaną, kaip malonu tam, kam duodama,

taip gavėjas turi būti supamas žmonių. Neimk to, dėl ko gėda būti skolingam. 2. Kai kurie dėkoja vogčiomis, kampe, į ausį. Tai ne drovumas, o tam tikras dovanos išsigynimas. Kas dėkoja be liudytojų, tas – nedėkingas žmogus. Kai kas nenori, kad vardas būtų įtrauktas į skolininkų knygą, kad įsimaišytų tarpininkai[26], nenori kviestis antspaudais patvirtinančių sutartį liudytojų, bet duoda raštišką pasižadėjimą. Panašiai elgiasi besistengiantys, kad jiems suteikta geradarystė būtų kuo labiau nežinoma. 3. Jie vengia viešai dėkoti, siekdami, kad žmonės kalbėtų, jog pasiekė savo ryžtingumu, o ne kitam parėmus. Jie retai atlieka pareigas tiems, kuriems yra skolingi už gyvybę ar garbę ir, bijodami būti pavadinti klientais, gauna labiau slegiantį nedėkingųjų vardą.

XXIV. 1. Kiti labai blogai kalba net apie puikiausias paslaugas. Kai ką saugiau užgauti negu pasitarnauti. Tokie žmonės savo neapykantoje ieško įrodymo, kad nėra skolingi. Labiausiai reikia stengtis, kad paslaugos įstrigtų atmintyje; laikas nuo laiko turime jas atnaujinti, nes atsidėkoti gali tik tas, kuris atsimena ir atsiminęs dėkoja. 2. Geradarystę reikia sutikti nei aikštingai, nei nuolankiai ir nusižeminus. Kas atsainiai ją priima tada, kai dar šiltutėlė, ką darys, ataušus pirmajam džiaugsmui? Vienas žvelgia paniekinamai, tarsi sakytų: 3. „Nors man visai nereikia, bet kadangi taip smarkiai nori, pasiduodu tavo galion.“ Kitas taip užrietęs nosį, kad teikiantysis pradeda abejoti, ar jis apskritai ką suprato. Trečias kažką iškošė pro dantis, parodydamas daugiau nedėkingumo negu kad būtų tylėjęs. 4. Kuo didesnis dalykas, tuo plačiau reikia apie jį kalbėti, priduriant to-

kius žodžius: „Tau daugiau skolingų, negu manai". (Juk kiekvienam malonu, kad jo geradarystė plačiau išsisklei-dusi.) „Tau sunku suprasti, ką dėl manęs padarei. Bet turi žinoti, kad tai daug daugiau, negu įsivaizduoji." (Beregint tampa mielas tokią padėkos naštą užsidedantis žmogus.) „Niekada neįstengsiu tau atsilyginti, bet nesiliausiu visur skelbęs, kad negaliu atsilyginti."

XXV. 1. Furnijus labiausiai įtiko Cezariui Augustui ir padarė jį palankų visiems prašymams, pasakęs tokius žodžius, kai meldė atleisti savo tėvui, priklausiusiam Antonijaus šalininkams: „Cezari, mane įžeidi tik tuo, kad leidi neatsidėkojus gyventi ir numirti". Koks galėtų būti kitas dėkingos sielos bruožas, kaip nepasitenkinimas, kad neturi net vilties kada nors prilygti gautai geradarystei? 2. Kalbėkime šitaip ir panašiai, kad mūsų pajautos ne slypėtų, o atsivertų ir švytėtų. Net jei pritrūksime žodžių, jausdami tai, ką privalome, veido išraiška atskleisime savo būseną. 3. Kas ketina atsidėkoti, tučtuojau, dar imdamas, tegu galvoja apie atsilyginimą. Mat Chrisipas sako, kad jis, kaip pasiruošęs varžyboms karceryje[27] uždarytas dalyvis, turi sulaukti savo laiko, kai, tarsi ženklą davus, galės šokti į priekį. Jam reikės smarkiai įsitempti ir spėriai dumti, kad pavytų atsidūrusį priekyje.

XXVI. 1. Dabar pažiūrėkime, kas labiausiai padaro žmones nedėkingus. Tai daro arba perdėtas gėrėjimasis savimi ir mirtingiesiems įgimta žavėjimosi savimi yda, arba godumas, arba pavydas.

2. Pradėkime nuo pirmojo. Kiekvienas palankiai vertina save. Dėl to galvoja, jog viską yra užsitarnavęs ir

visa priima kaip jam skirta, manydamas, kad dar nepakankamai įvertintas. „Davė man tai, bet kaip vėlai, bet po šitiek vargų! Daug daugiau būčiau pasiekęs, jei būčiau buvęs ano arba ano gerbėjas. To nesitikėjau. Mane įmaišė į minią! Nejaugi nusprendė, kad tik tiek tesu vertas? Garbingiau būtų buvę visai aplenkti."

XXVII. 1. Auguras Gnėjus Lentulas, geriausias turtuolio pavyzdys tol, kol atleistiniai jį nuskurdino, žmogus, matęs savo keturis šimtus tūkstančių sestercijų (pasakiau tiksliai, nes nieko daugiau, tik matė[28]), buvo ribotų gabumų, tokių pat menkų, kaip ir sielos. Nors buvo be galo šykštus, greičiau išmesdavo pinigą negu žodį – toks kalbos skurdas jį kamavo. 2. Dėl savo praturtėjimo buvo skolingas Augustui, pas kurį atėjo kaip kilmingumo naštos kamuojamas skurdžius. Ir pinigais, ir įtaka būdamas pirmuoju valstybės vyru, kartas nuo karto skųsdavosi Augustu, sakydamas, jog priverstas metė mokslus; tiek negavęs, kiek praradęs, palikdamas iškalbą. O juk, be kita ko, dieviškasis Augustas jam suteikė ir tai, kad išlaisvino nuo pajuokos ir bevaisio vargo.

3. Godumas niekam neleidžia būti dėkingam, nekuklios viltys niekada nepasisotina tuo, kas duodama. Kuo daugiau gauname, tuo daugiau trokštame, didelio turtuolio godumas darosi vis stipresnis, kaip nenumaldomai smarkėja milžiniško gaisro liepsna. 4. Garbės troškimas taip pat nenurimsta prie tos aukštų pareigų ribos, kurios kadaise atrodė nepadoru norėti. Niekas nedėkoja už tribūnatą[29], bet skundžiasi dar nepasiekęs pretūros; pastaroji nemiela, jei trūksta konsulato, bet ir šia tarnyba nepasisotinama, jei tenka užimti tik vieną kar-

tą. Geismai praauga patys save ir savo laimės nesuvokia, nes žiūri ne iš kur atėjo, bet kur keliauja.

XXVIII. 1. Pavydas – už šias abi audringesnė ir skaudesnė blogybė. Ji neduoda mums ramybės, vis versdama lyginti: „Man davė tiek, bet šiam daugiau, bet anam skubiau". Be to, pavydas niekada nieko neišteisina, tik, visus kaltindamas, save glosto. Daug paprasčiau, daug išmintingiau aukštinti gautą geradarystę, suprasti, jog kiekvienas kitų ne tiek vertinamas, kiek savęs paties. 2. „Turėjau gauti daugiau, bet jam buvo nelengva daugiau duoti; reikėjo dalyti daugeliui; tai tik pradžia; galvosime apie jį gerai ir, dėkingai priimdami dovaną, palenksime jo širdį. Padarė per mažai, bet darys dažniau. Šį įvertino labiau už mane, bet ir mane – labiau už daugelį. Anas neprilygsta man dorybėmis ir pareigomis, bet jam pavyko. Skųsdamasis netapsiu vertas didesnių dovanų, o tik nevertas duotųjų. Aniems niekšams duota daugiau. Ar tai svarbu? Juk likimas taip retai sprendžia teisingai. 3. Kasdien skundžiamės, kad nedorėliai laimingi. Dažnai, aplenkusi kokio nenaudėlio laukelį, kruša išdaužo puikiausių vyrų javus. Kaip kitur, taip ir draugystėje kiekvienam tenka sava dalia". 4. Nėra tokios visiškai tobulos geradarystės, kuriai piktybė negalėtų įgelti. Nėra ir tokios menkos, kurios palankus aiškinimas nepadidintų. Niekada netrūks skundų priežasčių, jei į geradarystes žvelgsi iš blogosios pusės.

XXIX. 1. Žiūrėk, kokie neteisingi dieviškųjų dovanų vertintojai yra net kai kurie išminties skelbėjai[30]. Skundžiasi, kad kūnų didumu neprilygstame drambliams, greitumu elniams, lengvumu paukščiams, veržlumu

jaučiams, kad žvėrių kailis storas, kad stirnų gražesnis, meškų tankesnis, bebrų švelnesnis, kad šunys pranoksta mus uoslės jautrumu, ereliai akių aštrumu, varnai amžiaus trukme, daugybė gyvūnų gebėjimu plaukioti. 2. Ir nors gamta neleidžia kai kurioms savybėms sutapti toje pačioje būtybėje, pavyzdžiui, greitumui ir jėgai, šie šaukia, jog žmogui skriauda, kad jis nesudėtas iš įvairių skirtingų teigiamybių, kad neduota jam nei puikios, sutrikimų neįveikiamos sveikatos, nei ateities žinojimo. Vos susilaiko begėdiškai netvirtinę nekenčią prigimties todėl, kad esame žemiau už dievus, kad jiems neprilygstame. 3. Daug labiau verta stebėti šimtus milžiniškų geradarysčių ir dėkoti, kad jie panorėjo, jog mes užimtume antrą vietą šiame gražiausiame būste, kad pavedė valdyti visa, kas žemiška. Kas sulygins gyvūnus su mumis, jų valdovais? Kas mums neduota, ir negalėjo būti skirta. 4. Todėl, neteisingas žmogaus dalios vertintojau, kad ir kas tu būtum, pagalvok, kiek daug mūsų tėvas mums paskyrė, kokius už mus galingesnius gyvulius pajungėme, kokius greitus pavejame, pagalvok, kad virš visų mirtingų būtybių pakelta pasiruošusi kirsti mūsų ranka. 5. Gavome tiek gerų savybių, tiek sugebėjimų, pagaliau sielą, bet ką pasiekiančią tą akimirką, kai atkreipia dėmesį, spartesnę už žvaigždes, numatančią jų kelius po daugelio amžių. Mums skirta devynios galybės vaisių, devynios galybės gėrybių, devynios galybės krūvomis stūksančių visokių dalykų. Apeiki juos ir, kadangi nerasi būtybės, kuria norėtumei būti, iš visų išsirink po vieną savybę, kurios norėtumei dovanų. Teisingai įvertinęs gamtos maloningumą, tikrai prisipažinsi esąs jos numylėtinis[31]. 6. Taip yra: nemirtingieji dievai

mus brangino ir brangina. Padėdami mus šalia savęs, parodė didžiausią pagarbą, kokia galėjo būti duota. Daug gavome, dar daugiau nepagavome.

XXX. 1. Mielas Liberali, esu įsitikinęs, jog tai išdėstyti buvo būtina ir todėl, kad, kalbant apie mažas geradarystes, reikėjo kažką pasakyti apie dideles, ir todėl, kad iš ten ir į kitur liejasi šios smerktinos ydos akiplėšiškumas. Kam nuoširdžiai padėkos, kokią dovaną laikys didele ar atlygintina didžiausias geradarystes paniekinęs žmogus?! Ar jausis skolingas už tai, kad išgelbėtas, kad kvėpuoja tas, kuris net drįsta neigti gavęs iš dievų kasdien jų palaikomą gyvybę? 2. Taigi dėkingumo mokytojas gina ir žmones, ir dievus. Nors pastariesiems nieko nestinga, nors jie neturi troškimų, vis tiek privalome jiems dėkoti. Niekam netinka teisinti nedėkingumą negale ar neturtu ir kalbėti: „Ką man daryti ir kaip? Kada atsidėkosiu visų dalykų valdovams ir viešpačiams?" Jei esi šykštus, lengva atsidėkoti neišlaidaujant, jei esi tingus, – nesidarbuojant. Tą pačią akimirką, kurią įsipareigoji, norėdamas ir atsiskaitai su bet kuo, nes mielai priėmęs geradarystę žmogus jau atsilygino.

XXXI. 1. Iš stoikų mokyklos paradoksų mažiausiai, mano nuomone, stebėtinas ar neįtikimas yra šis: žmogus atsilygina, mielai priimdamas geradarystę. Mat kadangi mes visa priskiriame sielai, išeina, jog kiekvienas padaro tiek, kiek nori. Kai pareigos jausmas, ištikimybė, teisingumas, pagaliau kiekviena kita dorybė yra tobulos, žmogus, ir piršto nepajudinęs, vien noru gali atsidėkoti. 2. Juk kiekvieną sykį, pasiekęs numatytą tikslą, jis nusiskina uždirbtą vaisių. Koks geradario tikslas?

Suteikti naudos tam, kam daro gera, ir malonumo. Jei jis pasiekė, ko norėjo, ir pas mane atėjo jo siela, atnešdama abipusį džiaugsmą, jis gavo, ko troško. Juk jis nenorėjo, kad jam kažkas būtų grąžinta. Arba tai buvo ne geradarystė, o prekyba. 3. Puikiai pavyko kelionė jūra, jei keleivis pasiekė numatytą uostą. Ietis įvykdė taiklios rankos pavestą užduotį, persmeigdama tą, į ką buvo taikytasi. Darantis gera nori, kad būtų priimta dėkingai; jei palankiai priimama, jis gauna tai, ko norėjo. Bet jis tikėjosi tam tikro pelno! Tai nebuvo geradarystė. Svarbiausia pastarosios savybė yra negalvojimas apie grąžinimą. 4. Dovaną priėmiau tokia širdimi, kokia buvo duota; taigi atsilyginau. Priešingu atveju puikiausio dalyko sąlygos būtų blogiausios: norėdamas atsidėkoti, turėčiau priklausyti nuo likimo. Jei, jam priešinantis, negaliu kaip reikiant atsiliepti į geradarystę, sielai užtenka sielos. 5. „Kaip čia išeina? Ar nedarysiu, ką tik galėsiu, kad atsilyginčiau, ar neieškosiu tinkamo laiko ir aplinkybių, ar netrokšiu pripildyti glėbį to, iš kurio kažką esu gavęs?" Bet riesta būtų geradarystei, jei būtų neleista atsidėkoti ir su tuščiomis rankomis.

XXXII. 1. „Kas priėmė geradarystę, – sako jis, – nors ir nepaprastai dėkinga širdimi priėmė, dar savo pareigos neatliko, dar dalis skolos lieka. Panašiai išeina žaidžiant: sumanus ir stropus kamuolio gaudymas šį tą reiškia, bet geru žaidėju vadinamas tik gebantis mikliai ir laisvai paleisti sugautą sviedinį." 2. Šis pavyzdys netinka. Kodėl? Todėl, kad šiuo atveju šlovė pelnoma kūno guvumu ir vikrumu, o ne siela. Turi būti atskleista visybė to, apie ką sprendžiama iš akies. Tačiau vis tiek vadinsiu geru tą žaidėją, kuris sviedinį sugavo taip, kaip

reikia, jei metimas ir tapo uždelstas ne dėl jo kaltės. 3. „Bet juk, – sako jis, – nors žaidėjo menui nieko neprikiši, nes vieną pusę jis atliko, o neatliktąją gali atlikti, visas iš metimo ir metimo atgal susidedantis žaidimas negalės pasiekti pilnatvės." 4. Nebenoriu ilgiau ginčytis; tarkime, jog taip yra; tegu ko nors trūksta žaidimui, bet ne žaidėjui. Panašiai ir mūsų aptariamajame dalyke: kažko trūksta duotam daiktui, palyginti su kitu daiktu, bet ne sielai, įgijusiai sau lygią sielą ir pasiekusiai, ko norėjo.

XXXIII. 1. Jis padarė man gera, aš sutikau taip, kaip jis pats norėjo, kad būtų sutikta; jis turi, ko siekė. Tai buvo vienintelis jo siekimas; taigi aš atsidėkojau. Po to jam lieka galimybė manimi naudotis ir tam tikra nauda iš dėkingo žmogaus; tai ne neįvykdytos pareigos likusi dalis, bet priedas prie įvykdytos. 2. Feidijas padaro statulą. Vienoks yra meno vaisius, kitoks – amato. Meno tikslas yra padaryti, amato – padaryti su nauda. Feidijas užbaigė statulą, net jei jos ir nepardavė. Trigubas yra jo darbo vaisius: vienas – pabaigto darbo teikiamas vidinis paties žinojimas[32]. Kitas – šlovė; trečias – pelnas, kurį atneš arba padėka, arba pardavimas, arba kokia kita nauda. 3. Panašiai pirmas geradarystės vaisius yra vidinis paties žinojimas. Jį nuskina tas, kuris įteikė savo dovaną tam, kam norėjo. Antras ir trečias yra šlovė ir tie dalykai, kurie gali būti pasiūlyti atsilyginant. Taigi kai geradarystė priimama maloniai, jos teikėjas kartu jau gauna padėką, bet dar ne atlygį. Taigi lieku skolingas tai, kas yra už geradarystės ribų, o patį gerą darbą užbaigiau, gražiai jį priimdamas.

XXIV. 1. „Kaip čia išeina? – sako jis, – ar jis atsidėkojo, nieko nedarydamas?" Pirmiausia, jis darė: gerai širdžiai atsakė gerumu, kaip draugams būdinga, išlaikydamas lygybę. Antra, vienaip atmokama geradarystė, kitaip – skola. Nelauk, neregėsi mokamųjų, čia vyksta širdžių sandėris. 2. Mano kalba neatrodys griežta, nors ji pirmiausia grumiasi su tavo nuomone, jei perimsi mano nuostatą ir pagalvosi, jog daiktų yra daugiau negu žodžių. Devynios galybės daiktų neturi pavadinimų, juos vadiname ne savo, bet svetimais, iš kitų kalbų ar daiktų paimtais vardais. Žodžiu mes vadiname ir savo koją, ir lovos, ir burės stiebą, ir eilutės pėdą. *Canis* – ir medžioklės, ir jūros šuo, ir žvaigždynas. Stokodami žodžių kiekvienam atskiram daiktui pavadinti, kai reikia, skolinamės. 3. Drąsa yra akivaizdžius pavojus niekinanti dorybė arba mokėjimas pavojus atremti, sutikti, išsikviesti. Tačiau sakome ir gladiatorių esant drąsų vyrą, ir prasčiausią vergą, kurį beprotiška narsa pastūmėjo paniekinti mirtį. 4. Taupumas yra mokėjimas išvengti nereikalingų išlaidų arba menas saikingai naudotis šeimos turtu. Tačiau nepaprastai taupiu vadiname ir menkos, susivaržiusios sielos žmogų, nors begalinė erdvė driekiasi tarp saiko ir šykštavimo. Jie skirtingos prigimties, bet dėl kalbos skurdumo ir vieną, ir kitą vadiname taupiu, kaip ir drąsiu vadinamas ir sąmoningai žvelgiantis iš aukšto į visus atsitiktinumus, ir nesąmoningai išbėgantis prieš pavojus žmogus. 5. Taip ir geradarystė yra, kaip sakėme, ir geras veiksmas ir tai, kas tą veiksmą atliekant suteikiama, pavyzdžiui, pinigai, namas, preteksta. Abu dalykai vadinami vienu vardu, o jų esmė ir reikšmė toli gražu ne ta pati.

XXXV. 1. Taigi sutelkęs dėmesį, suprasi, kad aš nesakau nieko, kas kėsintųsi išstumti tavo nuomonę. Veiksmu užsibaigiančiai geradarystei atsidėkota, nuoširdžiai ją priimant. Kitos, susijusios su daiktu, dar neatlyginome, bet norėsime atlyginti. Norui atsimokėjome noru, už daiktą liekame skolingi daiktu. Taigi nors sakome, jog maloniai priėmęs geradarystę žmogus jau atsidėkojo, tačiau liepiame ir padovanoti kokį nors panašų į gautą daiktą. 2. Kai kurie mūsų teiginiai purtosi įprastų nuomonių, bet paskui kitu keliu prie jų sugrįžta. Sakome, jog skriauda išminčiaus nepaliečia, tačiau jam smogęs kumščiu mušeika bus nubaustas už skriaudą. Sakome, jog kvailys negali turėti nuosavybės, tačiau iš kvailio nugvelbęs kokį nors daiktą ilgapirštis bus baudžiamas už vagystę. Teigiame, kad visi eina iš proto, bet visų negydome čemeriu; net tiems, kuriuos laikome bepročiais, leidžiame balsuoti ir turėti jurisdikcijos teisę. 3. Panašiai sakome, jog širdingai priėmęs geradarystę žmogus atsidėkojo, bet vis tiek paliekame jį dar esant skolingą ir padėkojusį dar dėkosiant. Tai raginimas, o ne atkalbinėjimas nuo geradarystės. Nebijokime geradarysčių, nepristikime dvasios lyg po nepakeliama našta. „Man dovanota turto, apginta garbė, panaikinta nešlovė, išgelbėta gyvybė ir už gyvybę svarbesnė laisvė. Kaip įstengsiu atsilyginti? Kada ateis toji diena, kai jam galėsiu parodyti savo sielą?" 4. Tai toji pati diena, kai jis parodė savo. Priimk geradarystę, apkabink ją, džiaukis ne tuo, ką esi gavęs, bet ką atiduodi ir ką dar lieki skolingas. Nepatek į didelį pavojų, neleisk, kad atsitiktinumas tave padarytų nedėkingą. Nedėstysiu sunkumų, kad neprarastum dvasios, kad nepristigtum jėgų

laukdamas vargų ir ilgos priklausomybės; nesiunčiu tavęs į ateitį, kalbėkime apie šią dieną. 5. Niekuomet neatsidėkosi, jei tuojau pat nepasijusi dėkingas. Taigi ką privalai daryti? Dabar nereikia griebtis ginklų, bet galbūt vėliau reikės; dabar nereikia leistis į jūra, bet gal net vėtrai grasinant teks atrišti laivą. Nori atsilyginti už geradarystę? Maloniai ją priimk. Atsidėkojai ne tam, kad galvotum, jog užsimokėjai, o tam, kad ramiau jaustumeisi, likęs skolingas.

TREČIA KNYGA

I. 1. Neatsidėkoti už geradarystes ir iš tiesų yra gėda, ir visi taip mano, Ebucijau Liberali. Todėl net nedėkingieji skundžiasi nedėkingaisiais. Ši visiems nepatinkanti yda būdinga visiems, ir taip viskas apvirtę aukštyn kojom, kad kai kurie žmonės tampa priešais ne po geradarystės suteikimo, bet dėl geradarystės. 2. Neneigiu, kad kai kam taip atsitinka dėl ydingos prigimties, tačiau daugumai todėl, kad įsiterpęs laikas pasivogė atmintį. Mat švieži, žydintys įspūdžiai laikui bėgant nusidėvi. Žinau, mes abu dėl to ginčijomės. Tu vadinai tokius žmones ne nedėkingais, o užuomaršomis, tarytum nedėkingąjį pateisintų pati jį tokį daranti aplinkybė arba dėl to, kad taip kažkam atsitiko, žmogus netampa nedėkingas, nors taip atsitikti gali tik nedėkingam. 3. Nedėkingųjų esama daugelio rūšių, kaip ir vagių, kaip žmogžudžių. Jų kaltė vienoda, tačiau didžiulė atvejų įvairovė. Nedėkingas tas, kuris neigia gavęs geradarystę, nors iš tiesų gavo. Nedėkingas tas, kuris slepia, nedė-

kingas tas, kuris neatsilygina, o iš visų nedėkingiausias tas, kuris užmiršta. 4. Mat pirmieji, net jei neatsilygina, tačiau jaučiasi esą skolingi, lieka negrynoje sąžinėje slypinčių jiems suteiktų patarnavimų pėdsakų. Kokia nors priežastis gali pastūmėti juos kada nors atsidėkoti: gal gėda paskatins, gal netikėtas garbingo dalyko troškimas, paprastai kartais išaugantis ir nedorose širdyse, gal pakvies proga. Anas, kuriam geradarystė visiškai išgaravo iš galvos, niekada nebegalės atsidėkoti. Ar tu blogesniu laikai tą, kuriam pristigo dėkingumo, ar tą, kuriam dar ir atminties? 5. Nesveikos akys bijo šviesos, aklos – nemato; savo tėvų nemylėti – nedora, o nepripažinti – beprotybė.

II. 1. Ar yra labiau nedėkingas už visiškai atidėjusį, visiškai atmetusį tai, kas privalėjo būti laikoma svarbiausioje širdies vietoje ir nuolatos prisimenama, ir pasirinkusį nežinojimą? Aišku, kad nedažnai galvojo apie atsilyginimą žmogus, į kurio širdį įsliuogė užmarštis[1]. 2. Pagaliau, norint atsidėkoti, reikia ir ryžto, ir laiko, ir galimybės, ir likimo pritarimo. Nepamirštąs padėkoja be išlaidų. Nepanorėjęs suteikti to, kam nereikia nei darbo, nei turto, nei sėkmės, neturi jokio pasiteisinimo. Niekuomet nepanoro būti dėkingas tas, kuris geradarystę nusviedė taip toli, jog net pats nebemato. 3. Kasdien naudojamiems ir čiupinėjamiems daiktams negresia pavojus apsitraukti apnašomis, o paslėpti nuo mūsų akių, nekilojami ir nereikalingi prisirenka dėl ilgo gulėjimo susikaupiančių nešvarumų; taip dažno galvojimo lavinami ir atnaujinami įvykiai niekuomet neišdyla iš atminties. Ji nepraranda nieko, išskyrus tai, į ką dažnai nepasižiūri.

III. 1. Be šios priežasties, esama ir kitų, išraunančių iš mūsų širdies kadaise padarytas dideles paslaugas. Pirma ir svarbiausia – vis naujų troškimų apimti žiūrime ne ką jau turime, bet ko siekiame. Dėmesys sutelktas į tai, ko norima, o kas namuose guli – per prasta. 2. Išeina taip: kai naujenybių troškimas padaro gautą daiktą nereikšmingą, ir jo buvęs kaltininkas nustojamas vertinti. Mylėjome žmogų ir gerbėme, ir skelbėme jį padėjus mūsų dabartinės būklės pamatą tol, kol mums patiko tai, ką įgijome. Paskui ėmėme žavėtis kitais dalykais ir puolėme jų siekti, nes, daug turėdami, mirtingieji trokšta dar daugiau. Beregint pranyko visa, ką seniau vadinome geradaryste; matome ne tai, kuo pralenkėme kitus, bet vien tai, ką likimas teikia einantiems priekyje mūsų. 3. Žmogus negali vienu kartu ir pavydėti, ir dėkoti, nes pavydas yra vaitojančiojo ir liūdinčiojo savybė, padėka – besidžiaugiančiojo. 4. Be to, kadangi niekas iš mūsų nepažįsta kito laiko, išskyrus kuo spėriausiai bėgantį, retas atkreipia dėmesį į praeitį. Išeina, kad mokytojai ir jų geradarystės pranyksta iš atminties, nes paliekame vaikystę. Išeina, kad pradingsta visa, kas buvo sukaupta jaunystėje, nes jos pačios niekuomet neatsimemame. Visa, kas buvo, žmonės laiko ne praeitimi, o pražūtimi; todėl į ateitį žvelgiančių atmintis esti nepatvari.

IV. 1. Šioje vietoje reikia paminėti Epikūrą. Jis nuolatos skundžiasi, kad esame nedėkingi praeičiai, nes neprisimename gautų gėrybių ir nepriskiriame jų prie malonumų; tuo tarpu tikriausias yra tas malonumas, kurio neįmanoma išplėšti[2]. 2. Gera dabartis dar nėra visiškai

saugi, gali kas nors atsitikti; ateitis svyruojanti ir netvirta; saugiai tepadėta tik tai, kas praėjo. Kaip gali būti dėkingas už geradarystę visą gyvenimą prašokinėjęs tarp dabarties ir ateities žmogus?! Atmintis daro žmogų dėkingą. Kai vilčiai suteikiami kalnai, atminčiai telieka tik trupinėlis.

V. 1. Mielas Liberali, žinai, kad kai kurie vieną sykį sutikti dalykai įstringa, o kai kurių neužtenka išmokti (mat jų žinojimas pradingsta, jei nepakartojama). Turiu galvoje geometriją ir dangaus kūnų keliones bei kitus dėl subtilumo greitai išslystančius iš atminties dalykus. Taip ir kai kurių geradarysčių didybė neleidžia jų išmesti iš galvos, o kitos, mažesnės, bet gausios ir įvairiu laiku suteiktos, išdulka, nes, kaip sakiau, nei po to prie jų grįžtame, nei noriai atsimename, ką kam esame skolingi. 2. Paklausyk prašytojų balsų: kiekvienas tvirtina, jog atminimas gyvens jo širdyje, kiekvienas skelbiasi esąs atsidavęs bei pasišventęs ir randa aukštų įsipareigojimo žodžių. Netrukus tie patys žmonės vengia ankstesnių žodžių tarsi nešvarių ir nelaisvų, o paskui ateina ten, kur, mano nuomone, gali ateiti tik niekšas ir nedėkingas – į užmiršimą. Užuomarša yra toks nedėkingas, kad nedėkingas atrodo ir tas, kuriam topteli į galvą geradarystė.

VI. 1. Kyla klausimas, ar ši tokia nepakenčiama yda turi likti nenubausta, ar ir tarp piliečių taikytinas tas įstatymas, kuris randamas mokyklose[3]: nedėkingajam paskiriamas visiems atrodantis teisingas ieškinys? „Kodėl gi ne? Juk miestai miestams priekaištauja dėl to, ką yra suteikę, ir iš ainių reikalauja vykdyti protėvių įsiparei-

gojimus." 2. Mūsų protėviai, nepaprastai didūs vyrai, atsiimdavo tik iš priešų. Geradarystes ir skirdavo didžiadvasiškai, ir prarasdavo. Išskyrus makedonų tautą, niekur nebuvo jokio ieškinio prieš nedėkingąjį[4]. Tai didelis įrodymas, kad jo ir nereikėjo, nes visi sutartinai esame prieš bet kokią piktadarystę. Žmogžudžiams, nuodytojams, tėvažudžiams, tikėjimų įžeidėjams įvairiose vietose taikomos skirtingos bausmės, bet vis tiek kokia nors yra, o šis nepaprastai dažnas nusikaltimas niekur nebaudžiamas, visur tik peikiamas. Jo neatleidžiame, bet, kadangi sunku vertinti neaiškų dalyką, baudžiame tik neapykanta ir paliekame tarp tų, kurie siunčiami dievų teismui.

VII. 1. Man ateina į galvą daug pagrįstų teiginių, kodėl šiam nusikaltimui nereikia įstatymo. Pirmiausia, žūva geriausia geradarystės dalis, jei skelbiamas ieškinys tarsi tam tikrai nuomos ar paskolos pinigų sumai išieškoti. Geradarystėje tai ir yra gražiausia, kad davėme kaip prarasiantys, kad viską pavedėme gaunančiųjų sprendimui. Jei aš į jį kreipiuosi, jei šaukiu į teismą, pasidaro ne geradarystė, o kreditas. 2. Antra, nors atsidėkojimas – labai garbingas dalykas, tapdamas būtinu, jis nustoja buvęs garbingas. Tokiu atveju atsidėkojantis žmogus bus ne daugiau giriamas už grąžinusį užstatą ar atidavusį skolą be teismo įsikišimo. 3. Taip sugadiname du dalykus, už kuriuos žmogaus gyvenime nėra nieko gražesnio: dėkingą žmogų ir geradarystę. Kas gi didinga tuomet, kai geradarystė ne suteikiama, o išnuomojama ar tuomet, kai už ją atsilyginama ne todėl, kad to norima, bet kad būtina? Nėra ko girtis dėkingu-

mu, jei pavojinga būti nedėkingam. 4. Pridėk dar tai, kad, priėmus tokį įstatymą, vargu ar beužteks teismų. Ar atsiras nekelsiantis bylos? Ar atsiras toks, su kuriuo nebus bylinėjamasi? Visi labai padidina savo reikalus, visi išpučia net trupinius, atiduotus kitiems. 5. Be to, teismo tyrimui skirti dalykai gali būti apriboti ir neduoda teisėjui nevaržomos laisvės. Todėl atrodo, kad geresnė padorios bylos sąlyga, kai į teisėją kreipiamasi kaip į trečiąjį asmenį, nes tikrąjį teisėją varžo formulė[5], nubrėžianti tam tikras ribas, kurių jis negali peržengti. Laisva ir jokių pančių nesurišta trečiųjų teismo teisėjo sąžinė gali ir ką nors nuimti, ir pridėti, ir pareikšti nuosprendį ne taip, kaip pataria įstatymai ir teisė, bet kaip skatina žmoniškumas ar gailestingumas. 6. Ieškinys dėl nedėkingumo nesuriš teisėjo, bet suteiks laisvą veiklos sritį. Mat neaišku, kas yra geradarystė. Paskui, – kokio ji didumo. Tai priklauso nuo to, ar palankiai, ar ne aiškina teisėjas. Joks įstatymas neatskleidžia, kas yra nedėkingasis. Juk dažnai ir sugrąžinęs gauta žmogus esti nedėkingas, ir nesugrąžinęs – dėkingas. 7. Dėl kai kurių dalykų ir nepatyręs teisėjas gali nuleisti lentelę[6], kai reikia paskelbti, ar įvykdyta, ar neįvykdyta, kai prieštaras panaikina pateiktos garantijos, kai besiginčijančius teisia blaivus protas. Tačiau kai reikia įsikišti širdžiai, kai ginčijamasi dėl to, ką tik viena išmintis tegali nutarti, negalima imti iš atrinktųjų minios teisėjo, kurio vardą baltojoje lentoje užrašė cenzas ir priklausomybė raitelių luomui[7].

VIII. 1. Taigi ne dalykas pasirodė esąs netinkamas kreiptis į teisėją, bet neradome pakankamai tinkamo

teisėjo. Tuo nesistebėsi, išgvildenęs, kiek sunkumų turės kiekvienas, užsipuolęs tokį kaltinamąjį. 2. Vienas padovanojo daug pinigų, bet jis turtingas, bet išlaidų nepajus. Padovanojo ir kitas, bet gal jis praras visą paveldėtą turtą. Suma ta pati, geradarystė – ne tokia pat. Pridurk dar štai ką: šis užmokėjo pinigus už nuteistąjį skolininką, bet juos atsinešė iš namų. Anas davė tiek pat, bet paėmė skolon arba išprašė, smarkiai įsipareigodamas. Ar tu vienodai vertini ir tą, kuriam lengva būti dosniam geradariui ir aną, kuris ėmė skolon, kad duotų? 3. Kartais svarbu laikas, o ne suma. Geradarystė yra ir padovanotas derlingas sklypas duonos stygiui padengti, geradarystė yra ir vienas duonos kepalėlis badmečiu. Geradarystė yra dovanoti kraštai su didelėmis laivuojamomis upėmis; geradarystė yra ir šaltinio parodymas karščiuojantiems nuo troškulio, vos bekvėpuojantiems sausomis gerklomis žmonėms. Kas palygins šiuos dalykus? Kas pasvers? Sunku paskelbti ne dalyko, o dalyko esmės žiūrintį nuosprendį. Nors tai tas pat, bet kitaip duota sveria ne tiek pat. 4. Jis padarė man gera, bet nenoriai, bet skundėsi daręs, bet žvelgė į mane išdidžiau negu paprastai, bet padarė per vėlai, daugiau būtų buvę naudos, jei iš karto būtų atsisakęs. Kaip teisėjui visa tai vertinti, jei ir kalba, ir abejonė, ir veido išraiška kartais išardo dėkingumą už nuopelną?

IX. 1. Kodėl kai kurie dalykai vadinami geradarystėmis dėl to, kad yra pernelyg geidžiami, o kai kurie negauna šio paplitusio antspaudo, bet yra didesni, net jei atrodo esą prastesni? 2. Tu vadini geradaryste galingos tautos pilietybės dovanojimą, pasodinimą keturioli-

koje eilių[8] ir kaltinamojo apgynimą baudžiamojoje byloje? O kas yra naudingas patarimas? Kas yra į piktadarystę besiveržiančio žmogaus sulaikymas? Išmušimas kardo iš ketinančio numirti rankos? Veiksmingomis priemonėmis sugrąžinimas į gyvenimą gedinčio ir pasiryžusio sekti paskui tuos, kurių sielvartauja? Kas yra sėdėjimas prie ligonio ir, kai jo sveikata bei gyvybė priklauso nuo akimirkos veiksmų, maitinimas tinkamu laiku, gaivinimas vynu silpstančio pulso, gydytojo atvedimas mirštančiam? 3. Kas tai įvertins? Kas įsakys geradarystes matuoti kitomis, visiškai skirtingomis geradarystėmis? „Dovanojau tau namą." O aš perspėjau tave, kad tavasis sugrius. „Daviau tau turto." O aš – lentą, sudužus laivui. „Grūmiausi už tave ir buvau sužeistas." O aš tylėdamas išgelbėjau tau gyvybę. Kai geradarystės skirtingai teikiamos ir skirtingai atlyginamos, sunku jas sulyginti.

X. 1. Be to, geradarystei sugrąžinti nepaskiriama diena, kaip paskolintiems pinigams. Todėl gali atsilyginti ir tas, kuris dar neatsilygino. Nagi pasakyk, po kiek laiko turime priekaištauti nedėkingajam? 2. Didžiausios geradarystės nesileidžia apžiūrimos, dažniausiai jos slypi tyliame dviejų žmonių žinojime. Ar turime įvesti reikalavimą neteikti geradaryscių be liudytojų? 3. Pagaliau, kokią bausmę nustatysime nedėkingiesiems? Ar visiems vieną, nors geradarystės nevienodos? Ar nelygią, didesnę ar mažesnę pagal geradarystės didumą? Deja, įvertinama bus pinigais, o ką daryti su kai kuriomis gyvybei prilygstančiomis ir už gyvybę brangesnėmis geradarystėmis? Kokią bausmę skelbti už jų nepaisymą?

Mažesnę už geradarystę? Tai būtų neteisinga. Prilygstančią jai, reikalaujančią galvos? Ar gali būti nežmoniškesnis dalykas už kruviną geradarystės pabaigą?!

XI. 1. „Tėvams, – sako jis, – duota kai kurių pranašumų. Kaip jie išskiriami iš bendros tvarkos, taip turi būti padaryta ir su geradariais." Tėvų padėtį padarėme šventą todėl, kad vaikų auginimas teikia naudos. Reikėjo paraginti imtis šio darbo nežinia kokio likimo sulauksiančius žmones. Negalima buvo jiems sakyti taip, kaip geradariams: „Teikdamas geradarystę, rinkis žmones, jei apsigavai, skųskis tik savimi, paremk vertąjį". Vaikų augintojai taip nesprendžia, čia reikalo esmė – įžadas auginti. Kad ramiau sutiktų savo dalią, reikėjo jiems suteikti tam tikrą valdžią. 2. Toliau. Tėvų būklė kitokia ir dėl to, kad jie ir darė gera, ir daro, ir darys, ir nėra pavojaus, kad sumeluos, sakydami padarę gera. Dėl kitų reikia žiūrėti ne tik to, ar jiems atsilyginta, bet ir ar padarė gera. Tėvų nuopelnai aiškūs, ir, kadangi jaunuomenei naudinga būti valdomai, davėme jai tarsi namų magistratus, kad ją prižiūrėtų. 3. Toliau. Visų tėvų pareiga viena ir gali būti vienu sykiu įvertinta. Kitos geradarystės skirtingos, įvairios, be galo nutolusios vienos nuo kitų. Viena taisyklė jų neapima, ir teisingiau būtų viską palikti negu viską lyginti.

XII. 1. Kai kas brangiai kainuoja geradariams, kai kas svarbu gaunantiems, bet veltui atsieina skiriantiems. Kai kas duota draugams, kai kas nepažįstamiems. Net jei skiriama tas pat, daugiau vertės turi daiktas, skiriamas tam, su kuriuo susipažįsti, teikdamas geradarystę. Vienas paskyrė pagalbos, kitas – žmogų puošiančių pa-

reigybių, trečias – paguodos. 2. Rasi tokį, kuris mano, jog nėra nieko malonesnio, nieko didesnio, kaip nelaimę atremiančio žmogaus pagalba. Antra vertus, rasi ir tokį, kuris labiau norės, kad būtų paremiamas jo orumas, o ne saugumas. Esama ir tokio, kuris jausis labiau skolingas tam, kurio dėka tapo saugesnis, negu tam, kurio dėka – garbingesnis. Be to, visi tie dalykai bus didesni ar mažesni, priklausomai nuo to, ar ten, ar čia kryps teisėjo siela. 3. Be to, kreditorių renkuosi pats, o geradarystę dažnai gaunu iš to, iš kurio nenoriu, o kartais tampu įpareigojamas net ir nežinodamas. Kaip pasielgsi? Ar vadinsi nedėkingu tą, kuriam geradarystė paskirta nežiniomis, ir, jei jis būtų žinojęs, būtų jos neėmęs? Juk nevadinsi nedėkingu neatsilyginusio už bet kokiu būdu gauta gera žmogaus. 4. Kažkas padarė man gera, bet paskui nuskriaudė. Ar už vieną paslaugą turiu kentėti visas skriaudas, ar išeina, kad aš jam atsilyginau, nes jis savo geradarystę panaikino po jos ėjusia skriauda? Kaip pagaliau įvertinsi, ar čia daugiau dovanos, ar įžeidimo? Dienos man neužteks bandant išskaičiuoti visus sunkumus.

XIII. 1. „Atbaidome nuo darymo gera, – sako jis, – neišreikalaudami padėkos ir nenubausdami išsiginančių, kad gavo." Tačiau tegul tau dingtelės ir priešinga mintis: žmonės nerangiau priims geradarystę, jei grės būsimo teismo pavojus, jei teks nerimastauti dėl savo nekaltumo. 2. Toliau. Dėl to ir mes patys nerangiau darysime gera. Nenorinčiam nėra malonu duoti, bet žmogus, kurį gerumas ir paties dalyko gražumas kviečia daryti gera, net mieliau skirs tik savo noru įsipareigojantiems. Mat stropiai apsaugotos pareigos šlovė esti mažesnė.

XIV. 1. Toliau. Tada geradaryscių bus mažiau, bet tikresnių. Kas čia bloga, jei suvaldomas geradaryscių nutrūktgalviškumas? Neparašiusieji šį dalyką apibrėžiančio įstatymo siekė, kad dovanotume apdairiau, kad apdairiau pasirinktume tuos, kuriems tenka mūsų paslaugos. 2. Dar kartą, dar kartą apsižvalgyk, kam skiri, ir nebus jokio ieškinio, jokios atgavimo bylos. Klysti, manydamas teisėją tau padėsiant. Joks įstatymas neatstatys buvusios būklės, žiūrėk vien gaunančiojo patikimumo. Tik šitaip geradarystės išlaiko orumą ir didybę. Suterši jas, padarydamas teismo ginčų medžiaga. 3 Labai teisingas yra pirmutinis tarptautinės teisės teiginys: „Grąžink, ką esi skolingas". Tačiau darant gera labai gėdingai skamba „Grąžink!" Kaip? Ar jis grąžins gyvybę, už kurią yra skolingas? Garbę? Saugumą? Sveikatą? 4. Didieji dalykai negali būti sugrąžinti. „Arba grąžink, – sako jis, – kitą tos pačios vertės daiktą." Jau sakiau, kad, padarydami iš geradarystės prekę, sužlugdysime šio didelio dalyko grožį. Nereikia sieloje kurstyti godumo, skundų, nesantaikos. Ji savaime į tai linkusi. Kiek galėdami priešinkimės ir užgniaužkime bet kokią progą reikalauti.

XV. 1. O kad galėtume įtikinti, kad pasiskolinti pinigai būtų atiduodami noromis! O kad nereikėtų pirkėją pardavėjui įpareigojančių pasižadėjimų, kad sutartys bei susitarimai nebūtų saugomi antspaudų, kad juos verčiau sergėtų ištikimybė duotajam žodžiui ir teisingumą gerbianti siela! 2. Bet žmonės pasirinko ne tai, kas geriausia, o kas būtina, ir labiau linkę priversti vykdyti žodį, o ne laukti. Kviečiami abiejų pusių liudytojai. Vie-

nas po tarpininkų bylos vardus įtraukia į lenteles, kitas, nepatenkintas klausinėjimu, rankoje laiko kaltinamojo raštelį[9]. 3. Tai šlykštus žmonių giminės klastingumo ir visuotinio niekšiškumo pripažinimas! Labiau pasitikima mūsų antspaudais negu sielomis. Kam kviečiami šie gerbiami vyrai? Kam jie spaudžia savo ženklus[10]? Žinoma, tam, kad jis neneigtų gavęs tai, ką gauna. Ar šiuos vyrus laikai nesugadintais teisybės gynėjais? Bet juk jiems patiems tučtuojau bus paskolinta pinigų lygiai tokiu pat būdu. Ar ne garbingiau būti apgautam vieno negu bijoti visų žodžio sulaužymo? 4. Šykštumui tik to vieno ir testinga: kad ir gera nedarytume be laiduotojo. Taurios ir kilnios sielos savybė yra siekimas padėti, teikti naudos. Darantis gera mėgdžioja dievus, siekiantis atlyginimo – palūkininkus. Kodėl gi, trokšdami apginti, geradarius varome į menkystų minią?

XVI. 1. „Daug, – sako jis, – pasirodys nedėkingų, jei nebus ieškinio prieš nedėkingumą." Ne, net mažiau, nes geradarystės bus teikiamos labiau pasirenkant. Be to, neverta visiems žinoti, kokia aibė nedėkingųjų. Daugybė nusidėjėlių privers išnykti gėdą, ir visuotinis prakeikimas nustos būti peikiamas. 2. Ar rausta dėl skyrybų kokia moteris, kai žymios ir kilmingos matronos skaičiuoja savo metus ne pagal konsulus, o pagal vyrus ir pameta juos, kad vėl susituoktų, o išteka, kad išsiskirtų? Tol buvo to bijoma, kol retai pasitaikydavo. Kadangi dabar laikraštis[11] kasdien pilnas skyrybų, daroma tai, kas dažnai girdima. 3. Ar nors kiek gėdijamasi dėl paleistuvystės, kai prieita iki to, kad kiekviena laiko vyrą tik tam, kad pakurstytų meilužį? Skaistybė tapo negra-

žumo įrodymu. Kur rasi tokią vargšę, tokią menką, kuriai užteks poros meilužių? Kiekvienam turi būti paskirta valanda? Visiems neužtenka dienos, jei su vienu nepabūva neštuvuose, jei pas kitą nepasilieka. Nepakenčiama ir senoviška toji, kuri nežino, jog vieno meilužio turėjimas vadinamas santuoka. 4. Kaip šių nusižengimų gėda išgaravo, plačiau jiems pasklidus, taip daugiau ir didesnių nedėkingųjų padarysi, leidęs jiems susiskaičiuoti.

XVII. 1. „Kaip čia išeina? Ar nedėkingasis nebus nubaustas?" O kaip išeina, ar liks nenubaustas nedorėlis? Ar liks nenubaustas piktadarys? Šykštuolis? Savavaliautojas? Kraugerys? Ar manai, jog jie nenubausti, būdami nekenčiami, ar žinai sunkesnę bausmę už visuotinę neapykantą? 2. Bausmė, kai nedrįsta iš nieko priimti geradarystės, kai nedrįsta niekam daryti gera, kai visų žvilgsniai smerkia ar atrodo smerkią, kai netenkama gražiausio ir saldžiausio dalyko suvokimo. Ar vadini nelaimingu tą, kuris stokoja akių aštrumo, kuriam liga užgulė ausis, o nevadini vargšu to, kuris neteko geradaryscių pojūčio? 3. Jis bijo nedėkingumo liudytojų dievų, jį degina ir smaugia sąžinė dėl pasisavintos geradarystės, pagaliau pati ši bausmė yra pakankamai didelė, nes, kaip sakiau, jis nepajunta smagiausio dalyko vaisiaus. Kas džiaugiasi gavęs, tas mėgaujasi vienodu ir nuolatiniu malonumu ir kaip saulė šviečia, žvelgdamas ne į daiktą, o į geradario sielą. Dėkingą žmogų geradarystė visada džiugina, nedėkingą – vieną sykį. 4. Palyginkime vieno ir kito gyvenimą. Pirmasis liūdnas ir nerimastingas, koks paprastai esti skolos neigėjas ir klastūnas,

jis negerbia nei tėvų taip, kaip dera, nei auklėtojo, nei mokytojų. Antrasis linksmas ir smagus laukia progos atsidėkoti ir iš to paties jausmo semiasi didelio džiaugsmo. Jis žiūri ne kaip netesėti pareigos, bet apsčiau ir gausiau atsiliepti ne tik į tėvų ir draugų, bet ir į menkesnių asmenų darbus. Net jei jam gera padarė vergas, vertina, ne iš ko, bet ką gavo.

XVIII. 1. Tačiau kai kurie, pavyzdžiui, Hekatonas, klausia, ar vergas šeimininkui gali padaryti gera[12]. Esama tokių, kurie suskirsto taip: viena yra geradarystės, kita – pareigos, trečia – tarnyba. Geradarystė yra tai, ką teikia svetimas (svetimas yra tas, kuris gali nuo jos išsisukti, neužsitraukdamas priekaišto). Pareiga saisto sūnų, žmoną, tuos asmenis, kuriuos skatina ir verčia padėti būtinybė. Tarnyba saisto vergą, kurį jo padėtis verčia visų teikiamų paslaugų nelaikyti viršesniojo skola.*** 2. Be to, teigiantieji, jog vergas negali šeimininkui padaryti gera, neišmano žmonių teisės. Juk svarbu, kokios sielos geradarys, o ne kokios padėties. Dorybė niekam nėra uždrausta, visiems atvira, visus prisileidžia, visus kviečia: ir kilminguosius, ir atleistinius, ir vergus, ir karalius, ir tremtinius. Ji nesirenka namų ar cenzo, ji tenkinasi nuogu žmogumi. Kas saugotų nuo netikėtų negandų, kokią didybę siela galėtų sau pažadėti, jei likimas išguitų tikrąją dorybę? 3. Pripažindami, jog vergas nedaro gera šeimininkui, turime pripažinti, jog niekas nedaro gera karaliui, jog karys nedaro gera karvedžiui. Ar svarbu, kas kokią valdžią turi, kai tai – aukščiausioji valdžia? Mat jei vergo pasitarnavimą geradaryste pavadinti kliudo jo nelaisvumas ir baimė dėl galvos, ta

pati priežastis kliudys tam, kas tarnauja karaliui ar karvedžiui, nes jie turi tokią pat, tik kitaip pavadintą teisę. Tačiau juk ir karaliams, ir karvedžiams padaroma gera. Vadinasi, ir šeimininkams taip pat. 4. Vergas gali būti teisingas, narsus, didžiadvasis. Taigi ir geradarystę gali suteikti, nes tai – dorybės sritis. Vergai šeimininkams gali suteikti didelę geradarystę: jie dažnai jiems padovanoja juos pačius.

XIX. 1. Nėra abejonės, kad vergas gali bet kam padaryti gera. Tad kodėl negalėtų savo šeimininkui? „Kadangi, – sako jis, – davęs šeimininkui pinigų, negali būti jo kreditorius. Ir kitaip jis kasdien įpareigoja šeimininką jaustis skolingą: seka paskui jį į kelionę, patarnauja susirgusiam, baisiausiai vargdamas dirba jo laukus. Tačiau visa tai, kas, kitam darant, būtų geradarystės, vergui darant yra tarnyba. Mat geradarystė yra tai, ką kas nors padarė ir galėdamas nedaryti, o vergas neturi teisės atsisakyti. Taigi jis ne geradarystę teikia, o paklūsta. Jis nesigiria padaręs tai, ko negalėjo nedaryti“. 2. Net ir sutikdamas su šiuo dėsniu, aš nugalėsiu ir nuvesiu vergą ten, kur jam daug laisvės. Tuo tarpu pasakyk štai ką: jei, nepaisydamas savęs, vergas grumiasi, kad išgelbėtų šeimininką, ir subadytas lieja gyvybingiausiųjų kūno dalių kraujo likučius, ir kad šeimininkas spėtų pabėgti, savo mirtimi pelno laiko, ar tu tvirtinsi, jog jis nepadarė gera todėl, kad yra vergas? 3. Jei jokie valdovo pažadai nepapirko vergo, kad išduotų šeimininko paslaptis, jokie grasinimai neįbaugino, jokie kankinimai nepriverte, jei, kiek galėdamas, stengėsi nukreipti tardytojo įtarimus ir už ištikimybę sumokėjo gy-

vybe, ar tu tvirtinsi, jog jis nepadarė gera todėl, kad yra vergas? 4. Kadangi vergų dorybės pavyzdys retas, žiūrėk, ar nebus dėl to didingesnis ir pelnąs daugiau dėkingumo: nors valdžia yra nekenčiamas daiktas, o bet kokia nelaisvė sunki, šeimininko meilė jame nugalėjo įprastinę vergijos neapykantą. Taigi geradarystė ne todėl nėra geras darbas, kad atliktas vergo, bet dėl to didesnė, kad net vergija neįstengė žmogaus nuo jos atbaidyti.

XX. 1. Klysta teigiantys, jog vergystė apima visą žmogų. Didesnė jo dalis jos nepatiria: kūnai nuolankiai priklauso šeimininkams, o dvasia yra nepriklausoma ir tokia laisva, taip visur nueina, kad net kalėjimo durys nesukliudo jai pasiduoti polėkiui, atlikti milžiniškus darbus, dangiškais takais keliauti į begalybę. 2. Kūnas yra tai, ką likimas atidavė šeimininkui, jį perka, jį parduoda. Vidaus pasaulis nepatenka į vergiją. Visa, kas nuo jo priklauso, yra laisva. Ne viską mes galime įsakyti ir ne viską vergai verčiami atlikti. Jie nevykdys prieš valstybę nukreiptų įsakymų, nedalyvaus jokiame nusikaltime.

XXI. 1. Esama ir tokių dalykų, kurių įstatymai nei liepia, nei draudžia. Čia proga pasireikšti vergo geradarystei. Kai daroma tai, ko paprastai reikalaujama iš vergo, yra tarnyba, kai daugiau, negu vergui būtina – geradarystė. Kai pereinama į draugystės jausmą, tarnybos vardas nubraukiamas. 2. Esama ir to, ką šeimininkas privalo teikti vergui. Tai pinigai maistui, drabužiams. Niekas jų nevadina geradaryste. Bet jei šeimininkas pagailėjo, jei auklėjo kaip laisvąjį, suteikė jam laisvai gimusius lavinantį išsimokslinimą, – tai geradarystė. Ir,

priešingai, tas pat esti su vergu. Visa, kas peržengia vergo pareigos ribą, kas teikiama ne įsakius, o savo noru, yra geradarystė, jei tik tas pasitarnavimas taip vadinsis, jį atlikus kam nors kitam.

XXII. 1. Chrisipo nuomone[13], vergas yra amžinas samdinys. Kaip šis daro gera, atlikdamas didesnį darbą už tą, kuriam buvo pasamdytas, taip ir vergas: kai geranoriškumas šeimininko atžvilgiu pereina jo padėties ribą, kai jis išdrįsta atlikti kažką didesnį, kas teiktų garbės ir laimingesnėje vietoje gimusiems, kai pranoksta šeimininko viltis, geradarystę rasi namų viduje. 2. Ar tau atrodo teisinga, kad tie, ant kurių pykstame, kai padaro mažiau nei privalo, pelno mažiau padėkos, kai padaro daugiau nei privalo arba tiek, kiek įprasta? Ar nori žinoti, kada nėra geradarystės? Kai galima paklausti: „Argi jis galėjo nenorėti to daryti?" Kai iš tiesų suteikė tai, ko buvo leista nenorėti teikti, pagirtinas yra noras. 3. Geradarystė ir skriauda yra priešybės. Jei vergą gali paliesti šeimininko skriauda, vadinasi, jis gali jam suteikti geradarystę. Juk yra net valdininkas[14], paskirtas išklausyti vergų nusiskundimus ir pažaboti žiaurumą, gašlumą, šykštumą, teikiant svarbiausias pragyvenimo priemones. Kaip čia išeina: ar šeimininkas priima iš vergo geradarystę? Ne, žmogus iš žmogaus! 4. Pagaliau jis atliko, kas buvo jo galioje: padarė šeimininkui gera. Ar priimsi iš vergo, tavo galioje. Bet kas gi yra toks didelis, kad likimas neverstų pasigesti ir menkiausiųjų?!

XXIII. Pateiksiu daug skirtingų ir net priešingų geradarysčių pavyzdžių. Vienas, dovanodamas šeimininkui gyvybę, padovanojo savo mirtį, gelbėjo jį žūsiantį, o jei

to maža, žūdamas išgelbėjo. Kitas padėjo šeimininkui numirti, trečias ištraukė iš mirties nagų. 2. Aštuonioliktoje analų knygoje Klaudijus Kvadrigarijus rašo, jog, apsupus Grumentą ir jau atslinkus nevilčiai, du vergai perbėgo pas priešą ir gavo už tai atlyginimą. Vėliau, užėmus miestą ir nugalėtojams visur pasklidus, jie žinomais keliais pirma kitų atbėgo į tuos namus, kur tarnavo, ir išsivarė šeimininkę. Klausinėjantiems, kas ji, atsakydavo, jog šeiminkė ir labai žiauri, jie patys ją vedą užmušti. Išvedę už miesto sienų, labai stropiai slėpė, kol atslūgo priešų įniršis. Paskui, kai pasisotinę kariai vėl grįžo prie romėnų papročių, jie taip pat grįžo prie savo padėties, atsiduodami šeimininkei. 3. Ši tučtuojau abudu paleido į laisvę, nesipiktino, kad gyvybę dovanojo tie, į kuriuos pati turėjo gyvybės ir mirties teisę. Ji galėjo tuo labiau džiaugtis dėl štai ko: mat jei kitaip būtų buvusi išlaisvinta, būtų buvęs žinomas ir įprastas gailestingumas, o šitokį išgelbėjimą lydėjo paplitęs pasakojimas ir dviejų miestų pavyzdžio šlovė. 4. Milžiniškame paimto miesto sąmyšyje, kai kiekvienas rūpinosi savimi, visi ją paliko, išskyrus perbėgėlius. O šie, parodydami, dėl ko buvo pirma perėję, nuo nugalėtojų perbėgo pas belaisvę, užsidėję žmogžudžių kaukę. Šios geradarystės viršūnė buvo svarbus pasiryžimas dėtis nužudžius šeimininkę, kad ji nebūtų nužudyta. Patikėk, tai ne vergo sielos savybė – nusikaltimo garsu pirkti nuostabų žygį.

5. Marsų vadas Vetijus buvo varomas pas romėnų karvedį[15]. Jo vergas, išplėšęs iš juos vedančio kareivio kardą, pirma nužudė savo šeimininką, paskui tarė: „Laikas ir savimi pasirūpinti. Šeimininką jau paleidau į lais-

vę". Taip pasakęs, persismeigė vienu smūgiu. Duok man kitą, savo šeimininką tauriau išgelbėjusį vergą!

XXIV. 1. Cezaris apgulė Kornifiją[16]. Ten buvo laikomas suimtas Domicijus. Jis liepė savo vergui gydytojui paruošti nuodų. Šiam traukiantis atatupstam, tarė: „Ko delsi, tarytum visa būtų tavo galioje? Aš ginkluotas meldžiu mirties". Tas pažadėjo įvykdysiąs prašymą ir davė nekenksmingų vaistų. Šiam nuo jų užmigus, priėjo prie sūnaus ir tarė: „Liepk mane saugoti, kol iš baigties suprasi, ar nuodų daviau tavo tėvui". Domicijus gyveno, pasigailėtas Cezario, tačiau pirmiausia jį išgelbėjo vergas.

XXV. 1. Vergas paslėpė į pilietinio karo proskripcijų sąrašus įtrauktą šeimininką ir, užsidėjęs jo žiedus bei apsivilkęs jo drabužiais, išėjo pasitikti pasmerktųjų ieškančių kareivių. Pasakė, jog neprašo, kad jie nevykdytų įsakymo ir ištiesė sprandą[17]. Kokiu didžiu vyru reikia būti, kad norėtum numirti už šeimininką tais laikais, kai retas nenorėjo, kad numirtų šeimininkas! Kad, visiems sunuožmėjus, liktum švelnus, kad, visiems laužant priesaiką, liktum ištikimas! Kad tuo metu, kai už išdavystę siūlomas milžiniškas atlygis, už ištikimybę rinktumeisi mirties atlygį!

XXVI. 1. Nenutylėsiu ir mūsų laikų pavyzdžių. Valdant Tiberijui Cezariui, pakilo dažnų, beveik visuotinių įskundinėjimų šėlsmas[18], togomis apsirengusių vyrų valstybę nualinęs smarkiau už bet kokį pilietinį karą. Buvo gaudomos girtų šnekos ir nuoširdus juokaujančiųjų sąmojis. Niekas neteikė saugumo. Bet kokia proga tiko

išlieti žiaurumui. Žmonės jau nebelaukdavo kaltinamųjų nuosprendžio, nes jis būdavo tik vienas. Buvęs pretorius Paulas puotavo vienoje draugijoje ir turėjo žiedą su raižytu Tiberijaus atvaizdu. 2. Paikai elgčiausi, dabar ieškodamas žodžių aprašyti, kaip jis paėmė naktipuodį. Tai tučtuojau pastebėjo ir vienas žinomų tų laikų šnipų Maronas, ir jo vergas. Jis nutraukė apgirtusio šeimininko, kuriam buvo rezgamos pinklės, žiedą. Kai Maronas kvietėsi puotautojus paliudyti, kad atvaizdas buvo šalia išmatų ir jau kūrė skundo raštelį, vergas parodė turįs žiedą rankoje. Jei kas jį vadina vergu, tegul ir aną skundiką pavadins puotos draugu.

XXVII. 1. Valdant dieviškajam Augustui, žodžiai dar nebuvo žmonėms pavojingi, bet jau kėlė nerimą. Senatorių luomo vyras Rufas puotaudamas išsitarė, jog linkėtų, kad Cezaris gyvas negrįžtų iš kelionės, į kurią ruošėsi. Ir pridūrė, kad to paties linki visi jaučiai ir veršiai. Atsirado labai atidžių klausytojų. Auštant prie puotaujančiojo kojų stovėjęs vergas jam papasakojo, ką girtas puotoje šnekėjęs, ir paragino kreiptis į Cezarį, pačiam save įskundžiant. 2. Paklausęs patarimo, prieina prie išėjusio iš namų Cezario ir prisiekdamas, jog vakar buvo pametęs protą, linki to paties sau ir savo sūnums, prašo atleidimo ir buvusios malonės. 3. Cezariui atsakius, jog viskas bus gerai, tarė: „Niekas netikės, kad man atleidai, jei ko nors nepadovanosi“. Paprašė net ir palankiai vertinamam žmogui nedarančios gėdos sumos ir ją gavo. Cezaris pasakė: „Man bus naudingiau pasistengti niekuomet ant tavęs nepykti“. 4. Cezaris pasielgė garbingai, kad dovanojo, kad prie atlaidumo pridėjo

dosnumo. Išgirdęs šį pavyzdį, kiekvienas būtinai pagirs Cezarį, bet tada, kai pirma bus pagyręs vergą. Turbūt lauki, kad pasakyčiau, jog už tą poelgį jis buvo paleistas iš vergijos. Tačiau juk ne už dyka: pinigų jo laisvei atskaičiavo Cezaris.

XXVIII. 1. Ar po tiek pavyzdžių kyla abejonių, kad kartais šeimininkui suteikiama vergo geradarystė? Kodėl asmuo turėtų sumenkinti poelgį, o ne poelgis išaukštinti asmenį? Visų ta pati pradžia, ta pati kilmė, nė vienas nėra už kitą kilmingesnis, išskyrus tiesesnės ir labiau tinkamos geriesiems menams prigimties žmogų[19]. 2. Ar sustatantys atrijuje protėvių atvaizdus ir priekinėje namų pusėje išdėstantys ilgą savo šeimos vardų eilę bei daugybės giminės medžio šakų sujungtus užrašus nėra labiau žymūs nei kilmingieji? Dangus yra vienas visų tėvas; ar spindinčiais, ar purvinais laiptais kiekvieno ateinančio pradžia yra ten. Tegul tavęs neapgaus tie, kurie, peržvelgę protėvius ir pritrūkę garsaus vardo, įkiša dievą. 3. Neniekink nė vieno, net jei aplink jį tik paprasti, palankaus likimo globos nepatyrę vardai. Ar jūsų protėviai buvo atleistiniai, ar vergai, ar svetimų tautų žmonės, drąsiai pakelkite sielas, peršokdami visa, kas menka, aukštybėse jūsų laukia aukšta kilmė. 4. Kodėl išdidumas nuveda į tokią besaikę tuštybę, kad liejame apmaudą dėl vergų suteiktų geradarysčių ir žiūrime tik jų padėties, pamiršę nuopelnus? Tu jį vadini vergu, tu, geismų, gerklės, meilužės vergas ir net kelių meilužių bendras vergas? 5. Tu ką nors vadini vergu? Kur tada skuodžia šie nešikai, tempiantys tavo lektiką? Kur šie aprengti apsiaustais ne kaip visi, o kaip karei-

viai tarnai, kur, klausiu, jie tave neša? Prie kurio nors durininko kambarėlio, prie kokio nors net nustatytų pareigų neturinčio vergo sodų. Ir po to neigi galįs priimti savo vergo geradarystę? Juk svetimo vergo pabučiavimas tau yra geradarystė! 6. Koks sielos prieštaringumas! Tuo pačiu metu vergus ir niekini, ir garbini. Šiapus namų slenksčio tu – valdingas ir nevaržomas, anapus durų – pažemintas. Tiek esi niekinamas, kiek niekini kitus. Nes labiausiai savo sielą menkina nedovanotinai ją iškėlusieji. Kitus paminti labiausiai pasirengę tie, kurie įžeisti išmoko įžeidinėjami.

XXIX. 1. Tą reikėjo pasakyti norint sudaužyti nuo likimo priklausančių žmonių puikybę ir apginti vergų teisę daryti gera, taip pat norint apginti ir sūnų teisę. Klausimas toks: ar gali vaikai kartais tėvams suteikti daugiau gera, negu yra gavę?

2. Paprastai sutinkama, kad dažnas sūnus pasirodo didesnis ir galingesnis už tėvą. Taip pat ir geresnis. Jei aišku, jog taip yra, tada gali būti, kad, turėdami didesnių turtų ir geresnių norų, pranoks tėvus geradarystėmis. 3. „Kad ir ką sūnus tėvui padarytų, – sako jis, – vis tiek išeis mažiau. Mat jis skolingas tėvui už pačią darymo galimybę. Taigi nepralenkiamas geradaryste tas, kieno geradarystė yra, jei pralenkiamas." Pirma, kai kurie dalykai gauna užuomazgą iš kitų, tačiau išauga didesni už pastaruosius. Kai kas yra ne todėl didesnis už tą, iš ko prasidėjo, kad nebūtų toks didelis užaugęs, jei nebūtų buvęs pradėtas. 4. Kiekvienas dalykas gerokai pralenkia užuomazgą. Visa atsiranda iš sėklų, tačiau jos sudaro labai mažą būsimo esinio dalelę. Pažvelk į Reiną,

pažvelk į Eufratą, pagaliau į visas žinomas upes; ar gali jas vertinti pagal ištakas? Visa, dėl ko jų bijoma, dėl ko apie jas kalbama, įgijo betekėdamos. 5. Pažvelk į nepaprastai išlakius medžių kamienus, jei esi linkęs vertinti aukštį, ar į šakų plotį, jei kreipi dėmesį į vešliai išsikėtusią lają, – tik trupinėlį, palyginti su jais, užima plonas šaknies plaukas. Nukirsk šaknį; girios nestūksos, kalnai neteks apdaro. Į dangų išsistiebusios miesto šventyklos remiasi į pamatus, tačiau tas viso statinio stiprumui skirtas pagrindas slypi po žeme. 6. Tas pat ir kitur: vėliau atsiradusi didybė pranoksta užuomazgą. Nebūčiau galėjęs nieko pasiekti, jei pirmiausia nebūtų buvę tėvų geradarystės; bet tai, ką esu pasiekęs, netampa menkesniu daiktu dėl to, kad be jos nebūčiau pasiekęs. 7. Jei žindyvė manęs kūdikio nebūtų išmaitinusi, nieko negalėčiau dabar nuveikti nei galva, nei rankomis, neskambėtų mano vardas, pelnytas piliečio ir kario uolumo. Tačiau žindyvės pareigos juk nevertinsi labiau už šiuos nepaprastai didelius darbus? O koks gi skirtumas, jei, be tėvo geradarystės, kaip ir be žindyvės, nebūčiau galėjęs žengti toliau? 8. Jei už visa, ką galiu, esu skolingas savo pradžiai, žinok, kad tėvas nėra mano pradžia, ir net ne senelis. Mat visados bus kažkas toliau, kur leisis užuomazgos užuomazga. Bet juk niekas nepasakys, kad esu daugiau skolingas nežinomiems ir neatmenamiems protėviams negu tėvui; o juk esu daugiau skolingas, jei mano tėvas yra jiems skolingas už tai, kad mane pradėjo.

XXX. 1. „Visa, ką esu suteikęs tėvui, net jei tai didelis dalykas, neprilygsta tėvo dovanai, nes to nebūtų bu-

vę, jei tėvas nebūtų manęs pradėjęs[20]." Taip galvojant išeitų, kad jei kas kadaise išgydė sergantį ar mirštantį mano tėvą, negalėsiu suteikti jam jokio didesnio už jo geradarystę dalyko; juk jei tėvas nebūtų buvęs išgydytas, nebūtų manęs pradėjęs. Bet žiūrėk, ar nebūtų teisingiau vertinti štai kaip: ar tai, ką galėjau ir tai, ką padariau, priklauso man, mano jėgoms, mano valiai? 2. Įsigilink, kas pats savaime yra mano atsiradimo įvykis? Įsitikinsi, jog menkas, neapibrėžtas dalykas, ir gėrio, ir blogio medžiaga, be abejo, pirmas žingsnis į viską, bet ne didesnis už viską vien dėl to, kad pirmas. 3. Aš išgelbėjau tėvą ir padėjau jam įgyti aukščiausią pagarbą, padariau pirmuoju miesto asmeniu, ne tik savo žygiais suteikiau garbės, bet ir jam pačiam daviau milžinišką ir nesunkią, saugią ir šlovingą galimybę juos atlikti; apkroviau aukštomis pareigomis, turtais ir visu tuo, kas patraukia žmonių sielas; ir, nors esu pralenkęs visus, vis tiek stoviu žemiau už jį. 4. Dabar sakyk: „Tai tėvo nuopelnas, kad visa tai galėjai padaryti". Atsakysiu taip: „Žinoma, jei, norint tai padaryti, būtų užtekę tik gimti. Bet jei gyvybė tėra tik menka gero gyvenimo dalelė, jei suteikei man tai, kas bendra su žvėrimis ir kai kuriais mažiausiais, kai kuriais šlykščiausiais gyvūnais, nepriskirk sau to, kas kyla ne iš tavo geradarystės, net jei neapsieina be jos".

XXXI. 1. Įsivaizduok, kad už gyvybę sugrąžinau gyvybę; taip pralenkiau tavo dovaną, nes daviau tau tą suvokiant ir pats suvokdamas, nes padovanojau tau gyvybę ne dėl malonumo ir ne per malonumą, nes gyvybės išsaugojimas yra tiek kartų didesnis dalykas negu

gavimas, kiek kartų lengvesnė mirtis, nepatyrus mirties baimės. 2. Aš padovanojau gyvybę ja tučtuojau pasinaudosiančiam žmogui, tu – nežinančiam, ar išgyvens; aš padovanojau gyvybę bijančiam mirties, tu man davei gyvybę, kad galėčiau numirti; aš tau padovanojau gyvybę pilną, tobulą, tu pradėjai mane nesugebantį protauti, naštą svetimiems. 3. Ar nori žinoti, kokia nedidelė geradarystė yra šitaip duoti gyvybę? Tarkim, būtum mane išmetęs[21]. Tada pradėjimas būtų buvęs skriauda. Kokią darau išvadą? Tėvo gulėjimas su motina būtų nepaprastai menka geradarystė, jei neprisidėtų kitos, einančios po šios dovanos pradžios, ir visoms pareigoms nesuteiktų prasmės. 4. Gyvybė nėra gėris, gėris yra geras gyvenimas. Aš gyvenu gerai. Bet juk galėjau ir blogai; tavo nuopelnas tik tas, kad gyvenu. Jei laikai mane skolingu tau už gyvybę kaip tokią, nuogą, stokojančią proto, ir giriesi tuo kaip dideliu gėriu, pagalvok, kad laikai mane skolingu už musių ir kirmėlių gėrį. 5. Toliau. Nekalbant apie visa kita, aš užsiėmiau geraisiais menais ir pasirinkau tiesaus gyvenimo kelio kryptį; tu gavai didesnę geradarystę negu buvai suteikęs, juk tu mane paleidai netašytą, nepatyrusį, o aš tau dovanoju tokį sūnų, kokį pradėjęs gali džiaugtis.

XXXII. 1. Tėvas mane maitino. Jei teikiu jam tą patį, grąžinu daugiau, nes jis džiaugiasi ne tik tuo, kad yra maitinamas, bet kad maitinamas sūnaus, ir mano siela jam teikia daugiau džiaugsmo negu pats dalykas. Jo teikiamas maistas pasiekdavo tik mano kūną. 2. Kaipgi? Jei žmogus pasiekė tiek, kad garsėja pasaulyje arba iškalba, arba teisingumu, arba karo žygiais, jei tėvą ap-

supo didele šlove, jei ryškia šviesa išsklaidė savo kilmės tamsą, ar jis nesuteikė savo tėvams neįkainojamos geradarystės? 3. Ar kas žinotų Aristoną ir Grilą, jei ne jų sūnūs Ksenofontas ir Platonas? Sofroniskui neduoda numirti Sokratas. Ilgai reikėtų vardyti kitus, kurių atminimas išliko ne dėl ko kito, o tik todėl, kad ypatinga jų vaikų tobulybė perdavė jų vardus ainiams. 4. Ar didesnę geradarystę padarė Markui Agripai tėvas, net ir po Agripos iškilimo nepasidaręs žinomas, ar tėvui Agripa, išgarsėjęs laivo vainiku, vienas gavęs tokį ypatingą karo pasižymėjimo ženklą[22], surentęs Romoje tiek daug didžiausių statinių[23], pralenkusių buvusią didybę ir vėliau nepralenktų? 5. Ar Oktavijus didesnę geradarystę padarė sūnui, ar dieviškasis Augustas tėvui, nors pastarąjį ir užstojo įtėvio šešėlis?[24] Kiek malonumo būtų patyręs Oktavijus, jei, pasibaigus pilietiniams karams, būtų išvydęs jį vadovaujantį ramiai valstybei! Jis būtų sunkiai suvokęs savo laimę ir netikėjęs, kad jo namuose galėjo gimti šitoks vyras! Ar man eiti prie kitų, kuriuos seniai jau būtų pasigrobusi užmarštis, jei sūnų šlovė nebūtų ištraukusi jų iš tamsybių ir iki šiol nešviestų? 6. Toliau. Kadangi klausiame, ne koks sūnus daugiau padovanojo tėvui negu kad buvo iš jo gavęs, bet ar gali bet kas atsilyginti daugiau, net jei pateikti pavyzdžiai ir nerodytų, kad vaikų geradarystės pralenkia tėvų dovanas, tačiau gamta apima tai, ko dar nebuvo jokiame amžiuje. Jei atskiros dovanos negali viršyti tėvų nuopelnų, visų žmonių sudėtos į krūvą tikrai pralenks.

XXXIII. 1. Scipionas mūšyje išgelbėjo tėvą. Dar pretekstą tebenešiojantis jaunuolis paragino žirgą tiesiai į

priešą[25]. Ar maža to, kad, skubėdamas pas tėvą, paniekino šimtus pavojų, smarkiai prispaudusių žymiausius vadus, šimtus pastojusių kelią sunkumų, kad į pirmąjį mūšį išėjęs naujokas perbėgo per veteranų kūnus, kad peršoko per savo metus?! 2. Pridėk dar tai, jog jis gynė apkaltintą tėvą ir išplėšė iš galingų priešininkų sąmokslo, jog suteikė jam antrąjį ir trečiąjį konsulatus bei kitas net buvusių konsulų geidžiamas pareigas, jog nuskurdusiam atidavė pagal karo teisę prisiplėštas gėrybes ir – tai karo vyrams garbingiausia – padarė jį turtingą iš priešų atimtu laimikiu[26]. 3. Jei to dar maža, pridėk, kad turėjo savo rankose provincijas ir ypatingą valdžią, pridėk, kad, išgriovęs didžiausius miestus, jis, būsimos romėnų valstybės be varžovų rytuose ir vakaruose gynėjas ir kūrėjas, pridėjo daugiau kilmingumo kilmingam vardui – teisę vadintis Scipiono tėvu. Ar kyla abejonių, jog įprastinę pradėjimo geradarystę pranoko ypatinga meilė ir šaunumas, nežinau, ar miestui teikiantis daugiau apsaugos, ar grožio?! 4. Toliau. Jei to maža, įsivaizduok, kad kas nors išvadavo tėvą iš kankynių, įsivaizduok, jog nukreipė jas į save. Sūnaus geradarystes galima išplėsti kiek nori, o tėvo nuopelnas paprastas, lengvas, ir dovanotojas patiria malonumo. Be to, tą pačią geradarystę jis suteikia daugeliui, net nežinodamas, kam suteikė, joje jam tenka pusė nuopelno. Jis labiau žiūrėjo įstatymo reikalavimų[27], tėvynės poreikių, tėvų lengvatų, namų ir šeimos tęstinumo ir viso kito, negu to, kuriam suteikė geradarystę. 5. Kaipgi? Jei koks nors išmintį pasiekęs vyras ją perduos tėvui, ar ir tada ginčysimės, ar daugiau dovanojo negu yra gavęs? Juk jis bus suteikęs tėvui laimingą gyvenimą, o gavęs tik gyvybę!

XXXIV. 1. „Bet visa, – sako jis, – ką darai ir ką jam gali suteikti, yra tėvo geradarystė." Ir mokytojo, kad patobulėjau, gilindamasis į laisvuosius dalykus. Tačiau juk mes pralenkiame jų dėstytojus, kaip ir pradinių elementų mokytojus. Nors be jų niekas nieko negali pasiekti, bet juk nėra žemiau už juos visa, kad ir kiek kas būtų pasiekęs. Didelis skirtumas tarp pradžios ir viršūnės, ir pradžia negali prilygti viršūnei vien todėl, kad, be pradžios, negali būti viršūnės.

XXXV. 1. Jau laikas, sakyčiau, parodyti ir kai kurias mūsų monetas[28]. Kas suteikė tokią geradarystę, už kurią esama kažkas geriau, gali būti pralenktas. Tėvas davė sūnui gyvybę. Esama kažkas geresnio už gyvybę. Taigi tėvas gali būti pralenktas, nes už jo suteiktą geradarystę esama kažkas geriau. 2. Jei kas nors dovanoja kam nors gyvybę ir jei pastarojo vieną ir kitą kartą išlaisvinamas iš mirties pavojaus, gauna didesnę geradarystę negu buvo suteikęs. Tėvas dovanojo gyvybę. Vadinasi, keletą kartų sūnaus išvaduotas iš mirtino pavojaus gali gauti didesnę geradarystę negu suteikė. 3. Geradarystės gavėjas gauna ją tuo didesnę, kuo labiau jos pasigenda. Gyvybės labiau pasigenda gyvenantis negu negimęs, šis apskritai net negali jos pasigesti. Vadinasi, gaudamas iš sūnaus gyvybę, tėvas gauna didesnę geradarystę negu gimdamas sūnus iš tėvo. 4. „Sūnus negali pralenkti tėvo geradarystės. Kodėl? Kadangi iš tėvo gavo gyvybę. Jei jos nebūtų gavęs, nebūtų galėjęs daryti gera." Tai tėvui bendra su kitais, kurie yra kam nors davę gyvybę. Pastarieji nebūtų galėję atsidėkoti, jei nebūtų gavę gyvybės. Išeitų, jog nei gydytojui negalima

labiau atsidėkoti (juk gydytojas paprastai dovanoja gyvybę), nei išgelbėjusiam nuo laivo sudužimo jūrininkui. Bet juk ir pirmojo, ir antrojo, kaip nors mums dovanojusių gyvybę žmonių geradarystę galima pranokti. Vadinasi, ir tėvo galima. 5. Jei man kas nors suteikė geradarystę, kurią turėtų paremti daugelio žmonių geradarystės, o aš suteikiau tokią geradarystę, kuriai nereikia pagalbininkų, daviau daugiau nei esu gavęs. Tėvas sūnui davė gyvybę, kuri būtų pražuvusi, jei nebūtų prisidėję daugiau jos saugotojų. Sūnus tėvui padovanojo gyvybę. Padovanojo tokią, kuri neprašo niekieno pagalbos, kad išliktų. Vadinasi, gavęs gyvybę tėvas gavo iš sūnaus didesnę geradarystę negu buvo jam suteikęs.

XXXVI. 1. Šie teiginiai nesugriauna pagarbos tėvams ir nedaro vaikų blogesnių. Net daro geresnius. Mat dorybė iš prigimties trokšta šlovės ir geidžia pralenkti pirmtakus. Meilė bus veržlesnė, jei, atsilygindama už geradarystę, tikėsis ją pranokti. Patys tėvai tai sutiks noriai ir smagiai, nes daugelyje sričių mūsų gėris mus pralenkia. 2. Iš kur kyla tokios geistinos varžybos? Iš kur tokia laimė tėvams, pripažįstantiems, jog vaikams jie neprilygsta geradarystėmis? Jei nepadarysime tokios išvados, vaikus versime atsiprašinėti, ir jie vangiau sieks atsidėkoti. Turime juos skatinti, kalbėdami:

„Darykite šitaip, o puikiausieji jaunuoliai! Tarp tėvų ir vaikų numatytos garbingos lenktynės, kas daugiau padarys gera ir gaus. 3. Tėvai dar nenugalėjo, pradėję pirmieji. Tik pasisemkite tinkamos dvasios ir nenusilpkite: nugalėsite to norinčius. Tokioms gražioms varžyboms netrūksta vadovų. Jie ragina sekti ir liepia jų pėdomis žengti į dažnai tėvų paruoštą pergalę".

XXXVII. 1. Enėjas, vaikystėje buvęs lengva ir rami našta tėvui, jį pranoko geradaryste, nešdamas pasenusį per priešų vidurį, per aplinkui griūvančio miesto griuvėsius. Nelengva našta – apkabinęs šventenybes ir dievus penatus dievobaimingas senukas – slėgė žengiančiojo pečius. Jis nešė jį per ugnį ir (ko tik meilė neįstengia?) pernešė, ir pasodino mums garbinti tarp romėnų valstybės įkūrėjų. 2. Pranoko tėvus ir Sicilijos jaunuoliai[29]. Kai didelės jėgos išjudinta Etna pylė liepsnas ant miestų, laukų, ant didesnės salos dalies, jie išgabeno savo tėvus. Manoma, jog ugnys prasiskyrė, ir, liepsnai atsitraukus iš abiejų pusių, atsirado takas. Per jį perbėgo tie nepaprastai šaunūs, išdrįsę didį žygį jaunuoliai. 3. Pranoko Antigonas, kuris, milžiniškame mūšyje nugalėjęs priešą, karo atlygį parnešė tėvui ir perdavė jam valdyti Kiprą[30]. Štai kas yra karaliaus valdžia: atsisakymas karaliauti, nors galėtum! 4. Pranoko valdingą tėvą Manlijus. Anksčiau tėvo ištremtas dėl jaunystės lengvabūdiškumo ir paikumo, atėjo pas liaudies tribūną, nustačiusį tėvui teismo dieną. Išsiprašęs laiko, kurio tas paskyrė, tikėdamasis, kad sūnus išduos nekenčiamą tėvą (jis tikėjosi nusipelnęs jaunuoliui, nes jo tremtį prikaišiojo Manlijui kaip vieną sunkiausių nusikaltimų), jis slapta susitiko su juo ir, ištraukęs užantyje paslėptą ginklą, tarė: „Jei neprisieksi išteisinti tėvo, persmeigsiu tave kardu. Pasirink vieną iš šių dviejų galimybių, kaip atsisakysi kaltinęs tėvą". Tribūnas prisiekė, neapgavo ir paaiškino susirinkimui nebaigto ieškinio priežastį. Niekam kitam neteko nebaudžiamai priversti tribūną laikytis tvarkos.

XXXVIII. 1. Kiti pavyzdžiai pasakoja apie tuos, kurie išplėšė tėvus iš pavojų, kurie iš dugno iškėlė juos į aukštumas, iš prastuomenės ir nežinomos minios atidavė amžiams be paliovos garsinti. 2. Jokia žodžio jėga, jokia prigimties dovana negali išreikšti, koks milžiniškas, koks šlovingas, kaip ilgai žmonių atmintyje išliksiantis žygis yra galėjimas pasakyti šitaip: „Tėvams buvau paklusnus, nusileisdavau jų valiai, ar teisinga, ar neteisinga ir kieta buvo. Nuolankus ir nusižeminęs jiems nusilenkdavau, šiaušiausi tik dėl vieno: kad geradarystėmis nebūčiau pralenktas". 3. Užkeikiu: varžykitės dėl to ir pavargę vėl stokite į kautynių rikiuotę. Laimingi bus nugalėjusieji, laimingi nugalėtieji. Ar esama gražesnio vaizdo už jaunikaitį, galintį sau pasakyti (nes juk kitam pasisakyti negalima): „Pralenkiau tėvą geradarystėmis"?! Ar esama laimingesnio senuko, visiems visur skelbiančio, jog sūnus jį pralenkė gera darydamas?! Ar esama laimingesnio pralaimėjimo?!

KETVIRTA KNYGA

I. 1. Už visus mūsų tyrinėtus dalykus, Ebucijau Liberali, man atrodo svarbesnis arba, kaip sako Saliustijus[1], stropiau aptartinas po ranka atsidūręs klausimas: ar gera darymas ir atsidėkojimas geistini patys dėl savęs? 2. Esama tik garbingų poelgių naudą pripažįstančių žmonių. Jiems nepatinka nesavanaudiška dorybė. Tačiau nors truputėlį tapusi parduodama, ji praranda visą didybę. Be galo šlykštūs apskaičiavimai, kiek kainuoja būti geram vyrui. Juk dorybė nei pelnu skatina, nei ža-

la atbaido; viltimi ir pažadais ji nieko nevilioja, priešingai, verčia išlaidauti ir dažniau pati duoda[2]. Į ją reikia eiti, pamynus naudą, žengti ten, kur ji šaukia ir kur siunčia, nepaisant asmeninių turto reikalų, o kartais negailint kraujo, niekada nevengiant jos valdžios. 3. „Ką pasieksiu, – sako jis, – drąsiai ir noriai tai darydamas?" Kad darysi. Daugiau tau nieko nežadama. Jei atsitiktinai teks kokios naudos, priskirsi prie pelno. Garbingų dalykų kaina yra jie patys[3]. Jei garbingumo reikia siekti dėl jo paties, o geradarystė yra garbingas dalykas, jos sąlyga negali būti kitokia, nes prigimtis ta pati. Garbingumo reikia siekti dėl jo paties; tai dažnai ir gausiai įrodinėta.

II. 1. Šiame skyriuje mūsų laukia mūšis su epikūrininkais, paūksmėje filosofuojančių gašlių puotautojų minia. Jų nuomone, dorybė – malonumų tarnaitė[4], jiems paklūsta, jiems vergauja, juos viršesnius už save mato. „Nėra, – sakai, – malonumo be dorybės." 2. Bet kodėl jis stovi pirma dorybės? Manai, ginčijamės dėl eilės? Kapojamasi dėl viso dalyko ir jo esmės. Ne dorybė, jei gali eiti iš paskos. Jai tenka pagrindinis vaidmuo, ji turi vesti, įsakinėti, stovėti svarbiausioje vietoje, o tu liepi jai laukti kovos ženklo[5]. 3. „Kas čia tau taip svarbu? – sako jis. – Ir aš tvirtinu, kad negali būti laimingo gyvenimo be dorybės. Jei ji išguita, peikiu ir smerkiu net patį malonumą, nors juo seku ir daviau didelę valdžią. Ginčytis reikia tik dėl vieno: ar dorybė yra aukščiausiojo gėrio priežastis, ar pati – aukščiausiasis gėris." Net jei tai būtų vienintelis klausimas, manai, jog turiu galvoje tik vietos sukeitimą? Paskučiausių dalykų vertinimas

labiau už pirmuosius iš tikrųjų yra maišalynė ir akivaizdus aklumas. 4. Piktinuosi ne tuo, kad dorybė dedama po malonumo, bet kad apskritai gretinama su malonumu. Ji niekina jį, yra jam priešiška, atatupsta nuo jo toliausiai atšoka, ji labiau vargo ir skausmo, vyriškų sunkumų draugė negu ano išlepusio gėrio.

III. 1. Mielas Liberali, reikėjo tai įterpti, nes dorybės savybė yra geradarystės, apie kurią dabar kalbame, teikimas, ir didžiausia gėda ją teikti dėl kokio nors kito dalyko, o ne dėl paties davimo. Nes jei skirtume, tikėdamiesi atsiimti, teiktume labiausiai pasiturinčiam, o ne verčiausiam; dabar juk vargšą labiau vertiname už akiplėšą turtuolį. Ne geradarystė, jei žvalgomasi turto. 2. Be to, jei vien nauda kviestų mus pasitarnauti, rečiausiai gera daryti turėtų lengviausiai galintys tai atlikti: pasiturintieji, galingieji, karaliai. Jiems nereikia svetimų gėrybių. Nedarytų gera dievai, dieną ir naktį be perstojo pilantys aibes dovanų. Viskam jiems užtenka vien jų prigimties, ji juos daro pilnutinius, saugius ir nepažeidžiamus. Taigi jie niekam neskirs geradarystės, jei vienintelė skyrimo priežastis yra savęs ir savo naudos žiūrėjimas. 3. Žvalgymasis, ne kur geriausia dovaną padėti, bet kur pelningiausia, iš kur lengviausia pasiimti, yra ne geradarystė, o palūkininkavimas. Kadangi dievams tai be galo tolima, išeitų, jog jie nedosnūs. Mat jei vienintelė darymo gera priežastis yra geradario nauda, o iš mūsų dievas negali tikėtis jokios naudos, dievui nėra jokios priežasties daryti gera.

IV. 1. Žinau, kas į tai atsakoma: „Vadinasi, dievas ne gera daro, o, nesirūpindamas ir nekreipdamas dė-

mesio į mus, nusisukęs nuo pasaulio, daro ką kita arba (Epikūrui tai atrodo didžiausia laimė) nieko nedaro. Jis neužsiima nei geradarystėmis, nei skriaudomis"[6]. 2. Kas taip kalba, negirdi nei besimeldžiančių, nei iškėlusių rankas į dangų asmeninius ir visuomeninius įžadus duodančių maldininkų. Žinoma, to nebūtų, ir visi mirtingieji, žinoma, sutartinai nesikraustytų iš proto, kreipdamiesi į kurčias dievybes ir neveiklius dievus, jeigu nebūtų patyrę jų tai neprašant suteiktų, tai maldaujantiems paskirtų didelių, savalaikių, panaikinančių milžinišką grėsmę geradarysčių. 3. Kas gi toks vargšas, toks apleistas, kas tokio žiauraus likimo pagimdytas bausmei, kad nejaustų milžiniškos dievų geradarystės? Pažvelk į apverkiančius savo likimą ir besiskundžiančius, rasi, jog jie nėra visiškai atstumti nuo dieviškųjų malonių; kiekvienam šis tas atitekėjo iš ano dosniausio šaltinio. Ar maža to, kas gimstant paskirstoma vienodai? Praleidę, kas nevienodai atmatuota, paklauskime, ar mažai davė gamta, atidavusi pati save?

V. 1. „Dievas nedaro gera." Iš kur tada visa, ką valdai, ką duodi, ką atmeti, ką saugai, ką čiumpi? Iš kur nesuskaičiuojamos akis, ausis, širdį glostančios grožybės?[7] Iš kur prabangą sukurianti gausa (ne tik būtini dalykai numatyti, esame mylimi kaip lepūnai)? 2. O tiek įvairius vaisius vedančių medžių, tiek vaistingųjų žolių, tokia visiems metams paskirstyto maisto įvairovė, kad net neartoje žemėje netikėtai pasirodo peno?! O įvairių rūšių gyvūnai, vieni gyvenantys ten, kur sausa ir kieta, kiti drėgmėje, treti pasiųsti į aukštybes, kad kiekviena pasaulio dalis mums teiktų kokią nors duoklę?! 3. Šios

upės žavingais vingiais juosia laukus, anos, plaukiančios plačia ir laivuojama vaga, tiks prekybos keliams, kai kurios potvynio dienomis stebėtinai išauga, kad netikėta vasaros srove drėkintų išdžiūvusias, po karštu dangumi plytinčias vietoves. O gydomųjų šaltinių gyslos?![8] O karštųjų vandenų versmės jūrų pakrantėse?!

O, Larijau didis,
Ir nesuvaldąs vilnių ir mariomis šniokščiąs Benakai?[9]

VI. 1. Jei kas dovanotų tau keletą jugerų, sakytum gavęs geradarystę, o begalinių, plačiai išsidriekusių žemės plotų geradaryste nelaikai? Jei kas padovanos pinigų, priberdamas pilną dėžę, vadinsi geradaryste, nes tai tau svarbu. Dievas užkasė šitiek metalo, išliejo iš po žemės šitiek upių, kuriomis atplaukia auksingas smėlis[10]. Jis davė tau sugebėjimą atrasti visur slūgsančius didžiulius sidabro, vario, geležies masyvus, išdėstydamas ant žemės paviršiaus pasislėpusių turtų ženklus. Ir tvirtini negavęs nieko gera?! 2. Jei kas padovanotų tau namus, kuriuose švytėtų šiek tiek marmuro, o stogas tviskėtų auksu ar įvairiomis spalvomis, pavadintum didele dovana. Dievas tau pastatė milžinišką būstą; čia nereikia bijoti, kad jis sudegs ar sugrius, čia regi ne trapias inkrustuotas plokštes, plonesnes už patį raižiklį, bet neliestus brangiausių akmenų luitus, bet įvairios ir nevienodos medžiagos klodus, kurios tik mažomis kruopelėmis žaviesi; jis uždengė vienaip dieną, kitaip naktį spindintį stogą. Ir tvirtini negavęs jokios dovanos?! 3. Ar, didžiai vertindamas visa, ką turi, nemanai kam nors esąs skolingas? Tai nedėkingo žmogaus savybė. Iš kur tavo įkvepiamas oras? Iš kur šviesa, pagal kurią išdėstai ir tvarkai savo gyvenimo darbus? Iš kur kraujas,

kurio bėgimas palaiko gyvybingąją šilumą? Iš kur rinktiniu skoniu tavo gomurį dėl persisotinimo erzinąs maistas? Iš kur pavargusių malonumų stimulai? Iš kur ramybė, kurioje pūvi ir vysti? 4. Ar netartum, jei būtum dėkingas:

ramiai čia tįsoti davė mums dievas.
Aš jį visad laikysiu dievu, ir jaunas ėriukas
Iš mūs avidės krauju dažnai jo aukurą vilgys.
Mano karvėms, antai, jis leido pievose klaidžiot,
O man pačiam piemens dūdele švilpiniuoti, ką noriu[11].

5. Dievas yra tas, kas ne keletą jaučių davė, bet kas pasiuntė galvijus per visą pasaulį, kas visuose kraštuose klaidžiojančioms bandoms teikia pašaro, kas vasaros ganyklas pakeičia žieminėmis, kas išmokė ne tik groti dūdele ir dainuoti dar kaimišką ir neištobulintą, o stebint vieniems kitus sudėtą dainą, bet ir išgalvojo šitiek menų, šitokią balsų įvairovę, šitiek garsų, vienus dainuojančius mūsų, kitus – svetimšalių būdu. 6. Juk nesakysi, jog visa, ką randame, yra mūsų, kaip ir tai, kad augame, kad tam tikras laikas kūnui skiria savas pareigas: tai krenta pieniniai dantys, tai į vyresnį amžių tvirtesniu žingsniu žengia brendimas, pagaliau paskutinis dantis, užbrėžiantis augančios jaunystės ribą. Visų amžių, visų menų sėklos mumyse pasėtos, ir mokytojas dievas iš slaptaviečių atveda kiekvieno gabumus.

VII. 1. „Gamta, – sako jis, – man tai teikia." Ar nesuvoki, jog šitaip kalbėdamas tik pakeiti dievo vardą? Juk kas kita yra gamta, jei ne dievas ir dieviškasis protas, įsiskverbęs į visą pasaulį ir jo dalis? Kaip nori gali vadinti tą visų mūsų daiktų autorių. Pagrįstai jį šauksi Maloninguoju ir Galinguoju Jupiteriu, ir Griaudžiančiuoju,

ir Sustabdytoju, gavusiu vardą ne dėl to, kad priėmęs maldą sustabdė bėgančią kariuomenę, kaip kad pasakoja istorikai[12], bet todėl, kad viskas stovi jo geradarystės dėka, kad yra sustabdytojas ir patvarintojas. 2. Nesumeluosi, pašaukęs lemtimi, nes lemtis yra ne kas kita, kaip susipynusi priežasčių eilė, o jis – pirmoji visų priežastis, nuo kurios priklauso kitos. Kokius tik norėsi, tokius jam pritaikysi tinkamus vardus, išreiškiančius tam tikrą jėgą ir dangiškųjų dalykų veikimą. Jo pavadinimų gali būti tiek, kiek yra dovanų.

VIII. 1. Mūsiškiai jį laiko ir tėvu Liberiu, ir Herkuliu, ir Merkurijumi. Tėvu Liberiu, nes yra visa ko gimdytojas, nes atvėrė per malonumą pasireiškiančią sėklų jėgą. Herkuliu, nes jo jėga nenugalima ir, kai atlikusi darbus pavargs, grįš į ugnį[13]. Merkurijumi, nes jam būdingas protas, skaičius, tvarka ir žinojimas. 2. Kur tik pasisuktum, visur jį sutiksi, niekas neapsieina be jo, jis pats pripildo savo kūrinį. Taigi nieko nenuveiki, o nedėkingiausiasis iš mirtingųjų, tvirtindamas nesąs skolingas dievui, o gamtai, nes gamtos nėra be dievo ir dievo nėra be gamtos, nes ir vienas, ir kitas yra tas pat, jų pareigos nesiskiria. 3. Jei, ką gavęs iš Senekos, sakysi esąs skolingas Anėjui ar Liucijui, pakeisi ne kreditorių, o vardą, nes ar asmenvardžiu pavadinsi, ar vardu, ar prievardžiu, bus tas pats žmogus[14]. Taip dabar vadink jį gamta, lemtimi, likimu[15]; visi vardai to paties dievo, įvairiai besinaudojančio savo galia. Teisingumas, padorumas, įžvalgumas, narsa, saikingumas yra vienos sielos gėrybės. Jei viena iš jų tau patinka, patinka visa siela.

IX. 1. Kad neįsileisčiau į šalutinį ginčą, pakartosiu: daugiausia ir didžiausias geradarystes dievas mums skiria nesitikėdamas atsiimti, nes jam nereikia to, ką mums skyrė, nei mes galime jam ką skirti. Taigi daryti gera reikia dėl paties darymo. Čia žiūrima tik gavėjo naudos. Į ją žengiame, atmetę savo poreikius. 2. „Skelbiate, – sako jis, – jog stropiai reikia rinktis kam skirti geradarystę, nes ir žemdirbiai neberia sėklų į smėlį. Jei tai tiesa, darydami gera, siekiame naudos sau, kaip ardami ar sėdami. Juk ne sėjimas kaip toks turi būti tikslas. Be to, žiūrite, kur ir kaip daryti gera. To nereikėtų daryti, jei geradarystė būtų dėl jos pačios siektinas daiktas, nes kad ir kur ir kaip darytume, vis tiek būtų geradarystė". 3. Garbingumo siekiame ne dėl kokios nors kitos priežasties, o dėl jo paties. Tačiau net jei nieko kito nereikia siekti, žiūrime, kam darome, kada ir kaip; juk nuo to viskas priklauso. Taigi, kai renkuosi, kam darysiu gera, taip darau tam, kad tai būtų geradarystė, nes, jei teikiama gėdingai, negali būti nei garbingumo, nei geradarystės.

X. 1. Depozito[16] grąžinimas – vien dėl jo paties yra siektinas dalykas, tačiau atiduosiu ne visada, ne bet kur, ne bet kada. Kartais nėra skirtumo tarp išsigynimo ir grąžinimo viešai. Žiūrėsiu naudos to, kam grąžinsiu, ir tvirtinsiu negavęs jam pakenksiančio daikto. 2. Taip pat elgsiuosi, darydamas gera: stebėsiu, kada duoti, kam duoti, kaip, kodėl. Nieko nereikia daryti neprotingai. Tik tai yra geradarystė, kas daroma remiantis protu, nes protas yra viso, kas garbinga, palydovas. 3. Kaip dažnai girdime skystaprotiškus keikiančių savo dovanas

balsus: „Geriau būčiau visai praradęs negu jam padovanojęs!" Gėdingiausia nuostolio rūšis yra skystaprotiškas dovanojimas ir daug blogiau yra nevykusiai skirti geradarystę negu jos neatgauti. Kad neatgauname, – kalti svetimi; kad nepasirinkome, kam skirti, – mes patys. 4. Rinkdamasis labiausiai paisysiu to paties, ką ir tu vertini: iš ko atgausiu. Mat renkuosi tą, kuris bus dėkingas, o ne kuris sugrąžins. Juk dažnai esti dėkingas negrąžinsiantis ir nedėkingas jau sugrąžinęs. 5. Aš vertinu sielą. Todėl praeisiu pro pasiturintį nevertą turtuolį, skirsiu nuskurusiam geram vyrui. Mat ir didžiausiame nepritekliuje jis bus dėkingas. Kai nieko nebeturės, jam liks širdis.

XI. 1. Geradarystėje ieškau ne naudos, ne malonumo, ne garbės. Patenkintas įtikęs vienam, šiam duosiu, kad padaryčiau, kas reikia. Net ir tada renkamasi. Klausi, koks tas rinkimasis. Pasirinksiu nesugadintą, paprastą, neužmaršų, dėkingą, svetimo nesigviešiantį, savo godžiai neapžiojusį, geranorį vyrą. Jį pasirinkus, nors likimas jam nieko neskirs, kuo galėtų atsilyginti, reikalas klostysis pagal norą. 2. Jei mane dosnų padarė nauda ir žemas išskaičiavimas, jei niekam nepasitarnauju, išskyrus tą, kuris man pasitarnauja, nedarysiu gera išvykstančiam į tolimus kraštus, nuolatos nebūsiančiam šalia, nedarysiu gera taip prispaustam ligos, kad nebėra jokios vilties pasveikti, nedarysiu, pats negaluodamas, nes neturėsiu laiko atgauti. 3. Kad įsitikintum, jog gera darymas yra dėl jo paties siektinas dalykas, priminsiu, kad teikiame pagalbą tik ką atblokštiems į mūsų uostą ir vėl tuoj iškeliausiantiems atvykėliams, duodame ir sta-

tome laivą nepažįstamam sudužusio laivo keleiviui, kad galėtų išplaukti. Jis išvyksta, vos spėjęs susipažinti su išgelbėtoju ir niekada nebeketindamas pas mus pasirodyti, dievus palieka mūsų skolininkais ir prašo, kad jie už jį atsilygintų, o mus džiugina vien grynas geradarystės žinojimas. 4. Kaip čia išeina? Ar, stovėdami pačioje gyvenimo pabaigoje, tvarkydami testamentą, neskirstome mums neteiksiančių naudos geradarysčių? Kiek laiko išeikvojama, kaip ilgai slapta svarstoma, kiek ir kam duoti! O juk koks skirtumas, kam duosime mes, iš nieko nebeatgausiantys? 5. Tačiau juk niekada stropiau neteikiame, niekada taip nesikankiname dėl sprendimo, kaip tada, kai, atmetus naudą, prieš akis iškyla vien garbingumas. Blogi savo pareigų teisėjai esame tol, kol jas iškreipia viltis, baimė ir nepastoviausia yda – malonumas. Kai mirtis viską užkerta, kai pasiunčia išklausyti nepaperkamo teisėjo nuosprendžio, ieškome vertingiausių, kam galėtume palikti savo gera, nieko taip rūpestingai netvarkydami, kaip to, kas su mumis nebesusiję. 6. Vardan Herkulio, didelis malonumas iškyla tuomet galvojant: „Šį padarysiu labiau pasiturintį, šiam, prie rango pridėjęs lėšų, užliesiu šiek tiek spindesio". Jei geradarystes skirsime tik ketindami jas atgauti, teks mirti be testamentų.

XII. 1. „Jūs vadinate geradarystę negrąžinamu kreditu, o juk kreditas nėra dėl jo paties siektinas dalykas." Sakydami „kreditas", vartojame vaizdingą perkeltinės prasmės žodį. Taip įstatymą vadiname teisėtumo ir neteisėtumo taisykle. O taisyklė nėra dėl jos pačios siektinas dalykas. Šių žodžių griebiamės, norėdami parodyti

dalyko esmę. Kai sakau „kreditas," reikia suprasti „tartum kreditas". Nori įsitikinti? Pridedu „negrąžinamas", nors kiekvienas kreditas turi ir privalo būti sugrąžintas. 2. Draudžianti duoti geradarystę dėl naudos taisyklė išsiplečia: kaip minėjau, dažnai tenka daryti gera patiriant nuostolį ir užsitraukiant pavojų. Vaduoju plėšikų apsuptą žmogų, kad galėtų saugiai vykti, ginu netekusį malonės kaltinamąjį, atkreipdamas į save galingųjų puolimą, nuvelku nuo jo liūdesio drabužį[17], bet gal, tiems patiems apkaltinus, pats jį užsivilksiu, nors galėčiau, paėjėjęs į šalį, ramus stebėti svetimus kivirčus. Laiduoju už nuteistąjį, pašlijus draugo turto reikalams, nuplėšiu varžytynių skelbimą, įsipareigodamas jo kreditoriams. Kad galėčiau išgelbėti proskribuotąjį, pats patenku į proskripcijos pavojų. 3. Ketinantis įsigyti dvarą prie Tuskulo ar Tiburo kaip sveikatingą vasaros buveinę nesvarsto, kelintais metais pirks; turime žiūrėti, kam to reikia. 4. Tokia pati geradarystės sąlyga. Kai paklausi, ką ji teikia, atsakysiu: gryną sąžinę. Ką teikia geradarystė? O tu man pasakyk, ką teikia teisingumas, ką nekaltumas, ką dvasios didybė, ką dorumas, ką susilaikymas? Jei ieškai ko nors be jų pačių, vadinasi, jų nesieki. 5. Kam pasaulis leidžia reikštis kaitai? Kam saulė dieną tai ištempia, tai sutraukia? Visa tai geradarystės, jos vyksta, kad mums teiktų naudos. Kaip pasaulio pareiga yra varyti ratu daiktų tvarką, kaip saulės pareiga keisti saulėtekio ir saulėlydžio vietą, ir šie mums sveiki dalykai teikiami neatlyginamai, taip vyro pareiga yra tarp kitų darbų teikti geradarystę. Taigi kodėl jis teikia? Tam, kad teiktų, kad neprarastų progos daryti gera.

XIII. 1. Jums malonumas – savo kūniūkštį pratinti prie nerangaus poilsio ir siekti į snūduriavimą panašios ramybės, tūnoti ūksmingame pavėsyje ir subtiliausiais mąstiniais, kuriuos vadinate ramybe, glostyti suvytusios sielos sąstingį, valgymais bei gėrimais sodų slėpyklose tukinti išblyškusius ir ištižusius kūnus[18]. 2. Mums malonumas – teikti geradarystes. Galbūt vargingas, tačiau kad palengvintų kitų vargus, gal pavojingas, bet kad kitus ištrauktų iš pavojų, gal užgulantis mūsų sąskaitas, bet kad paremtų kitų nepriteklių ir stygių. 3. Kas man darbo, ar atgausiu geradarystę. Net jei atgausiu, reikia teikti. Geradarystė žiūri to, kuriam teikiama, o ne mūsų naudos. Priešingu atveju išeis, kad teikiame sau. Vadinasi, daugelis kitiems didžiausią naudą atnešančių dalykų dėl kainos netenka dėkingumo. Prekybininkas pravartus miestams, gydytojas ligoniams, vergų pirklys parduodamiems belaisviams, bet visi jie prie svetimos naudos atėjo dėl savosios. Ne geradarystė, kai siekiama pelno. „Tai duosiu, o tai gausiu." Čia varžytynės.

XIV. 1. Nevadinsiu dora moters, atstumiančios meilužį tam, kad labiau pakurstytų, bijančios arba įstatymo, arba vyro. Kaip sako Ovidijus,

Davė ji tau, jei todėl nedavė, kad nevalia[19].

Ne be pamato priskiriama prie nuodėmingųjų toji, kuri skaisti iš baimės, o ne pati savaime. Taip pat ir geradarystę suteikęs tam, kad atgautų, nesuteikė. 2. Vadinasi, ir gyvuliams teikiame geradarystę, augindami juos naudojimui arba maistui? Ar darome gera medžiams, rūpindamiesi, kad nevargtų dėl sausros ar nepurenamos ir apleistos sukietėjusios žemės? 3. Niekas

neina dirbti lauko, apimtas teisingumo ir gerumo jausmo, nesiima jokio bevaisio dalyko, o daryti gera verčia ne godžios ir žemos mintys, bet žmogiškos, dosnios, trokštančios duoti, ir davus naujomis geradarystėmis didinti senąsias. Jis turi tik vieną tikslą: kiek pasitarnaus tam, kuriam teikia, o priešingu atveju – žema, nešlovinga, negarbinga teikti naudos todėl, kad apsimoka. 4. Kas čia didinga save mylėti, savęs gailėti, sau įgyti? Tikrasis darymo gera troškimas šaukia mus tolyn nuo viso to. Parėmęs savo galion[20], jis traukia turėti žalos, palieka naudą, pats nepaprastai džiaugiasi vien gera darymo veiksmu.

XV. 1. Ar yra abejonių, kad skriauda yra priešinga geradarystei? Kaip reikia vengti skriausti vien tik tam, kad nuskriaustum, taip geradarystės reikia siekti vien dėl jos pačios. Pirmuoju atveju gėda esti didesnė už visus nusikalsti skatinančius atlygius, antruoju – šaukia savaime veiksmingas garbingumo vaizdas. 2. Nepameluosiu sakydamas, jog kiekvienas myli savo gerus darbus, jog kiekvieno siela taip nusiteikusi, kad mieliau regi tą, kuriam pasitarnauta, kuriam duoti nekliudo tai, kad vienąsyk jau duota. To nebūtų, jei pačios geradarystės mūsų nedžiugintų. Be galo dažnai girdi sakant: 3. „Neįstengiu palikti žmogaus, kuriam dovanojau gyvybę, kurį išplėšiau iš pavojaus. Jis prašo mane vesti bylą prieš įtakingus asmenis. Nenoriu, bet ką daryti? Jau ne vieną ir ne du kartus jam esu pagelbėjęs". Ar nematai, kad čia glūdi kažkokia ypatinga jėga,verčianti mus daryti gera pirmiausia dėl to, kad reikia, paskui dėl to, kad jau esame padarę? 4. Kam iš pradžių ką

nors teikti nebūtų buvę protingo pagrindo, teikiame todėl, kad jau esame suteikę. Savanaudiškumas visai neskatina daryti gera. Dėl geradarystės meilės nenustojame rūpinęsi ir globoję naudos neteikiančius žmones, nevertam geradarystės atleidžiame taip natūraliai, kaip išdykusiems vaikams.

XVI. 1. Tie patys skelbia, jog atsidėkojama ne todėl, kad tai garbinga, bet todėl, kad naudinga. Kad taip nėra, galima įrodyti, padėjus mažiau pastangų, nes čia remiamės tai pačiais argumentais, kuriais naudojomės, teigdami, kad geradarystės reikia siekti dėl jos pačios. 2. Tvirtas pagrindas, iš kurio išplaukia kiti įrodymai, yra mūsų nuostata, kad garbingumo laikomasi ne dėl kokios nors kitos priežasties, o dėl to, kad tai – garbingumas. Kas išdrįs priešgynauti, kad dėkingumas yra garbingas poelgis? Kas nekeiks nedėkingo, pačiam sau nenaudingo žmogaus? Kaip tu reaguoji, kai tau pasakojama apie asmenį, neatsidėkojusį didžiausias geradarystes suteikusiam draugui? Ar žiūri į jį kaip į gėdingai pasielgusį, ar kaip į praradusį naudingą ir jam praversiantį reikalą? Manau, jog laikai jį niekšu, kurį reikia bausti, o ne rūpintis. To nebūtų, jei dėkingumas nebūtų siektinas dėl jo paties ir garbingas dalykas. 3. Kiti poelgiai gal mažiau parodo savo vertę, reikia aiškinti, ar jie garbingi, o šis labai akivaizdus ir gražus, jo spindesys negali būti abejotinas ar menkas. Kas dar yra taip pagirtina, taip vienodai priimama į visų sielas, kaip atsidėkojimas už nuopelnus?

XVII. 1. Pasakyk, kas mus veda į tai? Pelnas? Jo neniekinąs žmogus yra nedėkingas. Garbės troškimas?

Tačiau ko čia girtis atidavus skolą? Baimė? Nedėkingasis nieko nebijo. Vienam šitam dalykui neįvedėme įstatymo, manydami, jog pakankamai apsaugoja prigimtis. 2. Kaip joks įstatymas negali įsakyti mylėti tėvų ar atleisti vaikams (juk beprasmiška stumti mus ten, kur jau einame), kaip nieko nereikia raginti mylėti savęs, nes vos gimusį žmogų traukia tą daryti, taip nereikia akstinti siekti garbingumo dėl paties garbingumo. Iš prigimties žmones traukia prie jo, ir dorybė yra tokia maloni, kad net blogųjų sielose glūdi noras girti gera. Ar atsiras toks, kuris norėtų neatrodyti geradaris, kuris nusikalsdamas ir skriausdamas karštai nesivaikys gerumo šlovės, kuris net labiausiai nevaržomų veiksmų nepridengs teisingumo regimybe, kuris nenorės atrodyti padaręs gera nuskriaustiesiems? 3. Juk jie leidžia, kad jų parblokštieji jiems dėkotų[21], apsimeta esą geri ir dosnūs, nes iš tiesų negali tokie būti. To nedarytų, jei vien dėl paties siekiamo garbingumo meilė neverstų ieškoti priešingos nei jų būdas šlovės, nespirtų slėpti niekšiškumą, kurio vaisiaus trokšta, o paties nekenčia ir gėdijasi. Niekas taip nuo prigimties dėsnio nenutolo ir žmogaus iš savęs neišgujo, kad taptų blogas dėl sielos. 4. Paklausk bet kurį gyvenančių iš grobio žmonių, ar jie labiau nenorėtų doru keliu pasiekti to, ką gauna plėšikaudami ir vogdami. Ir iš praeivių užpuldinėjimo ir užmušinėjimo besipelnijantis galvažudys trokš verčiau pamesta rasti negu išplėšti. Neaptiksi nė vieno, labiau linkusio mėgautis niekšiškumu, o ne niekšiškumo vaisiais. Turime tą didžiausią gamtos nuopelną, kad dorybė lieja savo šviesą į visų širdis. Ją mato net jos neprisilaikantys.

XVIII. 1. Kad įsitikintum, jog dėkingos sielos būsena yra siektina dėl jos pačios, atkreipk dėmesį, kad nedėkingumas yra dėl jo paties vengtinas dalykas, nes niekas taip neardo ir nedrasko žmonių giminės santarvės, kaip ši yda. Juk tik dėl to esame saugūs, kad vieni kitiems patarnaujame. Vien dėl keitimosi geradarystėmis mūsų gyvenimas darosi labiau aprūpintas ir apsaugotas nuo staigių puolimų. 2. Išskirstyk po vieną; kas mes būsime? Žvėrių grobis bei gražiausiai ir lengviausiai liejančios kraują aukos. Kitiems gyvūnams užtenka jėgų apsiginti; gimusiems klajoti ir gyventi atsiskyrus duota ginklų, o žmogų dengia nepatvari oda, nei nagų, nei dantų jėga nedaro jo grėsmingo, – nuogą ir silpną apsaugo bendruomenė. Dievas davė du dalykus, tą nuolankų padarą padariusius stipriausiu: protą ir bendruomenę. Todėl nors atskirai paimtas jis su niekuo negali lygintis, valdo pasaulį. 3. Bendruomenė davė jam visų gyvūnų viešpatiją, bendruomenė žemėje gimusį pasiuntė į svetimos prigimties valdas ir liepė karaliauti net jūrose, ji sulaikė ligų antpuolius, numatė senatvės paramą, suteikė paguodą nuo skausmo. Ji daro mus stiprius, leisdama ją pasitelkti prieš nepalankų likimą. 4. Panaikink bendruomenę ir žmonių giminės vienybę, pakirsi gyvybės šaknis. Ji išnyks, jei įrodinėji, kad nedėkingos sielos nereikia vengti vien dėl jos pačios, bet reikia bijoti kažko kito. Kaip daugeliui leista be jokio pavojaus būti nedėkingiems! Pagaliau atsidėkojantį iš baimės aš vadinu nedėkingu.

XIX. 1. Nė vienas sveiko proto žmogus nebijo dievų. Kvaila bijoti gelbėtojų. Niekas nemyli tų, kurių bijo.

Pagaliau tu, Epikūrai, padarai dievą neapsaugotą, atimdamas iš jo visus ginklus, visą galybę ir, kad niekam nereiktų jo bijoti, išmesdamas anapus baimės. 2. Tu neturi dėl ko bijoti jo, apjuosto milžiniška nepereinama siena, mirtingiesiems nesutinkamo ir nematomo. Jam neduota priemonių nei dovanoti, nei kenkti. Vidurinėje srityje tarp šio ir antrojo dangaus paliktas be gyvūno, be žmogaus, be daikto, tik saugosi viršum ir šalia jo krintančio pasaulio nuolaužų, neklausydamas maldų, nesukdamas galvos dėl mūsų. 3. O tu, mano nuomone, nori atrodyti dėkinga širdimi jį garbinąs kaip tėvą. Arba, jei nenori atrodyti dėkingas, nes jis tau nėra nieko gero padaręs, o atsitiktinai netyčia suritino tave į krūvą atomai ir tie tavo trupinėliai, kam jį garbini?[22] 4. „Dėl didingumo, – sakai, – dėl jo išskirtinės ypatingos prigimties". Sutinku su tavimi. Žinoma, taip darai, ne atlygio vedamas, ne vilties skatinamas. Vadinasi, reikia kažko siekti dėl jo paties. Prie jo tave veda pats iškilnumas. Tai – garbingumas. Kas yra garbingiau už dėkingumą?! Šios dorybės medžiaga tokia plati, kaip ir gyvenimas.

XX. 1. „Bet šiame gėryje, – sako jis, – glūdi tam tikros naudos." O kokioje dorybėje neglūdi? Tačiau sakoma, jog tokio dalyko siekiama dėl jo paties: nors esama šiokių tokių išorinių įplaukų, jis patinka, net jas atidėjus bei pašalinus. Apsimoka būti dėkingam, tačiau būsiu dėkingas, net jei tai kenkia. 2. Ko siekia dėkingasis? Kad tas dalykas jam suteiktų kitų draugų, kitų geradarysčių? Kaip čia išeina? O jei kas tuo skatina priešiškumą sau, jei supranta, kad tuo nieko neįgys, kad

reikės prarasti daug atsargų ir santaupų, ar noriai leisis į nuostolius? 3. Nedėkingas tas, kuris atsidėkodamas mato kitą dovaną, kuris dėkodamas tikisi vėl gauti. Vadinu nedėkingu sėdintį prie ligonio todėl, kad tas ketina surašyti testamentą, ir turintį laiko pagalvoti apie įpėdinystę bei palikimą. Nors jis viską padarytų, ką privalo padaryti geras, pareigos neužmirštąs draugas, jei jo sieloje iškilęs pelno vaizdas, jis – užmetęs kabliuką gaudytojas. Kaip maita mintantys paukščiai stebi ligos nuvargintus ir tuoj krisiančius gyvulius, sukdamiesi aplink, šis mina ant kulnų mirčiai ir sklando aplink lavonus.

XXI. 1. Dėkinga siela žavisi savo tikslo verte. Ar nori žinoti, kad taip tikrai yra, kad nauda negali jos sugadinti? Dėkingų žmonių esama dviejų rūšių. Dėkingu vadinamas tas, kuris ką nors grąžino už gauta. Šis gal turi ką pasirodyti, kuo girtis, kuo pasipuikuoti. Dėkingu vadinamas ir tas, kuris nuoširdžiai priima geradarystę, nuoširdžiai jaučiasi esąs skolingas. Jo išgyvenimai apsiriboja sąžine. 2. Kokia jam gali tekti nauda iš paslėpto jausmo? Bet net ir negalėdamas nieko padaryti daugiau, yra dėkingas. Jis myli. Jaučiasi skolingas, trokšta atsidėkoti. Ko dar daugiau trokšti, jei nestinga jo paties? 3. Jis – menininkas, nors jam neužtenka instrumentų užsiimti menu, jis – puikus dainininkas, nors jo balso neleidžia išgirsti bruzdulių šurmulys. Noriu atsidėkoti. Po to dar turiu šį tą padaryti, ne tam, kad likčiau nedėkingas, bet kad laisvas. Mat dažnai atsilyginęs lieka nedėkingas, o neatsilyginęs – dėkingas. Juk kaip visų kitų dorybių, taip ir šios visas vertinimas grįžta į širdį. Jei ji įvykdo pareigą, dėl viso, ko pritrūko, kaltas

likimas. 4. Kaip ir tylintis esti iškalbingas, kaip stiprus ir sėdintis sudėjęs rankas ar net surištomis rankomis žmogus, kaip laivo vairininkas ir sausumoje vairininkas, nes įgytas išmanymas nemenkėja ir tada, kai kas nors kliudo, taip dėkingas yra vien norintis būti dėkingas, nors teturi vienintelį savo noro liudytoją – save. 5. Pasakysiu daugiau: kartais dėkingas iš išorės atrodo nedėkingas. Visuotinė nuomonė, toji nevykusi aiškintoja, pristato jį priešingai, nei iš tiesų yra. Ko kito jis klauso, jei ne sąžinės? Net užsipulta ji džiugina, prieštarauja visuomenei ir gandams, viską sudeda savyje, matydama kitoje pusėje milžinišką priešingai nusiteikusių minią, neskaičiuoja balsų, o nugali vien savo sprendimu. 6. Matydamas neištikimybės užsipultą gryną sąžinę, nenusileidžia nuo viršūnės, o stovi aukščiau už savo bausmę. „Turiu, – sako jis, – ko norėjau, ko siekiau. Nesigailiu ir nesigailėsiu. Jokia likimo neganda nepriverს manęs sakyti: ko norėjau? Kokia man dabar nauda iš gerų norų?" Yra naudos ant kankinimų arklio, yra naudos deginamam. Kai, apimdama sąnarį po sąnario, ugnis pamažu apjuosia gyvą kūną, tegul laša grynos sąžinės kupina širdis. Jai patiks toji ištikimybės žėrėjimo nustelbta ugnis.

XXII. 1. Dabar pakartokime jau minėto klausimo įrodymą: kaip čia yra, kodėl mirdami norėtume būti dėkingi, kodėl gerai pasveriame atskirų asmenų paslaugas? Kodėl tai darome visą savo gyvenimą, kodėl atmintis stengiasi, kad nepasirodytume užmiršę kieno nors paslaugas? Jau nebėra kur tiestis vilčiai, tačiau, stovėdami ant slenksčio, norime pasitraukti nuo žmonių rei-

kalų kuo dėkingiausi. 2. Matyt, pačiame jausme glūdi didžiulė vertė, garbingumas stipriai pakeri žmonių širdis. Jo grožis apsupa sielas ir, jas suminkštinęs, patraukia susižavėjusias šviesa ir spindesiu. 3. Šitaip atsiranda ir daug naudos: gyvenimas geriesiems darosi saugesnis, ateina meilė, palankus gerųjų vertinimas ir ramesni laikai, kupini nekaltybės ir dėkingumo. Daiktų gimtis būtų labai neteisinga, jei tokį didelį gėrį būtų padariusi apgailėtiną, dviprasmį, bevaisį. Bet apsižiūrėk, ar prie šios dažnai saugiu ir lengvu keliu pasiekiamos dorybės ryšiesi eiti per akmenis ir uolas žvėrių ir gyvačių apgultu taku? 4. Nereikia atsisakyti siekti vien dėl jo paties siektino daikto, jei jis ir susijęs su išoriniu pelnu. Mat nepaprastai gražius dalykus lydi daug pašalinių dovanų, bet jie tik pritraukia jas, o patys žengia priekyje.

XXIII. 1. Ar kyla abejonių dėl to, kad saulės ir mėnulio sukimasis bei jų pamainos palaiko šį žmonių giminės būstą? Kad pirmojo šviesulio kaitra maitina kūnus, minkština dirvožemį, naikina drėgmės perteklių, palaužia visa sukaustančios žiemos rūstybę, o veiksminga ir visur įsiskverbianti antrojo šiluma valdo derliaus brendimo vyksmą? Kad nuo jo kelionės priklauso žmonių vaisingumas? Kad, skriedama aplink, saulė padarė pastebimus metus, o mažesniu atstumu sukdamasis mėnulis – mėnesį? 2. Tačiau ir atmetus visa tai, ar saulė nebūtų malonus akiai ir vertas susižavėjimo reginys, net jei tik prariedėtų dangumi? Ar nebūtų vertas garbinimo mėnulis, net jei tik prabėgtų kaip nieko nenuveikiantis žiburys? Ko neprikaustys per naktį plieskiantis ugnimi,

žibąs aibėmis žvaigždžių pasaulis? Kas visu tuo gėrėdamasis galvoja apie jų naudą? 3. Pažvelk į aukštai kabančius šviesulių sambūrius. Kaip geba jie pridengti greitį stovėjimo vietoje ir nejudrumo regimybe! Kiek daug dalykų įvyksta tą naktį, kurią tu stebi, norėdamas tik suskaičiuoti ir suskirstyti dienas! Kokia aibė reiškinių rutuliojasi šioje tyloje! Kokią likimų virtinę veda žvaigždynai nustatytu taku! 4. Tau atrodo, jog jie pabarstyti tik papuošimui, bei iš tiesų kiekvienas dirba savo darbą. Nėra pagrindo galvoti, kad tik septyni skrieja, o kiti kybo sustingę. Iš keleto judėjimo suvokiame: šie nesuskaičiuojami ir mūsų žvilgsnių nepasiekiami dievaičiai nubėga ir vėl atbėga, ir net iš tų, kurie leidžiasi pamatomi, dažnas skuba neaiškiu keliu ir paslaptingai skrieja.

XXIV. 1. Tad kaip? Ar neužburs tokio didingo lusto reginys, net jei jis tavęs nedengtų, nesaugotų, nešildytų, nedrėkintų savo kėpavimu? Kaip šie pirmiausia naudingi, būtini, gyvybę teikiantys žvaigždynai didingumu užkariauja visą žmogaus protą, taip bet kokia dorybė, o labiausiai dėkinga siela teikia daug ką, bet nenori būti mylima vien dėl to. Ji turi savyje kažką daugiau, tik priskiriąs ją prie naudingų dalykų žmogus nepakankamai tai suvokia. 2. Jis dėkingas todėl, kad apsimoka? Vadinasi, ir tiek dėkingas, kiek apsimoka. Dorybei nereikia šykštaus meilužio, prie jos reikia eiti su atlapotu užančiu. Nedėkingasis samprotauja taip: „Norėčiau atsidėkoti, bet bijau išlaidų, bijau pavojaus, bijau priešiškumo. Verčiau darysiu tai, kas apsimoka". Tas pats veikimo pagrindas negali daryti ir dėkingą, ir nedėkingą. Skirtingi jų darbai, skirtingi ir tikslai. Vienas nedėkin-

gas todėl, kad apsimoka, nors to ir nereikia, kitas dėkingas todėl, kad reikia, nors ir neapsimoka.

XXV. 1. Mūsų uždavinys – gyventi pagal daiktų prigimtį ir sekti dievų pavyzdžiu, o ar dievai ką nors darydami dar siekia ko nors, be paties veikimo pagrindo? Nebent tu kartais manai, jog jų darbų vaisius – aukų dūmai ir smilkalų kvapai. 2. Pažvelk, kokius didingus žygius jie kasdien nuveikia, kiek išdalija dovanų, kokiais gausiais derliais užtvindo žemę, kokiais patogiais, į visus kraštus nunešančiais vėjais įsiūbuoja jūras, kokiais skalsiais staiga prapliupusiais lietumis minkština žemę ir atgaivina beišdžiūstančias šaltinių gyslas, atnaujina jas, paslaptingais takais atplūdus papildymui. Visa tai jie daro be atlyginimo, negaudami jokios naudos. 3. Jei tik mūsų protas nėra nutolęs nuo savo pavyzdžio, taip pat turi žiūrėti, kad neateitų prie garbingų dalykų kaip samdinys. Tegu geradarystei bus gėda parsidavinėti: juk dievai – nesavanaudžiai.

XXVI. 1. „Jei mėgdžioji, – sako jis, – dievus, ir nedėkingiesiems daryk gera. Juk ir piktadariams pateka saulė, ir piratams plyti marių platybės." Čia jie klausia, ar geras vyras darys gera nedėkingajam, žinodamas jį nedėkingą esant. Leisk man truputėlį pertraukti pašnekesį, kad klastingas klausimas mūsų nesuklaidintų. 2. Štai tau dvi nedėkingųjų rūšys pagal stoikų nuostatą. Vienas nedėkingas todėl, kad kvailas. Kvailys yra blogasis. Būdamas blogas, turi visas ydas. Vadinasi, yra ir nedėkingas. Panašiai blogaisiais vadiname karštakošius, šykštuolius, lėbautojus, pikčiurnas ne todėl, kad visos šios ydos kiekviename yra didelės ir aiškios, bet kad

gali būti ir yra, net jei tūno pasislėpusios. Kitas nedėkingas yra tas, kurį visi taip vadina, į šią ydą jis linkęs iš prigimties. 3. Pirmajam nedėkingajam, turinčiam šią ydą, kaip ir visas kitas, geras vyras teiks geradarysčių. Mat atstūmęs tokius žmones, visiškai neturės kam daryti gera. Antrajam nedėkingajam, kuris apgaudinėja geradarį, kurio siela į tai linkusi, geradarysčių neteiks, kaip nepatikės pinigų eikvotojui, kaip nepaves turto tam, kuris jau daugeliui negrąžino.

XXVII. 1. Bailiu kai kas vadinamas todėl, kad yra kvailas. Toks vardas tenka visiems blogiesiems, kuriuos gaubia neatskiriamos ir bendros ydos. Iš tiesų bailiu vadintinas iš prigimties tuščiai garsų bijąs žmogus. Kvailys turi visas ydas, bet ne į visas yra linkęs iš prigimties. Vienas linkęs į šykštumą, kitas į prabangą, trečias į įžūlumą. 2. Taigi klysta tie, kurie klausinėja stoikų: „Kaip čia išeina? Ar Achilas yra bailys? Kaip čia išeina? Ar Teisingumu pramintas Aristidas yra neteisingas? Kaip čia išeina? Ar Fabijus, kuris „išgelbėjo delsdamas Romą“[23], buvo karštagalvis? Kaip čia išeina? Ar Decijus bijo mirties? Ar Mucijus yra parsidavėlis? Ar Kamilas išdavikas? Nesakome, kad visos ydos glūdi visuose taip, kaip kai kuriuose prasikiša po vieną, bet blogam ir kvailam nestinga jokios. Ir drąsaus neatleidžiame nuo baimės, ir išlaidūno neišlaisviname nuo šykštumo. 3. Kaip žmogus turi visas jusles, tačiau ne visi žmonės yra tokie akyli kaip Lincėjas, taip kvailio visa yra ne taip aštru ir vikru, kaip bet kieno kito. Visi turi visų trūkumų, bet ne visi vienu kartu prasikiša atskiruose žmonėse: vienus prigimtis stumia į šykštumą, kitas įjunkęs į

vyną, trečias į paleistuvystes arba, jei dar neįjunkęs, taip susiformavęs, kad būdo savybės į tai traukia. 4. Taigi grįždamas prie aptariamojo dalyko pasakysiu, kad kiekvienas blogasis yra nedėkingas. Mat jis turi visų niekšiškumo sėklų. Tačiau iš tiesų nedėkingu vadintinas linkęs į tą ydą asmuo. Jam nedarysiu gera. 5. Kaip blogai elgiasi su dukterimi žmogus, išleidęs ją už šmeižiko, kelių žmonų palikto vyro, kaip tik blogas šeimos tėvas tėvonija paveda rūpintis jau baustam dėl piniginių reikalų apgavikui, kaip paikai surašys testamentą besmegenis, sūnaus globėju palikęs mažamečių turto pasisavintoją, taip labai nevykusiai padariusiu gera bus pavadintas geradaris, pasirinkęs nedėkinguosius, nes teiks beregint pražūsiančias dovanas.

XXVIII. 1 „Dievai, – sako jis, – ir nedėkingiesiems daug duoda." Tačiau tos dovanos paruoštos geriesiems, o blogiesiems atitenka todėl, kad neįmanoma atskirti. Juk verčiau teikti naudos ir blogiesiems, kad gautų ir gerieji, negu geriesiems neduoti, kad negautų blogieji. Tai, ką tu vardiji: dieną, saulę, žiemos ir vasaros bėgimą, o viduryje – nuosaikų pavasario ir rudens laiką, liūtis ir šaltinių vandenį, nustatytas vėjų sroves, jie išrado visiems, pavienių negalėjo išskirti. 2. Karalius vertiesiems suteikia garbingų tarnybų, o kongiarijų[24] duoda ir nevertiems. Ir vagis, ir žodlauža, ir ištvirkėlis gauna valstybės skiriamų grūdų, ir kiekvienas, kieno vardas, nežiūrint doros, esti išbrėžtas lentoje. Ir visa kita, kas suteikiama kaip piliečiui, o ne kaip gerajam, vienodai nešasi ir gerieji, ir blogieji. 3. Dievas taip pat kai kurias dovanas davė visai žmonių giminei, niekas nuo

jų nenuvaromas. Mat negali būti, kad vėjas geriems vyrams būtų palankus, o blogiesiems priešiškas. Bendram labui buvo atvertas susisiekimas jūra ir išplėsta žmonių giminės viešpatija. Negalėjo būti nustatytas žemyn krintančio lietaus dėsnis, draudžiantis laistyti blogųjų ir nedorėlių laukus[25]. 4. Kai kas stovi viduryje: ir geriesiems, ir blogiesiems įkuriami miestai, leidyba platina ir nevertuosius pasieksiančius talentingų kūrėjų veikalus, medicina pagelbsti ir piktadariams, niekas neslepia vaistų sudėties, kad nebūtų gydomi nevertieji. 5. Reikalauk cenzūros ir kiekvieno asmens įvertinimo tuo atveju, kai duodama atskyrus vertąjį, o ne tada, kai skiriama miniai. Mat yra didelis skirtumas, ar ko nors neišveji, ar išsirenki. Keliama ir vagies byla, ir žmogžudžiai mėgaujasi taika, savo gero reikalauja ir svetimo turto grobikai, sienos gina nuo priešų galvažudžius ir namuose besišvaistančius kardais smarkuolius, įstatymai saugo ir daug jiems nusidėjusius nenaudėlius. 6. Kai kurių dovanų galėjo netekti niekas, jei nebūtų duota visiems. Taigi nėra ko ginčytis dėl to, prie ko visi esame pakviesti. Pats nutaręs apdovanoti tam tikrą asmenį, neduosiu tam, kurį žinau esant nedėkingą.

XXIX. 1. „Vadinasi, – sako jis, – ir patarimo neduosi neapsisprendusiam nedėkingajam, ir vandens neleisi atsigerti, ir kelio pasiklydusiam neparodysi? Ar tai darysi, tik dovanų neduosi?" Parodysiu skirtumą, bent pabandysiu parodyti. 2. Geradarystė yra naudingas darbas, bet ne kiekvienas naudingas darbas yra geradarystė. Kai kas taip smulku, kad negauna geradarystės vardo. Kad įvyktų geradarystė, turi sutapti du dalykai. Pir-

ma – reikalo dydis. Mat kai kas nepasiekia šio vardo matmens. Kas pavadins geradaryste pastumtą ketvirtį kepalėlio duonos ar keletą variokų, ar leidimą prisidegti ugnies? Kartais tai padeda labiau negu didžiausios dovanos, tačiau, net ir suteikus pačiu laiku, jų menkumas mažina vertę. 3. Antra (ir tai svarbiausia), reikia papildomos sąlygos: kad veikčiau labui to asmens, pas kurį norėčiau pateksiant geradarystę, turiu laikyti jį vertą jos, teikti noriai, iš dovanos semdamasis džiaugsmo. Mūsų minėti dalykai to neturi, juos teikiame ne paisydami, ar vertas, bet atsainiai, kaip mažmožius, ir duodame ne žmogui, o žmoniškumui[26].

XXX. 1. Kartais neatsisakysiu kai ką duoti ir nevertiems, kad pagerbčiau kitus. Panašiai, siekiant garbingų tarnybų, kilmingumas pagrįstai labiau brangina kai kuriuos aukštakilmius šunsnukius už stropius, bet naujokus[27]. Didelių dorybių atminimas yra šventas, daugeliui smagu būti geriems, jei gerųjų šlovė su jais neišnyksta. 2. Kas padarė Cicerono sūnų konsulu, jei ne tėvas?[28] Kas neseniai atvedė Ciną iš priešų stovyklos į konsulatą?[29] Kas leido iškopti Sekstui Pompėjui ir kitiems Pompėjams, jei ne tokia milžiniška vieno didybė, kad, net žlugęs, jis aukštai iškėlė saviškius? Kas neseniai padarė ne vienos kolegijos žyniu Fabijų Persiką, kurio pabučiavimą keikė net begėdžiai, jei ne Verukozai, Alobrogikai ir tie trys šimtai vyrų, iš vienų Fabijų namų stojusių ginti valstybės[30] puolant priešams? 3. Privalome garbinti ne tik šalia esančias, bet ir dingusias iš mūsų akiračio dorybes. Kaip jie teikiančius naudos žygius nuveikė ne vienam amžiui, bet savo geradarystes paliko ir po savęs,

taip ir mes būkime dėkingi ne vieną amžių. Šis išugdė didžius vyrus. Jis vertas geradarystės. Kad ir koks pats būtų, juk jis davė vertus. 4. Šis kilęs iš garsių protėvių. Kad ir koks būtų, jis slepiasi saviškių šešėlyje. Kaip tamsumas apšviečia saulės spindulių atspindys, taip ištižėliai spindi savo protėvių šviesa.

XXXI. 1. Mielas Liberali, šioje vietoje norėčiau pateisinti dievus. Mat paprastai sakome: „Ko siekė apvaizda, padarydama Aridėją karaliumi?" Ar manai karalystę buvus jam duotą? Ne, jo tėvui ir broliui. 2. „Kodėl pasaulio valdovu padarė nepaprastai troškusį žmogaus kraujo Gajų Cezarį? Šis liepdavo jį lieti jo akivaizdoje, tarytum ketindamas atsigerti." Kaip čia išeina? Ar manai, jog tai buvo skirta jam? Ne, jo tėvui Germanikui, seneliui, proseneliui[31] ir kitiems prieš juos gyvenusiems ne mažiau garsiems vyrams, net jei jie buvo privatūs, kitiems prilygstantys žmonės. 2. O ar rinkdamas Mamerką Skaurą konsulu nežinojai, kad jis laižo savo tarnaičių mėnesinių kraują? Ar jis pats tai kada slėpė? Ar norėjo atrodyti skaistus? Pakartosiu tau jo pasakojimą. Atsimenu, jį visi valkiojo ir net jam girdint prašydavo patvirtinti. 4. Gulinčiam Polionui Anujui jis nešvankiai pasisiūlė padaryti tai, ką ir pats norėtų patirti. Pamatęs suraukta Poliono kaktą, tarė: „Ką bloga pasakiau, tekrenta ant manęs ir mano galvos". Jis pats pasakojo taip kalbėjęs. 5. Ir tu tokį atvirą begėdį prileidai prie fascių ir tribunolo? Bet juk tu turi galvoje aną senąjį Skaurą ir esi nepatenkintas, kai jo atžala neturi veiklos dirvos.

XXXII. 1. Matyt, ir dievai panašiai elgiasi. Į vienus atlaidžiau žvelgia dėl tėvų ir senelių, į kitus dėl anūkų,

proanūkių bei toli nusidrieksiančio ainių atžalyno. Jiems žinoma visa kartų pynė, jiems visada kaip ant delno per jų rankas pereisiantys įvykiai. Mums visa išnyra iš paslapties, atrodo netikėta, o jiems – numatyta ir aišku. 2. „Šie tegul bus karaliai, nes jų protėviai nebuvo, nes jie aukščiausia valdžia laikė teisingumą ir susilaikymą, nes ne respubliką sau buvo pasiskyrę, bet save respublikai. Šie karaliaus, nes jų prosenelis kadaise buvo geras vyras, sielą iškėlęs virš likimo valdžios. Piliečių nesantaikos laikais jis pasirinko pralaimėjimą, o ne pergalę, kadangi taip buvo naudinga respublikai. Taip ilgai jam nebuvo įmanoma atsidėkoti. Tai jo garbei šis valdo tautą; ne todėl, kad pats moka ar gali, bet kad kitas jam tai pelnė[32]. 3. Šis bjauraus kūno, šlykštus pažiūrėti ir savo garbingą vietą pavers juokais. Žmonės kaltins mane, išvadins akla ir neapdairia, nežinančia, kur padėti tai, kas turi priklausyti puikiausiems ir iškiliausiems. O aš žinau vienam dovanojanti, kitam grąžinanti seną skolą. 4. Iš kur jie pažins tą be galo vengiantį šlovės žmogų, į pavojus einantį tokiu pat veidu, kokiu kiti grįžta iš pavojaus, niekada savo gerovės neskiriantį nuo valstybės?[33] „Kur jis, – klausi, – arba kas jis?" Iš kur jūs sužinote? Tam aš tikrinu išlaidų ir pajamų sąskaitas, žinau, ką kam esu skolinga. Vieniems metų metus atidedu, kitiems prieš laiką duodu, priklausomai nuo progos ir mano valstybės galimybių." Taigi nedėkingajam kartais duosiu kai ką ne dėl jo paties.

XXXIII. 1. „Kaip čia yra? – sako jis. – O kai nežinai, ar jis nedėkingas, ar dėkingas, ar belaukdamas nepraleisi geradarystės laiko? Laukti prailgsta (juk, kaip sako

Platonas, sunku suvokti žmogaus sielą[34]), o nelaukti – karštakošiška". 2. Atsakysime, kad niekada nelaukiame paties tikriausio dalykų supratimo, nes tiesos ištyrimas yra stati viršūnė, bet einame ten, kur veda tiesos tikimybė. Kiekvienas darbas žengia šiuo keliu: taip sėjame, taip plaukiojame, taip kariaujame, taip žmonas vedame, taip vaikus auginame. Kadangi šių reikalų padarinys neaiškus, jų imamės, tikėdamiesi, kad viskas baigsis gerai. Juk kas žada sėjėjui želmenis, jūrininkui uostą, kariui pergalę, vyrui dorą žmoną, tėvui mylinčius vaikus? Einame ten, kur veda protas, o ne tiesa. 3. Lauk, nedarydamas nieko, išskyrus tai, kas gerai pavyks, ir, nežinodamas nieko, išskyrus surastą tiesą, ir netekęs veiksmo, gyvenimas sustos. Kadangi ne tiesa, o tiesos tikimybė skatina mane vienaip ar kitaip pasielgti, darysiu gera tam, kurį tikėsiuosi būsiant dėkingą.

XXXIV. 1. „Įsiterps, – sako jis, – daug aplinkybių, dėl kurių ir blogasis išropos vietoj gerojo, ir gerasis nepatiks vietoj blogojo. Pasitikime apgaulingais daiktų požymiais." Kas su tuo nesutinka? Bet nerandu jokios kitos priemonės rikiuoti savo mintims. Šiomis pėdomis reikia eiti paskui tiesą, tikresnių neturiu. Stengsiuosi kuo stropiausiai jas vertinti ir negreitai pritarsiu. 2. Panašiai gali atsitikti kare: kokio nors paklydimo vedama mano ranka atsuka ginklą prieš bendražygį, o priešo pasigailiu kaip saviškio. Bet taip atsitiks retai, ir ne dėl mano kaltės. Mano uždavinys – mušti priešą, ginti pilietį. Žinodamas jį nedėkingą esant, gera nedarysiu. O jei prisiuogė, apmovė, ne geradario kaltė; juk jis davė kaip dėkingajam. 3. „O jei pažadėjęs, – sako jis, – suteikti

geradarystę sužinosi jį nedėkingą esant, teiksi ar ne? Jei darysi gera, žinodamas tiesą, nusidėsi, duodamas tam, kam neturi duoti, o jei atsisakysi, vis tiek nusidėsi, neduodamas tam, kam esi pažadėjęs. Šioje vietoje jūsų sąžinė ir tas išdidus pareiškimas, kad išminčius niekada nesigaili poelgio, niekada netaiso atlikto darbo, niekada nekeičia nutarimo, susvyruoja." 4. Išminčius nekeičia nutarimo išliekant visoms tokioms pat aplinkybėms kaip tada, kai apsisprendė. Jo niekada neapima gailėjimasis todėl, kad tuo metu nieko negalima buvo padaryti geriau už padaryta, nieko geriau nutarti už nutarta. Tačiau jis visko imasi, turėdamas galvoje išimtį: „Jei nieko neatsitiks, kas sukliudytų". Todėl sakome, kad viskas jam sekasi, ir nieko netikėta neatsitinka, nes jis širdyje numato, kad gali įsiterpti neleisiančių pasiekti tikslą aplinkybių. 5. Tik neprotingi labai pasitikėdami žada sau laimę. Išminčius apgalvoja abi puses. Jis žino, kiek pasitaiko klaidų, kokie netvirti žmonių reikalai, kiek daug kliūčių atranda nutarimai. Jis dvejodamas eina paskui dviprasmišką ir miglotą įvykių dalią, nutarimų apibrėžtumu mokėdamas už neapibrėžtus rezultatus. Ir čia jį sergsti išimtis. Be jos jis nieko nenumato, nieko nesiima.

XXXV. 1. Geradarystę pažadėjau su sąlyga, kad neatsitiks nieko, dėl ko neturėčiau teikti. Kaip pasielgti, jei tėvynė paprašys atiduoti tai, ką esu prižadėjęs tam žmogui? Jei bus išleistas įstatymas, visiems draudžiąs tai, ką esu pažadėjęs padaryti draugui? Tau pažadėjau į žmonas dukterį. Paskui pasirodei esąs atėjūnas. Neįmanoma tuoktis su svetimšaliu[35]. Toji draudžianti aplinkybė gina mane. 2. Tik tada netesėsiu duotojo žodžio,

tik tada išklausysiu kaltinimą nepastovumu, jei neįvykdysiu žadinio, visoms sąlygoms esant tokioms pat, kai žadėjau. Priešingu atveju, pasikeitimai suteikia laisvę nutarti iš naujo ir atpalaiduoja mane nuo duotojo žodžio. Pažadėjau ginti teisme. Vėliau paaiškėjo, kad šia byla siekiama iškelti ieškinį mano tėvui. Pažadėjau drauge keliauti į svetimą šalį, bet gavau žinią, jog ten pavojinga vykti dėl plėšikų. Turėjau ateiti dalyvauti byloje, bet sulaikė sūnaus liga ar žmonos gimdymas. 3. Kad išsipildytų žadėtojo duotas žodis, visa turi būti taip pat, kaip buvo, kai žadėjau. O ar gali būti didesnis pasikeitimas, jei patiriu tave esant blogą ir nedėkingą vyrą? Nevertam neduosiu to, ką daviau kaip vertam, ir apgautas turėsiu priežastį pykti.

XXXVI. 1. Tačiau atsižvelgsiu ir į reikalo didumą. Man patars pažadėto daikto matas. Mažmožį duosiu ne todėl, kad esi vertas, bet kad pažadėjau. Duosiu ne kaip dovaną, o tam, kad išpirkčiau savo žodžius ir paskui nusukčiau sau ausį. Taip nubausiu karštagalvį žadėtoją: „Štai tau, kad skaudėtų, kad vėliau atsargiau kalbėtum!". Atiduosiu vadinamuosius kalbapinigius. 2. Jei reikalas didesnis, nesileisiu, anot Mecenato, kad būčiau nubaustas šimtu tūkstančių sestercijų. Širdyje palyginsiu ir viena, ir kita: svarbu tesėti pažadą; antra vertus, labai svarbu nedaryti gera nevertam. Kokio dydžio šis reikalas? Jei smulkmena, žiūrėsime pro pirštus, jei bus daug nuostolių ar gėdos, būčiau labiau linkęs vieną kartą atsiprašyti, kad atsisakau, negu visados atsiprašinėti, kad suteikiau. Viskas, sakau, priklauso nuo to, kiek kainuoja mano pažado žodžiai. 3. Ne tik karštagalviškai paža-

dėto neduosiu, bet ir neteisingai duota išsireikalausiu. Tik beprotis ištikimas klaidai.

XXXVII. 1. Makedonų karalius Filipas turėjo narsų karį. Daugelyje žygių patyręs jo naudingumą, tuojau ką nors iš grobio jam už drąsą dovanodavo, dažnu atlygiu kurstydamas paperkamos sielos žmogų. Sudužus laivui, kareivis buvo išmestas į vieno makedono valdas. Tas atbėgo, vos gavęs žinią, atgaivino jį, nugabeno į savo namus, užleido lovą, nusilpusį ir pusgyvį stiprino, trisdešimtį dienų gydė savo lėšomis, pastatė ant kojų, įdėjo kelionpinigių. Anas kalbėjo: „Atsilyginsiu, tik reikia man pamatyti savo valdovą". 2. Papasakojo Filipui apie laivo sudužimą, o apie pagalbą nutylėjo ir paprašė padovanoti vieno žmogaus dvarą. O tas vienas ir buvo svetingasis šeimininkas, priėmęs jį ir išgydęs. Tačiau karaliai, ypač kare, daug dovanoja užsimerkę. „Vieno teisingo žmogaus neužtenka daugybei ginkluotų aistrų, niekas negali tuo pačiu metu būti ir geras vyras, ir geras vadas. Kaip jis pasotins tiek tūkstančių nepasotinamų žmonių? Ką jie turės, jei nesigvieš svetimo?" 3. Taip kalbėjo sau Filipas, liepdamas tam žmogui suteikti prašomą turtą. Išvarytasis sutiko skriaudą ne tyliai, kaip valstietis, besidžiaugiąs, kad dar pats nebuvo padovanotas, bet parašė Filipui trumpą laisvojo žmogaus laišką. Jį gavęs karalius užsiliepsnojo pykčiu ir tučtuojau pavedė Pausanijui atstatyti buvusio šeimininko turtą, o nedorėliui kareiviui, nedėkingajam svečiui, godžiam sudužėliui užrašyti ant kaktos, jog tai nedėkingas žmogus. 4. Iš tiesų vertėjo tas raides ne užrašyti, o išrėžti niekšui, išmetusiam svetingą šeimininką pliką lyg

sudužėlį ant to paties kranto, kur pats neseniai gulėjo. 5. Bet pažiūrėkime, kokio bausmės saiko reikėjo laikytis. Žinoma, reikėjo atimti tai, ką buvo užėmęs smarkiai nusikalsdamas. O ką galėjo paveikti jo bausmė? Dėl jo poelgio niekas nebegalėjo pasigailėti nelaimingųjų iš gailestingumo.

XXXVIII. 1. Ar pažadėjęs Filipas tau duos, net ir neprivalėdamas, net ir nuskriausdamas kitą, net ir nusikalsdamas, net ir vienu poelgiu atimdamas sudužėliui kranto viltį? Suvoktos ir pasmerktos klaidos atsikratymas – ne lengvabūdiškumas. Reikia garbingai prisipažinti: „Galvojau kitaip, apsigavau". Pasipūtęs kvailys laikosi savo šitaip: „Vienąkart pasakiau, ir, kad ir kas ten būtų, nutarta – kaip kirviu nukirsta". Negėda keisti nutarimą, pasikeitus aplinkybėms. 2. Jei Filipas būtų aną palikęs laivui sudužus užgrobtų pakrančių savininku, ar nebūtų atėmęs vandens ir ugnies iš visų nelaimingųjų? „Geriau, – tarė jis, – tu mano karalystėje nešiokis šias visų akims skirtas ant nuožmios kaktos užrašytas raides. Eik, rodyk, koks šventas daiktas yra svečiui padengtas stalas. Leisk visiems perskaityti ant veido užrašytą dekretą, išleistą tam, kad nebūtų pavojinga suteikti pastogę nelaimingajam. Šitaip paskelbtas nuostatas bus veiksmingesnis negu iškaltas varyje."

XXXIX. 1. „Tačiau kodėl – sako jis, – jūsų Zenonas, vienam žmogui pažadėjęs paskolinti penkis šimtus denarijų ir sužinojęs, jog tas nelabai tam tinkamas bei draugų patartas neduoti, vis tiek paskolino todėl, kad buvo pažadėjęs?" 2. Pirma, vienas dalykas – kreditas, kitas – geradarystė. Ir nepatikimai paskolintus pinigus

galima išsireikalauti. Galiu sutartą dieną iškviesti skolininką į teismą, ir, jei jo turtas bus parduotas iš varžytynių, atgausiu savo dalį. O visa geradarystė žlunga akimirksniu. Be to, viena yda yra blogo vyro, kita – blogo šeimos tėvo. Toliau. Zenonas vis tiek nebūtų skolinęs, jei suma būtų buvusi didesnė. Penki šimtai denarijų. Tai pinigai, apie kuriuos paprastai sakoma: „Susirgus pravers". Dėl to nevertėjo atšaukti pažado. 3. Net jei šals, eisiu į puotą, nes esu pažadėjęs, tačiau jei snigs, – ne. Ir nebaigęs valgyti kilsiu iš guolio dėl sužadėtuvių[36], nes esu pažadėjęs, bet jei krės drugys, – ne. Leisiuosi sudaryti sutarties, nes esu pažadėjęs, bet jei liepsi dalyvauti neaiškaus reikalo sandėryje, jei įpareigosi iždo nenaudai, – ne. 4. Esama, sakyčiau, tylios išimties: jei galėsiu, jei privalėsiu, jei šitai bus taip. Padaryk, kad būtų tokia pat padėtis, kuri buvo, kai žadėjau, tada nevykdydamas būsiu lengvabūdis. Jei atsirado kažkas nauja, ko stebiesi, kad pasikeitė nutarimas, pasikeitus žadėtojo sąlygoms? Suteik viską tą patį, ir aš būsiu tas pats. Pažadame stoti į teismą, davę užstatą, tačiau ne visiems keliama byla dėl neatvykimo. Neatvykimas dėl aukštesnės galios pasireiškimo yra pateisinamas.

XL. 1. Manyk, kad toks pat bus atsakymas į klausimą, ar atsilyginti reikia bet kaip ir ar reikia kaip nors atsilyginti už geradarystę. Širdis turi būti dėkinga, tačiau kartais atsidėkoti man neleidžia nesėkmės, kartais sėkmė to, kuriam esu skolingas. 2. Kaip aš, skurdžius, atsilyginsiu karaliui, kaip turtuoliui, ypač kad kai kurie geradarystės sugrąžinimą laiko skriauda ir prie buvusių tuoj prikrauna naujų? Ką daugiau galiu šių asmenų

atžvilgiu, kaip trokšti jiems gero? Neprivalau atsisakyti naujos geradarystės dėl to, kad už ankstesnę dar neatsilyginau. Priimsiu taip mielai, kaip bus duota, suteiksiu savo draugui imlios jo gerumui medžiagos. Kas nenori priimti naujų gerų darbų, tas, matyt, įžeistas ankstesniųjų. 3. Neatsilyginu. Ar tai svarbu? Ne dėl manęs ši gaišatis, jei man trūksta ar progos, ar galimybės. Jis tai suteikė man, aišku, gavęs progą ir galimybę. Ar jis geras vyras, ar blogas? Su geru vyru – gera byla, su blogu – jokios. 4. Nemanau, kad reikia stengtis ūmiai atsidėkoti ir to nenorintiems bei primygtinai versti nepageidaujančius. Neatsidėkoji, nenorinčiam grąžindamas tavo paties noromis gautą dalyką. Nusiuntus dovanėlę, kai kurie tučtuojau kitą nelaiku atsiunčia, parodydami, kad neskolingi. Toks savo ruožtu skubus kitos siuntimas ir dovanos atpirkimas dovana yra geradarystės atmetimas. 5. Kartais ir galėdamas neatsilyginsiu. Kada? Jei pats daugiau prarasiu negu suteiksiu geradariui, jei jis nepajus jokio padaugėjimo, gavęs tai, ką atidavęs aš daug ko neteksiu. Skubąs bet kaip atsilyginti turi ne dėkingo žmogaus, o skolininko širdį. Trumpai tariant, pernelyg besistengiąs atsimokėti nenori būti skolingas, o nenorintis būti skolingas yra nedėkingas.

PENKTA KNYGA

I. 1. Atrodo, jog ankstesnėse knygose, samprotaudamas, kaip teikti geradarystę ir kaip priimti, jau esu išsėmęs numatytą temą. Tokios šios pareigos ribos. Ilgiau ties tuo gaišdamas, jau nevergauju medžiagai, bet da-

rau malonę. Reikia eiti ten, kur ji veda, o ne ten, kur kviečia. Mat priešingu atveju ūmai atsiras to, kas tam tikru malonumu alins sielą, kas labiau atliekama, negu reikalinga. 2. Tačiau, kadangi taip nori, išaiškinę dalyko esmę, toliau naršysime klausimus, tiesą sakant, su tuo susijusius, bet neprisijungusius. Tų dalykų tyrinėtojas pelno iš darbo negauna, tačiau ir tuščiai nedirba. 3. Liberali Ebucijau, tau, iš prigimties puikiam ir linkusiam į geradarystę žmogui; jos pašlovinimo niekuomet negana. Nesu matęs kito tokio palankaus net menkiausių paslaugų vertintojo. Tavo gerumas begalinis: bet kam suteiktą geradarystę laikai suteikta tau. Esi pasirengęs atmokėti už nedėkinguosius, kad tik kas nepradėtų gailėtis daręs gera. 4. Pats taip nelinkęs girtis, taip nori tučtuojau nuimti atsidėkojimo naštą, kad, ką nors suteikęs, trokšti atrodyti ne paskyręs, o sugrąžinęs. Taip davus, tau daugiau grįžta, nes geradarystės beveik persekioja nereikalaujantį atiduoti. Kaip garbė noriau lydi jos vengiančius, taip geradarysčių vaisius mieliau nunoksta tiems geradariams, kurie leidžia būti nedėkingiems. 5. Tu neverti gavusių geradarystę laukti, kad galėtų patys paprašyti, tu neatsisakysi suteikti dar ir pridėti daugiau bei didesnių prie slaptų, patylomis daromų gerų darbų. Puikaus, didžiadvasio vyro tikslas yra tol pakęsti nedėkingąjį, kol jį padarysi dėkingą. Šis išskaičiavimas tavęs neapgaus. Ydos pasiduos dorybėms, jei neskubėsi jų nekęsti.

II. 1. Tau ypač patinka toks iš pažiūros didingas posakis: gėda būti pralenktam geradarystėmis. Ne veltui paprastai klausiama, ar jis teisingas. Čia toli gražu ne

tai, ką tu turi galvoje. Niekada negėda pralaimėti garbingose varžybose, jei nemetei ginklų ir nugalėtas nori nugalėti. 2. Ne visų vienodos jėgos siekiant gero tikslo, vienodos galimybės, vienoda laimė. Juk nuo jos priklauso ir puikiausių sumanymų baigtis. Pagirtinas pats noras pasiekti teisuolio padėtį, net jei mikliau žingsniuodamas kitas jį ir pralenkia. Čia ne palmės šaka pažymi geriausią, kaip akims paganyti skirtose varžybose, nors ir jose atsitiktinumas dažnai iškelia aukštyn prastesnį. 3. Kai kalbama apie dviejų žmonių atliekamą pareigą, ir vieno, ir kito trokštamą kuo geriau įvykdyti, reikia galvoti taip: jei vienas galėjo daugiau ir po ranka turėjo jo nusiteikimą atitinkančios medžiagos, jei jam likimas leido tiek, kiek ryžosi nuveikti, o kitas jam prilygsta noru, tai net ir mažiau atsilyginęs nei yra gavęs, ar visko neatsilyginęs, bet noris atsilyginti ir iš visos širdies to siekiąs, nėra nugalėtas, kaip ir mirštąs nenumetęs ginklų karys, kurį priešui lengviau buvo nužudyti negu priversti bėgti. 4. Geram vyrui negali atsitikti to, ką tu laikai gėda. Jo neįmanoma nugalėti. Jis niekada nenusilenks, niekada neatsisakys kovos. Iki paskutinės gyvenimo dienos stovės pasiruošęs ir toje vietoje mirs, rodydamas daug gavęs ir tiek pat norėjęs atiduoti.

III. 1. Lakedaimoniečiai draudžia pankratiju[1] ar kumštynėmis vertinti saviškių jėgas[2], nes prisipažinimas pralaimėjus rodo žmogų esant silpnesnį. Bėgikas pirmas pasiekė kreidos brūkšnį. Aną jis aplenkė greitumu, o ne dvasia. Tris kartus parblokštas imtynininkas prarado palmės šaką[3], o ne perdavė kitam. Lakedaimoniečiai, laikydami dideliu daiktu, kad jų piliečiai nepatirtų pralai-

mėjimo, uždraudė dalyvauti varžybose, kur nugalėtoju atletą paskelbia ne teisėjas, ne savaiminė baigtis, o pasiduodančiojo ir liepiančio perduoti palmę laimėtojo balsas. 2. Dorybė ir geranoriškumas visiems teikia tai, ką lakedaimoniečiai stengėsi išsaugoti savo piliečiams: kad niekada nebūtų nugalėti. Mat siela lieka nenugalėta ir kam nors iškilus virš jos. Todėl niekas nesako, kad trys šimtai Fabijų buvo nugalėti. Jie buvo nužudyti. Ir pūnų paimtas į nelaisvę Regulas nenugalėtas, ir kiekvienas kitas, nepraradęs dvasios spaudžiant šėlstančio likimo jėgai ir svoriui. 3. Apie geradarystes sakyčiau tą patį: kai kas gavo daugiau, didesnių, dažniau, tačiau nėra nugalėtas. Galbūt pasirodytų, kad vienos geradarystės pralenktos kitų geradaryscių, jei suskaičiuotum duota ir gauta. Bet jei davėją ir gavėją lyginsi, vertindamas jų sielas, nė viena neturės palmės šakos. Mat gali atsitikti, kad abu bus pavadinti lygiais: ir daugelio žaizdų persmeigtas, ir lengvai sužeistas, nors iš pažiūros vienas ir atrodys silpnesnis.

IV. 1. Taigi žmogus negali būti pralenktas geradarystėmis, jei moka būti skolingas, jei nori atsimokėti. Negalėdamas su geradariu susilyginti daiktais, prilygsta siela. Kai tokia jo dvasios būklė, kai jis trokšta tam tikrais ženklais parodyti dėkingą sielą, ar svarbu, kuri pusė priskaičiuoja daugiau dovanėlių? Tu daug gali duoti, aš – tik priimti, su tavimi – likimas, su manimi – geranoriškumas. Tačiau tau prilygstu taip, kaip puikiai apginkluotiems kariams – nuogi ar lengvai ginkluoti. 2. Vadinasi, niekas nepralenkiamas geradarystėmis, nes kiekvienas yra tiek dėkingas, kiek nori. Nes jei būti

pralenktam geradarystėmis – gėda, išeitų, jog nereikia priimti labai galingų vyrų gerų darbų. Jiems juk negalėsi atsilyginti. Turiu galvoje princepsus, karalius, visus likimo užkeltus ten, iš kur gali daug dovanoti, tegaudami atgal mažų ir neprilygstančių duotosioms dovanų. 3. Pasakiau: karalius ir princepsus, tačiau ir jiems galima stropiai pasidarbuoti, jų išskirtinė galybė remiasi mažesniųjų pritarimu ir tarnavimu. Bet esama ir visiškai nieko nenorinčių, jokių žmogiškų troškimų neturinčių žmonių. Jiems pats likimas negali nieko duoti. Sokratas tikrai pralenks mane geradarystėmis, tikrai pralenks Diogenas. Mindydamas karaliaus turtus, jis nuogas žengė per makedonų iždo lobius![4] 4. O! Sau ir kitiems, kieno akių dar nebuvo užtemdžiusi kliudanti tiesą įžvelgti migla, jis visai pagrįstai atrodė iškilęs virš to, po kurio kojomis gulėjo viskas. Jis buvo daug galingesnis, daug turtingesnis, nors tada Aleksandrui priklausė visa, nes buvo daugiau to, ko nenorėjo gauti, negu to, ką anas galėjo duoti.

V. 1. Negėda būti pralenktiems šių vyrų. Juk neprarandu dvasios, kai siunti susigrumti su nesužeidžiamu priešu; ugnis gali degti ir sutikusi liepsnai neįkandamos medžiagos; geležis nepraranda gebėjimo pjaustyti, pabandžiusi rėžti atmušantį smūgius, tvirtą, iš prigimties kietumui besipriešinantį akmenį. Tą patį atsakysiu dėl dėkingo žmogaus: jis gėdingai nepralaimi geradarystėms, kai esti įpareigojamas tų vyrų, kurių arba didinga padėtis, arba ypatinga dorybė užtrenkia vartus atsilyginimui už geradarystę. 2. Tėvai mus beveik pralenkia. Nes juos turime tol, kol laikome nepakeliamais,

kol nesuvokiame jų geradaryscių, o kai amžius įkrečia proto, ir pradeda aiškėti, jog mylėti juos privalome dėl to paties, dėl ko nemylėjome: dėl raginimų, griežtumo, stropaus sergėjimo nuo jaunystės paikyscių, mirtis juos išplėšia iš mūsų. Tik nedaugeliui amžius teleido nusiskinti tikrąjį vaikų teikiamą vaisių, o kiti tejuto tik sūnų naštą. 3. Tačiau negėda būti pralenktam tėvo geradaryscių, kaip ir kieno nors kito čia būti nugalėtam negėda. Vienais dalykais prilygstame kitiems žmonėms, kitais – ne. Prilygstame siela. Vien jos jie reikalauja, vien ją jiems prižadame. Neprilygstame likimu. Jei jis kam nors kliudo atsilyginti, dėl to nereikia rausti kaip pralaimėjusiam. Negėda yra žengti ne koja kojon, užtenka sekti iš paskos. 4. Dažnai pirmiausia būtinai turime siekti gauti naujų geradaryscių, dar neatsilyginę už ankstesniąsias. Siekiame ir nesigėdijame, kad skolinsimės dar už aną negrąžinę, kadangi bus vilkinama tikrai ne dėl mūsų kaltės. Nors mes ir nepaprastai dėkingi, bet įsiterps trukdančių išorinių aplinkybių. Tačiau nei mūsų sielos bus nugalėtos, nei gėdingai pralenktos to, kas nėra mūsų galioje.

VI. 1. Makedonų karalius Aleksandras dažnai girdavosi esąs niekieno nepralenktas gerais darbais. Pernelyg išpuikęs jis iš aukšto žvelgė į makedonus, graikus, karus, persus ir į kariuomenę priimtus kitų tautų karius, negalvodamas, jog tai leido jo karalystei driektis nuo Trakijos kampelio iki nežinomos jūros krantų. Tuo pačiu galėjo girtis Sokratas, tuo pačiu galėjo girtis Aleksandrą pralenkęs Diogenas. O ar nepralenkė tądien, kai jau nebežmoniškai pasipūtęs žmogus išvydo tokį, kam

neįstengė nei nieko duoti, nei iš jo galėjo ką atimti?! 2. Karalius Archelajas prašė Sokratą atvykti pas jį[5]. Pasakojama, jog Sokratas atsakęs nenoriś vykti pas tą, iš kurio gavęs gera, negalėtų atitinkamai atsilyginti. Tačiau, pirma, jis galėjo neimti. Antra, jis pirmas būtų pradėjęs daryti gera: juk būtų atvykęs paprašytas ir suteikęs tai, ko anas Sokratui niekada nebūtų galėjęs sugrąžinti. Ketinęs duoti aukso ir sidabro Archelajas būtų gavęs paniekos auksui ir sidabrui. Ar Sokratas negalėjo atsilyginti Archelajui? 3. Ir ar būtų gavęs tiek, kiek davė, jei būtų pasirodęs valdovui kaip gyvybę ir mirtį išmanantis, ir vieno, ir kito reiškinio tikslus žinantis žmogus? Jei viduryje dienos pasiklydusį karalių būtų prileidęs prie daiktų prigimties? Juk tas jos visiškai nepažino: prasidėjus saulės užtemimui, liepė pagal gedulo ir negandų paprotį uždaryti rūmus ir nukirpti plaukus sūnui[6]. 4. Kiek daug būtų padaręs gera, ištraukdamas iš slėptuvės išsigandusį ir liepęs nurimti, sakydamas: „Tai ne saulė nusilpo, bet du šviesuliai susitiko. Žemesniu keliu bėgdamas mėnulis savo skritulį padėjo po pačia saule ir ją savimi paslėpė. Kartais jis užkloja mažą prabėgomis užkabintą gabalėlį, kartais uždengia daugiau, užmesdamas priešais didesnę savęs dalį, kartais visai neleidžia jos matyti, atsiradęs tiesiai tarp saulės ir žemės. 5. Bet veržliai skriejantys šviesuliai netrukus išsiskirs į skirtingas puses, netrukus diena grįš į žemę. Ši tvarka bus per amžius, galima numatyti tam tikras iš anksto žinomas dienas, kai įsiterpęs mėnulis neleis saulei išlieti visų spindulių. Truputėlį palauk. Štai jau išnyra, štai jau mėnulį tarytum debesį palieka, štai jau ne-

bėra kliūčių jai laisvai šviesti". 6. Ar Sokratas negalėtų tinkamai atsilyginti Archelajui, uždrausdamas jam karaliauti? Iš tiesų nedaug tebūtų jis gavęs iš Sokrato, jei būtų įstengęs Sokratui ką nors duoti. Tad kodėl Sokratas taip pasakė? Jis buvo sąmojingas, vaizdingai kalbantis vyras, viską išjuokdavo, ypač galinguosius. Todėl pasirinko ne paniekinamo ir išdidaus, o šmaikštaus atsisakymo būdą. Pasakė nenoris priimti tokio žmogaus gerų darbų, kuriam negalės tinkamai atsilyginti. Gal bijojo, kad nebūtų verčiamas priimti to, ko nenorėtų, gal bijojo, kad netektų priimti kokio Sokrato neverto daikto. Kas nors pasakys: „Nenorėdamas imti, būtų galėjęs atsisakyti". 7. Bet būtų sukurstęs prieš save išpuikusį, norintį, kad visa, kas jo, būtų labai vertinama, karalių. Jam nesvarbu, ar tu nenori karaliui ko nors duoti, ar iš karaliaus priimti, abu atsisakymus į vieną maišą sukiša. Išdidžiam valdovui baisiau, kai į jį žvelgiama iš aukšto negu kai jo nebijoma. Žinai, ko Sokratas norėjo iš tikrųjų? Nenorėjo eiti į vergiją tas, kieno laisvės laisva valstybė neįstengė pakelti[7].

VII. 1. Manau, pakankamai išnagrinėjome vieną šio dalyko pusę: ar gėda būti pralenktam gerais darbais. Taip klausiantis žino, jog žmonės neįpratę daryti gera sau. Juk aišku, kad negėda būti nugalėtam savęs paties. 2. Vis dėlto kai kurie stoikai nesutaria dėl to, ar gali žmogus daryti gera sau ir ar turi sau atsilyginti. Kad atrodytų, jog reikėtų tokį klausimą kelti, jie padarė štai ką. Paprastai sakome: „Dėkoju sau" arba „Niekuo negaliu skųstis, tik pačiu savimi", ar „Pats save nubausiu", ar „Neapkenčiu savęs" ir daug panašių žodžių.

Kiekvienas tokiu atveju apie save kalba tartum apie kitą. 3. „Jei galiu, – sako jis, – sau pakenkti, kodėl negaliu daryti sau gera? Be to, jei tai, ką kitam teikiu, vadinasi geradarystėmis, kodėl nėra geradarystė tai, ką teikiu sau? Kodėl, gavęs iš kito, lieku skolingas, o davęs sau, – ne? Kodėl leista būti sau nedėkingam, ar tai mažesnė gėda, negu būti šykščiam, rūsčiam ir žiauriam, abejingam sau?" 4. Prekiautojas svetimu kūnu liežuviais plakamas taip pat, kaip ir prekiautojas savu. Smerkiamas pataikūnas, saldžiai pritariantis kiekvienam svetimam žodžiui, pasirengęs meluoti palaižūnas. Ne mažiau priekaištaujama savimi besigrožinčiam ir besididžiuojančiam, sakyčiau, sau meilikaujančiam žmogui. Nekenčiame ydų ne tik tada, kai jos nusideda išorėje, bet ir tada, kai atsisuka į vidų. 5. Kuo labiausiai žavėsiesi: ar ne sau įsakinėjančiu, save valdančiu vyru? Lengviau viešpatauti nepakenčiančioms svetimų galios barbarų tautoms negu pažaboti ir sau pajungti savo sielą. Pasakojama, jog Platonas dėkojo Sokratui už tai, ką buvo iš jo išmokęs. Kodėl Sokratas negalėjo dėkoti sau už tai, ko išmokė save? Markas Katonas sako taip: „Ko tau trūksta, skolinkis iš savęs". Kodėl negalėčiau sau įteikti dovaną, jei galiu iš savęs pasiskolinti? 6. Esama aibės atvejų, kai nuolatos dalijamės į du žmones. Paprastai sakome: „Palauk, pasitarsiu su savimi", arba: „Nusuksiu sau ausį". Jei tiesa, kad žmogus gali ant savęs pykti, gali ir dėkoti sau. Kaip save keikia, gali ir girti, kaip daro sau nuostolių, taip gali teikti naudos. Skriauda ir geradarystė yra priešybės. Jei apie pirmąją sakome: „Nusiskriaudžiau save", galėtume sakyti ir: „Padariau sau gera".

VIII. 1. Natūralu pirmiausia jaustis skolingam, paskui – siekti atsilyginti. Skolininko nebūna be kreditoriaus, kaip žmonos be vyro, tėvo be sūnaus. Kad kas nors gautų, kas nors turi duoti. Duoti ir gauti – tai ne perdėti iš kairės į dešinę. 2. Kaip, judindamas ir perkeldamas savo kūną iš vienos vietos į kitą niekas savęs neneša, kaip apie jokį, net ir pasakiusį už save kalbą žmogų nesakoma, kad jis dalyvavo kaip pagalbininkas, kaip niekas nestato savo, kaip globėjo statulos[8], kaip rūpestingai prisižiūrėjęs ligonis pasveikęs nereikalauja sau užsimokėti, taip ir visur kitur padaręs ką sau naudinga neprivalės sau atsilyginti, nes neturės kam. 3. Tarkime, sutinku, kad kas nors teikia sau geradarystę. Bet juk teikdamas ir susigrąžina. Tarkim, sutinku, kad kas nors gauna iš savęs geradarystę. Bet juk imdamas ir teikia. Kaip sakoma, atsiteisiama namuose, ir, tarytum žaidžiant, kinta tik vardas, nes davėjas yra ne kitas asmuo negu gavėjas, o vienas ir tas pats[9]. Žodžiai „būti skolingam" vartojami tik kalbant apie du žmones. Kaip jie sutilps viename? Kaip įsipareigodamas grąžinti žmogus gali save nuo to atleisti? 4. Kaip ratas ir rutulys neturi nei apačios, nei viršaus, nei pabaigos, nei pradžios, kadangi judant tvarka kinta, ir tai, kas sekė iš paskos, žengia priekyje, o kas leidosi, kyla, ir visa, kas kur ėjo, grįžta į tą patį, tas pat darosi ir su žmogumi: nors ir paversi jį daugeliu, bus vienas. Šis susitrenkė. Neturi su kuo bylinėtis dėl skriaudos. Šis susirišo ir užsirakino. Jis nebus sulaikytas kaip panaudojęs prievartą. Šis suteikė sau geradarystę. Tučtuojau davėjui atsilygino. 5. Sakoma, kad daiktų gimtis nieko nepraranda, nes visa, kas iš jos išplėšiama, į ją grįžta, ir niekas negali pražūti, nes neturi kur nukristi, o vėl atsirita ten,

iš kur iškeliavo[10]. „Ką bendra, – sako jis, – turi šis pavyzdys su iškeltu klausimu?" Pasakysiu. 6. Įsivaizduok save nedėkingą. Geradarystė nenueina niekais, ji – pas davėją. Įsivaizduok, jog nenori, kad būtų atsilyginta. Bet juk atsilyginimas tave pasiekė, dar nieko neįteikus. Negali nieko prarasti, nes atimtas daiktas vis tiek tau priskiriamas. Ratas sukasi tavyje: gaudamas teiki, teikdamas gauni.

IX. 1. „Reikia, – sako jis, – daryti sau gera. Vadinasi, reikia ir atsidėkoti". Pirmas teiginys klaidingas. Nuo jo priklauso išvada. Juk niekas neteikia sau geradarystės, o tik paklūsta prigimčiai. Ji nuteikia mylėti save, todėl žmogus labai rūpestingai vengia viso, kas kenkia, ir siekia to, kas naudinga[11]. 2. Ne dosnus yra sau dovanojantis, ne maloningas sau atleidžiantis, ne geraširdis besisielojąs dėl savo nelaimių vyras. Pasitarnavimas kitiems yra dosnumas, atlaidumas, geraširdiškumas, o sau – prigimties poreikis. Geradarystė – savanoriškas dalykas, o teikimas naudos sau – būtinas. Didesnis geradarys tas, kuris yra daugiau padaręs gera. Kas kada buvo giriamas už pagalbą sau pačiam? Už išsiveržimą iš plėšikų nagų? Niekas neteikia sau geradarystės, kaip ir svečiu savęs nelaiko, niekas sau nedovanoja, kaip ir neskolina. 3. Jei kiekvienas teikia sau geradarystę, teikia visada, teikia be perstojo, negali savo geradaryscių suskaičiuoti. Kada jis atsidėkoja, jei atsidėkodamas tuo pačiu ir geradarystę teikia? Kaip galėtum atskirti, ar jis sau suteikė geradarystę, ar atsilygino, kai viskas vyksta tame pačiame žmoguje? Išsilaisvinau iš pavojaus. Padariau sau gera. O kitą kartą, išsilaisvindamas iš pavo-

jaus, ar darau gera, ar atsilyginu? 4. Toliau. Net sutikdamas su pirmuoju teiginiu, kad mes teikiame sau geradaryscių, nesutiksiu su išvada. Net jei darome sau gera, nesame skolingi sau. Kodėl? Todėl, kad akimirksniu atgauname. Man reikia gauti geradarystę, paskui jaustis skolingam, paskui atsilyginti. Čia nėra vietos būti skolingam, nes nedelsiant atgauname. Duodame tik kitam, esame skolingi tik kitam, atsilyginame tik kitam. Negali vykti viename dviejų reikalaujantis dalykas.

X. Geradarystė yra tam tikros naudos teikimas. Žodis „teikimas" rodo į kitus. Ar neatrodys beprotis žmogus, sakąs ką nors sau pardavęs? Nes pardavimas yra perdavimas, ir savo daikto, ir teisės į jį perkėlimas kitam. O kaip parduoti, taip ir ką nors duoti reiškia atimti iš savęs ir tai, ką turėjai, perkelti pas kitą. Kadangi taip yra, išeina, kad niekas neteikia sau geradarystės todėl, kad niekas nieko sau neteikia. Priešingu atveju dvi priešybės sutampa, nes ir duoti, ir gauti pasidaro tas pat. 2. Bet juk didelis yra skirtumas tarp davimo ir gavimo. Argi ne? Šių žodžių reikšmės priešingos. O jei kas teikia geradarystę sau, tarp davimo ir gavimo skirtumo nebelieka. Ką tik kalbėjau, jog kai kurie žodžiai tiesiasi į kitus ir yra taip sudaryti, kad reiškia atskyrimą nuo mūsų. Esu kito brolis, juk niekas nėra pats savęs brolis, prilygstu, bet kam nors kitam, juk kas prilygsta sau? Lyginimo neįmanoma suvokti be antrojo dėmens, sujungimo nebūna be antrojo dėmens, taip pat ir davimo nebūna, ir geradarystės nebūna. 3. Tai aišku iš paties žodžio, kuriame glūdi sąvoka „gera daryti". Niekas sau nedaro gera, kaip nesti sau palankus, kaip nėra

savęs šalininkas. Galima apie tai kalbėti ilgiau, pateikiant daugiau pavyzdžių. 4. Kodėl gi ne? Geradarystė priskirtina prie tų dalykų, kurie reikalauja antrojo asmens. Nors kai kas yra garbinga, nepaprastai gražu, labai dora, bet įmanoma tik esant antram. Ištikimybė šlovinama, garbinama kaip viena didžiausių žmonių giminės gėrybių. O apie ką kalbama kaip apie pasirodžiusį ištikimą sau?

XI. 1. Pereinu prie paskutinės dalies. Atsilyginančiam tenka daryti kai kurių išlaidų, kaip ir grąžinančiam piniginę skolą, o atsilyginantis sau nieko neišleidžia, kaip ir nieko neįgyja, gaudamas savo geradarystę. Geradarystė ir atsilyginimas turi eiti iš vienos pusės į kitą, viename žmoguje tokia kaita nevyksta. Atsilyginantis teikia naudos tam, iš kurio ką nors įgijo. Kam naudingas sau atsilyginantis? Sau. Kas gali įsivaizduoti kitaip, kaip atsilyginimą vienoje vietoje, o geradarystę kitoje? Kas sau atsilygina, sau teikia naudos. Koks nedėkingasis to kada nenorėjo? Ir kas nebuvo nedėkingas, taip darydamas? 2. „Jei privalome, – sako jis, – sau dėkoti, privalome ir sau atsilyginti." Juk sakome: „Dėkoju sau, kad nevedžiau tos moters", arba: „kad su tuo žmogumi nesudariau ūkinės bendrijos". Šitaip sakydami, save pagiriame, ir, norėdami savo poelgį paliaupsinti, vartojame padėkos žodžius. 3. Geradarystė yra tai, kas davus gali būti ir neatlyginta. Sau teikiąs geradarystę negali neatsiimti to, ką davė. Vadinasi, tai nėra geradarystė. Geradarystė vienu laiku gaunama, kitu – atlyginama. 4. Geradarystėje giriama ir gerbiama tai, kad, norėdamas kitam suteikti naudos, žmogus pamiršta savąją, kad ki-

tam duoda, nutraukdamas nuo savęs. Teikiant geradarystę sau, to nebūna. 5. Geradarystės teikimas reiškia ryšį: ji kažką patraukia, kažką įpareigoja. Davimas sau ryšio nereiškia. Jis nieko nepatraukia, nieko neįpareigoja, niekam nesuteikia vilties, neverčia sakyti: „Šį žmogų reikia gerbti. Jis anam padarė gera, padarys ir man". 6. Geradarystė yra tai, ką kas nors daro ne dėl savęs, bet dėl to, kam daro. Sau darantis gera daro dėl savęs. Vadinasi, tai nėra geradarystė.

XII. 1. Dabar tau atrodau melavęs, kalbėdamas pradžioje. Sakai, jog gerokai varžtus atleidau, ir visas darbas eina šuniui ant uodegos. Palauk, dar pavadinsi tuos teiginius teisingais, kai nuvesiu į tokius užkaborius, iš kurių išsiveržęs nieko daugiau nebūsi pasiekęs, išskyrus tai, kad išsipainiojai iš kebelio, į kurį buvo galima ir nepatekti. 2. Iš tiesų, kas čia gero iš uolaus mazgų atraišiojimo? Juk pats esi užmezgęs juos tam, kad paskui atraišiotum[12]. Bet kaip dėl pramogos ir juoko jie kartais taip supainiojami, kad nepatyrusiam sunku atrišti, o sunarpliojusiam paklūsta be jokio vargo, nes jis žino visus susikabinimus ir stabdžius, ir visa tai vis tiek teikia tam tikro malonumo (mat bando proto miklumą bei skatina dėmesį), taip ir šie, atrodantys gudrūs, klastingi samprotavimai pašalina nerūpestingumą ir nerangumą tų žmonių, kuriems reikia tai lyginti klaidžiojimų lauką, tai pastatyti neaiškias gruoblėtas užtvaras, kad per jas iššliaužę atidžiai pėdintų tolyn.

3. Sakoma, jog niekas nėra nedėkingas. Tai išsamprotaujama taip. „Geradarystė yra tai, kas teikia naudos. Kaip jūs, stoikai, sakote, blogam žmogui niekas

negali teikti naudos. Vadinasi, blogasis negauna geradarystės*** ir nesti nedėkingas. Be to, geradarystė yra garbingas ir girtinas dalykas. Blogasis neturi vietos garbingam ar girtinam dalykui. Vadinasi, geradarystei taip pat. Jei jis negali priimti geradarystės, neturi ir atsilyginti už ją. Todėl jis netampa nedėkingas. 4. Be to, kaip jūs sakote, geras vyras viską daro teisingai. Jei viską daro teisingai, negali būti nedėkingas. Blogam vyrui niekas negali suteikti geradarystės. Geras atsilygina už geradarystę, blogas negauna. Kadangi taip yra, išeina, kad nei blogasis nebūna nedėkingas, nei gerasis. Taigi pasaulyje nėra nedėkingo žmogaus, ir tuščia apie tai kalbėti." 5. Vienintelis mūsų gėris yra garbingumas. Jis negali patekti blogajam. Mat jei į jį įžengs dorybė, jis nustos buvęs blogas. Kol jis blogas, niekas negali jam suteikti geradarystės, nes blogis ir gėris – priešingi, į vienovę nesueinantys dalykai. Niekas neduoda jam naudos todėl, kad visa, kas jį pasiekia, sugenda dėl netinkamo naudojimo. 6. Kaip ligos sužalotas tulžį kaupiantis skrandis bet kokį gautą maistą pakeičia ir peną paverčia skausmo kaltininku, taip nevykusi siela, ką tik jai patikėtum, visa padaro savo našta, pražūtimi ir nelaimės priežastimi. Laimingiausi bei turtingiausi yra veikliausi ir, prastai išlaikydami pusiausvyrą, svyruoja tuo labiau, kuo daugiau medžiagos randa pasireikšti. 7. Taigi joks naudingas daiktas negali pasiekti blogųjų, tik toks, kuris kenkia. Kad ir kas jiems patektų, jie visa pakeičia savo prigimtimi, ir geresniam vyrui puikūs bei naudingi dalykai jiems yra pražūtingi. Jie negali teikti geradarystės todėl, kad niekas negali teikti to, ko neturi. Toks žmogus neturi noro daryti gera.

XIII. 1. Bet nors ir tokia padėtis, blogasis gali kai ką gauti. Tai panašūs į geradarystes dalykai. Už juos neatsilyginęs, bus nedėkingas. Yra sielos gėrybių, yra kūno, yra likimo. Sielos gėrybės nuo kvailio ir nedorėlio traukiasi tolyn. Jie prileidžiami prie tų, kurių ir gauti gali, ir atsilyginti privalo, o jei kas neatsilygina, lieka nedėkingas. Tai ne tik mūsų nuostata. Toli užbrėžę plačias žmogiškos laimės ribas peripatetikai sako, jog mažosios geradarystės bloguosius pasiekia. Už jas neatsilyginęs žmogus yra nedėkingas. 2. Taigi mums nepatinka nedarančios geresnės sielos geradarystės, tačiau neneigiame, kad jos pravarčios ir siektinos. Jas ir blogasis gali teikti geram vyrui, ir gauti iš gerojo. Tai pinigai, drabužiai, garbingos tarnybos, gyvybė. Neatsilygindamas už jas, pelno nedėkingojo vardą. 3. „O kodėl tu vadini nedėkingu negrąžinusį to, ko tu nelaikai geradaryste?" Kai kurie iš tikro besiskirią dalykai dėl panašumo vadinami tuo pačiu žodžiu. Taip pikside[13] vadiname ir sidabrinį, ir auksinį indus. Taip neraštingu apšaukiame ne apskritai netašytą, bet aukštesnių mokslų nepasiekusį žmogų. Taip, išvydęs prastai apsirengusį skarmalių, kas nors pasakys matęs jį nuogą. Minėti dalykai nėra geradarystės, tačiau turi jų išvaizdą. 4. „Kaip jie yra tarytum geradarystės, taip ir anas bus tarytum nedėkingas, o ne iš tiesų nedėkingas." Tai netiesa, nes ir davėjas, ir gavėjas juos vadina geradarystėmis. Tikrosios geradarystės atvaizdą apgavęs žmogus bus nedėkingas, kaip kad nuodytoju laikomas migdomųjų, kuriuos manė esant nuodus, primaišęs asmuo.

XIV. 1. Kleantas veikia karščiau. „Nors gautas dalykas, – sako jis, – nėra geradarystė, tačiau gavęs jį ir

neatsilyginęs yra nedėkingas." 2. Ir dar nesusitepęs rankų plėšikas yra plėšikas, nes apsiginklavo žmonėms užmušinėti ir yra nusiteikęs plėšti bei žudyti. Niekšiškumas ne atsiranda jo darbuose, o tik pasireiškia ir atsiskleidžia. Šventvagiai baudžiami, nors nė vienas neprisilietė prie dievų. 3. „Kaip gali būti, – sako jis, – žmogus nedėkingas blogajam, jei blogasis negali daryti gera?" Jis nedėkingas todėl, kad gautas dalykas nebuvo geradarystė, bet taip buvo vadinamas. Kas gaus iš jo ką nors iš neišmanėlių turimų dalykų, kurių ir blogieji turi apsčiai, pats panašiai turės atsilyginti ir, kad ir kokie jie būtų, gauta kaip gera privalės grąžinti kaip gera. 4. Skolininku vadinamas ir skolingas auksinių monetų, ir valstybės nustatyta forma išspaustų odos gabalėlių. Lakedaimoniečiai savo krašte juos vartojo vietoj pinigų. Kaip skolinaisi, taip ir atsiteisk. 5. Kas yra geradarystės, ar į šią purviną ir žemą medžiagą turi būti nusviesta garsaus vardo didybė, – kas jums darbo. Tiesos ieško kiti. Jūs nukreipkite sielą į tiesos regimybę ir, mokydamiesi garbingumo, kad ir kas gautų garbingumo vardą, visa garbinkite.

XV. 1. „Kaip, pasak jūsų, – sako jis, – niekas nebūna nedėkingas, taip, antra vertus, visi yra nedėkingi." Sakome, jog visi yra kvaili ir blogi. Žmogus, turintis vieną ydą, turi visas. Visi yra kvaili ir blogi; vadinasi, visi yra nedėkingi. 2. Kaip čia išeina? Argi nėra? Ar neplaukia iš visų pusių priekaištai žmonių giminei? Ar visi nedejuoja, kad geri darbai pražūva ir retas neatsilygina blogiu jam smarkiai pasitarnavusiems? Nėra pagrindo šį murmėjimą laikyti tik mūsų, vadinančių blogy-

be ir yda visa, kas netelpa į teisingumo taisyklę, dūsavimais. 3. Štai šaukia man nepažįstamas žmogus, ne filosofų namiškis. Tautas ir gentis smerkiantis balsas sklinda iš minios vidurio:

> Šeimininkui pavojus iš svečio,
> Uošviui – iš žento šalies, suretėja meilė tarp brolių,
> Vyras galvoja, kaip žmoną užmušt, o toji – kaip vyrą[14].

4. Tai dar baisiau: geri darbai virto nusikaltimais, negailima net tų kraujo, už kuriuos reikėtų lieti. Geradarystes palydime kardu ir nuodais. Galybė ir garbė kelti ranką net prieš tėvynę ir savo fasciais ją prislėgti. Niekingu ir žemu laiko save neiškilęs virš valstybės žmogus. Iš valstybės paimta kariuomenė nukreipiama prieš ją pačią. Karvedys kalba taip: 5. „Kovokite prieš žmonas, kovokite prieš vaikus! Ginklais suterškite aukurus, židinius, penatus!" Be senato įsakymo jūs negalėdavote įžengti į miestą net triumfui[15], nugalėtoją kariuomenę parvedusiems vadams senato posėdis pareikšdavo pagarbą už miesto sienų. Dabar, nužudę piliečius, paplūdę giminaičių krauju, įžygiuojate pakėlę vėliavas. 6. Tegu laisvė netenka žado žibant karo ženklams, ir genčių nugalėtoja bei tramdytoja romėnų tauta, toli nustūmusi išorinio karo pavojų, panaikinusi baimę, tešiurpsta iš siaubo šiapus sienų apsupta legionų erelių[16].

XVI. 1. Nedėkingas yra Koriolanas, per vėlai, jau gailėdamasis nusikaltimo, suvokęs pareigą. Jis sudėjo ginklus, bet sudėjo, jau pradėjęs žudyti tėvynę. Nedėkingas Katilina. Jam atrodė per maža užgrobti tėvynę jos nesugriovus, nepasiuntus prieš ją alobrogų[17] kohortų, nepasikvietus iš už Alpių priešų, pasiruošusių pasotinti

seną įgimtą neapykantą ir vertusių romėnų vadus įteikti seniai galų kapams privalomas aukas[18]. 2. Nedėkingas Gajus Marijus, eilinio batais atžygiavęs į konsulatą. Jei nebūtų romėnų žudęs kaip kimbrų, jei ne tik nebūtų davęs ženklo daigoti ir galabyti piliečius, bet ir pats nebūtų buvęs tas ženklas, būtų galvojęs, kad mažai pakitusi ar į ankstesnę būklę sugrįžusi jo padėtis. 3.* Nedėkingas Liucijus Sula, gydęs tėvynę kartesniais vaistais, negu pavojingai ligai reikėjo. Atbridęs per žmonių kraują nuo Prenesto tvirtovės iki Kalvos vartų, pradėjo mieste kitokius mūšius, kitokias žudynes: du legionus po pergalės – tai ypač nuožmu! – po duotos priesaikos – tai siaubinga piktadarystė!– išgalabijo, sugrūdęs į kampą, ir išgalvojo proskripciją. Dievai gerieji! Romėnų piliečio žudikas tada gaudavo neliečiamybę, pinigų, vos ne piliečio vainiką![19] 4. Nedėkingas Gnėjus Pompėjus. Už tris konsulatus, už tris triumfus, už daugybę dažniausiai pirma laiko gautų garbingų tarnybų valstybei atsilygino, įtraukdamas į jos valdymą kitus. Neapykantą dėl savo galybės tikėjosi sumažinti, padarydamas, kad daugeliui būtų leista tai, kas nebuvo leista niekam. Trokšdamas ypatingų įgaliojimų, savo nuožiūra skirstydamas provincijas, su trečiuoju taip dalydamasis valdžią, kad dvi jos dalys priklausytų jo namams[20], romėnų tautą atvedė ten, kur ji galėjo išsigelbėti tik vergaudama[21]. 5. Nedėkingas ir Pompėjaus priešas bei nugalėtojas[22]. Iš Galijos ir Germanijos jis atginė karą į miestą. Tas prastuomenės draugas, tas jos numylėtinis išdėstė stovyklą Flaminijaus cirke, arčiau negu Porsina[23]. Jis pažabojo nugalėtojo teisę ir žiaurumą, įvykdė, ką mėgo kartoti: nežudė nieko, išskyrus ginkluotus. Tačiau kaip

čia išeina? Kiti kariavo kraugeriškiau, bet pasisotinę kada nors liaudavosi; šis mikliai įsikišo kardą į makštis ir jau niekada nebenusijuosė. 6. Nedėkingas savo diktatoriui[24] buvo Antonijus, paskelbęs jį buvus užmuštą teisėtai, jo žudikus išsiuntęs valdyti provincijų ir proskripcijos, antpuolių, karų nualintą tėvynę po daugybės nelaimių atidavęs net ne romėnų karaliams, kad, sugrąžinusi achajams, rodiečiams ir daugeliui garsių miestų buvusias teises ir laisvę bei nepriklausomybę, ji pati mokėtų duoklę eunuchams[25].

XVII. 1. Dienos neužteks išvardyti nedėkingiesiems, troškusiems net tėvynės pražūties. Lygiai taip pat be galo ilgai truktų, jei norėčiau apžvelgti atvejus, kai pati valstybė buvo nedėkinga geriausiems ir labiausiai atsidavusiems vyrams, ne rečiau nusidėdama jiems, negu jai buvo nusidėta. 2. Ji išsiuntė į tremtį Kamilą, ištrėmė Scipioną. Po Katilinos sąmokslo buvo išguitas Ciceronas, sugriauti jo penatai, išplėšti turtai, padaryta visa, ką būtų padaręs tapęs nugalėtoju Katilina. Rutilijus už savo nekaltumą užmokėjo Azijoje, Katonui romėnų tauta nedavė pretūros, o prie konsulato net iš tolo nepriprileido. 3. Visi esame nedėkingi. Tegul kiekvienas paklausia savęs, pasirodys, jog jis skundžiasi kokiu nors nedėkinguoju. O juk negali būti, kad visi skųstųsi, jei nereikėtų skųstis visais. Vadinasi, visi yra nedėkingi. Ir godūs visi, ir pikti visi, ir bailūs visi, o labiausiai tie, kurie atrodo drąsūs. Pridurk: ir garbėtroškos visi, ir nedori. Bet nereikia ant visų pykti, atleisk jiems, visi paikioja. 4. Nenoriu apgaudinėti tavęs, sakydamas: „Žiūrėk, kokia nedėkinga jaunuomenė. Kur tas nekaltas

sūnus, netrokštąs tėvo paskutinės dienos, kur tas saikingasis, jos nelaukiąs, kur tas dorasis, apie ją negalvojąs? Kelintas taip bijo nuostabios žmonos mirties, kad net nepamąsto apie ją? Koks, klausiu, apgintas bylininkas laiko atmintyje tokią didelę geradarystę, pradingus jai iš akių?" 5. Tai visiems aišku: juk kas miršta nesiskųsdamas? Kas paskutinę dieną išdrįsta pasakyti:

Nugyvenau ir likimo duotąjį laiką praleidau?[26]

Kas išeina neprieštaraudamas, kas nevaitodamas? Nedėkingojo savybė yra nepasitenkinimas praeitimi. Dienų visada bus mažai, jei jas skaičiuosi. 6. Galvok, kad ne laikas yra aukščiausiasis gėris. Kad ir kiek jo būtų, būk patenkintas. Atidėta mirties diena tau laimės nepridės, nes dėl tos gaišaties gyvenimas nepasidaro laimingesnis, tik ilgesnis. 7. Daug verčiau dėkingam už patirtus malonumus ne kitų metus skaičiuoti, bet savuosius palankiai vertinti ir laikyti pelnu. „Dievas nutarė, jog aš tiek vertas, to ir gana. Galėjo daugiau, tačiau ir tai juk geradarystė." Būkime dėkingi dievams, dėkingi žmonėms, dėkingi ką nors suteikusiems mums, dėkingi suteikusiems mūsų artimiesiems.

XVIII. 1. „Be galo, – sako jis, – mane įpareigoji, pridurdamas „mūsų artimiesiems". Užbrėžk kokią nors ribą. Darąs gera sūnui, kaip sakai, ir tėvui daro. Pirmiausia atsakyk į tai. Paskui norėčiau, kad būtų apibrėžta: jei daroma gera tėvui, ar ir broliui? Ar ir dėdei? Ar ir seneliui? Ar ir žmonai, ir žentui? Pasakyk, kur turėčiau sustoti, iki kol eiti paskui šią virtinę?"

Įdirbdamas tavo lauką, darysiu tau gera. Užgesindamas degantį tavo namą ar išgelbėdamas nuo sugriu-

vimo, darysiu gera. Išgydydamas tavo tarną, pasitarnausiu. O jei išgelbėsiu tavo sūnų, ar nepadarysiu ir tau gera?

XIX. 1. „Pateiki nevienodus pavyzdžius. Kas įdirba mano lauką, daro gera ne laukui, o man; kas paspiria mano namą, kad negriūtų, pasitarnauja man, juk namas negali jausti; aš – skolininkas, nes daugiau jokio nėra. Įdirbantis mano lauką trokšta pasitarnauti ne laukui, o man. Tą patį pasakysiu dėl tarno. Tai mano vergo dalykas, jis man išgelbstimas, aš už jį lieku skolingas. Sūnus gali pats tvarkyti geradarystę. Taigi jis priima, o aš džiaugiuosi, esu jos užkliudomas, bet neįpareigojamas." 2. Tačiau norėčiau, kad, nemanydamas, jog esi skolingas, atsakytum taip: gera sūnaus sveikata, laimė, tėvonija susijusi su tėvu. Jis jausis laimingesnis, turėdamas sveiką ir gyvą sūnų, nelaimingesnis – jo netekęs. Tad kaip čia išeina? Ar mano padarytas laimingesnis, išvaduotas nuo gresiančios nelaimės žmogus nepatiria geradarystės? 3. „Ne, – sako jis, – juk kai kas iš kitiems skirtų dalykų atiteka ir ligi mūsų. Tačiau jų reikalauti dera tik iš to, kam duota. Pavyzdžiui, pinigus grąžinti prašoma to, kam paskolinta, nors tam tikru būdu jų teko ir man. Nėra geradarystės, kurios nauda nepaliestų artimųjų, o kartais net ir tolimesnių giminių. 4. Neklausiame, kur pereis geradarystė iš to, kam duota, bet pas ką patenka pirmiausia. Iš paties atsakovo bei kaltininko reikalaujama grąžinti." Kaip čia išeina? Prašom, argi nesakai: „Padovanojai man sūnų. Jei būtų žuvęs, ir aš nebūčiau gyvenęs?" Ar nesi skolingas už darbą, sugrąžinusį tau tą, kurio gyvybę vertini labiau už savo? Kai

išgelbėjau sūnų, juk puolei ant kelių ir dievams meldeisi, tarsi būtum pats išgelbėtas. Iš tavo lūpų plaukė tokie žodžiai: 5. „Nesvarbu, katrą išgelbėjai. Du išgelbėjai. Mane net labiau." Kodėl taip kalbi, jei tai ne geradarystė? „Todėl, kad jei mano sūnus pasiskolins pinigų, aš užmokėsiu kreditoriui, tačiau nesijausiu jam skolingas. Todėl, kad jei mano sūnus bus sučiuptas svetimaujant, raudonuosiu iš gėdos, bet nebūsiu laikomas svetimoteriu. 6. Sakausi esąs tau įsipareigojęs už sūnų ne todėl, kad tikrai esu, bet kad noriu pas tave ateiti kaip savanoris skolininkas. Jam esant sveikam gyvam, man tenka ir milžiniško džiaugsmo, ir milžiniškos naudos, ir išvengiu sunkios bevaikystės žaizdos. Dabar neklausiame, ar man suteikei naudos, bet ar padarei gera. Juk naudos teikia ir gyvulys, ir akmuo, ir žolė, tačiau jie nedaro gera, nes tą daro tik norintis padaryti gera. 7. Tu nori daryti gera ne tėvui, o sūnui, tėvo kartais net nepažįsti. Taigi, sakydamas: „Ar nepadariau gera tėvui, išgelbėdamas sūnų?", turėk galvoje ir priešingą klausimą: „Ar padariau gera tėvui, kurio nepažinojau, apie kurį net nepagalvojau?" O jei (taip kartais esti) tėvo nekenti, o sūnų išgelbsti? Ar laikysi padaręs gera tam, kuris geradarystės metu buvo didžiausias tavo priešas?"

8. Atidėjęs į šoną pokalbių ginčus, atsakysiu kaip teisės žinovas. Reikia žiūrėti davėjo nusistatymo. Padarė gera tam, kam norėjo. Jei tėvo garbei padarė, tėvas gavo gera, jei sūnaus naudai, tėvas neįpareigojamas dėl sūnui suteiktos geradarystės, net jei ja mėgaujasi. Tačiau jei pasitaikys proga, norės ir pats šį tą suteikti ne kaip būtinai privaląs atlyginti asmuo, bet kaip atsidėkojimo vyksmo pradininkas. Iš tėvo nedera reikalauti

atsilyginimo. Ką nors maloningai dėl to padaręs, jis laikomas teisingu, o ne atsilyginusiu. 9. Mat čia pasaka be galo: jei tėvui darau gera, vadinasi, ir motinai, ir seneliui, ir avynui, ir vaikams, ir giminaičiams, ir draugams, ir vergams, ir tėvynei. Tad kurgi geradarystė sustoja? Atsiranda neišpainiojamas soritas[27]. Jam sunku užbrėžti ribą, nes pamažu atrėplioja ir nesiliauja šliaužę vis nauji dėmenys.

XX. 1. Paprastai skundžiamasi: „Du broliai nesutaria. Vieną išgelbėdamas, gal darau gera ir tam, kuris nirš, kad nežuvo nekenčiamas brolis". Be abejo, geradarystė yra ir pagalba to nenorinčiam, kaip ir nenoromis padėjęs žmogus nelaikomas padariusiu gera. 2. „Vadini geradaryste, – sako jis, – tai, dėl ko puolamas, dėl ko kankinasi?" Daugelio geradarysčių veidas nusiminęs ir rūstus, pavyzdžiui, pjaustymas, deginimas, kad pagydytum, ir supančiojimas. Nereikia žiūrėti, ar kas liūdi, gavęs geradarystę, bet ar privalo džiaugtis. Nėra netikras barbaro ar valstybinių pinigų nepažįstančio žmogaus numestas denarijus. Ir neapkęsdamas geradarystės žmogus gali priimti, jei tik ji naudinga, jei geradarys darė, kad būtų naudinga. Nesvarbu, kad gerą dalyką kai kas sutinka priešiškai. 3. Na, o dabar apversk priešingai. Nekenčia brolio, nors jam apsimoka jį turėti. Aš jį nužudžiau. Tai nėra geradarystė, nors jis taip sakytų ir džiaugtųsi. Pavojingiausiai kenkia tas, kam dėkojama už piktadarystę.

4. „Matau: kai kas teikia naudos, ir todėl yra geradarystė. Kai kas kenkia, ir todėl nėra geradarystė. Štai duosiu pavyzdį to, kas nepadeda ir nekenkia, tačiau

yra geradarystė. Dykumoje radau negyvą kieno nors tėvą. Jį palaidojau. Nei jam pačiam pasitarnavau (koks gi jam skirtumas, kaip irti), nei sūnui (kokia jam iš to nauda)." Pasakysiu, ką gavo sūnus. Mano dėka jis įvykdė šventą ir būtiną pareigą. 5. Jo tėvui atlikau tai, ką jis būtų norėjęs ir net privalėjęs atlikti. Tačiau mano veiksmas geradarystė yra tik tada, jei taip elgiausi ne iš gailestingumo ir žmoniškumo, kaip užkasdamas bet kokį lavoną, bet jei atpažinau kūną, jei galvojau pasitarnauti sūnui. O jei pakišau po velėna nepažįstamą numirėlį, niekas man už atliktą žmoniškumo pareigą neskolingas.

6. Kas nors pasakys: „Kodėl taip uoliai ieškai, kam esi padaręs gera, tarsi ketindamas atgauti? Esama manančių, jog niekada nereikia siekti, kad būtų atsilyginta. Jie pateikia tokias priežastis. Nevertas ir prašomas neatsilygins, vertas pats atsiteis. Be to, jei suteikei geram vyrui, žiūrėk, kad prašymu jo neįžeistum, sudarydamas įspūdį, tarsi savaime pats savo noru jis nebūtų atsilyginęs. Jei davei blogam vyrui, atkentėk pats, tačiau negadink geradarystės, paversdamas ją kreditu. Be to, įstatymas neliepia siekti atsilyginimo; vadinasi, draudžia". Tai vien žodžiai. 7. Kol manęs niekas neslegia, kol likimas neverčia, verčiau prarasiu geradarystę negu prašysiu. Bet jei reikės gelbėti vaikus, jei užtraukiamas pavojus žmonai, jei tėvynės gerovė ir laisvė siunčia mane ten, kur nenorėčiau eiti, nutildysiu gėdą ir paliudysiu, jog padariau visa, kad nereikėtų nedėkingo žmogaus pagalbos. Galų gale būtinybė gauti atsilyginimą nugalės drovumą. Dar vienas dalykas. Teikdamas geram vyrui geradarystę, teikiu neketindamas nieko atgauti, jei nebus būtina.

XXI. 1. „Bet įstatymas, – sako jis, – neskelbdamas leidimo reikalauti atsilyginimo, draudžia tą daryti." Daug kas nenumatyta įstatymo ir neprivalo teismo tyrimo. Tai leidžia už bet kokį įstatymą stipresni žmonių gyvenimo papročiai. Joks įstatymas neliepia neišplepėti draugų paslapčių. Joks įstatymas neliepia būti ištikimam priešui. Koks įstatymas įpareigoja vykdyti pažadus? Joks. Tačiau skundžiuosi neišsaugojusiu pašnekesio slaptumo žmogumi, piktinuosi neištesėtu duotu žodžiu. 2. „Tačiau iš geradarystės, – sako jis, – darai kreditą." Anaiptol. Juk nereikalauju, o tik prašau, net neprašau, o tik primenu. Ar didžiausia būtinybė mane privers ateiti pas tą, su kuriuo ilgai tektų kautis? Jei žmogus toks nedėkingas, kad neužtenka priminti, praeisiu pro šalį, negalvodamas, jog apsimoka jį versti būti dėkingam. 3. Kaip palūkininkas nesikreipia į kai kuriuos skolininkus, žinodamas juos nusigyvenus ir nebelikus ko gėdytis, išskyrus žlugimą, taip aš pro kai kuriuos nedėkinguosius atvirai nuolatos praeisiu pro šalį, neprašydamas iš nieko geradarystės, išskyrus tą, iš kurio ne imsiu, o atgausiu duota.

XXII. 1. Daugelis nemoka nei atsisakyti gauto, nei atsilyginti. Jie nei tiek geri, kiek dėkingi, nei tiek blogi, kiek nedėkingi. Jie – nerangūs tinginiai, slunkiai skolininkai, o ne blogieji. Jų aš nekaltinsiu, tik paraginsiu ir kitkuo užsiėmusius atvesiu atlikti pareigos. Jie man tučtuojau atšaus: „Atleisk! Vardan Herkulio, nežinojau, kad tau šito stinga. Kitaip pats būčiau suteikęs. Prašyčiau nelaikyti manęs nedėkingu. Nepamiršau, ką esi man padaręs". Kodėl turėčiau abejoti, darydamas juos geresnius

ir jiems patiems, ir sau? 2. Bet ką kiek įstengdamas stengsiuosi sulaikyti nuo nuodėmės, o tuo labiau draugą. Saugosiu, kad nenusidėtų, o labiausiai, – kad nenusidėtų man. Neleisdamas būti nedėkingam, suteikiu jam antrą geradarystę. Ne rūsčiai prikaišiosiu savo paslaugą, bet kiek galėdamas švelniau. Kad suteikčiau galimybę atsilyginti, užsiminsiu ir paprašysiu geradarystės; jis pats supras, kad prašau atsiteisti. 3. Kai kada ir rūsčiau prabilsiu, jei tikėsiuosi, kad jį galima pataisyti. Beviltiško neerzinsiu, kad iš nedėkingo nepasidaryčiau priešo. 4. Net paraginimu nepliekdami nedėkingųjų, skatinsime juos dar tingiau atsilyginti. Neragindami leisime pražūti kai kuriems pagydomiems ir galintiems pagerėti, jei kas įgeltų. Kai kada tėvas pabakštinęs sūnų ištiesina kreivą jo kelią, žmona susigrąžina nuklydusį vyrą, draugas atnaujina atšalusį draugo pasitikėjimą.

XXIII. 1. Kai ką reikia ne lupti, kad pabustų, o papurtyti. Panašiai kai kieno pareiga atsilyginti ne pranyksta, o nusilpsta. Ją pažadinkime. „Nedrįsk savo dovanos paversti skriauda. Juk skriauda, jei neprašai atsilyginti, kad aš likčiau nedėkingas. O gal nežinau, ko tu norėtumei? Gal, tampomas užsiėmimų ir atsidėjęs kitiems darbams, pražiopsojau progą? Parodyk, ką galėčiau padaryti, ko tu norėtum. 2. Kodėl nusivili nepabandęs? Kodėl skubi prarasti ir geradarystę, ir draugą? Iš kur žinai, ar nenoriu, ar neišmanau, neturiu širdies ar galimybės? Išbandyk!" Taigi ne karčiai kalbėsiu, ne viešai, ne bardamas, bet taip, kad jis manytų, jog jam pačiam toptelėjo, o ne kitas priminė.

XXIV. 1. Dieviškajam Julijui teisėjaujant, buvo atsakovu vienas veteranas, truputį smurtavęs prieš kaimy-

nus, ir štai jį slėgė toji byla. „Ar atsimeni, – paklausė jis, – imperatoriau, kaip Ispanijoje prie Sukrono buvai išsinarinęs kulną?" Cezariui pasakius, jog atsimena, tęsė: „O ar atsimeni, kaip panorai atsisėsti po vienu šešėlio beveik nemetančiu medžiu? Saulė kepino neišpasakytai, vieta plytėjo klaikiai atšiauri: vienui vienas medelis stirksojo prasibrovęs pro aštrias uolas. Ten vienas bendražygis tau patiesė apsiaustą". 2. Cezariui pasakius: „Kaip neatsiminsiu?! Baisiai ištroškęs, nes negalėjau nueiti ligi šaltinio, jau norėjau rankomis šliaužti, bet bendražygis, narsus ir vikrus žmogus, atnešė savo šalmu vandens". „Imperatoriau, ar galėtum, – paklausė tas, – atpažinti tą žmogų ar tą šalmą?" Cezaris atsakė, jog šalmo atpažinti negalėtų, o žmogų puikiausiai, ir pridūrė, mano nuomone, supykęs, kad viduryje apklausos tas seka seną pasaką: „Šiaip ar taip, ten buvai ne tu". 3. „Visai pagrįstai, Cezari, – tarė jis, – manęs nebepažįsti. Kai tai vyko, buvau sveikas. Vėliau, kaunantis prie Mundos, man buvo išdurta akis ir sutriuškinti galvos kaulai. Pamatęs ir šalmo nebepažintum: Ispanijoje jis buvo perskeltas ispanišku kardu"[28]. Cezaris uždraudė jam užkrauti rūpesčių ir padovanojo savo kareiviui slypelius, per kuriuos einantis kelias buvo sukėlęs tuos kivirčus ir ginčus[29].

XXV. 1. Na, ir kaip? Ar jam nevertėjo prašyti geradarystės imperatoriaus, kurio atmintį aptemdė daugybė reikalų, kuriam tvarkant milžinišką kariuomenę aukšta padėtis neleido prisiminti kiekvieno kareivio? Tai nėra geradarystės prašymas, bet tinkamai padėtos ir paruoštos pasiėmimas, tačiau, kad paimtum, reikia ištiesti

ranką. Taigi prašysiu atsilyginti arba priverstas didelės būtinybės, arba labui to, kurio prašau. 2. Tiberijus Cezaris, kažkam pradėjus: „Ar atsimeni" ir nespėjus išvardyti buvusio artimumo ženklų, nutraukė, sakydamas: „Neatsimenu, kas buvau". Ar reikėjo prašyti tokio žmogaus atlyginimo už geradarystę? Jam reikėjo užmaršties. Jis nusisuko nuo pažinties su draugais bei bendraamžiais ir vien dabartinę savo aukštą padėtį tenorėjo matyti, vien apie ją galvoti ir kalbėti. Seną draugą laikė tardytoju.

3. Prašyti atsilyginti už geradarystę reikia atsargiau negu šiaip jos prašyti. Turime parinkti žodžius, kad ir dėkingas nebūtų įžeistas, ir nedėkingas negalėtų pro ausis praleisti. Reikėtų tylėti ir laukti, jei gyventume tarp išminčių, nors ir išminčiams geriau pranešti, ko trūksta mūsų reikalams. 4. Jokiam dalykui nepavyksta išvengti dievų žinojimo, bet dievus maldaujame, ir maldos ne kaulija, o primena. Kartoju: dievams anas Homero žynys[30] skiria apeigas ir pamaldžiai pagerbtus aukurus. 5. Norėjimas ir galėjimas būti raginamam yra antroji dorybė. Klusnus arklys lengvai klauso, pasisukdamas tik truputį patempus vadeles vienoje ar kitoje pusėje. Tik nedaugeliui geriausias vadovas – jų siela. Po jų eina tie, kurie paraginti grįžta į tikrąjį kelią; nereikia iš jų atimti vado. 6. Akylumas nepradingsta užmerkus akis, bet nepanaudojamas. Tik dienos šviesa pakviečia jį vykdyti pareigų. Įrankiai tinginiauja, kol ėmęsis darbo menininkas jų neišjudina. Geri norai slypi sieloje, bet kartais jie sustingę dėl malonumų ir nerangumo, kartais dėl pareigos nežinojimo. Juos turime padaryti naudingus ir ne supykę palikti apgaubtus ydos, bet kaip mo-

kytojai kantriai pakęsti mokinių atminties silpnumą. Kaip, priminus vieną ar kitą žodį, dažnai atsimenamas visos kalbos tekstas, taip reikia priminti pareigą atsilyginti.

ŠEŠTA KNYGA

I. 1. Liberali, puikiausiasis vyre, kai kurie klausimai tik protą palavina. Jie niekada nepritaikomi gyvenime. Kai kuriuos tyrinėti malonu, o išspręsti jie teikia naudos. Visų tau gausiai pateiksiu, o tu, kaip tau pasirodys, arba liepk dėstyti toliau, arba tik įrašyti į renginio programėlę[1]. Bet ir su pastaraisiais, jei lieptum keliauti toliau, bus šis tas padaryta: naudinga susipažinti ir su tuo, ko nereikia įsikalti. Taigi stebėsiu tavo veido išraišką. Kaip ji man patars, taip ir darysiu: prie vienų sustosiu ilgiau, kitus išgrūsiu ir iš galvos išmesiu.

II. 1. Klausimas toks: ar galima geradarystę atimti? Kai kurie sako, kad negalima. Mat tai ne daiktas, o veiksmas. Kaip vienas dalykas yra dovana, kitas – dovanojimas, vienas dalykas – jūreivis, kitas – jūreivystė, ir nors ligos ištiktas žmogus yra ligonis, bet ligonis ir liga nėra tas pat, taip vienas dalykas yra geradarystė, kitas – tai, kas dėl geradarystės mus pasiekia. 2. Geradarystė bekūnė, ji niekais nenueina, o jos medžiaginė išraiška blaškoma šen bei ten ir keičia šeimininką. Taigi kai atimi, pati daiktų gimtis negali atšaukti to, ką yra davusi. Ji nutraukia savo geradarystes, bet neišdrasko. Jis miršta, tačiau juk gyveno. Jis neteko akių, tačiau juk matė. Galima padaryti, kad daugiau dovanų nebebūtų,

bet negalima padaryti, kad jų nebūtų buvę. Dalį geradarystės, patikimiausią dalį, sudaro tai, kas buvo. 3. Kartais mums kliudoma ilgėliau pasinaudoti geradarystės vaisiumi, bet pati geradarystė neišskutama. Net jei gamta sukauptų visas jėgas, vis tiek jai neleista sugrįžti atgal. Gali būti atimti ir namai, ir pinigai, ir vergas, ir visa, kam teko geradarystės vardas; ji pati lieka pastovi ir nekintama, jokia jėga nepadarys, kad šis neduotų, o anas nepriimtų.

III. 1. Man atrodo, puikiai Rabirijaus epe pasakė Markas Antonijus. Pamatęs savo likimą nueinant kitur ir nebelikus nieko, išskyrus teisę numirti, ir tą tik tuo atveju, jei greitai pasinaudos, sušuko: „Turiu tik tai, ką esu atidavęs!"[2]

Kiek daug jis galėjo turėti, jei būtų panorėjęs! Tikrieji turtai lieka toje pačioje vietoje bet kaip besikaitaliojant žmogaus daliai. Kuo jie bus didesni, tuo mažiau pelnys pavydo. Kam saugai kaip savo nuosavybę? Tesi tik valdytojas. 2. Visa, kas pasipūtusius, iškilusius virš žmonių reikalų verčia jus užmiršti savo trapumą, ką ginkluoti saugote už geležinių užraktų, ką išgriebę iš svetimo kraujo ginate savuoju, dėl ko išvedate jūrą sukruvinsiančius laivynus, dėl ko daužote miestus, nežinodami, kiek iečių likimas ruošia priešams, dėl ko tiek kartų nutraukus dviejų besigrumiančių vyrų giminystės, draugystės, kolegiškumo ryšius[3], buvo sukrėstas pasaulis, – ne jūsų. Tai tik užstatas, jau žvelgiantis į kitą šeimininką. Tuos turtus pasiims arba priešas, arba priešiškai nusiteikęs įpėdinis. 3. Klausi, kaip juos padaryti tavus? Išdovanojant. Taigi rūpinkis savo manta, ruoškis

tikrajai ir neatimamai nuosavybės formai, padarydamas juos garbingesnius, ne tik saugesnius. 4. Tai, ką garbini, ką turėdamas manai esąs turtingas ir galingas, prastą vardą teturi: tai – namas, tai – vergas, tai – monetos. Kai juos padovanoji, tampa geradaryste.

IV. 1. „Pripažįsti, – sako jis, – jog kartais nesame skolingi geradariui už gautą dovaną. Vadinasi, geradarystė iš mūsų atimama." Esama daugelio priežasčių, dėl kurių nustojame buvę skolingi. Taip atsitinka ne dėl to, kad geradarystė atimama, bet kad suteršiama. Kas nors mane kaltinamą apgynė, bet mano žmoną prievarta išniekino. Jis neatėmė geradarystės, bet išlaisvino mane nuo įsipareigojimo atsilyginti, pastatydamas prieš geradarystę jai prilygstančią skriaudą, o jei įžeidė daugiau nei seniau buvo suteikęs naudos, ne tik išnyksta dėkingumas, bet atsiranda keršto ir skundo laisvė, kai skriauda nusveria, palyginti su geradaryste. Taigi geradarystė ne atimama, o nugalima. 2. Kaip? Ar kai kurie tėvai nebūna tokie žiaurūs, tokie piktadariai, kad teisėta ir leista jų atsižadėti ir atsisakyti?[4] Vadinasi, jie nusinešė, ką buvo davę? Anaiptol, bet vėlesnių laikų nedorybės panaikina jų ankstesnių pareigų nuopelnus. Ne geradarystė panaikinama, bet dėkingumas už geradarystę. Padaroma, ne kad neturėčiau duoto daikto, bet kad nebūčiau skolingas. Pavyzdžiui, kas nors paskolino man pinigų, bet padegė mano namus. Žala padengė skolą. Negrąžinau jam pinigų, tačiau nesu skolingas. 3. Taip pat ir šitas, kuris buvo šiek tiek man maloningas, šiek tiek dosnus, bet vėliau elgėsi labai išdidžiai, paniekinamai, nuožmiai, privertė mane jaustis laisvą, lyg būčiau nieko

ir negavęs. Jis pavartojo smurtą prieš savo geradarystes. 4. Nors sutartis nepanaikinta, bet nebeturi teisės į savo koloną ištrypęs jo pasėlius, iškirtęs vynuogyną šeimininkas ne todėl, kad jau gavo, kas buvo susitarta, bet kad pasielgė taip, kad negautų. Taip kreditorius dažnai nusikalsta savo skolininkui, kita proga daugiau iš jo pasiimdamas, negu priklauso, skolos. 5. Ne tik tarp kreditoriaus ir skolininko sėdi teisėjas, bylojantis: „Paskolinai pinigų. Kaip čia išeina? Juk nusivarei jo bandą, nužudei jo vergą, naudoji sidabrinius indus, kurių nepirkai. Viską įvertinus, atėjęs čia kaip kreditorius, išeisi kaip skolininkas". 6. Tarp geradarysčių ir skriaudų taip pat suvedama sąskaita. Kartoju: geradarystė dažnai pasilieka, bet nereikia už ją atsilyginti. Jei davėjas gailėjosi davęs, jei vadino save vargšu, kad davė, jei duodamas dūsavo, raukė veidą, manė prarandąs, o ne dovanojąs, jei davė dėl savęs, o ne dėl manęs, jei nesiliovė tyčiojęsis, didžiavęsis, visur giręsis, padarydamas savo dovaną sprangią, geradarystė išlieka, nors ir nereikia už ją atsilyginti, kaip ir dėl pinigų kartais nekeliama byla. Nors skolos esama, jos nereikalaujama per teismą.

V. 1. Padarei gera, o vėliau nuskriaudei. Už geradarystę reikia atsidėkoti, už skriaudą – keršyti. Dabar nei aš jam skolingas padėkos, nei jis man – bausmės; jos viena kitą atpalaiduoja. 2. Sakydami „Atsilyginau už geradarystę", nesakome, kad sugrąžiname tai, ką esame gavę, bet kad įteikėme kažką kita. Juk „atsilyginti" reiškia: atiduoti lygų. Argi ne? Užmokėjimas yra ne to paties, bet tiek pat grąžinimas. Ir apie pinigus sakome esą atsilyginę, nors už sidabrinius atskaičiavome auksinių,

nors mokėjome ne grynais, bet pavedimu[5] ar žodiniu susitarimu. 3. Atrodai norįs pasakyti: „Tuščiai stengiesi. Kas man darbo, ar lieka tai, dėl ko nebėra skolos! Tai sąmojingos teisės žinovų paikystės. Jie teigia, jog naudojimas nesuteikia teisės į palikimą, o tik į palikimą sudarančius daiktus, lyg palikimas būtų kažkas kita, o ne jį sudarantys daiktai. 4. Geriau išaiškink susijusį su aptariamuoju dalyku klausimą: kai tas pats žmogus man padarė gera, o vėliau nuskriaudė, ar turiu jam atsilyginti ir vis tiek už save atkeršyti, tartum su dviem asmenimis atskirai bylinėdamasis, ar vieną atiduoti kitam ir nieko nedaryti, kad skriauda panaikintų geradarystę, o geradarystė skriaudą. Matau, jog taip esti teisme, o jūs pasakykite, kokia teisė pripažįstama jūsų mokykloje. 5. Ieškiniai atskiriami, ir dalyko, dėl kurio bylinėjamės, formulė nesusimaišo su dalyko, dėl kurio bylinėjamasi su mumis, formule. Jei kas pasidėjo pas mane pinigų, o paskui mane apvogė, aš trauksiu jį į teismą kaip vagį, o jis mane – dėl depozito".

VI. 1. Mielas Liberali, tavo pasiūlyti pavyzdžiai apibrėžti tam tikrų įstatymų. Jų reikia laikytis. Įstatymas su įstatymu nesimaišo, kiekvienas eina savo keliu. Depozitas turi savo ieškinį, kaip, vardan Herkulio, ir vagystė. Geradarystei nėra jokio įstatymo, čia aš – trečiųjų teismo teisėjas. Pačiam širdyje leista palyginti, kiek man bus naudos ir kiek kas pakenks, o paskui paskelbti, ar daugiau man kitas skolingas, ar aš jam. 2. Ten neturime jokios galios, reikia eiti, kur esame vedami; geradarystėje visa galia priklauso man, aš sprendžiu. Taigi neatskiriu, neatriboju, bet ir skriaudas, ir geradarystes

siunčiu pas tą patį teisėją. Tu, priešingai, liepi man tuo pačiu metu ir mylėti, ir neapkęsti, ir skųstis, ir dėkoti. Prigimtis to nepriima. Verčiau, palyginęs geradarystę ir skriaudą, pažiūrėsiu, ar jis man neskolingas. 3. Kaip kas nors, ant mūsų raštų užrašęs kitas eilutes, raidžių nepanaikina, bet uždengia, taip ant geradarystės užėjusi skriauda neleidžia jai pasirodyti.

VII. 1. Tavo veidas, kurio išraiška prižadėjau vadovautis, niaukiasi, kakta raukiasi. Matyt, būsiu per toli nuėjęs. Atrodo, sakai:

> Ko taip baisiai suki dešinėn? Į kairę pasuki!
> Kranto laikykis[6].

Daugiau nebegaliu. Taigi, jei manai, kad čia pakankamai padaryta, pereikime prie klausimo, ar reikia atsilyginti nenoromis pasitarnavusiam. Galėčiau tai tiksliau pasakyti, jei premisa neturėtų būti trumpa, kad paskui einanti disjukcija parodytų, jog klausiama ir to, ir to: ar ir tam esame skolingi, kuris nenorėdamas mums pasitarnavo, ar ir tam, kuris nežino tai padaręs. 2. Mat jei kas ką gera padarė priverstas, aiškų aiškiausia, kad mūsų neįpareigoja, ir neverta aušinti burnos. Ir šis klausimas bus lengvai išpainiotas, ir panašūs, jei kiekvieną sykį pagalvosime, jog geradarystė esti tik tada, kai mus pasiekia tokie dalykai: pirma, tam tikras apgalvotas ketinimas, antra, draugiškas ir palankus. 3. Taigi nei upėms dėkojame, nors jos priima didžiulius laivus ir bėga plačia amžina srove, kad pervežtų mūsų gėrybes, arba žuvingos ir žavios plaukia derlingais laukais. Niekas negalvoja esąs dėkingas už geradarystę Nilui, kaip niekas nepyksta, jei be saiko išsilieja ir ilgai nesugrįžta į vagą.

Nei vėjas neteikia geradarystės, nors palankus švelniai pučia, nei naudingas ir sveikas maistas. Ketinantis padaryti man gera turi ne tik pasitarnauti, bet ir norėti. Niekas nieko neskolingas gyvuliams. O juk daugybę žmonių greitas arklys išnešė iš pavojaus! Nei medžiams. O juk daugybę alinamų karščio žmonių dengia ūksmingos šakos. 4. Koks skirtumas, ar man jis pasitarnavo nežinodamas, ar negalėjo pasitarnauti žinodamas? Abiem atvejais trūksta noro. Koks skirtumas, ar liepi jaustis skolingam laivui, vežimui, iečiai, ar tam, kuris, kaip ir anie daiktai, neketino daryti gera, bet suteikė naudos tik atsitiktinai?

VIII. 1. Kai kas gali nežinodamas gauti geradarystę, bet niekas negali gauti iš nežinančio. Kaip daugelį išgydę atsitiktiniai dalykai dėl to netampa vaistais, kaip kai kas pasveiko, per didelį šaltį įkritęs į upę, kaip kai kada plakant botagais išvaroma keturių dienų karštinė, kaip kitur nukreipęs dėmesį netikėtas išgąstis padeda pralaukti pavojingiausias valandas, kaip nė viena iš šių, net ir pasitarnavusių sveikatai priemonių iš esmės nėra sveikatinga, taip kai kurie žmonės teikia mums naudos ir nenoromis, ir net nenorėdami. Tačiau mes nesame jiems skolingi, kad likimas pakreipė į gera jų pražūtingus sumanymus. 2. Ar manai, jog aš esu skolingas žmogui, kurio ranka, siekdama manęs, parbloškė mano priešą? Jis būtų man pakenkęs, jei nebūtų apsirikęs. Dažnai vienas neištikimas liudytojas panaikina pasitikėjimą kitais teisingais liudytojais ir, tarsi apsuptą šalininkų, kaltinamąjį įstumia į apgailėtiną padėtį. 3. Kai kuriuos išplėšė iš pavojaus iki tol slėgusi aukštesniojo asmens

padėtis: teisėjai, bijodami būti apkaltinti įteiklumu, nenuteisė to, kurį dėl bylos būtų nuteisę. Tačiau tuo jie nesuteikė kaltinamajam geradarystės, nors ir padarė gera, nes žiūrima, ne į kur buvo mesta ietis, bet ką kliudė, ir geradarystę nuo skriaudos atskiria ne padarinys, o siela. 4. Mano priešininkas prieštaravimais ir išdidumu užgavęs teisėją bei neapgalvotai reikalą pavedęs tik vienam liudytojui, pataisė mano bylos eigą. Neklausiu, ar jis padarė klaidą dėl manęs. Jo noras buvo nukreiptas prieš mane.

IX. 1. Kad atsilyginčiau, turiu norėti daryti tą patį, ką turėjo jis, kad padarytų gera. Ar esama dar kito tokio neteisingo daikto, kaip žmogus, nekenčiantis minioje jam užmynusio, prispaudusio ar stumtelėjusio ne į tą pusę? Tačiau kas kita panaikina teisę skųstis, jei ne tai, kad negali būti skriaudos, nežinant, kas nuskriaudė? 2. Dėl to paties išeina, kad šis nesuteikia geradarystės, o anas nenuskriaudžia. Ir draugą, ir priešą daro ketinimas. Kiek daug žmonių liga atpalaiduoja nuo karo tarnybos! Kai kuriuos atsakovus sulaiko iškvietęs į teismą priešininkas, ir jie negrįžta namo, prieš namui sugriūvant. Kai kas bėgdamas nuo piratų patyrė laivo sudužimą. Tačiau nei aplinkybėms privalome atsilyginti, nes viskas vyksta be pareigos supratimo, nei priešininkui, nors jo byla kamuodama ir sulaikydama mus išgelbėjo. 3. Geradarystė yra tik tai, kas plaukia iš geros valios, kas davėjo įsisąmoninta. Kas nors suteikė man naudos, to nežinodamas. Nesu jam skolingas. Jis pasitarnavo, nors norėjo pakenkti. Jį mėgdžiosiu.

X. 1. Grįžkime prie pirmojo. Nori, kad aš ką nors padaryčiau atsilygindamas? Bet juk jis nieko nepadarė,

kad suteiktų man geradarystę. Pereikime prie antrojo. Nori, kad jam atsilyginčiau, tai yra kad noromis grąžinčiau, ką esu gavęs iš nenorinčio duoti? O ką pasakyti apie tretįjį, kuris iš skriaudos slystelėjo į geradarystę? 2. Kad būčiau skolingas, tau maža norėti duoti, bet kad nebūčiau skolingas, užtenka nenorėti. Mat plikas noras geradarystės nepadaro, ir nebūtų geradarystė, jei gražiausiam ir pilnutiniam norui trūktų likimo paramos, tačiau taip pat nėra geradarystės ir tada, kai noras neina pirma likimo. Mat kad dėl to tau įsipareigočiau, reikia, kad tu ne šiaip man pasitarnautum, bet kad pasitarnautum užsibrėžęs.

XI. 1. Kleantas naudojasi tokiu pavyzdžiu: „Pasiunčiau du tarnus surasti ir pakviesti Platoną iš Akademijos. Vienas, išnaršęs visą portiką, apibėgęs visas kitas vietas, kur tikėjosi jį rasiąs, grįžo namo ir nusikamavęs, ir nieko nepešęs. 2. Kitas atsisėdo pasižiūrėti fokusininko, bastydamasis bei klaidžiodamas su vergų būriu ir juokus krėsdamas, surado einantį pro šalį Platoną, visai jo neieškojęs. Tą tarną, – sako jis, – pagirsime, kuris kiek galėdamas stengėsi padaryti, kas liepta, o laimingąjį tinginį nubausime". 3. Noras – štai kas, mūsų nuomone, uždeda pareigą. Reikia žiūrėti, kokia sąlyga mane įpareigotų būti skolingą. Noro per maža, jei nepasitarnaujama, pasitarnavimo per maža, jei nėra noro. Įsivaizduok ką nors norėjus dovanoti, bet nepadovanojus. Turiu sielos nusiteikimą, bet neturiu geradarystės. Pastaroji susideda iš daikto ir sielos. 4. Kaip nesu skolingas norėjusiam man paskolinti pinigų, bet nedavusiam, taip ir norėjusiam padaryti gera, bet negalėjusiam, būsiu draugas, o ne įsipareigojęs asmuo. Norėsiu ką nors

jam suteikti (mat ir jis man norėjo), ir, jei palankiam likimui leidžiant suteiksiu, padarysiu gera, o ne atsilyginsiu. Jis turės man atsilyginti. Čia bus pradžia, pradėsime skaičiuoti nuo manęs.

XII. 1. Jau suprantu, ko norėtum paklausti. Gali nieko nesakyti, tavo veidas kalba. „Ar esame skolingi, – sakai, – tam, kuris dėl savęs mums padarė gera? Mat dažnai girdžiu tave skundžiantis, jog ką nors gera sau padarę žmonės kitiems primeta skolą." Atsakysiu, mielas Liberali. Bet pirma tą klausimėlį padalysiu, atskirdamas teisingą dalyką nuo neteisingo. 2. Mat didelis skirtumas, ar žmogus mums padarė gera dėl savęs, ar ir dėl savęs. Tas, kuris mums pasitarnauja, žiūrėdamas vien savo naudos, nes kitaip negali jos pasiekti, man panašus į savo bandai parūpinantį žiemos ir vasaros ganyklų šeimininką. Panašus į gerai valgydinantį ir lyg jaučius tukinantį bei valantį belaisvius, kad brangiau parduotų, pirklį, į labai uoliai lavinantį ir gražiai išpuošiantį savo šeimyną gladiatorių savininką. Siekimas pelno, kaip sako Kleantas, toli šaukia nuo geradarystės.

XIII. 1. Antra vertus, nesu toks neteisingas, kad nesijausčiau skolingas tam, kuris, man būdamas naudingas, kartu buvo ir sau. Nereikalauju, kad jis, savęs nežiūrėdamas, rūpintųsi manimi, net noriu, kad man suteikta geradarystė dar labiau pasitarnautų geradariui, jei tik teikdamas jis turėjo galvoje du žmones ir buvo atskyręs mane nuo savęs. 2. Tegul jam tenka didžioji dalis, bet jei mane padarė dalininku, jei galvojo apie abu, būčiau ne tik neteisus, bet ir nedėkingas, nesidžiaugdamas, kad jam teikia naudos tas pat, kas ir man.

Didžiausias piktaširdis vadina geradaryste tik tai, kas geradariui suteikė kokios nors žalos.

3. Kitam, man gera darančiam dėl savęs, atsakysiu: „Kodėl, pasinaudojęs manimi, sakai, kad tu pasitarnavai man, o ne aš tau?" „Įsivaizduok, – sako jis, – jog galėjau pasidaryti magistratu, tik iš didelio belaisvių skaičiaus išpirkdamas dešimt paimtų į nelaisvę piliečių. Ar nė per nago juodymą nesijausi man skolingas, kai išlaisvinsiu tave iš vergijos pančių? O juk tai padarysiu dėl savęs." 4. Į tai atsakysiu taip: „Kai ką čia darai dėl savęs, kai ką dėl manęs. Dėl savęs, kad išperki, dėl manęs, kad mane išperki. Tau užtenka išpirkti bet ką. Taigi esu skolingas ne kad išpirkai mane, o kad išrinkai. Juk tą patį galėjai pasiekti ir išpirkdamas kitą. Reikalo naudą dalijiesi su manimi, įtraukdamas mane į dviems pasitarnausiančią geradarystę. Mane vertini labiau už kitus. Tai darai dėl manęs. 5. Taigi, jei dešimties belaisvių išpirkimas padarys tave pretoriumi, o mūsų bus tik dešimt belaisvių, nė vienas iš mūsų tau nebus skolingas, nes neturi nieko, ką, atskyręs nuo savo naudos, galėtum priskaičiuoti kieno nors skolai. Nesu pavydus geradarystės aiškintojas, netrokštu, kad ji tik man būtų suteikta, bet ir man".

XIV. 1. „O kaip, – sako jis, – ar nieko nebūtum man skolingas, jei liepčiau mesti burtus, ir tavo vardas iškristų tarp išpirktinųjų?" 2. Truputį būčiau, bet nedaug. Pasakysiu, kiek. Šį tą čia darai dėl manęs, nes leidi pabandyti išpirkimo laimę. Kad iškrito mano vardas, esu skolingas burtams, kad galėjo iškristi – tau. Tu leidai man prisiartinti prie tavo geradarystės. Už didesnę

jos dalį esu skolingas likimui, o tau – už tai, kad galiu būti skolingas likimui.

3. Nė puse žodžio neužsiminsiu apie tuos, kurių geradarystė yra prekybos sandėris, nes teikiantysis skaičiuoja ne kam, bet už kiek suteiks, nes visa nukreipta į save. Kas nors man parduoda javų. Negaliu gyventi nepirkęs. Bet nesu skolingas už gyvybę, kad pirkau. 4. Tą dalyką vertinu ne kaip būtiną gyvybei, bet kaip nereikalaujantį dėkingumo; jo nebūčiau turėjęs, jei nebūčiau pirkęs; jį atgabendamas pirklys galvojo ne apie tai, kiek man suteiks pagalbos, bet kiek gaus pelno. Už pirkta nesu skolingas.

XV. 1. „Šitaip, – sako jis, – tu teigi nei gydytojui nesąs skolingas nieko, išskyrus menką atlyginimą, nei mokytojui, nes šiokią tokią sumą esi atskaičiavęs. O juk juos labai mylime ir gerbiame." 2. Į tai atsakoma šitaip. Kai kas verta daugiau, negu užmokama perkant. Iš gydytojo tu perki neįkainojamą dalyką – gyvybę ir gerą sveikatą, iš gerųjų menų mokytojo – laisvuosius mokslus ir išlavintą sielą. Jiems mokama ne už daikto vertę, bet už darbą: kad patarnauja, kad, atsitraukę nuo savo reikalų, skiria mums laiko. Jie gauna atlyginimą ne už nuopelną, bet už užsiėmimą. 3. Galima ir kitaip dar teisingiau pasakyti. Tai tučtuojau išdėstysiu, pirma parodęs, kaip galėtų būti atmestas toks teiginys. „Kai kas, – sako jis, – verta daugiau, negu už tai užmokėta, todėl esi man skolingas už tą priedą, nors paslaugą ir esi nupirkęs." 4. Pirma, ar svarbu, kiek tai kainuoja iš tikrųjų, jei pirkėjas ir pardavėjas susitarė dėl kainos? Antra, pirkau ne pagal savo nustatytą kainą, o pagal tavo.

„Daugiau verta, – sakai, – negu už tai užmokėta." Bet negalėjo būti užmokėta daugiau. Kiekvieno daikto kaina atitinka laiką. Nors ir labai jį girtum, jis tiek vertas, nes brangiau negali būti parduotas. Todėl sėkmingai pirkęs žmogus nieko nėra skolingas pardavėjui. 5. Trečia, net jei tas dalykas vertas daugiau, jis visai nėra tavo dovana, nes vertiname ne pagal naudojimą ir veiksmingumą, o pagal susiklosčiusį paprotį ir rinkos kainą. 6. Kaip tu įkainosi skrodžiantį marias ir žemei dingus iš akių, vidury vandenų randantį tiesų kelią, numatantį ateinančią audrą ir, visiems ramiai keliaujant, staiga liepiantį sutraukti bures, nuleisti rėjas, pasiruošus laukti staigaus užgriūvančios audros antpuolio, jūrininką? Tačiau už tokį didelį dalyką jam mokamas įprastas pervežimo atlygis. 7. Kiek tu įkainoji prieglobstį negyvenamoje vietovėje, pastogę per liūtį, pirtį ir ugnį per šalčius? Nepaisant to, aš žinau, kiek už tai užmokėsiu, pasiekęs užeigą. Kiek daug mums pasitarnauja neleidęs sugriūti namui, paspyręs nuo pat pamatų aižėjantį daugiabutį[7] stebėtinai išmanantis savo darbą amatininkas! Tačiau ramstymas turi nustatytą nedidelę kainą. 8. Miesto siena gina mus nuo priešų ir staigių plėšikų antpuolių, tačiau visi žino, ką per dieną uždirba tų visuotinę ramybę ginsiančių bokštų tvirtovių statytojas.

XVI. 1. Nebus galo, jei ieškosiu daugiau pavyzdžių, rodančių, kaip mažai kainuoja dideli dalykai. Kaip čia išeina? Kodėl dar lieku skolingas gydytojui ir mokytojui, kodėl negaliu atsiskaityti su jais užmokėdamas? Todėl, kad gydytojas ir mokytojas virsta mūsų draugais ir įpareigoja ne savo parduodamais amatais, bet palanku-

mu ir nuoširdumu. 2. Taigi nieko daugiau nedarančiam, tik ranką pačiupinėjusiam, kad suskaičiuotų tvinksnius, ir mane prie kitų pas jį atėjusių priskiriančiam, be jokio jausmo patariančiam, ką turiu daryti ir ko vengti, gydytojui nieko daugiau nesu skolingas, nes jis mane ne draugu laiko, o viršesniu už jį[8]. 3. Neturiu dėl ko garbinti mokytoją, jei jis neišskyrė manęs iš mokinių būrio, nelaikė esant vertą ypatingos ir išimtinės globos, jei niekada neparodė širdies, ir jo visiems mėtomų žinių ne mokomas išmokau, o pats prisigraibiau. 4. Tad kaip čia yra, kodėl šiems žmonėms esame daug skolingi? Ne todėl, kad daugiau verta tai, už ką esame sumokėję, bet kad jie kai ką suteikė mums asmeniškai. Anas daugiau prižiūrėjo nei gydytojui būtina, būgštavo dėl manęs, o ne dėl savo amato garbės, nesitenkino, tik nurodydamas vaistus, bet ir pats jų paduodavo, sėdėjo tarp susirūpinusių artimųjų, atbėgdavo pavojingomis akimirkomis, joks patarnavimas nebuvo jam per sunkus ar per žemas. 5. Neabejingai klausė mano vaitojimų, į jį besikreipiančiųjų minioje buvau svarbiausias jo rūpestis, kitiems skyrė tiek laiko, kiek leido mano sveikata. Tokiam žmogui aš esu skolingas ne kaip gydytojui, o kaip draugui. 6. Antrasis mokydamas pakentė ir vargą, ir nuobodulį, be to, ką kalba visi mokytojai, kai ką daugiau įkalė ir prikimšo į galvą, skatindamas pažadino gabumus ir tai girdamas keldavo dvasią, tai paragindamas iškratydavo tingumą. 7. Tuomet, sakyčiau, įsiskverbęs į vidų ištraukė besislepiantį ir sustingusį talentą; ne šykščiai dalijosi žiniomis, kad ilgiau būtų reikalingas, bet troško, jei būtų galėjęs, išlieti viską. Būčiau nedėkingas, nemylėdamas jo kaip brangiausio bičiulio.

XVII. 1. Net prasčiausių amatų[9] meistrams šį tą pridedame prie nustatyto atlyginimo, jei mums pasirodo uoliai besidarbuoją: ir laivo vairininkui, ir menkiausiai apmokamam darbininkui, ir padieniui samdiniui pažeriame magaryčių. Nedėkingas yra žmogus, galvojantis, jog neskolingas daugiau, negu sutarta, gyvenimą palaikantiems ir puoselėjantiems gerųjų menų žinovams. 2. Pridėk dar tai, kad per šiuos dalykus žmonės suartėja. Kai tai įvyksta, ir gydytojui, ir mokytojui už darbą mokamas atlyginimas, o už širdį – lieka skola.

XVIII. 1. Kai Platonas kėlėsi per upę, ir keltininkas nieko iš jo nepaprašė, manydamas, jog žmogus taip pasielgė iš pagarbos jam, Platonas pasakė lieką jam įsipareigojęs. Vėliau, anam stropiai keliant veltui ir antrą, ir trečią žmogų, Platonas paneigė esąs jam įsipareigojęs. 2. Mat kad būčiau tau skolingas už kokį nors patarnavimą, turi ne tik man patarnauti, bet būtent man. Negali reikalauti atlyginti už tai, ką žeri miniai. Kaip čia? Ar už tai niekas nieko neskolingas? Aš kaip asmuo – ne. Su visais kartu atsilyginsiu, ką su visais kartu esu skolingas.

XIX. 1. „Ar tvirtini, – sako jis, – jog nesuteikia geradarystės mane veltui perkėlęs per Pado upę keltininkas?" Tvirtinu. Jis padarė šį tą gera, bet nesuteikė geradarystės. Mat jis tai darė dėl savęs arba bent jau ne dėl manęs. Pagaliau ir jis pats negalvoja teikiąs geradarystę, bet taip elgdamasis arba pasitarnauja valstybei, arba kaimynams, arba savo garbės troškimui ir už tai laukia kažkokios kitokios naudos, negu kad ją būtų gavęs iš pavienių žmonių. 2. „Kaip čia? – sako jis, – jei

princepsas visiems galams dovanos pilietybę[10], o ispanus atleis nuo prievolių, ar dėl to pavieniai žmonės nebus skolingi?" Kodėl nebus? Bus skolingi ne kaip už asmeninę geradarystę, o kaip už visuotinės geradarystės dalį. 3. „Princepsas visai negalvojo, – sako jis, – apie mane tada, kai visiems suteikė naudos. Jis nenorėjo man asmeniškai dovanoti pilietybės, jo širdis į mane nelinko. Kodėl turėčiau būti skolingas tam, kuris net neįsivaizdavo manęs tai darydamas?" 4. Pirma, ketindamas suteikti naudos visiems galams, ketino ir man suteikti naudos. Juk aš esu galas, ir mane palietė ne asmeninė, o visuotinė žymė. Antra, aš jam taip pat būsiu skolingas ne už asmeninę, o už bendrą dovaną. Kaip vienas tos tautos žmogus atsilyginsiu, turėdamas galvoje ne save, bet mokėsiu už tėvynę. 5. Jei kas mano tėvynei paskolins pinigų, nevadinsiu savęs jo skolininku ir, būdamas kandidatu į aukštas pareigas ar atsakovu teisme, tos skolos nedeklaruosiu. Tačiau duosiu savo dalį jai išmokėti. Todėl tvirtinu nesąs anos visiems duotos dovanos skolininkas, nes, nors jis ir man davė, bet ne dėl manęs, nors ir man, bet nežinodamas, jog man duoda. Tačiau žinosiu, jog vis tiek turiu kažkiek sumokėti, nes, padariusi ilgą lankstą, dovana pasiekė ir mane. Kad mane įpareigotų, turi būti daroma dėl manęs.

XX. 1. „Šitaip, – sako jis, – nei saulei, nei mėnuliui nieko nesi skolingas. Juk jie sukasi ne dėl tavęs." Bet kadangi jie sukasi tam, kad palaikytų visetą, sukasi ir dėl manęs. Juk esu viseto dalis. 2. Dabar dar pridurk, kad mūsų ir jų sąlygos yra skirtingos. Mat kas man teikia naudos tam, kad per mane jos gautų sau pačiam,

nedaro gera, nes mane padaro savo geradarystės įrankiu. Saulė ir mėnulis, net mums teikdami naudos dėl savęs, teikia ne tam, kad per mus gautų naudos sau. Ką gi mes galime jiems duoti?!

XXI. 1. „Suprasčiau, – sako jis, – jog saulė ir mėnulis norėtų būti mums naudingi, jei galėtų to nenorėti. Bet jiems juk neleista nejudėti. Tegu sustoja pagaliau ir nutraukia savo darbą!" 2. Pažvelk, kiek šio teiginio atrėmimo būdų. Nebūtinai nenori tas, kuris negali nenorėti. Svarbiausias tvirto noro įrodymas yra negalėjimas pasikeisti. Geras vyras negali nedaryti to, ką daro. Jis nebus geras, jei nedarys. Išeitų, jog geras vyras neteikia geradarystės, nes daro tai, ką privalo, jis negali nedaryti to, ką privalo. 3. Be to, didelis skirtumas, ar sakai: „Jis negali to nedaryti", nes yra verčiamas, ar: „Negali norėti". Mat jei jam būtina daryti, už geradarystę esu skolingas ne jam, bet tam, kuris jį verčia. Jei būtina jam norėti todėl, kad nieko geresnio neturi, ko galėtų norėti, prisiverčia pats. Taigi už ką nesu jam skolingas kaip priverstam, esu skolingas kaip priverčiančiam save. 4. „Tegu nustoja, – sako jis, – norėjęs." Čia tegu stos tau skersai kelio toks teiginys. Kas bus toks beprotis, jog nelaikys noru to, kam nėra pavojaus pasibaigti ir pasikeisti į priešybę, kai, priešingai, niekas neturi taip atrodyti norįs, kaip tas, kurio noras toks tikras, kad yra amžinas? Jeigu nori ir tas, kuris tučtuojau gali nebenorėti, ar neatrodys norįs tas, kurio prigimčiai neduota nenorėti?

XXII. 1. „Na, tai tegu sustoja, – sako jis, – jei gali." Tavo žodžiai reiškia štai ką: „Tegu palieka savo stovėji-

mo vietas milžiniškais atstumais nutolę vienas nuo kito visatos apsaugai išdėstyti dangaus kūnai. Sumišus daiktams, tegul žvaigždynai trenkiasi į žvaigždynus, nutrūkus daiktų darnai, tos dievybės tegul sugriūva, nepaprasto veržlumo vyksmas tegul vidurkelyje nutraukia daugeliui amžių numatytą kaitą, kilus staigiam gaisrui, tegul sudega dabar pakaitomis einantys ir grįžtantys, tinkamu svoriu pasaulio pusiausvyrą palaikantys kūnai, tegul suyra tokia didžiulė įvairovė ir viskas eina į vienį. Visa teužvaldo ugnis, kurią paskui tepakeičia vangi naktis, ir gili praraja tesusiurbia šitiek dievybių". Ar verta viskam žlugti, kad tau būtų įrodyta, jog esi neteisus? Jie teikia naudos ir tau nenorint, ir juda dėl tavęs, net jei tam turi didesnę ir svarbesnę priežastį.

XXIII. 1. Dabar dar pridurk, kad dievus verčia ne išorės dalykai, bet amžina dėsninga jų valia. Jie nustatė tai, ko nekeičia. Taigi negali atrodyti darą ką nors nenoromis, nes nori tęsti tai, ko negali pabaigti. Dievai niekada nesigaili pirmojo sprendimo. 2. Be abejo, jiems neleista sustoti ir nukrypti į priešingą pusę, bet ne dėl ko kito, o dėl to, kad jų pačių jėga laiko juos tikslo rėmuose. Jie išlieka tos pačios būsenos ne dėl silpnumo, bet kad jiems nepatinka nutolti nuo to, kas geriausia; taip eiti jų nutarta. 3. Bet, vos pradėję tvarkyti, skirstydami visetą, jie matė ir mūsų reikalus ir nužiūrėjo žmogaus buvimo sąlygas. Taigi jie negali atrodyti skrieją vien dėl savęs ir vykdą vien savo darbą, nes mes taip pat esame jų darbo dalis. Taigi esame skolingi už geradarystę ir saulei, ir mėnuliui, ir kitiems dangaus kūnams, nes, turėdami ir svarbesnių priežasčių patekėti,

eidami prie didesnių dalykų, jie padeda ir mums. 4. Pridurk, kad padeda iš anksto nusprendę, ir esame jiems įpareigoti todėl, kad mums teko ne nežinančių geradarystė, o tokia, kurią jie žinojo mus gausiant. Nors jų tikslas yra didesnis, ir didesnis jų veiklos vaisius negu mirtingųjų išsaugojimas, tačiau nuo pat daiktų pradžios jų protas buvo nukreiptas ir į mums naudingus dalykus, ir pasauliui duota tokia tvarka, kad parodytų, jog rūpinimasis mumis jiems nėra paskučiausias reikalas. 5. Privalome mylėti savo tėvus, nors daugelis susiėjo ne tam, kad gimdytų. Dievai negali atrodyti nežinoję, ką padarys, nes jie visiems numatė maisto ir pagalbos. Jie ne atsainiai pagimdė tuos, kuriems sukūrė tiek daug dalykų. Gamta apie mus galvojo dar prieš padarydama mus, nesame toks nereikšmingas darbas, kad būtume galėję išsprūsti iš jos akiračio. 6. Pažvelk, kiek daug ji mums leido, kaip nedaug ribų žmogui padaryta žmogaus karalijoje. Pažvelk, kaip toli leista klajoti mūsų kūnams. Ji neapribojo jų vien žeme, bet pasiuntė į visas savo dalis. Pažvelk, kiek daug išdrįsta sielos, vienintelės arba pažįstančios dievus, arba jų ieškančios, ir mintimi lydinčios aukštai iškilusius dieviškus dalykus. Suprasi, kad žmogus nėra atsitiktinis ir neapgalvotas kūrinys. 7. Tarp didžiausių savo veikalų gamta neturi nieko, kuo galėtų labiau pasigirti arba bent jau kam galėtų pasigirti. Tik didžiausias pamišėlis ginčijasi su dievais dėl jų dovanos. Kaipgi toks žmogus bus dėkingas tiems, kuriems neįmanoma atsilyginti be išlaidų, jei jis teigia nieko negavęs iš tų, iš kurių gavo ypač daug, kurie visuomet duoda ir niekada neatsiima?! 8. Tik didelis iškrypėlis nesijaučia skolingas kam nors dėl to, kad jis

palankus net nenorinčiam, ir geradaryscių seką bei virtinę vadina įrodymu, kad tai būtina davėjui. „Nenoriu! Tegu sau pasilaiko! Kas jo prašo?" Čia pridėk ir kitus begėdės širdies žodžius. Tačiau dėl to ne mažiau tau nusipelno tas, kurio dosnumas tave pasiekia, net jei jį neigi, kurio pati didžiausia geradarystė yra ta, kad teiks net ir ja besiskundžiančiam.

XXIV. 1. Ar nematai, jog tėvai švelnius kūdikius verčia iškęsti sveikatai reikalingus dalykus? Jie stropiai mūturiuoja verkiančius ir besipriešinančius; kad per ankstyva laisvė neiškraipytų sąnarių, suvysto, kad augtų tiesūs, paskui bruka laisvuosius mokslus, nenorinčius pagąsdindami. Pagaliau pramuštgalviams vaikinams, jei nelabai klauso, prievarta diegia taupumą, dorą, gerus įpročius. 2. Net ir subrendusiems bei savarankiškai besitvarkantiems jaunuoliams, iš baimės ar nekantrumo atmetantiems sveikas priemones, taikoma jėga ir griežtumas. Taigi didžiausias tėvų geradarystes gauname jų nesuvokdami arba nenorėdami.

XXV. 1. Į nedėkinguosius ir atsisakančius geradarysčių ne todėl, kad nenorėtų jų, bet kad nebūtų skolingi, yra panašūs, kita vertus, pernelyg dėkingi. Jie paprastai meldžia kokios nors nesėkmės tiems, kuriems yra skolingi, kokios nors negandos, kad įrodytų esą nepamiršę gautos geradarystės. 2. Kyla klausimas, ar jie tai daro tikrojo atsidavimo skatinami. Jų siela labai panaši į liepsnojančių klaidinga meile vyrų, kurie meilužei trokšta tremties, kad galėtų lydėti apleistą bėglę, trokšta nepritekliaus, kad galėtų neturinčiai daugiau dovanoti, trokšta ligos, kad galėtų sėdėti prie lovos. Įsimylėjėliai maldau-

ja visko, ko tik linkėtų priešas. Ir neapykantos, ir nesveikos meilės rezultatas toks pat. 3. Panašiai išeina ir tiems, kurie trokšta draugams nesėkmių, o į geradarystę ateina per skriaudą, iš jų išvaduodami, nors verčiau atsisakyti nei nusikaltimo keliu ieškoti progos pareigai išreikšti. 4. Kas būtų, jei vairininkas prašytų dievų baisių darganų ir audrų, kad pavojuje jo menas pelnytų daugiau dėkingumo? Kas būtų, jei karvedys melstų dievus, kad stovyklą apsupę milžiniški priešų būriai staiga puolę užplūstų griovius, drebant kariuomenei išrautų pylimo tvorą ir prie pat vartų sustatytų pasirengusias pulti vėliavas? Kas būtų, jei jis šito geistų, siekdamas įgyti daugiau šlovės, gelbėdamas iš keblios ir nelemtos padėties? 5. Bjauriu keliu veda savo geradarystes žmonės, besikviečiantys dievus prieš tą, kuriam patys ketina padėti, ir norintys matyti kitus parblokštus, prieš juos pakeldami. Nežmoniška yra iškreiptai dėkingos sielos prigimtis: linkėjimas blogio tam, kuriam negali garbingai nepadėti.

XXVI. 1. „Jam nekenkia, – sako jis, – ta malda, nes kartu linkiu ir pavojaus, ir pagalbos." Šitaip kalbėdamas nusidedi mažiau negu linkėdamas pavojaus be pagalbos. Niekšybė yra skandinti, kad ištrauktum, parblokšti, kad pakeltum, uždaryti, kad išleistum. Galo skriaudai padarymas nėra geradarystė. Nėra nuopelno, kai nelaimę panaikina ją užtraukęs žmogus. 2. Labiau norėčiau, kad nesužeistum, negu kad išgydytum. Gali užsitarnauti padėką, išgydydamas mane sužeistą, o ne sužeisdamas, kad išgydytum. Įbrėžimas džiugina tik lyginant su žaizda. Mes linksmi, kad taip sutapo, bet

labiau norėtume, kad to nebūtų buvę. Tavo linkėjimas būtų nežmoniškas tam, iš kurio nesi patyręs nieko gera. Daug nežmoniškesnis, kai linki tam, kuriam esi skolingas už geradarystę.

XXVII. 1. „Kartu meldžiu, – sako jis, – kad galėčiau suteikti jam pagalbą." Pirma, užtikęs tave viduryje maldos, žinau, jog esi nedėkingas. Dar neišgirdęs, ką norėtum jam suteikti, žinau, kokių kančių jam norėtum. Linki nerimasties, baimės ir kokios nors dar didesnės nelaimės. Trokšti, kad jis stokotų pagalbos. Noras nukreiptas prieš jį. Trokšti, kad stokotų tavo pagalbos. Tau naudingas noras. Nori ne padėti jam, o užmokėti. Taip skubantis siekia atsipalaiduoti nuo skolos, o ne atsilyginti. 2. Taigi vienintelis galėjęs tavo maldoje atrodyti garbingas dalykas yra niekšiškas ir nedėkingas. Tai nenoras būti skolingam. Juk tu nori ne galimybės atsilyginti, bet kad geradarys būtų priverstas su ašaromis maldauti. Save laikai viršesniu ir (tai bedieviška!) leidi pulti prie kojų tau nusipelniusiam. Daug verčiau garbingai likti skolingam, negu nedorai atsilyginti. 3. Mažiau nusidėtum, išsigindamas gauto. Mat jis tada tik prarastų suteikta; dabar nori, kad priklausytų nuo tavęs, kad jo pašliję reikalai ir pasikeitusi padėtis priverstų atsidurti žemiau už jo padaryta gera. Man laikyti tave dėkingu? Tada prašyk, girdint tam, kam nori pasitarnauti. Ar tu vadini malda tarp dėkingojo ir priešo padalijamą prašymą, kurį, be abejo, nutylėjus pabaigą, ir pats palaikytum nedraugo ir priešo žodžiais? 4. Priešai taip pat kartais užima kai kuriuos miestus, norėdami išsaugoti, ir kai ką nugali tam, kad atleistų. Tačiau ketinimai vis

tiek yra priešiški, kai švelniausioji dalis eina po žiauriausiosios. 5. Pagaliau ar tu laikai malda prašymą, kurio išsipildymo nenori niekas, o tuo labiau tas, už kurį meldiesi? Niekšiškai elgiesi su juo, norėdamas, kad dievai jam kenktų, o tu padėtum. Neteisingai elgiesi su dievais. Jiems paskiri žiauriąją dalį, o sau – žmogiškąją. Dievai kenks, kad tu padėtum. 6. Jei, užsiundęs kaltintoją, vėliau atitrauki, jei, ką nors įpainiojęs į bylą, paskui atsisakai, niekas neabejos, jog darai nusikaltimą. Koks skirtumas, ar tai atsitinka dėl klastos ar dėl maldos, jei jam ieškai galingesnių priešininkų? 7. Nesakyk: „Kaip aš jį nuskriaudžiau?" Tavo malda arba netinkama, arba neteisėta. Būtent neteisėta, net jei ir neišsipildo. Kad ko nors neįvykdai, – tai dievo malonė, o neteisėtumas, – kad trokšti. Užtenka. Ant tavęs privalome pykti, kaip ir tuo atveju, jei būtum padėjęs.

XXVIII. 1. „Jei maldos, – sako jis, – turėtų reikšmės, jos turėtų reikšmės ir tavo saugumui." Pirma, trokšti man aiškaus pavojaus, esant neaiškiai pagalbai. Antra, manyk, jog dėl abiejų aišku, bet juk pirma eina prašymas pakenkti. 2. Be to, tu žinojai savo maldos sąlygą, o mane audra užklupo neužtikrintą dėl uosto ir pagalbos. Kaip manai, kokių kankynių man trūks, net jei sulauksiu jos? Drebėsiu, net jei būsiu išgelbėtas, vesiu bylą, net jei būsiu išteisintas. Jokios baimės pabaiga nėra malonesnė už tvirtą ir nepajudinamą ramybę. 3. Melsk, kad galėtum man atsilyginti už geradarystę, kai reikės, o ne kad reikėtų. Jei tavo galioje būtų tai, ko meldi, pats padarytum.

XXIX. 1. Daug garbingesnė tokia malda: „Meldžiu, kad jo būklė nesikeistų, kad visada dalytų geradarystes, o pačiam jų neprisireiktų. Tegul jam nepritrūksta taip maloningai naudojamų galimybių dosnumui ir pagalbai! Tegul niekada nestigs duosimų dovanų, o dėl duotųjų tenereiks gailėtis! Tegul savaime į gailestingumą, žmogiškumą, atlaidumą linkusią prigimtį skatins ir kvies dėkingųjų minia! Tegul jų tenka turėti, bet neiškyla būtinybė išbandyti. Tegul niekas neišvysta jo nenumaldomo, o jam tegul netenka maldauti. Tegul likimas visada jam būna toks maloningas, kad visi tik nuoširdžiai būtų dėkingi". 2. Daug teisingesnė malda, nesusiejanti tavęs su jokia proga, o tučtuojau padaranti dėkingą. Kas tau trukdo atsilyginti, kai jo reikalai klojasi sėkmingai? Esama daugybės priemonių atsimokėti skolą ir laimingiesiems. Ištikimas patarimas, nuolatinis aplankymas, mandagūs, malonūs, nepataikūniški pašnekesiai, atsuktos ausys, jei norėtų pasitarti, kaip į vandenį išgirstus žodžius nuleidžiančios, jei geistų ką patikėti, bičiuliškas bendravimas. Sėkmė nė vieno žmogaus neužkėlė taip aukštai, kad netrūktų draugo todėl, kad nieko nestinga.

XXX. 1. Tą nelemtą progos laukimą reikia išmesti iš visų maldų ir blokšti tolyn. Kad būtum dėkingas, tau reikia supykusių dievų? Ar nesuvoki nusidedąs vien tuo, kad geresnėje padėtyje atsiduria tas geradarys, kuriam neketini atsidėkoti? Įsivaizduok kalėjimą, pančius, nešvarumus, vergiją, karą, elgetystę. Tai tavo meldžiamos progos. Susijęs su tavimi žmogus paleidžiamas tik per tai perėjęs. 2. Kodėl verčiau nenori, kad tas galiūnas,

kuriam daugiausia esi skolingas, būtų ir laimingas? Kas draudžia, kaip jau sakiau, tau atsidėkoti ir laimės numylėtiniams? Galimybių turi gausių ir įvairių. Kaipgi ne? Ar nežinai, kad skolą reikia atiduoti ir pasiturintiems? 3. Netampysiu tavęs nenorinčio. Pertekusi laimė išgrūda beveik viską; parodysiu, ko stinga aukštos padėties žmonėms, ko trūksta visa valdantiems. Žinoma, tiesą sakančio patarėjo, atkariaujančio iš veidmainių pataikavimo bei saldžių giesmelių žmogų, aprimusį tarp melagių ir dėl įpročio klausyti meilikavimų vietoj teisybės, visiškai nežinantį tiesos. 4. Ar nematai, kaip užgesinta laisvė ir vergišku nuolankumu virtusi ištikimybė juos gena į prarają? 5. Kai niekas iš širdies jų neįtikinėja ir neatkalbinėja, o vyksta padlaižiavimo varžybos, ir visų draugų pareiga viena, ir rungiamasi vien dėl to, kas įteikliau sumeluos, jie nežino savo jėgų, ir, tikėdami esą tokios didybės, kaip girdi, užtraukia nereikalingus, visa išklibinančius karus, sulaužo naudingą ir būtiną santarvę, vadovaudamiesi niekieno netramdomu pykčiu, išgeria daug kraujo, kol galų gale pralieja savąjį. 6. Jie baudžia už neištirtus nusikaltimus kaip už tikrus, nuolaidą laiko tokia pat gėda, kaip ir pralaimėjimą, tiki esant amžina tai, kas, aukštai padėta, iš tiesų smarkiai siūbuoja. Jie sudaužo milžiniškas karalystes, užgiūvančias juos pačius ir artimuosius. Nesupranta, kad toje tuščiomis ir beregint nuplauksiančiomis gėrybėmis žėrinčioje scenoje jie neturėjo laukti nieko, išskyrus negandą, nuo to laiko, kai nebegalėjo girdėti tiesos.

XXXI. 1. Kserksui paskelbus karą Graikijai, kiekvienas skatino jo pasipūtusią, užmiršusią vilčių trapumą

sielą. Vienas šnekėjo, kad graikai nepakels žinios ir, vos atėjus gandui, leisis bėgti. 2. Kitas sakė, jog neverta abejoti, kad šitokia aibė gali Graikiją ne tik nugalėti, bet ir sutraiškyti. Reikią labiau būgštauti, kad nerastų tuščių bei apleistų miestų ir kad bėgliai nepaliktų plačių dykynių priešams, neturėsiantiems kur panaudoti milžiniškų jėgų. 3. Trečias paistė, jog karalius vos išsitenka pasaulyje, per ankštos esančios jūros jo laivams, stovyklos – kariams, laukai – raitelių kariuomenei išsirikiuoti, o danguje vos telpančios visų rankų paleistos ietys. 4. Iš visų pusių svaidantis panašiomis mintimis, kurstančiomis pamišusį dėl perdėto savęs vertinimo žmogų, vienintelis lakedaimonietis Demaratas pasakė, jog vadui reikėtų būgštauti dėl tos karaliui patinkančios sumišos ir sunkiasvorės gausybės[11]. Ji esanti ne stipri, bet masyvi. Besaikio daikto neįmanoma valdyti, o neįmanomi valdyti dalykai ilgai neišsilaiko. 5. „Prie pirmo, – sakė jis, – kalno išėję lakonai pasirodys kas esą. Trys šimtai sustabdys tūkstančius genčių. Jie nesitrauks nė per pėdą, gindami pavestą tarpeklį. Pastatys kūnų užtvaras. Visa Azija nepajudins jų iš vietos. Saujelė atrems milžiniško karo grėsmę ir beveik visos žmonių giminės įsiveržimą. 6. Kai pakeitusi savo dėsnius gamta[12] tave praleis, įstrigsi ant takelio ir galėsi įvertinti būsimus nuostolius, paskaičiavęs, kiek kainavo Termopilų tarpeklis. Sužinojęs, jog gali būti sulaikytas, žinosi, jog gali būti priverstas bėgti. 7. Nors daugelyje vietų jie tau pasiduos, tarytum pagauti veržlaus srauto, kuris iš pradžių plaukia, smarkiai gąsdindamas, paskui iš šen ir iš ten visi kartu pakils ir tave prislėgs tavo paties jėgomis. 8. Teisybė sakoma, tvirtinant, jog tavo karo pajėgos didesnės, negu

gali surinkti numatytos užkariauti sritys, bet tas dalykas yra prieš mus. Graikija tave nugalės tuo, kad neaprėps; negalėsi panaudoti visos savo kariuomenės. 9. Be to, negalėsi nei tinkamai atblokšti pirmųjų smūgių (o tai juk vienintelis išsigelbėjimas), nei padėti palūžusiems, nei paremti bei sustiprinti silpstančius. Pralaimėsi daug anksčiau negu pasijusi pralaimėjęs. 10. Nėra pagrindo manyti, jog tavo kariuomenės neįmanoma sulaikyti dėl to, kad net vadas nežino tikslaus jos skaičiaus. Nėra negalinčio pražūti lusto. Net jei kitos aplinkybės būtų ramios, pražūties priežastis – pati didybė"[13]. 11. Atsitiko taip, kaip buvo pranašavęs Demaratas. Pamynusiam visa, kas dieviška ir žmogiška, keičiančiam visa, kas kliudo, karaliui sustoti įsakė trys šimtai spartiečių, ir po visą Graikiją išblaškytas persas suprato, kaip toli šaukia miniai iki kariuomenės. Tada labiau dėl gėdos nei dėl nuostolių apgailėtinas Kserksas padėkojo Demaratui už tai, kad vienintelis kalbėjo tiesą ir leido paprašyti, ko norėtų. 12. Tas paprašė galimybės įžengti į didžiausią Azijos miestą Sardes važiuotam su tiesiąja tiara ant galvos. Tai buvo duota tik karaliams. Jis buvo vertas dovanos, dar prieš paprašydamas, bet kokia apgailėtina toji tauta, iš kurios neatsirado nė vieno, galinčio pasakyti karaliui tiesą, jei ją sakė sau!

XXXII. 1. Dieviškasis Augustas ištrėmė nedorą, už bet kokius priekaištus dėl nedorumo palaidesnę dukterį[14] ir visuomenei atvėrė pirmųjų valstybės namų gėdą. Būriais ėję meilužiai, negražiai išsidirbinėjant klaidžiota naktimis po miestą, net forumas ir rostrai, iš kurių tėvas buvo paskelbęs įstatymą dėl paleistuvavimo[15],

dukters pasirinkti ištvirkimo vietomis. Kasdieniuose susiėjimuose prie Marsijo statulos[16] iš ištvirkėlės ji virto parsidavėle, su nepažįstamais sugulovais siekdama visiško palaidumo laisvės. 2. Princepsas turėjo ir bausti, ir nutylėti, nes kai kuriais atvejais begėdystė suteršia ir baudėją. Nesuvaldydamas pykčio, paskelbė. Vėliau, kai, prabėgus laikui, pykčio vietą užėmė akikaistis, vaitodamas, kad tylomis neužgniaužė to, apie ką tol nežinojo, kol netapo gėda kalbėti, keletą kartų sušuko: „To nebūtų atsitikę, jei būtų buvę gyvi Agripa arba Mecenatas!" Tiek tūkstančių žmonių turinčiam valdovui sunku buvo rasti ką į tųdviejų vietą. 3. Išskersti legionai. Štai jie vėl surinkti. Sudaužytas laivynas. Po kelių dienų plaukiojo naujas. Gaisrai nuniokojo visuomeninius pastatus. Iškilo gražesni už prarytuosius. Tačiau visą gyvenimą Agripos ir Mecenato vietos buvo tuščios. Kodėl? Gal manyti, kad nebuvo į juos panašių vertų prisileisti, o gal tai buvo jo paties yda, kad labiau norėjo skųstis nei ieškoti? 4. Nėra pagrindo galvoti, kad Agripa su Mecenatu paprastai jam kalbėdavo tiesą. Jei jie būtų gyvenę, būtų buvę tarp pataikūnų. Karališkos prigimties ypatybė yra girti prarasta, siekiant įžeisti dabartį, ir leisti kalbėti tiesą tiems, iš kurių nebėra pavojaus ją išgirsti.

XXXIII. 1. Grįždamas prie aptariamojo dalyko, pasakysiu: matai, kaip lengva atsilyginti laimingiesiems, net užkeltiems į žmogaus galybės viršūnę. Sakyk jiems ne tai, ką nori išgirsti, bet ką ateityje visada norės būti išgirdę. Retkarčiais teisybės balsas tegu aplanko pataikūnų išūžtas ausis; duok naudingą patarimą. 2. Klausi, kuo galėtum pasitarnauti laimingajam? Padaryk, kad ne-

tikėtų savo laime, kad žinotų ją priklausant nuo daugybės ištikimų rankų. Ar mažai suteiksi, iškratydamas įsitikinimą visados išliksiančia galia ir parodydamas, jog atsitiktinumo duoti dalykai yra nepastovūs, pabėga sparčiau negu ateina, atgal grįžtama ne tomis pakopomis, kuriomis užlipta į viršūnę, bet tarp aukščiausios ir žemiausios padėties nėra ribos? 3. Neišmanai didžiulės draugystės kainos, jei nesuvoki daug duosiąs tam, kam duosi draugą, retą ne tik šeimų, bet ir ištisų kartų paukštį, labiausiai išnykusį ten, kur tikima gausiai esant. 4. Kaip čia? Ar manai, jog tos knygos, vargiai aprėpiančios nomenklatorių norimus atsiminti ir užrašyti vardus, yra draugų sąrašai? Ne tie yra draugai, kurie pulkais beldžiasi į duris, kurie paskirstomi pirmajam ir antrajam priėmimams.

XXXIV. 1. Senas karalių ir karalių mėgdžiotojų paprotys – išskirstyti draugų būrį. Išdidumo bruožas – didžiai vertinti leidimą įeiti, peržengti slenkstį ir teikti garbę sėdėti prie pat durų, kad pirmas įsmuktum į namus, turinčius daugelį kitų durų, neišleidžiančių ir priimtųjų. 2. Pas mus Gajus Grakchas, o netrukus ir Livijus Druzas pirmieji nutarė suskirstyti savo minią ir vienus priimti atskirai, antrus su daugeliu kitų, trečius su visais. Taigi jie turėjo pirmųjų ir antrųjų draugų, bet niekados – tikrųjų. 3. Vadini draugu žmogų, kuriam paskiriama eilė tave pasveikinti? Ar gali pasitikėti tuo, kuris ne įeina, o šmurkšteli pro vos praviras duris? Ar galima pradėti laisvai bendrauti su tuo, kuris tik eilės sulaukęs ištaria nuvalkiotą, visiems sakomą, net nepažįstamiems svaidomą žodį „labas!"? 4. Atėjęs pas bet

kurį iš tų, kurių pasveikinimas drebina miestą, pastebėjęs milžiniškos minios užplūstas gatves bei pulkais pirmyn ir atgal skubančius sveikintojus, žinok atėjęs į tokią vietą, kur devynios galybės žmonių, bet draugų – nė vieno. 5. Draugo ieškoma ne atrijuje, o širdyje. Ten jį reikia priimti, ten laikyti, jausmuose paslėpti. Šito juos išmokyk ir atsidėkosi.

XXXV. 1. Prastai save vertini, galvodamas, jog būsi naudingas tik parblokštam, jog esi nereikalingas, kai viskas gerai klojasi. Išmintingai elgiesi neaiškiomis, priešiškomis ir smagiomis aplinkybėmis, įžvalgiai sutinki neaiškią, narsiai – priešišką, saikingai – smagią padėtį. Taigi ir draugui gali pasirodyti visur naudingas. Nei apleisi jo nelaimėje, nei trokši jam negandos, ir vis tiek, net nenorint, šitaip viskam keičiantis, atsiras progų pareikšti ištikimybei. 2. Kaip kitam trokštantis turto tam, kad pats nutvertų dalį, nors atrodo trokštąs kitam, iš tiesų žiūri savęs, taip ir trokštantis draugui kokios nesėkmės, kad ją nugintų, teikdamas pagalbą ir parodydamas ištikimybę (tai būdinga nedėkingiesiems), save labiau vertina už jį ir mano, kad draugui verta būti vargšu, idant pats galėtų jam atsidėkoti. Tačiau dėl to paties neatsidėkoja. Mat nori nusimesti krūvį, išsilaisvinti nuo nešulio. 3. Didelis skirtumas, ar skubi atsilyginti, kad atsidėkotum už geradarystę, ar kad neliktum skolingas. Geidžiąs atsilyginti prisitaikys prie ano žmogaus aplinkybių ir norės ateiti pas jį tinkamu laiku. Negeidžiąs nieko kito, tik pats išsilaisvinti, stengsis tą pasiekti bet kokiu būdu. Tai piktanoriškumas. 4. „Toks skubėjimas, – sako jis, – yra per didelio dėkingumo požymis." Negaliu aiškiau to išsakyti, kaip pakartodamas,

ką esu sakęs: nori ne atsilyginti už gautą geradarystę, o pabėgti nuo jos. Juk tarytum kalbi: „Kada juo atsikratysiu? Trūks plyš turiu stengtis, kad nebūčiau jam įsipareigojęs". Net ir geisdamas užmokėti jam iš savo lėšų, toli gražu neatrodytum dėkingas, o tai, ko trokšti dabar, dar neteisingiau. Juk jį prakeiki ir baisiomis maldomis sau nukerti šventą galvą. 5. Niekas, manau, neabejotų tavo sielos klaikumu, jei atvirai jam linkėtum skurdo, bado, baimės. O koks skirtumas, ar tai vien tavo maldos žodžiai, ar esmė? Juk kai ko ir trokšti. Dabar eik sau ir manyk, kad dėkingojo savybė yra tai, ko ir nedėkingas nedarytų. Pastarasis nenuslysta į neapykantą, o tik išsigina geradarystės.

XXXVI. 1. Kas pavadintų Enėją doru, jei jis būtų norėjęs tėvynės pavergimo, kad tėvą išvaduotų iš vergijos? Kas Sicilijos jaunuolius laikytų puikiu pavyzdžiu vaikams, jei jie būtų meldę, kad nepaprastai smarkiai užsiliepsnojusi ir užsiplieskusi Etna išsiveržtų, duodama jiems progą parodyti meilę, iš gaisro vidurio išnešant tėvus? 2. Roma nieko nebūtų buvusi skolinga Scipionui, jei jis būtų užtęsęs Pūnų karą tam, kad jį užbaigtų, nieko mirtimi išgelbėjusiems tėvynę Decijams, jei jie būtų troškę, kad baisiai pavojingos aplinkybės suteiktų galimybę jų narsiam pasiaukojimui. Labiausiai slegianti nešlovė gydytojui yra darbo sau pasidarymas. Daugelis, padidinę ir paskatinę ligas, kad įgytų daugiau garbės išgydydami, nebegalėjo jų iškratyti arba nugalėjo, smarkiai kankindami ligonius.

XXXVII. 1. Pasakojama, jog Kalistratas (taip rašo, žinoma, Hekatonas) vyko į tremtį kartu su daugeliu kitų

maištingos ir nesaikingai laisvos valstybės išguitųjų. Kažkam palinkėjus, kad atėniečiams iškiltų būtinybė grąžinti tremtinius, pasibjaurėjo tokiu grįžimu. 2. Mūsų Rutilijus pasielgė dar didingiau. Kažkam guodžiant ir sakant, jog čia pat pilietinis karas, veikiai visi tremtiniai sugrįš, tarė: „Ką tau bloga padariau, kad linki man prasčiausio sugrįžimo? Labiau trokštu, kad tėvynė gėdintųsi dėl mano tremties negu liūdėtų dėl grįžimo". Tai ne tremtis, kai jos visi gėdijasi labiau už nuteistąjį. 3. Kaip gerų piliečių pareigą išsaugojo vyrai, atsisakę grįžti namo, ištikus visuotinei negandai, nes verčiau dviems nukentėti dėl neteisingumo nelaimės negu visiems nuo visuotinės, taip neturi dėkingo žmogaus jausmo tas, kuris nori, kad sunkumai prispaustų jo geradarį, o jis juos pašalintų. Net jei ketinimai geri, linkėjimai vis tiek blogi. Nei pasitarnavimas, nei šlovė – paties užkurto gaisro gesinimas.

XXXVIII. 1. Kai kuriose valstybėse nedora malda buvo laikoma nusikaltimu. Atėnuose Demadas nubaudė prekiautoją laidotuvių reikmenimis, įrodęs, jog tas meldė didelio pelno. Jo nebūtų gavęs, nelinkėdamas daugiau mirčių. Tačiau dažnai klausiama, ar pelnytai buvo nubaustas. Galbūt meldė ne daugiau parduoti, o brangiau, gal mažesnės prekių savikainos. 2. Kadangi jo verslas susideda iš pirkimo ir pardavimo, kodėl jo maldą priskiri tik vienai pusei, nors pelnui svarbios abi? Be to, galima nubausti visus šio verslo dalyvius, juk visi nori to paties, tai yra tylomis meldžia. Nubausi didesnę pusę žmonių; dažnas pasipelno iš svetimos bėdos. 3. Trokšdamas garbės, karys trokšta karo, žemdirbys at-

sitiesia pabrangus duonai, oratorių patarnavimų kaina kyla daugėjant bylų, sunkūs metai leidžia uždirbti gydytojams, sugedę jaunuoliai turtina prekiautojus prabangos reikmenimis, amatininkai neturėtų ką veikti, jei namų negriautų audros ar nenaikintų ugnis. Jis užklupo vieną besimeldžiantį, bet juk visų maldos panašios. 4. Ar manai, jog Aruncijaus, Haterijaus bei kitų testamentų kaulijimo meno skelbėjų maldos ne tokios pat, kaip laidotuvininkų bei pakasynininkų? Tačiau tie, kurių galo meldžia pastarieji, jų nežino, o anie geidžia bičiulio mirties, nes draugystė teikia daugiausia vilčių. Laidotuvininkams gyvieji nedaro žalos, o palikimo ieškotojus susina kiekvienas delsiąs numirti. Taigi jie trokšta ne tik gauti užsidirbta šlykščiai vergaujant, bet ir išsilaisvinti nuo sunkios duoklės. 5. Nėra abejonės, kad visi šie meldžia daugiau nei tai, dėl ko buvo nubaustas vienas žmogus. Kas mirdamas jiems duos naudos, gyvas būdamas teikia nuostolio. Tačiau visi ir žino jų maldas, ir nebaudžia. Pagaliau kiekvienas tegu pagalvoja apie save ir, pasirausęs po širdies gelmes, tepažiūri, ko tylomis yra meldęs. Kiek daug maldų, dėl kurių net gėda sau prisipažinti! Kaip mažai galėtume ištarti kam nors girdint!

XXXIX. 1. Tačiau ne visa, kas smerktina, yra baustina, kaip ir mūsų aptariama pati piktnaudžiaujanti savo gerais ketinimais draugo malda. Jis įgyja tą ydą, kurios vengia: skubėdamas parodyti dėkingumą, darosi nedėkingas. 2. Jis kalba šitaip: „Tegu jis tampa priklausomas nuo manęs, tegu trokšta mano atsidėkojimo, tegu be manęs negali būti nei sveikas, nei garbingas, nei saugus. Tegu būna toks apgailėtinas, kad mano atsilyginimas

jam virstų geradaryste". Dievai išgirsta tokius jo žodžius: „Tegu jį apipainios namų pinklės. Aš vienas galėsiu jas sutraukyti. Tegu jį persekios galingas ir smarkus priešininkas, besišiaušianti ginkluota minia, tegu slėgs kreditorius ir skundikas".

XL. 1. Pažvelk, koks tu teisingas: jei jis nebūtų padaręs tau gera, negeistum jam šito. Nė puse žodžio neužsimindamas apie sunkesnę tavo, blogiu už gera atsimokančiojo nuodėmę, pasakysiu, jog nusižengi tuo, kad nelauki tinkamo laiko. Mat vienodai nusideda ir nespėjąs atsidėkoti, ir pernelyg skubąs žmogus. Kaip ne visada reikia priimti geradarystę, taip ne trūks plyš grąžinti. 2. Nedėkingas būtum, grąžindamas man nenorint. Dar nedėkingesnis esi, versdamas mane to norėti. Palauk! Kodėl negeidauji, kad mano dovana pabūtų pas tave? Kodėl kamuojiesi, jausdamasis įsipareigojęs? Kodėl skubi atsiskaityti kaip su rūsčiu palūkininku? Kodėl sieki man sunkaus triūso? Kodėl siundai prieš mane dievus? Šitaip atsilygini. O kaip reikalautum skolos?

XLI. 1. Taigi, Liberali, pirmiausia mokykimės ramiai būti skolingi už geradarystes ir laukti progos atsiteisti, o ne dirbtinai ją sukurti. Neužmirškime, jog geismas kuo skubiau išsilaisvinti nuo įsipareigojimo yra nedėkingojo savybė. Mat niekas mielai neatlygina to, už ką nenoromis jaučiasi skolingas, ko širdis netraukia pas save laikyti, ką vadina našta, o ne dovana. 2. Daug geriau ir teisingiau būti visada pasiruošus draugiškai pasitarnauti, pasiūlyti, o ne brukti, nelaikyti savęs prasiskolinusiu, nes geradarystė yra bendras, du žmones sujungiantis ryšys. Sakyk: „Negaišiu tau atsiteisdamas, tik

trokštu, kad smagus priimtumei. Jei kuriam nors iš mūsų gresia neišvengiama neganda, jei lemtis skirs, kad arba tu būsi priverstas atsiimti savo dovaną, arba aš priimti antrą, geriau tegu teikia tas, kuris jau yra teikęs. Aš pasirengęs,

Turno ieškoti nereiks[17].

Kai tik ateis laikas, parodysiu širdį, o kol kas tą liudija dievai".

XLII. 1. Mielas Liberali, esu pastebėjęs ir tarsi už rankos sučiupęs tavo tokią aistrą: baisiai bijai pasivėlinti atlikti bet kokią pareigą. Dėkingai sielai nerimastingumas nedera; priešingai, jai tinka didžiausias pasitikėjimas savimi, iš tyros meilės suvokimo išguitas bet koks būgštavimas. Priekaištu skamba ir „pasiimk", ir „esi skolingas". Pirmoji suteiktos geradarystės sąlyga yra ta, kad atsilyginimo laiką pasirenka geradarys. 2. „Būgštauju, kad žmonės nepradėtų kitaip kalbėti apie mane." Blogai elgiasi dėl gandų, o ne dėl sąžinės atsiteisiantis žmogus. Turi du to dalyko teisėjus: geradarį – jo nereikia bijoti – ir save – jo negali bijoti. „Tad kaip čia išeina? O jei niekada nepasitaikys progos? Amžinai ir liksiu skolingas?" Liksi, bet liksi visiems žinant, bet liksi maloniai nusiteikęs, bet smagiai žvelgsi į tau patikėtą jo dovaną. Drovėdamasis, kad dar neatsilygino, žmogus gėdijasi gautos geradarystės. Kodėl buvęs, tavo nuomone, vertas geradarys atrodo nebevertas, kad būtum ilgiau jo skolininkas?

XLIII. 1. Smarkiai klysta manantys, jog tik milžiniškos sielos savybė yra siekimas iškelti, dovanoti, pripildyti užantį ir namus. Tai daro ne didžiadvasiškumas, o

didelis turtas. Taip teigiantys nežino, kad kartais daug didingiau ir sunkiau imti negu išpilti. Kad nesumenkinčiau antrojo veiksmo, turiu pasakyti, jog abu jie kyla iš dorybės ir yra lygūs, ir gebėjimas būti skolingam už geradarystę yra ne mažesnės sielos požymis, kaip mokėjimas duoti. Pirmasis atvejis yra tuo sunkesnis už antrąjį, kuo stropiau saugoma gauta, negu duodama. 2. Taigi nereikia galvą trūkti skubant atsiteisti, nei nelaiku pulti, nes nusižengia ir delsiąs, atėjus jo laikui atsilyginti, ir skubąs, neatėjus geradario laikui. Jo dovana padėta pas mane; nebijau nei dėl jo, nei dėl savęs. Jai labai saugu. Geradarystė pražus tik su manimi. Ne, net su manimi nepražus. Jam padėkojau, taigi atsilyginau. 3. Kas pernelyg daug galvoja apie atsilyginimą už geradarystę, tas įsivaizduoja kitą per daug galvojant apie jos atgavimą. Tegul jis bus pasiruošęs abiem atvejams: jei geradarys nori atgauti, smagūs atsilyginkime ir atsiteiskime; jei nori, kad būtų saugoma pas mus, kam išmesti jo lobį? Kam atsisakyti saugojus? Jis vertas, kad būtų, kaip panorės. O žmonių nuomonė ir gandai tegu ne vadovaus mums, bet seks iš paskos.

SEPTINTA KNYGA

I. 1. Mielas Liberali, laikykis,

> Žemė – pasieksi ranka. Tavęs aš nevarginsiu šičia
> Nereikalingom eilėm, gražbylystėm ir pratarme ilga[1].

Į šią knygą sukrauti likučiai. Išnaudojęs medžiagą, žvalgausi, ne ką galėčiau pasakyti, bet ko dar nepasakiau. Maloniai priimk tas nuoliekas, nes jos surinktos tau.

2. Nenorėdamas sau pataikauti, turėjau darbą plėtoti pamažu, o pabaigai palikti tokią dalį, į kurią tiestų ranką net persisotinęs skaitytojas. Tačiau svarbiausius dalykus išdėsčiau pradžioje; dabar renku praslydusias pro akis nuotrupas. Jei tau rūpi mano nuomonė, mano galva, dievaži, nelabai tinka, pasakius apie dorą ugdančius nuostatus, toliau pateikti ne sielai gydyti, bet protui lavinti išrastus samprotavimus. 3. Puikiai apie tai kalba kinikas Demetrijas, mano nuomone, didis net su didžiausiais lyginant vyras, teigdamas, jog paprastai daugiau naudos iš kelių įsikaltų išminties taisyklių, pirštu pasiekiamų ir naudojamų, negu iš daugybės išmoktų, bet nelaikomų po ranka. 4. „Kaip geras imtynininkas ne visus veiksmus ir gudrybes išsimiklina panaudoti, nes retai tenka jų griebtis, bet gerai ir stropiai išsilavinęs atlikti vieną ar du veiksmus, atidžiai laukia progos (juk nesvarbu, kiek moka, jei moka tiek, kiek reikia nugalėti), taip ir šiame tyrime daug kas džiugina, o laimėti padeda kelios taisyklės." 5. Gali nežinoti okeano potvynių ir atoslūgių priežasties ir kodėl kiekvieni septyneri metai žmogaus amžiui įspaudžia ypatingą žymę[2], kodėl iš toli žiūrint portiko plotis nelieka toks pat, bet į galą siaurėja, ir tarpai tarp kolonų pagaliau susilieja, kokia priežastis atskiria dvynių pradėjimą, o gimimą sujungia, ar per vieną sueitį abu pasėjami, ar per kelis kartus, kodėl drauge gimusiųjų lemtys skirtingos ir be galo, tarytum didžiulėje erdvėje nutolusios, nors tarp jų atsiradimo tik siaurutėlaitė ežia. Nedaug tepakenks, jei numosi ranka į nei leistas, nei naudingas žinias. Paslapties apgaubta tiesa slypi gelmėse. 6. Tačiau negalime skųstis gimties piktybe, nes visa atrasti nesunku, nebent išskyrus tuos

dalykus, kurių vienintelis vaisius yra suradimas. Tai, kas padarys mus geresnius ir laimingesnius, – arba atlapa, arba šalia. 7. Jei siela niekina atsitiktinumus, jei iškyla virš siaubo, jei, kupina godžios vilties, netrokšta be galo daug, bet išmoko turtų ieškoti savyje, jei atsikratė dievų ir žmonių baimės ir žino, kad žmogaus nereikia smarkiai baidytis, o dievo – visiškai, jei, niekindama kankinančias gyvenimo puošmenas, išsiaiškino, kad mirtis nėra nelaimė, o daugelio nelaimių pabaiga, jei žmogus paskyrė sielą dorybei ir laiko lygiu bet kokį jos siūlomą kelią, jei visuomeninis bendrijai gimęs gyvūnas[3] žvelgia į pasaulį kaip į vienus visų namus, jei dievams atskleidė savo sąžinę ir visuomet gyvena tarytum ant delno, savęs prisibijodamas labiau negu kitų, jei, patekęs į audras, stovi tvirtas ir giedras, – jis yra įgijęs naudingą ir būtiną žinojimą. Visa kita tėra poilsio pramogos. Jau pasiekusiai saugią vietą sielai galima jomis užsiimti, jos teikia gražmenų, o ne stiprybės.

II. 1. Tobulėjančiam vyrui mūsų Demetrijas liepia abiem rankom įsikibus šių taisyklių niekados nepaleisti, įsikalti, padaryti savęs dalimi, kasdien mąstant pasiekti, kad sveikos nuostatos atsirastų savaime ir bet kada netikėtai pareikalautos pasirodytų, kad nedelsdamas ateitų gebėjimas atskirti gėdą ir garbingumą. 2. Tegu jis žino, kad vienintelis blogis yra gėda, vienintelis gėris – garbingumas. Šia taisykle vadovaudamasis teskirsto darbus. Visur teveikia pagal šį dėsnį, didžiausiais vargšais telaiko pilvui ir geiduliams atsidavusius, nuo neveiklumo suragojusios ir sustingusios sielos mirtinguosius, kad ir kokiais turtais jie spindėtų. Tegu jis sau tars: „Ma-

lonumas – trapus, trumpas, paniekos vertas daiktas. Kuo godžiau jo semsi, tuo greičiau virs priešybe, jo tučtuojau neišvengiamai arba gailimasi, arba gėdijamasi. Jame nieko nėra didinga arba to, kas tiktų dievams artimai žmogaus prigimčiai. Tai žemas, gėdingosioms kūno dalims patenkinti tarnaująs, šlykščių pasekmių dalykas. 3. Žmogaus ir vyro vertas malonumas – ne kūno prikimšimas, ne tukinimas, ne aistrų kurstymas (saugiausia jų – ramybės troškimas), bet gebėjimas būti toli ir nuo žmonių kivirčų įžiebiamos sumaišties, ir nuo ateinančios iš aukštybių, kaip tikina pasakojimai apie dievus; apie juos sprendžiame iš savo ydų". 4. Šį tolygų, bebaimį, niekuomet nejuntantį persisotinimo malonumą patiria mūsų nupieštas žmogus. Jį pavadinčiau dieviškos ir žmogiškos teisės žinovu. Jis džiaugiasi dabartimi, nepriklauso nuo ateities, o į netikrumą linkęs žmogus yra visiškai nepatvarus. Taigi išvaduotas iš didelių širdį graužiančių rūpesčių vyras nieko nesitiki ir netrokšta, nesileidžia į nežinomybę, jis patenkintas savimi. 5. Nemanyk, jog jis tenkinasi mažu, visa – jo. Tačiau ne taip, kaip Aleksandro. Kad ir ant Raudonosios jūros kranto stovinčiam pastarajam lieka daugiau neperžygiuotų kraštų. Ką valdė ir buvo užėmęs, nepriklausė jam, nors Okeano išžvalgyti pasiųstas Onesikritas klaidžiojo, siekdamas užkariauti nežinomos jūros kraštus. 6. Ar ne aiškų aiškiausia, jog skurdžius yra ketinąs užgrobti anapus pasaulio ribų esančias sritis, dėl aklo godulio tiesiog besiveržiąs į neištirtas begalines jų gelmes žmogus? Ar svarbu, kiek karalysčių atėmė, kiek išdalijo, kiek žemių prislėgė duokle? Jam tiek trūksta, kiek geidžia.

III. 1. Ši yda kamavo ne tik Aleksandrą, sėkmingo nutrūktgalviškumo genamą Liberio ir Herkulio pėdomis, bet ir visus, kuriuos likimas kursto, išpildydamas norus. Peržvelk Kyrą, Kambizą ir visus Persijos karalius, ar rasi pasisotinusį valdžia, gyvenimo pabaigoje negalvojantį žengti dar toliau? Nenuostabu: visi geismų sukelti dalykai semiami iš giliai ir tučtuojau dingsta; nesvarbu, kiek pilsi, kiauras maišas vis tiek bus kiauras. 2. Tik išminčiui priklauso visa, ir saugoti nesunku. Nereikia siųsti už jūrų marių pasiuntinių, priešų paupiuose matuoti vietos stovyklai, puolamose tvirtovėse įkurdinti apsaugos įgulas, nereikia legionų ir raitelių būrių. Kaip nemirtingieji dievai valdo beginkliai, ramiai nuo viršūnių saugodami savo pasaulį, taip išminčius be sumaišties imasi daug aprėpiančių savo pareigų. Tas nepaprastai galingas ir geras vyras iš aukšto žvelgia į žmonių giminę. 3. Šaipykis į sveikatą. Tai milžiniškos dvasios dalykas, kai, įsiskverbiančiu sielos žvilgsniu perbėgęs per Rytus ir Vakarus bei tolimiausias žmonių negyvenamas dykynes, išvydęs aibes gyvūnų, devynias galybes palankiai gamtos liejamų daiktų, gali ištarti Dievui pritinkamus žodžius: „Visa tai – mano". Išeina, kad išminčius nieko negeidžia, nes be viso to daugiau nieko nėra.

IV. 1. „Šitų žodžių, – sakai, – laukiau. Štai ir sučiupau tave! Pažiūrėsiu, kaip išsikapanosi iš paties paspęstų spąstų. Sakyk, kaip gali kas nors dovanoti išminčiui, jei visa jam priklauso? Juk dovanotas daiktas esti dovanotojo. Vadinasi, išminčiui negalima suteikti ir geradarystės: išeis, kad skiriama iš jo paties turto. Tačiau jūs teigiate, jog išminčiui galima dovanoti. Žinok, to paties

klausiu ir apie draugus: sakote, kad jų visa bendra[4]. Taigi niekas nieko negali draugui padovanoti, nes dovanoja jam bendrą turtą." 2. Niekas netrukdo kokiam nors daiktui būti ir išminčiaus, ir to, kam jis priklauso, kam duotas ir paskirtas. Pagal civilinę teisę viskas yra karaliaus, tačiau bendrai karaliaus nuosavybei priklausantys dalykai išskirstyti atskiriems šeimininkams, ir kiekvienas turi savininką. Taigi galime karaliui dovanoti ir namą, ir vergą, ir pinigų, bet nesakoma, jog tai dovanojama iš jo turto. Karaliui priklauso viskas, pavieniams asmenims – atskirų daiktų nuosavybė. 3. Tam tikrą sritį vadiname atėniečių ar kampanų[5] kraštu, o jį tarpusavy ežiomis išsidalija kaimynai savininkai. Nors visa žemė priklauso vienai valstybei, sklypai turi savo šeimininkus. Savo laukus galime dovanoti valstybei todėl, kad, nors jie laikomi jos nuosavybe, vienaip priklauso jai, kitaip – man. 4. Ar yra abejonių, jog vergas su pekuliju[6] priklauso šeimininkui? Tačiau jis įteikia šeimininkui dovanų. Negalima manyti, kad vergas neturi nuosavybės todėl, kad neturės, jei šeimininkas tai uždraustų. Jo savo noru atiduoto daikto negalime nevadinti dovana todėl, kad galima atimti ir prieš jo valią. 5. Kaip tai galėtume įrodyti iki galo? Dabar esame sutarę, jog visa priklauso išminčiui. Pasvarstykime iškeltą klausimą, kaip dosnumo medžiaga išlieka iškilusi virš to, kuriam užleidome viską. 6. Vaikų turtas priklauso tėvui[7]. Tačiau kas nežino, jog sūnus kai ką dovanoja tėvui?! Visa yra dievų, tačiau ir dievams dedame dovanų, pažeriame aukų. Tapusi tava, mano nuosavybė nepasidaro nebe mana. Juk ji gali priklausyti ir man, ir tau.

7. „Ištvirkėlių savininkas, – sako jis, – yra sąvadautojas. Išminčiui priklauso visa. Vadinasi, ir ištvirkėlės priklauso išminčiui. Sąvadautojas yra ištvirkėlių savininkas. Vadinasi, išminčius yra sąvadautojas." 8. Panašiai išminčiui uždraudžiama pirkti. Sakoma taip: „Niekas neperka savo daikto. Išminčiui priklauso visa. Vadinasi, išminčius nieko neperka". Panašiai draudžiama skolintis, nes niekas nemoka palūkanų už savo pinigus. Be galo daug gudragalviaujama, nors gražių gražiausiai suprantama, ką norime pasakyti.

V. 1. Tvirtinu, jog išminčiaus yra visa, bet pavieniai žmonės vis tiek kiekvienas turi savo nuosavybės teisę, kaip, valdant tobulam karaliui, visa yra karaliaus valdžioje, tačiau atskiri dalykai – atskirų asmenų nuosavybė. Atėjus laikui, tai įrodysime. Dabar šio klausimo užtenka. Žinosime, jog vienaip tai yra išminčiaus, kitaip – mano. Išminčiui galima dovanoti. 2. Nenuostabu, jog šį bei tą galima dovanoti ir tam, kuriam priklauso viskas. Išsinuomojau tavo namus; čia šis bei tas – tavo, šis bei tas – mano. Daiktas – tavo, naudojimasis daiktu – mano. Taigi nė vaisiaus nenusiraškysi neleidus tavo žemės nuomininkui, nors jie ir dera tavo valdose, o jei pabrangs javai ir ištiks badas,

Veltui dairysies tada į kito didelę krūvą[8].

O juk ji išaugo tavo žemėje, tavo žemėje pasėta, į tavo klėtis bus supilta. 3. Nors esi namo šeimininkas, neįžengsi į mano butą; neatimsi savo man tam tikram laikui perleisto vergo. Išsinuomavęs tavo vežimą, darysiu malonę, leisdamas jame atsisėsti. Taigi matai, gali išeiti, jog kai kas kaip dovaną gali gauti savo daiktą.

VI. 1. Visuose pateiktuose pavyzdžiuose ir vienas, ir kitas yra to paties daikto šeimininkai. Kaip? Nes vienas daikto šeimininkas, kitas – naudojimo. Sakome, jog čia Cicerono knygos. Knygų pardavėjas Doras vadina jas savomis. Ir abiem atvejais tai tiesa. Vienaip jas prisiskiria autorius, kitaip – pirkėjas. Teisingai jos vadinamos ir vieno, ir kito, bet ne tuo pačiu būdu. Taip Titas Livijus gali iš Doro gauti ar pirkti savo knygų. 2. Aš galiu dovanoti išminčiui, kas atskirai paėmus priklauso man, nors visa yra jo. Mat išminčius kaip karalius visa valdo savo mintyse, o paskirų dalykų nuosavybė išbarstyta pavieniams asmenims. Jis gali ir gauti dovaną, ir būti skolingas, ir pirkti, ir išsinuomoti. 3. Cezaris valdo visa, o jo ižde – tik asmeninės gėrybės. Visetas – jo valdžia, o tėvonija – privatus turtas. Jo valdžia nemažėja, kai žiūrima, kas yra jo ir kas nėra; net tai, kas iš jo atimama, antra vertus, vis tiek yra jo. Taip išminčius mintimis valdo visa, o teisės požiūriu – tik savo nuosavybę.

VII. Pateikęs įvairių įrodymų, Bionas daro išvadą, jog visi yra ir šventvagiai, ir niekas. Ketindamas visus numesti nuo uolos[9], kalba: „Šventvagis yra kiekvienas, paimąs, suvartojąs, savo nauda paverčiąs tai, kas priklauso dievams. Visa priklauso dievams. Vadinasi, kiekvienas imdamas paima dievų daiktą, juk jų – visa. Vadinasi, kiekvienas, ką nors paimantis, yra šventvagis". 2. Paskui, paliepęs įsilaužti į šventyklas ir nebaudžiamai išdraskyti Kapitolijų, teigia, jog tai nėra šventvagystė, nes, paėmus iš vienos dievams priklausančios vietos, daiktas perkeliamas į kitą dievams priklausančią vietą. 3. Jam atsakoma taip. Nors visa priklauso

dievams, bet ne visa yra dievams paskirta; šventvagystė įvyksta, kai paimamas dievybei tikėjimo priskirtas daiktas. Panašiai ir visa visata yra nemirtingųjų dievų šventovė, vienintelė verta jų garbingumo ir didybės, tačiau bedieviški dalykai atskiriami nuo šventų. Šventykla pavadintame sklypelyje leista ne visa, kas leista po atviru dangumi ar stebint žvaigždėms. Nors šventvagis negali nuskriausti dievo, nes dieviškumo nepasiekia joks smūgis, bet baudžiamas tarytum dievui būtų padaręs bloga. Mūsų ir dievo nuomonė paveda jį bausmei. 4. Taigi kaip šventvagiu laikomas pavogęs šventenybę žmogus, nes, kad ir kur jis padėtų nugvelbtą daiktą, bus tas pats pasaulis, taip ir iš išminčiaus galima pavogti. Iš jo pavagiamos ne visuotinybės, bet tie dalykai, kurių šeimininku jis priskirtas, kurie jam tarnauja kaip pavieniam asmeniui. 5. Pirmąją nuosavybę jis pripažins, antrosios norėtų neturėti, jei galėtų. Jis ištars tą patį, kaip ir tas romėnų karvedys[10], kuriam už narsumą ir puikų valstybės valdymą buvo nutarta padovanoti tokį plotą žemės, kokį atsirėš ardamas aplink per dieną. „Nereikia, – pasakė jis, – jums tokio piliečio, kuriam reikia daugiau negu vienam piliečiui." Pagalvok: daug didesnės didybės reikėjo atsisakant šios dovanos negu ją pelnant! Mat dažnas užbrėžė kito norų ribą, o sau – niekas nenusistatė.

VIII. 1. Taigi žvelgdami į visa valdančią, visur įsiskverbiančią išminčiaus sielą, sakome, jog visa yra jo, nors gali pasitaikyti, kad kasdienės teisės nuostatais besivadovaująs cenzorius priskirs jį beturčių luomui. Didelis skirtumas, ar jo nuosavybė matuojama sielos di-

dybe, ar cenzu. 2. Jis bjaurėsis galimybe turėti tavo kalbamas gėrybes. Nepriminsiu Sokrato, Chrisipo, Zenono ir kitų didžių vyrų, didesnių todėl, kad pavydas nebekliudo juos šlovinti. Neseniai paminėjau Demetriją. Man atrodo, jog gimtis jį pateikė mūsų laikams, norėdama parodyti, kad nei mes galime jo sugadinti, nei jis gali mus prie savęs prisitraukti. Pats neigia, bet iš tiesų tai – ypatingos išminties, tvirtai besilaikąs užsibrėžtų nuostatų vyras; iškalbingai apsako narsiausius žygius, ne dirbtinai sklandžiai jungdamas, ne rūpindamasis žodžiais, bet didžios dvasios dėka, įkvėpimo nešamas išdėsto dalyką. 3. Neabejoju, jog apvaizda davė jam ir tokį gyvenimą, ir tokią gražbylystės dovaną, kad mūsų amžiui nestigtų ir pavyzdžio, ir priekaištautojo. Jei koks dievas Demetrijui atiduotų mūsų turtus su sąlyga, kad nebūtų leista išdovanoti, tvirtinčiau, jog jis atmestų, sakydamas:

IX. 1. „Neprisirišiu prie šios nenusikratomos naštos, be krovinio žingsniuojančiam žmogui neleisiu murkdytis giliame dumble. Kam man duodi visų tautų nelaimes? Juk imu, negalėdamas išdovanoti, nes matau daug netinkamų dovanoti dalykų. Noriu išsidėstęs pasižiūrėti visa, kas žlibina tautų ir karalių akis, noriu pažvelgti į jūsų kraujo ir sielų kainą. 2. Pirmiausia išdėliok prabangos grobį ar į eilę išrikiavęs, ar (tai būtų geriau) į krūvą suvertęs. Štai kruopščiai apdirbti vėžlio šarvai ir už milžinišką kainą pirkti bjauriausių šliužų kiaukutai[11]. Jų visiems patinkančios įvairovės pasiekiama pridėjus dažų, nors atrodo kaip tikri. Štai stalai, senatorių cenzo[12] kainą turinčios lentos, tuo vertingesnės, kuo gumbuotesnis buvo tas nelaimingas medis. 3. Štai krištolo

indai, trapumas kursto jų kainą. Mat verčiantis daikto vengti trūkumas neišmanėliams skatina malonumą įsigyti gausiai. Štai porceliano taurės. Menka būtų prabanga, jei iš plačių brangakmenių indų į vienas kito sveikatą nebūtų geriama to, kas bus išvemta. 4. Štai stambūs perlai, ne po vieną kiekvienai ausiai įgyti. Mat ausys jau priprato prie naštos, jie sujungiami ir kabinami po du. Moterys nepralenktų iškvaišimu vyrų, nepasikabinusios ant vienos ausies dviejų ar trijų tėvonijų[13]. 5. Štai šilko drabužiai, jei tik drabužiais įmanoma pavadinti tai, kas negali nei kūno pridengti, nei pagaliau gėdos. Jais apsivilkusi tikrai negalės prisiekti nesanti nuoga. Iš nežinomų tautų jie atgabenami už milžiniškas sumas parduoti tam, kad mūsų matronos ir meilužiui miegamajame nepasirodytų plikesnės negu viešumoje.

X. 1. Kaip klojasi, šykštuoli? Devynios galybės daiktų brangumu pralenkia tavo auksą. Visi mano išskaičiuoti dalykai labiau gerbiami ir vertinami. Dabar noriu peržvelgti tavo lobius, mūsų aistras akinančias aukso ir sidabro plokštes. 2. Vardan Herkulio, naudingas gėrybes žemė padėjo viršuje, o metalus užkasė, paslėpė ir užgulė visu svoriu kaip žmonijos žalą ir nelaimes. Štai iš tų pačių tamsybių, kaip ir auksas bei sidabras, iškelta geležis, kad nestigtų įrankių tarpusavio žudynėms ar užmokesčio už jas[14]. 3. Visi šie dalykai turi šiokią tokią medžiaginę išraišką. Tačiau esama ir tokių, kur siela gali įžvelgti tik akių apgaulę. Štai senato paskyrimai į provincijas, skolų popieriai, garantiniai raštai – tušti nuosavybės atvaizdai, tam tikri godumo triūso skėčiai. Jais apgaunama tuščiais pavidalais besidžiaugianti siela. Kas

gi yra palūkanos, skolos knygos, procentai? Tai besaikio godumo sugalvoti pavadinimai. 4. Galiu skųstis daiktų prigimtimi, kad aukso ir sidabro nepaslėpė giliau, kad nesuteikė jiems didesnio svorio, idant nebūtų galima iškelti, bet kas gi yra šios lentelės, atsiskaitymai, parduodamas laikas ir kruvini nuošimčiai? Savanoriškos nuo mūsų santvarkos priklausančios nelaimės, jų neįmanoma regėti akimis ar laikyti rankoje. Tai tuščio godumo sapnų vaizdai. 5. Vai, koks vargšas žmogus, besidžiaugiantis stora turto sąrašo knyga, plačiomis vergų dirbamų žemių erdvėmis, nesuskaičiuojamomis, provincijų ir karalysčių dydžio ganyklose besiganančiomis bandomis, didesne už karingas tauteles šeimyna, didelius miestus plotu pralenkiančiais privačiais pastatais! 6. Gerai įsižiūrėjęs į visa, kam paskyrė ir išleido savo turtus, ims didžiuotis, bet, palyginęs su tuo, ko dar geidžia, bus skurdžius. Paleisk mane iš čia, sugrąžink prie mano turtų; aš pažįstu išminties karalystę, didelę, ramią. Aš taip visa valdau, kad visa būtų visų."

XI. 1. Kai Gajus Cezaris jam dovanojo du šimtus, šypsodamasis atmetė, manydamas, jog suma per maža, kad būtų galima girtis nepaėmus. Dievai ir deivės, kaip menkadvasiškai norėjo pagerbti jį ar sugadinti! 2. Bet reikia leisti pasirodyti pačiam tam nepaprastam vyrui. Girdėjau pasiutusiai stiprų jo pasakymą, stebintis Gajaus beprotybe, kad tas tikėjosi tokio smarkaus pasikeitimo. „Jei jis buvo nutaręs, – sakė jis, – mane išmėginti, reikėjo bandyti pasiūlyti visą imperiją."

XII. 1. Taigi išminčiui galima šį bei tą dovanoti, net jei visa yra išminčiaus. Lygiai taip pat niekas nekliudo,

nors sakome, jog draugų visa bendra, šį bei tą padovanoti draugui. Mat mano su draugu ne taip visa bendra, kaip su dalininku, kai dalis esti mano, dalis jo, o kaip tėvo su motina vaikai bendri. Kai jų dvejetas, ne vienam vienas, kitam kitas priklauso, o kiekvienam – abu. 2. Pirmiausia pasistengsiu, kad kiekvienas, kviečiantis mane dalininku, žinotų, jog tarp jo ir manęs nieko nėra bendra. Kodėl? Todėl, kad tik išminčių bendrystė yra draugystė, visi kiti yra ne didesni draugai, kaip dalininkai. 3. Be to, bendrumas pasireiškia įvairiais būdais. Raitelių eilės teatre priklauso visiems romėnų raiteliams. Mano nuosava vieta bus ta, kurią užimsiu. Jei ją kam užleisiu, nors užleisdamas bendrą daiktą, vis tiek atrodysiu davęs. 4. Kai kas yra kieno nors su tam tikra sąlyga. Tarp raitelių turiu vietą ne tam, kad parduočiau, ne tam, kad išnuomuočiau, ne tam, kad gyvenčiau, o tam, kad žiūrėčiau. Dėl to nemeluoju, sakydamas turįs tarp raitelių vietą. Bet kai atėjus į teatrą raitelių vietos pilnos, išeina, jog teisėtai turiu ten vietą, man leista ten sėdėti, ir neturiu, kadangi ji užimta tų, su kuriais man teisė į vietą bendra. 5. Tarp draugų vyksta tas pat: kad ir ką draugas turėtų, tai bendra su mumis, bet tai – jo nuosavybė, kadangi jam priklauso, aš negaliu tuo naudotis jam neleidžiant. „Šaipaisi iš manęs, – sakai, – jei draugo turtas priklauso ir man, tebūnie leista man jį parduoti." Neleista. Raitelių eilių taip pat neleista, nors jos tavo su kitais raiteliais. 6. Ne įrodymas, kad nėra tavo todėl, kad negali parduoti, negali sunaudoti, negali pabloginti ar pagerinti. Mat tavo yra ir tai, kas yra tavo pagal tam tikrą sąlygą.

XIII. 1. *** gavau, bet tikrai ne mažiau. Ilgiau nevilkindamas pasakysiu, jog geradarystė negali būti didesnė. Darant gera, gali būti didesnių dalykų ir daugiau, kuriais geranoriškumas gali išsilieti ir taip save pamalonìnti, kaip įsimylėjėliai, smarkiai bučiuodamiesi ir glėbesčiuodamiesi, ne didina meilę, bet leidžia jai pasireikšti.

XIV.1. Šis klausimas taip pat buvo atremtas anksčiau, dabar jis bus tik trumpam užkliudytas. Mat jam galima perkelti kitiems pateiktus įrodymus. Klausimas toks: ar atsilygino už geradarystę, padaręs viską, kad atsilygintų, žmogus? 2. „Nors žinai, – sako jis, – jog neatsilygino, tačiau padarė visa, kad atsilygintų. Aišku, kad neįvykdyta tai, kam įvykdyti neturėjo progos. Ir kreditoriui nesumokėjo pinigų norėjęs sumokėti ir visaip jų ieškojęs, bet niekur neradęs skolininkas." 3. Kai kurie dalykai taip surėdyti, kad turi parodyti pasekmę. O kai kurių pasekmę pakeičia padėtos visos pastangos ją pasiekti. Padaręs visa, kad išgydytų, gydytojas įvykdė savo įsipareigojimus. Net nuteisus kaltinamąjį, visą gražbylystės jėgą panaudojusiam gynėjui nedingsta atlikta iškalbos pareiga, karvedžio šlovė pripažįstama ir nugalėtam vadui, jei jo įžvalgumas, uolumas, narsa įvykdė visas priedermes. 4. Jis visa padarė, kad atsilygintų už geradarystę, bet jam sukliudė tavo laimė. Neatsitiko jokios negandos, galinčios išbandyti tikrąją draugystę. Negalėjo juk jis dovanoti turtuoliui, slaugyti sveikąjį, teikti pagalbą laimingam. Jis atsidėkojo, net jei tu ir neatgavai to, ką esi suteikęs. Be to, nuolatos apie tai galvojo, laukdamas tinkamo laiko, parodė daug rūpesčio

ir stropumo, daugiau vargo už tą, kam pasitaikė proga greitai atsidėkoti. 5. Skolininko pavyzdys čia netinka. Jam iš tiesų per maža būti ieškojus pinigų, jei nesumokėjo. Juk ten už nugaros stovi rūstus kreditorius, jis neleis pražūti nė vienai neapmokėtai dienai. O čia – nepaprastai palankus žmogus. Išvydęs tave bėgiojantį, susikrimtusį, susigraužusį, tars:

„tu mesk iš širdies šį rūpestį sunkų[15].

Nusirisk nuo krūtinės akmenį. Nieko man iš tavęs nereikia. Įžeidi, galvodamas, jog laukiu ko nors daugiau. Tavo širdies balsas pasiekė mane".

6. „Pasakyk, – sako jis, – jei jis atsilygintų už geradarystę, ar sakytum, jog atsidėkojo? Vadinasi, vienodai vertini ir atsilyginusį, ir ne?" Prieštaraudamas kalbėk taip. Jei jis būtų užmiršęs gautą geradarystę, jei net nebandytų būti dėkingas, galėtum tvirtinti, jog neatsidėkojo. Bet juk jis dieną naktį plušėjo, atsisakydamas visų kitų pareigų, atsidėjęs ir užsiėmęs vienu: kad tik nepaspruktų proga. Tad argi lygūs bus ir nesirūpinęs atsilyginti, ir visą laiką tuo kvaršinęs sau galvą žmonės? Esi neteisingas, reikalaudamas iš manęs daikto, nors manai nestingant širdies.

XV. 1. Galų gale įsivaizduok štai ką. Tu patekai į nelaisvę, o aš, pasiskolinęs pinigų, užstatęs turtą kreditoriui, leidausi į audringą žvarbios žiemos jūrą, traukiau pavojingomis, plėšikų knibždančiomis pakrantėmis, patyriau visus ir grobikų nelankomų marių pavojus, išklaidžiojęs dykynes, ieškojau tų, nuo kurių visi bėgo, pagaliau atvykau pas piratus, o tave jau kitas išpirkęs. Ar tvirtinsi, jog neatsilyginau? O jei plaukdamas būčiau

pražudęs tau išgelbėti sukauptus pinigus, sudužus laivui, jei pats būčiau supančiotas tais pančiais, iš kurių norėjau tave ištraukti, ar tvirtintum, kad likau neatsilyginęs? 2. Bet, vardan Herkulio, atėniečiai Harmodiją su Aristogeitonu vadina tiranų žudikais, ir ant priešų aukuro likusi ranka Mucijui buvo užmušto Porsinos įvaizdis, ir visuomet dorybė grūmėsi su likimu, spindėdama labiau už užsibrėžtą tikslą. Daugiau tau suteikė sprunkančias progas vijęsis, vis gaudęs kitas dingstis, kad galėtų atsilyginti, žmogus, negu tas, kurį nė lašo prakaito neišliejus pirma proga padarė atsidėkojusį.

3. „Tačiau geradarys, – sako jis, – tau suteikė du dalykus: norą daryti gera ir daiktą. Tu jam taip pat du skolingas." Pagrįstai galėtum šitaip kalbėti tau atsilyginusiam nerūpestingumu, o šiam, kuris ir nori, ir bando, ir stengiasi viską išmėginti, to negali sakyti; mat jis kiek įstengdamas teikia ir viena, ir kita. 4. Be to, ne visuomet reikia žiūrėti skaičiaus, kartais vienas dalykas prilygsta dviem. Taigi daiktą pakeičia nuoširdus noras atsilyginti. Jei siela be daikto neįstengtų atsilyginti, išeitų, kad niekas neatsilygina dievams, nes jiems skiriamas vien noras atsidėkoti. 5. „Dievams, – sako jis, – nieko kito negalime suteikti." Bet jei tam, kuriam privalau atsilyginti, nieko kito negaliu suteikti, kaip yra, kodėl nesu atsidėkojęs žmogui tuo, ko ir dievams daugiau nesuteikiu?

XVI. 1. Tačiau jei klausi mano nuomonės ir nori atsakymą pabrėžti, pasakysiu taip. Šis telaiko atgavęs geradarystę, anas tesijaučia dar neatsilyginęs. Šis jį tegu paleidžia kaip neįsipareigojusį, anas nuo jo tegu

neatstoja. Šis tesako „Jau atidavei", anas teatsako „Esu skolingas". 2. Bet kokio klausimo tikslas tegu bus visuotinė gerovė. Reikia užkirsti kelią nedėkingųjų pateisinimams, kad jie negalėtų jų griebtis, slėpdami savo atsisakymą atsilyginti. „Viską padariau." Dar daryk. 3. Kaip? Nejau tokiais neprotingais laikai mūsų protėvius, kad jie bus nesuvokę, jog labai neteisinga į vieną maišą kišti ir tą, kuris, pasiskolinęs pinigų, išleido ištvirkaudamas ar lošdamas, ir tą, kuris svetimus kartu su savais prarado dėl gaisro, plėšikų užpuolimo ar kokios nors kitos nesėkmės? Jie nenumatė jokio pateisinimo, kad žmonės žinotų, jog reikia vykdyti duotą žodį; mat verčiau buvo nesuteikti net ir teisingo pateisinimo nedaugeliui, negu kad visi bandytų gauti bet kokį. 4. Padarei viską, kad atsilygintum. Jam šito užteks, o tau – maža. Kaip nenaudėlis yra geradarys, pakenčiantis, kad uolus ir stropus atsidėkojančiojo darbas nueitų šuniui ant uodegos, taip nedėkingas esi tu, jei gerus norus priėmusiam kaip atsilyginimą nesijauti noriau skolingas dėl to, kad jis tave atleido nuo įsipareigojimo. Nei užgniauždamas to, nei visiems rodydamas, vis tiek ieškok progų atsilyginti. Anam atsilygink todėl, kad prašė, tam, kad atleido, anam, kad – geras, šiam, kad – blogas.

5. Todėl nemanyk, jog su tavimi susijęs toks klausimas: ar turi atsilyginti gavęs iš išminčiaus geradarystę žmogus, jei tas nustojo buvęs išminčiumi ir palinko į blogą. Juk grąžintum ir išminčiaus depozitą, ir net blogam vyrui grąžintum skolą. Kaip čia išeina, kodėl gi ne geradarystę? Ar pasikeitęs jis pakeičia tave? 6. Kaip? Ar, ką nors paėmęs iš sveiko, nebegrąžinsi susirgusiam, nors nusilpusios sielos žmonėms tuo labiau turime būti

įsipareigoję? O šis juk sielos ligonis, jam reikia padėti, pakęsti. Kvailybė yra sielos liga.

XVII. 1. Kad lengviau būtų suprasti, manau, reikia tą dalyką išskirstyti. Esama dvejopų geradaryščių. Vienas gali teikti tik išminčius išminčiui. Tai absoliučios, tikrosios geradarystės. Antrosios – įprastos, paprastos, jomis keičiasi neišmanėliai. 2. Be abejo, už pastarąsias privalau atsilyginti, kad ir kas jis būtų: galvažudys, vagis ar patvirkėlis. Nusikaltėliams skirti atitinkami įstatymai, teisėjas tuos nedorėlius geriau pataiso už nedėkingąjį. Niekas tegu tavęs nepadaro blogo todėl, kad pats yra toks. Blogajam nusviesiu atsilyginimą už geradarystę, gerajam atsiteisiu; pastarajam, – kad esu skolingas, pirmajam, – kad nebūčiau skolingas.

XVIII. Dėl antrosios geradaryščių rūšies abejojama. Jei galiu jas gauti tik būdamas išminčius, ir atsilyginti galbūt galiu tik išminčiui. „Įsivaizduok, jog atsilyginu; jis nebegali to priimti, jis to nebeįstengia, nes prarado gebėjimą naudotis. Čia tas pat, jei lieptum mesti kamuolį luošiui. Kvaila kam nors duoti tai, ko jis negali paimti." 2. Pradėsiu atsakinėti nuo galo. Neduosiu niekam to, ko negalės priimti, atsilyginsiu, net jei negalės priimti. Mat įpareigoti galiu tik priimantį; išsilaisvinti nuo įsipareigojimo galiu tik atsilyginęs. Jis neįstengs tuo naudotis? Matys. Jo bus kaltė, ne mano.

XIX. 1. „Grąžinti, – sako jis, – tai perduoti priimsiančiam. Juk kaip čia? Jei esi kam skolingas vyno, ir jis liepia supilti į tinklelį ar rėtį, nejau sakysiesi grąžinęs? Ar norėsi sugrąžinti tai, kas grąžinant abiem pražus?" 2. Grąžinti – tai skolintą daiktą atiduoti to norinčiam

savininkui. Tai mano vienintelė pareiga. Kaip jis laikys iš manęs gautą daiktą, jau tolesnis rūpestis. Aš privalau ne saugoti jį, o įvykdyti duotąjį žodį. Daug verčiau būtų, kad jis neturėtų, negu kad aš negrąžinčiau. 3. Grąžinsiu ir kreditoriui, tučtuojau gauta nunešiančiam į turgų; užmokėsiu, net jei jis atsiųs pinigų paimti meilužę, duosiu, net jei paimtus pinigus susižers į palaidą užantį. Man reikia grąžinti, o ne sergėti; kai būsiu sugrąžinęs, nebežiūrėsiu; turiu saugoti gautą geradarystę, o ne sugrąžintą. Kol ji pas mane, tebus nesuteršta; šiaip jau, nors ir išplauks iš gavusiojo rankų, reikia atiduoti prašančiam. Gerajam grąžinsiu, kai apsimokės, blogajam, – kai to sieks.

4. „Tokios pat, – sako jis, – geradarystės, kokią gavai, negali grąžinti. Mat gavai iš išminčiaus, o grąžini kvailiui." Ne. Grąžinu tokią, kokią dabar gali priimti. Ne dėl mano kaltės grąžinu blogesnį dalyką, bet dėl jo. Jei grįš į išmintį, grąžinsiu tokį, kokį gavau, kol jis tarp blogųjų, grąžinsiu tokį, kokį įstengia priimti. 5. „Kaip? O jei, – sako jis, – pasidarė ne tik blogas, bet ir žiaurus, siaubingas, kaip Apolodoras ar Falaridas, ar ir jam grąžinsi tokią pat geradarystę, kokią esi gavęs?" Gimtis neleidžia taip pasikeisti išminčiui. Jis nenuslysta iš geriausių į blogiausius; net blogu tapęs, tebeturi gėrio pėdsakų. Dorybė niekuomet neužgęsta, neįspaudusi sieloje ryškesnių žymių už išskutamas kokio nors pasikeitimo. 6. Pabėgę į miškus tarp mūsų išauginti žvėrys tebeturi ankstesnio junkumo požymių ir skiriasi tiek nuo naminių gyvulių, tiek nuo tikrųjų, niekados žmogaus rankos nepatyrusių grobuonių. Šiek tiek pasitrynęs išminties srityje žmogus nenusirita į visišką niekšiškumą; dažai įsigė-

rė giliai, jų neįmanoma iš visur ištrinti ir pakeisti blogio spalva. 7. Be to, klausiu: ar tik jo siela sužiaurėjo, ar prasiveržia visuotine pražūtimi? Kaip pavyzdžius pasiūlei Falaridą ir kitą tiraną. Jei blogasis turi jų prigimties, kodėl man neatsilyginus jam už geradarystę, kad daugiau nebūčiau su juo teisėtai susijęs? 8. Jei jis ne tik džiaugiasi žmogaus krauju, bet ir geria, bet ir kankina, įkūnydamas visų laikų nepasotinamą kraugeriškumą, šėlsta ne iš pykčio, bet iš kažkokio nuožmumo godulio, jei tėvų akivaizdoje smaugia vaikus, jei paprasta mirtimi nesitenkindamas laužo ir ne tik degina, bet ir išverda pasmerktuosius, jei jo pilis visuomet sudrėkusi nuo šviežio kraujo, jam per maža neatsilyginti už geradarystę. Kad ir kaip būtų su manimi susijęs, pareigą nukerta jo nutrauktas žmogiškos teisės ryšys. 9. Jei man ką nors suteiks, bet užpuls mano tėvynę, praras nuopelnus, ir atsilyginimas jam būtų nusikaltimas. Jei mano tėvynės neketina užkariauti, bet nepakeliamas savajai ir atvykęs kaip tremtinys iš mano genties kursto savąją, toks sielos pagedimas vis tiek nukerta pareigą ir gal nepadaro priešu, bet tikrai mano nekenčiamu žmogumi. Man pirmesnė ir svarbesnė ta pareiga, kurią privalau atlikti žmonių giminei, o ne vienam žmogui.

XX. Bet nors taip yra, ir esu laisvas nuo tada, kai suniekšėjęs padarė, kad jam būtų leista visa, o į jį neleista nieko, manysiu, jog turiu laikytis tokio nusistatymo: jei mano geras darbas jam nesuteiks daugiau jėgų už turimas, nesustiprins visuotinei pražūčiai ir jei bus galima atsilyginti be pragaišties visuomenei, atsilyginsiu. 2. Išgelbėsiu jo kūdikį sūnų. Ar ši geradarystė kenkia kokiam nors jo plėšomam žmogui? Pinigų palydovams

išlaikyti neduosiu. Jei panorės marmuro ir drabužių, niekam nekenks jo prabangos siekimo patenkinimas. Karių ir ginklų neteiksiu. 3. Jei kaip didelės dovanos sieks aktorių, paleistuvių ir viso, kas galėtų suminkštinti jo žiaurumą, noriai pristatysiu. Triremų[16] ir šarvuočių nesiųsčiau, o luotų, keleivinių laivų ir kitų jūroje išdykaujančių karalių žaislų, – siųsiu. Ir jei jo sveikata bus visiškai beviltiška, ta pačia ranka visiems suteiksiu geradarystę, o jam atsilyginsiu, nes tokioms prigimtims mirtis yra vaistas, ir geriausia išeiti tam, kuris niekada negrįš į save. 4. Bet niekšybė – retas daiktas, visada žmonių laikyta klaikiu reiškiniu, kaip žemėje atsiveriančios prarajos ar iš jūros duburių ugnies išsiveržimas. Taigi eikime nuo jos tolyn, pakalbėkime apie tas ydas, kurias smerkiame nešiurpdami. 5. Tam blogam žmogui, kurį galiu rasti bet kuriame forume, kurio bijo tik pavieniai žmonės, atsilyginsiu už gautą geradarystę. Aš nepasitarnausiu jo niekšybei; kas ne mano, tegu grįžta pas šeimininką. Geras jis ar blogas, kas man darbo? Iš panagių jį išnagrinėčiau, jei ne atsilyginčiau, o ketinčiau daryti gera.

XXI. 1. Čia labai tiktų kai ką papasakoti. Kažkoks pitagorininkas buvo pirkęs skolon iš batsiuvio baltus batus, brangų daiktą. Po kelių dienų atėjo į dirbtuvę, norėdamas grąžinti pinigus. Ilgai beldėsi į uždarytas duris, kol kažkas pasakė: „Ko tuščiai stengiesi? Tavo ieškomas batsiuvys jau mirė ir sudegintas. Galbūt tai slegia mus, amžinai netenkančius savųjų, o tavęs – anaiptol. Juk žinai, kad ateityje jis vėl atsiras“[17]. Taip pasišaipė iš pitagorininko. 2. O mūsų filosofas smagus nešėsi

namo barškindamas saujoje tris ar keturis denarijus. Paskui, susigriebęs, jog tai – tylus negrąžinimo džiaugsmas, supratingai pasijuokė iš tos mažutės naudos, sugrįžo prie dirbtuvės ir tarė: „Tau jis gyvas, grąžink skolą". Paskui per išklibusio užrakto plyšį įkišo į dirbtuvę keturis denarijus, taip nubausdamas save už nedorą godumą, kad nepriprastų gvieštis svetimo.

XXII. 1. Ieškok, kam grąžinti skolą, ir, jei niekas neprašys, pats sau primink. Geras ar blogas tavo geradarys, tau nei šilta, nei šalta. Atsiteisk, o paskui kaltink. Pamiršai, kaip padalytos jūsų pareigos: jam įsakyta užmiršti, tau pavedėme atsiminti. Tačiau klysta žmogus, galvojąs, jog sakydami, kad geradarys turi užmiršti, norime iškratyti iš galvos ypač garbingo dalyko atsiminimą. Kai ko mokome truputį perdėdami, kad nepamirštų teisingo ir įprasto saiko. 2. Sakydami „neprivalo atsiminti", norime, kad būtų suprasta „neturi skelbti, girtis, slėgti". Kai kurie visais kraštais mala liežuviu apie suteiktą geradarystę: tai blaivūs kalba, tai girti nesusilaiko, tai nepažįstamiems porina, tai draugams patiki. Kad tokia pernelyg gera ir smerktina atmintis sumenkėtų, geradariui liepėme pamiršti ir, įsakydami daugiau negu galėjo būti įvykdyta, patarėme tylėti.

XXIII. 1. Menkai pasitikint tais, kuriems įsakoma, reikalaujama apsčiau negu gana, kad įvykdytų tiek, kiek gana. Kiekviena hiperbolė taip ištempiama, kad melas priartėja prie tiesos. Sakydamas:

> Žvilga už sniegą balčiau, o vėją pralenkia greitybe[18],

pasakė tai, ko negali būti; ištarė tam, kad būtų tikima, jog jis sugeba be galo daug. Pasakęs:

Už tas aštriąsias uolas nejautresnė, už upę smarkesnė[19],

negalvojo įtikinti ką nors esant nepajudinamą kaip uola. 2. Hiperbolė niekada nesitiki tiek, kiek išdrįsta pasakyti, bet tvirtina neįtikimus dalykus, kad ateitų prie įtikimų. Sakydami: „Padaręs gera, teužmiršta apie tai", sakome: „Tebūna panašus į užmiršusį; geradarystės atminimas tegu nei rodosi, nei po kojų painiojasi." 3. Sakydami, jog nereikia prašyti atsilyginimo, ne apskritai pašaliname prašymą. Mat iš blogųjų dažnai reikia pareikalauti ir net geruosius – paraginti. Kaip čia išeina? Ar nežinančiam neparodysiu progos? Neatskleisiu savo sunkios būklės? Kodėl jis turėtų arba meluoti, arba sielvartauti, jog nežinojo? Kartais tegu įsiterps priminimas, bet kuklus, neprašantis, netraukiantis į teismą.

XXIV. 1. Sokratas kartą, draugams girdint, tarė: „Pirkčiau apsiaustą, jei turėčiau pinigų". Nieko nepaprašė, visus paragino. Prasidėjo varžybos, iš kurio paims. Kaipgi neprasidės? Juk Sokratas paėmė tik trupinėlį. O tam, iš kurio Sokratas paėmė, tai buvo daug. 2. Ar galėjo geriau juos pabarti? „Pirkčiau, – tarė, – apsiaustą, jei turėčiau pinigų". Po šio pasakymo ir labiausiai skubantis pavėlavo. Jau Sokratas buvo pristigęs. Draudžiame prašyti dėl rūsčių reikalautojų; ne tam, kad niekuomet nebūtų prašoma, bet kad saikingai.

XXV. 1. Kartą gardžiuodamasis įtrynimo aliejaus kvapu Aristipas tarė: „Prastai bus išlepėliams, apjuodinusiems tokį mielą dalyką"[20]. Taip pat reikia sakyti: „Prastai išeis tiems nedorėliams ir įžūliems geradarysčių pasisavintojams, panaikinusiems tokį mielą dalyką – draugišką priminimą". Tačiau aš pasinaudosiu draugystės

teise ir paprašysiu atsilyginti už geradarystę tą, kurio galėčiau paprašyti, kad atsiteisdamas laikytų gavęs kitą geradarystę. 2. Niekada nedejuosiu:

Kaip elgetą, išmestą jūros
Priglaudžiau jį, kvailė, ir ant sosto vietą užleidau[21].

Tai ne priminimas, tai – priekaištas. Tai geradarystės pavertimas neapykanta. Taip kalbant, padaroma, kad būti nedėkingam arba leista, arba malonu. Sočiai užtenka ramiai ir maloniai užsiminti:

Jeigu ką gera esu tau padarius, jei kokį nors džiaugsmą
Duoti galėjau[22].

O jis savo ruožtu tegu atsako: „Kaipgi nesi padariusi? Išmestą iš jūros elgetą priglaudei".

XXVI. 1. „Bet nieko, – sako jis, – nepasiekiame; jis apsimeta, jis užmiršo. Ką turėčiau daryti?" Klausi labai svarbaus dalyko. Jam derėtų išsemti mūsų medžiagą. Kaip reikia pakęsti nedėkinguosius? Ramiai, maloniai, didžiadvasiškai. 2. Niekuomet nepasitaikys tokio stačioko, tokio užmaršuolio, tokio nedėkingo, kad nesidžiaugtum davęs. Niekuomet skriauda neprivers ištarti: „Geriau būčiau nedaręs". Džiaukis net savo geradarystės nesėkme: jis visada gailėsis, jei tu dabar nesigaili. Nesipiktink, tarsi tai būtų naujiena, labiau turėtumei stebėtis, jei taip nebūtų. 3. Vieną atbaido vargas, kitą – išlaidos, trečią – pavojus, ketvirtą – gėdingas drovumas, kad atsilygindamas neprisipažintų gavęs, penktą – pareigos nežinojimas, šeštą – tinginystė, septintą – užimtumas. Pažvelk, kokie neišmatuojami žmonių norai reikalauja išsižioję; nesistebėsi, kad niekas negrąžina ten, kur niekas pakankamai nepasiėmė. 4. Kas iš jų tokios

tvirtos ir stiprios dvasios, kad saugiai galėtum pasidėti geradarystę? Vienas pasimaišęs dėl goslumo, kitas vergauja pilvui, trečio galva pramušta pelnu, jis žiūri tik sumos, o ne kelio jai gauti, ketvirtą kamuoja pavydas, penktą – aklas, kardo besigriebiąs tuščiagarbiškumas. Pridurk proto surambėjimą ir karšatį bei, priešingai, neramios širdies blaškymąsi bei amžiną sumaištį, dar pridėk per didelį savęs vertinimą ir besaikį, smerktiną pasipūtimą. Ką ir sakyti apie kreivais takais žengiančius užsispyrėlius, apie vis kitur peršokančius lengvabūdžius? 5. Dar tegu prisideda nutrūktgalviškas karštakošiškumas, niekada ištikimo patarimo neduosianti baimė ir tūkstančiai mus genančių paklydimų: bailiausiųjų akiplėšiškumas, artimiausiųjų nesantaika ir visuotinė nelaimė – pasitikėjimas visiškai netikrais dalykais, niekinimas to, kas turima, ko pasiekti nebuvo vilties. Nejau tarp neramiausių aistrų ieškai ramiausio dalyko – ištikimybės?

XXVII. 1. Pažvelgęs į tikrąjį mūsų gyvenimo vaizdą, pamatysi užgrobto miesto paveikslą. Pamiršus pagarbą drovumui ir teisingumui, jame viešpatauja jėga, tarytum gavusi ženklą viską maišyti. Neatsisakoma nei ugnies, nei geležies, piktadarysčių nepersekioja įstatymai, net Dievo garbinimas, saugantis maldaujančius nuo ginkluotų priešų, nesulaiko įnirtusių grobikų. 2. Šis grobia privačių asmenų turtą, šis – valstybės, šis – pasaulietinį, šis – šventą. Šis įsilaužia, šis peršoka tvorą, šis, nepatenkintas siauru keliu, nuverčia kliūtis, ir griuvėsiai tampa pelnu, šis siautėja nežudydamas, šis velka grobį kruvinomis rankomis. Kiekvienas nešasi paėmęs iš kito.

Klestint šitokiam žmonių giminės godumui, tu pernelyg pamiršti bendrą padėtį, tarp grobikų ieškodamas atsiteisiančiojo. 3. Jei piktiniesi nedėkingaisiais, piktinkis prabangos siekėjais, piktinkis šykštuoliais, piktinkis begėdžiais, piktinkis bjauriais ligoniais ir išbalusiais seniais. Tai sunki yda, nepakenčiama, atskirianti žmones, draskanti ir išsklaidanti santarvę, mūsų silpnumo ramstį, bet tokia paplitusi, kad jos neišvengia net ja besiskundžiantieji.

XXVIII. 1. Vienas sau pamąstyk, ar esi visiems atsilyginęs, kuriems turėjai, ar nepražuvo neįvykdyta jokia pareiga, ar tave lydi visų geradarysčių atminimas. Pamatysi, kad dar prieš subręstant išgaravo tai, ką esi gavęs vaikas būdamas, o jaunystėje kitų suteiktos dovanos neištvėrė iki senatvės. Kai ką pražudėme, kai ką išmetėme, kai kas pamažu dingo iš akiračio, nuo kai ko nusukame akis. 2. Pateisindamas tavo silpnumą, pasakysiu, jog atmintis – trapus indas, aibės dalykų į jį netelpa; neišvengiamai išpilama kas įdėta, šviežiausios dovanos užkloja senąsias. Dėl to atsitinka, kad be galo menkai pagerbi žindyvę, nes jos geradarystę bėgantys metai nukėlė toliau; dėl to atsitinka, kad neliaupsini mokytojo, dėl to išeina, kad susirūpinusiam konsulo rinkimais žmogui ar kandidatui į žynius išdyla iš galvos kvestūros palaikytojo vardas. 3. Uoliai iššniukštinėjęs, galbūt ir savo širdyje rasi tą trūkumą, dėl kurio dejuoji. Neteisingai niršti dėl visuotinės ydos, kvailai dėl savosios. Atleisk, kad būtum išteisintas. Geresnį jį padarysi iškęsdamas, blogesnį – bardamas. Nereikia kietinti jo šarvo, leisk išsaugoti gėdos likučius. Garsiai ištartas

priekaištas dažnai palaužia netvirtą padorumą. Niekas nesibijo matomų dalykų; sučiuptajam atimama galimybė gėdytis.

XXIX. 1. „Praradau geradarystę." Ar dievams pašvęstus dalykus laikome pražuvusiais? Geradarystė – taip pat pašvęstas dalykas; net jei iš jos nieko doro, vis tiek gerai padaryta teikiant. Šis žmogus ne toks, kokio tikėjomės; mes būkime tokie, kokie buvome, visai nepanašūs į jį. Žala padaryta ne tada, ji tik atsiskleidė; nedėkingasis išvelkamas aikštėn ir mūsų gėdai: skundas dėl prarasto gero darbo yra prasto darymo ženklas. 2. Kiek galėdami, jo bylą spręskime savo širdyje: „Gal negalėjo, gal nežinojo, gal dar padarys". Neskubus ir išmintingas kreditorius iš kai kurių padarė gerus skolininkus, palaikydamas ir užvilkinimu pagelbėdamas. Tą patį turime daryti mes; atsargiai puoselėkime nerangų duotą žodį.

XXX. 1. „Praradau geradarystę." Lyg kvailys nesuvoki savo nuostolio laiko. Praradai dar darydamas gera. Dabar tik tai tapo aišku. Tačiau net ir dėl tikrai prarastų dalykų daugiausia padeda saikingumas; kaip kūno, taip ir sielos ydas reikia čiupinėti švelniai. Dažnai įšėlimas nutraukia tą siūlą, kurį atkaklumas būtų galėjęs išpainioti. Kas iš prakeiksmų? Kas iš skundų? Kas iš persekiojimo? Kodėl jį išlaisvini? Kodėl paleidi? Jei nedėkingas, jau nieko tau nebeskolingas. 2. Koks tikslas erzinti tą, į kurį daug esi sudėjęs? Tik iš neaiškaus draugo taps aiškiu priešu, ir iš mūsų nešlovės pelnys sau užtarimo. Kodėl nepasakius: „Nežinau, kas yra, kodėl jis negalėjo pakęsti to, kuriam tiek buvo skolingas; gal kas nors čia slypi?" Kiekvienas skundas kad ir

nesutepa viršesniojo garbės, bet bent jau aptaško. Melagis, norėdamas įtikinti didele netiesa, nebūna patenkintas mažu prasimanymu.

XXXI. 1. Daug geresnė ta jėga, kuria išsaugoma draugystės regimybė ir, jei jis panorėtų atgauti sveiką protą, net draugystė. Atkaklus gerumas nugali bloguosius, niekas nėra tokios užkietėjusios ir priešiškos meilei širdies, kad nemylėtų gerųjų, net juos skriausdamas. Juk jiems pradėjo būti skolingas dėl to, kad nenubaustas neatsiteisė. 2. Taigi savo mintis nukreipk kitur: „Jis man neatsilygino. Ką daryti? Tą patį, ką daro dievai, geriausieji visų dalykų kūrėjai. Pradėję teikti geradarystes žmogui nežinant, nenustoja darę gera ir nedėkingiesiems. 3. Vienas jiems prikiša nesirūpinimą mumis, kitas – neteisingumą, trečias išmeta už pasaulio ribų, palikdamas ištižusius ir suglebusius be šviesos, be jokios veiklos, ketvirtas saulę, kuriai esame skolingi už tai, kad atidalijome darbo ir poilsio laiką, kad, nepanirę į tamsybes, išvengėme amžinosios nakties sumaišties, kuri besisukdama tvarko metus ir maitina visus kūnus, pašaukia iš žemės pasėlius, brandina vaisius, vadina kažkokiu akmeniu arba atsitiktinių liepsnų kamuoliu bei kuo tik nori[23], tik ne deive. 4. Tačiau vis tiek kaip puikūs tėvai, besišypsantys iš savo kūdikių piktų žodžių, jie nenustoja darę gera ir abejojantiems geradarysčių autoriais, taip pat vienodai skirsto savo gėrybes visoms gentims ir tautoms, pasirinkę vieną galybės pareiškimą – naudos teikimą, laisto reikalingais lietumis žemes, jaugoja vėjais jūrą, skriejančiais žvaigždynais pažymi laiką, žiemas ir vasaras sušvelnina, įterpdami minkštesnio kvėpsnio metų

laikų, maloningai ir palankiai pakenčia paslydusių sielų paklydimus. 5. Mėgdžiokime juos. Darykime gera, net jei daug kas padaryta veltui. Darykime gera kitiems, darykime gera ir jau pražudžiusiems mūsų gerus darbus. Namų griūtys nieko neatbaidė nuo statybų; nors ugnis pasigrobė penatus, ant šiltų pelenų vėl klojame pamatus, prarijusiai miestus žemei patikime naujus, – taip atkakliai mūsų siela tikisi gėrio. Baigtųsi žmonių sausumos ir jūros darbai, jei nevykęs bandymas priverstų nebebandyti.

XXXII. 1. Jis – nedėkingas. Nuskriaudė ne mane, bet save. Aš jau pasinaudojau geradaryste duodamas. Todėl darysiu gera ne tingiau, o uoliau; ko netekau su šiuo žmogumi, atgausiu iš kitų. Bet ir šiam antrą kartą darysiu gera, kaip geras valstietis įveiksiu nederlingą žemę rūpesčiu ir priežiūra. Geradarystė pražūva tik man, o žmogus – žmonijai. Nedidžiadvasis vyras daro gera ir praranda, didžiadvasis vyras praranda ir vėl daro gera.

Neronui Cezariui

APIE ATLAIDUMĄ
De clementia

PIRMA KNYGA

I. 1. Neronai Cezari, nutariau parašyti apie atlaidumą. Tarsi veidrodžiu tapęs, norėčiau tau parodyti tave patį, suteikdamas visų didžiausią malonumą. Nors, žinoma, tikrasis darbavimosi vaisius yra atliktas darbas, o vertesnio atlygio dorybėms už jas pačias nėra, malonu apeinant apžiūrėti gryną sąžinę, o paskui nukreipti žvilgsnį į šią begalinę, prieštaringą, maištingą, nesuvaldomą minią, vienodai besidžiaugiančią, jei pavyksta sulaužyti jungą, tiek svetima, tiek sava pražūtimi, ir sau pasakyti: 2. „Ar iš visų miruolių aš patikau ir esu išrinktas žemėje eiti dievų pareigas? Turiu tautų gyvybės ir mirties teisę. Mano rankose visi žmonės, kad ir kokios dalios ar padėties jie būtų. Mano lūpomis likimas skelbia, ką kuriam mirtingajam norėtų duoti. Mano ištarmės džiugina tautas ir miestus. Viskas klesti tik man norint ir globojant. Tūkstančiai kardų padėti, man panorėjus taikos, bus ištraukti, man linktelėjus galva. Turiu teisę spręsti, kokias tautas išnaikinti iki pašaknų, kokias perkelti kitur, kurioms duoti laisvę, kurioms atimti, kokius karalius padaryti vergais, kieno galvą vainikuoti karaliaus vainiku, kokius miestus sugriauti,

kokius įkurti. 3. Nors tiek daug leista, nei pyktis nepastūmėjo manęs neteisingai ką nors nubausti, nei jaunatviškas įkarštis, nei žmonių karštagalviškumas, nei jų užsispyrimas, net iš ištvermingiausios širdies dažnai išplėšiantis kantrybę, nei klaikus, bet dažnas didžios valdžios palydovas – galybės rodymas bauginant. Mano kardas guli makštyse, šykščiai lieju net niekingiausio nenaudėlio kraują; kiekvienas, nepaisant trūkumų, man yra brangus dėl to, kad vadinamas žmogumi. 4. Rūstybę slepiu, atlaidumą laikau pasipusčiusį delnus, savo veiksmus stebiu, tarsi turėčiau atsiskaityti mano paties į dienos šviesą iš užmaršties ir tamsybių išvilktiems įstatymams. Vieno jaunas amžius sugildė širdį, kito senyvas, vienam dovanojau dėl orumo, kitam dėl menkumo; neradęs kitos gailesčio priežasties, stengiausi neužgauti savęs. Jei šiandien nemirtingieji dievai pareikalautų iš manęs ataskaitos, esu pasirengęs jiems pateikti visos žmonių giminės sąrašą." 5. Cezari, gali drąsiai skelbti, jog apsaugota yra visa, kas pateko tavo globon, kas slepiasi už tavo pečių; nei jėga, nei paslapčiomis nieko neatimi iš valstybės. Panorai labai retos, iki šiol jokiam valdovui neduotos šlovės: nenusikalsti. Tavo ypatingo gerumo pastangos tuščiai nepražūva; jos rado dėkingų ir nepiktavalių vertintojų. Tau dėkojama, joks žmogus niekuomet nebuvo toks brangus kitam žmogui, kaip tu romėnų tautai. Tu – neįkainojamas ilgalaikis jos turtas. 6. Bet užsikrovei milžinišką naštą: niekas jau nebekalba apie dieviškąjį Augustą nei apie Tiberijaus Cezario pirmuosius metus[1]. Visi norėtų matyti tave mėgdžiojantį vienintelį pavyzdį – save patį, visi reikalauja tavo principato skonio. Tai būtų sunku, jei tavo gerumas būtų

ne natūralus, o laikinai pasiskolintas; niekas negali ilgai nešioti kaukės. Apsimetinėjimo prigimtis atsiskleidžia greitai, o visa, kas remiasi tiesa, kas, taip sakant, atsiranda ant kieto pagrindo, laikui bėgant auga ir gerėja[2]. 7. Romėnų tauta viską statė ant kortos, kai dar buvo neaišku, kur pakryps ypatinga tavo prigimtis. Dabar išnyko visuomenės norų neišsipildymo grėsmė, nėra pavojaus, kad tu užmirši savo esmę. Per didelė laimė kai kuriuos žmones padaro godžius, netramdomi geismai paprastai nesitenkina įvykdę norus. Nuo didelio žengiama prie didesnio, pasiekus neįtikimų dalykų, puoselėjamos nedoriausios viltys. Tačiau dabar visi tavo piliečiai prisipažįsta, jog jie yra laimingi, ir prie šių gėrybių jau nieko nebeįmanoma pridėti, nebent tai, kad tęstųsi amžinai. 8. Daug kas juos verčia ištarti šį paprastai labai negreitai iš žmogaus išsprūstantį prisipažinimą: didi, visiška ramybė, už bet kokią skriaudą viršesnė teisė, prieš akis stovinti tokia labiausiai vykusi valstybės forma, kuriai iki visiškos laisvės nieko netrūksta, nebent galimybės pražūti. 9. Tačiau labiausiai pritrenkia vienodas ir didžiūnų, ir prastuomenės žavėjimasis tavo atlaidumu. Mat kitas gėrybes kiekvienas pajunta ir laukia didesnių ar mažesnių, kaip likimas paskirs, o iš atlaidumo visi tikisi to paties. Nėra taip smarkiai savo nekaltumu besižavinčios būtybės, kuri nesidžiaugtų, regėdama pasirengusį dovanoti žmonių ydas atlaidumą.

II. 1. Žinau, jog kai kas atlaidumą laiko blogųjų ramsčiu[3], nes jo prisireikia tik nusikaltus; vienintelės šios dorybės veikla nutrūksta tarp nekaltųjų. Tačiau, pirma: kaip medicina naudojasi ligoniai, bet gerbia ir sveikieji,

taip ir atlaidumo šaukiasi verti bausmės, bet šlovina ir nekaltieji. Antra, jis turi reikšmės ir nekaltiesiems, nes kartais žmogaus kaltė yra jo likimas. Atlaidumas padeda ne tik nekaltumui, bet dažnai ir dorybei, nes kartais pasitaiko taip susiklosčiusių laikų, kai baudžiami ir už pagirtus dalykus. Pridėk dar tai, kad daugybė žmonių galėtų grįžti prie gėrio, jei *** 2. Netinka dovanoti be atrankos, nes, panaikinus skirtumą tarp gerųjų ir blogųjų, viskas susimaišo, ir prasiveržia ydos. Taigi reikia saikingumo, gebančio atskirti pagydomas būtybes nuo apverktinų. Atlaidumas neturi būti nei bendras ir visiems prieinamas, nei apribotas; mat visiems atleisti yra taip pat žiauru, kaip ir niekam. Turime laikytis saiko. Tačiau kadangi pusiausvyra – sunkus daiktas, pradėjusios svyruoti svarstyklės verčiau tegu kryps į žmoniškumo pusę.

III. 1. Bet tai geriau aptarsime tinkamoje vietoje. Dabar visą šią medžiagą paskirstysiu į tris dalis. Pirmoji bus paleidimo iš vergijos. Antroji parodys atlaidumo prigimtį ir pavidalą. Mat kadangi esama dorybes mėgdžiojančių ydų, jų neįmanoma atskirti, neįspaudus skiriamųjų ženklų. Trečioje vietoje patyrinėsime klausimą, kaip reikėtų vesti sielą prie šios dorybės, kaip ji nuo atlaidumo sutvirtėja ir padaro jį savastimi.

2. Iš visų dorybių ši labiausiai pritinka žmogui, nes yra žmogiškiausia. Tai būtina tvirtai žinoti ne tik mums, linkusiems žvelgti į žmogų kaip į visuomeninį gyvūną, sukurtą visuotiniam gėriui, bet ir tiems, kurie žmogų atiduoda malonumui, kurių visi žodžiai ir darbai žiūri tik savo naudos. Mat jei žmogus siekia ramybės ir po-

ilsio, priartėja prie mylinčios taiką ir sulaikančios pasiryžusią smogti ranką prigimtinės savybės. 3. Atlaidumas niekam labiau nepritinka, kaip karaliui ar princepsui[4]. Didi padėtis esti graži ir garbinga, jei jos galybė gelbsti žmones, nes gebėjimas kenkti yra pražūtinga jėga. Pastovi ir pagrįsta tik to valdovo didybė, kurį visi žino esant ne tik virš kiekvieno, bet ir už kiekvieną, kurio rūpestį sergėti atskirų žmonių ir visuotinę gerovę patiria kasdien, kuriam žengiant neišsibėgioja, lyg kokiam nelabam ir kenksmingam gyvūnui iššokus iš guolio, bet, vienas kitą pralenkdami, lekia prie jo tarytum prie šviesios, palaimą teikiančios žvaigždės. Jie pasiryžę už jį pulti ant durklų ir pakloti savo kūnus, jei jam reikėtų per lavonus tiesti kelią į išsigelbėjimą. Jo miegą sergsti, budėdami naktį, dengia jį apsupę iš priekio ir iš šonų, užsitraukdami ant savęs jam gresiančius pavojus. 4. Visuotinis tautų bei miestų siekimas ginti ir mylėti karalius ir savęs bei savo turtų išsižadėjimas, kai reikia, valdovo gerovei, nėra neprotingas. Ne nusipiginimas ar beprotybė viešpatauja, dėl vienos galvos aibėms tūkstančių ištraukiant kardus ir daugybe mirčių išperkant vieną, kartais senio ar luošio gyvybę. 5. Kaip visas kūnas tarnauja sielai, ir, nors jis didesnis ir patrauklesnis už ją, o siela dėl subtilumo nepastebima, ir nežinia, kur glūdi, tačiau rankos, kojos, akys darbuojasi jai, ją saugo oda, jai liepus, gulime ar nerimastingai blaškomės, jos įsakyti, jei ji – godi šeimininkė, šmižinėjame po jūras, vaikydamiesi pelno; jei ji – garbėtroška, jau nuo seno ištiesiame ranką virš ugnies[5] ar savo noru prasmengame po žeme[6], taip ir vienos sielos apglėbta didžiulė daugybė žmonių valdoma jos dvasios, jos proto vairuojama

gali sugniužti ir sulūžti nuo savo jėgų, jei nebus sulaikyta išminties.

IV. 1. Taigi, išreikšdami savisaugos siekimą, jie dėl vieno žmogaus išrikiuoja kautynėms dešimtį legionų, veržiasi į pirmąsias gretas ir atstato žaizdoms krūtines, kad jų karvedžio vėliavos nesitrauktų. Nes jis yra valstybę vienijantis ryšys, jis – šimtų tūkstančių įkvepiamas gyvybės kvėpsnis. Atėmus valdovo protą, patys savaime jie būtų niekas arba tik našta bei grobis.

Tolei vieningi visi, kol gyvas karalius,
Santarvė dingsta, jam mirus[7].

2. Tokia nelaimė būtų romėnų taikos pražūtis, tokios galingos tautos gerovę paverstų griuvėsiais. Šiai tautai tol negrės pavojus, kol ji mokės pakęsti žąslus. Jei kada nors juos pertrauks ar atsitiktinai nusikračiusi nebegalės užsidėti, vienybė ir milžiniškos valstybės audinys išsisklaidys į daugelį dalių, ir, paliovęs paklusti, miestas paliaus viešpatavęs. 3. Todėl nenuostabu, kad princepsai ir karaliai bei kitais vardais vadinami valstybės būklės saugotojai mylimi labiau už asmeninius bičiulius. Mat jei sveiko proto žmonėms valstybės reikalai svarbesni už privačius, išeina, jog brangesnis yra tas, į kurį atsigręžusi valstybė. Kadaise Cezaris taip susiliejo su valstybe, kad nebegalėjo būti atskirti vienas nuo kito be abiejų žūties; mat ir jam reikia jėgų, ir jai – galvos.

V. 1. Atrodo, kad mano kalba nutolo nuo užsibrėžto tikslo, bet, vardan Herkulio, ji laiko prispaudusi esmę. Nes būdamas savo valstybės siela, kaip iki šiol buvo suprantama, o ji – tavo kūnas, manau, matai, jog atlaidumo būtinai reikia. Atrodydamas pagailįs kito, tu

pagaili savęs. Taigi net nedorų piliečių turi pasigailėti kaip sunegalavusio kūno ir, jei reikia, nuleisti kraujo, turi sulaikyti peilį, kad neprasiskverbtų giliau nei būtina. 2. Taigi, kaip sakiau, atlaidumas būdingas visiems žmonėms, tačiau labiausiai tinka imperatoriams: čia jis daugiau turi galimybių ką nors išsaugoti ir labiau pasireikšti. Kaip nedaug tekenkia asmeninė kraugerystė! Valdovų nuožmumas siautėja tarytum karas. 3. Nors dorybės sutaria tarp savęs, ir nė viena nėra geresnė ar garbingesnė, tačiau kai kurios labiau tinka kai kuriems asmenims. Didžiadvasiškumas tinka kiekvienam mirtingajam, net ir tam, už kurį žemiau nieko nėra. Ar esama didesnio ir narsesnio žygio už nelabo likimo numalšinimą?! Tačiau aukštos padėties didžiadvasiškumas turi daugiau vietos ir geriau matomas nuo pakylos negu iš lygumos. 4. Į bet kokius namus atėjęs atlaidumas padarys juos laimingus ir ramius, bet karaliaus rūmuose jis retesnis ir dėl to nuostabesnis. Kas labiau verta atminimo už padėtį, kai žmogus, kurio rūstybei niekas nesipriešina, kurio griežtam sprendimui pritaria net ir pražudomieji, kurio niekas neapskųs, kuriam įkaitus iš įniršio niekas net nedrįsta maldauti, sustabdo pats save ir galia naudojasi gėriui bei malonei, mąstydamas taip: „Kiekvienas gali užmušti, nesilaikydamas įstatymų, bet išgelbėti negali niekas, išskyrus mane?" 5. Didžiai padėčiai tinka didi siela. Jei ji nepakils virš tos padėties, neatsistos aukščiau, kartu nusileis žemiau. Didelės sielos požymis – maloningumas ir ramybė, niekinamas žiūrėjimas iš aukšto į skriaudas ir užsipuolimus. Tik moterys siunta rūstaudamos, netaurūs žvėrys kanda ir puola parblokštąjį. Drambliai ir liūtai praeina pro partrenk-

tuosius; užsispyrimas – nekilmingo gyvūno žymė. 6. Karaliui netinka nuožmi nepermaldaujama rūstybė; tik per nago juodymą iškyla virš to, su kuriuo susilygina pykdamas; o dovanodamas gyvybę, dovanodamas garbę prieš jį veikusiems ir nusipelniusiems jų netekti, padaro tai, kas leista tik pasaulio valdovui; gyvybė išplėšiama ir iš viršesnio, bet dovanojama tik žemesniam. 7. Gelbėjimas – aukštos padėties paskirtis. Ji niekada labiau negerbiama, kaip turėdama tokią pat galimybę, kaip dievai. Šie geradariai leidžia į pasaulį mus ir gerus, ir blogus. Dievų dvasią prisiėmęs valdovas į vienus savo piliečius težvelgs palankiai, nes naudingi ir geri, kitus tepaliks dėl skaičiaus; vienus regėdamas tesidžiaugs, kitus – tepakęs.

VI. 1. Tepamąstai apie štai ką. Plačiausiomis šio miesto gatvėmis be perstojo plūstanti minia susikemša, iškilus kokiai nors kliūčiai, stabdančiai jos veržlaus srauto bėgimą; vienu metu jame vaidinama trijuose pilnutėliuose teatruose;[8] jis suvalgo visa, kas užauginama bekraščiame pasaulyje; pagalvok, kokios dykumos bei tyrai čia plytės, jei nebeliks nieko, ko griežtas teisėjas neišteisins. 2. Kelintas iš tardytojų būrio negalėtų būti apkaltintas pagal tą patį įstatymą, kuriuo remdamasis tardo? Kelintas kaltintojas be kaltės? Ir nežinau, ar kas atleidžia sunkiau už meldžiantį atleidimo. 3. Visi esame nusidėję: vieni sunkiai, kiti – lengviau, treti iš anksto numatę, ketvirti – atsitiktinumo pastūmėti ar svetimo pagedimo paskatinti, penkti netvirtai buvome užsimoję būti geri ir netekome dorybingumo nenoromis bei stengdamiesi jį išlaikyti; ne tik dabar prasižengiame, bet ir iki amžiaus galo prasižengsime. 4. Net jei žmogus taip

puikiai nusišveičia sielą, kad niekas nebegali jos sutrikdyti ir suklaidinti, jis vis tiek pasiekia dorybingumą nusidėdamas.

VII. 1. Užsiminus apie dievus, geriausia bus valdovui nurodžius tokį dėsnį, pagal kurį jis galėtų save formuoti: kokių dievų nori sau pačiam, toks tegu būna savo piliečiams. Taigi ar verta nuodėmėmis ir paklydimais užsitraukti nepermaldaujamą dievybių rūstybę, ar verta nuteikti jas priešiškai iki pat gyvenimo pabaigos? O koks karalius užtikrintas, kad jo kūno nerinks haruspikai?[9] 2. Maloningi ir teisingi dievai galingųjų nusidėjimus ne staiga žaibais baudžia, todėl daug teisingiau žmones valdančiam žmogui švelniai naudotis valdžia, pagalvojant, katra pasaulio būklė malonesnė ir meilesnė akims: ar giedrą ir šviesią dieną, ar viskam drebant nuo dažnų griausmų ir visais kraštais žaibuojant? O juk ramaus bei neskubaus valdymo vaizdas toks pat, kaip ir giedro bei spindinčio dangaus. 3. Žiauri valdžia yra sumaištinga, paskendusi tamsybėse ir nenuspėjama, visi dreba, gąsčiojasi nuo staigesnio garso, nelieka nesukrėstas pats sąmyšio kaltininkas. Lengviau dovanojama atkakliai besiginantiems privatiems asmenims; mat juos užgavus, skausmas kyla iš skriaudos; be to, jie bijo paniekos ir neatsidėkojimą įžeidėjams laiko silpnumu, o ne atlaidumu. Kam kerštas po ranka, tas, jo atsisakęs, įgyja tikrąją švelnumo šlovę. 4. Prasčiokai laisviau pakelia ranką, ginčijasi, vaidijasi, lieja pyktį kaip patinka; lygių susidūrimai lengvi; karaliaus didybei netinka rėkti ir plūstis.

VIII. 1. Manai, jog per rūstu atimti iš karalių net paskučiausiųjų turimą kalbėjimo laisvę. „Tai vergija, –

sakai, – o ne valdžia." Kaip? Ar tu dar nepatyrei, jog tai – kilminga vergija? Neišsiskiriančių, besislepiančių minioje padėtis kitokia; jų ir dorybės ilgai grumiasi, kad taptų žinomos, ir ydos skendi miglose, o jūsų darbus ir žodžius pagauna gandas, ir niekas kitas neturi taip rūpintis savo garsu, kaip tie, apie kuriuos gerai ar blogai, bet visada bus kalbama daug. 2. Juk šimtai tavo mums maloniai leidžiamų dalykų neleista tau pačiam! Aš galiu be jokio palydovo nebijodamas vaikščioti po visus miesto kampelius, neturėti nei namie, nei prie šono kardo. Tu savo sukurtoje taikoje turi gyventi ginkluotas. Negali nutolti nuo savo aukštos padėties, ji tave apgulusi ir, kad ir kur nusileistum iš rūmų, lydi su didele ištaiga. 3. Aukščiausios didybės vergija negali mažėti. Jos būtinybė tau bendra su dievais. Mat juos dangus taip pat laiko pririštus, jiems nusileisti neduota, tau – nesaugu. Esi prikaltas prie viršūnės. 4. Nedaugelis tepastebi kokį nors mūsų pajudėjimą. Galime išeiti, grįžti, persirengti, visai nekreipiant dėmesio visuomenei. Tau, kaip ir saulei, neįmanoma pasislėpti. Esi apgaubtas ryškios šviesos, visų akys į ją nukreiptos; manai išėjęs iš namų? Ne, tu kaip žvaigždė pateki. 5. Negali kalbėti taip, kad tavo žodžių nesužinotų tolimiausios tautos, negali pykti, visko nedrebindamas, negali nieko užsipulti, nesukrėsdamas aplinkos. Kaip žaibai nedaugeliui tekelia pavojų, bet visus gąsdina, taip galingųjų bausmės labiau baugina negu kenkia, ir pamatuotai, juk apie visa galintį galvojama ne ką yra padaręs, o ką padarys.

6. Dar pridėk, kad iškęstos skriaudos privatiems žmonėms padeda iškęsti kitas, o karaliams verčiau pelnyti ramybę maloningumu, nes nuolatinė rūstybė numalšina

keleto asmenų neapykantą, bet skatina visuotinę. 7. Reikia, kad pritrūktų noro siautėti, o ne priežasčių. Priešingu atveju, kaip nukirsti medžiai išleidžia dešimtis atžalų, kaip daugelis augalų apgenimi, kad būtų vešlesni, taip karaliaus nuožmumas, šalinandamas priešus, didina jų skaičių. Mat nužudytuosius pakeičia tėvai, vaikai, artimieji, draugai.

IX. 1. Kad tai tiesa, noriu įrodyti tavo šeimos pavyzdžiu. Vertinant dieviškojo Augusto veiklą nuo jo principato pradžios, galima pasakyti, jog tai būta švelnaus valdovo. Tačiau apskritai jis juk pakėlė kardą prieš respubliką[10]. Būdamas tokio pat amžiaus, kaip tu dabar, vos pradėjęs aštuonioliktus metus, jau slėpė draugų užančiuose durklus, jau rezgė pinkles konsulo Marko Antonijaus sparnui, jau buvo vienas iš proskripcijos skelbėjų. 2. Bet, kai perkopęs keturiasdešimtmetį viešėjo Galijoje, atėjo skundas, jog skysto proto vyras Liucijus Cina spendžiąs jam spąstus. Buvo pasakyta ir kur, ir kada, ir kaip ruošiamasi užpulti. Visa pranešė vienas sąmokslininkas. 3. Jis nusprendė gintis ir liepė sušaukti draugų pasitarimą. Praleido neramią naktį, galvodamas, jog teks pasmerkti myriop kilmingą jaunikaitį, iki šiol nepriekaištingai gyvenusį Gnėjaus Pompėjaus anūką. Nebegalėjo net vieno žmogaus nužudyti tas, kuriam kadaise puo toje Markas Antonijus diktavo proskripcijos ediktą. 4. Vaitodamas visaip, kartais net pats sau prieštaraudamas kalbėjo: „Kaip čia išeina? Ar leisti savo žudikui ramiai vaikštinėti, o pačiam nerimauti? Vadinasi, nebus nubaustas piktadarys, sausumoje ir jūroje viešpataujant taikai[11], sumanęs ne nukirsti, o paaukoti galvą (mat buvo

rengiamasi patykoti vadovaujančio apeigoms), kurios veltui gviešėsi šimtai pilietinių karų, kuri liko gyva po šimtų laivyno, po šimtų pėstininkų mūšių?!" 5. Kiek patylėjęs, jau daug garsiau piktinosi savimi negu Cina: „Kodėl gyveni, jei daugeliui taip svarbu, kad pražūtum? Kada liausis žudynės? Kada pasibaigs kraujo praliejimas? Kilmingiems bernaičiams esu tik kyšanti galva, jai nukirsti galandami kardai. Gyvybė tiek neverta; nereikia pražudyti daugybės žmonių tam, kad žūčiau aš". 6. Jį pertraukė žmona Livija: „Ar priimsi moters patarimą? Daryk, kaip gydytojai: kai nepadeda įprasti vaistai, bando priešingus. Rūstumu iki šiol nieko nepasiekei. Po Salvidieno pakilo Lepidas, po Lepido – Murena, po Murenos – Cepionas, po Cepiono – Egnacijus[12]. Nekalbu apie kitus, gėda dėl jų įžūlumo. Dabar pamėgink, kaip seksis būti atlaidžiam, dovanok Liucijui Cinai. Jis užčiuptas, tau pakenkti nebegali, o padėti tavo šlovei – gali". 7. Apsidžiaugė, radęs patarėją, ir padėkojo žmonai, o paskelbtą draugų pasitarimą[13] tučtuojau liepė atšaukti. Pasikvietė vieną Ciną. Visus išsiuntęs iš kambario, liepė pastatyti antrą kėdę Cinai ir taip jam tarė: „Pirmiausia prašau mano kalbos nepertraukti, viduryje žodžio nerėkauti, gausi laiko laisvai pakalbėti. 8. Cina, radęs tave priešų stovykloje ne tapusį, o gimusį mano priešininku[14], dovanojau gyvybę ir neliečiau tėvonijos. Šiandien esi toks laimingas ir turtingas, kad nugalėtam nugalėtojai pavydi. Kai siekei žynio pareigų, sutikau, apeidamas daugelį, nors jų tėvai kovojo drauge su manimi. Šitiek gera padariau, o tu nusprendei mane nužudyti". 9. Anam šūktelėjus, jog jis dar neišprotėjo, pasakė: „Netęsi žodžio, Cina. Buvome susitarę,

kad nepertraukinėsi. Kartoju: ruošiesi mane užmušti". Ir pridūrė žinias apie vietą, bendrininkus, dieną, pinklių tvarką, kam patikėtas kardas. 10. Pamatęs aną praradusį amą ne dėl susitarimo, o dėl sąžinės graužimo, „Kodėl, – paklausė, – taip darai? Nori būti princepsas? Prastai, vardan Herkulio, einasi romėnams, jei tau valdyti nėra jokių kitų kliūčių, išskyrus mane. Juk tu negali prižiūrėti net savo namų, neseniai privačių reikalų teisme buvai įveiktas atleistinio. Taigi nieko neįstengi, tik Cezarį pašaukti pagalbon. Jei vienas trukdau tavo norams, aš pasitraukiu. Bet ar pakęs tave Paulas, Fabijus Maksimas, Kosai, Servilijai ir milžiniškas būrys kilmingųjų, turinčių ne tik šlovingus vardus, bet ir darančių garbės protėviams?" 11. Nenoriu didesnės ritinėlio dalies užimti, perpasakodamas jo kalbą (mat tikrai žinoma, kad šnekėjo daugiau kaip dvi valandas, norėdamas prailginti šią vienintelę bausmę, kuria ir pasitenkino). „Dar kartą, – pasakė, – tau, Cina, dovanoju gyvybę. Anuomet – kaip priešui, dabar – kaip klastūnui ir tėvažudžiui. Nuo šiandien tapsime draugai: rungsimės, ar aš, dovanojęs tau gyvybę, labiau laikausi žodžio, ar tu, už ją skolingas." 12. Vėliau pasiūlė jam konsulatą, priekaištaudamas, kad pats nedrįso siekti. Cina buvo jam nepaprastai draugiškas ir ištikimas, jį vienintelį paliko paveldėtoju. Neberezgė jokių pinklių.

X. 1. Tavo prosenelis[15] dovanojo nugalėtiesiems. Ką būtų valdęs, jei nebūtų dovanojęs? Saliustijų, kokcėjus, deilijus[16] ir visą artimiausių draugų būrį susirinko priešininkų stovykloje. Už domicijus, mesalas, azinijus, ciceronus[17] bei kitokius valstybės žiedus turėjo būti

skolingas savo atlaidumui. Kaip ilgai jis pakentė lėtą Lepido mirtį! Daugelį metų ištvėrė, kad tas prilaiko princepso galią, ir vyriausiojo žynio pareigas sutiko perimti tik po jo mirties, nes norėjo garbingo, o ne grobikiško poelgio vaizdo. 2. Atlaidumas jį išgelbėjo ir suteikė ramybę, padarė visiems mielą ir mylimą, nors jis ir uždėjo ranką ant dar neįpratusios nusilenkti romėnų tautos sprando. Ir šiandien atlaidumas teikia jam kone didesnės už rodomą gyviems princepsams garbės. 3. Ne įsakyti tikime jo dieviškumu. Augustas buvo geras princepsas. Pripažįstame jam puikiai tinkant tėvo vardą[18] ne dėl ko kito, o dėl to, kad neatsiteisdavo nuožmumu už įžeidimą, princepsams paprastai atrodantį baisesnį net už skriaudą, kad šypsojosi, išgirdęs užgauliojimus, kad, reikalaudamas bausmės, pats atrodė nubaustas, kad, pasmerkęs savo dukters meilužius, vis dėlto nenužudė, bet, kad jiems būtų saugiau tremtyje, įteikė rekomendacijos raštus. 4. Štai kas yra dovanojimas: nors žinai, kad daugelis ant tavęs pyks ir tau atsilygins, liedami svetimą kraują, ne tik dovanoji gyvybę, bet ją užtikrini.

XI. 1. Taip Augustas elgėsi jau pasenęs ar metams į senatvę palinkus. Jaunas būdamas, degė, liepsnojo pykčiu, į daugybę poelgių vėliau atsigręždavo nenoromis. Niekas nedrįs lyginti tavo mielaširdingumo su dieviškojo Augusto, sustatydamas jaunystę su gerokai subrendusia senatve; jis buvo saikingas ir atlaidus, bet, žinoma, po Akcijaus jūros nudažymo romėnų krauju[19], žinoma, po savo ir svetimo laivynų sudaužymo Sicilijoje[20], žinoma, po Peruzijos aukų[21] ir proskripcijų[22]. 2. Taigi pavargusio nuožmumo aš nevadinu atlaidumu. Ce-

zari, tavo rodomas atlaidumas yra tikrasis. Čia ne atgaila dėl žiaurumo panoro neturėti nė dėmelės, tu niekada neliejai piliečių kraujo. Tai tikriausias sielos suvaldymas, turint didžiausią galią, tai tokia žmonių giminės meilė, kaip savęs paties, tai ne dėl kokios nors aistros, dėl prigimties nutrūktgalviškumo, dėl sugedusių ankstesnių princepsų pavyzdžio atsiradęs bandymas išmėginti, kiek leista, savo piliečius, bet atšipinti valdžios ašmenys. 3. Cezari, tavo valstybė nekruvina[23], o tavo didžiadvasiškas didžiavimasis nepraliejus nė lašelio žmogaus kraujo yra dar nuostabesnis ir stebuklingesnis dėl to, kad niekam niekada taip anksti[24] nebuvo patikėtas kardas.

4. Taigi atlaidumas daro princepsus ne tik garbingesnius, bet ir saugesnius; valdžios puošmena yra kartu ir užtikrinta gerovė. Juk kaip esti, kodėl nusenę karaliai perduoda karalystes vaikams ar anūkams, o tiranų galybė prakeikta ir trumpa? Kokio dar esama skirtumo tarp tirano ir karaliaus (juk aukštos padėties išorinė pusė ir laisvė lygios), išskyrus tą, kad tiranai siautėja malonumui, o karaliai tik dėl rimtos priežasties ir būtinybės?

XII. 1. „Kaip čia? Ar karaliai nežudo?" Tiek, kiek reikia visuomenės gerovei, o tiranų širdys prilipusios prie nuožmumo. Tiranas nuo karaliaus darbais skiriasi, o ne vardu. Mat ir Dionisijas Vyresnysis teisėtai ir pelnytai gali būti vertinamas labiau už daugelį karalių, ir kas trukdo pavadinti tiranu Liucijų Sulą, kurio žudynės baigėsi tik pritrūkus priešų? 2. Nors jis atsisakė diktatūros ir grįžo prie togos, tačiau koks tiranas kada taip godžiai gėrė žmogaus kraują, kaip jis? Liepė nugalabyti

septynis tūkstančius piliečių ir, kai posėdžiaudamas netoli Belonos šventyklos išgirdo daugybės kardų pjaunamų žmonių vaitojimą, senatui išsigandus, tarė: „Dirbkime toliau, tėvai senatoriai, čia aš įsakiau nužudyti keletą maištininkų“[25]. Jis nemelavo: Sulai atrodė, jog jų keletas. 3. Bet netrukus, patyrinėję Sulą, suprasime, kaip reikia pykti ant priešų, kai priešo vardą gauna piliečiai, kaip nuo to paties kūno atitrūkę sąnariai; kol kas, kaip sakiau, atlaidumas padaro, kad tarp karaliaus ir tirano yra didelis skirtumas, nors abu vienodai remiasi ginklais. Tačiau vienas ginklais stiprina taiką, kitas baisiai gąsdindamas malšina savo smarkų pyktį; jis negali ramiai žiūrėti net į tas rankas, kurioms patikėjo savo apsaugą. 4. Vienų priešybių bloškiamas prie kitų: mat žmonės jo nekenčia, nes jis baugina, o kadangi žmonės nekenčia, jis trokšta, kad bijotų. Jo šūkis – toji prakeikta, daugelį nuvedusi į prarają, eilutė: „Tegu nekenčia, kad tik bijotų!“[26] Jis nežino, koks įniršis kyla, neapykantai išaugus virš saiko. Mat ribota baimė prilaiko sielas, o nuolatinė, smarki, besiliejanti per kraštus, skatina pakilti ir ragina pasiryžti viskam. 5. Panašiai žvėris sulaiko virvė ar plunksnų prikaišiota juosta, bet kai ratelis už nugaros lipa ant kulnų, jie bando pabėgti pro bauginančią užtvarą, sutrypdami baimę. Didžiausia esti kraštutinės būtinybės išskelta narsa. Reikia, kad baimė paliktų truputį saugumo ir rodytų daug daugiau vilties negu pavojų; priešingu atveju, kai ir ramybėje tenka tiek pat bijoti, maga pulti į pavojus, savo gyvybę laikant tarsi svetima.

XIII. 1. Pagalbiniai būriai esti ištikimi maloningam ir ramiam karaliui, nes jis juos panaudoja visuomenės gero-

vei. Garsus karys mato savo pastangas pasitarnaujant saugumui ir noriai kenčia bet kokį vargą, sergėdamas kaip tėvą. O ant ano nuožmiojo kraugerio būtinai griežia dantį jo kūnsargiai. 2. Niekas negali turėti nuoširdžių ir ištikimų tarnų, panaudodamas juos kaip mirčiai parengtus kankinimo įrankius, kaip arkliukus ar geležinius įnagius, kaip žvėrims numesdamas jiems suryti žmones. Graužatis ir nerimastis tiraną drasko labiau už pasmerktuosius, nes ir žmonių, ir dievų bijo kaip piktadarysčių liudytojų bei teisėjų. Jis nuėjo taip toli, kad nebegali pakeisti savo būdo. Be kitų blogų bruožų, siaubingiausia nuožmumo savybė tokia: žengia pirmyn, neatsigręždamas į gėrį, nusikaltimas palaiko nusikaltimą. Ar esama kokio nelaimingesnio daikto už žmogų, kuriam būtina būti blogam?! 3. O pasigailėtina (būtent sau, nes kitiems neleista jos apgailėti) būtybė! Jis rodo galią žudydamas ir plėšdamas, viską įtarinėja viešumoje ir namuose, bijodamas ginklų, puola prie ginklų, nepasitiki nei ištikimais draugais, nei mylinčiais vaikais. Apžvelgęs nuveiktus ir būsimus darbus, pamatęs kupiną nusikaltimų ir kankinimosi sąžinę, dažnai bijo mirties, o dar dažniau geidžia, savęs nekęsdamas labiau už jam vergaujančius. 4. Priešingai, rūpindamasis visuotiniais reikalais, vienus labiau, kitus menkiau saugodamas, valdovas kiekvieną valstybės sritį maitina kaip savo kūno dalį, linkdamas prie švelnesnių priemonių, ir, net jei naudinga nubausti, parodydamas, kaip nenoromis tiesia ranką prie karčių vaistų. Jo sieloje nėra priešiškumo, beširdiškumo, galybė – maloninga ir gerovinga, nes geidžia, kad jo įsakymai įtikinėtų piliečius. Pats atrodo nepaprastai laimingas, atidavęs savo turtą valstybei,

lipšnios kalbos, lengvai prieinamas ir pasiekiamas, mielo veido (jis labiausiai paperka žmones), palankus teisingiems troškimams, o neteisingiems nerūstus, visos valstybės mylimas, ginamas, gerbiamas. 5. Paslapčiomis žmonės apie jį kalba tą patį, ką ir viešai, trokšta auginti sūnus, ir baigiasi valstybės nelaimių atnešta bevaikystė, kiekvienas neabejoja, jog vaikai bus patenkinti, išvydę tokius laikus. Tokį princepsą sergsti geradarystė, jam nereikia apsaugos, ginklus laiko kaip puošmeną.

XIV. 1. Tad kokia gi jo pareiga? Kaip gerų tėvų, retkarčiais savo vaikams priekaištaujančių švelniai, retkarčiais grėsmingai, o protarpiais ir rykštėmis paraginančių. Ar sveiko proto žmogus atima palikimą iš pirmą sykį prasikaltusio sūnaus? Jei šimtai didelių skriaudų dar neišveda iš kantrybės, jei bauginantys dalykai neviršija žalingų, nesigriebia dekretų rašiklio. Pirma išmėgina daugelį būdų, galinčių pašaukti atgal svyruojančią, blogyje tarpstančią prigimtį. Kai viskas apverktina, bando aukščiausias priemones. Niekas nereikalauja mirties bausmės, neišnaudojęs visų vaistų. 2. Princepsui reikia daryti tą patį, ką ir tėvui. Juk jį Tėvynės tėvu pavadinome ne dėl tuščio pataikavimo. Mat kiti prievardžiai suteikti dėl garbės: Didžiųjų, Laimingųjų, Augustų[27] vardus davėme, paskirdami liaupsių trokštančiai didybei visus įmanomus titulus. Bet Tėvynės tėvu pavadinome, kad žinotų jam esant duotą tėvo valdžią, pakančiausią, besirūpinančią vaikais, jų reikalus laikančią svarbesniais už savo. 3. Tegul tėvas neskuba nusikirsti savo kūno dalies, ir, net nusikirtęs, tetrokšta prisiauginti; ilgai ir daug delsęs, kirsdamas tevaitoja. Mat

greitas pasmerkėjas pasmerkia beveik noriai, per smarkus baudėjas baudžia beveik neteisingai.

XV. 1. Atsimename, kaip botagais užplakusį sūnų romėnų raitelį Trichoną forume žmonės smaigstė rašikliais. Augusto Cezario autoritetas vos išplėšė jį iš kupinų neapykantos tėvų ir sūnų rankų. 2. Tarijus, sučiupęs sūnų ruošiantis tėvažudystei, pasmerkė tik po teismo tyrimo. Visi gėrėjosi, kad jis pasitenkino tremtimi, puikia tremtimi, nes tėvažudį laikė Masilijoje, kasmet pragyvenimui jam teikdamas tiek, kiek duodavo nekaltam. Šio kilnumo padarinys toks: niekuomet blogiesiems nepristingančiame užtarėjų mieste niekas neabejojo, jog kaltinamasis nubaustas pelnytai, nes jį galėjo nubausti tik nesugebantis neapkęsti tėvas. 3. Šiuo pavyzdžiu parodysiu, kad gali palyginti gerą tėvą su geru princepsu. Sužinojęs apie sūnų, Tarijus pakvietė pasitarti Cezarį Augustą. Tas atėjo prie privačių penatų, atsisėdo šalimais, dalyvavo pasitarime, nesakė: „Tegul ateina į mano namus". Jei taip būtų įvykę, būtų buvęs Cezario, ne tėvo tardymas. 4. Išklausęs bylą, gerai pasvėręs visa: ir tai, ką jaunuolis pasakė gindamasis, ir tai, kas jam buvo prikišama, prašo kiekvieną parašyti savo nuosprendį, kad nebūtų visų toks, kaip Cezario. Prieš atvožiant lenteles su rašteliais, prisiekė nepriimsiąs Tarijaus, turtingo žmogaus, palikimo. 5. Kas nors pasakys: „Silpnadvasiškai išsigando, kad, pasmerkdamas sūnų, neatrodytų norįs pasidaryti vietos savo viltims". Aš manau priešingai: bet kuris iš mūsų turėtų visiškai pasitikėti, kad gryna sąžinė atrems piktus aiškinimus, o princepsai turi rūpintis ir visuomenės nuomone. 6. Jis prisiekė

nepriimsiąs palikimo. Tarijus tą dieną prarado ir antrąjį paveldėtoją[28], bet Cezaris taip nusipirko nuosprendžio laisvę. Įrodęs, kad jo griežtumas nebus atlygintas (tuo principsui visada reikia rūpintis), paskelbė sprendimą ištremti ten, kur tėvui pasirodys. 7. Nepasmerkė nei maišui[29], nei gyvatėms, nei kalėjimui, galvodamas ne apie teisiamąjį, bet apie tą, kuriam atėjo patarti. Pasakė, kad tėvas turi tenkintis švelniausia bausme, skiriama nesubrendusiam, pastūmėtam į nusikaltimą sūnui. Pastarojo veiksmai buvo nedrąsūs, beveik kaip nekaltojo, jam reikia pasišalinti iš miesto, dingti iš tėvo akių.

XVI. 1. Štai vertas būti pakviestas į tėvų pasitarimus vyras! Štai vertas būti įrašytas testamente šalia dorų vaikų! Toks atlaidumas tinka principsui; kad ir kur jis eitų, viską sušvelnina. Karalius jaučia ir menkiausio prasčioko, kaip savo valstybės dalelės, praradimą. 2. Turėdami didelę teisę įsakinėti, imkime pavyzdį iš mažesniųjų. Esama ne vienos įsakinėjimo rūšies: principsas įsakinėja piliečiams, tėvas – vaikams, mokytojas – mokiniams, tribūnas ar centurionas – kariams. 3. Ar neatrodys niekam tikęs tėvas, be rimtos priežasties nuolatos periantis vaikus? Katras mokytojas vertesnis laisvųjų mokslų: ar lupantis mokiniams kailį, užsikirtus atminčiai ir akiai nevikriai slystelėjus pro raides, ar siekiantis taisyti ir mokyti paraginimu bei sugėdinimu? Duok žiaurų tribūną ar centurioną, pridarys bėglių, bet šiems juk atleistina. 4. Ar teisinga žmogui įsakinėti rūsčiau ir žiauriau, nei įsakinėjama nebyliems gyvuliams? Juk prityręs tramdytojas dažnai negąsdina arklio rykštėmis. Meiliai nepaglostytas jis pasidarys baikštus ir užsispyręs. 5. Tą

patį daro medžiotojas, mokydamas jaunus šunis eiti pėdsakais, o jau išmankštintus versdamas varyti ir persekioti žvėris: nei be perstojo jiems grasina (nes užgniaužtų jų veržlumą, ir gerosios savybės išsigimtų nuo beprotiško drebėjimo), nei leidžia visur bėgioti ir klaidžioti. Panašiai elgiasi nerangių jaučių varovai. Nors šie gyvuliai gimę įžeidinėjimams ir vargams, per didelis žiaurumas priverčia juos nusimesti jungą.

XVII. 1. Nėra įnoringesnės būtybės už žmogų, su niekuo bendrauti nereikia didesnių sugebėjimų, nieko nereikia labiau branginti, kaip jo. Ar esama kvailesnio daikto: jaučiams ir šunims gėdinamasi rodyti pyktį, o žmogui būti kito žmogaus pajungtam – blogiausia? Ligas gydome, o ne širstame ant jų. Čia juk sielos liga. Ji trokšta švelnių priemonių ir nepriešiško ligoniui gydytojo. 2. Blogo gydytojo bruožas yra nusivylimas, kad nereikėtų gydyti. Tą patį su sielos ligoniais turės daryti tas, kurio rankose visų sveikata: ne greitai atmesti viltį, ne vardyti mirtinus ženklus. Tegu jis grumiasi su ydomis, priešinasi joms, vieniems priekaištaudamas dėl ligos, kitiems apdumdamas akis švelniu gydymu, mat apgaulės vaistai padės greičiau ir geriau; tegul princepsas rūpinasi ne tik sugrąžinti sveikatą, bet ir palikti garbingus randus. 3. Nuožmi bausmė karaliui neteikia jokios garbės (kas abejoja jo galybe?) ir, priešingai – didžiulę, jei jis sulaiko savo įtūžį, jei daugelį išgelbsti nuo svetimo pykčio ir nieko neužgriūva su savuoju.

XVIII. 1. Pagyrimo vertas saikingas vergų šeimininkas. Tu turi galvoti ne apie tai, kiek gali nenubaustas kamuoti nusipirktą žmogų, bet kiek tau leista esminių

teisingumo ir gėrio principų, liepiančių pasigailėti net belaisvių ir už pinigus įsigytų būtybių. Tuo labiau jie liepia su laisvais, kilmingais, garbingais žmonėmis nesielgti kaip su vergais, o žiūrėti į juos kaip į pralenktus vienu laiptu. Ne jų vergija tavo galioje, o apsauga. 2. Vergams leista ieškoti prieglobsčio prie statulos[30]. Nors su vergu gali elgtis kaip nori, esama kažko, ką bendroji gyvų būtybių teisė draudžia taikyti žmogui. Vedijaus Poliono visi nekentė dar labiau už jo vergus, nes jis šėrė murenas žmogaus krauju ir kuo nors prasikaltusius liepdavo įmesti į žuvidę, kitaip sakant, į gyvatyną. Aiman! Tūkstančio mirčių buvo vertas tas žmogus vis tiek, ar jis vergus sumesdavo praryti murenoms, kad pats paskui jas valgytų, ar jas šėrė vien tam, kad taip šertų. 3. Visi piliečiai rodo pirštais į nuožmius šeimininkus, nekenčia jų ir bjaurisi, o karalių skriauda ir driekiasi plačiau, ir nešlovė bei neapykanta pasklinda per amžius. Verčiau būti negimusiam negu priskiriamam prie gimusiųjų valstybės nelaimei!

XIX. 1. Neįmanoma sugalvoti labiau tinkamo valdovui papuošalo už atlaidumą, nesvarbu, kokiu būdu ir kokia teise jis kitus valdytų. Žinoma, pripažinsime visa būsiant tuo puikiau ir didingiau, kuo galingesnis žmogus pasirodys esąs gailiaširdis. Galybė negali būti kenksminga, jei atitinka gamtos dėsnį. 2. Karalių išrado gamta. Tai galima pažinti iš kitų gyvūnų ir bičių gyvenimo. Jų karaliaus guolis erdviausias, įtaisytas viduryje, saugiausioje vietoje. Jis nieko nedirba; prižiūri, kaip triūsia kiti. Netekus karaliaus, visa išyra. Pakenčia tik vieną valdovą ir mūšiu sprendžia, katras geresnis. Be to, kara-

lius yra ypatingo grožio ir nepanašus į kitas bites nei dydžiu, nei žvilgesiu. 3. Tačiau labiausiai skiriasi štai kuo. Bitės yra nepaprastai pikti ir, palyginti su kūno apimtimi, nepaprastai kovingi gyviai, bet jų karalius geluonies neturi. Mat gamta nenorėjo, kad jis būtų žiaurus, ir, kad nesiektų daug kainuojančio keršto, atėmė ietį, palikdama jo pyktį beginklį. Tai milžiniškas pavyzdys didiems karaliams. Mat gamta paprastai savo nuostatus išreiškia mažais dalykais ir milžiniškų dalykų pamokas atskleidžia per mažmenas. 4. Tegu bus gėda nesiskolinti elgesio dėsnių iš mažų gyvūnų, nes žmonių siela turi būti tuo saikingesnė, kuo karščiau kenkia. O kad žmogui galiotų tas pats gamtos dėsnis, ir pyktis sulūžtų drauge su ietimi! O kad jam būtų leista kenkti tik vieną kartą ir supykusiam naudotis tik savo jėgomis! Mat įniršis greitai nuvargtų, pats sau viską pasidarydamas arba, mirtinam pavojui gresiant, išliedamas turimą jėgą. 5. Bet dabar jis negali saugiai eiti savo keliu; valdovui neišvengiamai teks bijoti tiek, kiek norės matyti kitus jo bijant; jis stebės visų rankas, ir manys jas pakylant tuo metu, kai niekas nesikėsina; baimė lydės kiekvieną akimirką. Ar kas nors gali pakelti tokį gyvenimą? O juk įmanoma, nekenkiant kitiems ir dėl to ramiam, taikyti išganingą galybės teisę visiems džiaugiantis? Mat klysta žmogus, manantis, jog karaliui saugu ten, kur niekam nesaugu nuo karaliaus galybės. Saugumas pasiekiamas abipusiu saugumu. 6. Nereikia statyti į aukštį iškylančių pilių, tvirtinti stačių įkopti kalvų, nukirsti kalnams šonų, apsijuosti daugybe sienų ir bokštų – atlaidumas per atvirą lauką atves karalių sveiką ir gyvą. Vienintelis neužkariaujamas įtvirtininimas yra

piliečių meilė. 7. Ar esama gražesnio dalyko už gyvenimą, visiems to trokštant ir laisvai ištariant linkėjimus? Ar ne puiku, sveikatai sušlubavus, ne žmonių viltis žadinti, bet baimę? Ar ne šauni padėtis, kai kiekvienas neturi tokių vertybių, kurių nenorėtų pakeisti į savo valdovo išgelbėjimą? 8. O kad tas, kuriam tai tenka, taip pat negyventų vien dėl savęs paties! Nuolatiniais gerumo įrodymais valdovas turi atskleisti, kad ne valstybė yra jo, bet jis valstybės. Kas tuomet išdrįstų jam kelti pavojų? Kas nenorėtų, jei galėtų, nukreipti likimo smūgių nuo to, kuriam valdant klesti teisingumas, taika, dorovė, saugumas, orumas, kuriam valdant turtinga valstybė pertekusi visokių gėrybių? Žmonės žvelgs į savo vadovą taip, kaip žvelgtume į nemirtinguosius dievus, jei jie teiktųsi pasirodyti – garbstydami ir gerbdami. 9. Kaip? Ar nepanašus į juos dievų prigimties dėsnių besilaikąs žmogus: darantis gera, dosnus, galią naudojąs gėriui? To dera siekti, tuo sekti, elgiantis kaip didžiausiam, bet kartu ir kaip geriausiam.

XX. 1. Princepsas paprastai baudžia dėl dviejų priežasčių: arba keršija už save, arba už kitą. Pirma pasamprotausiu apie tai, kas susiję su juo pačiu; mat sunkiau susitvardyti, kai keršijama dėl nuoskaudos negu dėl pavyzdžio. 2. Nėra prasmės čia priminti, kad lengvai nepatikėtų, kad išsiniukštinėtų tiesą, kad būtų palankus nekaltiesiems, kad žinotų, jog teisėjui svarbu ne tik apkaltinti, bet ir išteisinti. Šiuos patarimus reikėtų duoti teisingam, o ne atlaidžiam valdovui. Dabar paraginkime jį, kad ir rimtai įžeistas valdytų širdį, jei įmanoma, skirdamas nepavojingą bausmę, o jei ne – žiūrėtų saiko, kad

savas skriaudas daug lengviau dovanotų negu svetimas. 3. Kaip nėra didžiadvasis dosnus iš svetimo gero žmogus, o tik tas, kuris duoda, nuo savęs nutraukdamas, taip atlaidžiu pavadinsiu ne lengvai atsimokantį už svetimą nuoskaudą, bet tą, kuris nepuola, skatinamas asmeninių stimulų, kuris suvokia, kad didelės sielos savybė yra pakęsti skriaudą turint aukščiausią galybę. Nieko nėra garbingesnio už įžeistą, bet nebaudžiantį princepsą.

XXI. 1. Kerštas paprastai duoda du dalykus: arba nuskriaustajam teikia paguodos, arba ramybės dėl ateities. Pernelyg aukštai princepso padėčiai nereikia paguodos, o pernelyg akivaizdžiai jėgai nereikia siekti galybės įspūdžio. Čia turiu galvoje žemesniųjų bandymus skriausti ar įžeisti. O jei pasitaiko kada jam prilygstančių, sočiai atsikeršija, žvelgdamas į juos iš aukšto. Karalių nužudo ir vergas, ir gyvatė, ir strėlė, o išgelbsti nebent tik viršesnis už jį. 2. Taigi valdovas turi didžiadvasiškai naudotis tokia didele, dievams priklausančia pareiga dovanoti ir atimti gyvybę. Vien įgydamas šią galią, jis jau iki soties visiškai atsikeršija ypač tiems, kuriuos žino kada nors buvus tokioje pat viršūnėje. Mat skolingas už gyvybę žmogus laikytinas jos netekusiu, ir kiekvienas, iš aukštybių nublokštas prie priešininko kojų bei laukiąs kito nuosprendžio dėl galvos ir karūnos, gyvena išgelbėtojo garbei, gyvas teikdamas daugiau šlovės negu nusiųstas į aną pasaulį. Kito dorybės vaizdas nuolatos tvyro prieš akis, o triumfas greitai praeina pro šalį. 3. Jei jis iš tiesų galėjo saugiai atiduoti jam savo karūną ir jį palikti ten, iš kur pats nusirito, nepaprastai išauga naujojo valdovo, pasitenkinusio tik garbės

atėmimu iš nugalėto karaliaus, šlovė. Tuo jis parodo, kad, net triumfuodamas dėl pergalės, neranda pas nugalėtuosius nugalėtojo verto daikto. 4. Su piliečiais, ir nepažįstamais, ir žemesniaisiais, reikia elgtis tuo saikingiau, kuo nereikšmingesni jų bausmės padariniai. Kai kurių mielai pasigailėk, kai kuriems keršydamas nesimenkink, atitrauk rankas nuo jų kaip nuo mažų, bet sutrynus apteršiančių vabzdžių. O išgelbstimiems ar nubaudžiamiems piliečių akivaizdoje, radus progą, reikia rodyti atlaidumo ženklų.

XXII. 1. Pereikime prie svetimų skriaudų. Už jas bausdamas įstatymas laikosi trijų taisyklių, ir princepsas privalo jų laikytis. Nubaustasis arba pataisomas[31], arba jo bausmė kitus padaro geresnius[32], arba kiti saugiau gyvena[33], pašalinus nusikaltėlį. Pataisysi, skirdamas mažesnę bausmę, mat stropiau gyvenama, praradus ne viską. Netekęs garbės, žmogus nieko nebesaugo. Kai nebeįmanoma labiau nubausti, suklesti nebaudžiamumas. 2. O piliečių dorą labiau taiso retos mirties bausmės. Daugybės nusidėjėlių buvimas ugdo nuodėmės įprotį, šimtus pasmerktųjų ištikusi nemalonė atrodo esanti ne tokia sunki, ir per dažnas griežtumas netenka gydomosios galios vertės. 3. Princepsas nustato piliečiams doros dėsnius ir apvalo nuo ydų, tik sugebėdamas jas pakęsti. Jis turi ne pritarti nuobaudoms, bet griebtis jų nenoromis ir didžiai kankindamasis. Dėl valdovo atlaidumo nedrįstama prasižengti, švelnaus vyro paskirta bausmė atrodo daug sunkesnė.

XXIII. 1. Be to, pastebėsi, jog dažnai kartojasi dažnai baudžiami nusižengimai. Tavo tėvas[34] per penketą me-

tų užsiuvo maišuose daugiau žmonių, negu jų buvo užsiūta per visus amžius. Daug rečiau vaikai išdrįsdavo įvykdyti didžiausią bedievišką piktadarystę, kol tam nusikaltimui nebuvo pritaikytas įstatymas[35]. Nepaprastai protingi, iškilūs, išmanantys daiktų prigimtį vyrai labiau buvo linkę praeiti pro šį nusikaltimą kaip pro neįtikimą ir peržengiantį įžūlumo ribas, negu, numatydami bausmę, parodyti, jog jis gali būti įvykdytas. Tėvažudžiai atsirado kartu su įstatymu, bausmės įvedimas atskleidė jiems piktadarystės galimybę. Tėvo meilė pasidarė neverta nė skatiko, kai maišus pradėjome matyti dažniau už kryžius. 2. Toje valstybėje, kurioje žmonės retai pasmerkiami myriop, įsigali ir globojamas kaip bendras turtas palankumas dorumui. Manydami esą dori, piliečiai tokie ir pasidarys. Jie labiau piktinsis tolstančiais nuo bendrojo lygio, matydami tik keletą tokių. Patikėk, pavojinga parodyti piliečiams, jog blogųjų yra daugiau.

XXIV. 1. Kadaise senatas paskelbė nutarimą, jog laisvieji turi skirtis nuo vergų apsivilkimu. Paskui pasirodė, koks pavojus grėstų, jei vergai pradėtų mus skaičiuoti. Težinai, jog dėl to paties tenka nuogąstauti niekam neatleidžiančiam žmogui. Jis veikiai pamatys, kaip blogesnė piliečių dalis visus tempia žemyn. Daug bausmių princepsui daro gėdą taip pat, kaip gydytojui daug laidotuvių. Noriau paklūstama minkštesniam valdovui. 2. Žmogaus siela iš prigimties užsispyrusi, veržiasi į priešybes ir statumas, noriau seka iš paskos nei leidžiasi vedama. Kaip išdidūs grynaveisliai arkliai geriau valdomi laisvesnėmis vadžiomis, taip savanoriškas dorumas

užsidegęs seka paskui atlaidumą. Piliečiai mano, jog verta būti doriems dėl savęs pačių. Taigi šiuo keliu pasiekiama daugiau.

XXV. 1. Nuožmumas yra labiausiai nežmogiškas blogis. Jis nevertas tokios nuolaidžios širdies. Žvėriškas įniršis gardžiuojasi krauju bei žaizdomis ir, atmetęs žmogaus esmę, pereina į laukinį gruobuonį. Aleksandrai, meldžiu pasakyti, koks skirtumas, ar Lisimachą įmetei liūtui, ar pats jį savais dantimis sudraskei? Vai, kaip troškai verčiau turėti nagus ir gebančius ryti žmones nasrus! Nereikalaujame, kad toji tikrai pražūtinga bičiuliams ranka būtų kieno nors gelbėtoja, kad toji kraugeriška širdis, nepasotinama kitų nelaimė, sotintųsi ne krauju ir žudynėmis. Kai draugui nužudyti parenkamas budelis žmogus, – jau atlaidumas. 2. Žiaurumo labiausiai reikia vengti, nes, pirma, jis peržengia įprastines ribas, antra, – žmogiškas ribas. Jis ieško naujoviškų kankinimo būdų, pasitelkia protą kaitaliojantiems ir prailginantiems skausmą įrankiams sugalvoti, džiaugiasi žmonių nelaimėmis. Siaubinga sielos liga tada virsta baisinga beprotybe, nes, kai nuožmumas tampa malonumu, žudyti žmogų darosi smagu. 3. Už tokio vyro nugaros sėlina visiškas nusigręžimas, neapykanta, nuodai, kardai. Jo tyko tiek pat pavojų, kiek jis pats kelia. Kartais užgriūva privačių asmenų suokalbis, kartais visuomenės maištas. Kai pragaišinama nedaug asmeniniais ryšiais susijusių žmonių, miestai nesujuda, o, plačiai įsisėlus, visų tykojant, smeigiama iš visų pusių. 4. Mažutėlės gyvačiukės pasislepia, ir žmonės nepuola jų gaudyti, bet kai kuri nors peržengia įprastą dydį ir užauga

pabaisa, kai seilėmis užnuodija šaltinius, kai kvėpuodama visa degina, o ropodama sutrina, medžiojama šaudyklėmis[36]. Menkas blogis gali išnykti, mus užkliudęs, o milžiniškam priešinamasi. 5. Panašiai vienas ligonis net namuose sumaišties nesukelia, bet kai daugeliui mirus paaiškėja, jog atėjo maras, piliečiai vaitoja ir blaškosi, grūmodami patiems dievams. Pasirodžius ugniai ant vieno stogo, šeimyna ir kaimynai prineša vandens, o didelio daugelį namų prarijusio gaisro gesinti sulekia pusė miesto.

XXVI. 1. Privatiems nuožmiems asmenims vergų būriai kartais keršija, nepaisydami pavojaus būti nukryžiuotiems. Tiranų naikinti puola gentys ir tautos, kurioms jie teikė negandas, bei tie, kuriems jie grasino. Kartais prieš juos sukyla asmens sargybiniai, atgręždami neištikimybę, nedorybę ir žvėriškumą ir visa kita, ko iš jų išmoko. Kas gali ko tikėtis iš to, kurį išmokė būti blogą? Niekšiškumas veikiai pasireiškia ir nusižengia daugiau, negu liepta. 2. Bet tarkime, jog nuožmumas saugus. Kaip atrodo tuomet jo valdžia? Kaip paimti į nelaisvę miestai. Tai siaubingas visuotinės baimės vaizdas. Visur liūdesys, drebėjimas, sąmyšis. Bijoma net malonumų: nesaugu puotose, kur net girtiems reikia nerimastingai laikyti liežuvį už dantų, nesaugu reginiuose, kur ieškoma medžiagos apkaltinti ir užtraukti pavojų[37]. Nors jie ruošiami panaudojant daug išlaidų, karališkų turtų ir garsiausių aktorių, kam maloni šventė kalėjime? 3. Iš kur, gerieji dievai, tos negandos: užmušinėjimai, siautėjimai, grandinių žvangesio smagumas, piliečių galabijimas, kur nueita, liejant marias kraujo, savo

pasirodymu gąsdinant ir verčiant bėgti? Ar kitoks gyvenimas būtų mus valdant liūtams ir lokiams, gyvatėms ar kitam kokiam kenksmingam gyvūnui įgijus mums galios? 4. Jie neturi proto ir mūsų smerkiami dėl klaikumo, bet susilaiko nepuolę saviškių; tos pačios rūšies žvėrims tarp savųjų saugu. Valdovų įniršis nepagaili net artimųjų, sutapatindamas ir svetimus, ir savo šeimos narius, kad geriau išmankštintų pyktį. Nuo atskirų asmenų žudynių šliaužia prie tautų išnaikinimo, ketina padegti pastatus, suarti buvusių senų miestų stovėjimo vietą. Per menku imperatoriui užmoju laiko įsakymą nužudyti vieną ar kitą; mano, jog jų nuožmumas priverstas sumažėti, jei nelaimingųjų pulkas nelaukia vienu metu ištiksiančio mirtino smūgio. 5. Daugeliui dovanoti gyvybę, atšaukti nuo mirties ir atlaidumu pelnyti piliečio vainiką – laimė. Nėra princepso viršūnei vertesnio ir gražesnio papuošalo už piliečių išgelbėtojo vainiką[38]. Jam neprilygsta nei iš nugalėtų priešų atimti ginklai, nei barbarų krauju sutepti vežimai, nei karo grobis. Dieviška galybė – didžiulių pulkų ir visos gyvos sveikos tautos išsaugojimas. Daugelio žudymas be jokios atrankos yra gaisro ir griūčių galybė.

ANTRA KNYGA

I. 1. Keli tavo žodžiai, Neronai Cezari, paskatino mane parašyti apie atlaidumą. Tų žodžių, prisimenu, ir klausiausi, ir paskui pasakojau kitiems susižavėjęs. Tai buvo taurūs, didžiadvasiški, labai romūs žodžiai, išsprūdę staiga, nesiruošus, negalvojant, kad jie skirti kitiems,

aiškiausiai atskleidę tavo padėčiai besipriešinančią gerą širdį. 2. Tavo prefektas Buras, nepaprastas vyras, gimęs tarnauti tau, princepsui, ketindamas nubausti mirtimi du plėšikus, reikalavo parašyti, ką ir dėl kokios priežasties norėtumei pasmerkti. Vis atidėliojant, jis vertė, kad vieną sykį įvyktų. Pamatęs Burą, nenoromis tau nenorinčiam tiesiant lakštą, sušukai: „Norėčiau nemokėti rašyti!“ 3. Tuos žodžius verta išgirsti visoms tautoms, gyvenančioms Romos imperijoje ir abejotiną laisvę turinčioms už jos sienų, pakylančioms prieš ją visomis dvasios ir kūno jėgomis. Tuos žodžius reikėtų pakartoti visų mirtingųjų susirinkime, kad valdovai ir karaliai jais prisiektų. Tie žodžiai išreiškia visuotinį žmonių giminės dorybingumą, jiems reikėtų sugrąžinti anuos senuosius laikus. 4. Dabar iš tiesų derėtų piliečiams vieningai sutarti teisingumo ir gėrio labui, išgujus visų sielos blogybių šaltinį – svetimo turto geismą, dabar turėtų prisikelti pareiga ir sąžiningumas su ištikimybe ir saikingumu, o ilgai viešpatavusios ydos užleisti vietą laimingam ir tyram amžiui.

II. 1. Tokios ateities, Cezari, tikrai galima tikėtis ir viltis. Paplis tavo sielos švelnumas, pamažu pasklis po imperijos kūną, ir viskas gaus panašų į tave pavidalą. Gera sveikata pareina nuo galvos: iš jos į visur driekiasi judėjimas, įtempimas arba sustingimas; jie priklauso nuo to, ar siela gyva, ar suragojusi. Bus piliečių, bus vertų tokio gerumo sąjungininkų, ir dori papročiai grįš į visą pasaulį; tavo rankoms niekur nebeteks bausti. 2. Leisk man ilgiau čia sugaišti. Nesiekiu tau padlaižiauti (tai ne mano būdui; labiau esu linkęs teisingai

užsipulti negu patikti meilikaudamas[1]). Kaip čia išeina? Žinodamas, jog geri tavo darbai ir žodžiai yra tavo savastis, trokštu, kad dabartinis prigimties pasireiškimas ir prasiveržimas taptų sąmoninga nuostata. Turiu omenyje tai, kad daugelis įspūdingų, bet smerktinų posakių įsigalėjo žmonių gyvenime, paplito ir nuolatos kartojami. Pavyzdžiui, šis: „Tegu nekenčia, kad tik bijotų!"[2] Panaši ir ta graikų tragedijos eilutė, kurią sakantis veikėjas liepia po jo mirties nusiaubti žemę gaisru, bei kiti panašūs posakiai[3]. 3. Nežinau, kaip rašytojai su siaubinga ir nekenčiama medžiaga sėkmingai išsako karštus, sujudusius jausmus; iki šiol iš doro ir romaus žmogaus nesu girdėjęs smarkių žodžių. Kas iš to išeina? Nors retai imdamasis, nenoromis, ilgai vilkindamas, būtinai kada nors parašyk, kas tave privertė nekęsti raštijos, bet, kaip tau būdinga, ilgai vilkinant, ilgai atidėliojant.

III. 1. Kad kartais viliojantis atlaidumo vardas mūsų neapgautų ir nenuvestų į priešingą pusę, pažiūrėkime, kas yra atlaidumas, koks jis esti ir kaip jį apibrėžti.

Atlaidumas yra susivaldymas, turint galimybę atkeršyti arba viršesniojo švelnumas, skiriant bausmę žemesniam. Saugiau būtų pasiūlyti daugiau apibrėžimų, nes vienas neapima dalyko ir, sakyčiau, pralaimi bylą. Taigi atlaidumu galima pavadinti ir sielos polinkį į romumą, reikalaujant bausmės. 2. Pirmasis apibrėžimas sulauks prieštaravimų, nors jis labiausiai priartėja prie tiesos. Jei atlaidumu pavadinsime pelnytą ir privalomą bausmę iš dalies sumažinantį susivaldymą, bus šaukiama, kad jokia dorybė nieko neturi daryti mažiau negu privalo daryti. Tačiau juk visi supranta, jog atlaidumas yra tai, kas tiesiasi už teisėtai nustatytos ribos.

IV. 1. Neišmanėliai galvoja, jog atlaidumo priešybė yra griežtumas. Tačiau jokia dorybė nėra priešpriešа kitai dorybei. Tad kas gi supriešinama su atlaidumu? Nuožmumas. Jis yra ne kas kita, kaip sielos žiaurumas, reikalaujant bausmių. „Bet kai kurie nereikalauja bausmių, tačiau yra žiaurūs, pavyzdžiui, tie, kurie nepažįstamus žmones ir atsitiktinius praeivius žudo ne dėl naudos, o dėl paties žudymo, ir nesitenkina paprastai nugalabydami, kaip Busiridas, Prokrustas ar belaisvius plakantys rykštėmis bei deginantys piratai." 2. Tai išties yra nuožmumas, bet kadangi jis nesusijęs su kerštu (nes nėra įžeidimo), kadangi ne pykstama ant kokio nors prasižengėlio (jokio nusikaltimo prieš tai nepadaryta), jis neįeina į mūsų apibrėžimą. Mat apibrėžimas apėmė sielos nesivaldymą reikalaujant bausmės. Galime tai praminti ne nuožmumu, o žvėriškumu, kuriam malonu siautėti, galime vadinti pakvaišimu, nes jo esama įvairių rūšių, bet aiškiausia, kai siekiama žmogų nužudyti ar sudraskyti. 3. Aš vadinsiu kraugeriais tuos, kurie turi priežastį bausti, o saiko neturi, kaip Falaridas. Jis, kaip pasakojama, siuto ne tik nekaltuosius žudydamas, bet ir viršydamas žmogišką ir leistiną saiką. Vengdami tuščių išvedžiojimų, galime baigti ir taip: nuožmumas yra sielos polinkis į žiaurumą. Atlaidumas jį atmeta, įsakydamas pasitraukti tolyn, nes jam pakeliui su griežtumu.

4. Šioje vietoje tinka paklausti, kas yra gailestingumas. Juk daugelis jį šlovina kaip dorybę, gerą žmogų vadindami gailiaširdžiu. Jis taip pat yra sielos yda. Vienas peržengia žiaurumo, kitas atlaidumo ribą, jų turime vengti, nes netikras žiaurumas veda į nuožmumą, netikras atlaidumas – į gailestingumą. Antroji klaida kelia

mažesnį pavojų, bet abiem atvejais vienodai tolstama nuo tiesos.

V. 1. Taigi kaip pamaldumas dievus garbina, prietaringumas – įžeidžia, taip visi gerieji vyrai bus atlaidūs ir maloningi, o gailestingumo vengs. Mat jis yra menkos, pasiduodančios kitoms blogybėms sielos yda. Taigi jis būdingas kiekvienam niekšui. Didžiausių nusikaltėlių ašarų sugraudinami vyrai laikytini senėmis ir moterėlėmis. Jei būtų galima, jie sugriautų kalėjimą. Gailestingumas susijęs ne su bausmės priežastimi, o su atsitiktinumu, atlaidumas priklauso proto sričiai. 2. Žinau, kad neišmanėliai blogai vertina stoikų mokyklą, kaip pernelyg kietą ir visiškai nepasirengusią duoti patarimą valdovams bei karaliams. Jai prikišama, kad išminčiui neleidžia pasigailėti, neleidžia dovanoti. Šitaip pateikti šie teiginiai yra nekenčiami; atrodo, kad, nepalikdami vilties žmonių klaidoms, jie visus nusižengimas sieja su bausme. 3. Jei taip yra, ką gi turi mokslas, liepiąs užmiršti žmogiškumą ir uždarąs labai tvirtą abipusės pagalbos prieš likimo smūgius uostą? Iš tiesų jokia mokykla nėra malonesnė ir švelnesnė, jokia mokykla labiau nemyli žmonių ir nesirūpina bendruoju gėriu. Jos tikslas – teikti naudos, padėti ne tik sau, bet ir visiems kartu, ir kiekvienam atskirai[4]. 4. Gailestingumas yra sielos negalavimas, atsiradęs dėl svetimų vargų vaizdo arba dėl svetimų nelaimių kilęs liūdesys, esant įsitikinus, kad jos ištiko nenusipelniusius[5]. Negalavimas neištinka išmintingo vyro, jo sąmonė giedra, nieko negali atsitikti, kas ją apniauktų. Žmogui labiausiai dera didelė siela, bet didi siela negali būti nusiminusi. 5. Nusimini-

mas daužo mintis, atmeta, sutraukia[6]. Šito išminčiui neatsitiks net ištikus asmeninei negandai, jis atblokš bet kokį likimo pyktį ir palauš dar jo nepasiekusį, jo veido išraiška visada bus ta pati, maloni ir tvirta; to negalėtų turėti, prisileidęs liūdesį.

VI. 1. Be to, pridurk, kad išminčius ir numato nelaimes, ir visada turi paruoštą sprendimą. Mat niekuomet vaiskuma ir skaidrybė nekyla iš sumaišties. Liūdesys nesugeba įžvelgti padėties, sugalvoti naudingų priemonių, išvengti pavojų, įvertinti tiesą. Taigi išminčius negali gailėti, nes šis jausmas būdingas tik apgailėtinai sielai. 2. Tačiau norėčiau, kad išminčius darytų visa, ką ir gailintieji; ir jis darys noriai ir pakiliai. Padės ašarojantiems, bet pats neverks, išties ranką patyrusiam laivo sudužimą, priims į namus ištremtąjį, sušelps skurdžių, ne pasipūtęs, kaip dauguma tik norinčių dėtis gailestingais (jie atmeta ir niekina tuos, kuriems padeda, bijodami nuo jų užsikrėsti), bet duos kaip žmogus žmogui iš bendro turto. Verkiančiai motinai padovanos sūnų, liepęs atrišti pančius, paims iš gladiatorių mokyklos, net nusikaltėlio lavoną palaidos, bet visa tai darys ramia siela, neišeidamas iš veido. 3. Taigi išminčius ne pagailės, bet padės, bus naudingas, nes jis gimęs visus paremti ir visų gerovei, iš jos kiekvienam duos dalį. Net nuopuolingiems, smerktiniems ir taisytiniems jis skirs savo gerumo; priblokštiems ir smarkiai vargstantiems pagelbės daug noriau. Kiek galėdamas priešinsis likimui. Kaip geriau jis panaudos pinigus ir jėgas nei pakeldamas negandos patrenktuosius? Nenubes nei akių, nei sielos, matydamas kieno nors nudžiuvusią koją ar

skarmaluotą liesumą, ar lazda pasirėmusią senatvę. Tačiau visiems vertiems pagalbos padės ir, imdamas pavyzdį iš dievų, maloningiau žvelgs į nelaiminguosius. 4. Gailestingumas artimas apgailėtinai būsenai, turi kai kurių bendrų bruožų, kažką iš jos pasiima. Žinok, jog silpnos tos akys, kurios supūliuoja, atsidūrusios šalia traiškanotų; dievaži, liga, o ne linksmybė yra nuolatinis kikenimas, kitiems besijuokiant, išsižiojimas, kitiems žiovaujant. Gailestingumas yra pernelyg bijančių vargų žmonių yda. Jo reikalaujant iš išminčiaus, beveik reikalaujama, kad jis vaitotų ir dejuotų svetimose laidotuvėse.

VII. 1. „O kodėl jis niekam nedovanos?"[7] Nustatykime dabar, kas yra malonė ir žinokime, jog išminčius nebūtinai turi ją teikti. Malonė yra užtarnautos bausmės atleidimas. Tyrinėjantieji, kodėl išminčius neprivalo ją duoti, aiškina pernelyg ištęstai, o aš pasakysiu trumpai, tarsi kalbėdamas svetimame teisme: „Dovanojama tam, kuris turėjo būti nubaustas, o išminčius nieko nedaro, ko neturėtų, nieko nepraleidžia, ką turėtų, taigi jis nedovanoja tos bausmės, kurios turi reikalauti. 2. Tačiau tai, ko tu nori gauti iš malonės, jis suteiks garbingesniu keliu: juk išminčius atleis, patars ir pataisys. Darys tą patį, ką ir dovanodamas, bet nedovanos, nes tas, kuris dovanoja, prisipažįsta, kad praleido kažką, ką turėjo padaryti. Vieną tik pabars, nebaus, matydamas jo pataisomą amžių, kitą, be abejonės, apkaltintą iš pavydo, lieps išteisinti, nes pateko į pinkles, nes paslydo nusigėręs; priešus paleis sveikus, kartais net pagyręs, jei įsijungė į karą dėl garbingų priežasčių: dėl duoto žodžio, dėl sutarties sąlygų, dėl laisvės. 3. Tai yra ne malonės, o atlaidumo darbai. Atlaidumas gali laisvai

spręsti, jis vertina ne pagal nustatytą formulę, bet pagal teisybę ir gėrį, jam leista ir išteisinti, ir kiek nori pakelti bylos kainą. Taip darydamas, jis nelaiko darąs ne visai teisingai, bet mano savo sprendimus esant teisingiausius. Dovanoti yra nebausti tavo galva baustino žmogaus. Malonė yra reikalingos bausmės sumažinimas. Atlaidumas štai ką pirmiausia duoda: jis skelbs, kad paleistieji ir neturėjo patirti nieko kito, jis yra pilnesnis už malonę, ir garbingesnis. 4. Mano nuomone, ginčijamasi dėl žodžių, o dėl esmės visi sutaria. Išminčius daug ką atleis, išgelbės daugelį nelabai sveikos, bet pagydomos prigimties žmonių. Tarytum geras valstietis, besirūpinantis ne tik tiesiais ir išlakiais medžiais, pastatys ramsčių, kad išsitiesintų dėl kokios nors priežasties išsiklaipiusieji, kitur išgenės, kad šakos nevaržytų viršūnės, vienus, prastoje žemėje skurstančius, patręš, kitiems, vargstantiems pavėsyje, atvers dangų. 5. Žiūrės, kaip kokią prigimtį prižiūrėti, kaip kreivumus ištiesinti. ***

PAAIŠKINIMAI

Knygoje spausdinami visi mūsų laikus pasiekę mažieji Senekos filosofiniai traktatai-diatribės, išskyrus *Gamtos mokslų klausimus*. Žymiausias jo filosofijos veikalas *Laiškai Liucilijui* lietuviškai jau yra išleistas (žr. Seneka. *Laiškai Lucilijui*. Vilnius: Mintis, 1986. 490 p. Vertė *Dalia Dilytė*). Traktatai *Apie apvaizdą*, *Apie išminčiaus tvirtybę*, *Apie pyktį*, *Marcijai apie paguodą*, *Apie laimingą gyvenimą*, *Apie poilsį*, *Apie sielos ramybę*, *Apie gyvenimo trumpumą*, *Polibijui apie paguodą* ir *Motinai Helvijai apie paguodą* versti iš E. Hermeso parengto pirmojo Senekos raštų tomo pirmosios dalies (*L. Annaei Senecae Opera quae supersunt*. Vol. I. Fasc. I. L. Annaei Senecae dialogorum libros XII edidit Emil Hermes. MCMV, Lipsiae). Jie sudėti tokia tvarka, kokia pateikti tame leidime, o leidėjas vadovavosi *Codex Ambrosianus* rankraščio eile. Todėl panašios tematikos (pvz., paguodos tema) arba tam pačiam asmeniui dedikuoti veikalai eina ne iš eilės.

Traktatai *Apie geradarystes* ir *Apie atlaidumą* versti iš C. Hosiuso parengto pirmojo Senekos raštų tomo antrosios dalies (*L. Annaei Senecae Opera quae supersunt*. Vol. I. Fasc. II. L. Annaei Senecae De beneficiis libri VII. De clementia libri II. Iterum edidit Carolus Hosius. Lipsiae, MCMIV).

Teksto defektai vertime žymimi tokiais ženklais: lakūna (teksto spraga) – ***; mokslininkų laikoma perrašinėtojų prirašyta vieta – [ ]; mokslininkų atstatyta blogai rankraščiuose išlikusi vieta – < > .

Paaiškinimus rengiant naudotasi šiais veikalais ir žodynais: Pohlenz M. *Die Stoa*. Gottingen, 1948; *Lexicon der Alten Welt*. Zürich und München: Artemis, 1990. Bd. 1–3. *Realencyclopadie der classischen Altertumswissenchaft*/Hrg. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Mittelhaus, K. Ziegler. Stuttgart: J. O. Metzlerscher seit 1894; Sénèque. *Dialogues*. Paris: Les belles lettres, 1970–1975. T. 1–4; Sénèque. *Des bienfaits*. Paris: Les belles lettres, 1972. T. 1–2; Sénèque. *De la clemence*. Paris: Les belles lettres, 1967.

APIE APVAIZDĄ

Daugumos tyrinėtojų manoma, kad šį traktatą Seneka parašė gyvenimo pabaigoje, galbūt 65 m. po Kr. Jis tuo metu rašė *Laiškus Liucilijui*. Šis traktatas taip pat skirtas Liucilijui ir laikytinas priedu prie laiškų. Esama ir kitos nuomonės: teigiama, jog traktato kontekstas yra ne Nerono siautėjimo baisumai, o gyvenimas tremtyje Korsikoje (Waltz R. *La vie politique de Sénèque*. Paris, 1909. P. 101; Idem: Sénèque. *Dialogues*. Paris, 1970. T. 4. P. 7.).

Stoikai išplėtojo Platono mintį apie tai, kad „dievas niekuomet neapleis to žmogaus, kuris stengiasi būti teisingas ir, puoselėdamas dorybes, tampa panašus į dievą, kiek tai žmogui įmanoma" (Plat. *Rep*. X. 613a. Čia ir toliau cituojamas J. Dumčiaus vertimas). Jie kalbėjo apie apvaizdą (*πρόνοια, providentia*), išankstinį dievo rūpestį, tikslingai visa išdėstantį, visa pakreipiantį į gera ir saugantį gėrį. Šiai temai ir skirtas Senekos traktatas.

[1] Gerasis vyras *(vir bonus)* romėnų leksikoje: pavyzdingai atliekąs pareigas visuomenei ir valstybei, visais atžvilgiais padorus žmogus (Plg.: *Vir bonus est quis? Qui consulta patrum, qui leges et iura servat.* Kas gi gerasis yra? Kas žiūri senato sprendimų, įstatymus gerbia ir teises. *Hor. Epist.* I. 16. 40). Stoikų filosofijoje – išminčius ar bent siekiąs išminties vyras, nes tik išminčius gali būti tobulas žmogus.

[2] Stoikų nuomone, dievas yra logas. Jis susijęs su medžiaga, yra kūniškas, yra ugnis, bet kartu jis yra ir dvasia. Jį galima vadinti mąstančiąja ugnimi arba ugnine dvasia. Jis yra ne už medžiagos, o joje, ne transcendentinis, o imanentinis. Jis viskam teikia pavidalą ir yra visa persmelkęs, viešpatauja ir kosme, ir žmoguje.

[3] *Lex aeterna.* Tai – logas. Logas yra pagrindinė stoikų sąvoka. Zenonui logas – dvasinis principas, išmintingai suformavęs visą pasaulį pagal griežtą planą. Medžiagine logo išraiška Zenonas laikė ugnį. Stoikų pasaulėžiūros pagrindą sudarė įsitikinimas, kad pasaulis yra darnus kosmas, iki mažiausių ir toliausių dalelių persmelktas ir įpavidalinamas dievybės. Jis yra tobulo grožio kūrinys.

[4] Nenorėdami patekti į artėjančio prie Utikos Cezario rankas, Petrėjus su Juba surengė dvikovą ir joje užmušė vienas kitą. Kita versija: užmušęs dvikovoje Petrėjų, Juba įsakė vergui nužudyti jį patį (Caes. *Bell. Afr.* 94).

[5] Surinkęs Pompėjaus armijos likučius, per dykumas Katonas atžygiavo į Utikos miestą (Afrika). Čia sustiprino įtvirtinimus, paruošė maisto. Scipiono vadovaujamai kariuomenei

pralaimėjus prie Tapso ir Cezariui artinantis prie Utikos (46 m. pr. Kr.), Katonas įsakė uždaryti visus miesto vartus, išskyrus vedančius prie jūros, paskirstė laivus ir įdėjo maisto išvykstantiems, palaikė tvarką. Paskui, matydamas, jog nepajėgs priešintis ir nenorėdamas gyventi nedemokratinėje, vienvaldžio Cezario valdomoje valstybėje, nutarė nusižudyti. Katonui skaudėjo ranką, todėl kardo smūgis nebuvo mirtinas. Atbėgęs gydytojas norėjo perrišti žaizdą, bet, sukaupęs jėgas, Katonas jį atstūmė ir, rankomis praplėšęs žaizdą, mirė (Plut. *Cat. Min.* 65–71).

[6] Gajus Fabricijus išvijo atvykusius jo papirkti samnitų pasiuntinius, radusius jį valgantį labai kuklų maistą, pasakęs, kad gali valdyti savo aistras ir todėl neturėtų ką daryti su jų siūlomais pinigais, tenešą juos tiems, kam jų reikia. Piras taip pat bandė papirkti Gajų Fabricijų. Šis jo pasiuntiniams atsakė, kad labiau norėtų nugalėti turinčius pinigų negu pats jų turėti. Piro gydytojui pasisiūlius už užmokestį nunuodyti Pirą, Fabricijus atsakė, kad jam nepriimtinas toks negarbingas pergalės kelias (Front. *Strat.* IV. 4. 2).

[7] *Viršutinė jūra* – kitas Adrijos jūros pavadinimas. *Žemutinė jūra* – kitas Tirėnų jūros pavadinimas.

[8] Užuomina į Sulos paties sau prisiskirtą prievardį *Felix* – Laimingasis.

[9] Gaisrams gesinti ir kitiems reikalams Romoje buvo įrengiamos ežerais *(lacus)* vadinamos akmenimis išklotos įvairaus dydžio vandens saugyklos. Imperijos pradžioje jų buvo apie 1200. *Lacus Servilius* buvo prie forumo. Jį puošė hidros skulptūra. Kuris Servilijų giminės vyras saugyklą įrengė, nėra aišku.

[10] *Kvestorius* – finansus tvarkantis žemiausias romėnų magistratas, renkamas nuo 447 m. pr. Kr. Iš pradžių buvo 2 kvestoriai, vėliau – 4, nuo 267 m. pr. Kr. – 8, Sula padidino jų skaičių iki 20, Cezaris – iki 40. Kvestoriai tvarkė valstybės iždą, provincijų mokesčius, kariuomenės kasą ir kitus piniginius reikalus.

[11] *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* – 81 m. pr. Kr. Kornelijaus Sulos iniciatyva išleistas ir jo vardu pavadintas įstatymas, numatantis bausmes už plėšikų gaujų organizavimą, nužudymus, bandymus užmušti ir nunuodyti.

[12] Pasiūlęs senatui nepriimti kartaginiečių siūlomų taikos sąlygų, Regulas grįžo į Kartaginą, kur mirė kankinio mirtimi. Kartaginiečiai nupjovė jam akių vokus ir pastatė saulėje, o paskui nukankino, ritindami vinių prikalinėtoje statinėje ar dėžėje (Cic. *In Pis.* 43).

[13] Seneka ne sykį pabrėžia Mecenato išlepimą. (Plg. *Epist.* 19; 92; 102; 114; 120.)

[14] Atėnų teismo pasmerktieji buvo nuodijami, ir Sokratui buvo duota išgerti cikūtos (nuodingosios nuokanos, maudės) antpilo.

[15] Olimpijos varžybų nugalėtojai būdavo apdovanojami alyvmedžio šakelių vainiku.

[16] Išvijus karalių VI a. pr. Kr. pabaigoje, Romoje buvo renkami du aukščiausi magistratai – konsulai. Tautos susirinkimas šiuos valdininkus rinkdavo vieneriems metams. Kon-

sulu galėjo būti ne jaunesnis kaip 43 metų vyras. Konsulai kviesdavo senato posėdžius ir tautos susirinkimą bei juose pirmininkaudavo, vadovaudavo kariuomenei žygyje, turėjo teisę siūlyti įstatymų ir administracinių priemonių projektus. Jie taip pat prižiūrėjo, kad senato ir susirinkimo nutarimai būtų vykdomi. Konsulo ženklai: toga raudonais apvadais *(toga praetexta)*, speciali kėdė *(sella curulis)* ir 12 liktorių su fasciais. Tais ženklais jie keisdavosi pamėnesiui. Konsulų vardais romėnai vadino metus. Mirus konsului, jo vietoje buvo renkamas kitas, papildomas *(consul suffectus)*, konsulas. Imperijos laikais konsulus skirdavo imperatoriai. Kadangi jie savarankiškai tada ne ką tegalėjo nuveikti, tarnyba tapo tik garbės vieta, ir per metus imperatorius paskirdavo kelias konsulų poras.

[17] Senovėje teisėtvarkos reikalus tvarkė konsulai. Nuo 336 m. pr. Kr. tam buvo piliečių renkamas specialus asmuo – pretorius (Liv. VI. 42). Nuo 247 m. pr. Kr. buvo renkami du pretoriai: Romos pretorius *(praetor urbanus)*, sprendžiantis piliečių bylas, ir svetimšalių reikalų pretorius *(praetor peregrinus)*. Plečiantis Romos valstybei, pretorių skaičius didėjo: nuo 197 m. pr. Kr. jų buvo 6, Sulos laikais – 8, Augusto laikais – 12 (Tac. *Ann.* I. 14). Išrinktas pretorius iš tribūnos paskelbdavo savo *edictum* – teisės normas, kuriomis ketino vadovautis (Cic. *De fin.* II. 22). Tas ediktas (dar vadintas *formula* arba *lex annua*) buvo užrašomas ant tinkuotos lentos *(album)* ir išstatomas forume. Pretoriumi galėjo būti ne jaunesnis kaip 40 metų vyras. Jo ženklai: toga raudonais apvadais, speciali kėdė, 6 liktoriai. Pretorius turėjo teisę šaukti senatą ir liaudies susirinkimą, siūlyti įstatymų projektus. Romos pretorius galėjo pavaduoti konsulą.

[18] Dauguma gladiatorių buvo svetimšaliai belaisviai, vergai. Jų vardai, kaip ir kitų vergų, buvo įvairios pravardės. Vardas Triumfas yra tokia pravardė.

[19] Svetonijus pasakoja, kad Tiberijus dėl šykštumo nesuruošė nė vienų gladiatorių varžybų, o į kitų rengiamas beveik neidavo, kad publika ko nors jo nepaprašytų (Suet. *Tib.* 47).

[20] Romėnai nemokėjo statyti dūmtraukių, todėl neturėjo šildymui skirtų krosnių. Paprastai kambariai būdavo šildomi žarijų krosnelėmis. Turtingieji vienam ar dviem kambariams apšildyti įrengdavo hipokausto sistemą: rūsyje kūrenamos plytinės dūminės krosnys šildė grindis, o nuo grindų šildavo visas kambarys. Patobulinus sistemą, šiltas rūsio oras eidavo sienose įmontuotais vamzdžiais, ir sienos taip pat įšildavo.

[21] Spartiečiai plakdavo berniukus prie Artemidės šventyklos aukuro. Tai buvo auka Artemidei kaip augimo, brendimo, vaisingumo deivei.

[22] Kadangi bet kokia kvalitatyvinė būtis ir kiekvienas judėjimas turi nustatytą priežastį, susidaro priežasčių grandinė, kuri yra tokia pat amžina ir nepertraukiama kaip logo įtaka medžiagai ir turi pirminę priežastį. Priežasčių grandinės susijusios, nes pasaulis yra vienis. Jis nėra sudėtas iš dalių kaip laivas, bet yra kontinuumas, nuolatos pneumos persmelktas organizmas. Taigi viskas vyksta pagal priežasčių ryšį, pagal lemties dėsnį, kurio niekas negali pakeisti. Šio dėsnio esmę graikai stoikai nusakė žodžiu εἱμαρμένη, o romėnai – *fatum*.

[23] Stoikų manymu, medžiaga (ὕλη, *materia*) gali tik patirti kito poveikį, o ne pati aktyviai veikti. Imanentiškai joje glūdi visos galimybės, bet ji neturi kiekvienai esybei būdingos kokybės. Jie teigė, kad kūnas susideda iš medžiagos ir kokybės. Pati savaime materija yra negyva. Mes galime ją laikyti daiktų medžiaga, tačiau pati savaime ji yra nejudri, ji turi priimti priežastį, sukeliančią judėjimą, medžiagai suteikiančią gyvybę ir kokybę.

[24] Ovidijaus *Metamorfozių* citata (Ovid. *Met*. II. 63–69). Čia ir toliau cituojamas A. Dambrausko *Metamorfozių* vertimas.

[25] Fajetontas.

[26] Ovidijaus *Metamorfozių* citata (Ovid. *Met*. II. 79–81).

[27] Pasak Diogeno Laertijo (IX. 35), Demokritas išleido turtą kelionėms.

[28] Aliuzija į Brutą (VI a. pr. Kr.), nužudžiusį valstybės perversmą rengusius du sūnus (Liv. II. 3–5), Manlijų Torkvatą, nužudžiusį sūnų už tai, kad tas susikovė su priešu, nepaisydamas įsakymo (Liv. VIII. 4) ir kitus romėnus, griežtai nubaudusius savo sūnus.

APIE IŠMINČIAUS TVIRTYBĘ

Traktatas skirtas Senekos draugui Anėjui Serenui. Manoma, kad jis parašytas 55 m. po Kr. R. Waltzas teigia (Sénèque. *Dialogues*. Paris, 1970. T. 4. P. 33) jį buvus sukurtą tremtyje 41 ar 42 m. po Kr.

[1] 55 m. pr. Kr. Vatinijus buvo išrinktas pretoriumi vietoje Katono Utikiečio.

[2] 121 m. pr. Kr. Kvintas Fabijus Maksimas Alobrogikas, nugalėjęs keltų gentį alobrogus, gavo teisę triumfuoti ir Šventojoje gatvėje pasistatė vieną iš pirmųjų Romoje vienam žygiui skirtų arkų. Šiaip arkos kilmė yra labai sena: praėjimas po arka buvo grįžusių iš mūšių ir susitepusių karu romėnų apsivalymo priemonė. Vėliau ji tapo karvedžio garbės ženklu.

[3] Liaudies tribūnas Gajus Trebonijus (55 m. pr. Kr.) pasiūlė įstatymo projektą dėl provincijų padalijimo konsulams Pompėjui (Ispanija ir Afrika) ir Krasui (Sirija ir Egiptas) su teise kariauti sausumoje ir jūroje su bet kokiu priešu ir užkariauti kraštus savo nuožiūra. Kitiems nebeturint vilties priešintis, Katonas paprašė žodžio ir šiaip taip gavo leidimą kalbėti dvi valandas. Prabėgus leistam laikui, jis vis tebekalbėjo apie tokių įgaliojimų grėsmę demokratijai, ir liktorius nutempė jį nuo pakylos. Stovėdamas žemai, jis kalbėjo toliau, tuomet liktorius ištempė jį iš forumo. Vos paleistas Katonas grįžo ir vėl ėmė kalbėti. Tada Trebonijus liepė vesti Katoną į kalėjimą, bet išsigandęs didelės lydėtojų minios, liepė paleisti. Kitą dieną vyko tas pat, Katonas vėl buvo ištemptas iš forumo, ir Trebonijaus pasiūlymas priimtas (Plut. *Cat. Min.* 43).

[4] Seneka pateikia graikų mitų apie Heraklį aliuzijas: užsimena apie jo kovas su žvėrimis (Nemėjos liūtas, Erimanto šernas), su pabaisomis (Kerberas, gigantai, jūros slibinas, kentaurai, Stimfalo pelkės paukštės, Gerionas), dangaus skliauto laikymą vietoj Atlanto, devyngalvės Lernos hidros užmušimą.

[5] Aliuzijų žaismas: pateikiama ir tradicinio mitinio Dzeuso, Poseidono ir Hado pasaulio pasidalijimo (Hom. *Il.* XV. 187) aliuzija, ir išreiškiama pirmojo triumvirato aliuzija. 56 m. pr. Kr. triumvirai pasidalijo įtakos sferas: Cezariui buvo pratęsti įgaliojimai Galijoje, Krasui teko Rytai, Pompėjui – Ispanija. Katonas iš visų jėgų priešinosi triumvirų sandėriui.

[6] Žygiui prieš graikus 480 m. pr. Kr. persų karalius Kserksas surinko milžinišką kariuomenę (Hdt. VII. 60–99). Jai pereiti per Helespontą jis pastatė du tiltus. Audra juos išardė. Baisiai supykęs Kserksas liepė išplakti Helespontą trimis šimtais rykščių ir nuleisti į jūrą grandines, idant ji suvoktų esanti jo vergė (Hdt. VII. 34–35).

[7] Pravardė Poliorketas reiškia „Miestų apsupėjas". Demetrijas Poliorketas užėmė Megarą 307 m. pr. Kr.

[8] Panašiai pasakoja Diogenas Laertijas (Diog. Laert. II. 115).

[9] Pylimų *(agger)* būta dvejopų. Iš rąstų, šakų, žemės, akmenų jie galėjo būti pastatyti prie apgulto miesto sienos sulig sienos aukščiu, ir užpuolikai nuo jų verždavosi į miestą. Supylus mažesnį pylimą, ant jo būdavo užridenamas judamas sienos aukščio bokštas *(turris ambulatoria)*, ir nuo jo užpuolikai puldavo miesto gynėjus.

[10] *Kurija* – Romos senato posėdžių pastatas. Romėnai buvo įsitikinę, kad pirmąją kuriją forume pastatė ketvirtasis Romos karalius Tulas Hostilijus. Ji buvo vadinama *Curia Hostilia.* 52 m. pr. Kr. ji sudegė ir buvo atstatyta. Vėliau Cezaris norėjo kuriją perstatyti, bet nespėjo. Darbus pabaigė Augus-

tas 29 m. pr. Kr. Kurija nuo tada buvo vadinama *Curia Iulia*. Literatūroje žodis „kurija" kartais esti žodžio „senatas" sinonimas.

[11] VI a. pr. Kr. Romoje nusausinus pelkę tarp Kapitolijaus ir Palatino kalnų, buvo įrengta miesto aikštė. Čia buvo prekyvietė, vyko teismai, tautos susirinkimai, bendruomenės šventės. Forume stovėjo Vestos, Saturno, Kastoro, Jano, o vėliau ir kitų dievų šventyklos, kurija, bazilikos. Nuo ten stovinčio stulpo buvo skaičiuojami atstumai visuose imperijos keliuose. Forume sustodavo laidotuvių procesijos, iš tribūnos buvo sakomos laidotuvių kalbos. *Forum Romanum* vardą gavusi aikštė iki pat Antikos pabaigos buvo politinio, religinio ir ūkinio valstybės gyvenimo centras.

[12] Seneka čia netikslus. Babiloną buvo užkariavę Kiras, Darėjas (pastarasis ilgai laikė apsupęs), Seleukas, Demetrijas Poliorketas, bet Aleksandras Makedonietis 331 m. pr. Kr. paėmė jį be mūšio.

[13] Scipionas Emilianas Kartaginą paėmė 147 m. pr. Kr., o Numanciją – 133 m. pr. Kr.

[14] Kapitolijumi plačiąja prasme buvo vadinamas visas Kapitolijaus kalnas. Jis turėjo dvi viršūnes. Ant vienos stovėjo šventyklos, ir ši viršūnė buvo vadinama Kapitolijumi siaurąja prasme. Ant kitos viršūnės stovėjo tvirtovė. Visas Kapitolijus (abi viršūnės) buvo paimtas sabinų pirmojo karaliaus Romulo valdymo laikais (Liv. I. 11). 387 m. pr. Kr. puolę Romą galai neįstengė paimti tvirtovės (Liv. V. 25 sqq.).

[15] 399 m. pr. Kr. Atėnų teismas pasmerkė myriop Sokratą, apkaltintą tradicinės religijos neigimu ir jaunuomenės tvirkinimu. Kaltinimai buvo neteisingi ir nepagrįsti. Tuoj po Sokrato mirties buvo patraukti į teismą buvę jo kaltintojai Anitas ir Meletas. Teismas pripažino juos kaltus dėl Sokrato užsipuolimo.

[16] Seneka turi galvoje graikų sporto varžybas. Jos visos buvo susijusios su religija, skirtos kuriam nors dievui, todėl apibūdinamos epitetu „šventosios".

[17] Romėnai valgydavo gulėdami ant kairiojo šono. Aplink stalą iš trijų pusių stovėdavo trys gultai. Kiekviename galėjo sugulti po tris žmones. Iš ketvirtosios pusės nestovėjo joks baldas, kad prie stalo galėtų prieiti patarnautojai. Žiūrint nuo neužstotosios stalo pusės, dešinėje esantis gultas buvo vadinamas aukštutiniu gultu *(lectus summus)*, tiesiai esantis gultas – viduriniuoju *(lectus medius)*. Jis buvo laikomas geriausiu. Kairėje pusėje buvo žemutinis gultas *(lectus imus)*. Jis buvo laikomas prasčiausiu. Plg. *De ira* III. 37. 4.

[18] Žodį *contumelia* (įžeidimas) Seneka kildina iš žodžio *contemptus* (panieka).

[19] Žodis „magistratas" kilęs iš žodžio *magis* – „daugiau" ir reiškia daugiau už kitus turintį valdžios pilietį. Tai buvo tautos susirinkimo suteikta tik garbės teikianti tarnyba *(honos)*, jokio atlyginimo magistratai negaudavo. Kuruliniai magistratai (turintieji specialią kėdę, vadinamą *sella curulis*) buvo konsulas, pretorius, cenzorius ir kurulinis edilas. Nekuruliniai magistratai (neturintieji tos kėdės) buvo kvestorius, liau-

dies tribūnas ir plebėjų edilas. Magistratūros požymis – kolegiškumas (jų buvo daugiau negu vienas) ir rinkimas metams. Aukštesnes pareigas buvo galima užimti atlikus žemesnes. Jų eilė *(cursus honorum)* buvo tokia: kvestūra, tribūnatas arba edilitetas, pretūra, konsulatas. Nenuolatinės buvo cenzoriaus ir ypatingais atvejais renkamų diktatoriaus bei jo pavaduotojo *(magister equitum)*, interrekso *(interrex)* pareigos. Visi magistratai turėjo piliečių tramdymo *(coercitio)* teisę ir teisę skelbti savo ediktus, auspicijų (būrimo iš paukščių ir dangaus reiškinių) rezultatus, šaukti senatą ir tautos susirinkimą *(ius agendi cum patribus et populo)*.

[20] Magistratų palydovų liktorių vardas atsirado iš žodžio *ligare* – „rišti". Mat liktoriai paruošdavo ir nešdavo fasciais *(fasces)* vadinamą magistratų valdžios ženklą – virbų ryšulius. Magistrato paliepti jie turėdavo pakviesti, areštuoti, išplakti ar nužudyti nurodytuosius asmenis. Liktoriai buvo žemakilmiai laisvieji arba atleistiniai. Jų skaičius priklausė nuo magistrato rango. Diktatoriui priklausė 24, konsului 12, pretoriui Romoje 2, ne Romoje 12, imperatoriui 12, o nuo Domiciano laikų – 24 liktoriai.

[21] Ir Seneka, ir kiti rašytojai mini sugriūvančius namus. Paprastai griūdavo miestų namai. Plečiantis miestui, jie būdavo sugrūdami, statomi paskubomis, be to, juos, matyt, išklibindavo seisminiai procesai.

[22] Togas raudonais apvadais dėvėjo magistratai.

[23] Nuo Kastoro šventyklos pietvakariniame forumo krašte prasidėjo Etruskų gatvė *(vicus Tuscus)*. Ji turėjo prastą repu-

taciją (Hor. *Sat.* II. 3. 228; Plaut. *Curc.* 482). Be vergų, joje buvo prekiaujama smilkalais ir audiniais.

[24] *Partai, medai, baktrai* – Azijos gentys ir tautos.

[25] Lektika *(lectica)* – dengti neštuvai: pailga medinė dėžė su langeliais arba užuolaidomis uždengta lova su stogeliu. Keliaudami toliau, išsitiesę lektikose romėnai skaitydavo, rašydavo, miegodavo. Lektikos paplito I a. pr. Kr. pabaigoje, bet dar ilgai buvo laikomos išlepimo ženklu. Lektikarijai – lektikos nešikai vergai. Kartais nešdavo du, kartais keturi, kartais šeši ar net aštuoni lektikarijai.

[26] Nomenklatoriumi buvo vadinamas vergas (pavadinimas iš žodžių *nomen* – vardas, ir arch. *calere* – šaukti, vadinti), sudarinėjantis šeimininko bičiulių, kviestinų į svečius žmonių sąrašus. Be to, nomenklatoriaus pareiga buvo įsidėmėti rytais ateinančių pasveikinti šeimininko *(salutatio matutina)* bei gatvėje sutiktų žmonių vardus ir priminti juos šeimininkui (plg. Plin. *Nat. hist.* XXIX. 19).

[27] Apie šį inicidentą žr. *De ira* II. 32. 2.

[28] Plg. Cic. *De fin.* I. 63; *Tusc. disp.* V. 26.

[29] Vatinijus sirgo limfmazgių liga, ir jam buvo daryta operacija.

[30] Seneka Kaligulą dažniausiai vadina Gajumi Cezariu arba tiesiog Gajumi.

[31] Panašiai Kaligulos išvaizdą apibūdina ir Svetonijus (Suet. *Cal.* 50).

[32] *Tunika* – berankoviai ar su rankovėmis marškiniai, apsivelkami po toga. Peršviečiama tunika – išlepimo ir pasileidimo ženklas.

[33] Romėnai sandalus avėdavo tik namuose. Jų avėjimas viešoje vietoje buvo laikomas nepadoriu išlepimu.

[34] *Triarijai* – seni, labiausiai patyrę kareiviai. Jie stovėdavo trečioje kautynių eilėje ir buvo siunčiami į mūšį lemiamomis aplinkybėmis.

[35] Šimtininkas, šimto kareivių pulko vadas, paprastai užsitarnaudavęs šias pareigas narsumu ir sumanumu, respublikos laikų romėnų kariuomenėje – žemesnysis karininkas. Legione būdavo 60 centurijų, ir jų vadams centurionams mūšiuose tekdavo svarbiausios taktikos vykdytojų funkcijos.

[36] Germaniko, romėnų armijų prie Reino karvedžio, sūnus Gajus augo karo stovykloje ir visą laiką avėjo tokius pat kaip kareivių, tik mažus batus. *Caliga* – kareivio batas. Kariai mylėjo Germaniko sūnų ir praminė jį mažybine šio žodžio forma – Kaligula *(caligula).*

[37] Koturnai *(cothurni)* – storapadis, žmogų paaukštinantis graikų tragedijų aktorių apavas. „Apsiavęs koturnais" – iš aukšto žvelgiąs į kitus, pasiekęs aukštą padėtį žmogus.

[38] Vienintelė išlikusi komedija, kurioje išjuokiamas Sokratas, yra Aristofano *Debesys*. Apie kitus užsipuldinėjimus gali-

ma susidaryti šiokį tokį vaizdą iš Aristofano ir kitų komediografų fragmentų.

APIE PYKTĮ

Manoma, kad traktatas parašytas tremtyje, matyt, 42 m. po Kr. Jis skirtas vyresniajam broliui Novatui. Pirmoje knygoje Seneka atskleidžia pykčio aspektus ir bando pateikti šios aistros apibrėžimą. Antroje knygoje patariama, kaip atsikratyti pykčio aistros. Trečioje knygoje nurodoma, kaip sulaikyti kitų pyktį.

Pirma knyga

[1] Plg. Horacijaus pasakymą: „Pyktis – tai trumpalaikė beprotybė" (*Ira furor brevis est*. Hor. *Epist*. I. 2. 62).

[2] Nežinia, iš kur paimta citata.

[3] Aristotelio apibrėžimas toks: „Kas yra pyktis? Vienas pasakytų, kad tai yra siekimas atkeršyti už įžeidimą arba kas nors panašaus, o antras – kad tai užviręs kraujas širdyje arba įsikarščiavimas" (Arist. *De an*. 403a. Vertė V. Sezemanas). Negalima kategoriškai tvirtinti, kad Seneka turi galvoje būtent šią citatą. Diogenas Laertijas praneša, kad Aristotelis buvo parašęs specialų veikalą (iki mūsų laikų jis neišliko) *Apie pyktį* (Diog. Laert. V. 23). Tik neaišku, ar Seneka buvo jį skaitęs.

[4] Ovidijaus *Metamorfozių* citata (Ovid. *Met*. VII. 545–546).

[5] *Regium et principale; ἡγεμονικόν.*

[6] Plg. Arist. *Eth. Nic.* IV. 1126a.

[7] Platonas rašo taip: „Ne teisingo žmogaus darbas kenkti..., o jam priešingo" (Plat. *Rep.* I. 335d).

[8] Lygiai tokios pat citatos išlikusiuose Aristotelio veikaluose nerasta, bet *Nikomacho etikoje* esama labai panašių minčių. Pvz.: „Ir pyktis siejamas su narsumu. Juk atrodo narsūs tie, kurie iš pykčio kovoja – panašiai kaip žvėris puola tą, kuris jį sužeidė, – nes pyktis yra būdingas narsuoliui. Mat pavojuose pyktis būna smarkiausias ir agresyviausias" (Arist. *Eth. Nic.* III. 1116b. Čia ir toliau cituojamas J.Dumčiaus vertimas). Plg. taip pat Arist. *Eth. Nic.* VII. 1149a; 1149b.

[9] Iš šiaurinių Europos sričių atkeliavusios kimbrų ir teutonų gentys nugalėjo romėnus 113 m. pr. Kr. dab. Austrijos, o 105 m. pr. Kr. dab. Prancūzijos teritorijoje. Iš Ispanijos juos išvarė ten gyvenusios keltiberų gentys. 102 m. pr. Kr. romėnų karvedys Marijus sumušė teutonus prie Aqua Sestia (dab. Prancūzija), o 101 m. pr. Kr. prie Vercelų (dab. Italija) – kimbrus.

[10] Turima galvoje įvairiatautė pagalbinė romėnų kariuomenė.

[11] Ši ir kitos citatos yra paimtos, matyt, iš neišlikusio Teofrasto veikalo *Apie pyktį*.

[12] Ciceronas (*Tusc. disp.* IV. 36) šį posakį priskiria Architui Tarentiečiui.

[13] Mirties bausmę skelbiąs valdininkas apsivilkdavo tamsią togą.

[14] Tėvo nužudymas *(parricidium)* buvo laikomas labai dideliu nusikaltimu. Už jį buvo skiriama maišo bausmė *(poena cullei)*: nusikaltėlis užrišamas odiniame maiše su gyvate, beždžione, gaidžiu ir šunimi, maišas įmetamas į upę ar jūrą. Plg. Cic. *Pro Rosc. Am.* 11. 30.

[15] Myriop pasmerkti kariai *(supplicium militare)* būdavo užplakami, o paskui jiems nukertama galva.

[16] Nuo Tarpėjos uolos ant Kapitolijaus kalno būdavo numetami valstybės išdavikai, šventyklos išniekintojai ir kiti dideli nusikaltėliai. Ši bausmė buvo panaikinta tik III a. po Kr.

[17] Tacitas taip pat kalba apie tūžmingą, užsispyrusį, žiaurų Sirijos valdytojo Pizono būdą (Tac. *Ann.* II. 43; 69–72).

[18] Nežinomo Hieronimo kūrinio ištrauka.

[19] Plat. *De leg.* XI. 934a.

[20] Citata iš neišlikusios romėnų dramaturgo Akcijaus (170–86 m. pr. Kr.) tragedijos *Atrėjas* (frg. 203, Ribbeck). Ją mėgdavo kartoti Kaligula (Suet. *Cal.* 30).

[21] Ta Livijaus istorijos vieta, iš kurios paimta ši citata, neišliko, ir neaišku, ką istorikas taip apibūdina.

[22] „Kilsterkim mudu viens kitą nuo žemės" (Hom. *Il.* XXIII. 724. Čia ir toliau cituojamas J. Ralio ir kt. *Iliados* vertimas).

[23] Nuo III a. pr. Kr. provincijomis buvo vadinami užkariauti kraštai už Italijos ribų. Provincijas valdė buvusieji konsulai ir pretoriai. 27 m. pr. Kr. provincijos buvo padalytos į senato ir imperatoriškąsias. Senato provincijas valdė buvusieji magistratai, o imperatoriškos buvo neseniai nukariautos, ten stovėjo kariuomenė ir valdė Augusto legatai, einantys pretoriaus pareigas *(legati Augusti pro praetore).* Iki Senekos mirties romėnai buvo įkūrę tokias provincijas: Siciliją 242 m. pr. Kr.; Sardiniją ir Korsiką 227 m. pr. Kr.; Ispaniją 197 m. pr. Kr.; Makedoniją 148 m. pr. Kr.; Achają 146 m. pr. Kr.; Afriką 146 m. pr. Kr.; Aziją 129 m. pr. Kr.; Narbono Galiją 121 m. pr. Kr.; Kilikiją 102 m. pr. Kr.; Šiapusalpinę Galiją 81 m. pr. Kr.; Kirenę 71 m. pr. Kr.; Kretą 64 m. pr. Kr.; Pontą 63 m. pr. Kr.; Siriją 63 m. pr. Kr.; Kiprą 58 m. pr. Kr.; Numidiją 46 m. pr. Kr.; Egiptą 30 m. pr. Kr.; Galatiją 25 m. pr. Kr.; Akvitaniją 16 m. pr. Kr.; Noriką 15 m. pr. Kr.; Panoniją 10 m. po Kr.; Kapadokiją 17 m. po Kr.; Mauretaniją 42 m. po Kr.; Britaniją 43 m. po Kr.; Trakiją 46 m. po Kr. Provincijos turėjo mokėti mokesčius, kurie plaukė į Romos iždą ir buvo Italijos klestėjimo pagrindas.

Antra knyga

[1] Siekdamas suduoti smūgį Ciceronui, Klodijus 58 m. pr. Kr. pasiūlė įstatymą, pagal kurį magistratai, nubaudę mirtimi Romos pilietį be teismo, baudžiami tremtimi. Kadangi Cicerono vadovaujamas senato posėdis 63 m. pr. Kr. buvo pasmerkęs myriop Katilinos sąmokslo dalyvius, jis buvo ištremtas. Kai 43 m. pr. Kr. triumvirai paskelbė proskripciją, Markas

Antonijus pareikalavo įtraukti į sąrašą Ciceroną. Jo pasiųsti kariai oratorių surado ir nužudė. Todėl Seneka vadina Antonijų Cicerono žudiku.

[2] Sulai esant Rytuose, 87 m. pr. Kr. grįžęs iš tremties Marijus ir konsulu tada buvęs Cina apsupo Romą. Mieste prasidėjo badas ir epidemijos. Senatas nutarė pasiduoti Marijui ir Cinai. Šie žiauriai susidorojo su Sulos šalininkais. Žudynės tęsėsi penkias dienas, žuvo tų metų konsulas Oktavijus ir daug žymių romėnų. 86 m. pr. Kr. Marijus mirė. 83 m. pr. Kr. Sula grįžo iš žygio, šturmavo Romą, Marijaus šalininkai pralaimėjo. 82 m. pr. Kr. pirmą sykį Romos istorijoje politiniams ir asmeniniams priešininkams Sula paskelbė proskripciją. Proskripcija *(proscriptio)* – sąrašas asmenų, be teismo paskelbtų esančiais už įstatymo ribos. Už įtraukto į sąrašą žmogaus galvą buvo mokamas atlyginimas, turtas konfiskuojamas ir parduodamas iš varžytinių, vergai paleidžiami į laisvę. Tik trečios kartos proskribuoto asmens palikuonys galėjo atgauti piliečio teises. Sula taip nužudė daugiau kaip pusantro tūkstančio žmonių.

[3] Egipto karalius Ptolemajas XIII, patartas savo patarėjų Teodoto ir Achilos, 48 m. pr. Kr. liepė užmušti Pompėjų Didįjį. Karaliui tada buvo trylika metų.

[4] Karo trimitai.

[5] Panašiai yra pasakyta Horacijaus:

Nes juk žmonių veidai į juoką juoku atsiliepia
Ir į verksmą verksmu.

(Hor. *Ars poet.* 101–102. Vertė E. Ulčinaitė.)

[6] 216 m. pr. Kr. prie Kanų miesto romėnų kariuomenė bandė pasipriešinti Hanibalo kariuomenei, bet buvo sutriuškinta. Iš 50 000 karių liko gyvų tik 14 000. Į Hanibalo pusę perėjo daug romėnų užkariautų ir pilietybės neturėjusių Italijos miestų. Vienas tokių miestų buvo Kapuja. 212 m. pr. Kr. romėnai apsupo Kapują, vėl norėdami užkariauti. Kapujos gyventojai tikėjosi Hanibalo pagalbos. Šis nesikovė prie Kapujos, bet, norėdamas įbauginti romėnus, pasuko į Romą. Čia prasidėjo sumaištis *(Hannibal ante portas!)*. Bet Hanibalas tik nuniokojo apylinkes ir, pastovėjęs prie Romos, jos nepuolė. Jis pasuko į Italijos pietus. Romėnai Kapują paėmė ir žiauriai nubaudė už neklusnumą.

[7] *Toga* – romėnų tautinis drabužis. Žiloje senovėje jis buvo bendras ir vyrams, ir moterims. Vėliau togą dėvėjo tik vyrai ir berniukai. Tai didelis (5 x 2 m) apvaliais kampais medžiagos gabalas. Jis kelis kartus buvo apsukamas aplink kūną. Kadangi į karą romėnai traukdavo su kariškais rūbais, toga buvo laikoma taikos drabužiu.

[8] Livijus taip pat pabrėžia Hanibalo žiaurumą. Plg. Liv. XXI. 4. 9; XXIII. 5. 12.

[9] Apie visuomet ramų, nesikeičiantį Sokrato veidą kalba ir Ciceronas (Cic. *Tusc. disp.* III. 15). Plg. Sen. *Epist*. VII. 1.

[10] Marso laukas respublikos laikais buvo už miesto sienos. Jame vykdavo karo pratybos, kariuomenė laukdavo triumfo, stovėjo Belonos šventykla, prie kurios buvo skelbiamas karas. Be to, Marso lauke vykdavo tautos susirinkimai, kuriuose būdavo renkami magistratai. Seneka turi galvoje tuos rinkimus,

bet vaizdas yra anachroninis: jo laikais rinkimai nebevykdavo, nes imperatorius Tiberijus perkėlė juos į senatą. Marso laukas virto pasivaikščiojimų, sporto aikštynų vieta.

[11] Turimas galvoje Didysis cirkas, įrengtas pailgame slėnyje tarp Palatino ir Aventino kalnų. Nuo seniausių laikų jame vykdavo žirgų ir mulų lenktynės. Senovėje cirkas kaip važiavimas ratu (*circus* – ratas) turėjo sakralinę reikšmę ir buvo skirtas derliaus saugojimo dievui Konsui. Prieš lenktynes iš Kapitolijaus buvo atnešamos dievų statulos ir sustatomos į eilę. Aplink ją važiuodavo vežimai su grūdais. Vėliau sakralumas išnyko, ir cirko lenktynės virto romėnų labai mėgstamomis sporto varžybomis.

[12] Ovidijaus *Metamorfozių* citata (Ovid. *Met*. I. 144–150).

[13] Senekos laikais jau būta trijų forumų: šalia senojo Romos forumo *(forum Romanum)* buvo Julijaus Cezario pradėtas, o Augusto pabaigtas statyti Julijaus forumas *(forum Iulii)* ir Augusto forumas *(forum Augusti)*.

[14] Tokia Herakleito ir Demokrito priešprieša, matyt, buvo beveik *locus communis*. Žinoma, kad ji buvo (Stob. *Flor*. XX. 53) neišlikusiame II a. pr. Kr. biografo Sotiono veikale *Filosofų sekėjai*. Juvenalis apie ją kalba taip:

Verta pagirti, manau, abudu graikų išminčius:
vienas iš jų, vos tiktai iš namų iškeldavo koją,
imdavo juoktis linksmai, o antrasis pradėdavo verkti.

(Iuv. *Sat*. X. 28. Čia ir toliau cituojamas A. Bendoriūtės vertimas.)

[15] Laberijaus kūryba neišliko, todėl neaišku, iš kokio veikalo ši citata.

[16] Šis posakis Antikos laikais buvo priskiriamas graikų išminčiui Solonui.

[17] Nežinomo romėnų poeto eilutė.

[18] Cicerono yra pasakyta panašiai: „Oratoriui netinka pykti, tinka apsimesti supykusiu" (*Tusc. disp.* IV. 25. Vertė D. Dilytė).

[19] Panašiai aiškina Aristotelis (Arist. *De an.* 403a).

[20] Plat. *De leg.* II. 10. 666a.

[21] Seneka čia, matyt, supainiojo. Tirano žudikas – tai Zenonas Elėjietis, bet dėl tirano vardo nėra aišku: vieni autoriai vadina jį Falaridu, kiti – Nearchu ar Diomedu.

[22] Nors visi Sibario miesto gyventojai buvo laikomi išlepėliais, Mindirido (ar Smindirido) išlepimas Antikoje buvo ypač pabrėžiamas. Senekos pateiktas pasakojimas buvo ir kitų autorių veikaluose (Diod. Sic. frg. 18, Vogel; Ael. Var. *Hist.* IX. 24). Galbūt tam jaunuoliui tapti išlepėlio pavyzdžiu turėjo įtakos Herodoto užuomina: „Iš Italijos atvyko sibarietis Smindiridas, Hipokrato sūnus, labiau už visus garsėjęs savo prabanga" (Hdt. VI. 127. Čia ir toliau cituojamas J. Dumčiaus vertimas).

[23] Homeras apie tai taip sako:

Nepastebėtas įėjo didingas Priamas, pripuolęs
Rankom kelius apkabino Achilui ir ėmė bučiuoti
Vyržudes kietas rankas, kur daugybę sūnų jo nukovė.

(Hom. *Il.* XXIV. 477–479.)

[24] Vergilijaus *Eneidos* citata (Verg. *Aen.* VIII. 702–703). Čia ir toliau cituojamas A. Dambrausko vertimas. Lotyniškai Seneka cituoja Vergilijų truputį pakeitęs.

Trečia knyga

[1] Perimtą iš graikų žodį „barbaras" Seneka paprastai vartoja neutralia prasme kaip žodžio „svetimšalis" sinonimą.

[2] *Plebėjai* – Romos piliečių dauguma. Žodis bendrašaknis su archainiu žodžiu *plere* – papildyti ir reiškė vėliau Romoje apsigyvenusius piliečius. Iš pradžių plebėjai neturėjo daugelio teisių. Po atkaklių kovų jų teisės 287 m. pr. Kr. įstatymu *(lex Hortensia)* buvo visiškai sulygintos su patricijų.

[3] *Patricijai* – Romos gyventojai, kildinę save iš pirmųjų romėnų, galėję nurodyti protėvį *(pater),* iš kurio kilusi giminė. Iš pradžių tik jie galėjo būti magistratai ir turėjo kitų ypatingų teisių, bet po 287 m. pr. Kr., kai plebėjų teisės pasidarė tokios pat, jiems liko tik kelios labai nedidelės privilegijos (*princeps senatus,* vyriausiųjų žynių postai etc.).

[4] Karalių laikais – romėnų šeimų galvų *(patres)* taryba, patariamasis karaliaus organas. Respublikos laikais senatas bu-

vo vienintelis nuolatinis konstitucinis organas. Senovėje buvo 300 senatorių, Sula padidino jų skaičių iki 600, Julijus Cezaris iki 1000. Augustas vėl sumažino iki 600. Kas turi priklausyti senatui, sprendė cenzoriai. Buvusieji magistratai automatiškai tapdavo senatoriais. Senato posėdžius šaukdavo tokią teisę *(ius cum patribus agendi)* turįs magistratas. Jis išdėstydavo reikalą ir klausdavo senatorių nuomonės. Senatas svarstė valstybės vidaus ir užsienio politikos, finansų, kulto klausimus. Senatas neturėjo vykdomosios valdžios. Ji priklausė magistratams. Imperijos laikais senato reikšmė sumenkėjo, nes svarbiausius reikalus sprendė imperatoriai.

[5] *Auspicijai* – paukščių ženklų (veislės, garsų, skridimo būdo, vietos etc.) bei dangaus reiškinių tyrinėjimas ir būsimo įvykio pagal juos pranašavimas. Romoje auspicijams teikta ypač daug reikšmės. Auspicijai būdavo atliekami prieš magistratų rinkimus ir jų darbo pradžią, kariuomenei leidžiantis į žygį, prieš mūšį ir pan. Tai buvo labai sena tradicija, jos nepaisymas reiškė ir dievų (Plg. Liv. XXI. 63), ir senolių papročių negerbimą.

[6] Ciceronas apie tai sako taip: „Jie (peripatetikai) smarkiai giria pyktį: vadina narsumo uola ir sako, kad supykusieji daug karščiau puola priešą ar nedorą pilietį" (Cic. *Tusc. disp.* IV. 19. Vertė D. Dilytė).

[7] Dem. frg. 3 (Diels).

[8] Pučiamųjų instrumentų muzika Antikoje buvo laikoma stimuliuojančia instinktus (Plg. Iambl. 163 – 164), o styginių – darninančia sielą. Platonas savo idealioje valstybėje susitvar-

kė taip: „taigi ... valstybei reikalingos tik lyra ir kitara, o piemenims laukuose – birbynė" (Plat. *Rep*. X. 399d).

[9] Diogenas Laertijas šį posakį priskiria Diogenui Sinopiečiui (Diog. Laert. VI. 41).

[10] Diogenas Laertijas pasakoja, kad sykį Platonas paprašė pas jį atėjusį Ksenokratą išplakti vergą, nes pats to padaryti negalįs, nes esąs supykęs. Kitą kartą vienam vergui jis pasakęs: „Jei nebūčiau supykęs, išperčiau tave" (Diog. Laert. III. 38–39).

[11] Seneka pakartoja Herodoto papasakotą atsitikimą (Hdt. III. 34).

[12] Seneka iškreipia Herodoto papasakotą istoriją, sakydamas, jog su Harpagu buvo žiauriai pasielgta dėl jo duoto patarimo. Herodotas tai aiškina kaip Astiago kerštą (Hdt. I. 108–119).

[13] Tą patį atsitikimą pasakoja ir Herodotas (Hdt. IV. 84).

[14] Seneka sudramatina Herodoto pasakojimą (Hdt. VII. 38–39), sakydamas, kad Kserksas liepė pačiam tėvui išsirinkti vieną sūnų. Livijus aprašo panašią makedonų kariuomenės apvalymo ceremoniją, bet ten užmušama kalė: „Per pusę perkirstos kalės galva ir viena dalis padedama dešinėje, likusi dalis su viduriais kairėje kelio pusėje. Tarp šios padalytos aukos pervedamos ginkluotosios pajėgos"(Liv. XL. 6. Vertė D. Dilytė). Apvalymo ir apsivalymo apeigos senovėje buvo labai paplitusios. Prieš žygį kariuomenė apsivalydavo nuo bui-

ties, kasdienybės, taikingų siekių, po žygio – nuo karo, žiaurumo, kraujo.

[15] Ciceronas taip pat šlovina Katulą (Cic. *Tusc. disp.* V. 19), vadindamas jį antruoju Lelijumi.

[16] Vietovės pavadinimas iš gr. *ῥινός* – nosys ir *κολούω* – nupjauti.

[17] Makrobijai reiškia „ilgaamžiai" (*μακρός* – ilgas, *βιός* – gyvenimas).

[18] Apskritai Seneka tiksliai perpasakoja Herodoto veikalo fragmentą (Hdt. III. 25), tik papildo tuo, kad, kariams mirštant badu, pats Kambizas maitinosi puikiai.

[19] Seneka tiksliai pakartoja Herodoto pasakojimą (Hdt. I. 189–190).

[20] Kaligulos motiną Agripiną imperatorius Tiberijus iš pradžių „baudė" lengvesnėmis nemalonėmis, paskui ištrėmė į Pandatarijos salą ir kankino (Suet. *Tib.* 53). Senekos minimoje viloje ji, matyt, buvo įkalinta prieš tremtį.

[21] Seneka supainiojo: Aleksandras nebuvo Antigono vaikaitis.

[22] Parheziastas reiškia „Atviruolis", „Tiesuolis".

[23] Democharas Senekai atrodo panašus į achajų kariuomenės susirinkime Agamemnoną užsipuldinėjusį Tersitą (Hom. *Il.* II. 212–270).

[24] Peni žvėrį.

[25] *Fasciai* – raudonos odos diržu perjuosti virbų ryšuliai, magistrato ženklas, nešamas jo palydovų liktorių. Ne Romos mieste į ryšulį buvo įsmeigiamas kirvis. Dvylika fascių – konsulo ženklas.

[26] Ordinarinis konsulas *(consul ordinarius)* – įprastine tvarka išrinktas konsulas.

[27] Metai buvo vadinami ordinarinių konsulų vardais.

[28] Žynių kolegijų buvo daug: pontifikai, augurai, haruspikai, salijai, Dirvos broliai, luperkai, Sibilės knygų žyniai, flaminai, fecialai etc.

[29] Iš graikų perimtas pastatas su daugeliu patalpų. Bazilikose vyko teismai (po keletą vienu metu), ten buvo pinigų keityklos, kredito teikimo įstaigos, prekyvietės.

[30] Turimi galvoje *centumviri*, rimtas ir sudėtingas turto ginčų ir palikimo bylas nagrinėjančios teisėjų kolegijos nariai. Kolegijoje buvo 100, vėliau 105 teisėjai.

[31] *Denarijus* (iš lot. *deni* – dešimt) – sidabrinė moneta, lygi 10 asių.

[32] *Asis* – smulki bronzinė, vėliau varinė romėnų moneta su dvigalvio dievo Jano atvaizdu.

[33] Lot. *idem velle*. Reminiscencija iš Saliustijaus: „Bendrumas norų ir nenorų – tai tikra draugystė" *(Idem velle atque*

idem nolle ea demum firma amicitia est. Sall. *Con. Cat.* 20. 4. Vertė A. Kašinskaitė).

[34] Seneka propaguoja senąjį romėnų gyvenimo būdą. Šeimos galva *(pater familias)* buvo ne tik vaikų, bet ir vergų, klientų – visos šeimynos sergėtojas ir globėjas.

[35] Sąžinės sąskaitą propagavo pitagorininkai.

[36] *Cenzorius* – iš buvusių konsulų kas penkeri metai aštuoniolikai mėnesių renkamas magistratas (Liv. IV. 8). Svarbiausias jo uždavinys buvo senatorių sąrašo sudarymas *(lectio senatus)*, raitelių surašymas ir piliečių paskirstymas į centurijas ir tribas pagal turto dydį, amžių ir klasę *(census)*. Be to, cenzorius rūpinosi piliečių dorove: žiūrėjo, kaip piliečiai auklėja vaikus, prižiūri ūkį, elgiasi su šeimynykščiais, ar laikosi priesaikos ir duoto žodžio, neištvirkauja *(cura morum)*. Nedorėliams jie padarydavo pastabą *(nota censoria)*, tuo priversdami juos gėdytis piliečių arba išbraukdavo juos iš senatorių ar raitelių sąrašų.

[37] *Antikinė lempa* – tai uždaras puodukas su dviem skylutėmis. Į vieną buvo įstatoma dagtis, pro kitą įpilama aliejaus.

[38] Enijus Senekos laikais atrodė archajinis poetas, todėl ne visi juo žavėjosi. Hortenzijaus stilius buvo išpūstas, pretenzingas, todėl ne visiems patiko. Cicerono poezijos veikalai, matyt, buvo nedidelės meninės vertės.

[39] Apie Vedijaus Poliono žiaurumą rašė ir kiti autoriai (Plin. *Nat. hist.* IX. 39; Dio Cass. LIV. 23).

[40] Rytą prieš gladiatorių varžybas amfiteatre vykdavo žvėrių medžioklė *(venatio)*. Bestiarijais vadinami gladiatoriai medžiodavo arenose laukinius žvėris: liūtus, šernus, vilkus, lokius ir kt. Arenoje buvo įrengiami urvai, pastatoma medžių, kad ir žmonės, ir žvėrys galėtų slėptis, tykoti ir pan. Be to, kartais būdavo išleidžiami ir vieni žvėrys.

MARCIJAI APIE PAGUODĄ

Veikalas skirtas nepaprastai tauriai moteriai, istoriko Kremucijaus Kordo dukteriai Marcijai. Ji užaugino keturis vaikus. Du sūnūs mirė jauni. Netekusi antrojo, vardu Metilijus, Marcija labai ilgai gedėjo. Sukakus trejiems metams po sūnaus mirties, Seneka rašo jai užuojautos veikalą, ragindamas nebegedėti. Manoma, kad tai anksčiausiai sukurtas iš išlikusių jo traktatų. Jis parašytas, matyt, 39 m. po Kr.

[1] Kremucijų Kordą mini ir kiti rašytojai (Tac. *Ann.* IV. 34; Suet. *Aug.* 35; *Tib.* 61; *Cal.* 16).

[2] Imperijos laikais pasmerktųjų artimiesiems dažnai buvo pavojinga gedėti. Svetonijus sako (Suet. *Tib.* 61), kad giminaičiams buvo uždrausta apraudoti pasmerktuosius. Gedėdami jie galėjo būti apkaltinti nelojalumu valdžiai. Marcija galėjo būti apkaltinta priešiškumu Tiberijui.

[3] Po Kremucijaus Kordo mirties (25 m. po Kr.) senatas pavedė edilams sudeginti jo istorijos veikalą. Jis buvo išimtas iš bibliotekų, uždraustas skaityti. Marcija paslėpė vieną egzempliorių, o po Tiberijaus mirties pataisiusi išleido (Quint. *Inst. or.* X. 1. 104).

[4] Augustas buvo ir Marcelo dėdė (jo motinos Oktavijos brolis), ir uošvis (jo žmonos Julijos tėvas).

[5] Matyt, turimas galvoje Druzas. Jis mirė 9 m. pr. Kr., gerokai vėliau už Marcelą. Oktavijai nebeteko regėti jo mirties: ji buvo mirusi prieš dvejus metus.

[6] Mirus Marcelui, Druzas buvo laikomas būsimuoju Augusto įpėdiniu.

[7] *Municipijus* – romėnų užkariautas, bet turintis savivaldą Italijos miestas. Municipijaus gyventojai turėjo Romos pilietybę.

[8] *Kolonija* – užkariautoje teritorijoje įkurtas romėnų miestas. Jo gyventojai buvo Romos piliečiai. Įkurdami tokius miestus vakarinėje Romos imperijos dalyje, romėnai sėkmingai ją romanizavo.

[9] *Triumfas* – visos tautos šventė, švenčiama senatui nutarus po didelės romėnų kariuomenės pergalės. Svarbiausi jos momentai: eisena iš Marso lauko per miestą į Kapitolijų ir aukojimai Kapitolijaus Jupiteriui. Priekyje eidavo senatoriai ir magistratai, iš paskos buvo gabenamas karo grobis, vedami belaisviai, nešami užkariautas vietoves vaizduojantys paveikslai. Apsivilkęs palmėmis išsiuvinėtą tuniką, ant jos apsisiautęs purpuro spalvos togą, laurų vainiku vainikuotas *(corona triumphalis)* karvedys stovėdamas važiuodavo dramblio kaulu ir auksu išpuoštame vežime *(currus triumphalis)*. Iš paskos žygiavo kariuomenė. Eisenos pasveikinti suplūdę žmonės taip pat jausdavosi šventės dalyviais.

[10] Augusto testamentu Livija buvo Julijų giminės įdukrinta 14 m. po Kr. ir gavo Julijos Augustos vardą. Taigi žemiau einąs Arėjo kreipimasis „Julija" yra anachroniškas: Druzas mirė 9 m. pr. Kr. Livija tada dar nebuvo vadinama Julija.

[11] Nežinomo Publilijaus Siro veikalo eilutė.

[12] Žiloje Romos senovėje nekilmingi ir neįtakingi bei neturtingi piliečiai burdavosi apie kilminguosius. Jie būdavo vadinami klientais, o jų globėjas – patronu. Klientais tapdavo ir paleisti į laisvę vergai. Klientų ir patronų santykiai buvo bičiuliški ir šeimyniški. Tačiau Senekos laikais klientela jau buvo išsigimusi: klientai tapo dykaduonių kaulytojų, gyvenančių iš patrono malonės minia, o patronai juos niekino, bet laikė dėl tuščios garbės. Nuo senų senovės rytais klientai eidavo sveikinti patronų *(salutatio matutina)*. Tas paprotys išliko ir tada, kai klientų gerokai padaugėjo. Tada patronai priimdavo ne visus. Čia ir turimas galvoje toks atvejis.

[13] Šis įrašas buvo garsios pranašystėmis Delfų šventyklos priemenėje.

[14] Sulos sau pasiskirto prievardžio Laimingasis *(Felix)* užuomina.

[15] Turimas galvoje rašytojas Ksenofontas. Diogenas Laertijas pasakoja, kad į karą buvo išvykę du Ksenofonto sūnūs: Diodoras ir Grilas. Pastarasis žuvo prie Mantinėjos (362 m. pr. Kr.), o Diodoras liko gyvas. Ksenofontui apie sūnaus žūtį buvo pranešta tada, kai jis buvo pasiruošęs aukoti dievams. Jis nusiėmė vainiką, bet išgirdęs, kad sūnus krito garbingai,

vėl jį užsidėjo. Kai kurių rašytojų teigimu, jis taręs: „Žinojau, kad pagimdžiau jį mirtingą"(Diog. Laert. II. 84).

[16] 509 m. pr. Kr. konsului Markui Horacijui Pulvilui buvo pavesta (ar teko burtas) pašvęsti ant Kapitolijaus kalno pastatytą Jupiterio šventyklą. Padėjęs ranką ant šventyklos durų staktos, jis kalbėjo maldas. Pavydintieji tos garbės jam pranešė, kad žuvęs jo sūnus. Bet Pulvilas nenutraukė apeigos ir kaip pridera pašventė šventyklą (Liv. II. 8. 6–8; Plut. *Popl.* 14).

[17] Liucijus Emilijus Paulas 168 m. pr. Kr. nugalėjo Makedonijos karalių Persėją, parvežė labai didelį grobį ir gavo teisę triumfuoti. Vienas jo sūnus mirė likus penkioms dienoms iki triumfo, kitas – praėjus trims dienoms po triumfo. Kiti du sūnūs buvo įsūnyti ir perėję į Kornelijų ir Fabijų gimines.

[18] Seneka turi galvoje 59 m. pr. Kr., kai Liucijus Bibulas ir Gajus Julijus Cezaris buvo konsulai.

[19] Tuo metu (51 m. pr. Kr.) Liucijus Bibulas buvo Sirijos prokonsulas (Val. Max. IV. 1. 15).

[20] Julijaus Cezario duktė Julija, gim. 79 m. pr. Kr., buvo ištekinta už Pompėjaus Didžiojo 59 m. pr. Kr. Nors santuoka įvyko politiniais sumetimais (du galingi priešininkai Cezaris ir Pompėjus taip tikėjosi neutralizuoti vienas kitą), ji buvo laiminga. 54 m. pr. Kr. Julija mirė.

[21] Mirė visi giminaičiai, į kuriuos Augustas dėjo vilčių kaip į savo įpėdinius: sūnėnas Marcelas, anūkai Gajus ir Liuci-

jus (Tac. *Ann.* I. 3), įsūnis Druzas. Tada Augustas įsūnijo Livijos sūnų iš pirmosios santuokos Tiberijų, kuris tapo jo įpėdiniu.

[22] Druzą ir Germaniką.

[23] Rostrais buvo vadinama kalbėtojų pakyla Romos forume, iš kurios kalbėtojai kreipdavosi į žmones. Toks pavadinimas atsirado dėl to, kad 338 m. pr. Kr. prie jos buvo pritvirtinti Lotynų kare užgrobtų laivų snapai (*rostrum* – laivo pirmagalys). 31 m. po Kr. tą kolekciją papildė Augustas, pritvirtinęs Akcijaus mūšyje paimtų Egipto laivų snapus. Kilmingų romėnų laidotuvių eisena sustodavo forume prie rostrų, ir artimas giminaitis pasakydavo kalbą *(laudatio funebris).*

[24] Sejanas siekė pasidaryti imperatoriumi ir nunuodijo Tiberijaus sūnų Druzą. Atsargioje Senekos užuominoje esama tam tikro anachronizmo: Druzui mirus 23 m. po Kr., Tiberijus turbūt dar neįtarė Sejano kėslų, nes dar ilgai buvo jo įtakoje. Sejaną jis nužudė tik 31 m. po Kr.

[25] Vergilijaus *Eneidos* citata (Verg. *Aen.* III. 418).

[26] 415 m. pr. Kr. atėniečiai bandė užkariauti Siciliją. Užpuolimas nepavyko, jų laivynas buvo sutriuškintas, 7000 karių paimti į nelaisvę. Jie buvo sumesti į giliai akmenynuose esančias akmens skaldyklas ir jose turėjo dirbti iki mirties.

[27] Seneka žaidžia anachronizmu: tiranas Dionisijas gyveno IV a. pr. Kr., o jis patarinėja dabar susiruošusiam vykti į Sirakūzus žmogui.

[28] Galbūt turimos galvoje Viduržemio, Raudonoji ir Juodoji ar Kaspijos jūros.

[29] Senovėje buvo manoma, kad banginių plaukimui vadovauja maža, pelyte *(musculus)* vadinama žuvis (plg. Plin. *Nat. hist.* IX. 182).

[30] Iš Neapolio Pompėjus išvyko į Graikiją, kur 48 m. pr. Kr. jis pralaimėjo Cezariui Farsalo mūšyje. Pompėjus vadovavo kariuomenei paskirtas senato, todėl jį Seneka vaizduoja kaip respublikos gynėją nuo peržengusio Rubikoną Cezario, turinčio vienvaldiškų (Seneka sako „karališkų") užmačių.

[31] Ciceronas atskleidė Katilinos 63 m. pr. Kr. ruoštą sąmokslą ir buvo laikomas tėvynės išgelbėtoju. 45 m. pr. Kr. mirė jo karštai mylima duktė Tulija. Ciceronas jos labai gedėjo. 43 m. pr. Kr. triumvirams paskelbus proskripciją, proskribuotų asmenų žudikai ar įdavėjai gaudavo už tai atlyginimą ir galėjo varžytynėse įsigyti pražudytų žmonių turto. Varžytynes pretorius skelbdavo, įsmeigdamas ietį į žemę. Todėl Seneka sako: „ant ieties iškabintų parduoti".

[32] Markas Porcijus Katonas 58 m. pr. Kr. romėnų valstybės vardu priėmė Kipro karaliaus Ptolemajo testamentu paliktą turtą.

[33] Vergilijaus *Eneidos* citata (Verg. *Aen.* X. 472).

[34] Pasakymą reikia suprasti metaforiškai. Pompėjus buvo nužudytas Egipte. Jo statytas teatras buvo tarsi jo įamžinimas.

[35] Apie Kremucijaus Kordo mirtį Tacitas rašo taip: „Kornelijui Kosui ir Azinijui Agripai konsulaujant, buvo patrauktas atsakomybėn Kremucijus Kordas dėl naujos, iki tol negirdėtos kaltės: kad savo išleistuose analuose gyrė Marką Brutą, o Gajų Kasijų pavadino paskutiniuoju romėnu. Kaltino Sejano klientai Satrijus Sekundas ir Pinarijus Nata. Jau vien tai rodė pražūtį teisiamajam. Be to, ir Cezaris perkreiptu veidu klausėsi gynimo kalbos, kurią Kremucijus, įsitikinęs, jog reikės skirtis su gyvenimu, pradėjo šitaip: „Tėvai senatoriai! Mane kaltina tik dėl žodžių. Tokie nekenksmingi mano darbai. Bet ir žodžiai skirti ne princepsui ar jo motinai, kuriuos liečia didybės įžeidimo įstatymas. Sako, kad aš pagyriau Brutą ir Kasijų. Tačiau apie jų darbus rašė daugelis, ir visi minėjo su pagarba. Titas Livijus, pagarsėjęs tarp žymiausių istorikų iškalba ir teisingumu, taip išaukštino Gnėjų Pompėjų, kad Augustas vadino jį pompėjininku, bet tai nepakenkė jųdviejų draugystei. Scipioną, Afranijų, tą patį Brutą, tą patį Kasijų, Livijus dažnai mini kaip didžius vyrus, niekad neapšaukdamas plėšikais ir tėvažudžiais, kaip jie dabar pravardžiuojami. Azinijaus Poliono kūriniai paliko ainiams apie juos gerą atminimą. Mesala Korvinas skelbė Kasijų savo vadu, ir abu jie gyveno visko pertekę ir gerbiami. Į Marko Cicerono knygą, į padanges iškėlusią Katoną, kuo gi kitu atsiliepė diktatorius Cezaris, jei ne atsakomąja kalba, tarsi prieš teisėjus? Antonijaus laiškuose, Bruto kalbose esama nepagrįstų, bet labai kandžių priekaištų Augustui. Visi skaito Bibakulo ir Katulo eilėraščius, kur koneveikiami Cezariai, tačiau pats dieviškasis Julijus, pats dieviškasis Augustas pakentė juos ir nesunaikino, sunku pasakyti, dėl ko labiau: iš kantrybės ar išminties. Juk nutylėti įžeidimai užmirštami, o jei pyksi, atrodys, kad jie teisingi. Nekalbu apie graikus, kur klestėjo ne tik žodžio, bet

ir užgauliojimų laisvė, o jei kas įsižeisdavo, už kandumą keršydavo kandumu. Bet laisviausiai, be pasmerkimo baimės buvo galima kalbėti apie tuos, kuriuos mirtis išplėšė iš neapykantos ar palankumo glėbio. Argi, minėdamas Filipų laukuose su ginklais Kasijų ir Brutą, aš kurstau tautos susirinkime pilietinį karą? Argi istorikų veikalai negali žadinti atsiminimo apie šiuos prieš septyniasdešimt metų žuvusius vyrus, kaip juos mena atvaizdai, kurių nesunaikino net pats nugalėtojas? Ainiai kiekvienam atsvers pelnytą šlovės dalį, ir jei aš būsiu pasmerktas, netruks tokių, kurie ne tik Kasijų su Brutu, bet ir mane prisimins". Po to Kremucijus išėjo iš senato ir nusimarino badu. Senatoriai pavedė edilams sudeginti jo knygas, bet jos išliko, nes buvo paslėptos ir vėliau išleistos" (Tac. *Ann.* IV. 34–35. Vertė D. Dilytė).

[36] Platonas rašo taip: „Juk kiti žmonės, matyt, nepastebi, kad tikrai atsidavę filosofijai rūpinasi vien tik tuo, kaip reikia tinkamai mirti. Taigi, jei tai tiesa, keista, žinoma, būtų per visą gyvenimą tiktai to trokštant, kai mirtis ateina, liūdėti dėl to, ko seniai siekei ir kam buvai atsidavęs". O taip pat taip: „Kas tikrai rūpinasi filosofija, tie ruošiasi mirčiai, ir mirti jiems nėra taip baisu, kaip kam kitam" (Plat. *Phaed.* 64a ir 67d. Vertė M. Račkauskas).

[37] *Penatai* – romėnų dievaičiai, maisto atsargų saugotojai, sandėlių, podėlių globėjai. Vėliau jie buvo sutapatinti su Larais ir garbinami kaip namų dievai.

[38] Marcijos senelis, matyt, žuvo kaip 43 m. pr. Kr. proskripcijos auka.

[39] Stoicizmas skelbė, kad kosmas yra amžinas, jei turime galvoje pasaulio substanciją, bet jis yra atsiradęs ir laikinas kaip diakosmesė – substancijos vystymasis dabartinėje įvairovėje. Nors šią diakosmesę reikia įsivaizduoti dabartyje tik vieną sykį kaip formuojančio logo kūrinį, tačiau bėgant amžiams ji be galo dažnai atsirasdavusi ir atsiras. Medžiagine logo išraiška Zenonas laikė dieviškąją ugnį, nes ir gyvybė, ir augimas susiję su ugnimi. Jis skyrė dvi ugnies rūšis: kuriančiąją ir griaunančiąją. Aktyviausias elementas, ugnis, persverdama nugali kitus elementus ir tampa visa atgal priimančiu elementu. Pasaulio gaisras yra apsivalymas nuo netobulumo.

APIE LAIMINGĄ GYVENIMĄ

Veikalas skirtas vyresniajam broliui Novatui. Tuo metu jis jau buvo įsūnytas Senekos tėvo draugo Junijaus Galiono, todėl autorius į jį kreipiasi naujuoju vardu. Įsūnijimas Romoje buvo labai paplitęs reiškinys. Paprastai jis vykdavo dėl noro pasirinkti tinkamą įpėdinį. Manoma, kad traktatas parašytas 58 m. po Kr. Jo pabaiga neišliko.

[1] Sveikas protas kaip sugebėjimas teisingai vertinti reiškinius buvo ypač pabrėžiamas Zenono mokinio Aristipo Chijiečio. Tvirtumas ir veržlumas – Chrisipo pabrėžiamos dorybės kaip priešprieša nepajėgumui ir įtampos silpnumui. Patarimas niekuo nesižavėti *(nil admirari)* priskiriamas ne tik stoikams, bet ir daugeliui kitų graikų filosofų. Romėnų poetas Horacijus dar prieš Seneką tą patį buvo pasakęs eilėmis:

Niekuo nesistebėk – tai vienintelis daiktas, Numikai,
Galintis laimės suteikt ir gebantis ją palaikyti.

(Hor. *Epist.* I. 6. 1–2. Vertė D. Dilytė.)

[2] Seneka turi galvoje epikūrininkus. Cicerono vaizduojamas epikūrininkas Torkvatas kalba taip: „Epikūras, kurį jūs laikote pernelyg atsidavusiu malonumams, šaukia, jog maloniai gyventi galima tik gyvenant išmintingai, garbingai ir teisingai, jog išmintingai, garbingai ir teisingai galima gyventi tik gyvenant maloniai" (Cic. *De fin.* I. 18. Vertė D. Dilytė). Plg. Epikūras laiške Menoikėjui rašo: „Negalima gyventi maloniai negyvenant protingai, dorai ir teisingai, kita vertus, negalima gyventi protingai, dorai ir teisingai, negyvenant maloniai" (Diog. Laert. X. 132. Čia ir toliau cituojamas R. Mirono vertimas).

[3] *Edilai* – metams renkami žemesnieji magistratai. Senovėje edilai buvo šventyklų tvarkytojai (žodis kilęs iš lot. *aedes* – šventykla). Kaip Cereros šventyklos tvarkytojai jie rūpinosi Romos grūdų rinka, miesto aprūpinimu grūdais. Vėliau buvo dvi poros edilų: plebėjų edilai kaip liaudies tribūnų padėjėjai (nuo 493 m. pr. Kr.) ir kuruliniai edilai (nuo 367 m. pr. Kr.), iš pradžių renkami iš patricijų, o vėliau ir iš plebėjų. Edilai vykdė policijos funkcijas, rūpinosi visuomeninių pastatų ir turgų (tikrino svorius ir saikus) tvarka, gatvių, pirčių švara ir remontu, vandentiekiais, ugniagesių darbu, rengė kai kurias šventes. Kuruliniai edilai turėjo specialią kėdę ir dėvėjo togą pretekstą. Edilų valdžia galiojo tik Romos mieste.

[4] Vergo pareigos. Vengiant nunuodijimų, imperatorių laikais maistui paragauti buvo paskiriamas specialus vergas.

[5] Plg. Epikūras rašo: „Taigi kai sakome, kad malonumas yra tikslas, mes turime galvoje ne nusivylusių žmonių malonumus ir ne malonumus, glūdinčius jusliniuose pomėgiuose, kaip mano kai kurie neišmanėliai ir nesutinkantys su mumis arba blogai suprantantys, bet tokią būseną, kai ir kūno neskauda, ir siela rami. Mat nei nuolatinės išgertuvės, nei triukšmingos vaikštynės, nei pasismaginimai su berniukais ar moterimis, nei pasigardžiavimas žuvimi ar dar kuo nors, ką siūlo puikiais valgiais apkrautas stalas, neteikia malonumų gyvenime; malonų jį padaro blaivus protas, kuris nagrinėja bet kokio pasirinkimo ar atsisakymo priežastis ir išvaiko tokias mintis, kurioms užplūdus, sielose kyla didžiausias sąmyšis" (Diog. Laert. X. 131–132).

[6] Saliustijus Sirtes aprašo taip: „Tai dvi įlankos beveik pačiam Afrikos pakrašty, nelygaus didumo, bet vienodos gamtinėmis ypatybėmis; prie pat kranto jos labai gilios, kitose vietose, kaip pasitaiko, tai gilios, tai seklios. Kai jūra ima audroti ir siautėti nuo vėjų, bangos neša dumblą, smėlį ir milžiniškas uolas; tokiu būdu jūros dugnas keičiasi kartu su vėjais" (Sall. *Iug*. 78. Vertė A. Kašinskaitė).

[7] Vergilijaus *Georgikų* citata (Verg. *Georg*. I. 139–140). Čia ir toliau cituojamas A.Dambrausko *Georgikų* vertimas. Seneka, matyt, cituoja Vergilijų iš atminties, nes citatos netikslios: Verg.: *laqueis captare feras;* Sen.: *laqueo captare feras;* Verg.: *magnos canibus circumdare saltus;* Sen.: *latos canibus circumdare saltus.*

[8] Vergilijaus *Eneidos* eilutė (Verg. *Aen*. IV. 653).

[9] Ovidijaus *Metamorfozių* eilutė (Ovid. *Met*. II. 328).

[10] Senekos dosnumą mini Juvenalis :

Niekas to neprašo tavęs, ką savo klientams kukliesiems
Seneka ar Kota bei švelnusis Pizonas dalijo!

(Iuv. 5. 108–109.)

[11] Žodį „dosnumas *(liberalitas)* Seneka kildina iš žodžio „laisvas" *(liber)*.

[12] Senovėje nutiestas pirmasis tiltas per Tiberį, išgarsintas Horacijaus Koklito žygdarbio.

[13] Čiužinys, prikimštas pelkėje prie cirko augančių nendrių (Plg. Mart. XIV. 160).

[14] *Preteksta* – toga raudonais apvadais.

[15] Su Liberiu tapatinamas graikų dievas Dionisas, pasak mito, buvo kilęs iš Tebų, bet užaugęs Rytuose. Jis grįžo į Tebus romių piktųjų žvėrių traukiamu vežimu ir visur buvo džiaugsmingai sutinkamas.

[16] Penatų teisės *(iura penatium)* – šeimos narių pareigos ir teisės, namų dievų ir šeimos galvos Genijaus apeigos ir kultai.

[17] Tapęs karo belaisviu.

[18] Romėnai turėjo įvairių apgulties įrenginių. Pvz., jie pasistatydavo aukštų, sulig apgulto miesto siena bokštų ant ratų. Juos pristūmus prie miesto sienos, viduje esančiais laiptais kareiviai užkopdavo aukštyn ir stengdavosi sunaikinti sienos gynėjus. Senekos mintis galbūt yra Cezario pasakojimo reminiscencija: „Pamatę statomą bokštą, jie pradėjo juoktis ir nuo sienos garsiai tyčiotis, kad šitoks milžiniškas įtaisas renčiamas taip toli" (Caes. *B. G.* II. 30. Vertė D. Dilytė).

[19] Iš tiesų *favere* ir *favor* yra giminiški žodžiai.

[20] *Sistras* – tarškynė (metalinis korpusas, pripiltas metalo gabaliukų), ypač naudojama Izidės apeigose.

[21] Senekos laikais smunkant tradicinei religijai, buvo daug įvairių religijų ir kultų skelbėjų.

[22] Nuvykusį į Sirakūzus Platoną valdovas Dionisijas pardavė į vergiją. Jį išpirko Anikeridas ar Dionas (Diog. Laert. III. 20–21). Aristotelis buvo Aleksandro Makedoniečio mokytojas ir, žinoma, gaudavo atlyginimą ir dovanų. Demokritas pasiėmė mažiausią tėvo palikimo dalį (Diog. Laert. IX. 35). Epikūras gyveno kukliai, net skurdokai (Diog. Laert. X. 11).

[23] *Alkibiadas* ir *Faidras* – Sokrato mokiniai. Alkibiadas buvo nuteistas už tėvynės išdavimą, o Faidras ištremtas už misterijų paslapties atskleidimą. Tuo abu užtraukė nešlovę Sokratui.

APIE POILSĮ

Traktatas skirtas Serenui. Manoma, kad jis parašytas apie 62 m. po Kr., kai Seneka pats pradėjo galvoti apie pasitraukimą iš valstybės veiklos. Didelė veikalo dalis neišlikusi.

[1] Studijuoti filosofų veikalus ir sekti jų pėdomis.

[2] Populiarios Antikoje pasakėčios apie liūtą ir lapę užuomina. Susirgęs liūtas įsakė žvėrims ateiti jo aplankyti ir lankytojus suėsdavo. Lapė pasveikino valdovą, sustojusi urvo angoje. Liūtui paklausus, kodėl neina toliau, atsakė matanti tik įeinančiųjų, bet neįžvelgianti išeinančių žvėrių pėdsakų. Pasak Horacijaus, ji atsakiusi: „Mat pėdos baisiai baugina" (Hor. *Epist*. I. 1. 77–75).

[3] Vergilijaus *Eneidos* eilutė (Verg. *Aen*. IX. 612).

[4] Ugnies deivės Vestos žynėmis vestalėmis buvo parenkamos mažos (6–10 metų) mergaitės. Dešimtį metų jos mokydavosi atlikti apeigas, dešimtį metų atlikdavo, dešimtį metų mokydavo kitas. Po to jos galėjo užsiimti kuo nori. Kol tarnaudavo Vestai, privalėdavo saugoti skaistybę, o baigusios tarnybą, galėjo ištekėti.

[5] Plg.: „Štai, žiūrėk, pirmiausia iš visų gyvų būtybių jie tik žmogų pastatė stačią; o tokia padėtis leidžia matyti ir toliau, ir kas virš galvos" (Xen. *Mem*. I. 4. 11. Vertė V. Kazanskienė). Apie tą patį Ovidijus:

Kai gyvuliai kiti žemyn težvelgia į žemę,
Veidą, pakeltą aukštyn jis davė žmogui ir liepė

Žvelgti dangun ir siekti žvilgsniu aukštuosius žvaigždynus.

(Ovid. *Met.* I. 84–86.)

[6] Po Aleksandro Makedoniečio mirties 323 m. pr. Kr. Atėnuose sustiprėjus antimakedoniškoms nuotaikoms, Aristoteliui, buvusiam Aleksandro mokytojui, Atėnuose pasidarė nebesaugu, ir jis persikėlė į Chalkidę.

APIE SIELOS RAMYBĘ

Veikalas skirtas Serenui. Manoma, kad jis parašytas 53 ar 54 m. po Kr.

[1] Kad toga kristų gražiomis klostėmis, ji būdavo suslegiama. Turtingesnieji turėjo tam dalykui skirtus specialius presus.

[2] Prisivalgę rajūnai gerdavo vimdomųjų arba įsikišdavo į gerklę plunksną, kad išvėmę vėl turėtų kur kimšti maistą.

[3] Turtingųjų namuose jauni vergai būdavo mokomi būsimų pareigų. Jie buvo vadinami *paedagogium* – mokykla.

[4] Vandens kaskados ir fontanėliai būdavo paprastai įrengiami kieme, į kurį išeidavo valgomieji. Bet kartais vanduo būdavo atvedamas ir į dideles menes.

[5] Valdininkų ženklai.

[6] Tylios laidotuvės *(funus tacitum)* – paprasto, nekilmingo žmogaus laidotuvės. Tada nesakoma laidotuvių kalba forume, nėra iškilmingos eisenos. Beje, Seneka pats buvo taip palaidotas. „Jį sudegino be laidotuvių iškilmių. Taip buvo prisakęs testamente, kai, dar būdamas labai turtingas, mąstė apie gyvenimo pabaigą" (Tac. *Ann.* XV. 64. Vertė D. Dilytė).

[7] Žodis „stilius" čia jau turi ne rašiklio, o kalbėsenos būdo prasmę.

[8] Dievo įkvėptas.

[9] Homero Achilas

Vertės nuo šono ant šono, aukštielninkas gulės ir kniūpsčias,
Bet neįstengė užmigt.

(Hom. *Il.* XXIV. 10–11.)

[10] Turimos galvoje gladiatorių kautynės.

[11] Lucr. III. 1066. Čia ir toliau cituojamas M. Račkausko vertimas. Seneka cituoja Lukrecijų netiksliai: Lucr.: *hoc se quisque modo fugiat;* Sen.: *hoc se quisque semper fugiat.* Įdėdamas žodį *semper,* Seneka pabrėžia reiškinio nuolatinumą.

[12] Svetimšalių pretorius sprendė ginčus su svetimšaliais; piliečių pretorius sprendė turinčių Romos pilietybę asmenų bylas; Romos pretorius buvo Romos gyventojų reikalų teisėjas.

[13] Turimos galvoje užpiltos jūros įlankos ar supiltos sankasos ir ant jų pastatyti namai. Tokią prabangą smerkė ir kiti

rašytojai (*Tib.* II. 3. 45–46; Var. *R. r.* III. 17). Horacijus priekaištavo taip:

skubi atabradą atimt iš marių,
Bajose putojančių,
nes sauso kranto dar turi per maža.

(Hor. *Carm.* II. 18. 20–22. Čia ir toliau cituojamas H. Zabulio vertimas.)

[14] Advokatu buvo vadinamas ieškovo ar atsakovo pasikviestas *(advocatus)* padėjėjas, palaikantis juos autoritetu ir juridiniais patarimais. Gynimo kalbą sakantis gynėjas buvo vadinamas patronu.

[15] *Konsulas* – aukštas romėnų, *pritanas* – graikų, *sufetas* – kartaginiečių valdininkas. *Kerikas* – graikų pasiuntinys, šauklys.

[16] Imperatorius kariuomenėje – vyriausiasis vadas. Tribūnas – karininkas. Respublikos laikais tribūnai dažniausiai buvo raitelių luomo vyrai. Kiekviename legione jų buvo po 6, ir keisdamiesi jie ėjo pareigas. Imperijos laikais vienas tribūnas buvo iš senatorių, o penki iš raitelių luomo.

[17] Po Atėnų pralaimėjimo Peloponeso kare 30 oligarchų, padedami spartiečio Lisandro, 404 m. pr. Kr. užgrobė valdžią ir įvedė teroro režimą. Jie nužudė 1500 priešininkų, konfiskavo jų turtą. 403 m. pr. Kr. Trasibulo vadovaujami demokratai vėl sugrąžino demokratinę santvarką.

[18] Areopagu buvo vadinama viena Atėnų kalva. Ant jos nuo mitinių laikų posėdžiaudavo baudžiamąsias bylas

sprendžiantis teismas. Jis gavo kalvos vardą. Areopagas taip pat prižiūrėjo įstatymų vykdymą, galėjo patraukti atsakomybėn pareigūnus ir užprotestuoti Penkių šimtų tarybos ir tautos susirinkimo sprendimus. Nuo 462 m. pr. Kr. areopagas prarado visas teises, išskyrus teisėjavimo.

[19] Atėnuose buvo ne senatas, o Penkių šimtų taryba (bulė). Ji rengdavo tautos susirinkimui svarstyti įstatymų projektus, sprendė karo, taikos, sąjungininkų klausimus, rūpinosi šventyklomis.

[20] Atėnų Penkių šimtų tarybos posėdžių pastatas buvo vadinamas ne kurija, o buleuteriju.

[21] Forume stovinčiose bazilikose buvo įsikūrę paskolas teikiantys finansininkai.

[22] Po Farsalo mūšio persekiodamas Pompėjų, Cezaris atvyko į Egiptą ir įsivėlė į dinastinius kivirčus. Per tas kovas 47 m. pr. Kr. užsidegė garsioji Aleksandrijos Mūsėjo biblioteka, turėjusi, kaip manoma, apie 700 000 ritinėlių. Dalis bibliotekos sudegė tada, o kita žuvo III a. po Kr., kai Mūsėjas buvo sunaikintas.

[23] Aleksandrijos biblioteka buvo įkurta ir išlaikoma helenistinio Egipto karalių lėšomis. Ta Tito Livijaus veikalo dalis, kurioje pasakojama apie Cezario laikus, neišliko.

[24] *Korinto vazos* – raižyto ir kalinėto metalo vazos.

[25] Cic. *Pro Mil.* 92.

[26] Nežinomo Publilijaus Siro veikalo eilutė (frg. 119, Ribbeck).

[27] *Preteksta* – pareigūno toga; *auguras* – iš paukščių ir dangaus ženklų ateitį spėjantis žynys, lenkta be gumbų lazda *(lituus)* – jo atributas ir „darbo" įrankis. Ja auguras apibrėždavo numatomą erdvę, kurioje laukdavo paukščių ir kitokių ženklų pasirodymo. Aukščiausio Romoje patricijų luomo vyrai dėvėdavo raudonus pusbačius.

[28] Apie tai Hdt. I. 86–87.

[29] Ptolemajas su Mitridatu kėlė Kaligulos pavydą. Jis užmušė Ptolemają (Suet. *Cal.* 26; Dio Cass. LIX. 25) ir laikė kalėjime Mitridatą (Tac. *Ann.* XI. 8; Dio Cass. LX. 8). Senekos versija kitokia: vienas, pasak jo (matyt, Mitridatas), buvo ištremtas, o apie Ptolemajo mirtį rašytojas pasako neaiškiai.

[30] Turima galvoje rytinis pasveikinimas. Žr. *Marcijai apie paguodą,* paaišk. 12.

[31] „Plėšikėliai" – dviejų spalvų figūrų žaidimas, panašus į šaškes ar šachmatus.

[32] *Centurionas* – šimto karių būrio vadas, šimtininkas.

[33] Pompėjų nužudė Egipto karaliaus patarėjas Achila su buvusiu Pompėjaus karininku kažkokiu Septimijumi ir centurionu Salvijumi. Septimijus kirto pirmas, paskui kardus išsitraukė Salvijus ir Achila (Plut. *Pomp.* 79). Galbūt Septimijų su Salvijumi Seneka laiko Pompėjaus klientais. Ciceroną nužudė Antonijaus pasiųsti kariškiai, bet takelį, kuriuo bandė

pabėgti Ciceronas, jiems parodė jo brolio Kvinto atleistinis, kartu ir klientas, Filologas, kurį Ciceronas buvo mokęs literatūros (Plut. *Cic.* 48).

[34] Valerijus Maksimas pasakoja (VIII. 8), kad Alkibiadas kartą užtiko Sokratą „jojant" apžergusį lazdą.

[35] Iki 16 val. mūsų laiku. Kadangi Romoje visi darbus pradėdavo auštant, Azinijus Polionas jau buvo dirbęs apie dešimtį valandų.

[36] Liberio vardą Seneka sieja su lot. žodžiu *liber* – laisvas.

[37] Nežinoma kieno, gal Anakreonto, eilutė. Plg.: „Išprotėt laikinai – smagu!" (Hor. *Carm.* IV. 12. 28).

[38] Plat. *Phaedr.* 245a.

[39] Arist. *Problem.* 30. 1.

[40] Dialoge *Faidras* Platono sukurto sielos kaip dviejų sparnuotų žirgų traukiamo vežimo su vežėju vaizdo (Plat. *Phaedr.* 246) užuomina.

APIE GYVENIMO TRUMPUMĄ

Veikalas skirtas Senekos žmonos Paulinos giminaičiui (gal broliui, o gal tėvui) Paulinui. Šis asmuo paprastai tapatinamas su Tacito paminėtu 58 m. po Kr. romėnų kariuomenės Germanijoje vyriausiuoju vadu Pompėjumi Paulinu (Tac. *Ann.*

XIII. 53) ir 62 m. po Kr. buvusiu konsulu (Tac. *Ann.* XV. 18). Manoma, kad traktatas sukurtas 49 m. po Kr.

[1] Graikų gydytojui Hipokratui priskiriamas aforizmas (Hipp. *Aph.* 1. 1).

[2] Ciceronas (*Tusc. disp.* III. 69) šią mintį priskiria Teofrastui.

[3] Neaišku, kieno ši eilutė.

[4] Karas su piliečiais - 42 m. po Kr. įvykęs Filipų mūšis, kuriame Cezario žudikus Brutą ir Kasijų puolė Oktaviano ir Antonijaus kariuomenė. Karas su bendražygiais - 40 m. pr. Kr. Peruzijos karas su Liucijumi Antonijumi. Karas su giminaičiais - 31 m. pr. Kr. mūšis prie Akcijaus su svainiu Marku Antonijumi.

[5] Makedonijoje įvyko Filipų mūšis. Sicilijos uostai buvo Seksto Pompėjaus įtakoje. 36 m. pr. Kr. Oktaviano laivynas, vadovaujamas Agripos, sumušė Sekstą Pompėjų. Po Akcijaus mūšio Oktavianas žygiavo į Siriją ir Mažąją Aziją ir ten 30 m. pr. Kr. įtvirtino romėnų valdžią. Egiptą jis užkariavo tais pačiais metais.

[6] Iki Augusto laikų daugelis Alpių rajonų buvo nepriklausomi nuo romėnų. 25 m. pr. Kr. buvo pavergtos Vakarų Alpių tautos. Nuo 16 m. pr. Kr. prasideda rytinių Alpių ir padunojės sričių užkariavimai.

[7] Šiuos sąmokslus mini ir kiti rašytojai (Suet. *Aug.* 19; Vell. Pat. II. 91, 93; Dio Cass. LIV. 3).

[8] Dėl nedoro gyvenimo ir politinių motyvų Augusto duktė Julija 2 m. pr. Kr. buvo ištremta į Pandateriją, paskui į Regiją. „Vėl su Antonijumi kelianti baimę moteris" – duktė Julija, kuri buvo ištekėjusi už triumviro Marko Antonijaus jauniausiojo sūnaus Julo ir, matyt, susijusi su jo 2 m. pr. Kr. rengtu sąmokslu prieš Augustą. Ji taip pat kėlė baimę, kaip kadaise su Marku Antonijumi susidėjusi Egipto karalienė Kleopatra.

[9] Ciceronas konsulavo 63 m. pr. Kr.

[10] Laiškas Atikui su tokiu sakiniu nėra išlikęs. Seneka turbūt supainiojo adresato vardą.

[11] Pretekstą (togą su raudonais apvadais) dėvėjo ne tik pareigūnai, bet ir berniukai iki pilnametystės. Tuo romėnai norėjo parodyti, kad berniukai – būsimieji valstybės tvarkytojai.

[12] Ciceronas teigia (*De nat. deor.* III. 32) Liucijų Druzą buvus užmuštą kažkokio Kvinto Varijaus.

[13] Įvairius reginius: gladiatorių ar cirko varžybas.

[14] Vergilijaus *Georgikų* citata (Verg. *Georg*. III. 66–67).

[15] Varžytynių vietoje pretorius įsmeigdavo žemėn ietį. Iš varžytynių buvo parduodamas ir konfiskuotas proskribuotų ar apkaltintų nelojalumu imperatoriui asmenų turtas.

[16] Imtynės buvo nuo seniausių laikų labai populiari Graikijoje sporto šaka. Romėnai jų senovėje nekultivavo, jomis buvo pradėta domėtis I a. pr. Kr.

[17] Pirštais buvo spragsima nustatant taktą (Quint. *Inst. or.* IX. 4. 51).

[18] *Mimai* – trumpos talentingai pamėgdžiojančių tikrovę aktorių vaidinamos buitinės scenelės. Jose buvo vaizduojami prekiautojų ir pirkėjų, plepių moterėlių, smuklės lankytojų, teismo ieškovo ir atsakovo ir panašūs dialogai.

[19] Gnėjaus Pompėjaus prievardis buvo Didysis.

[20] Pasak legendos, Remui pasirodė šeši pesliai, o Romului – dvylika (Liv. I. 7; Plut. *Rom.* 9).

[21] Žmogaus gyvenimo tikslu kinikai laikė dorybę. Ji sutampa su laime. Dorybė yra sugebėjimas tenkintis mažu ir vengti blogio. Dorybės galima išmokti, bet tam reikia ne tiek žinių, kiek valios pastangų. Gebėjimas tenkintis mažu garantuoja nepriklausomybę. Tačiau ta nepriklausomybė reiškia ir kultūros, meno, šeimos, valstybės, turto, mokslo neigimą. Tokios individualistinės nuostatos stoikui Senekai reiškia nutolimą nuo žmogaus prigimties.

[22] Ir Ciceronas šeimynomis vadina filosofines mokyklas bei kryptis (Cic. *De or.* I. 10. 42; III. 16. 61; *De div.* II. 1. 3).

[23] Plaut. *Amph.* 113–114.

[24] Apžiūrėdamas milžinišką į karą su graikais siunčiamą kariuomenę, Kserksas apsiverkė ir savo graudulio priežastį paaiškino taip: „Man pasidarė liūdna, kai pagalvojau, koks trumpas tas žmogaus gyvenimas, jeigu iš tokios daugybės po šimto metų nė vieno nebebus" (Hdt. VII. 46).

[25] Pradėjęs karjerą eiliniu kareiviu, Marijus septynis kartus buvo konsulu.

[26] 211 m. pr. Kr. vyriausiuoju kariuomenės vadu paskirtas Scipionas buvo 24-erių metų.

[27] Scipionas pasipriešino tautos siūlymui pastatyti jam statulas forume ir Kapitolijaus Jupiterio šventykloje ir neleido priimti nutarimo, kad jį su triumfatoriaus drabužiais vaizduojanti statula per šventes būtų procesijose nešama iš Galingojo Maloningojo Jupiterio šventyklos (Liv. XXXVIII. 56. 12–13).

[28] Paulinas buvo Romos aprūpinimo duona vadovas *(praefectus annonae)*. Jis turėjo prižiūrėti provincijų tiekiamą grūdų duoklę, rūpintis pervežimu, paskirstyti į sandėlius, žiūrėti, kad grūdai nesugestų.

[29] Kaligula buvo pastatęs tarp Bajų ir Puteolų tiltą pasivažinėti. Svetonijus nurodo tiltą buvus 3600 žingsnių (5,3 km) ilgio (Suet. *Cal.* 19). Tam tiltui Kaligula panaudojo visus krovininius laivus: sustatė juos į eilę ir apipylė žemėmis. Todėl grūdų tiekimas Romai sutriko.

[30] Persijos karalius Kserksas, pastatęs tiltą per Helespontą. Žr. *Apie išminčiaus tvirtybę,* paaišk. 6.

[31] Metai Romoje buvo vadinami konsulų vardais.

[32] Vaikų laidotuvių atributai.

POLIBIJUI APIE PAGUODĄ

Manoma, kad veikalas parašytas 43 m. po Kr. pabaigos, 44 m. po Kr. pradžios žiemą, Senekos tremties pradžioje. Jis skirtas atleistiniui Polibijui, imperatoriaus Klaudijaus kanceliarijos prašymų tvarkytojui *(a libellis)* paguosti dėl brolio mirties.

[1] Klaudijus, kaip ir kiti imperatoriai, buvo vadinamas Cezariu.

[2] Laisvųjų studijuojami mokslai. Senekos laikais dar nebuvo susiformavusi septyneto dalykų *(septem artes liberales)* sistema. Tai įvyko vėliau, IV–V a. po Kr.

[3] Polibijus buvo proza išvertęs Homero epus lotyniškai, o Vergilijaus *Eneidą* – graikiškai.

[4] Klaudijus rašė istorijos veikalus, domėjosi mokslais (Suet. *Claud.* 41–42).

[5] Neaišku, kodėl Seneka apibūdina pasakėčią kaip romėnų dar nebandytą žanrą. Fedras tada jau buvo išleidęs keletą pasakėčių knygų.

[6] Neišlikusios Enijaus tragedijos *Telamonas* eilutė (frg. 177, Vahlen).

[7] 41 m. po. Kr. gimęs Klaudijaus sūnus Tiberijus Klaudijus Cezaris. Nuo 43 m. po Kr. dėl Klaudijaus pergalių Britanijoje jam senato nutarimu buvo suteiktas Britaniko vardas. 55 m. po Kr. Neronas jį nunuodijo.

[8] Prieš Klaudijų imperatoriumi buvo Kaligula.

[9] Dėl Klaudijaus žmonos Mesalinos intrigų Senekai grėsė mirties bausmė, bet Klaudijus pakeitė ją tremtimi.

[10] Fastai *(fasti)* – vyriausiųjų žynių daromi svarbiausių įvykių ir švenčių sąrašai, vėliau – valdininkų sąrašai. Čia turimas galvoje imperatorių ir jų šeimų įvykių sąrašas.

[11] *Atrijus* – svarbiausia romėnų namo patalpa, kambarys su skyle stoge ir baseinu po ja lietaus vandeniui, su židiniu, namų dievų statulėlėmis ir protėvių kaukėmis. Senovėje tai buvo šeimos gyvenimo vieta, vėliau – oficiali priėmimų menė. Todėl žodis „atrijus" tapo žodžio „rūmai" sinonimu. Cezarių atrijus – imperatorių rūmai.

[12] 187 m. pr. Kr. Scipiono brolis Liucijus Kornelijus Scipionas Aziatikas buvo patrauktas į teismą dėl karo su Antiochu dalies grobio pasisavinimo. Jam buvo priteista sumokėti tam tikrą sumą. Tokios sumos nebuvo rasta nei kratos metu, nei Scipionas turėjo. Ją surinko giminaičiai (Liv. XXXVIII. 45–60). Jo brolis Publijus Kornelijus Scipionas Afrikietis Vyresnysis visada rūpinosi juo.

[13] Publijus Kornelijus Scipionas Emilianas Afrikietis buvo neseniai įsūnytas Scipiono Vyresniojo, kai 168 m. pr. Kr. mirė du jo broliai. Jo tėvas Emilijus Paulas kaip tik tada triumfavo, nugalėjęs Makedonijos karalių Persėją. 146 m. pr. Kr. Scipionas sugriovė Kartaginą.

[14] Abu broliai Lukulai, Liucijus ir Markas, labai sutarė ir buvo prisirišę vienas prie kito. Jie abu kartu pradėjo kopti karjeros laiptais, 79 m. pr. Kr. eidami edilų pareigas (Plut. *Luc.* 1).

[15] Gnėjaus Pompėjaus Didžiojo sūnūs Gnėjus ir Sekstas Pompėjai. Gnėjus Pompėjus žuvo mūšyje prie Mundos 45 m. pr. Kr. Sekstas Pompėjus buvo sučiuptas ir nužudytas Milete 35 m. pr. Kr.

[16] Neaišku, ką Seneka turi galvoje. Seksto sesuo buvo ištekėjusi už Sulos sūnaus Fausto. Pastarasis visą laiką kovėsi uošvio Pompėjaus pusėje ir buvo nužudytas 46 m. pr. Kr.

[17] Marcelas.

[18] Jaunuomenės vadas *(princeps iuventutis)* – atsižvelgiant į senovės tradiciją (Liv. II. 12. 15) Augusto anūkams Gajui ir Liucijui suteiktas titulas.

[19] Marko Antonijaus brolis Gajus Antonijus buvo nužudytas Makedonijoje 42 m. pr. Kr. Bruto įsakymu.

[20] 19 legionų turėjusi Cezario žudikų Bruto ir Kasijaus kariuomenė 42 m. pr. Kr. Filipų mūšyje buvo sumušta Marko Antonijaus ir Oktaviano.

[21] Klaudijus neteko brolio Germaniko, Tiberijaus nunuodyto 19 m. po Kr., ir sesers Livilos, nužudytos 31 m. po Kr.

[22] Kaligula.

MOTINAI HELVIJAI APIE PAGUODĄ

Veikalą autorius paskyrė savo motinai Helvijai. Manoma, kad jis parašytas 42 m. po Kr., Senekos tremties pradžioje. Helvija su vyru į Romą atvyko iš Ispanijos, bet jos giminė buvo kilusi iš Italijos šiaurės.

[1] Senekos tėvas gimė 55 m. pr. Kr. Ispanijoje, Kordubos mieste, raitelio šeimoje. Jo protėviai, kaip ir Helvijos, matyt, kilę iš Šiaurės Italijos. Jaunas atvyko į Romą mokytis, o paskui ten apsigyveno ir garsėjo kaip puikus retorikos teoretikas ir praktikas. Parašė pilietinių karų istoriją (Suet. *Tib.* 73); ji neišliko. Liko tik dalis jo sūnums skirto retorikos veikalo. Seneka Vyresnysis mirė 40 m. po Kr.

[2] Trys sūnūs: Novatas, Seneka filosofas ir Mela.

[3] Senekos laikais Romoje gyveno apie milijoną žmonių.

[4] Vieni Antikos rašytojai etruskus laikė autochtonais (Dion. Hal. I. 28), kiti teigė juos atkeliavus iš Mažosios Azijos pusiasalio (Hdt. I. 94). Naujaisiais laikais dar buvo pasiūlyta nordinė jų kilmės versija (Niehbur, Momsen).

[5] Pasak legendos, achajams įsiveržus į Troją, karaliaus Priamo pusbrolio Anchiso ir Afroditės sūnui Enėjui (Ainėjui) dievai liepė pasitraukti iš griaunamo ir deginamo miesto. Užsisodinęs ant pečių seną tėvą, viena ranka vesdamasis sūnų, kita nešdamasis dievų statulėles, Enėjas pasitraukė iš Trojos, surinko kitus bėglius, pasistatė laivyną ir, ilgai klaidžiojęs, atvyko į Italiją. Jo tolesni palikuonys buvo Romos įkūrėjai Romulas ir Remas (Liv. I. 1–7).

[6] Seneka supainiojo: Masiliją įkūrė ne Vidurio Graikijos srities Fokidės, o Mažosios Azijos pusiasalyje buvusio Fokajos miesto kolonistai.

[7] *Ligurai* – II tūkst. pr. Kr. Vakarų Italijoje, Korsikoje, Ispanijoje gyvenusi tauta. Vėliau užėmė mažesnę teritoriją Apeninų pusiasalio Šiaurės Vakaruose. Romėnai pradėjo užkariauti ligurus II a. pr. Kr. antroje pusėje.

[8] *Kantabrai* – šiaurinės Ispanijos tauta.

[9] Protas (*νοῦς, ratio*) ikisokratikų laikytas žmogaus dvasia, arba sumišusia su siela, arba atskira. Ksenofanas protą laikė dievu ar dieviška dvasia, Anaksagoras teigė, kad jis nesimaišo su medžiaga ir tvarko visatą bei paveikė pirminę medžiagą, nuo kurios prasidėjo vystymasis. Aristoteliui dievas yra nuolatos visa veikiantis protas.

[10] *πνεῦμα, spiritus* – įvairiais būdais persmelkianti ne tik pasaulį, bet ir atskirybes dieviška dvasia. Ji sužadina medžiagoje įpavidalinančias logo jėgas.

[11] Stoikams būdingas determinizmas.

[12] *Portikas* – dengta kolonada, skirta pasivaikščioti, bibliotekoms, meno kūriniams rodyti. Romėnai retai statė portikus kaip atskirą pastatą. Jie paprastai būdavo pristatyti prie kito pastato.

[13] Poilsiui skirtos vėsios olos.

[14] Senekos laikais ant Palatino kalno tebestovėjo vadinamoji Romulo trobelė. Tai buvo iš moliu apdrėbtų žabų supinta nendrėmis dengta pirkelė. Ji buvo nuolatos remontuojama, atnaujinama ir turėjo romėnams priminti svarbų senolių postulatą – kuklų gyvenimo būdą *(paupertas)*.

[15] Turimas galvoje Cezario Galiją užkariaujant praleistas laikas (58–51 m. pr. Kr.).

[16] Pralaimėjusios Pompėjaus kariuomenės likučiai po Farsalo mūšio persikėlė į Afriką. Cezaris su jais kariavo 46–45 m. pr. Kr. Dalis buvusios Pompėjaus kariuomenės jo sūnų vadovaujama įsitvirtino Ispanijoje. Cezaris su jais kariavo 46–45 m. pr. Kr. Vydamasis Pompėjų, Cezaris 47 m. pr. Kr. persikėlė į Egiptą ir ten įsijungė į dinastines kovas.

[17] Po 53 m. pr. Kr. Kraso pralaimėjimo partams romėnai ilgai jautė nepasitenkinimą, kad jiems dar neatkeršyta. I a. pr. Kr. šis motyvas buvo tapęs bendrąja romėnų literatūros vieta.

[18] *Sestercijus* – sidabrinė pusantro asio vertės moneta. Sutrumpintai žymima IIS (lazdelės žymi du asius, o raidė S reiškia *semi* – pusė) arba HS.

[19] Kadangi romėnų dievai buvo neantropomorfizuoti, ilgai visai nebuvo daromi dievų atvaizdai. Vėliau jie pasirodė dėl kitų tautų kultūrų įtakos. Seniausių laikų statulėlės ir statulos buvo molinės ir medinės.

[20] Pabrėžiamas protėvių dorovės *(mores maiorum)* principas – duotojo žodžio laikymasis *(fides)*. Seneka turi galvoje Regulą.

[21] Samnitų nugalėtojas Markas Kurijus Dentatas buvo ne diktatorius, o konsulas. Kai po karo su sabinais už nuopelnus senatas jam nutarė skirti didesnį žemės sklypą negu kitiems kariams, jis atsisakė (Front. *Strat.* IV. 3. 12).

[22] 155 m. pr. Kr. iš Romos senato nutarimu buvo išvaryti graikų filosofai Karneadas, Kritolajas ir Diogenas, nes Katonui Vyresniajam ir kitiems jie pasirodė savo idėjomis gadiną jaunuomenę.

[23] Turimas galvoje Gnėjus Scipionas, konsulavęs 222 m. pr. Kr., užkariavęs Milaną, 218–217 m. vadovavęs kariuomenei Ispanijoje. Mirė skurde ir dukterims nepaliko turto kraičiui (Front. *Strat.* IV. 3. 4).

[24] Seneka supainiojo: tai buvo ne Aristidas, o Fokionas (402–318 m. pr. Kr.), promakedoniškų nuotaikų Atėnų valstybės veikėjas, Demosteno priešininkas.

[25] Senekos motina neturėjo teisės turėti savo turto. Jei santuoka sudaroma pagal principą *cum manu,* moteris pereidavo vyro valdžion, ir jos turto reikalus tvarkė vyras. Jei tuokdavosi pagal *sine manu* principą, moteris likdavo tėvo *(pater familias)* valdžioje. Tada ir ištekėjusi ji tebebuvo šeimos duktė *(filia familias).* Abiem atvejais moteris neturėjo teisės paveldėti testamentu kieno nors jai paliekamą turtą, užrašyti testamentu kam nors turtą ar kaip kitaip jį tvarkyti. Ta teisė priklausė

jos tėvui ar vyrui kaip jos globėjams. Bet būta ir įvairių įstatymo apėjimo formų (Cic. *Pro Mur.* 12. 27). Tačiau tris vaikus turinti moteris nuo Augusto laikų įgijo teisę tvarkyti turtą savarankiškai. Nežinia, kodėl trijų vaikų teise galėjusi pasinaudoti Senekos motina tebesilaikė senovinės padėties. Matyt, jai taip buvo patogiau.

[26] Nuo seniausių laikų Romoje našlė dešimtį mėnesių po vyro mirties turėjo nešioti gedulo drabužius, negalėjo linksmintis ar ištekėti. Nepaklususi nuostatui moteris buvo laikoma negarbinga *(infamis)*.

[27] Vyresnysis Senekos brolis Novatas buvo atsidėjęs valstybės veiklai, o jaunesnysis Mela gyveno privataus žmogaus gyvenimą.

[28] Senekos sūnėnas, jaunesniojo jo brolio Melos sūnus Markas, būsimasis poetas, epo *Farsalo mūšis* autorius Markas Lukanas. Tada jis turėjo apie trejus metus.

[29] Senekos maldos nebuvo išklausytos: kaip Pizono sąmokslo dalyvis Lukanas mirė tais pačiais 65 m. po Kr., kaip ir Seneka bei jo broliai.

[30] Senekos dukterėčia, brolio Novato duktė.

[31] Seneka gimė Korduboje, bet vaikas būdamas buvo atvežtas į Romą, kur tėvas jau seniau buvo įsigijęs namus.

[32] Susirgęs plaučių liga, Seneka buvo išvykęs gydytis į Egiptą, kur jo tetėnas buvo vietininku.

[33] Senekos tetėnas Gajus Galerijus buvo Egipto valdytojas apie 16–31 m. po Kr. (Plin. *Nat. hist.* XIX. 3).

[34] Pasak graikų mito, Ferų karaliui Admetui Apolonas buvo suteikęs malonę nemirti atėjus mirties valandai, jei kas nors kitas sutiks mirti vietoj jo. Niekas nesutiko, išskyrus žmoną Alkestidę. Jos taurumo sužavėtas Heraklis susikovė su mirties dievaičiu Tanatu ir grąžino Alkestidei gyvybę. Pasinaudojęs šiuo mitu, Euripidas sukūrė tragediją *Alkestidė*.

APIE GERADARYSTES

Pirma knyga

Manoma, kad veikalas parašytas 59–60 m. po Kr. Jis skirtas iš Lugduno miesto kilusiam autoriaus draugui Liberaliui.

[1] *Φύσις, natura,* stoikų manymu, yra sąmoningai kurianti jėga, metodiškai žengianti į kūrimą ugnis. Tai dvasinis, protingai medžiagą įpavidalinantis principas. Ji yra ne kas kita kaip logas. Tai esmė, tam tikros būdingos tam daiktui savybės. Kiekvieno daikto *φύσις* sąlygojama tikslo, paskirties, vietos kosmo sąrangoje. Dievų *σύτις (natura deorum)* – gėrio teikimas.

[2] Nežinomo komedijų rašytojo eilutės.

[3] Romėnai labiau pabrėžė ne gracijų grožio apskritai globą, o jų maloningumą, meilumą, jų teikiamą atsidėkojimo norą.

[4] *Tunika* – marškiniai, dėvėti ir vyrų, ir moterų. Drabužis, matyt, atkeliavo iš Rytų, nes žodis kilęs iš hebrajų kalbos. Senų senovėje romėnai tunikų nedėvėjo, jie togas vilkdavosi ant nuogo kūno, tik užsirišę klubų raištį. Kadaise tuniką sudarė du per pečius ir šonuose susegti medžiagos gabalai. Vėliau tunikos šonai būdavo susiuvami, o dar vėliau atsirado tunika su rankovėmis *(tunica manicata)*. Senatorių luomo vyrų tunika turėjo po plačią raudoną vertikalią juostą priekio ir nugaros viduryje *(tunica laticlavia)*, o raitelių luomo – tokią pat siaurą juostą *(tunica angusticlavia)*. Vyrų tunikos buvo iki kelių, moterų – ilgos. Ir senatorių, ir vergų tunikos buvo vilnonės.

[5] Hes. *Theog*. 907–911. Seneka sulotynina Aglajos vardą: *Aegle*.

[6] Hefaisto žmoną Homeras vadina tiesiog Charite (Hom. *Il*. XVIII. 382–392). Be šios, jis dar mini charitę Pasitėją, Heros pažadėtą į žmonas dievaičiui Miegui (Hom. *Il*. XIV. 267–269).

[7] Charičių (gracijų) artumas Hermiui (Merkurijui) iš tiesų retas dalykas. Dažniau jos siejamos su Apolono sfera (Paus. IX. 35. 3). Charičių ir Hermio gretinimas, matyt, laikytinas graikų gerokai primirštu ikiindoeuropietiškos kultūros reliktu, kai Hermis buvo derlingumo, vaisingumo dievas (jo lazda – falas, jo ryšiai su požemio pasauliu), o su horomis tapatintos charitės (Paus. IX. 35. 1–2) globojo vegetatyvines gamtos jėgas.

[8] Matyt, turimas galvoje neišlikęs Diogeno Laertijo minimas (Diog. Laert. VII. 202) Chrisipo veikalas *Apie geradarystes*.

[9] Matyt, turimas galvoje Hekatono veikalas *Apie pareigas* (plg. frg. XI, Fowler).

[10] Eurinomės vardą Chrisipas kildina iš graikiškų žodžių „plotis" ir „dalyti".

[11] Hes. *Theog*. 909; Homeras (*Il*. XVIII. 39) Taliją vadina nereide.

[12] Dantytos miesto sienos formą turinčia auksine karūna *(corona muralis)* būdavo apdovanojamas pirmas ant apsuptos tvirtovės sienos užlipęs karys (Liv. XXIV. 48). Iš ąžuolo lapų nupintas piliečio vainikas *(corona civica)* buvo uždedamas išgelbėjusiam nuo mirties romėnų pilietį kariui (Liv. X. 46; Tac. *Ann.* III. 21).

[13] Paaukštinimas iš žemės, akmens ar medžio teisėtumą vykdantiems asmenims, paprastai pretoriui ir teisėjams.

[14] Triumfatoriaus vežimas, kuriuo jis važiuodavo triumfo eisenoje.

[15] Verg. *Georg*. IV. 132. Seneka truputį pakeičia Vergilijų, pritaikydamas savo dėstomam dalykui. Verg.: *regum aequabit opes animis;* Sen.: *regum aequavit opes animo.*

[16] Šį įvykį pasakoja ir Diogenas Laertijas (Diog. Laert. II. 34).

[17] Plg. Tac. *Ann.* XIII. 45–46; Suet. *Oth.* 3. 1.

[18] Plg. Cic. *De off.* I. 16. 7–8.

[19] Tą patį įvykį pasakodamas Plutarchas mini ne korintiečius, o megariečius (Plut. *De unius in rep. dom.* II. 826cd).

[20] Herkulį stoikai laikė praktinio stoicizmo pavyzdžiu.

Antra knyga

[1] Graikų šokio, vardu chordas, vaizdas: vienas šokėjas tempia kitus, įsikibusius į virvę.

[2] Stoikų nuomone, draugystė išauga iš prigimtinio žmogaus palankumo kitam žmogui ir pasireiškia dvasiškai bendraujant, esant vienodam pasaulio supratimui ir pažiūroms. Ideali draugystė prieinama tik išminčiui. Bet stoikai pripažįsta ir praktinę paprastų žmonių draugystę.

[3] Panašiai kalba Marcialis:

Febai, tavęs paprašiau sestercijų šimtą paskolint,
Kai pasakei: „O kodėl nieko manęs neprašai?"
Bet klausinėji, delsi, gaišuoji ir dešimt dienų jau
Mudu abu kankini. Febai, geriau nebeduok.

(Mart. VI. 20–23. Vertė D. Dilytė.)

[4] Nežinomo komediografo eilutės.

[5] *Pretorionai* – Augusto įkurtos asmeninės imperatoriaus kariuomenės kariai. Augustas laikė 9 jų kohortas (kohortoje

buvo 500 kareivių) aplink Romą. Tiberijus įkurdino pretorionus pačioje Romoje. Jausdami savo jėgą, jie kišosi į politiką: nužudė Kaligulą, dalyvavo sąmoksle prieš Neroną, paskelbė imperatoriumi Otoną, reikalavo, kad Nerva nubaustų Domiciano žudikus etc.

[6] Tacitas sako panašiai atsitikus Propercijui Celeriui (Tac. *Ann.* I. 75. 5). Tą patį pasakoja ir Svetonijus (Suet. *Tib.* 47).

[7] Šį įvykį papasakojęs Diogenas Laertijas praneša ir draugo vardą: tai buvęs istorikas Ktesibijas. Diogenas Laertijas sako, kad Ktesibijas iš karto suprato, kas padėjo pinigų (Diog. Laert. IV. 37).

[8] Apie tą patį Marcialis sako taip:

Kiek man davęs esi, žinau, ir amžiais atminsiu.
Tai kodėl nesakau? Postumai, tu juk kalbi!
Vos tik bandau aš kam nors apsakyti dovanas tavo,
Tuoj man sušunka: „Žinau! Viską išklojo jis pats".
Dviem tuo pačiu užsiimt negražu, ir vieno užtenka.
Nori, kad skelbčiau ašai? Pats tučtuojau tu nutilk!

(Mart. IV. 52. 1–6. Vertė D. Dilytė.)

[9] Persų vergija graikų literatūroje paprastai supriešinama su graikų laisve. Graikų rašytojai pabrėžė, kad persai yra karaliaus vergai, o graikai – laisvi žmonės. Proskinezės (gulimosi kniūbsčiomis prieš valdovą) paprotį bandęs perimti iš persų Aleksandras Makedonietis susilaukė griežtos graikų ir makedonų kritikos ir pasipriešinimo.

[10] Kairė pusė romėnų buvo laikoma nelaiminga.

[11] Plutarchas pasakoja, jog Aleksandras padovanojo Perilui penkis šimtus talentų dukters kraičiui. Prieštaraujančiam dėl per didelės dovanos Perilui atsakęs taip, kaip aprašyta Senekos (Plut. *Reg. et imp.* 179b).

[12] *Talentas* – graikų vartotas atsiskaitymo vienetas, apie 26,2 kg sidabro. Vėliau buvo pradėtos kaldinti tą kiekį išreiškiančios monetos.

[13] Kinizmas skelbė materialių gėrybių ir vertybių atsisakymą ir niekinimą.

[14] *Denarijus* – romėnų piniginis vienetas, lygus keturiems sestercijams.

[15] *Pila trigonalis* vadinamas žaidimas. Žaidėjai stovi trikampiu ir mėto vienas kitam sviedinį. Dar romėnai turėjo žaidimus *datatim*, kai kamuolys būdavo perduodamas metant, ir *expulsim*, kai sviedinys mušinėjimas.

[16] Plg. Hec. frg. XII, Fowler.

[17] Panašiai kalba Aristotelis: „Geradėjai būna draugiškai nusiteikę ir myli gavusius dovaną, net jeigu jie būtų jiems visai nenaudingi nei dabar, nei ateityje" (Arist. *Eth. Nic.* IX. 1167b). Plg. Cic. *De am.* 31.

[18] Galbūt Nerono įteiktų dovanų Senekai užuomina. Apie tai – Tac. *Ann.* XIV. 52–56.

[19] Tai buvo paplitęs, labai retorikos mokyklų mėgstamas siužetas apie Ferų tiraną Jasoną (Cic. *De nat. deor.* III. 70; Val. Max. I. 8; Plut. *De inim. util.* 6. 9).

[20] *Bestijarijus* – su žvėrimis besikaunantis gladiatorius. Apie šį įvykį pasakoja ir Aulas Gelijus (*Noct. Att.* V. 13).

[21] Matyt, čia pateikiamas vienas iš retorikos mokyklose mėgstamų variantų. Įsivaizduojama, kad Cezaris nenužudytas, o Brutas sučiuptas, bet jam dovanojama gyvybė. Mokiniai turėjo pasakyti įsivaizduojamą Bruto kalbą. Plg. panašų variantą: Ciceronas svarsto, ar prašyti Antonijų dovanoti gyvybę (Sen. Rh. *Suas.* 6).

[22] Seneka turi galvoje Tarkvinijų Išdidųjį. Pirmasis Romos karalius Romulas (VIII a. pr. Kr.) dingo griaudžiant, žaibuojant ir lyjant (Liv. I. 16.), trečiasis karalius Tulas Hostilijus (VII m. pr. Kr.) buvo užmuštas žaibo (Liv. I. 22; Cic. *De rep.* II. 17; Dio. Hal. III. 35), penktasis karalius Tarkvinijus Senasis (VI a. pr. Kr. pradžia) buvo užmuštas žudikų (Liv. I. 40–41), šeštasis Servijus Tulijus (VI a. pr. Kr.) užmuštas žudikų (Liv. I. 48).

[23] Gyvybę išgelbėjęs žmogus buvo laikomas tarsi antrą kartą išgelbėtajam gyvybę suteikusiu tėvu (Cic. *Cum sen grat. egit* 4. 8).

[24] Plg. Hec. frg. XIII, Fowler.

[25] Tikriausiai turimos galvoje gladiatorių varžybos, kurias rengti pasiryžusiam žmogui draugai padėdavo pinigais.

[26] Tarpininkai *(pararii)* – žmonės, vienu metu skolinantys ir pasiskolinantys vienodą pinigų sumą. Tarkim, A asmeniškai paskolino B 100000 sestercijų (HS). Po jų pasikeistų raštų pasirodys visai kitas dalykas: A bus laikomas paskolinusiu kitiems asmenims, pvz., 10000 HS – M, 20000 HS – N ir t.t., o B bus laikomas pasiskolinusiu iš tarpininkų M, N ir kitų lygiai tokias pat sumas. Taip A sumažina riziką, atsitiktinį skolininką B pakeisdamas norimais.

[27] *Karceris* – vieta cirke, iš kurios išvažiuodavo rungtyniauti vežimai. Čia, matyt, turima galvoje panaši stadiono starto vieta.

[28] Norėdamas pasisavinti Lentulo turtą, Tiberijus grasinimais privertė jį nusižudyti. Seneka nori pasakyti, kad jis nepasinaudojo savo turtu, tik matė.

[29] Nuo 494 m. pr. Kr. buvo pradėti rinkti liaudies tribūnai *(tribuni plebis)* plebėjų interesams ginti. Iš pradžių jų buvo 2, vėliau 6, o nuo 457 m. pr. Kr. – 10 (Liv. II. 33; III. 30). Jie turėjo *veto, intercedo, prohibeo* teisę senato nutarimams ir magistratų sprendimams, galėjo sušaukti senatą, kištis į baudžiamąjį ar civilinį procesus ir protestuoti teismo sprendimą (Liv. IV. 6, 26, 60; V. 9; XXIX. 20). Pabuvę tribūnais ne senatoriai pereidavo į senatorių luomą. Sula įstatymu *(lex Cornelia de tribunica potestate)* 80 m. pr. Kr. buvo beveik panaikinęs tribūnatą, bet 70 m. pr. Kr. tribūnų teisės vėl buvo atstatytos.

[30] Pirmiausia epikūrininkai. Lukrecijus, paaimanavęs dėl žmonių darbą sunaikinančių gamtos stichijų, tykančių pavojų

ir ligų, dėl gimusio kūdikio bejėgiškumo (Lucr. *De rer. nat.* V. 213–229), sako taip:

Žvėrys tuo tarpu ir stambūs bei smulkūs galvijai išauga,
ir barškalų jiems nereikia jokių, kaip ir to, kad vaikystėj
auklė maitintoja vapesiu savo juos švelniai ramintų;
apdarą keist pagal metų laikus taip pat jiems nereikia;
nereikalingi jie nei ginklų, nei sienų aukštųjų,
kad savo turtą apsaugotų: visko jiems teikia gausingai
žemė, maitintoja jųjų visų, ir gamta gudragalvė.

(Lucr. V. 230–234. Vertė M. Račkauskas.)

Ciceronas (*Tusc. disp.* III. 28) sako, kad ne tik epikūrininkai, bet ir peripatetikas Teofrastas skundėsi, kad varnos gyvena daug ilgiau už žmogų.

[31] Stoikai teigė, kad kosmas egzistuoja dėl dievų ir žmonių. Plg.: *deorum et hominum causa mundum est factum.* Cic. *De nat. deor.* II. 133.

[32] Panašiai rašo Aristotelis: „Tokie yra amatininkai ir menininkai; kiekvienas savo rankų darbą myli labiau, negu darbas jį mylėtų, jei taptų gyvas. Geriausiai tai matyti iš poetų: savo kūrinius jie karštai myli tarsi savo vaikus. Panašiai turime vaizduotis ir geradėjus: suteiktoji malonė yra jų darbas – jie jį myli labiau, negu darbas jį dirbantįjį" (Arist. *Eth. Nic.* IX. 1176b, 1168a).

Trečia knyga

[1] Aristotelis apie tai samprotauja taip: „Dauguma mano, kad gavėjai yra skolininkai, o davėjai – skolintojai. Mat kaip

skolos atveju skolininkai nori, kad skolintojo iš viso nebūtų, o skolintojai net rūpinasi skolininkų gerove, taip ir geradėjai nori, kad gavėjams gerai klotųsi, nes tada jie galės atsidėkoti, o gavėjams visai nerūpi už malonę atsilyginti. Epicharmas galbūt pasakytų, kad toks aiškinimas kyla iš pesimistinio požiūrio į žmogaus prigimtį, nes dauguma žmonių užmiršta geradarybę ir verčiau nori imti dovaną negu duoti" (Arist. *Eth. Nic.* IX. 1167b).

[2] Plg. Epic. frg. 435, Usener.

[3] Retorikos mokyklų pratybų siužetas (Sen. Rhet. *Contr.* II. 5).

[4] Bausmė už nedėkingumą buvo Marselyje (Val. Max. II. 6. 7) ir Persijoje (Xen. *Cyr.* I. 2. 7). Apie padėtį Atėnuose Ksenofonto Sokratas sako taip: „Nejaugi nežinai, kad valstybė į jokį nedėkingumą nė nekreipia dėmesio ir už tai neteisia – tiesiog nepastebi žmonių, kurie, patyrę geradarystę, neatsidėkoja tuo pačiu" (Xen. *Mem.* II. 2. 13). Romoje už nedėkingumą yra baudę imperatoriai (Suet. *Cal.* 38; *Nero* 32).

[5] *Formulė* – trumpas raštiškas pretoriaus nurodymas, kuriuo viena fraze paskirtajam teisėjui pranešama, kokiomis faktinėmis ir juridinėmis aplinkybėmis tas turi nuteisti ar išteisinti atsakovą. Kiekvienas ieškinys turėjo savo formulę. Formulių pavyzdžiai buvo išdėstyti pretoriaus edikte, bet pretorius galėjo sukurti formulę ir specialiai vienam ieškiniui.

[6] Nuo paaukštinimo (tribunolo) paduoti užrašytą ant vaškuotos lentelės nuosprendį.

[7] Teisėjai paprastai buvo raitelių luomo vyrai; jų priklausomybė tam luomui turėjo atitikti cenzo reikalavimus. Padengtos plonu tinko sluoksniu ir nubaltintos lentos buvo naudojamos įvairiems potvarkiams, pranešimams ir sąrašams skelbti. Čia turimi galvoje teisėjų sąrašai.

[8] Teatre už senatorių vietų esančių 14 eilių pagal 67 m. pr. Kr. išleistą Roscijaus įstatymą *(lex Roscia theatralis)* buvo skirtos raiteliams, turintiems ne mažesnį kaip 400000 HS turto cenzą.

[9] Lentelėse *(tabulae plurium)* tarpininkai įrašydavo skolą, o kreditorius įrašydavo savo. Klausinėjimas *(interrogatio)* – skolintojo ir kreditoriaus pasikalbėjimas pagal nustatytą formulę. Kreditorius kreipdavosi vienu žodžiu į skolininką, klausdamas: *Spondes*? (arba *Dabis*? *Promittis*? *Facies*?) Skolininkas atsakydavo: *spondeo (dabo, promitto, faciam)*. Šis pasikalbėjimas prilygo raštiškam skolos pripažinimui ir pažadėjimui ją grąžinti.

[10] Romėnai mūvėjo žiedus su raižytomis akutėmis. Jos buvo jų asmeniniai antspaudai. Jais jie naudojosi kaip liudytojai patvirtindami kokią nors sutartį ar testamentą bei antspauduodavo savo dokumentus. Antspaudas buvo įspaudžiamas ir vaškuotų lentelių diptycho išorėje, ir viduje.

[11] Nuo I a. pr. Kr. vidurio Romoje buvo leidžiamas laikraštis *Acta diurna* („Kasdienės žinios"). Iš pradžių jame buvo skelbiami senato posėdžių nutarimai bei kiti oficialūs doku-

mentai ir įvykiai, o imperatorių laikais – įvairios rūmų naujienos ir kitokie pranešimai.

[12] Plg. Hec. fgr. XIV, Fowler. Plg. Arist. *Eth. Nic.* VIII. 1161 b: „Taigi su vergu kaip vergu negali būti draugystės, bet tik su vergu kaip žmogumi".

[13] Plg. Chrys. frg. III. 351, Arnim.

[14] *Praefectus urbis.* Iki I a. po Kr. pradžios taip buvo vadinamas Lotynų švenčių *(Ludi Latini)* rengėjas. Vėliau ši pareigybė pasidarė nuolatinė (Suet. *Aug.* 37). Prefektui priklausė policija *(cohortes urbanae)*, jis buvo apeliacijos instancija: pirmą sykį Romos istorijoje į pareigūną su skundais galėjo kreiptis vergai.

[15] Tai įvyko per Sąjungininkų karą 89 m. pr. Kr. Romėnų vadas – Gnėjus Pompėjus Strabonas. Marsai – Italijos vidurio gentis.

[16] Cezaris apsupo ir paėmė Korfinijų, kuriame buvo įsitvirtinę pompėjininkai, 49 m. pr. Kr.

[17] Turimos galvoje 43 m. pr. Kr. proskripcijos žudynės. Panašių įvykių pasakoja Apianas (*Bell. civ.* IV. 29, 43).

[18] Tacitas nurodo, jog įskundinėjimų lavina prasidėjo atgaivinus įstatymą dėl didybės įžeidimo (Tac. *Ann.* I. 72–73). Tas įstatymas buvo išleistas Sulos 81 m. pr. Kr. *(lex Cornelia de maiestate)* ir buvo nukreiptas prieš romėnų tautos reikšmės

menkinimą, jos pareigūnų įžeidimą. Tiberijus jį pritaikė imperatoriaus didybės įžeidimui. Plg. Suet. *Tib.* 58.

[19] Plg. Plin. *Epist.* V. 19; VIII. 16; IX. 21; Iuv. VI. 222; VIII. 1–86. Juvenalis mano taip pat, kaip ir Seneka:

Dvasios dorybes pirma mums parodyk; tik taip nusipelnęs
vardo garbingo, ir žodžiais, ir darbu gindamas tiesą,
būsi kilmingas tikrai.

(Iuv. VIII. 24–26.)

[20] Plg. Sen. Rhet. *Contr.* III. 4. 1.

[21] Romėnų šeimos galva *(pater familias)* į visus šeimynos narius, taip pat ir į vaikus, turėjo gyvybės ir mirties teisę *(ius vitae necisque).* Gimęs vaikas būdavo padedamas ant žemės. Jį pakeldamas tėvas tuo gestu pareikšdavo, kad imasi auginti. Jei tėvas nepakeldavo kūdikio, jis būdavo išmetamas. Bet sveiko vaiko išmetimas paprastai būdavo smerkiamas. Nesmerktina buvo atsikratyti tik išsigimusių ir labai silpnų kūdikių. II a. pr. Kr. išmesti sveikus kūdikius buvo uždrausta įstatymo.

[22] Laivo vainikas (*corona navalis* arba *corona rostrata*) būdavo dovanojamas kariui, pirmam užlipusiam ant priešų laivo denio. Livijus (Per. 129), kaip ir Seneka, teigia, kad Agripa vienintelis buvo gavęs tokį apdovanojimą. Plinijus Vyresnysis dar mini Marką Varoną (*Nat. hist.* VII. 115).

[23] Agripa pastatė Panteoną, termas, nutiesė vandentiekį.

[24] Gajaus Julijaus Cezario, įsūnijusio Oktavianą, šešėlis.

[25] Publijui Kornelijui Scipionui tada buvo 16 ar 17 metų. Tai įvyko 218 m. pr. Kr. mūšyje prie Ticino (Liv. XXI. 46).

[26] Čia, matyt, Seneka supainiojo: visa tai Scipionas padarė brolio Liucijaus Kornelijaus Scipiono Aziatiko labui (Liv. XXXVIII. 45–60).

[27] 18 m. pr. Kr. buvo išleistas įstatymas šeimoms gausinti *(lex Iulia de maritandis ordinibus)*.Visi romėnai vyrai nuo 25 iki 60 metų ir moterys nuo 20 iki 50 metų turėjo būti susituokę ir turėti ne mažiau kaip po tris vaikus. Juos turintiems *(ius trium liberorum)*, buvo turto lengvatų ir magistratūros pirmenybė (Suet. *Aug.* 34; Tac. *Ann.* III. 25).

[28] Pasakyti savo nuomonę.

[29] Amfinomas ir Anapas. Kita versija: Filonomas ir Galijus.

[30] Seneka supainiojo Antigoną su jo sūnumi Demetriju Poliorketu, 'Ptolemajo nugalėtoju (Plut. *Dem.* XVII).

[31] Liaudies tribūnas Pomponijus norėjo apkaltinti Liucijų Manlijų Kapitoliną Imperiozą (prievardis *Imperiosus* suteiktas dėl valdingumo) piktnaudžiavimu valdžia, bet dėl sūnaus grasinimų atsisakė (Liv. VII. 7. 3–5; Val. Max. V. 4. 3.).

Ketvirta knyga

[1] Sall. *Iug.* 54. 1.

[2] Lot. *in ultro tributis sit. Ultro tributa* – pinigai, skiriami iš valstybės iždo visuomeninėms statyboms. Kaip duodama tuos pinigus valstybė turi išlaidų, taip ir dorybė turi turėti išlaidų.

[3] Plg. Cic. *De fin.* III. 11.

[4] Plg. Cic. *de fin.* II. 69.

[5] Keturkampė lentelė *(tessera)*, kurioje karvedys užrašydavo slaptažodį ar įsakymą ir kurią perduodavo karininkams.

[6] Plg. Diog. Laert. X. 77; Cic. *De nat. deor.* I. 45. Lukrecijus taip rašo apie dievus:

Juk pagal prigimtį savo dievai neišvengiamai turi
mėgautis amžinu nuolat gyvenimu, ramūs išlikti,
rūpesčiams mūs tolimi ir jų nežinodami niekad.
Jie nuo visokių laisvi yra sielvartų ir be pavojų
valdo pasaulį savo galia, mūsų nereikalingi;
geradarybės jų nepatraukia, jiems svetimas pyktis.

(Lucr. *De rer. nat.* II. 646–651.)

[7] Pasaulio grožiui ir tobulumui kaip Apvaizdos pasireiškimui parodyti skirta antra Cicerono traktato *Apie dievų prigimtį* knyga. Ciceronas kalba taip pat, kaip ir Seneka: „Pažiūrėkime pirmiausia į visą žemę, kuri padėta pasaulio viduryje, tanki, rutulio formos, iš visų pusių savo pačios traukos jėgo-

mis suapvalėjusi, apdengta gėlėmis, žolėmis, medžiais, vaisiais, kurių neįtikėtina daugybė skiriasi neišsemiama įvairove. Pridėk dar čia amžiną šaltinių vėsą, skaidrius upių vandenis, žalią krantų rūbą, aukštus olų skliautus, uolų aštrumą, pakibusių kalnų aukštį, laukų erdvumą, pridėk paslėptas aukso ir sidabro gyslas, neišsenkančią marmuro gausą. O kokia laukinių arba prijaukintų gyvulių gausybė ir įvairovė, koks paukščių skrydis ir giedojimas, kokios galvijų ganyklos, koks miško žvėrių gyvenimas! O ką galėčiau pasakyti apie žmonių giminę? Juk žmonės yra sukurti tarsi žemei prižiūrėti, jie neleidžia jai nei sulaukėti nuo begalinės daugybės žvėrių, nei apaugti aštriais krūmais ir tapti dykyne; jų darbu spindi laukai, salos, krantai, nusėti namais ir miestais. Jeigu visa tai galėtume pamatyti akimis, kaip apžvelgėme mintimis, tai niekas, išvydęs visą žemę, neabejotų dievišku įžvalgumu" (Cic. *De nat. deor.* II. 98–100. Vertė E. Ulčinaitė).

[8] Italijoje buvo žinoma daug gydomųjų vandenų: *Aquae Pataviae, Aquae Cutiliae, Aquae Segestanae, Aquae Aureliae, Aquae Pisanae* (karšti) etc.

[9] Vergilijaus *Georgikų* citata (Verg. *Georg.* II. 159–160).

[10] Antikos pasaulyje labiausiai garsėjo dvi auksingos upės: Paktolas Lidijoje ir Hermas Frigijoje.

[11] Vergilijaus *Bukolikų* citata (I. 6–10). Vertė A. Dambrauskas.

[12] Livijus rašo, kad sabinams smarkiai puolant nuo Kapitolijaus kalno, romėnų kariuomenė leidosi bėgti. Tada Romu-

las kreipėsi į Jupiterį, prašydamas sustabdyti karius. Paskui sušuko romėnams, kad dievas liepia liautis bėgus, sustoti, pradėti priešintis. Sėkmingai atmušus priešus, toje vietoje (Palatino kalno šlaite) Romulas pastatė Jupiterio Sustabdytojo šventyklą (Liv. I. 12).

[13] Herkulio susideginimas stoikų buvo laikomas visatos susideginimo (gaisro) alegorija.

[14] Romėnai vyrai paprastai turėjo tris vardus: gimus gautą asmenvardį – *praenomen* (Gajus, Markas, Liucijus), giminės vardą – *nomen* (Julijus, Tulijus, Anėjus) ir iš pravardės atsiradusį prievardį *cognomen* (Cezaris, Ciceronas, Seneka).

[15] Diogenas Laertijas sako, jog stoikai teigia, kad dievas, protas, lemtis ir Dzeusas yra vienas ir tas pat (Diog. Laert. VII. 136). Plg. Cic. *De nat. deor.* III. 63.

[16] *Depozitas* – daiktas, duotas palaikyti su sąlyga, kad bus grąžintas vos tik pareikalavus.

[17] Prieš kokį nors romėną pradėjus baudžiamąjį procesą, ne tik kaltinamasis, bet ir jo giminės, draugai, klientai apsivilkdavo ne įprastinę baltą, o gedulingą juodą arba tamsiai pilką togą (Liv. II. 61; Cic. *Ad Verr.* I. 58).

[18] Priekaištai epikūrininkams. Plg.: „Epikūras, tarytum išlepę berniukai, mano, kad nieko nėra geresnio už neveiklumą" (Cic. *De nat. deor.* I. 102). „Ta filosofija ilsėsis savo sodeliuose, minkštai ir maloniai tįsodama" (Cic. *De or.* III. 63. Vertė D. Dilytė).

[19] Ovidijaus *Meilės elegijų* puseilis (Ovid. *Am.* III. 1. 4. Vertė D. Dilytė).

[20] Seneka vartoja teisinį terminą *inicere manum*. *Legis actio per manus iniectionem* – uždėjimas rankos (kartu ir valdžios) – tai simbolinis skolininko pasisavinimas. Dažniausiai taip buvo elgiamasi traukiant dėl skolų į teismą.

[21] Imperatorius Domicianas versdavo dėkoti už pažeminimą (Tac. *Agr.* 42. 4).

[22] Plg.: „Epikūras su šaknimis išrovė iš žmonių sielų tikėjimą, atimdamas iš nemirtingųjų dievų ir nusiteikimą padėti, ir maloningumą" (Cic. *De nat. deor.* I. 121. Vertė D. Dilytė).

[23] Neišlikusio Enijaus epo *Analai* eilutė (Frg. 370, Vahlen).

[24] *Kongiarijus* – imperatoriaus dovana (aliejus, vynas) iš iždo kaip priedas prie nuolatos skiriamų grūdų *(frumentum publicum)*, duodamų neturtingiesiems.

[25] Plg.: „Jis juk leidžia savo saulei tekėti blogiesiems ir geriesiems, siunčia lietų ant teisiųjų ir neteisiųjų" (*NT*, Mt 5, 45. Vertė Č. Kavaliauskas).

[26] Diogenas Laertijas pasakoja, kad Aristotelis, kuriam buvo priekaištaujama, kad organizavo pinigų rinkliavą negeram žmogui, atsakė: „Rinkau ne žmogui, o žmogiškumui" (Diog. Laert. V. 21).

[27] *Homines novi* – ne dėl kilmingumo, o dėl savo gabumų (kario, oratoriaus ir pan.) pasiekę aukštų pareigų žmonės. Tokie buvo Marijus, Katonas, Ciceronas. Pats Seneka taip pat save vadino *homo novus* (Tac. *Ann.* XIV. 53).

[28] Cicerono sūnus Markas Tulijus Ciceronas 30 m. pr. Kr. buvo konsulas *(consul suffectus)*.

[29] Gnėjus Kornelijus Cina, Pompėjaus vaikaitis, buvo konsulas 5 m. po Kr.

[30] Romėnams kariaujant su etruskų miestu Vėjais V a. pr. Kr., Fabijų giminės vyrai pasisiūlė vieni susiremti su priešu. Didvyriškai žuvo 306 Fabijai. Liko tik vienas tos giminės bebaigiąs subręsti jaunuolis, kuris vėliau pratęsė giminę (Liv. II. 48–50).

[31] Kaligulos tėvas buvo Germanikas, senelis Druzas Germanikas, prosenelis Tiberijus Klaudijus Neronas, Augusto žmonos Livijos pirmasis vyras.

[32] Turbūt užuomina į imperatorių Klaudijų ir jo prosenelį Tiberijų Klaudijų Neroną. Kadangi apie jį žinių nedaug, užuomina nėra aiški. Žinoma, kad Tiberijus Neronas buvo karininkas Pompėjaus kariuomenėje, kovojusioje su piratais 67 m. pr. Kr. Svarstant senate Katilinos sėbrų likimą, pasisakė prieš mirties bausmę (Sall. *Cat. con.* 50. 4; *App.* II. 5). Ką turi galvoje Seneka, sakydamas apie garbingą jo elgesį per pilietinius karus, nėra žinoma.

[33] Turbūt užuomina į Kaligulą ir jo tėvą Germaniką, atsisakiusį siekti principato ir drąsų karvedį.

[34] Plg. Plat. *Alc.* I. 133e.

[35] Romėnų teisė neleido santuokų su svetimšaliais.

[36] Būti liudytoju sužadėtuvėse.

Penkta knyga

[1] *Pankratijas* – graikų kultivuojama sporto šaka, imtynių ir kumštynių (panašios į boksą sporto šakos) mišinys.

[2] Spartos įstatymai draudė kare atsitraukti, kariai turėjo arba nugalėti, arba mirti. Kad nesusilpnėtų piliečių dvasia, spartiečiai nedalyvaudavo tokiose sporto varžybose, kur pralaimintis sportininkas turėdavo prisipažinti pasiduodąs.

[3] Palmės šakomis būdavo apdovanojami olimpiadų dalyviai tuoj po kokios nors rungties laimėjimo. Per olimpiados uždarymą jis gaudavo alyvų vainiką.

[4] Turimas galvoje legendinis Aleksandro Makedoniečio ir Diogeno susitikimas. Aleksandras pasiūlęs Diogenui, jog tas galįs prašyti visko, ko nori, o Diogenas paprašęs neužstoti saulės (Diog. Laert. VI. 38).

[5] Makedonijos karaliaus Archelajo dvare yra gyvenę Euripidas, Dzeuksidas ir kiti garsūs žmonės. Sokratas atsisakė

vykti ne tik pas Archelają, bet ir pas kitus jį kvietusius valdovus (Diog. Laert. II. 25).

[6] Plaukų kirpimas dėl gedulo – makedonų paprotys. Romėnai, priešingai, nesikirpdavo plaukų, nesiskusdavo barzdų.

[7] Sokratas buvo pasmerktas myriop demokratinio, laisvo polio piliečių.

[8] Statulas globėjams (patronams) statė klientai.

[9] Žaidžiant sviediniu tas pats asmuo esti tai metikas, tai gaudytojas.

[10] Stoikai, kaip ir epikūrininkai, teigė, kad pasaulio substancija yra nekintama, neatsiradusi ir neišnykstanti. Stoikai atmetė tuščios erdvės prielaidą kosmo viduje. Jų nuomone, tuomet materijoje atsirastų tuščių tarpų, trukdančių logui persmelkti visa.

[11] Diogenas Laertijas sako, kad stoikai teigia, jog svarbiausia gyvos būtybės paskata yra savisauga (Diog. Laert. VII. 85).

[12] Kažkoks žaidimas ar galvosūkis.

[13] *Piksidė* – apvali ar ovali dėžutė iš dramblio kaulo, medžio, metalo ar molio kulinariniams prieskoniams, kosmetiniams kremams ar papuošalams laikyti.

[14] Ovidijaus *Metamorfozių* citata (Ovid. *Met.* I. 144–146).

[15] Karvedžiai laukdavo triumfo Marso lauke.

[16] Kiekvienas romėnų legionas turėjo ant ilgo koto pritvirtintą ženklą *(signum):* erelį, plaštakos formos plokštę ir pan. Jis buvo orientyras mūšyje ir legiono simbolis.

[17] *Alobrogai* – prie Ronos gyvenusi galų gentis, 121 m. pr. Kr. užkariauta romėnų.

[18] Autorius nori pasakyti, kad Katilinos pasikviestų galų nužudyti romėnai būtų buvę tarsi auka ant IV a. pr. Kr. Kamilo sumuštų galų kapų.

[19] Ironija: piliečio vainikas *(corona civica)* buvo skiriamas už piliečio gyvybės išgelbėjimą.

[20] Turimas galvoje pirmasis Kraso, Pompėjaus ir Cezario triumviratas. Pompėjus buvo vedęs Cezario dukterį Juliją. Taigi jie abu priklausė tiems patiems namams. Trečdalis valdžios priklausė Krasui.

[21] Turimi galvoje 52 m. pr. Kr. suteikti Pompėjui ypatingi įgaliojimai, atvedę prie Farsalo mūšio, Cezario diktatūros ir respublikos žlugimo.

[22] Gajus Julijus Cezaris.

[23] VI a. pr. Kr. puolęs Romą etruskų karalius Porsena buvo išdėstęs kariuomenę anapus Tiberio ant Janikulo kalno, o 221 m. pr. Kr. Gajaus Flaminijaus statytas cirkas buvo Romos mieste. Bet, be Senekos, niekas daugiau nemini, kad Cezaris būtų įsirengęs stovyklą Flaminijaus cirke.

[24] Gajui Julijui Cezariui. Pastarojo dėka Antonijus gavo auguro, liaudies tribūno pareigas ir teisę vadovauti Italijoje esančiai kariuomenei. Farsalo mūšyje kovėsi Cezario pusėje ir vadovavo kautynėms. Vėliau konsulavo su Cezariu. Po Cezario nužudymo perskaičius testamentą ir paaiškėjus, kad įpėdinis yra Oktavianas, Antonijus ėmė kalbėti, kad jis per jaunas vykdyti Cezario pradėtus darbus. Tada Oktavianas pradėjo agitaciją prieš Antonijų, kaltindamas jį prisidėjus prie Cezario žudikų. Bet vėliau Antonijus Filipų mūšyje su Oktavianu kovėsi prieš Brutą ir Kasijų.

[25] Turimas galvoje Antonijaus ryšys su Egipto karaliene Kleopatra. Kaip vestuvinę dovaną 37 m. pr. Kr. jai Antonijus padovanojo romėnų provincijas Kretą ir Kilikiją. Kaip ir visur Rytuose, Kleopatros dvare patikėtiniai buvo eunuchai.

[26] Labai Senekos mėgstama Vergilijaus *Eneidos* eilutė. (Verg. *Aen.* IV. 653). Jis ją cituoja tris kartus (*Epist.* 12. 9; *De vita* 19. 1; *De ben.* V. 17. 5).

[27] *Soritas* – polisilogizmas, kuriame, praleidus numanomas paprastųjų silogizmų tarpines išvadas, pateikiama tik paskutinioji.

[28] Kardas, kuriuo ir kertama, ir duriama.

[29] Cezaris labai globojo ir vertino veteranus (Dio Cass. XLIII. 52). Prie Sukrono jis kovėsi 48 m. pr. Kr.

[30] Chrisas. Plg. Hom. *Il.* I. 39–42.

Šešta knyga

[1] Gladiatorių ir cirko varžybų žiūrovai būdavo aprūpinami programomis. Tai buvo papiruso gabalas su žiniomis apie dalyvius (kokio amžiaus, kiek kartų kovėsi ar dalyvavo žirgų varžybose, kiek kartų laimėjo, kokius žymesnius varžovus yra nugalėję), kautynių ar varžybų eilę ir pan.

[2] Tai buvo Akcijaus mūšį vaizduojanti poema. Liko 70 eilučių.

[3] Turimi galvoje Oktaviano ir Antonijaus santykiai. Jie buvo draugai ir giminaičiai (Antonijus buvo vedęs Oktaviano seserį). Kolegomis buvo vadinami kartu konsulavę vyrai. Antonijus su Oktavianu buvo konsulai 31 m. pr. Kr.

[4] Romėnų šeimos tėvas turėjo labai dideles teises į savo vaikus. Įstatymas nenumatė ieškinio prieš tėvą galimybės. Tačiau, pasitelkus teisines vingrybes, buvo galima išsilaisvinti iš tėvo valdžios.

[5] Pavedimas yra atvejis, kai pinigai mokami ne paties asmens, o jo kreditoriaus, bankininko ir pan.

[6] Vergilijaus *Eneidos* citata (Verg. *Aen.* V. 162–163).

[7] Daugiabučiai namai buvo statomi 3 ar 4 aukštų, apie 20 m aukščio. Butai juose būdavo nuomojami.

[8] Gydytojai Romoje paprastai būdavo vergai arba atleistiniai. Todėl pacientas dažnai būdavo aukštesnės socialinės padėties.

[9] Ne tik kitų amatininkų, bet ir skulptoriaus, tapytojo, aktoriaus darbas Romoje buvo laikomas žemu užsiėmimu.

[10] Klaudijus dovanojo Romos piliečių teises galams 48 m. po Kr. (Tac. *Ann.* XI. 23–25).

[11] Herodotas rašo, kad Kserksui prieštaravo ir Artabanas (Hdt. VII. 10).

[12] Senovės žmonių nuomone, pastatydamas tiltą per Helespontą, atskyrusį Aziją nuo Europos, ir liepęs iškasti Atono kanalą (Hdt. VII. 22–24), Kserksas peržengė dievų nustatytas ribas ir pažeidė gamtos dėsnius (Hdt. VII. 34–37).

[13] Herodoto cituojama Demarato kalba yra visai kitokia negu Senekos: „Lakedaimoniečiai pavieniui kovodami niekam nenusileidžia narsumu, o kartu kaudamiesi pralenkia narsumu visus kitus. Mat būdami laisvi, jie yra ir ne visai laisvi – jie turi valdovą įstatymą, kurio bijo labiau negu tavo valdiniai tavęs. Todėl jie daro visa, kas tik pagal jį privalu, o pagal jį privalu visada tas pat – nebėgti iš kautynių lauko nuo gausesnio priešo, likti rikiuotėje ir arba nugalėti, arba žūti" (Hdt. VII. 101–104).

[14] Juliją. Plg. Tac. *Ann.* III. 24. 4; Suet. *Aug.* 101. 3.

[15] 18 m. pr. Kr. Augustas buvo išleidęs įstatymą prieš paleistuvystę *(lex Iulia de adulteriis)*. Jis numatė ypač griežtas bausmes už nesantuokinius santykius.

[16] Marsijo statula stovėjo forume.

[17] Vergilijaus *Eneidos* puseilis (Verg. *Aen.* XII. 11).

Septinta knyga

[1] Vergilijaus *Georgikų* citata (Verg. *Georg.* II. 45–46).

[2] Skaičių magija yra labai sena. Graikijoje labiausiai ją pabrėžė Pitagoras, laikęs septynetą ritminio kosmo periodų pakartojimo išraiška. Graikų poetas Solonas vyro amžių septynetams yra paskyręs elegiją (frg. 19, Snell). Joje jis rašo, kad sukakus pirmajam septynmečiui krenta pieniniai dantys, antrasis septynmetis užbaigia vaikystę, per trečiąjį septynmetį stiprėja kaulai ir pradeda augti barzda. Ketvirtą septynmetį suklesti visos fizinės jėgos. Penktąjį septynmetį laikas pagalvoti apie vestuves, šeštą septynmetį susitupimama ir nebekrečiama kvailysčių, septintą ir aštuntą septynmečius labiausiai klesti proto ir dvasios jėgos. Devintą septynmetį vyras dar vertingas, bet išminties ir iškalbos veikla jau pradeda lėtėti, o dešimtajame septynmetyje riedama į pabaigą.

[3] Plg. Aristotelio teiginį: „Mat žmogus iš prigimties yra skirtas bendrijai ir gimęs gyventi kartu su kitais" (*Eth. Nic.* IX. 1169b).

[4] Aristotelis sako, kad šis teiginys yra priežodis (*Eth. Nic.* VIII. 1168 b). Plg. Diog. Laert. VI. 72.

[5] *Kampanai* – Italijos srities Kampanijos gyventojai.

[6] *Pekulijus* – asmeninis vergo turtas. Pagal romėnų įstatymus vergas negalėjo turėti nuosavybės, jo turtas priklausė

šeimininkui, bet praktiškai pastarasis retai į jį kėsindavosi, nes žinojo, kad jis jam priklauso ir kad jis jį gaus, kai vergas norės išsipirkti iš vergijos. Nors nebuvo pekulijų ginančio įstatymo, visuomenė smerkė pasikėsinusius į pekulijų šeimininkus.

[7] Pagal romėnų teisę vaikai neturėjo teisės į turtą, net suaugę ir vedę sūnūs negalėjo disponuoti turtu, kol buvo gyvas tėvas *(pater familas).*

[8] Vergilijaus *Georgikų* eilutė (Verg. *Georg.* I. 158).

[9] Apie numetimą nuo Tarpėjos uolos žr. *Apie pyktį.* Pirma knyga, paaišk. 16.

[10] Kurijus Dentatas. Frontinas rašo, kad Kurijui Dentatui senatas nutarė skirti didesnį žemės sklypą nei paprastai veteranams, bet jis atsisakė, pasakęs, kad prastas tas pilietis, kuris nesitenkina tuo pačiu, kuo kiti (Front. *Strat.* IV. 3. 12).

[11] Iš vėžlio šarvų bei moliuskų kiaukutų buvo gaminami baldų (lovų galvūgalių ir kojų, stalų kojų) puošybos elementai.

[12] Raitelių turto cenzas buvo fiksuotas (400000 HS), o senatorių cenzą įvairūs autoriai nurodo nevienodą: jis buvo du ar tris kartus didesnis už raitelių.

[13] Nupirkti, pardavus iš tėvų paveldėtą žemę.

[14] Antikinės literatūros *locus communis:* dievai paslėpė metalus, o žmonės juos išsikasa savo nelaimei. Plg.:

Iš atsargumo žmogus paženklino ežiomis žemę.
Ir ne vienų grūdų, privalomo dovio, iš josios
Ėmė dabar reikalaut: nepabūgo į gelmenis leistis,
Kasė iš jų turtus, tą akstiną blogio visokio,
Paslėptą jos viduriuos tarp Stikso juodųjų šešėlių.
Ir geležis nuožmi, ir nuožmesnis už geležį auksas
Lenda į viršų, abiem jais kovoti stveriasi Karas
Ir kruvinais nagais ginklus sužvangina kraupiai.

(Ovid. *Met.* I. 136–143.)

[15] Vergilijaus *Eneidos* eilutė (Verg. *Aen.* VI. 85).

[16] *Trirema* – karo laivas su trimis eilėmis irklų.

[17] Pitagorininkų sielų persikėlimo teorijos užuomina.

[18] Vergilijaus *Eneidos* eilutė (Verg. *Aen.* XII. 84), kuria apibūdinami Turno žirgai.

[19] Ovidijaus *Metamorfozių* eilutė (Ovid. *Met.* XIII. 801), kuria įsimylėjęs kiklopas Polifemas priekaištauja jo meilei abejingai nimfai Galatėjai.

[20] Plg. Diog. Laert. II. 76.

[21] Vergilijaus *Eneidos* citata (Verg. *Aen.* IV. 373–374).

[22] Vergilijaus *Eneidos* citata (Verg. *Aen.* IV. 317–318).

[23] Saulę didžiuliu įkaitusiu akmeniu laikė Anaksagoras (Diog. Laert. II. 8). Leukipas teigė, jog ji yra ugnies kamuolys

(Diog. Laert. IX. 33). Demokritas manė, kad ji sudaryta iš lygių ir apvalių atomų (Diog. Laert. IX. 44).

APIE ATLAIDUMĄ

Pirma knyga

Veikalas skirtas Neronui. Jame piešiamas idealaus valdovo paveikslas. Jis parašytas 54 ar 55 m. po Kr. Jo teiginiai nėra nuosekliai išdėstyti, todėl juos galima sukeisti vietomis, ir kai kurie leidėjai (pvz., Prechac F. *Sénèque. De la clemence*. Paris, 1967) tuo pasinaudoja. Dalis veikalo neišliko. Galbūt jis liko nebaigtas, nes Neronas nunuodijo Britaniką, ir kalbėti jam apie atlaidumą nebebuvo prasmės.

[1] Pradėjęs valdyti, Tiberijus tardavosi su senatu ir juo remdavosi, atsisakė imperatoriaus ir Tėvynės tėvo vardo, bet vėliau tapo įtarus ir nuožmus.

[2] Plg.: „Teisinga šlovė leidžia šaknis ir plinta, o visi pramanai tarytum žiedeliai greitai nubyra, apsimetinėjimas negali būti nuolatinis" (Cic. *De off.* II. 43. Vertė D. Dilytė).

[3] Plg. Sall. *Cat. con.* 52. 11, 17; Cic. *Pro Mur.* 29. 61.

[4] *Princepsas* – pirmuoju įtrauktas į senatorių sąrašus vyras. Jis pirmasis pasisakydavo senato diskusijose bet kokiu klausimu. Cenzorius pirmuoju įrašydavo jo nuomone labiausiai nusipelniusį senatorių. Nuo Augusto iki Diokleciano taip buvo vadinami imperatoriai.

[5] Legendos apie Muciją Scevola užuomina.

[6] Legendos apie Marką Kurciją užuomina. 362 m. pr. Kr. po žemės drebėjimo forume atsirado bedugnė, kurios niekaip nebuvo galima užpilti žemėmis. Markas Kurcijus su žirgu šoko į ją, ir ji pranyko (Liv. 7. 6).

[7] Vergilijaus *Georgikų* citata (Verg. *Georg*. IV. 212).

[8] Pompėjaus, Balbos ir Marcelo teatrai Romoje.

[9] *Haruspikai* – būrėjai iš aukojamų gyvulių kepenų (aukojamo gyvulio kepenys buvo laikomos mikrokosmu, atspindinčiu bendrą pasaulio padėtį), neįprastų ir baisių pranašingais laikomų ženklų *(prodigia)* aiškintojai palaidodavo žaibo nutrenktus ar net suskaldytus į gabalus žmones.

[10] Turimas galvoje Oktaviano dalyvavimas antrajame triumvirate, 43 m. pr. Kr. proskripcija, Filipų mūšis, Peruzijos karas.

[11] Po pilietinių karų įsigalėjusi piliečių santarvė buvo laikoma Augusto nuopelnu ir vadinama Augusto taika *(Pax Augusta)*.

[12] Salvidienas rengė sąmokslą 40 m. pr. Kr.; Marko Lepido suokalbis įvyko 30 m. pr. Kr.; Cepionas ir Murena buvo vieno sąmokslo dalyviai. Seneka juos išskiria retorinio išskaičiavimo sumetimais. Jų sąmokslas įvyko 22 m. pr. Kr.; Egnacijaus Rufo suokalbis įvyko 20 m. pr. Kr.

[13] Draugų pasitarimai – labai paplitęs Romoje reiškinys. Kiekvienu svarbesniu gyvenimo atveju (ruošdamasis pirkti ar

parduoti dvarą, ištekinti dukterį ar apvesdinti sūnų, užsiimti verslu ir pan.) romėnas kviesdavosi draugus pasitarti.

[14] Cina buvo Pompėjaus Didžiojo dukters sūnus, taigi nuo gimimo Augusto priešininkas.

[15] Augustas.

[16] Liucijus Kokcėjus Nerva draugavo ir su Antonijumi, ir su Oktavianu, buvo tarpininkas tarp jų abiejų. Jo brolis Markas Kokcėjus Nerva Peruzijos kare kovojo prieš Oktavianą, bet šis vėliau tą priešiškumą atleido; Kvintas Deilijus (ar Delijus) kovėsi Kasijaus pusėje, paskui prisidėjo prie Antonijaus, o prieš Akcijaus mūšį perėjo pas Oktavianą.

[17] Gnėjus Domicijus Agenobarbas, Katono Utikiečio sūnėnas, kovojo Pompėjaus pusėje, vėliau gynė Cezario žudikus ir kovėsi su triumvirais, paskui prisidėjo prie Antonijaus. Prieš Akcijaus mūšį perėjo pas Oktavianą ir greitai mirė. Jo sūnus buvo garsus valstybės veikėjas ir karvedys Augusto laikais. Mesala buvo įtrauktas į triumvirų proskripcijos sąrašus, bėgo pas Brutą, paskui prisidėjo prie Antonijaus, o šiam susidėjus su Kleopatra, perėjo pas Oktavianą. Azinijus Polionas prie Farsalo kovėsi Cezario pusėje, paskui prisidėjo prie Antonijaus, o vėliau perėjo pas Oktavianą. Ciceronas, triumvirų nužudyto oratoriaus sūnus, kovėsi Bruto kariuomenėje, paskui prisidėjo prie Seksto Pompėjaus, paskui grįžo į Romą ir 30 m. pr. Kr. konsulavo su Oktavianu.

[18] 2 m. pr. Kr. Augustui buvo suteiktas Tėvynės tėvo *(Pater patriae)* vardas.

[19] Akcijaus mūšyje 31 m. pr. Kr. Oktaviano laivynas nugalėjo Marko Antonijaus laivyną.

[20] 37–36 m. pr. Kr. Oktavianas kovojo su Sekstu Pompėjumi. Iš pradžių kova buvo nesėkminga; 36 m. pr. Kr. Agripos vadovaujamas Oktaviano laivynas sumušė Sekstą Pompėjų.

[21] Marko Antonijaus žmona Fulvija ir jo brolis Liucijus pasinaudojo Italijos gyventojų nepasitenkinimu, kad triumvirai savo atitarnavusiems kareiviams paskyrė žemės Italijoje, ir kurstė juos prieš Oktavianą, tikindami, kad Antonijus sugrąžins teisingumą, atsisakys triumviro įgaliojimų, kai tik grįš iš Rytų. Peruzijos karu vadinamas susidūrimas su maištautojais vyko 41–40 m. pr. Kr. Nugalėjęs Oktavianas užmušė kelis šimtus jo priešininkus rėmusių Peruzijos gyventojų.

[22] Į 42 m. pr. Kr. proskripcijos sąrašą buvo įtraukta 300 senatorių ir 2000 raitelių (App. IV. 5).

[23] 54 m. po Kr. Neronas dar nebuvo pradėjęs represijų.

[24] Neronui ėjo septyniolikti metai. Tacitas rašo, kad Gnėjus Pompėjus vadovavo kariuomenei eidamas aštuonioliktus, o Oktavianas – devynioliktus metus (Tac. *Ann.* XIII. 6).

[25] Plg. Plut. *Sul.* 30.

[26] Neišlikusios Akcijaus tragedijos *Atrėjas* eilutė (Frg. 203, Ribbeck).

[27] Garsiausias Didžiojo vardą turėjęs romėnas buvo Gnėjus Pompėjus; Laiminguoju pasivadino Sula; Augusto (Išaukštintojo) vardą senatas suteikė Oktavianui.

[28] Pirmasis prarastas paveldėtojas buvo jo sūnus. Ištremtas dėl tokio poelgio jis prarado paveldėjimo teisę.

[29] Tėvažudžiui skirta bausmė *(poena cullei)* Žr. *Apie pyktį*. Pirma knyga, paaišk. 14.

[30] Prie dievo ar imperatoriaus statulos.

[31] Plg. Plat. *Leg.* IX. 854d; 862d; XI. 934b; Aul. Gell. *Noct. Att.* VII. 14. 1–2;

[32] Plg. Plat. *Leg.* IX. 854e; 862e; XI. 934b; Aul. Gell. *Noct. Att.* VII. 14. 4.

[33] Plg. Padaryti polį be blogų žmonių (Plat. *Leg.* IX. 62e).

[34] Imperatorius Klaudijus buvo įsūnijęs Neroną.

[35] Seneka laikosi seno tradicinio požiūrio. Plg. Solonas, paklaustas, kodėl nenumatė įstatymo tėvažudžiams, atsakė: „Kad jo neprisireiktų" (Diog. Laert. I. 59). Romoje pirmoji Liucijaus Hostijaus įvykdyta tėvažudystė užfiksuota II a. pr. Kr. pradžioje, praėjus 550 metų nuo miesto įkūrimo (Plut. *Rom.* 22). Tėvažudžius ir artimų giminaičių žudikus baudžiantis įstatymas *(lex Pompeia de parricidio)* buvo išleistas 55 m. pr. Kr. Paprotinės teisės numatytą maišo bausmę jis pakeitė trem-

timi. Vėliau jis buvo taikomas baudžiant už bet kokią žmogžudystę ir galiojo iki VI a. po Kr.

[36] Tuberono istorija remdamasis Aulas Gelijus pasakoja (*Nact. Att.* VII. 3), kad per Pirmąjį pūnų karą Atilijui Regului įsitvirtinus Afrikoje prie Bagrados upės, kariuomenę puolė milžiniška gyvatė, ir romėnai kovėsi su ja, naudodami balistas ir katapultas, o užmušę nudyrė 120 pėdų (apie 30 m) ilgio odą ir nusiuntė į Romą.

[37] Tiberijaus ir ypač Kaligulos laikų prisiminimai. Plg. Suet. *Tib.* 54–64; *Cal.* 26–35.

[38] Virš Augusto namų durų, senatui nutarus, buvo pritvirtintas piliečio išgelbėjimo vainikas *(corona civica)*. Juo Augustas labai didžiavosi (*R. g.* 32).

Antra knyga

[1] Plg. Tac. *Ann.* XV. 61.

[2] Seneka šią neišlikusios Akcijaus tragedijos *Atrėjas* eilutę (frg. 203, Ribbeck) savo veikaluose cituoja keletą kartų (*De ira* I. 20. 4; *De clem.* I. 12. 4; II. 2. 2).

[3] Nežinomo tragiko eilutė (frg. 513, Nauck).

[4] Plg. Diog. Laert. VII. 123, 125.

[5] Plg. Cic. *Tusc. disp.* III. 21; IV. 18; Diog. Laert. VII. 111.

[6] Plg. Cic. *Tusc. disp.* III. 7. 15; Diog. Laert. VII. 118.

[7] Diogenas Laertijas sako, jog, stoikų nuomone, išminčius yra negailestingas, nieko nepasigaili, nepanaikina jokių įstatymo numatytų bausmių (Diog. Laert. VII. 123).

VARDŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Santrumpos

De prov. – De providentia *(Apie apvaizdą); De const.* – De constantia sapientis *(Apie išminčiaus tvirtybę); De ira* – De ira *(Apie pyktį); Ad Marc.* – Ad Marciam de consolatione *(Marcijai apie paguodą); De vita* – De vita beata *(Apie laimingą gyvenimą); De otio* – De otio *(Apie poilsį); De tranq.* – De tranquillitate animi *(Apie sielos ramybę); De brev.* – De brevitate vitae *(Apie gyvenimo trumpumą); Ad Polyb.* – Ad Polybium de consolatione *(Polibijui apie paguodą); Ad Helv.* – Ad Helviam matrem de consolatione *(Motinai Helvijai apie paguodą); De ben.* – De beneficiis *(Apie geradarystes); De clem.* – De clementia *(Apie atlaidumą).*

*

Achila – Egipto kariuomenės reikalų tvarkytojas 48 m. pr. Kr., vienas jauno karaliaus Ptolemajo patarėjų. Su dviem kitais patarėjais jis sugalvojo klastingai nužudyti Pompėjų Didįjį ir vadovavo tai piktadarystei. *De ira* II. 2. 3.

Achilas – Homero *Iliados* herojus, mitinis Pelėjo ir Tetidės sūnus, Trojos karo karžygys. *De tranq.* 2. 12; *De ben.* IV. 27. 2.

Afrika – iš pradžių romėnai Afrika vadino Kartaginos apylinkes dėl toje teritorijoje gyvenusios afrų tautelės. Vėliau jie taip pavadino visą to žemyno dalį palei Viduržemio jūrą. *De ira* I. 11. 6; *De tranq.* 11. 12; *Ad Helv.* 7. 2; 9. 8; 12. 5.

Agripa, Markas Vipsanijus (63–12 m. pr. Kr.) – kilęs iš Dalmacijos, neaukštos kilmės. Talentingas karvedys, Augusto draugas, žymus Romos veikėjas. 40 m. pr. Kr. laimėjo Peruzijos karą, 36 m. pr. Kr. nugalėjo Sekstą Pompėjų, 31 m. pr. Kr. vadovavo Oktaviano laivynui Akcijaus mūšyje ir nugalėjo Egipto ir Marko Antonijaus laivynus. Konsulavo 37, 28 ir 27 m. pr. Kr. Savo lėšomis pastatė Romoje Panteoną (25 m. pr. Kr.), vandentiekį, termas, finansuodamas visas esamas pirtis, padarė jas nemokamas gyventojams, sudarė Romos imperijos žemėlapį, rašė geografijos veikalus, kurie iki mūsų laikų neišliko. *De ben.* III. 32. 4; VI. 32. 2–4.

Ajantas – Salamino karaliaus Telamono sūnus, stiprus ir galingas Trojos karo herojus. Kai Hektoras nužudė Achilą, Ajantas tikėjosi gauti užmuštojo ginklus, bet achajai juos atidavė Odisėjui. Ajantas labai įtūžo ir trumpam neteko proto. Manydamas žudąs achajus ir jų vadus Atridus Agamemnoną ir Menelają, išskerdė avių bandą. Atsipeikėjęs iš gėdos nusižudė. Sofoklis šia tema parašė tragediją *Ajantas*. *De ira* II. 36. 5.

Alba – Albos kalno (ir kalno, ir miesto pavadinimai kilę iš žodžio „baltas") papėdėje buvęs Lacijaus miestas, dažniau vadintas Alba Longa. Jo įkūrėju buvo laikomas Enėjo sūnus Julas (arba Askanijus), kurio palikuonys įkūrė Romą. Taigi Alba buvo laikoma Romos pramote. Pasak legendos,

miestas buvęs sugriautas, o gyventojai perkelti į Romą ketvirtojo Romos karaliaus Tulo Hostilijaus laikais. *Ad Polyb.* 17. 4.

Aleksandras – Aleksandras Makedonietis (Aleksandras Didysis, 356–323 m. pr. Kr.), Makedonijos karaliaus Filipo II sūnus, Aristotelio mokinys, 336 m. pr. Kr. tapo Makedonijos karaliumi. Pirmiausia įtvirtino Makedonijos viešpatavimą Graikijoje, paskui nukariavo Egiptą, Finikiją, Persiją, Vidurinės Azijos šalis, kai kurias Indijos sritis. Įkūrė keletą miestų, tarp jų Aleksandriją Egipte. Užmušė neigiamai vertinusius jo pasidavimą didybės manijai, persų papročių perėmimą savo aplinkos žmones: Filotą, Parmenioną, Kalisteną, Klitą. Ketino užkariauti visas Rytų ir Vakarų tautas, bet staiga mirė, kaip buvo teigiama, nuo drugio. Antikos ir dabartiniai istorikai pateikia ir kitų mirties priežasties versijų (nunuodijimas, spindulinė liga po apsilankymo Homono šventykloje ir kt.). *De const.* 6. 8; *De ira* II. 2. 6.; 23. 2; III. 17. 1, 2; 23. 1; *De ben.* I. 13. 1; 13. 3; II.16. 1; V. 4. 4; 6. 1; VII. 2. 5; 3.1; *De clem.* I. 25. 1.

Aleksandrija – Aleksandro Makedoniečio 332–331 m. pr. Kr. įkurtas miestas Egipte, Nilo deltoje, Ptolemajų valdomo Egipto sostinė (323–30 m. pr. Kr.), svarbus prekybos ir kultūros centras. Tai buvo puikiai suplanuotas tiesių gatvių, taisyklingų kvartalų miestas. Jame veikė universiteto tipo mokslo ir mokymo įstaiga Mūsėjas, turėjęs didžiulę biblioteką, laboratorijas, zoologijos ir botanikos sodus. Ji traukė viso pasaulio mokslininkus. Nilo deltos salelėje Fare stovėjo vienu iš pasaulio stebuklų laikomas švyturys. IV–V a. po Kr. Aleksandrija pradėjo smukti. 391 m. pagonių ir krikš-

čionių kovų metu buvo sugriautas Mūsėjas, VII a. Aleksandriją užkariavo arabai. *De tranq.* 9. 5; *De brev.* 13. 7.

Alkibiadas (450–404 m. pr. Kr.) – Atėnų politikas, karvedys, Sokrato mokinys, Periklio augintinis. Laimėjęs keletą karo žygių, skatino 415 m. pr. Kr. atėniečių ekspediciją į Siciliją. Iš ten atšauktas, pabėgo į Spartą ir davinėjo patarimus, kaip kariauti su Atėnais. Paskui vėl grįžo į Atėnus ir 410 m. pr. Kr. sėkmingai kariavo su spartiečiais. 407 m. pr. Kr. pralaimėjęs, savanoriškai iškeliavo tremtin į Trakiją ir ten buvo nužudytas spartiečių šalininkų persų. *De vita* 27. 5; *De ben.* I. 8. 2.

Alobrogikas, Kvintas Fabijus Maksimas – romėnų karvedys ir valstybės veikėjas 134 m. pr. Kr. kvestorius, 121 m. po Kr. konsulas. Užkariavo galų gentis alobrogus ir avernus. Mūšio lauke pastatė paminklą, o Romoje – arką. *De ben.* IV. 30. 2.

Alpės – kalnų masyvas Apeninų pusiasalio šiaurėje, romėnų paprastai apeinamas iš šonų Vakaruose ir Rytuose. Tik po Hanibalo žygio (218 m. pr. Kr.) jie atkreipė dėmesį į perėjas, o kelius nutiesė I a. pr. Kr. *De ira* I. 11. 2; *De brev.* 4. 5; *De ben.* V. 16. 1.

Antenoras – vienas iš mitinių trojėnų vadų, siūliusių grąžinti Heleną, susitaikyti su achajais ir baigti Trojos karą. Vėliau atvykęs į Italiją ir įkūręs Patavijos miestą. *Ad Helv.* 7. 6.

Antigonas – būta keleto Antigonų, ir ne visuomet aišku, kurį turi galvoje Seneka. Antigonas I (380–301 m. pr. Kr.) – Aleksandro Makedoniečio karvedys. Būdamas Frigijos, Likijos ir

Pamfilijos vietininku, bandė sukurti savo valstybę ir 306 m. pr. Kr. pasiskelbė karaliumi. 301 m. pr. Kr. pralaimėjo Lisimachui ir Seleukui. Antigonas II Gonatas (319–239 m. pr. Kr.) kovojo su Epiro karaliumi Piru ir Egipto karaliumi Ptolemaju III dėl hegemonijos Graikijoje, buvo stoiko Zenono draugas, bendravo su menininkais ir mokslininkais. Antigonas III (263–211m. pr. Kr.) – Makedonijos karalius 227–221 m. pr. Kr.; 222 m. pr. Kr. užėmė Peloponesą. *De ira* III. 22. 2–5; *De ben.* II. 17. 1; III. 37. 3.

Antiochas III (242–187 m. pr. Kr.) – Sirijos karalius nuo 223 m. pr. Kr., kariavęs su Egiptu, užėmęs Midiją bei Baktriją ir išplėtęs valdas iki Indijos. Vakaruose jo ekspansijai trukdė romėnai: jis buvo sumuštas 191 m. pr. Kr. prie Termopilų ir 190 m. pr. Kr. prie Magnezijos ir turėjo užmokėti kontribuciją. *De brev.* 17. 6.

Antistenas (444–366 m. pr. Kr.) – atėnietis filosofas, Gorgijo, Hipijo, paskui Sokrato mokinys. Po pastarojo mirties įkūrė mokyklą Kinosarge ir tapo kinizmo filosofijos pradininku. Turėjo didelę įtaką stoicizmui. Jo tyrinėjimo sritis buvo praktinė etika. Teigė, kad dorybė priklauso ne nuo žinojimo, o nuo įpročio, ugdymo, kovos su malonumų siekimu. Jo idealas – poreikių neturėjimas. Buvo parašęs apie septyniasdešimt veikalų. Išliko tik ankstyvojo (sofistinio) laikotarpio dvi deklamacijos (*Ajantas* ir *Odisėjas*). *De const.* 18. 5.

Antonijus, Markas (82–30 m. pr. Kr.) – Gajaus Julijaus Cezario bendražygis, valstybės veikėjas, karvedys, 49 m. pr. Kr. liaudies tribūnas, 44, 34 ir 31 m. pr. Kr. konsulas, 57–55 m. pr. Kr. kovėsi Rytuose, 54–51 m. pr. Kr. Cezario karininkas

Galijoje, 48 m. pr. Kr. kovėsi Farsalo mūšyje, 48–47 m. pr. Kr. Cezario pavaduotojas Romoje ir Italijoje, 43 m. pr. Kr. su Oktavianu ir Lepidu sudarė antrąjį triumviratą, 42 m. pr. Kr. vadovavo prie Filipų kariuomenei, kovojusiai su Cezario žudikais ir laimėjo. Nuo tada gavo valdyti Rytų provincijas ir, gerokai praturtėjęs, įgijo lėšų išlaikyti kariuomenei. Nors buvo vedęs Oktaviano seserį Oktaviją, 36 m. pr. Kr. susituokė su Egipto karaliene Kleopatra, nes, siekdamas vienvaldystės, tikėjosi pasinaudoti jos galia ir turtais. 31 m. pr. Kr. Akcijaus mūšyje Antonijaus ir Egipto kariuomenės pralaimėjo Oktavianui, 30 m. pr. Kr. Antonijus nusižudė. *De ira* II. 2. 3; *Ad Polyb.* 16. 1; *De ben.* V. 16. 6; VI. 3. 1.; *De clem.* I. 9. 3.

Antonijus, Julas – jaunesnysis triumviro Marko Antonijaus ir Fulvijos sūnus, 13 m. pr. Kr. pretorius, 10 m. pr. Kr. konsulas. 2 m. pr. Kr. buvo apkaltintas sąmokslu ir nusižudė. *De brev.* 4. 6.

Apicijus, Markas Gavijus – žymus I a. po Kr. gurmanas ir kulinarijos žinovas. Jo vardas tuomet buvo virtęs mėgėją skaniai pavalgyti ir kulinarijos išmanytoją apibūdinančiu bendriniu daiktavardžiu. Manoma, jog jo vardu išlikęs 10-ies knygų veikalas *Valgių gaminimas* sukurtas III ar IV a. po Kr. Galbūt jis yra kokio nors Apicijaus veikalo kompiliacija. *De vita* 11. 4; *Ad Helv.* 10. 8.

Apijus Klaudijus Cekas – IV a. pr. Kr. valstybės veikėjas: 312 m. pr. Kr. cenzorius, 307 ir 296 m. pr. Kr. konsulas, 295 m. pr. Kr. pretorius, 292–185 m. pr. Kr. diktatorius. Pastatė pirmąjį akveduką *(Aqua Appia)*, nutiesė iki šių dienų išliku-

sį kelią iš Romos į Kapują *(Via Appia)*, įvykdė kai kurias socialines reformas, tvarkė teisę. Išleido patarlių rinkinį, teisės veikalą, kalbą senate prieš taikos sutartį su Piru. Kūrybos neišliko. *De prov.* 5. 2.

Apolodoras – žiaurumu garsėjęs Kasandrėjos (Makedonija) tiranas 279–276 m. pr. Kr. *De ira* II. 5. 1; *De ben.* VII. 19. 5.

Apolonas – graikų šviesos dievas, tapatintas su saulės dievu Heliju. Dzeuso ir Letos sūnus, Artemidės brolis. Vardas, matyt, neindoeuropietiškas, bet graikų mitų Apolonas – tipiškas indoeuropiečių dievas, kovojąs su ikiindoeuropietiška religija. Prie Delfų jis užmušė chtoniškąją drakonę ir persekiojo Gajos pranašę Dafnę, paskui užgrobė Delfus, buvusią Gajos pranašysčių vietą ir tapo svarbiausia orakuline dievybe. Apolonui buvo priskirta ir muzikos bei dainų meno globa, gydymo galia, pasėlių ir bandų sergėjimas. Į Romą jo kultas pradėjo skverbtis V a. pr. Kr. viduryje. Iš pradžių jis buvo sutapatintas su romėnų piemenų dievu Soranu, vėliau išryškintos graikų kulto pabrėžiamos meno ir kultūros globėjo savybės. *De ira* III. 14. 2.

Arkesilajas (315–240 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, žymus Viduriniosios akademijos skepticizmo krypties pradininkas. Polemizavo su stoicizmo pažinimo teorija, teigė, jog pažinimas neįmanomas nei protu, jei juslėmis. Siūlė susilaikyti nuo sprendimų bei tvirtinimų, manė, jog praktinei žmogaus veiklai pakanka tikimybės. Darbų neišliko. *De tranq.* 17. 9; *De ben.* II. 10. 1; 21. 4.

Arėjas – I a. pr. Kr. graikų filosofas, neaišku, kokios krypties adeptas, Augusto mokytojas, Mecenato draugas. Doksografinio pobūdžio filosofijos istorijos veikale bandė rasti sąlyčio taškų tarp skirtingų Akademijos, peripatetikų ir Stojos nuomonių, ypač fizikos ir etikos srityse. *Ad Marc.* 4. 2–6; 6. 1.

Aretusa – graikų mitų nimfa, Artemidės palydovė. Persekiojama Peloponeso pusiasalio upės dievo Alfėjo, pabėgo į Ortigijos salą netoli Sicilijos. Prasigraužęs po jūra, Alfėjas ją ten pasivijo. Tada Aretusa kreipėsi pagalbos į Artemidę ir buvo jos paversta šaltiniu. *Ad Marc.* 17. 3.

Aridėjas – silpnaprotis netikras Aleksandro Makedoniečio brolis, karaliaus Filipo ir tesalietės šokėjos sūnus. Po Aleksandro mirties pavadintas Filipu ir kartu su Aleksandro ir Roksanos sūnumi paskelbtas karaliaus įpėdiniu. 317 m. pr. Kr. nužudytas. *De ben.* IV. 31. 1.

Aristidas – V a. pr. Kr. pirmosios pusės Atėnų politikos veikėjas, Maratono mūšio strategas. 489–488 m. pr. Kr. pirmasis archontas. Pasisakė prieš Temistoklio laivyno didinimo projektą, dėl to vėliau buvo ištremtas dešimčiai metų. Po visuotinės amnestijos dalyvavo Salamino mūšyje. Kaip strategas vadovavo atėniečių kariuomenei Platajų mūšyje. 478 m. pr. Kr. tapo laivyno vadu, buvo Delo sąjungos įkūrimo iniciatorius. Garsėjo sąžiningumu ir nepaperkamumu. *Ad Helv.* 13. 7; *De ben.* IV. 27. 2.

Aristipas (435–355 m. pr. Kr.) – graikų filosofas. Sokrato mokinys, kireniečių mokyklos įkūrėjas. Rašė dialogus, kurie neišliko. Daugiausia tyrinėjo etiką, jos svarbiausiu objektu

laikė malonumą. Pasitenkinimą skelbė žmogaus pastangų tikslu, pasiekiamu pašalinus visus skausmus. Dėl doksografų pateiktų teiginių neaiškumo juos nelengva atskirti nuo Epikūro teorijos. *De ben.* VII. 25. 1.

Aristofanas (445–386 m. pr. Kr.) – atėnietis komedijų rašytojas. Komedijų temos – socialinės ir politinės Atėnų problemos. Buvo parašęs apie keturiasdešimt pjesių, kuriose gynė demokratinio polio principus. Liko vienuolika komedijų: *Acharniečiai, Raiteliai, Debesys, Moterys Tesmoforijų šventėje, Vapsvos, Taika, Paukščiai, Lisistrata, Varlės, Moterys tautos susirinkime, Plutas. – De vita* 27. 2.

Aristogeitonas ir Harmodijas – sąmokslininkai, 514 m. pr. Kr. užpuolę Atėnų tiranus Hiparchą ir Hipiją. Hiparchą jie užmušė. Harmodijas buvo nužudytas užpuolimo metu tiranų asmens sargybinių. Aristogeitonas buvo suimtas vėliau ir nužudytas. *De ben.* VII. 15. 2.

Aristonas – Aristoklio sūnus, Platono tėvas. *De ben.* III. 32. 3.

Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) – Stageiroje gimęs graikų filosofas, mokslininkas, peripatetikų mokyklos įkūrėjas. Platono mokinys. Įstojo į Akademiją septyniolikos metų ir praleido ten dvidešimt metų: mokėsi, dėstė, buvo platonikų draugijos narys. Po Platono mirties buvo Aleksandro Makedoniečio auklėtojas, 335 m. pr. Kr. Likėjuje įkūrė savo mokyklą. Kadangi šios mokyklos adeptai diskuodavo vaikštinėdami po parką, buvo praminti peripatetikais (vaikštinėtojais aplink). Po Aleksandro Makedoniečio mirties 323 m. pr. Kr. Aristoteliui pasidarė Atėnuose nesaugu, ir jis per-

sikėlė į Chalkidę, kur greitai mirė. Veikalai skirstomi į tris grupes: 1) mokslo ir filosofijos populiarinimo (jie neišliko; manoma, jog buvo parašyti dialogo forma); 2) paskaitų ruošiniai bei konspektai (išliko tik *Atėnų politėja* kaip didesnio veikalo dalis); 3) specialistams skirti mokslo darbai. Pastarųjų išliko daugiausia. Tai keturiasdešimt septynias knygas sudarantys labai įvairių mokslų veikalai: *Metafizika, Nikomacho etika, Politika, Fizika, Kategorijos, Topika, Retorika, Poetika, Metereologija, Gyvūnų anatomija* ir kt. I a. pr. Kr. į Romą juos parsivežė Sula, Andronikas Rodietis išleido, ir jie buvo intensyviai studijuojami. Be minėtųjų, išlikusių veikalų yra likę daug fragmentų. Boetijus (V-VI a. po Kr.) į lotynų kalbą išvertė penkis Aristotelio veikalus. Kiti buvo pamiršti, o Senąja logika vadinamas Aristotelio *Kategorijas* su Boetijaus komentarais Vakarai skaitė šešis šimtus metų. Bizantijos kultūra perdavė Aristotelį Rytų kraštams, kur VIII–X a. jis buvo išverstas į arabų, sirų ir hebrajų kalbas. Iš arabų kalbos, o vėliau ir iš graikų XII a. pradėtas versti į lotynų kalbą. Rankraščių esama daugiau kaip du tūkstančiai; seniausi iš IX a. Aristotelis sukūrė mokslinę terminiją, apibrėžė ir susistemino daugelį mokslo šakų. Gamtą jis laikė tikrąja realybe, kurią žmonės pažįsta pirmiausia pojūčiais, o jų duomenys patenka į sąmonę ir ten apdorojami. Jis manė, kad kitimas ir vystymasis yra materijoje potencialiai glūdinčios formos veiklos rezultatas. Ontologiškai ir vertybiškai forma yra pirminė materijos atžvilgiu. Formų judėjimui impulsą suteikė dievas kaip pirmasis judintojas. *De brev.* 1. 2; 14. 5; *De ira* I. 3. 3; I. 9. 2; III. 17. 1; *De vita* 27. 5; *De otio* 8. 1; 17. 1; III. 3. 1; *De tranq.* 17. 10.

Armėnija – kalnuota šalis Tigro ir Eufrato aukštupyje, armėnų gyvenama nuo I tūkstantmečio pr. Kr. Karaliui Tigranui II

pralaimėjus romėnams 66 m. pr. Kr., į Vakarus nuo Eufrato buvusi Mažoji Armėnija *(Armenia Minor)* atsidūrė romėnų įtakos zonoje. Į Rytus nuo Eufrato buvusi Didžioji Armėnija *(Armenia Maior)* visą laiką turėjo gintis nuo partų ir romėnų. Krikščionybė valstybine religija paskelbta apie 300 m. po Kr., keliolika metų anksčiau negu Romos valstybėje. *De tranq.* 11. 12.

Aruncijus – iš kitų šaltinių nežinomas kažkoks Senekos laikų testamentų medžiotojas. *De ben.* VI. 38. 4.

Atalas – kelių turtingos Mažosios Azijos valstybės Pergamo karalių vardas. Atalas III 133 m. pr. Kr. testamentu paliko romėnams savo valdas. Iš jų 129 m. pr. Kr. buvo sudaryta Azijos provincija.

Atėnai – kalnų apsuptas, 6 km nuo jūros nutolęs Graikijos srities Atikos svarbiausias miestas. Įkūrimo data nežinoma. Jau XIV–XII a. pr. Kr. ant Akropoliu vadinamos 156 m aukščio klintinės kalvos miesto viduryje būta valdovų rūmų. Mitiniai karaliai – Kekropas, Erechtėjas, Pandionas, Egėjas, Tesėjas, Kodras etc. Istoriniais laikais Atėnus valdė aristokratai. VI a. pr. Kr. valdžią užėmė tiranas Peisistratas. Jo laikais Atėnai pradėjo stiprėti. 510 m. pr. Kr. vienas Peisistrato sūnus buvo nužudytas, kitas pabėgo, ir Atėnuose pradėjo formuotis demokratinė santvarka, kuri įsigalėjo V a. pr. Kr. Graikų karų su persais laikais Atėnai sumušė priešus prie Maratono ir Salamino, su kitais graikais dalyvavo Platajų mūšyje, siekė išvaduoti iš persų Mažosios Azijos miestus, įkūrė Delo sąjungą. 479–431 m. pr. Kr. – Atėnų klestėjimo laikai. Miestas tapo Graikijos kultūros centru.

404 m. pr. Kr. Atėnai pralaimėjo Spartai Peloponeso kare. 338 m. pr. Kr. graikams pralaimėjus Makedonijai, tapo nuo jos priklausomi. 146 m. pr. Kr. romėnams užkariavus Graikiją, Atėnai iki Antikos pabaigos liko kultūros, ypač filosofijos, centras. *Ad Marc.* 17. 4; *De tranq.* 5. 1; 5. 3; *Ad Helv.* 13. 7; *De ben.* VI. 38. 1.

Atenodoras Tarsietis (I a. pr. Kr.) – Rode ir Epire dėstęs graikų filosofas stoikas, Poseidonijo mokinys, Cicerono draugas, Augusto mokytojas. Pastarasis buvo jį pasikvietęs į Romą. Vėliau Atenodoras grįžo į gimtąjį miestą. Liko fragmentų. *De tranq.* 3. 1; 4. 1; 7. 2.

Atikas, Titas Pomponijus (110–32 m. pr. Kr.) – išsilavinęs, turtingas ir įtakingas romėnų raitelis, žemvaldys, finansininkas. Atiku pramintas dėl to, kad daugiau nei dvidešimt metų gyveno Atėnuose. Politikoje nedalyvavo ir sugebėjo gerai sugyventi su visais žymiausiais politikais, nors tie tarp savęs buvo priešai. Turėjo knygų leidyklą ir knygynų. Pats rašė istorijos ir literatūros veikalus. Visa kūryba dingo. Liko jam skirti Cicerono laiškai ir Kornelijaus Nepoto parašyta jo biografija. *De brev.* 5. 2.

Atlantas – graikų mitų personažas, titano Japeto sūnus. Už dalyvavimą titanų sukilime prieš Olimpo dievus turėjo laikyti ant pečių dangaus skliautą. Jo dukterys – Plejadės, Hesperidės ir Kalipsė. *Ad Polyb.* 7. 1.

Augustas, Gajus Julijus Cezaris Oktavianas (63 09 23 m. pr. Kr. – 14 08 19 m. po Kr.) – Gajaus Julijaus Cezario įsūnis, po

Cezario nužudymo 44 m. pr. Kr. tapęs testamentiniu jo įpėdiniu. 43 m. pr. Kr. su Antonijumi ir Lepidu sudarė antrąjį triumviratą. Vėliau Lepidas buvo priverstas pasitraukti iš politinės veiklos, o Antonijų Oktavianas nugalėjo Akcijaus mūšyje 31 m. pr. Kr. Jis sukūrė monarchinio tipo valdžios modelį, pavadintą principatu. Tebeveikė respublikos laikų institucijos, bet 27 m. pr. Kr. senato Augustu (Išaukštintuoju) pavadintas Oktavianas turėjo svarbiausią reikšmę valstybės gyvenime. 2 m. pr. Kr. gavo Tėvynės tėvo *(Pater patriae)* vardą. Augustas stengėsi ne plėsti, o sutvarkyti valstybę, rūpinosi romėniškumo išlaikymu, gaivino senus papročius ir tikėjimus, jo laikais suklestėjo literatūra ir menas. Pats buvo parašęs tragediją *Ajantas*, epigramų knygą, veikalą apie Siciliją, kalbų, trylikos knygų autobiografinius užrašus. Liko tik fragmentai arba pavadinimai. Visas yra išlikęs tik jo nuveiktų darbų aprašymas. *Ad Polyb.* 12. 5; 15. 3, 4; *De brev.* 4. 2–6; *De ira* II. 5. 5; III. 23. 4–8; 24. 1; 40. 2–4; *Ad Marc.* 2. 3; 3. 2; 4. 2; 15. 2; *De clem.* I. 1. 6; 9. 2–12; 10. 1–3; 11. 1; 15. 1–6; *De ben.* I. 15. 5; II. 11. 1; 25. 1; 27. 1; III. 27. 1–4; 32. 5; VI. 32. 1.

Aventinas – legendinio valdovo Aventino vardu pavadintas vienas iš septynių kalnų, ant kurių stovėjo senovės Roma. Nuo V a. pr. Kr. ant jo gyveno plebėjai. Imperijos laikais Palatino kalną užėmus imperatoriams, Aventino rajone apsigyveno kilmingi ir turtingi romėnai. *De brev.* 13. 8.

Azija – 133–129 m. pr. Kr. Mažosios Azijos pusiasalyje sudaryta romėnų provincija bei jos apylinkės. *De brev.* 4. 5; *De const.* 13. 3; *De ira* I. 11. 4; II. 5. 5; *Ad Helv.* 7. 2; *De ben.* V. 17. 2; VI. 31. 5, 12.

Azinijai – sena ir garsi romėnų giminė. *De clem.* I. 10. 1.

Babilonas – XXIV a. pr. Kr įkurtas miestas prie Eufrato upės, senas ir žymus kultūros centras, 538 m. pr. Kr. užkariautas persų. Iš Antikos autorių pirmasis aprašė Herodotas. 331 m. pr. Kr. Babiloną užėmė Aleksandras Makedonietis, o 312 m. pr. Kr. – Seleukas, perkėlęs daugumą gyventojų. II a. pr. Kr. jį užkariavus partams, prasidėjo visiškas smukimas ir miestas išnyko. *De const.* 6. 8; *De ira* III. 21. 1.

Belona – romėnų karo deivė. Jos šventykla stovėjo už miesto sienos Marso lauke. Joje buvo priimami svetimšalių pasiuntiniai ir sugrįžę iš karo karvedžiai nugalėtojai. Prie šventyklos stovėjo kolona, per kurią mesdamas ietį fecialu vadinamas žynys skelbdavo karo pradžią. *De ira* II. 35. 6; *De clem.* 12. 2.

Benakas – Šiaurės Italijos ežeras. Iš jo ištekėjo Mincijaus upė, viename jo pusiasalyje stovėjo poeto Katulo dvaras. *De ben.* IV. 5. 3.

Betilienas, Basas – Kaligulos laikų kvestorius. *De ira* III. 18. 3.

Bibulas, Liucijus Kalpurnijus – pretorius 62 m. pr. Kr., konsulavo 59 m. pr. Kr. su Cezariu. Kai nebuvo priimtas jo siūlytas agrarinio įstatymo projektas, pareigų nebėjo, užsidarė namuose ir kūrė piktus pamfletus prieš Cezarį. 51 m. Sirijos vietininkas. 49–48 m. pr. Kr. vadovavo Pompėjaus laivynui Adrijos jūroje. Cezariui užblokavus laivyną prie Epiro, mirė nuo pervargimo. *Ad Marc.* 14. 1.

Bionas Boristenietis – klajojantis III a. pr. Kr. graikų filosofas, sakydavęsis esąs vergo sūnus, atleistinis. Studijavo Atėnuose pas peripatetikus, bet labiausiai jam įtakos turėjo kinizmas. Gyveno taip pat Rode ir Antigono II dvare. Remdamasis Sokrato pavyzdžiu, sukūrė paprasto, populiaraus, suprantamo, karšto ir primygtinio filosofinio įrodinėjimo modelį. Tai buvo dialogo ir monologo mišinys, diatribės žanro užuomazga. Liko tik mažų kūrybos fragmentų. *De tranq.* 8. 3; 15. 4; *De ben.* VII. 7. 1.

Bokchas – Mauretanijos (Afrika) karalių vardas. II a. pr. Kr. Bokchas I išdavė romėnams pas jį pabėgusį žentą Numidijos karalių Jugurtą. *De brev.* 13. 6.

Britanija – nuo neatmenamų laikų gyvenama sala. V a. pr. Kr. į ją persikėlė keltai. 55 ir 54 m. pr. Kr. su kariuomene buvo persikėlęs Cezaris. 43 m. po Kr. romėnai užėmė pietinę salos dalį ir paskelbė ją provincija. 61 m. po Kr. karalienės Boudikės vadovaujami britai sukilo, bet buvo numalšinti. I a. po Kr. romėnai išplėtė savo valdas, tačiau II a. po Kr. turėjo atsitraukti. Imperatorius Hadrianas 127 m. po Kr. pastatė 130 km gynybinę sieną.Vėliau romėnai dar buvo pasistūmėję į šiaurę, bet netrukus vėl buvo priversti sugrįžti už Hadriano pylimo. V a. po Kr. pradžioje jie išvedė kariuomenę iš Britanijos. *Ad Marc.* 14. 3; *Ad Polyb.* 13. 2.

Brutas, Liucijus Junijus – respublikos santvarkos Romoje įkūrėjas, vadovavęs kovai su karaliumi Tarkvinijumi Išdidžiuoju, pasibaigusiai karaliaus išvijimu. 509 m. pr. Kr. Brutas su Kolatinu buvo pirmieji romėnų konsulai. Netrukus Bru-

tas žuvo, kaudamasis su Romą užpuolusio išvytojo karaliaus sūnumi. *Ad Marc.* 16. 2.

Brutas, Markas Junijus (85–42 m. pr. Kr.) – Cicerono politinis šalininkas ir bičiulis. (Liko dvi knygos jųdviejų laiškų; Ciceronas Brutui paskyrė keletą traktatų.) 53 m. pr. Kr – kvestorius, Farsalo mūšyje kovėsi Pompėjaus pusėje, bet Cezaris jam atleido ir 46 m. pr. Kr. paskyrė Šiapusalpinės Galijos vietininku. 44 m pr. Kr. – pretorius. Vedė Katono Utikiečio dukterį. Įsitikinęs, kad Cezaris nėra demokratinės santvarkos gynėjas, su Gajumi Kasijumi surengė sąmokslą. Po sąmokslo bėgo iš Romos, jų surinkta kariuomenė pralaimėjo Antonijaus ir Oktaviano kariuomenei 42 m. pr. Kr. Filipų mūšyje. Brutas nusižudė. Buvo Akademijos filosofijos adeptas, rašė filosofijos ir istorijos veikalus, eilėraščius. Liko tik laiškai Ciceronui. *Ad Helv.* 8.1; 9. 4–8; *De ben.* II. 20. 1–3.

Buras, Sekstas Afranijus – imperatoriaus įgaliotasis finansų tvarkytojas Trakijos Chersonese 29–51 m. po Kr., Nerono pretorionų vadas 51–62 m. po Kr., 54 m. po Kr. konsulas. Geras karys ir diplomatiškas valstybės veikėjas. Su Seneka sutarė ir kartu tvarkė valstybės reikalus bei patarinėjo Neronui, kol tas klausė patarimų. 62 m. po Kr. bandė jam sukliudyti nužudyti Oktaviją. Mirė 65 m. po Kr., galbūt nunuodytas Nerono. *De clem.* II. 1. 2.

Busiridas – graikų mitų žiaurus Egipto karalius, jūrų dievo sūnus, aukojantis dievams visus į šalį atvykusius užsieniečius. Užmuštas Heraklio, kurį taip pat ketino paaukoti. *De clem.* II. 4. 1.

Celijus Rufas, Markas – 52 m. pr. Kr. liaudies tribūnas, 50 m. pr. Kr. edilas. 48 m. pr. Kr. pretorius, talentingas oratorius. 57 m. pr. Kr. buvo apkaltintas dėl įvairių aferų, bet apgintas Cicerono. Kaip liaudies tribūnas reiškė opoziciją Pompėjui. Iš pradžių buvo Cezario šalininkas, paskui pasidarė priešas ir per 48 m. pr. Kr. neramumus buvo užmuštas.

Cepionas, Fanijus – 22 m. pr. Kr. dalyvavo sąmoksle prieš Augustą, bandė bėgti, bet vergo buvo nužudytas. *De brev.* 4. 5; *De clem.* I. 9. 6.

Cezaris, Gajus Julijus (100 07 13–44 03 15 m. pr. Kr.) – Romos valstybės veikėjas, karvedys, rašytojas. 68 m. pr. Kr. kvestorius, 65 m. pr. Kr. edilas, 63 m. pr. Kr. vyriausiasis žynys, 62 m. pr. Kr. pretorius, 60 m. pr. Kr. su Pompėjumi ir Krasu sudarė pirmąjį triumviratą. 59 m. pr. Kr. konsulas, 58 m. kaip prokonsulas valdė romėnų jau nukariautas Galijos sritis ir iš ten užkariavo visą Galiją, surengė po du žygius į Britaniją ir Germaniją. Krasui žuvus Rytuose, Cezaris 48–45 m. pr. Kr. nugalėjo Pompėjų ir jo šalininkus, tapo diktatoriumi ir liaudies tribūnu iki gyvos galvos, turėjo cenzoriaus įgaliojimus. Reformavo kalendorių, žemėtvarką, valstybės struktūrų veiklą, parašė istorijos, politikos, retorikos, kalbos, grožinių veikalų. Buvo nužudytas sąmokslininkų. Liko Galijos užkariavimą aprašantys *Užrašai apie galų karą* ir nepilni, 49–48 m. pr. Kr. įvykius apimantys *Užrašai apie pilietinį karą,* laiškų Ciceronui bei kitų kūrinių fragmentų. *De prov.* 3.14; *Ad Marc.* 14.1–3; 20. 6; *Ad Helv.* 9. 6, 8; *De ira* II. 23. 4; III. 30. 4. *De ben.* II. 20. 1–3; III. 24. 1; V. 16. 5; V. 24. 1–3; *De prov* 2. 10.

Chrisipas (apie 280–204 m. pr. Kr.) – graikų filosofas stoikas. Mokėsi Akademijoje ir kartu klausė Kleanto. Po pastarojo mirties vadovavo stoikų mokyklai ir buvo labai populiarus. Išrutuliojo pirmtakų teiginius, stengėsi susisteminti ir sutvarkyti stoikų mokslą, dėl to buvo vadinamas naujuoju stoicizmo kūrėju. Labiausiai tyrinėjo etiką ir sukūrė neapimto aistrų, gyvenančio pagal prigimtį išminčiaus modelį. Buvo sukūręs 705 veikalus. Rašė ne tik filosofijos, bet ir gramatikos, stilistikos, etimologijos temomis. Įmanoma tik truputį rekonstruoti du veikalus: *Apie sielą* ir *Apie aistras*. Zenono gamtos kaip ugnies supratimą jis pakeitė gamtos kaip pneumos (ugninio dvelksmo) supratimu. Aistras aiškino kaip esminį sielos pasikeitimą. Skirtingai nuo Zenono jis jas laikė įsitikinimais, o ne įsitikinimų padariniais. Liko fragmentų. *De otio* 3. 1; 6. 4, 5; 8. 1; *De tranq.* 1. 10; *De const.* 17. 1; *De ben.* VII. 8. 2.

Ciceronas, Markas Tulijus (106 01 3–43 12 7 m. pr. Kr.) – garsiausias romėnų oratorius, valstybės veikėjas, filosofas. Kilęs iš raitelių luomo. Pagarsėjęs teismo kalbomis, 75 m. pr. Kr. buvo išrinktas kvestoriumi ir kartu įėjo į senatą. 66 m. pr. Kr. tapo pretoriumi, 63 m. pr. Kr. – konsulu. Tais metais atskleidė ir užgniaužė Katilinos vadovaujamą sąmokslą. Už tai gavo Tėvynės tėvo *(Pater patriae)* vardą. 58 m. pr. Kr. priešininkų buvo apkaltintas neteisėtu sąmokslininkų nubaudimu ir ištremtas, jo turtas konfiskuotas, namai sugriauti. Pasikeitus politinei padėčiai, netrukus grįžo. 51 m. pr. Kr. tapo Kilikijos provincijos (Mažoji Azija) vietininku. Pilietinių karų pradžioje dėjosi prie Pompėjaus, bet 47 m. pr. Kr. Cezaris leido grįžti į Romą. Politikoje nebegalėjo dalyvauti, rašė filosofinius ir retorinius traktatus. Po Cezario

nužudymo grįžo į politiką ir kovojo su cezarininku Marku Antonijumi. Oktavianui, Lepidui ir Antonijui 43 m. pr. Kr. sudarius antrąjį triumviratą ir paskelbus proskripciją, Ciceronas buvo įtrauktas pirmuoju. Pasiųsti kariškiai jį tučtuojau nužudė. Romėnų ir vėlesnių laikų žmonių sąmonėje Ciceronas liko kaip vienas paskutiniųjų respublikos teisių ir laisvių gynėjų. Kultūrai nusipelnė tuo, kad teoriškai suformulavo ir praktiškai taikė romėniškosios retorikos principus, buvo literatūrinės lotynų kalbos kūrėjas, filosofijos veikalų autorius. Liko 57 teismo ir politinės kalbos, apie 900 laiškų, retorikos traktatai *Apie medžiagos radimą, Apie oratorių, Retorikos dalys, Brutas, Oratorius, Apie geriausią iškalbos rūšį, Topika,* filosofiniai traktatai *Apie valstybę, Apie įstatymus, Stoikų paradoksai, Apie gėrio ir blogio ribas, Tuskulo svarstymai, Apie dievų prigimtį, Apie numatymą, Apie senatvę, Apie draugystę, Apie pareigas.* – *De const.* 17. 3; *De ira* II. 2. 3; III. 37. 5; *De brev.* 5. 1–3; *Ad Marc.* 20. 5; *De tranq.* 11. 4; 16. 1; *De ben.* V.17. 2; VII. 6. 1.

Cina, Gnėjus Kornelijus Didysis – Marijaus šalininko Cinos ir Pompėjaus Didžiojo vaikaitis pilietiniuose karuose kovojo prieš Oktavianą; 5 m. po Kr. konsulas.

Darėjas I (522–486 m. pr. Kr.) – Persijos karalius, sustiprinęs valstybę, malšinęs sukilimus, reformavęs administracinį valstybės suskirstymą, kariuomenę, mokesčių, pinigų, šalies susisiekimo sistemas, nustatęs oficialią valstybinę kalbą, kariavęs su skitais ir pradėjęs persų karus su Graikija. *De ira* III. 16. 3.

Decijus Muris, Publijus – romėnų karvedys ir valstybės veikėjas. 343 m. pr. Kr. karių tribūnas; 340 m. pr. Kr. buvo

konsulas ir kare su samnitais paaukojo gyvybę dėl valstybės. *De ben.* IV. 27. 2; VI. 36. 2.

Deilijai – *De clem.* I. 10. 1.

Demadas – IV a. pr. Kr. graikų oratorius ir valstybės veikėjas. Buvo promakedoniškos orientacijos ir reikalavo pasmerkti myriop kvietusius priešintis makedonams Demosteną ir Hipereidą. Liko kūrybos fragmentų. *De ben.* VI. 38. 1.

Demaratas – Spartos karalius, valdęs 510–491 m. pr. Kr. Buvo Spartos ekspansijos Peloponeso pusiasalyje ir Graikijoje šalininkas. Atėmus valdžią, persikėlė pas persų karalių Kserksą ir dalyvavo jo žygyje prieš Graikiją. Už paslaugas gavo valdyti Pergamo miestą. *De ben.* VI. 31. 4–12.

Demetrijas – Senekos laikų kinizmo filosofijos adeptas. *De prov.* 3. 3; 5. 5; *De vita* 18. 3; *De ben.* VII. 1. 3–7; 2. 1; 8. 2; 9. 1–10; 11. 1.

Demetrijas Poliorketas (336–285 m. pr. Kr.) – karvedys ir užkariautojas, Antigono Vienaakio sūnus, su tėvu bandęs tapti Aleksandro Makedoniečio dalies karalystės valdovu Azijoje, bet ten praradęs dideles teritorijas ir bandęs įsitvirtinti Graikijoje. 307 m. pr. Kr. užėmė Atėnus, 304 m. pr. Kr. – Rodą, 294 m. pr. Kr. tapo Makedonijos karaliumi. *De const.* 5. 6.

Demetrijas – godumu garsėjęs Pompėjaus Didžiojo atleistinis. *De tranq.* 8. 6.

Democharas (350–270 m. pr. Kr.) – Atėnų valstybės veikėjas, oratorius, rašytojas, karštas savo krašto patriotas, 303 m. pr. Kr. ištremtas už Demetrijo Poliorketo kritiką. Priešinosi makedonų priespaudai, stiprino savo valstybę. Liko kalbų ir istorinio veikalo fragmentų. *De ira* III. 23. 2.

Demokritas (460–370 m. pr. Kr.) – antikinės atomistikos ir filosofinės Abderos miesto mokyklos kūrėjas. Galbūt buvo Leukipo mokinys. Daug keliavo. Skelbė pasaulį susidedant iš atomų ir tuštumų. Atomai juda, jungiasi, išsisklaido. Kokybinės atomų santykio, būvio ir judėjimo savybės yra daiktų ir reiškinių kitimo priežastis. Vienos reiškinių savybės glūdi juose pačiuose, kitos priklauso nuo reiškinių ir žmogaus jutimo organų santykio. Buvo parašęs daug filosofijos, matematikos, muzikos ir meno teorijos, etikos, retorikos, politikos veikalų, iš kurių liko tik apie 300 fragmentų. *De brev.* 14. 5; *De prov.* 6. 2; *De vita* 27. 5; *De ira* II. 10. 5; III. 6. 3; *De tranq.* 2. 3; 13. 1; 15. 2;

Diodoras – Epikūro mokinys. *De tranq.* 19. 1.

Diogenas (412–323 m. pr. Kr.) – iš Sinopės miesto kilęs filosofas kinikas pramintas Šuniu. Antisteno mokinys. Gyveno elgetiškai, skelbė panieką materialioms gėrybėms, niekino bet kokias konvencijas. Ar ką nors rašė, neaišku. Antikoje buvo jam priskirtų, bet tikriausiai ne jo sukurtų tragedijų, dialogų, laiškų. Diogeno mokinys Kratetas Tebietis buvo surinkęs jo posakius. *De tranq.* 8. 4; 8. 5; 8. 7; *De ben.* V. 4. 3.

Diogenas – iš Seleukėjos kilęs II a. pr. Kr. graikų filosofas stoikas, pramintas Babiloniečiu. Chrisipo mokinys, Panaitijo mokytojas. 156 m. pr. Kr. buvo atvykęs į Romą. Rašė po-

litikos, etikos, mantikos, sielos teorijos klausimais, padėjo pagrindus stoikų kalbotyros mokslui. Liko fragmentų. *De ira* III. 38. 1.

Dionisijas I (apie 430–367 m. pr. Kr.) – 405 m. pr. Kr. jėga užgrobęs valdžią karingas Sirakūzų tiranas, vėliau ir visos Sicilijos valdovas. Buvo demokratijos priešininkas, kariavo su Kartagina. Jo dvare rinkdavosi filosofai, istorikai, menininkai. Pats rašė tragedijas (žinomi pavadinimai: *Leda, Adonis, Alkmenė*). Su tragedija *Hektoro išpirkimas* 367 m. pr. Kr. Atėnuose užėmė pirmąją vietą per tragikų varžybas. *De clem.* I. 12. 1.

Dionisijas II (367–344 m. pr. Kr.) – žiaurumu ir lėbavimais garsėjęs ir Platono už tai buvęs peikiamas Sirakūzų valdovas. 357 m. pr. Kr. išvytas, 347 m. pr. Kr. grįžęs, bet po trejų metų nuverstas. *Ad Marc.* 17. 5.

Domicijus Agenobarbas, Liucijus – 54 m. pr. Kr. konsulas, Katono Utikiečio žentas ir bendramintis, senato ir demokratinės santvarkos gynėjas, Cezario priešininkas, žuvo Farsalo mūšyje, kaudamasis Pompėjaus pusėje. *De ben.* III. 24. 1.

Domicijai – romėnų patricijų giminė. *De clem.* I. 10. 1.

Doras – Senekos laikų knygyno savininkas. *De ben.* VII. 6. 1.

Druzas, Klaudijus Neronas (38 01 14–9 09 14 m. pr. Kr.) – Augusto žmonos Livijos sūnus iš pirmosios santuokos, Augusto įsūnis, Tiberijaus jaunesnysis brolis. Abu broliai 15–13 m. pr. Kr. užkariavo Reciją (Alpių kalnynas). Būdamas

Galijos provincijos vietininku ir vyriausiuoju palei Reiną dislokuotų armijų vadu, 12 m. pr. Kr. pradėjo Germanijos užkariavimą. 9 m. pr. Kr. jo vadovaujami romėnai pirmą sykį nužygiavo iki Elbės. Grįždamas žuvo nelaimingo atsitikimo metu. Po mirties gavo Germaniko vardą. *Ad Marc.* 2. 3; 3. 1; 3. 2; 5. 1; *Ad Polyb.* 15. 5.

Druzila (16–38 m. po Kr.) – Germaniko duktė, Kaligulos sesuo. *Ad Polyb.* 17. 4.

Duilijus, Gajus – 260 m. pr. Kr. konsulas ir laivyno vadas. Romėnai iki tol visai nemokėjo kautis jūrų mūšiuose. Duilijus sugalvojo iš savo laivų permesti tiltelius, kuriais įsiveržę į priešo laivą, kariai galėjo kautis kaip sausumoje. Juos panaudojęs, jis nugalėjo Hanibalo vadovaujamą kartaginiečių laivyną ir gavo teisę triumfuoti. 258 m. pr. Kr. buvo cenzorius. Už nuopelnus senatas nutarė jo garbei pastatyti Romoje laivų nosimis papuoštą koloną *(columna rostrata)* ir paskyrė ypatingą pagarbos ženklą: išėjusį iš namų jį visur lydėdavo grojantis fleitininkas. *De brev.* 13. 3.

Eforas – IV a. pr. Kr. graikų istorikas, parašęs trisdešimties knygų graikų ir tų tautų, su kuriomis joms teko susidurti, istorijos veikalą. Liko tik fragmentai. *De tranq.* 7. 2.

Egiptas – derlingas apie 1000 km ilgio Nilo slėnis ir jame įsikūrusi valstybė. Pirmieji rašto paminklai iš III tūkst. pr. Kr. Nuo XXX iki IV a. pr. Kr. istorija suskirstyta į 31 faraonų dinastijų laikotarpį. Pietuose Egiptas buvo užkariavęs Nubiją, Šiaurės rytuose – Palestiną ir Siriją. VII a. pr. Kr. Nilo deltoje įsikūrė graikų kolonija. Egipte mokėsi kai

kurie graikų filosofai ir mokslininkai, iš jo vežamas papirusas skatino raštijos raidą. 332 m. pr. Kr. Egiptą iš persų atsikovojo Aleksandras Makedonietis. Nilo deltoje jis įkūrė Aleksandrijos miestą. Po jo mirties Egipto karaliumi tapo jo karininkas Ptolemajas. Valdant Ptolemajų dinastijai (323–30 m. pr. Kr.), Egiptas buvo helenizuotas ir pasidarė svarbus graikų kultūros centras. 30 m. pr. Kr. Egiptą užkariavo romėnai, jis tapo jų provincija ir grūdų aruodu. *De brev.* 4. 5; *Ad Helv.* 9. 8; 19. 6;

Egnacijus Rufas – 21 m. pr. Kr. edilas, 20 m. pr. Kr. pretorius, 19 m. pr. Kr. neteisėtai siekė konsulato. Nepasisekus organizavo sąmokslą prieš Augustą ir buvo pasmerktas myriop. *De brev.* 4. 5; *De clem.* I. 9. 6.

Elijus – sąvadautojas. *De prov.* 5. 2.

Enėjas – mitinis Trojos gynėjo Hektoro padėjėjas, Veneros ir Anchiso sūnus, pabėgęs iš achajų deginamos Trojos ir po ilgų klajonių atvykęs į Italiją. Jo ainis Romulas įkūrė Romą, iš jo sūnaus Julo buvo kildinama Julijų giminė, iš kitų trojėnų – kitos romėnų giminės. Jo žygiai aprašomi Vergilijaus *Eneidoje*. *De ben.* III. 37. 1; VI. 36. 1.

Enijus, Kvintas (239–169 m. pr. Kr.) – garsus romėnų archainių laikų rašytojas, graikų ir lotynų kalbų mokytojas, Katono Vyresniojo, Scipiono Afrikiečio, Scipiono Nazikos, Fulvijaus Nobilioro globotinis. Rašė dramas, epinius, filosofinius veikalus, epigramas, satyras. Liko 24 graikų mitų siužetais parašytų tragedijų pavadinimai ir apie 400 jų fragmentų. Dvi tragedijos buvo sukurtos romėnų istorijos mo-

tyvais. Jų taip pat liko tik fragmentai. Žinomi taip pat dviejų Enijaus komedijų pavadinimai. Svarbiausias veikalas – nacionaliniu romėnų epu tapusi poema *Analai*. Tai pirmasis hegzametru parašytas romėnų kūrinys. Aštuoniolikoje knygų Enijus pavaizdavo Romos istoriją nuo Enėjo atvykimo į Italiją iki savo laikų. Liko tik 600 fragmentinių eilučių. *De ira* III. 37. 5;

Eobazas – kilmingas persas. *De ira* III. 16. 3.

Epikūras (342–271 m. pr. Kr.) – graikų filosofas. Mokėsi pas Platono sekėją Pamfilą ir Demokrito sekėją Nausifaną. Mokė Mitilenėje ir Lampsake. Kai 306 m. pr. Kr. persikėlė į Atėnus, daugelis mokinių persikėlė paskui jį. Epikūras nusipirko namus parke prie Dipilo vartų ir ten įkūrė mokyklą, konkuruojančią su Akademija ir peripatetikais. Epikūrininkai gyveno kaip mokslinė bendruomenė (Sodo filosofai). Epikūras perėmė atomistinį Demokrito gamtos ir pažinimo teorijos aiškinimą: neribotas skaičius mirtingų pasaulių, metakosminėje erdvėje egzistuojantys dievai, siela sudaryta iš aktyvių atomų, mirtis – tų atomų išsisklaidymas. Jis patobulino atomistų teiginius apie atomų judėjimo būdą. Epikūras teigė, jog filosofija gali žmogui suteikti netrikdomą sielos ramybę be kūno ir sielos kančių, nuolatinę džiaugsmo ir malonumo būseną. Jis skelbė šalinimąsi nuo visuomenės (šūkis „Gyvenk pasislėpęs"). Buvo parašęs apie 300 ritinėlių, sudariusių apie 40 veikalų. 37 ritinėlius apėmė veikalas *Apie gamtą*. Trys veikalai buvo etikos temomis, vienas – retorikos. Liko trys laiškai, veikalo *Apie gamtą* dalis, svarbiausių minčių rinkinys ir daug fragmentų. *De vita* 18. 1; 19. 1; *De brev.* 14. 2; *De otio* 1. 4; *De ben.* III. 4. 1; IV. 4. 1.

Eschinas (apie 430–360 m. pr. Kr.) – neturtingas Sokrato mokinys, po mokytojo mirties gyvenęs Sirakūzuose pas valdovą Dionisiją, paskui grįžęs į Atėnus ir dėstęs retoriką. Buvo išleidęs septynis dialogus, iš kurių nieko neliko. *De ben.* I. 8. 1, 2.

Etna – aukščiausias Europos vulkanas (3263 m) Sicilijoje, išsiveržęs 479 ir 425 m. pr. Kr. Pasak vienos graikų mitų versijos, ten įsikūrusi Hefaisto ir kiklopų kalvė, pasak kitos – Dzeusas užkėlė kalną ant pabaisos Tifono. Šis dunda ir spjaudosi ugnimi, dūmais, akmenimis. *De ben.* III. 37. 2; VI. 36.1 .

Eufratas – Artimųjų Rytų upė, svarbus vandens susisiekimo kelias, riba tarp Romos imperijos ir Partų valstybės. Kadaise su greta tekančia Tigro upe turėjo atskiras žiotis, bet jau Antikoje jų žiotys buvo bendros. *De brev.* 4. 5; *De ben.* III. 29. 4.

Eufrosinė – viena iš trijų chariČių. *De ben.* I. 3. 6.

Eurinomė – Okeano duktė, chariČių motina. *De ben.* I. 3. 9.

Evandras – mitinis Arkadijos karaliaus Palanto (variantas: Merkurijaus) ir Nikostratės (variantas: Karmentos) sūnus ar vaikaitis, atvykęs į Italiją, gavęs iš karaliaus Fauno žemės ir įkūręs ant Palatino kalvos gyvenvietę, įvedęs Cereros, Karmentos, Fauno, Žirginio Neptūno, Nenugalimojo Herkulio kultus. Pas jį svečiavosi Herkulis ir Enėjas. Pastarajam jis padėjo kovoti su rutulų bei jų sąjungininkų gentimis, duodamas būrį karių, vadovaujamų sūnaus Palanto, kuris vė-

liau krito mūšyje. Romoje ant Aventino kalno buvo aukuras Evandrui. *Ad Helv.* 7. 6.

Ezopas (Aisopas) – legendinis VI a. pr. Kr. pasakėčių kūrėjas, neaišku, ar kada nors egzistavęs kaip istorinė asmenybė. Buvo pasakojama, jog jis buvęs vergas, kilęs iš Trakijos, Frigijos, Sardų arba Samo, bendravęs su Lidijos karaliumi Kroisu ir su septyniais išminčiais, daug keliavęs po Rytus. Ezopo kūriniais buvo vadinami visi iš lūpų į lūpas plitę didaktiški, alegoriški ar juokingi pasakojimai. Juos IV a. pr. Kr. pabaigoje surinko ir mokykloms išleido Demetrijas Falerietis. Galbūt jis suteikė pasakėčioms vienodą formą: pasakojimą ir moralą. Mus pasiekė trys rankraščiai: I, II ir VI a. po Kr. Pasakėčių veikėjai dažniausiai yra gyvūnai, atspindintys žmonių tipus, santykius ir gyvenimą. Iš Ezopo atėjo pasakojimai apie lapę ir vynuoges, vilką ir ėriuką bei kiti žinomi pasakėčių siužetai. *Ad Polyb.* 8. 3.

Fabianas, Papirijus – I a. pr Kr.–I a. po Kr. romėnų filosofas stoikas, puikus kalbėtojas, retorių Rubelijaus Blando ir Aurelijaus Fusko, filosofo Kvinto Sekstijaus mokinys, Senekos tėvo mokytojas. Rašė valstybės teorijos ir gamtos mokslų veikalus, kurie yra dingę. *Ad Marc.* 23. 5; *De brev.* 13. 9.

Fabijus Maksimas Verukozas, Kvintas – 203 m. pr. Kr. miręs romėnų karvedys, valstybės veikėjas, oratorius. Daug kartų konsulavo, 221 ir 217 m. pr. Kr. diktatorius, per Antrąjį pūnų karą (218–201 m. pr. Kr.) ne atvirai puolė, o iš pasalų puldinėjo į Italiją atžygiavusį Hanibalą ir taip jį nusilpnino. Dėl to amžininkų pramintas Delsėju *(Cunctator)*. Griežtas senovinio gyvenimo būdo ir papročių šalininkas.

Kai kurios jo kalbos buvo išleistos, bet neišliko. *De ira* I. 11. 5; II. 31. 4. *De ben.* II. 7. 1; IV. 27. 2; 30. 2. *De clem.* I. 9. 10.

Fabijus Persikas – 34 m. po Kr. konsulas, pontifikų, *Fratres arvales* ir *Sodales Augustales* kolegijų narys, Klaudijaus laikais – *curator riparum et alvei Tiberis. De ben.* II. 21. 5, 6; IV. 30. 2.

Fabricijus Luscinas, Gajus – plebėjų kilmės Romos valstybės veikėjas ir karvedys: 282 m. pr. Kr. konsulaudamas sėkmingai kovojo su italikais, 278 m. pr. Kr. konsulaudamas labiau diplomatiniais manevrais nei karo veiksmais privertė Pirą palikti Italiją. 275 m. pr. Kr. buvo cenzorius. Kuklaus gyvenimo būdo šalininkas, teisingas ir doras žmogus. Literatūroje vaizduojamas kaip romėno idealas. *De prov.* 3. 4, 6.

Faidras – Sokrato mokinys. *De vita* 27. 5.

Falaridas – žiaurumu garsėjęs VI a. pr. Kr. Agrigento (Akraganto) tiranas. Buvo pasakojama, jog jis turėjo bronzinį jautį, kuriame žmones sudegindavo gyvus. *De ira* II. 5. 1; *De tranq.* 14. 4; *De ben.* VII. 19. 5, 7; *De clem.* II. 4. 3.

Fasidas – Kolchidės upė. *Ad Helv.* 10. 3.

Feidijas – vienas iš garsiausių V a. pr. Kr. skulptorių, vadovavęs Atėnų Akropolio rekonstrukcijai ir puošybai. Skulptūrų *Atėnė Kariautoja, Atėnė Partenė* ir *Atėnė Lemnietė* auto-

rius. Jo sukurta Dzeuso statula Olimpijoje garsėjo kaip vienas iš septynių pasaulio stebuklų. Kūrė marmuro, bronzos ir chrisoelefantines statulas. Neliko nė vieno originalo, tik geresnių ir nevykusių kopijų. *De ben.* II. 33. 2.

Fidas, Kornelijus – kitų šaltinių neminimas poeto Ovidijaus žentas. *De const.* 17. 1.

Filipas II – Makedonijos karalius, valdęs 359–336 m. pr. Kr. Reorganizavo makedonų kariuomenę, užkariavo turtingą metalų Trakijos pakrantę ir turtus panaudojo priešininkams papirkti. 353 m. pr. Kr. įsitvirtino Graikijos šiaurėje, 346 m. pr. Kr. pradėjo skverbtis į Graikijos vidurį. 337 m. pr. Kr. nugalėjo skitus, 338 m. pr. Kr. sutriuškino jungtinę graikų kariuomenę ir užkariavo Graikiją. Po dvejų metų buvo užmuštas per dukters vestuves. *De ira* III. 23. 2, 3; 24. 1; *De ben.* IV. 37. 1, 2, 3; 38. 1, 2.

Filipas – Aleksandro Makedoniečio gydytojas. *De ira* II. 23. 2.

Furnijus, Gajus – 50 m. pr. Kr. liaudies tribūnas, Cicerono draugas, Cezario, vėliau Antonijaus šalininkas, garsus oratorius. Su Antonijumi žygiavo į Rytus, jo pavestas valdė Aziją. Oktavianas atleido buvusį priešiškumą, ir 29 m. pr. Kr. Furnijus buvo konsulas. *De ben.* II. 25. 1.

Galija – galų (keltų) kraštas, apėmęs dab. Prancūziją, Vakarų Šveicariją, Belgiją, Italijos šiaurę. II a. pr. Kr. pabaigoje romėnai užkariavo dab. Prancūzijos pietus ir ten įkūrė Narbono Galijos *(Gallia Narbonensis)* provinciją. Cezaris 58–51 m. pr. Kr. užkariavo Galijos žemes iki Reino, ir prasidėjo

jos romanizacija. Dideli galų sukilimai vyko 21 ir 68–69 m. po Kr., bet buvo numalšinti. III ir V a. po Kr. trumpam laikui buvo susiformavusios nepriklausomos galų valstybės, tačiau joms nepavyko išsilaikyti. *Ad Helv.* 7. 2, 8; *De ben.* V. 16. 5; *De clem.* I. 9. 2.

Galionas, Liucijus Junijus – vyresnysis Senekos brolis, įsūnytas tėvo draugo Junijaus Galiono. Achajos provincijos vietininkas 51–52 m. po Kr., atsisakęs teisti šv. Paulių, kai jį, apaštalaujantį Korinte, žydai apkaltino skelbiant netikrą tikėjimą. 53 ar 55 m. po Kr. konsulas. Galionas nusižudė kartu su Seneka 65 m. po Kr. *De vita* 1. 1.

Germanija – germanų kraštas tarp Reino, Vyslos, Dunojaus ir Skandinavijos. Pirmą sykį rašytiniuose šaltiniuose paminėtas IV a. pr. Kr. graikų keliautojo Pitėjo. Išsamiausiai Germaniją aprašė I a. po Kr. romėnų istorikas Tacitas monografijoje *Germanija*. Romėnai rengė daug žygių prieš Germaniją, bet jiems pavyko užkariauti tik nedidelę jos dalį. I a. pr. Kr. Reino aukštupyje jie buvo įkūrę Aukštutinės Germanijos *(Germania Superior)* provinciją, o žemupyje – Žemutinės Germanijos *(Germania Inferior)* provinciją. *Ad Marc.* 3. 1; *Ad Polyb.* 13. 2; 15. 5. *De ben.* V.16. 5.

Germanikas, Julijus Cezaris (15 m. pr. Kr.–19 m. po Kr.) – Augusto įsūnio Druzo sūnus, imperatoriaus Klaudijaus brolis, Kaligulos tėvas, prie Reino dislokuotos romėnų kariuomenės vyriausiasis vadas, po Augusto mirties atsisakęs kariuomenės siūlomos imperatoriaus vietos ir užleidęs ją Tiberijui. 14–16 m. po Kr. surengė stambias germanų užkariavimo operacijas. Tiberijus atšaukė jį iš Germanijos ir, kaip

manoma, nunuodijo. Buvo puikus oratorius, rašė komedijas graikiškai ir epigramas lotynų ir graikų kalbomis. Buvo išleidęs laisvą sekimą lotynų kalba graikų III a. pr. Kr. poeto Arato poema *Dangaus reiškiniai*, iš kurios liko 725 eilutės. Liko ir kitos astronominės poemos fragmentų. *Ad Polyb.* 16. 3; *De ben.* IV. 31. 2.

Giaras – Kikladžių salyno salelė Egėjo jūroje. *Ad Helv.* 6. 4.

Gindas – kairysis Tigro upės intakas. *De ira* III. 21. 1.

Gracijos – Charitės.

Graikija – taip Peloponeso pusiasalyje ir Egėjo jūros salose įsikūrusią šalį vadino romėnai ir kiti svetimšaliai. Patys graikai savo kraštą vadino Helade, o save pačius helėnais. Romėnų laikais paplito pavadinimai Graikija ir graikai. 4/5 Graikijos teritorijos užima kalnai, aukščiausias Olimpo kalnas yra 2911 m aukščio. Pagrindinės žemės ūkio kultūros buvo alyvmedžiai ir vynuogės. Peloponeso šiaurės vakaruose ir upių bei kalnų slėniuose buvo paplitusi žirgininkystė. Dėl naudingų iškasenų (geležis, varis, sidabras, marmuras, molis) gausos klestėjo amatai. Graikai atkeliavo į Balkanų pusiasalį 2500–1900 m. pr. Kr. Jie perėmė daugelį ten buvusios Kretos kultūros bruožų. Po naujų graikų genčių antplūdžio XII–XI a. pr. Kr. tie bruožai apnyko ir susiformavo originali graikų kultūra. VIII a. pr. Kr. graikai pradėjo kolonizuoti Italiją, vėliau – Juodosios jūros pakrantes. VII–VI a. pr. Kr. daugelyje polių ėmė formuotis demokratinė santvarka, bet valdė liaudies vadai tiranai. Vėliau jie būdavo nuverčiami, ir V a. pr. Kr. daugumoje graikų

Grilas – V–IV a. pr. Kr. graikų rašytojo Ksenofonto tėvas. *De ben.* III. 32. 3.

Grumentas – Lukanijos (Pietų Italija) miestas. *De ben.* III. 23. 2.

Hanibalas (247–183 m. pr. Kr.) – nuo 221 m. pr. Kr. vyriausiasis Kartaginos (Šiaurės Afrika) kariuomenės vadas. Norėdamas sutrukdyti romėnams pulti kartaginiečius Ispanijoje ir Afrikoje, 218 m. pr. Kr. atžygiavo per Pirėnų pusiasalį ir Alpes į Italiją ir sumušė romėnų kariuomenę prie Ticino ir Trebijos. 217 m. pr. Kr. nugalėjo romėnus prie Trazumeno, 216 m. pr. Kr. – prie Kanų, 211 m. pr. Kr. grėsė Romai. Publijaus Kornelijaus Scipiono vadovaujamai romėnų kariuomenei 203 m. pr. Kr. išsilaipinus Afrikoje, buvo priverstas grįžti. 202 m. pr. Kr. pralaimėjo romėnams prie Zamos. Hanibalas bandė vykdyti Kartaginoje demokratines reformas, bet dėl su Roma susijusių politinių priešininkų veiklos turėjo palikti tėvynę. Jis išvyko į Britaniją pas karalių Antiochą. 190 m. pr. Kr. Antiochas pralaimėjo užpuolusiems romėnams. Hanibalas pabėgo į Bitiniją pas karalių Prusiją. 183 m. pr. Kr. romėnams pareikalavus išduoti Hanibalą, šis nusinuodijo. *De ira* I. 11. 5. 6; II. 2. 5; 5. 4. *De brev.* 17. 6.

Harmodijas – žr. Aristogeitonas. *De tranq.* 5. 1; *De ben.* VII. 15. 2.

Harpagas – VI a. pr. Kr. persų karaliaus Kiro giminaitis. Kiro senelis Astiagas buvo įsakęs Harpagui nužudyti gimusį vaikaitį. Harpagas atidavė jį piemeniui liepęs nužudyti, bet piemuo pasiliko ir augino. Vėliau Harpagas buvo karaliumi tapusio Kiro patarėjas, užkariavo jam Joniją, Kariją ir Likiją. *De ira* III. 15. 1.

Haterijus – romėnų senatorius, 5 m. pr. Kr. konsulas, mirė 26 m. po Kr. Garsėjo sugebėjimu kalbėti nepasiruošus. *De ben.* VI. 38. 4.

Hekatonas – II a. pr. Kr. graikų filosofas stoikas, Panaitijo mokinys, Viduriniosios stojos adeptas, tyrinėjęs etiką. Iš veikalų *Apie gėrį, Apie dorybę, Apie kančią* ir kitų liko tik maži fragmentai. Traktatą *Apie pareigas* Ciceronas panaudojo savo tokio pat pavadinimo veikale. *De ben.* I. 3. 9; II. 18. 2; 21. 4; III. 18. 1; VI. 37. 1.

Helvija – Senekos motina. *Ad Helv.*

Herakleitas (apie 550–480 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, kilęs iš labai kilmingos giminės Efese ir perleidęs paveldimas žynio pareigas bei kitas privilegijas broliui. Jo gyvenimo būdui būdingas gilinimasis į save, šalinimasis ne tik prastuomenės, bet ir kūrėjų bei filosofų. Neturėdamas pirmtakų, nesinaudodamas niekieno teiginiais, sukūrė originalios kalbos ir originalių teiginių knygą, kurią paaukojo gimtojo miesto Artemidės šventyklai. Joje be jokios sistemos buvo surašytos aforistinio pobūdžio mintys. Knyga neturėjo pavadinimo. Vėliau ją imta įvairiai vadinti, populiariausias pavadinimas – *Apie gamtą*. Dažnai vien iš vardažodžių sudėti sentenciški teiginiai buvo sunkiai suprantami, todėl Herakleitas buvo pramintas Tamsiuoju. Stilistinės knygos savybės atitiko jo filosofinius įsitikinimus: pasaulį filosofas suvokė kaip fragmentiškų priešybių visumą, sudarančių vienybę. Pasaulio tvarkai kaip priešybių vienybei nusakyti Herakleitas pasirinko ugnies įvaizdį. Žinomas jo teiginys apie tai, kad į tą pačią upę negalima įbristi du kartus, pasitelk-

tas tapatybės viešpatavimui netapatybėje apibūdinti. Liko 133 fragmentai. *De ira* II. 10. 5; *De tranq.* 15. 2.

Herenijus Makras – *De const.* 18. 4.

Herkulanėjus – Italijos miestas, 79 m. po Kr. užpiltas išsiveržusio Vezuvijaus. *De ira* III. 21. 5.

Herkulis – su graikų Herakliu sutapatintas nenugalimas italikų karo, kovų dievas. Nuo labai senų laikų jam buvo skirtas aukuras prie Romos Jaučių turgaus. Kaip ir Marso, Herkulio žyniai buvo vadinami salijais, nes per šventes šokdavo. Herkulis buvo laikomas ir turtėjimo dievu, todėl pirkliai ir karvedžiai aukodavo jam dešimtąją pelno ar grobio dalį, kuri paprastai buvo skiriama piliečių vaišėms. Prastuomenė ir vergai garbino Herkulį kaip nenuilstantį darbštuolį, narsų geradarį, kariai – kaip pergalę teikiantį dievą, aristokratai – kaip idealų karalių, pabaisas-ydas nugalintį išminčių. *De const.* 2. 1; *De tranq.* 16. 4; *De ben.* I. 13. 1, 2, 3; IV. 8. 1; VII. 3. 1.

Hesiodas – VIII a. pr. Kr. graikų rašytojas, dirbęs žemę ir kūręs. Didaktinio epo pradininkas. Poemoje *Darbai ir dienos* šlovina darštumą ir teisingumą, peikia tinginius ir apgavikus, pateikia daugybę moralės ir ūkinių patarimų. Šioje poemoje pirmą kartą Europos literatūroje papasakota pasakėčia. Poemoje *Teogonija (Dievų gimimas)* pateikiamas pasaulio susidarymo vaizdas ir apie 300 dievų apimanti geneologinė schema. Antikoje Hesiodas buvo laikomas daugybės kūrinių autoriumi. Jam buvo priskiriamas vadinamasis *Moterų katalogas*, kuriame buvo išvardytos herojų motinos. Dabar

dėl jo autorystės abejojama. Liko nemažų poemos fragmentų. Išlikusi 480 eilučių poemėlė *Heraklio skydas* nelaikoma Hesiodo. Neišlikusioje poemoje *Melampodija* buvo vaizduojamas aiškiaregys Melampas ir dviejų dainių kova, *Didieji darbai* – poemos *Darbai ir dienos* tęsinys, *Cheirono pamokymai* – mokyklose vartojamas pamokomų minčių rinkinys. Dar būta jam priskirtų veikalų astronomijos, geografijos ir kitomis temomis. Jie nėra išlikę. *De ben.* I. 3. 6, 10.

Hieronimas – Iš Rodo kilęs Atėnuose gyvenęs III a. pr. Kr. graikų filosofas peripatetikas. Ginčijosi su mokyklos galva Likonu dėl skirtingo tikslingumo (telos) aiškinimo. Rašė filosofinius, istorinius ir biografinius veikalus. Liko fragmentų. *De ira* I. 19. 3.

Hipijas – su broliu Hiparchu 528–510 m. pr. Kr. valdęs Atėnus tiranas. 514 m. pr. Kr. sąmokslininkams Harmodijui su Aristogeitonu užmušus Hiparchą, Hipijo valdymas rėmėsi prievarta. 510 m. pr. Kr. jis buvo išvytas. Persikėlęs pas persų karalių Darėją, elgėsi išdavikiškai: patarinėjo, kaip užkariauti Graikiją. *De ira* II. 23. 1.

Histras – Dunojaus vardas žemupyje. *De prov.* 4. 14.

Homeras – Europos literatūros pradininkas, VIII a. pr. Kr. pradžios poetas, epų *Iliada* ir *Odisėja* autorius. Jau Antikoje jokių patikimų faktų apie jį nebuvo žinoma. Esamos septynios antikinės biografijos laikomos nepatikimomis. Senovėje buvo įsivaizduojamas kaip neregys senis. Jam buvo priskiriama daug epinių poemų. Helenizmo laikų filologai atrinko dvi. Naujaisiais laikais (1795 m.) buvo pareikšta abejo-

nių dėl *Iliados* priklausymo Homerui, tvirtinta, jog poema yra kelių poetų poemų samplaika. Ši analitikais vadinamų mokslininkų pozicija buvo labai stipri XIX a. Dabar manoma, jog poemos galėjo būti užrašytos ir laikytinos ne folkloro, o literatūros veikalais. Esama mokslininkų, manančių, kad Homeras buvo tik *Iliados* autorius, kad *Iliada* atspindi ankstesnę karių, o *Odisėja* vėlesnę miestiečių kultūrą. *Iliada* pavadinta Iliono (Trojos) tvirtovės vardu. Joje vaizduojamas 51 dieną apimantis epizodas iš dešimtųjų Trojos karo metų. Poemos tema – vaidas achajų stovykloje. *Odisėjos* tema – Trojos karo dalyvio Odisėjo grįžimas į tėvynę. Epizodas apima 40 dienų. Helenizmo laikais poemos buvo suskirstytos į giesmes. *De ira* I. 8. 2; *De tranq.* 2. 12; *Ad Polyb.* 8. 2; *Ad Helv.* 12. 4. *De ben.* I. 3. 7, 10; V. 25. 4.

Horos – Trys Dzeuso ir Temidės dukterys: Eunomija, Dikė ir Eirenė (arba Talo, Aukso ir Karpo). Jos globoja pasaulio tvarką: prižiūri, kad dėsningai kaitaliotųsi metų laikai, kad gamtos jėgos vešėtų ir klestėtų. *De ben.* I. 3. 9.

Hortenzijus Hortalas, Kvintas (114–50 m. pr. Kr.) – garsus romėnų oratorius. 69 m. pr. Kr. konsulas. Žymiausias azijinio stiliaus šalininkas, nuolatinis Cicerono varžovas. Kai kuriose bylose buvo Cicerono priešininkas, kai kuriose gynė abu. Jaunystėje pradėjo teismo veiklą ir nepertraukdamas tęsė 50 metų. Žinomi dvidešimt penkių jo kalbų pavadinimai, bet neišliko jokių fragmentų. Iš jo dviejų knygų retorikos veikalo *Bendrosios vietos* ir istorinio veikalo, matyt, vadinto *Analais* taip pat nieko neliko. *De ira* III. 37. 5.

Iliada – Homero epas Trojos karo motyvais, sukurtas VIII a. pr. Kr. *Iliados* tema – vaidas achajų stovykloje. Vyriausiasis kariuomenės vadas Agamemnonas atima iš narsaus kario Achilo belaisvę, įsižeidęs Achilas nebeina į mūšius, trojėnai smarkiai puola achajus. Žuvus draugui Patroklui, Achilas vėl pradeda kovas ir užmuša vyriausiąjį trojėnų kariuomenės vadą Hektorą. Hektoro laidotuvių vaizdu epas baigiasi. *De brev.* 13. 2.

Isokratas (436–338 m. pr. Kr.) – Atėnų retorikos mokytojas, retorikos žinovas. Mokėsi pas geriausius sofistus (Gorgiją, Prodiką, Teisiją), buvo logografas, nuo 390 m. pr. Kr. atidarė savo retorikos mokyklą, kuri tapo labai populiari. Isokratas teigė, jog tik retorikos mokymasis gali suteikti platų išsilavinimą ir universalų žinojimą. Retorika mokanti ne tik kalbėti, bet ir mąstyti. Dėl įgimto drovumo ir silpno balso Isokratas niekada nekalbėjo viešai, tik rašė teismo kalbas kitiems arba pavyzdines bei progines kalbas. Liko 21 kalba ir 9 laiškai. Dėl kai kurių laiškų autorystės abejojama. Isokrato nuopelnas iškalbai tas, kad jis sukūrė periodą, suformavo jo turinio ir formos dalis. *De tranq.* 7. 2.

Ispanija: seniausi gyventojai – iberai ir ligurai. Graikai šalį vadino Iberija. Nuo seniausių laikų į kraštą veržėsi finikiečiai, galbūt davę jam vardą Ispanija; nuo VII a. pr. Kr. kolonijas pradeda kurti graikai, nuo V a. pr. Kr. siekia įsitvirtinti kartaginiečiai, nuo III a. pr. Kr. – romėnai. Augusto laikais Ispanija buvo baigta užkariauti ir pradėta intensyviai kolonizuoti ir romanizuoti. *De brev.* 5. 2; *Ad Helv.* 7. 2; 9. 8; *De ben.* V. 24. 3.

Italija – iš pradžių taip vadinosi tik pietinė Apeninų pusiasalio dalis, valdoma, pasak legendos, karaliaus Italo. Kitas pavadinimo aiškinimas: dėl galvijų gausumo krašto pavadinimas atsiradęs iš lot. *vitula* – telyčia. IV a. pr. Kr. graikai Pietų Italiją vadino Didžiąja Graikija. Kiti Italijos vardai: Hesperija, Auzonija, Oinotrija. *Ad Marc.* 3. 1, 2; 17. 2; *De brev.* 6. 1; 13. 8; *Ad Polyb.* 17. 5; *Ad Helv.* 7. 2, 8.

Juba – Numidijos (Afrika) karalius, prisidėjęs prie Pompėjaus kariuomenės likučių ir nusižudęs, šiems pralaimėjus Cezariui prie Tapsės 46 m. pr. Kr. *De prov.* 2. 10.

Jugurta (160–104 m. pr. Kr.) – Numidijos (Afrika) karalius. Kare su romėnais (115–105 m. pr. Kr.) iš pradžių papirkinėjo karvedžius, ir šie vangiai kariavo. Marijui tapus vyriausiuoju kariuomenės vadu, bėgo pas uošvį, Mauretanijos karalių Bokchą I. Marijus privertė pastarąjį išduoti Jugurtą, ir šis po Marijaus triumfo buvo Romoje nužudytas. *De tranq.* 11. 12.

Julijus Kanas – iš kitų šaltinių nežinomas Pitagoro idėjomis nuspalvinto stoicizmo adeptas I a. po Kr. *De tranq.* 14. 4–10.

Jupiteris – senas italikų dievas, virtęs svarbiausiu romėnų dievu. Senovėje buvo susijęs su žemdirbyste ir vynuogių auginimu, jam buvo skirtos trejos vynuogininkystės šventės, taip pat garbinamas kaip lietaus, žaibų, perkūno, kalnų viršūnių dievas. Be to, susijęs su šviesos sklidimu (jam skirta mėnulio pilnaties diena – Idos). Romėnai Jupiteriui aukodavo nuo priešų karaliaus nuplėštus šarvus, jam kartu su Junona ir Minerva buvo skirta Kapitolijaus šventykla. Joje

vykdavo svarbiausi valstybės gyvenimo reiškiniai: karvedžių ir konsulų priesaikos, naujai išrinkto senato posėdžiai, į ją traukdavo triumfo eisena, triumfatorius aukojo aukas ir atiduodavo šventyklai savo aukso vainiką. Romėnų valstybės kulte buvo vadinamas *Iuppiter Optimus Maximus*. Grožinėje literatūroje sutapatintas su graikų Dzeusu. *De prov.* 2. 9; *De ira* I. 20. 8, 9; *Ad Marc.* 13. 1; *De brev.* 16. 5; 17. 6; *De vita* 26. 6; *Ad Helv.* 10. 8; *De ben.* I. 3. 9; 4. 4; IV. 7. 1;

Kaligula, Gajus Julijus Cezaris (12–41 m. po Kr.) – Germaniko sūnus, despotiškas ir žiaurus romėnų imperatorius, valdęs 37–41 m. po Kr. Jis švaistė valstybės lėšas, didino mokesčius, šventė triumfus, nieko nenugalėjęs, reikalavo dieviško garbinimo ir, matyt, buvo pamišęs. Užmuštas asmeninės gvardijos karininkų. *De brev.* 18. 5–6; 20. 3; *Ad Polyb.* 13. 4; 17. 4–6; *De const.* 18. 1–5; *Ad Helv.* 10. 4; *De ira* I. 20. 8; II. 33. 3–6; III. 18. 3–19, 5; *De tranq.* 11. 10, 12; 14. 4–6, 9, 10; *De ben.* II. 12. 1; 21. 5; IV. 31. 2; VII. 11. 1, 2;

Kalistratas – įtakingas Atėnų valstybės veikėjas, 373–372 m. pr. Kr. strategas, draugiškai nusiteikęs Spartos atžvilgiu, bet priešiškas Tebams. Dėl to buvo patrauktas į teismą, pasakė puikią gynimosi kalbą ir išsiteisino, bet 365 m. pr. Kr. savanoriškai išvyko tremtin į Bizantiją. *De ben.* VI. 37. 1.

Kambisas – Žiaurus ir despotiškas persų karalius, valdęs nuo 529 iki 522 m. pr. Kr. Užėmė (525 m. pr. Kr.) Egiptą, rengė žygius į Libiją ir Nubiją. *De ira* III. 14. 1–4; 20. 2–4. *De ben.* VII. 3. 1.

Kamilas, Markas Furijus – IV a. pr. Kr. romėnų karvedys ir valstybės veikėjas, volskų ir ekvų nugalėtojas. 396 m. pr.

Kr. paskirtas diktatoriumi, užkariavo etruskų miestą Vėjus ir gavo teisę triumfuoti. Apkaltintas, kad pasisavino dalį grobio, ištremtas į Ardėją. 390 m. pr. Kr. užpuolus Romą galams, buvo už akių paskelbtas diktatoriumi, sumušė miestą nusiaubusius priešus, vadovavo atstatymui ir dėl to buvo vadinamas antruoju Romulu. Mirė 364 m. pr. Kr. *De ben.* IV. 27. 2; V. 17. 2.

Kampanija – su Lacijumi besiribojanti derlinga ir turtinga sritis Italijos Vidurio Vakaruose. Nuo VIII a. pr. Kr. joje buvo graikų, nuo VI a. pr. Kr. – etruskų kolonijų. Nuo IV a. pr. Kr. pradeda įsitvirtinti romėnai. Antrojo pūnų karo metu kai kurie Kampanijos miestai (Kapuja ir kiti), siekdami nepriklausomybės, buvo prisidėję prie Hanibalo. 211 m. pr. Kr. romėnai juos užėmė, atėmė žemę ir išdalijo saviškiams. 59 m. pr. Kr. Cezaris atstatė jų teises. *De tranq.* 2. 13; *De ben.* VII. 4. 3.

Kanos – nedidelis italikų miestas Apulijoje (Italijos pietryčiai), ant Aufido upės kranto, netoli Adrijos jūros. Prie jo 216 m. pr. Kr. Hanibalas sutriuškino konsulų Liucijaus Emilijaus Paulo ir Gajaus Terencijaus Varono vadovaujamą aštuonių legionų romėnų kariuomenę. *De ira* II. 2. 5; 5. 4.

Kapitolijus – vienas iš septynių Romos kalnų *(mons Capitolinus)*, turintis dvi viršūnes. Ant vienos buvo pastatyta tvirtovė *(arx)* ir Junonos Monetos šventykla, ant kitos – Jupiterio, Junonos ir Minervos šventykla *(templum Iovis Capitolini)* ir kitos šventyklos. Siauresne prasme Kapitolijumi *(Capitolium)* buvo vadinama ši viršūnė. Kapitolijus buvo Romos valstybės ir religijos centras. Ant jo taip pat stovėjo

valstybės archyvo pastatas *(Tabularium)*. Vardas, kilęs iš žodžio *caput* – „galva", reiškė svarbiausią kalną. *De const.* 6. 8; *Ad Helv.* 10. 8, 9; *Ad Marc.* 13. 1, 2; *De ben.* VII. 7. 2.

Karneadas (214–129 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, Hegesino mokinys, po jo mirties tapęs Akademijos galva. Su Kritolaju ir Diogenu 155 m. pr. Kr. kaip pasiuntinys buvo atvykęs į Romą ir ten dėstė, keldamas romėnų susižavėjimą. Katonui Vyresniajam jo skelbiamos mintys pasirodė pavojingos, ir jis pareikalavo, kad Karneadas išvyktų. Buvo linkęs į skepticizmą, atmetė tvirtus tiesos kriterijus ir labiau retoriškai nei filosofiškai vystė galimumo ir tikimybės teoriją, mokydamas kiekvienai tezei rasti priešingą. Teigė patikimo pažinimo negalimumą. Neliko jokių veikalų. *De brev.* 14. 2.

Kartagina – pūnų kalba vardas reiškia „naujasis miestas". Jis buvo įkurtas finikiečių išeivių iš Tiro IX ar VIII a. pr. Kr. Legenda Kartaginos įkūrimą priskiria iš Tiro pabėgusiai karalienei Didonei. Grobdamas kitų kraštų pirklių laivus, neleisdamas jiems prekiauti vakarinėje Viduržemio jūros dalyje ar išplaukti į Atlanto vandenyną, miestas turtėjo ir klestėjo. Kartaginiečiai įsitvirtino Sicilijoje ir ten nuo V a. pr. Kr. kovojo dėl įtakos su graikais. Per pirmuosius du Pūnų karus (264–241 ir 218–201 m. pr. Kr.) romėnai sumažino Kartaginos galybę, o 146 m. pr. Kr. ją sugriovė ir įkūrė Afrikos provinciją. 44 m. pr. Kr. Cezaris vėl ikūrė miestą kaip romėnų koloniją, pavadintą *Colonia Julia Carthago*. Imperijos laikais išaugo didelis miestas. VII a. po Kr. jis buvo sugriautas arabų ir sunyko. *De const.* 6. 8; *De ira* I. 11. 7; II. 5. 4; *Ad Polyb.* 1. 2; 14. 5.

Kastoras – graikų mitų personažas, vienas iš Dioskurų („Dzeuso sūnų"), kurie buvo laikomi Ledos ir Dzeuso vaikais. Kita versija: Kastoras buvo Spartos karaliaus Tindarėjo, o jo dvynys brolis Polideukas – Dzeuso vaikas. Kastoras buvo mirtingas. Jis garsėjo kaip arklių tramdytojas, o Polideukas – kaip kumštynininkas. Dioskūrai buvo Helenos ir Klitaimnestros broliai. Jie išlaisvino Tesėjo pagrobtą Heleną ir paėmė į nelaisvę jo motiną Aitrą, dalyvavo argonautų žygyje ir Kalidono medžioklėje. Kastorui žuvus susidūrime su Idu ir Linkėju, Dzeusui leidus, broliai keisdavosi: vieną dieną į požemio pasaulį ėjo Kastoras, kitą už jį leisdavosi Polideukas. Jie švietė žmonėms pakaitomis kaip Dvynių žvaigždyno Rytinė ir Vakarinė žvaigždės. Dvyniai globojo laivus ir jūrininkus. Šie kartais išvysdavo blykčiojant juos ugnelėmis ant laivų stiebų. Romoje labiau buvo garbinamas Kastoras. Juo prisiekdavo moterys, jo šventykla nuo seniausių laikų stovėjo forume. *De const.* 13. 4.

Katilina, Liucijus Sergijus (108–62 m. pr. Kr.) – prasilėbavęs romėnų patricijus, 68 m. pr. Kr. pretorius. Keletą kartų neišrinktas konsulu, 63 m. pr. Kr. surengė sąmokslą prieš tuo metu konsulavusį Ciceroną ir kitus valstybės vyrus. Demagogiškai žadėdamas panaikinti visas skolas, patraukė prasiskolinusius aristokratus, praradusius žemę Sulos veteranus, kai kuriuos neturtingus žmones. Ciceronas sąmokslą atskleidė, Katilinos bendrininkai buvo suimti ir nužudyti, pats Katilina žuvo mūšyje, jo kariuomenei susigrūmus su valstybės armija. *De ira* III. 20. 5; *Ad Marc.* 20. 5; *De brev.* 5. 1; *De ben.* V. 16. 1; 17. 2.

Katonas, Markas Porcijus Cenzorijus (Vyresnysis) (234–149 m. pr. Kr.) – Romos valstybės veikėjas, karvedys, rašytojas. Pūnų karuose kovėsi prie Trazumeno ežero ir Fabijaus Maksimo vadovaujamuose mūšiuose, dalyvavo Scipiono žygyje į Afriką. 204 m. pr. Kr. buvo kvestorius Sicilijoje, 199 m. pr. Kr. – edilas, 198 m. pr. Kr. – pretorius. 195 m. pr. Kr. konsulaudamas numalšino sukilusius ispanus ir 194 m. pr. Kr. triumfavo. Buvo graikų kultūros plitimo Romoje priešininkas. 184 m. pr. Kr. išgarsėjo kaip griežtas cenzorius: šalino iš senato ir raitelių luomo, jo nuomone, nedorus žmones, stengėsi sugrąžinti paprasto ir kuklaus gyvenimo būdo principus. Laikomas romėnų prozos pradininku. Buvo parašęs septynių knygų romėnų ir kitų italikų genčių istorijos nuo seniausių laikų iki savo laikų veikalą *Kilmė*, iš kurio liko tik fragmentai. Garsėjo kaip puikus oratorius, jo kalbos teisme, senate ir tautos susirinkime buvo išleistos, bet neišliko. Sūnui buvo parašęs medicinos, retorikos, teisės, karybos ir žemdirbystės vadovėlius. Liko tik veikalas *Apie žemdirbystę*. Tai pirmasis romėnų prozos veikalas. Jame šlovinamas valstiečio užsiėmimas, pateikiama daugybė praktinių patarimų. *De vita* 21. 3; *Ad Marc.* 25. 1; *De ben.* V. 7. 5.

Katonas, Markas Porcijus Utikietis (Jaunesnysis) (95–46 m. pr. Kr.) – romėnų politikas, Katono Vyresniojo proanūkis. 62 m. būdamas liaudies tribūnu, ragino senatorius pasmerkti myriop Katilinos bendrininkus. Įsitikinęs respublikonas, karštas Cezario priešininkas. Pastarajam nugalėjus prie Tapsės Pompėjaus kariuomenės likučius, nusižudė Utikos mieste (Afrika). Jo tvirtybė romėnams padarė didelį įspūdį: Ciceronas ir Brutas parašė panegirikas, į kurias Cezaris atsakė

veikalu *Antikatonai*. Katonas buvo stoicizmo šalininkas. I a. po Kr. literatūroje jis parodomas kaip paskutinis demokratijos ir laisvės gynėjas. *Ad Marc.* 22. 3; 25. 1; *De vita* 18. 3; 21. 3; *De prov.* 2. 9–12; 3. 4; *De tranq.* 7. 5; 16. 1, 4; 17. 4, 9; *De const.* 1. 3; 2. 1–2; 14. 3; *De ira* II. 32. 2; III. 38. 2; *Ad Helv.* 13. 5; *De ben.* V. 17. 2.

Katulas, Kvintas Lutacijus – konsulas 78 m. pr. Kr., cenzorius 65 m. pr. Kr., nuo 77 m. pr. Kr. iki mirties *priceps senatus*, turėjo didelį autoritetą. Prisidėjo prie Katilinos sąmokslininkų pasmerkimo, mirė 61 m. pr. Kr. *De ira* III. 18. 2.

Kipras – Viduržemio jūros sala, turtinga vario (iš jos vardo lotyniškas vario pavadinimas *cuprum*) III tūkst. pr. Kr. jau gyvenama, nuo 1300 m. pr. Kr. graikų, vėliau buvo užkariavę egiptiečiai, finikiečiai, asirai, persai, makedonai, 58 m. pr. Kr. salą užėmė romėnai ir įjungė į Kilikijos provinciją. *Ad Marc.* 20. 6; *De ben.* III. 37. 3.

Kiras (Jaunesnysis) – Darėjo sūnus, Lidijos, Frigijos ir Kapadokijos satrapas. Norėdamas atimti sostą, su kariuomene žygiavo prieš brolį Artakserksą II. Žuvo mūšyje 401 m. pr. Kr. *De ira* III. 21. 1.

Kiras (Vyresnysis) – Persijos valstybės įkūrėjas ir jos karalius, valdęs 558–529 m. pr. Kr., nugalėjo medus, lidus, babiloniečius, mirė žygyje prieš karalystės šiaurėje buvusius kaimynus masagetus. Literatūroje giriamas kaip drąsus vyras, atlaidus valdovas. *De ben.* VII. 3. 1.

Klaudijus Cezaris Augustas, Tiberijus (10 08 1–54 10 13 m. po Kr.) – Druzo sūnus, romėnų imperatorius 41–54 m. po Kr.

Ligotas, domėjosi mokslais, rašė romėnų, kartaginiečių ir etruskų istorijos veikalus. Užmušę Kaligulą, pretorionai jį paskelbė imperatoriumi. Antroji jo žmona Agripina, norėdama, kad jos sūnus Neronas taptų imperatoriumi, Klaudijų nunuodijo. Nors į daugelį reikalų kišosi atleistiniai Narcizas ir Palantas, Klaudijus padarė progresyvių reformų: suteikė romėnų pilietybę kai kurioms ne italikų bendruomenėms, padarė paveldėjimo, santuokos ir kitų įstatymų pataisų, valstybės iždą atidavė tvarkyti kvestoriams, steigė romėnų kolonijas, tiesė kelius, pastatė naują vandentiekį Romoje ir prieplauką Ostijoje, užkariavo Britaniją ir Mauretaniją. Liko vienos kalbos fragmentų. *Ad Polyb.* 2. 2; 3. 5; 5. 2; 6. 2, 5; 7. 1–4; 8. 1, 2; 9. 7; 12. 3–5; 13. 1–4; 14. 1; 16. 3–6; 17. 3; *De ben.* I. 15. 5; *De clem.* I. 23. 1; VI. 19. 2–4.

Klaudijus Kvadrigarijus, Kvintas – II a. pr. Kr. pabaigos romėnų istorikas, parašęs *Analus* (kartais veikalas vadinamas ir *Istorija*) nuo galų antpuolio IV a. pr. Kr. iki Sulos laikų. Nors įvykius dėstė nuosekliai iš eilės, įpindavo kalbų ir įvairių įdomių pasakojimų. Iš veikalo nieko neliko. *De ben.* III. 23. 2.

Kleantas (331–231 m. pr. Kr.) – graikų filosofas stoikas. Mokėsi Atėnuose ir, pasak legendos, užsidirbdavo duoną naktimis kaip vandens nešiotojas. Ilgai buvo Zenono mokinys, o po jo mirties tapo mokyklos galva. Buvo sukūręs 50 veikalų, tarp jų Homero ir Herakleito komentarus. Kleantui būdingas konservatyvumas: jis toliau rutuliojo mokytojo mintis, nepareikšdamas naujovių. Kosmogonijoje ir etikoje teigė originalių dalykų. Kleantas atvėrė principą, jog išminčius turi gyventi pagal prigimtį. Iš visų kūrinių liko tik

himnas Dzeusui kaip bandymas poezijos formas ir priemones pajungti pažinimo teorijai išdėstyti. Kleantas šlovina Dzeusą kaip pasaulio Logą, kuris žaibo pavidalu perskrodžia kosmą, kaip pasaulio išmintį ir pasaulio valdovą. *De tranq.* 1. 10; *De otio* 6. 5; *De ben.* V. 11. 1; 12. 2; 14. 1.

Klelija – patricijų giminės mergina, pasak legendos, 508 m. pr. Kr. kaip įkaitė su kitomis kilmingomis mergaitėmis pasiųsta etruskų karaliui Porsenai. Ji pabėgo, perplaukė Tiberį, bet bailių piliečių buvo grąžinta Porsenai. Sužavėtas jos drąsos (kita versija: pabėgo visos įkaitės, ir visos buvo paleistos), Porsena atsisakė įkaičių. *Ad Marc.* 16. 2.

Klitas – Aleksandro Makedoniečio kariuomenės karininkas, kavalerijos vadas, išgelbėjęs karaliaus gyvybę 334 m. pr. Kr. mūšyje prie Graniko. 328 m. pr. Kr. Aleksandras Klitą užmušė puotoje, jam atsisakius karalių garbinti pagal Rytų papročius. *De ira* III. 17. 1.

Klodijus Pulchras, Publijus (92–52 m. pr. Kr.) – patricijų kilmės valstybės veikėjas, plebėjų lyderis, 59 m. pr. Kr. liaudies tribūnas. Organizavo Cicerono ištrėmimą, sugriovė jo namus. Buvo senato valdžią apribojančio įstatymo projekto autorius. Susipykęs su Pompėjumi Didžiuoju ir liaudies tribūnu Milonu, terorizavo Romos gyventojus. Užmuštas Milono šalininkų. *De const.* 2. 1; *De ira* II. 2. 3; *De brev.* 5. 1.

Kokcėjai – romėnų giminė. *De clem.* I. 10. 1.

Korbulonas, Gnėjus Domicijus - Nerono karvedys, vyriausiasis Germanijos kariuomenės vadas, 54 m. po. Kr. sėkmingai

kovojęs su partais. Buvo labai populiarus kariuomenėje ir galėjo jos remiamas nuversti Neroną, bet to nepadarė. 67 m. po Kr. Neronas buvo Graikijoje ir pasikvietęs ten Korbuloną nužudė. *De const.* 17. 1.

Kordas, Aulas Kremucijus – I a. pr. Kr.–I a. po Kr. romėnų istorikas, parašęs traktatą apie Augusto valdymą. Veikalas, matyt, vadinosi *Analai* ir prasidėjo įvykiais nuo Cezario nužudymo. Autorius jame gyrė Brutą, o Kasijų vadino paskutiniuoju romėnu. Augusto laikais persekiojamas nebuvo, bet jo įpėdinio imperatoriaus Tiberijaus iniciatyva 25 m. po Kr. buvo sufabrikuota byla. Kordas nusimarino badu, traktatas buvo sudegintas ir uždraustas. Dukteriai Marcijai išsaugojus vieną egzempliorių, Kaligulos laikais vėl išleistas. Liko fragmentų. *Ad Marc.* 1. 2–4; 22. 4–8; 26. 1, 3;

Korfinijus – miestas Apeninų kalnyno viduryje, pelignų krašto centras. *De ben.* III. 1.

Korintas – Graikų miestas Istmo sąsmaukoje. Vardas negraikiškas, atėjęs iš substrato kultūros. Dėl patogios geografinės padėties jau VII a. pr. Kr. didelis ir klestintis miestas, ypač garsėjęs keramikos ir bronzos gaminiais (daugiausia indais). Gerų rezultatų užsienio politikoje ir vidaus gyvenime pasiekė valdant tiranui Periandrui (627–583 m. pr. Kr.). Nuo 582 m. pr. Kr. rengiamos panheleniškos istminės sporto varžybos. Išaugus Atėnams, kovojo su jais dėl rinkų ir įtakos. Ta konkurencija buvo viena iš Peloponeso karo priežasčių. Pritarė Filipo Makedoniečio ekspansijai Graikijoje, todėl jis paskelbė miestą šalies sostine. 146 m. pr. Kr. buvo romėnų užimtas ir visiškai sugriautas. 44 m. pr. Kr. Ceza-

rio iniciatyva pradėtas atstatinėti kaip romėnų kolonija, o 27 m. pr. Kr. paskelbtas Achajos provincijos centru. Sugriautas IV ir VI a. po Kr. žemės drebėjimų, tapo nežymia gyvenviete. Po XIX a. drebėjimo toje teritorijoje nebegyvenama. *Ad Polyb.* 1. 2; *De tranq.* 9. 6; *De brev.* 12. 2; *De ben.* I. 13. 1.

Koriolanas, Gnėjus Marcijus – V a. pr. Kr. romėnų karvedys, 493 m. pr. Kr. užkariavęs volskų miestą Koriolus ir dėl to gavęs pravardę. 481 m. pr. Kr. kovojo su plebėjais, ir šie pasiekė jo tremties. Koriolanas nuvyko pas buvusius priešus volskus ir su jais žygiavo prieš romėnus. Motinai Veturijai ir žmonai Volumnijai pavyko Koriolaną sulaikyti. Atsisakiusį kariauti ir bandžiusį susirinkime teisintis Koriolaną volskai užmėtė akmenimis. *De ben.* V. 16. 1.

Kornelija – Publijaus Kornelijaus Scipiono duktė, Grakchų motina. Anksti tapusi našle, nebetekėjo ir atsidėjo sūnų auklėjimui. Ji buvo labai išsilavinusi ir galėjo mokyti sūnus retorikos. Rengėsi ir laikėsi kukliai ir buvo giriama kaip idealios romėnės pavyzdys. Romoje jai buvo pastatyta statula. Liko du dideli 124 m. pr. Kr. rašyto laiško sūnui Gajui fragmentai, rodantys romėnišką tvirtybę, sujungtą su moterišku švelnumu. *Ad Marc.* 16. 3; *Ad Helv.* 16. 6.

Kornelija – liaudies tribūno 91 m. pr. Kr. Livijaus Druzo motina. *Ad Marc.* 16. 4.

Korunkanijus, Tiberijus – III a. pr. Kr. Romos valstybės veikėjas, kilęs iš plebėjų. 280 m. pr. Kr. konsulas, 254 m. pr. Kr.

pirmasis iš plebėjų *pontifex maximus*, žymus teisininkas. *De vita* 21. 3.

Kosai – Kornelijų giminės atšaka, ypač garsėjusi ankstyvos respublikos laikais. *De clem.* I. 9. 10.

Kosura – salelė Viduržemio jūroje tarp Sicilijos ir Afrikos. *Ad Helv.* 6. 4.

Kota, Gajus Aurelijus – I a. pr. Kr. Romos valstybės veikėjas, 91 m. pr. Kr. apkaltintas pagal *lex Varia* (sąjungininkų kurstymas maištauti) ir ištremtas. 82 m. pr. Kr. grįžo, 75 m. pr. Kr. konsulavo, buvo *pontifex maximus*. Puikiai sakė kalbas, bet jų neleido. *Ad Helv.* 16. 7.

Krasas, Markas Licinijus (115–53 m. pr. Kr.) – romėnų karvedys, valstybės veikėjas. Sulos šalininkas, prisigrobęs proskribuotų asmenų turto ir dėl to gavęs Turtingojo *(Dives)* pravardę. 71 m. pr. Kr. nugalėjo Spartako sukilėlių kariuomenę ir užmušė patį Spartaką, 70 ir 55 m. pr. Kr. konsulas, 65 m. pr. Kr. cenzorius, 60 m. su Pompėjumi ir Cezariu sudarė pirmąjį triumviratą. Triumvirams pasidalijus įtakos sferas, Krasui atiteko Rytai. Iš pradžių jis kovojo sėkmingai, bet 54 m. pr. Kr. buvo apsuptas partų, o 53 m. pr. Kr. žuvo, kariuomenė buvo sunaikinta. *De vita* 21. 3; *De brev.* 5. 1.

Krispas Pasienas, Gajus Saliustijus – I a. po Kr. garsus oratorius, 44 m. po Kr. konsulas, garsėjęs taikliais pasakymais. *De ben.* I. 15. 5.

Kroisas (560–547 m. pr. Kr.) – paskutinysis Lidijos karalius, valdęs 560–546 m. pr. Kr. ir garsėjęs turtais. Persų karalius Kiras nugalėjo Kroisą ir prijungė Lidiją prie Persijos. Graikijoje jo likimas buvo laikomas pavyzdžiu teiginio, kad nė vienas žmogus negali būti laikomas laimingu, kol jo gyvenimas nepasibaigęs. *De tranq.* 11. 12.

Ksantipė – Sokrato žmona. Antikos rašytojų apibūdinama kaip pikto būdo moteris, bet neaišku, ar tai tikras apibūdinimas. Sokratas su ja turėjo tris sūnus, kuriuos, mirdamas septyniasdešimties metų, paliko dar nepilnamečius. *De const.* 18. 5.

Ksenofantas – Aleksandro Makedoniečio trimitininkas. *De ira* II. 7. 5.

Ksenofontas (apie 430–355 m. pr. Kr.) – įvairiapusis graikų rašytojas. Buvo Sokrato aplinkos žmogus, bet tikruoju mokiniu jo pavadinti negalima, nes buvo labiau filosofijos mėgėjas nei išminčius. Simpatizavo Spartai, dalyvavo jos karaliaus Agesilajo žygyje prieš Atėnų sąjungininkus Tebus. Už tai buvo ištremtas iš Atėnų. Liko istoriniai veikalai *Anabasis*, *Graikijos istorija*, politiniai traktatai *Agesilajas*, *Lakedaimono politėja*, *Hieronas*, politinis romanas ir apskritai pirmasis Europos romanas *Kiro auklėjimas*, ekonomikos klausimams skirti didaktiniai veikalai *Apie pajamas*, *Namų ūkis*, *Apie jodinėjimą*, *Apie medžioklę*, *Apie vadovavimą jočiai*, filosofiniai veikalai *Atsiminimai apie Sokratą*, *Sokrato apologija*, *Puota*. – *De tranq.* 7. 5; *De ben.* III. 32. 1.

Kserksas – Persijos karalius, valdęs 486–465 m. pr. Kr. Tęsė savo tėvo Darėjo I politiką, kurdamas pasaulinę Persijos

imperiją. Mėgino užkariauti Graikiją, bet pralaimėjo ir buvo sąmokslininkų nužudytas. *De ira* III. 16. 4; *De ben.* VI. 31. 1–11.

Kurijus Dentatas, Markas – plebėjų kilmės Romos valstybės veikėjas, 290 m. pr. Kr. konsulaudamas nugalėjo samnitus ir sabinus, 275 m. pr. Kr. konsulaudamas nugalėjo prie Benevento Pirą, 274 m. pr. Kr. buvo konsulas trečią kartą, 272 m. pr. Kr. – cenzorius. Literatūroje šlovinamas už paprastumą, sąžiningumą, kuklumą, nepaperkamumą. *De vita* 21. 3; *De tranq.* 5. 5; *De brev.* 13. 3.

Kvintijus (Kvinkcijus) Cincinatas, Liucijus – V a. pr. Kr. Romos valstybės veikėjas ir karvedys, 460 m. pr. Kr. konsulas. Kukliai gyveno kaime, pats dirbo laukus. 458 m. pr. Kr. gresiant ekvų pavojui, senatas paskelbė jį diktatoriumi. Tai pranešti atėję senato pasiuntiniai rado Cincinatą ariantį lauką. Greitai nugalėjęs priešus, jis vėl stojo į paliktą vagą. *De brev.* 17. 6.

Laberijus, Decimas (106–43 m. pr. Kr.) – garsus romėnų mimų kūrėjas, raitelių luomo vyras, vertinamas Cezario, nurungęs neromėniškos kilmės konkurentą Publilijų Sirą. Liko apie 100 fragmentų iš daugiau nei 40 veikalų. Jo mimai vaizdavo visų sluoksnių žmonių (taip pat ir politikų) trumpas gyvenimo sceneles. Pavadinimai: *Dvyniai, Seserys, Vestuvės, Žvejas, Saturnalijos* etc. – *De ira* II. 11. 3.

Larijus – ežeras Italijos šiaurėje prie Komo miestelio. *De ben.* IV. 5. 3.

Lentulas, Gnėjus – 14 m. po Kr. konsulas, augurų ir *Fratres arvales* kolegijų narys. *De ben.* II. 27. 1.

Lentulas, Publijus Kornelijus Sura – 74 ir 63 m. pr. Kr. pretorius, 71 m. pr. Kr. konsulas, 70 m. pr. Kr. pašalintas iš senato susidėjo su Katilina ir gavo jo užduotį užmušti Ciceroną, bet jos neįvykdė. Katilinai išvykus iš Romos, vadovavo sąmokslininkams. Atskleidus sąmokslą, turėjo atsisakyti pretūros, buvo suimtas ir nužudytas. *De ira* III. 38. 2.

Lepidas, Markas Emilijus (90–12 m. pr. Kr.) – Cezario šalininkas, 49 m. pr. Kr. būdamas pretoriumi, iškovojo Cezariui diktatoriaus įgaliojimus, 48–47 m. pr. Kr. Ispanijos vietininkas, 46 m. pr. Kr. konsulas, Cezario kavalerijos vadas, po Cezario mirties Antonijaus pastangomis tapo vyriausiuoju žyniu, 43 m. pr. Kr. su Oktavianu ir Antonijumi sudarė antrąjį triumviratą, 42 m. pr. Kr. antrą kartą konsulas. Po Akcijaus mūšio ir Oktaviano įsitvirtinimo valdžioje politikoje nebedalyvavo. *De clem.* I. 10. 1.

Lepidas, Markas Emilijus – triumviro sūnus, 31 m. pr. Kr. rengęs sąmokslą prieš Oktavianą. Mecenatas apie tai sužinojo, pranešė Oktavianui, ir Lentulas buvo nužudytas. *De brev.* 4. 5; *De clem.* I. 9. 6.

Liberis – italikų vaisingumo, apvaisinimo, derlingumo, taip pat ir vynuogininkystės dievas, vėliau sutapatintas su Dionisu. Buvo ir moteriškoji jo pusė Libera. Liberis, Libera ir Cerera buvo garbinami kartu kaip derlingumo ir vaisingumo dievų triada. Liberiui buvo skirta Liberalijų šventė, vykdavusi kovo mėn. 17 d. Per šią šventę jaunuoliai apsivilk-

davo vyro togą. *De tranq.* 17. 8; *De vita* 25. 4; *De ben.* IV. 8. 1; I. 13. 2; VII. 3. 1.

Liberalis, Kvintas Ebucijus – iš Lugduno miesto kilęs Senekos draugas. *De ben.* I. 1. 1; II. 1. 1; 6. 1; 30. 1; 31. 1; V. 1. 3; VI. 1. 1; 6. 1; 12. 1; 41. 1; 42. 1; VII. 1. 1.

Linkėjas – graikų mitų herojus, pasižymėjęs nepaprastu akylumu, galėjęs matyti kiaurai žemę, vandenį, per miglą ir tamsą. Dalyvavo Kalidono medžioklėje ir argonautų žygyje. *De ben.* IV. 27. 3.

Lisimachas (apie 360–281 m. pr. Kr.) – aukštas Aleksandro Makedoniečio karininkas. Po Aleksandro mirties įsitvirtino Trakijoje ir pasiskelbė karaliumi. Vėliau užsikariavo Makedoniją ir kai kurias Mažosios Azijos sritis. *De ira* III. 17. 2; *De clem.* I. 25. 1.

Liucilijus, Gajus – I a. po Kr. romėnų valstybės veikėjas (Sicilijos vietininkas), filosofas, rašytojas, Senekos draugas. Kai kurie mokslininkai mano, jog jis yra *Vergilijaus priede* esančios poemėlės *Etna* autorius. Seneka jam paskyrė tris veikalus: *Apie apvaizdą, Gamtos klausimai* ir *Laiškus Liucilijui.* – *De prov.* 1. 1.

Livija (59 m. pr. Kr. – 29 m. po Kr.) – trečioji Augusto žmona, turėjusi iš savo pirmosios santuokos du sūnus: Tiberijų ir Druzą. Ji kišosi į Augusto veiklą ir pasiekė, kad jos sūnų Tiberijų jis padarytų įpėdiniu. Augusto testamentu 14 m. po Kr. Livija buvo įdukrinta Julijų giminės ir gavo vardą Julija Augusta. *Ad Marc.* 2. 3; *De clem.* I. 9. 6; *Ad Marc.* 4. 1.

Livijus Druzas, Gajus – II a. pr. Kr. Romos valstybės veikėjas. 122 m. pr. Kr. liaudies tribūnas, 112 m. pr. Kr. konsulas, 109 m. pr. Kr. cenzorius. Kovodamas su Grakchais, siekė ne jėga priešintis ar vetuoti jų pasiūlymus, o pralenkti juos populiarumu liaudyje ir gerokai prisidėjo prie jų sužlugdymo. *De brev.* 6. 1; *De ben.* VI. 34. 2.

Livijus Druzas, Markas – Romos valstybės veikėjas, 91 m. pr. Kr. liaudies tribūnas, Grakchų idėjų šalininkas, siūlė atimti iš raitelių luomo teisėjavimo paprotį, suteikti italikams pilietybę. Buvo užmuštas 91 m. pr. Kr. *Ad Marc.* 16. 4.

Livijus, Titas (59 m. pr. Kr.–17 m. po Kr.) – romėnų istorikas. Didelę gyvenimo dalį praleido gimtajame Patavijuje, valstybės veikloje nedalyvavo. Literatūroje yra paminėjimų apie Livijaus dialogus ir laiškus, bet šie veikalai neišliko. Apie keturiasdešimt metų jis paskyrė veikalui *Nuo miesto įkūrimo* rašyti. Tai buvo Romos įstorija nuo įkūrimo iki 9 m. pr. Kr. Ją sudarė 142 knygos. Liko 35 knygos ir fragmentų. Istorikas šlovino tradicines romėnų vertybes, protėvių gyvenimo būdą, sukūrė kolektyvinį idealaus romėno paveikslą. *De ira* I. 20. 6; *De tranq.* 9. 5; *De ben.* VII. 6. 1.

Lukanija – ganyklomis garsėjusi Pietų Italijos sritis prie Tarento įlankos. Iš pradžių ten gyveno italikų gentis oskai. VIII–VI a. pr. Kr. kolonijas pradėjo kurti graikai, 272 m. pr. Kr. užėmė romėnai. *De tranq.* 2. 13.

Lukrecija – kilmingo romėno Tarkvinijaus Kolatino žmona. Išprievartauta karaliaus Tarkvinijaus Išdidžiojo, parašė laišką apie atsitikimą vyrui ir nusižudė. Pasipiktinę romėnai išvi-

jo karalių ir įkūrė respublikos santvarką. Literatūroje Lukrecija laikoma tyros romėnės, ištikimos žmonos pavyzdžiu. *Ad Marc.* 16. 2.

Lukrecijus Karas, Titas (apie 97–55 m. pr. Kr.) – romėnų rašytojas, šešių knygų epo *Apie daiktų prigimtį* autorius. Mirė kūrinio nepaskelbęs, jį išleido Ciceronas. Epe dėstomas Epikūro mokslas. Epo turinys filosofinis, o forma didaktinė: poetas jaučiasi esąs jo dievinamo Epikūro pranašas. Santykį su Epikūro veikalais nustatyti sunku: manoma, kad Lukrecijus naudojosi Epikūro veikalu *Apie gamtą*, bet esama daug romėniškos medžiagos. Lukrecijus pats pasirinko aptariamus klausimus ir medžiagos išdėstymą, aktualizavo Epikūrą, bandydamas patarti pilietinių karų laikų romėnams atsikratyti mirties baimės, dėl kurios jie elgiasi ydingai ir nuodėmingai. *De tranq.* 2. 14.

Lukulai: 1. Lukulas, Liucijus Licinijus (106–57 m. pr. Kr.) – romėnų karvedys, valstybės veikėjas. 87 m. pr. Kr. nugalėjo Mitridato laivyną, užėmė Juodosios jūros pakrantes, atvežė į Romą iki tol neaugintų vyšnių. 87 m. pr. Kr. kvestorius, 79 m. – edilas, 77 m. – pretorius, 74 m. – konsulas. 73 m. pr. Kr. dar kartą nugalėjo Mitridatą. Šis pabėgo pas žentą Armėnijos karalių Tigraną. Tam atsisakius išduoti, Lukulas nužygiavo į Armėniją ir sumušė Tigrano kariuomenę. 63 m. pr. Kr. dėl tų pergalių triumfavo. Romoje įrengė parką, globojo menininkus, gerai išmanė literatūrą ir retoriką. 2. *Lukulas, Markas Licinijus* – pirmojo brolis, 83 m. pr. Kr. nugalėjo Marijaus šalininkus, 73 m. pr. Kr. buvo konsulas, vėliau valdė Makedoniją ir užkariavo gentis į šiaurę nuo jos iki Dunojaus. Globojo ištremtą Ciceroną. *Ad Polyb.* 15. 1.

Makedonija – kraštas Balkanų pusiasalio šiaurėje, valdomas karalių. Gyventojų kilmė, etninė priklausomybė ir kalba neaiški. Stipri valstybė susiformavo valdant Filipui II (359 – 336 m. pr. Kr.). Jo sūnus Aleksandras Makedonietis užkariavo Persiją, Egiptą ir kitas šalis ir įkūrė pasaulinę imperiją. Šiai suirus, Makedonija liko didelė helenistinė valstybė. II a. pr. Kr. ją užkariavo romėnai. *De brev.* 4. 5.

Mamerkas Emilijus Skauras – I a. po Kr. puikus romėnų oratorius, paskutinis giminės vyras. 21 m. pr. Kr. konsulavo, 32 m. po. Kr. buvo apkaltintas valstybės perversmo rengimu. Antrą kartą kaltinimui pasikartojus 34 m. po Kr., nusižudė. Tikroji kaltinimo priežastis buvo jo tragedija *Atrėjas*, kurioje būta užuominų į imperatorių Tiberijų. Senato posėdyje viešai buvo sudegintos išleistos septynios jo kalbos. Kūrybos fragmentų neliko. *De ben.* IV. 31.

Manas – vienintelis Diogeno vergas. *De tranq.* 8. 7.

Manlijus Kapitolinas Imperiozas, Liucijus – 363 m. pr. Kr. diktatorius. *De ben.* III. 37. 4.

Marcelas, Markas Klaudijus – 51 m. pr. Kr. konsulas, Cezario priešininkas. Šiam laimėjus Farsalo mūšį, savanoriškai išvyko į tremtį Mitilenėje. 45 m. Cezaris paskelbė malonę, Ciceronas pasakė kalbą *Už Marcelą*, girdamas Cezario poelgį. *Ad Helv.* 9. 4–10.

Marcelas, Markas Klaudijus (42–23 m. pr. Kr.) – Klaudijaus Marcelo ir Augusto sesers Oktavijos sūnus, 25 m. pr. Kr. dalyvavo žygyje prieš kantabrus, 24 m. pr. Kr. tapo edilu. Bu-

mirtį, epą apie požemio pasaulį, panegiriką Neronui, poemą apie Romos gaisrą, 10 knygų mažųjų eilėraščių, 14 knygų panašaus į baletą vaidinimo libretą, tragediją *Medėja*. Liko tik dešimt Cezario ir Pompėjaus susidūrimą pilietiniame kare vaizduojančio epo *Farsalo mūšis* knygų. Lukanas nespėjo veikalo baigti (matyt, planavo parašyti dvylika knygų), nes dalyvavo sąmoksle prieš Neroną ir, gavęs įsakymą mirti, persipjovė venas. *Ad Helv.* 18. 4.

Maronas – Tiberijaus laikų skundikas. *De ben.* III. 26. 2.

Marsas – vienas seniausių italikų dievų. Iki kalendoriaus reformos jam buvo skirtas pirmasis metu mėnuo (kovas). Senovėje jis buvo vaisingumo, derlingumo, žemdirbystės dievas. Jam skirti genys, arklys, jautis ir vilkas (kartais trigalvis). Atlikdami apvalymo apeigą (liustraciją), žemdirbiai melsdavo Marsą derlingumo laukams, sveikatos žmonėms. Valstybės apvalymo apeigą atlikdavo „Dirvos brolių" *(Fratres arvales)* kolegija, kurios himnas yra išlikęs. Kaip Romulo tėvas Marsas laikomas Romos globėju. Kaip romėnų bendruomenės saugotojas Marsas lydėjo karius į karus. Salijų žynių kolegija saugojo dvylika senų, iš karaliaus Numos laikų išlikusių skydų ir šokdavo su jais kažkokius (matyt, karo) šokius. Vėliau literatūroje Marsas buvo sutapatintas su graikų Arėju. Religiniame romėnų gyvenime išliko ir senosios Marsui – derlingumo davėjui skirtos šventės bei apeigos. *De ira* I. 12. 5; IV. 2. 4.

Marsijas – iš Frigijos kilęs graikų mitų satyras ar silėnas, Dievų motinos aplinkos personažas. Puikiai grojęs fleita ir iškvietęs kitara skambinantį Apoloną į varžybas. Šis varžy-

bas laimėjęs ir nudyręs Marsijui odą. Mitas atspindi chtoniškosios ir indoeuropietiškos religijų kovą. *De ben.* VI. 32. 1.

Masilija (Masalija) – persų išvytų iš Mažosios Azijos Fokėjos miesto graikų apie 600 m. pr. Kr. įkurtas miestas Pietų Galijoje, stambus prekybos centras vakarinėje Viduržemio jūros dalyje. II a. pr. Kr. užkariautas romėnų. *Ad Helv.* 7. 8; *De clem.* I. 15. 2.

Mecenatas, Gajus Cilnijus (apie 70–8 m. pr. Kr.) – iš etruskų diduomenės kilęs raitelių luomo vyras, Augusto draugas ir patarėjas, menininkų globėjas. Dar neprabėgus šimtui metų po mirties, jo vardas tapo bendrinis, o menininkų globa vadinta mecenatyste. Pats taip pat kūrė. Liko dialogų fragmentų. *De prov.* 3. 10, 11; *De ben.* IV. 36. 2; VI. 32. 2, 3.

Megara – graikų miestas tarp Atėnų ir Korinto, stambus prekybos centras, konkuravęs su Atėnais, IV a. pr. Kr. užimtas makedonų, 146 m. pr. Kr. išgriautas romėnų. Vėliau buvo atstatytas ir klestėjo Hadriano laikais. *De const.* 5. 6.

Menenijus Agripa – Romos valstybės veikėjas ir karvedys. 503 m. pr. Kr. konsulas, sėkmingai kariavęs su Lacijaus gentimis. 494 m. pr. Kr. įkalbėjo į Šventąjį kalną pasitraukusius plebėjus grįžti. Gyveno neturtingai. 493 m. pr. Kr. mirė ir buvo palaidotas valstybės lėšomis. *Ad Helv.* 12. 5, 7.

Merkurijus – romėnų turtėjimo, prekybos dievas (iš lot. *merx* – prekė, *mercari* – pirkti), vėliau sutapatintas su graikų Hermiu. 495 m. pr. Kr. jam buvo pastatyta šventykla ir įkurta pirklių kolegija. *De ben.* I. 3. 7; IV. 8. 1.

Mesala, Markas Valerijus Korvinas (64–13 m. pr. Kr.) – romėnų karvedys, valstybės veikėjas (31 m. pr. Kr. konsulas), puikus oratorius, poetas, graikų retorinės literatūros vertėjas, filologinių darbų autorius. Liko tik mažų kūrybos fragmentų. *De clem.* I. 10. 1.

Mesala, Markas Valerijus Maksimas – romėnų karvedys ir valstybės veikėjas, 263 m. pr. Kr. konsulas, 252 m. pr. Kr. cenzorius. Konsulaudamas sėkmingai kovojo Sicilijoje (užėmė Mesaną), cenzoriaudamas pašalino iš senato 16 ir iš raitelių luomo 400 asmenų. *De brev.* 13. 5.

Mesana – graikų miestas Sicilijoje. 396 m. pr. Kr. sugriautas kartaginiečių, atstatytas priklausė nuo Sirakūzų, 263 m. pr. Kr. pateko romėnų įtakon. *De brev.* 13. 5.

Metelas, Liucijus Cecilijus – romėnų karvedys ir valstybės veikėjas, 251 ir 247 m. pr. Kr. konsulas, 224 m. pr. Kr. diktatorius, 243–241 m. pr. Kr. *pontifex maximus*. Gelbėdamas Vestos šventyklos šventenybes per 241 m. pr. Kr. gaisrą, apdegė akis ir apako. *De prov.* 5. 2; *De brev.* 13. 8.

Metilijus – 37 ar 38 m. po Kr. miręs Marcijos sūnus. *Ad Marc.* 16. 8.

Miletas – senas miestas Mažosios Azijos pusiasalio pietuose, XI a. pr. Kr. užkariautas graikų. Buvo stambus prekybos centras, garsėjo audinių pramone, ypač klestėjo VII a. pr. Kr., valdant tiranui Trasibului. Jo laikais sukurtas miesto ženklas – du gulintys liūtai išliko ir romėnų laikais. 494 m. pr. Kr. persai Miletą sugriovė. Po persų sutriuškinimo at-

statytas pagal architekto Hipodamo planą. Nuo 78 m. pr. Kr. priklausė romėnams. *Ad Helv.* 7. 2.

Mindiridas – Pietų Italijos miesto Sibario gyventojas. Sibariečiai labai mėgo gardžiai valgyti, garsėjo kaip lėbautojai. *De ira* II. 25. 2.

Mitilenė – svarbiausias Lesbo salos miestas, VI a. pr. Kr. valdomas tiranų Pentilo, Melanchro, Mirsilo. 546 m. pr. Kr. užimtas persų, dalyvavo Jonijos miestų sukilime prieš persus 500–494 m. pr. Kr., priklausė Atėnų jūrų sąjungai, 428 m. pr. Kr. atkrito, IV a. pr. Kr. priklausė makedonams, 281–261 m. pr. Kr. Ptolemajų dinastijos karaliams, 261–246 m. pr. Kr. seleukidams, nuo 80 m. pr. Kr. užkariautas romėnų. Garsėjo kaip retorikos, filosofijos, muzikos ir poezijos žemė. *Ad Helv.* 9. 4, 6.

Mitridatas – Armėnijos karalius, kurį Kaligula buvo atsikvietęs į Romą ir įkalinęs. Klaudijus 47 m. po Kr. išsiuntė namo ir panaudojo kovai su partais. *De tranq.* 11. 12.

Mucijus Scevola, Gajus – romėnų karžygys, prasiskverbęs į V a. pr. Kr. pradžioje Romą puolusio etruskų karaliaus Porsenos (Porsinos) stovyklą. Jis buvo pasiryžęs užmušti karalių, bet jo nepažino ir nužudė ne Porseną, o jo raštininką. Tuomet atsistojo prie židinio ir, laikydamas dešinę ranką virš ugnies, leido jai sudegti, tarsi bausdamas ją už apsirikimą. Karaliui toks poelgis padarė didelį įspūdį, jis paleido Mucijų ir atsitraukė nuo Romos, supratęs, jog tokių ištvermingų vyrų ginamo miesto nepaims. *De prov.* 3. 4, 5; *De ben.* IV. 27. 2; VII. 15. 2.

Munda – Ispanijos miestas. Netoli jo Cezaris 45 m. pr. Kr. nugalėjo Labieno vadovaujamą Pompėjaus sūnų kariuomenę. *De ben.* V. 24. 3.

Murena, Aulas Terencijus Varonas – I a. pr. Kr. romėnų karvedys, valstybės veikėjas. 25 m. pr. Kr. užkariavo galų gentį salasus, 23 m. pr. Kr. konsulavo, 22 m. pr. Kr. dalyvavo sąmoksle prieš Augustą ir buvo pasmerktas myriop. *De brev.* 4. 5; *De clem.* I. 9. 6.

Neapolis – apie 600 m. pr. Kr. graikų įkurtas miestas. Iš pradžių vadinosi Partenope, o vėliau buvo duotas Naujojo miesto (Neapolio) vardas. 327 m. pr. Kr. miestą užėmė italikų gentis samnitai, 290 m. pr. Kr. jį užkariavo romėnai. Ypač jo reikšmė išaugo po 79 m. po Kr. įvykusio Vezuvijaus išsiveržimo, kai buvo užpilti Pompėjai ir kiti kaimyniniai miestai. *Ad Marc.* 20. 4.

Neptūnas – senas žemdirbių italikų vandens, drėgmės dievas, gelbstintis žmones nuo sausros. Anksti sutapatintas su derliaus saugotoju Konsu. Su jūra susijusių žmonių garbinamas kaip jūros dievas. Sutapatinus su Poseidonu, buvo pabrėžiamas jo atributas arkliai, ir Neptūnas tapo raitelių luomo globėju. *De const.* 4. 2.

Neronas, Klaudijus Druzas Germanikas Cezaris (37 12 15–54 10 13 m. po Kr.) – Gnėjaus Domicijaus Agenobarbo ir Agripinos sūnus, nuo gimimo vadinamas Liucijumi Domicijumi Agenobarbu. 50 m. po Kr. buvo įsūnytas imperatoriaus Klaudijaus, už kurio ištekėjo Agripina, ir gavo jo vardus. Agripinai nunuodijus Klaudijų, tapo imperatoriumi. Kol jau-

nas valdovas reikalus tvarkė padedamas Senekos ir pretorionų vado Buro, didelę reikšmę turėjo senatas, buvo pertvarkyta finansų sistema ir teisėtvarka. 62 m. po Kr. mirus Burui ir Senekai nebeįstengiant daryti įtakos ir pasitraukus, Neronas nustojo rūpinęsis valstybe. Jis domėjosi dainavimu, vaidyba, žirgų lenktynėmis. Pramogoms ir didžiulėms šventėms, statyboms po 64 m. po Kr. gaisro reikėjo lėšų, ir „už didenybės įžeidimą" buvo pradėti persekioti turtingi senatoriai, o jų turtas konfiskuojamas. Tai kėlė nepasitenkinimą, prasiveržusį 65 m. po Kr. Pizono sąmokslu. Suokalbis nepavyko, bet 68 m. po Kr. prieš Neroną sukilo kariuomenė ir pretorionai. Matydamas gresiančią mirtį, Neronas įsakė vergui jį nužudyti. *De clem.* I. 1. 1, 5; 11. 2, 3; II. 1. 1; 2. 1.

Nilas – šventa Egipto upė, Antikoje laikyta riba tarp Azijos ir Afrikos. Žiotys išsišakoja į septynias atšakas. Nuo seno Nilas kanalu buvo sujungtas su Raudonąja jūra. Antikos laikais kanalas atnaujintas keturis kartus. Periodiškų Nilo potvynių priežastys ir jo ištakų vieta – dažnos mokslininkų svarstymų ir antikinės literatūros temos. *De ben.* VI. 7. 3.

Nomentanas – I a. pr. Kr. gurmanas. *De vita* 11. 4.

Novatas, Liucijus Anėjus Seneka – vyresnysis Senekos brolis, taip vadinęsis prieš įsūnijimą. Žr. *Galionas*. *De ira* I. 1. 1; II. 1. 1; III. 1. 1; 39. 1.

Novatila – Senekos dukterėčia, jo brolio Novato duktė. *Ad Helv.* 18. 7.

Numancija – Ispanijos miestas, turėjęs didelės reikšmės vietinėms gentims priešinantis romėnams 143–133 m. pr. Kr. Po pralaimėjimo 137 m. pr. Kr. romėnai pasiuntė Scipiono vadovaujamą kariuomenę, kuri apsupo miestą ir 133 m. pr. Kr. privertė gyventojus pasiduoti. *De const.* 6. 8; *De ira* I. 11. 7; *Ad Polyb.* 1. 2.

Oktavija (apie 70–11 m. pr. Kr.) – Oktaviano Augusto sesuo. Tikėtasi, kad jos sūnus iš pirmosios santuokos Markas Klaudijus Marcelas bus Augusto įpėdinis, bet jis mirė 23 m. pr. Kr. 40 m. pr. Kr. Oktavija ištekėjo antrą kartą už Marko Antonijaus, kad būtų tvirtesnė jo sutartis su Oktavianu. Antonijui ją palikus 32 m. pr. Kr. ir vedus Kleopatrą, ji niekur nebesikišdama gyveno Romoje. Po jos mirties Augustas jos atminimui pastatė Oktavijos portiką su lotynų ir graikų literatūrų bibliotekomis ir daugybe vaizduojamojo meno kūrinių. *Ad Marc.* 2. 3; *Ad Polyb.* 15. 3.

Oktavijus, Gajus – Augusto tėvas, kilęs iš turtingos raitelių šeimos. 61 m. pr. Kr. pretorius, 60–59 m. pr. Kr. kariavo ir valdė Makedoniją, 58 m. pr. Kr. mirė. *De ben.* III. 32. 5.

Olimpija – Heros ir Dzeuso šventyklos bei Šventoji apygarda Peloponeso pusiasalyje. Olimpija nebuvo miestas, o tik kas ketveri metai vykusių panhelėniškų sporto varžybų, skirtų Dzeuso garbei, vieta. Pasak vienos mito versijos, olimpiadas įkūrė Pelopas, pasak kitos, – Heraklis. Yra ir abi versijas vienijantis teiginys: Pelopas įvedė keturkinkių vežimų lenktynes, o Heraklis – visas kitas varžybų rūšis. Istoriniais laikais pirmoji olimpiada vyko 776 m. pr. Kr. Nuo jos graikai skaičiavo metus. Dzeuso šventyklos Dzeuso statula,

sukurta Feidijo, buvo laikoma vienu iš septynių pasaulio stebuklų. 394 m. po Kr. imperatorius Teodosijas uždraudė olimpiadas, ir jau tuomet apgriuvusi Olimpija visai išnyko. *De prov.* 4. 2.

Onesikritas (apie 380–300 m. pr. Kr.) – kiniko Diogeno mokinys. Dalyvavo Aleksandro žygyje į Indiją ir ten bendravo su išminčiais. Nearcho laivyno ekspedicijoje iš Indo žiočių į Eufrato žiotis buvo laivo kapitonas. Buvo parašęs veikalą *Kaip buvo auklėjamas Aleksandras,* kurio liko tik pavadinimas. Likusių iš veikalo apie Indiją fragmentų autentiškumu kai kurie mokslininkai abejoja. *De ben.* VII. 2. 5.

Ovidijus Nazonas, Publijus (43 m. pr. Kr.–18 m. po Kr.) – iš raitelių luomo kilęs romėnų poetas. Jokia visuomenine veikla neužsiėmė, domėjosi tik menais, filosofija, kūryba. 8 m. po Kr. Augusto potvarkiu ištremtas į Juodosios jūros pakrantėje buvusį Tomų miestą ir ten po dešimties metų mirė. Tikroji tremties priežastis nežinoma. Pripratusį prie medžiaginės ir dvasinės prabangos poetą tremtis labai pribloškė, bet vėliau jis apsiprato su atšiauriu klimatu, buities nepatogumais, dvasios draugų stygiumi, pradėjo bendrauti su vietiniais gyventojais ir net pramoko getų kalbos. Poezijai būdinga lengva ir aiški kalbėsena. Jaunystėje rašė meilės tema. Buvo sukūręs penkias elegijų knygas. Vėliau jas pertvarkė, apie 50 eilėraščių išmetė ir išleido tris meilės elegijų knygas, pasiekusias ir mus. Be to, sukūrė eleginiu dvieiliu parašytų laiškų rinkinį *Herojės*. Tai mitų herojų (Penelopės, Didonės, Ariadnės etc.) laiškai mylimiesiems. Apie 1 m. pr. Kr.–1 m. po Kr. išleido trijų knygų didaktinį veikalą *Meilės*

menas. Po aštuonerių metų šis veikalas buvo paskelbtas gadinančiu visuomenės moralę ir tapo oficialia ištrėmimo priežastimi. Tuojau po *Meilės meno* poetas paskelbė priešingos temos didaktinį veikalą *Vaistai nuo meilės*. Tais laikais jis sukūrė ir ne visą išlikusią poemėlę kosmetikos tema. Ankstyvajam kūrybos laikotarpiui priklausė ir neišlikusi tragedija *Medėja*. Paskui Ovidijus pasuko prie epo. Iki tremties rašė du epus: penkiolikos knygų epą *Metamorfozės*, sukurtą mitinių pasivertimų bei pavertimų tema, ir poemą *Fastai* apie romėnų švenčių ir jų apeigų kilmę. Šios poemos Ovidijus suspėjo parašyti tik pusę, ji ir liko nebaigta. Tremtyje poetas sukūrė penkias *Liūdesio elegijų* knygas, keturių knygų *Laiškus iš Ponto*, poemėlę *Ibis*, iš dalies išlikusį veikalą apie žuvis. Neišliko poema *Gigantomachija*, Germaniko triumfo proga 13 m. po Kr. parašytas eilėraštis, elegijos, sukurtos mirus Augustui ir Mesalai Korvinui, getų kalba parašytos eilės. *De const*. 17. 1.

Padas – ilgiausia Italijos upė (dab. Po), ištekanti iš Alpių ir įtekanti į Adrijos jūrą. Senovėje tekėjo per ligurų genčių gyvenamą teritoriją; ligurų kalba jos vardas reiškė „bedugnė“. Romėnų laikais Padas Šiapusalpinę Galiją skyrė į dvi dalis *(Gallia Cispadana ir Gallia Transpadana)*. *De ben*. VI. 19. 1.

Papinijus, Sekstas – iš kitų šaltinių nežinomas asmuo. *De ira* III. 18. 3.

Pasitėja – vienos iš charičių vardas. *De ben*. I. 3. 7.

Pastoris – iš kitų šaltinių nežinomas asmuo. *De ira* II. 33. 3.

Patavijus – senas venetų (keltų) genties įkurtas miestas, į kurį, anot legendos, persikėlė trojėnas Antenoras su savo žmonėmis. Nuo 225 m. pr. Kr. priklausė romėnams, nuo 49 m. pr. Kr. municipijus. VII a. po Kr. sugriautas barbarų. *Ad Helv.* 7. 6.

Paulas, Liucijus Emilijus Makedonietis – II a. pr. Kr. romėnų karvedys ir valstybės veikėjas. 195 m. pr. Kr. kvestorius, 195 m. pr. Kr. edilas, 191 m. pr. Kr. pretorius, 182 ir 168 m. pr. Kr. konsulas. 190–189 kariavo Ispanijoje, 181 m. pr. Kr. užkariavo ligurus ir gavo teisę triumfuoti, 168 m. pr. Kr. nugalėjo prie Pidnos Makedonijos karalių Persėją ir gavo teisę triumfuoti. *Ad Marc.* 13. 3; *Ad Polyb.* 14. 5. *De clem.* I. 9. 10.

Paulas, Liucijus Emilijus – 1 m. po Kr. konsulas, dalyvavo sąmoksle prieš Augustą 8 m. po Kr. ir buvo nužudytas. *De brev.* 4. 6.

Paulas – neaišku, koks buvęs pretorius turimas galvoje. *De ben.* III. 26. 1.

Paulinas – Senekos žmonos giminaitis, Germanijoje dislokuotos romėnų kariuomenės karininkas 58 m. po Kr., konsulas 62 m. po Kr. *De brev.* 1. 1; 18. 1, 3.

Pausanijas – Makedonijos karaliaus Filipo II asmens sargybinis ir galbūt jo žudikas. *De ben.* IV. 37. 3.

Peisistratas (600–528 m. pr. Kr.) – Atėnų tiranas, valdęs 560–528 m. pr. Kr. Du kartus buvo išvytas, bet sugebėjo atsiim-

ti valdžią. Laikėsi Solono konstitucijos, skatino amatus, prekybą, smulkiąją žemdirbystę, globojo kultūrą ir religiją, puošė miestą gražiais pastatais, nutiesė pirmąjį vandentiekį. Jam priskiriama Homero tekstų kodifikavimo iniciatyva. *De ira* III. 11. 4.

Persis (Persėjas) – Makedonijos karalius, valdęs 179–168 m. pr. Kr., bandęs sustiprinti Makedonijos hegemoniją Balkanų pusiasalyje ir Mažojoje Azijoje ir sukliudyti romėnų ekspansijai į Rytus. Romėnams 171 m. pr. Kr. pradėjus prieš jį karą, dalis sąjungininkų atkrito, ir 168 m. pr. Kr. Emilijus Paulas sumušė kariuomenę ir paėmė Persį į nelaisvę. *Ad Marc.* 13. 3, 4.

Peruzija – etruskų miestas, romėnų užimtas 309 m. pr. Kr. Per Oktaviano ir Antonijaus kovas 41–40 m. pr. Kr. sudegintas, Augusto laikais atstatytas. *De clem.* I. 11. 1.

Petrėjus, Markas – Pompėjaus Didžiojo kariuomenės karininkas, dalyvavęs Farsalo mūšyje. Nusižudė po vado mirties ir kariuomenės likučių pralaimėjimo prie Tapsės. *De prov.* 2. 10.

Piras (319–272 m. pr. Kr.) – Epiro karalius nuo 306 m. pr. Kr., bandęs sukurti didelę, į Aleksandro Makedoniečio panašią valstybę. Užėmė Makedoniją, Tesaliją, atvyko į Italiją ir sumušė romėnus 280 m. pr. Kr. prie Heraklėjos. Su dideliais nuostoliais nugalėjo juos dar kartą 279 m. pr. Kr. prie Auskulo (Piro pergalė). 278–276 m. pr. Kr. užėmė beveik visas kartaginiečių tvirtoves Sicilijoje. 275 m. pr. Kr. pralaimėjo romėnui konsului Kurijui Dentatui prie Bene-

vento, 273 m. pr. Kr. puolė Peloponesą ir ten žuvo. Buvo parašęs veikalą apie taktiką. Jame dėstė karo ir diplomatines gudrybes. Liko fragmentų. *De prov.* 3. 6.

Piras – sporto treneris. *De ira* II. 14. 3.

Pirėnai – kalnai tarp Galijos ir Ispanijos. Jų pavadinimą graikai kildino iš žodžio *πῦρ* – ugnis, bet jis turbūt atsiradęs iš Pirenės miesto, buvusio rytinėje kalnų dalyje, prie Viduržemio jūros, pavadinimo. Romėnai žinojo tris perėjas per Pirėnus. *Ad Helv.* 7. 2.

Pitagoras (apie 570–480 m. pr. Kr.) – iš Samo salos kilęs graikų filosofas; tirano Polikrato laikais išvyko iš tėvynės ir apsigyveno Krotone (Pietų Italija). Čia įkūrė bendruomenę. Pitagoro asmuo apgaubtas legendų. Buvo pabrėžiamas jo saikingumas, sugebėjimas visuomet išlaikyti dvasios pusiausvyrą, pasakojama jį sugebant dematerializuotis ir tarytum strėlė persikelti iš vienos vietos į kitą, susikalbėti su gyvūnais, sustabdyti audras ir krušą. Nepaliko jokių raštų (jam Antikoje priskirti veikalai laikomi netikrais). Skelbė sielų persikėlimą ir su šiuo tikėjimu susijusį vegetarizmą. Iš muzikos instrumentų stygų ilgio proporcijų išvedė įvairius harmonijos intervalus. Kadangi muzikinė harmonija susijusi su aritmetiniais santykiais, skaičių laikė ir pasaulį formuojančiu principu. Padarė geometrijos ir aritmetikos atradimų, žinojo ir racionaliuosius skaičius, nebendramatiškumo reiškinį, teigė dangaus kūnų judėjimo harmoniją, pasireiškiančią tam tikrais toniniais intervalais. Muziką naudojo sielai harmonizuoti. *De brev.* 14. 5; *De ira* III. 9. 2.

Pitijus – V a. pr. Kr. persų didikas. *De ira* III. 16. 4.

Pizonas, Gnėjus Kalpurnijus – 23 m. pr. Kr. konsulas, 22–15 m. pr. Kr. legatas Ispanijoje, 17 m. po. Kr. legatas Sirijoje, kaltinamas Germaniko nunuodijimu. *De ira* I. 18. 3–6; 19. 3.

Platonas (427–347 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, Sokrato mokinys. Rašė ditirambus ir tragedijas, bet, susipažinęs su Sokratu, atsidėjo filosofijai. 388 m. pr. Kr. įkūrė savo mokyklą – Akademiją. Išliko visi jo parašyti ir jam Antikoje priskirti kitų sukurti veikalai. Visuose veikaluose, išskyrus *Įstatymus*, Sokratas yra svarbiausias veikėjas. Beveik visi kūriniai yra dialogo formos. Dialogai nėra nuoseklaus mokslo išdėstymas. Jie vaizduoja filosofų pokalbių epizodus. Esama nuomonės, kad Platonas savo teorijos esmę buvo labiau linkęs išdėstyti gyvu žodžiu kalbėdamasis su mokiniais, o ne raštu. Be to, Platono pažiūros jam begyvenant keitėsi. Tačiau galima apibūdinti bendrą Platono nuostatų kryptį: jis ryžtingai atmeta sofistų teigiamą pažinimo reliatyvumą ir įrodinėja tikrojo pažinimo galimybę. Remdamasis Sokrato dialektika, reiškinių įvairovėje Platonas ieško vieningo pagrindo. Jis sukuria idėjų teoriją, tapusią jo gnoseologijos ir etikos pagrindu. Idėjų pasaulio būtis yra esminė, amžina, tobula, absoliuti. Visi juslėmis suvokiami daiktai ir reiškiniai yra idėjų atspindžiai. Idėjos emanuoja į juos, bet niekuomet neįsikūnija juose visos. Kuo labiau idėja įsikūnija daikte ar reiškinyje, tuo jis tobulesnis. Valstybė yra teisingumo idėjos atspindys. Platonas stengėsi sukurti tobulesnį už žinomas valstybės formas valstybės modelį, kuriame teisingumo idėja įsikūnytų pilniau. Jis laikė galimu žmogaus bendravimą su idėjų pasauliu. Tam reikia atsisakyti blaš-

kančių dvasios jėgas žemiškojo gyvenimo reikalų, įtempti dvasios ir proto jėgas, siekti žinojimo, mąstyti, ir siela, prisiminusi prieš gimstant būtą dieviškąją sferą, tiesiasi į ją, vėl išauga prarasti sparnai. Dėl meninių savybių Platono veikalai priklauso ne tik filosofijai, bet ir literatūrai; jie turėjo įtakos grožinės prozos raidai: iš jų buvo mokomasi dialogo formos įvairovės, kompozicijos, vaizdų konstravimo. Žymiausi dialogai: *Timajas, Valstybė, Faidras, Teaitetas, Puota, Faidonas, Parmenidas, Įstatymai*. – *Ad Marc.* 17. 5; 23. 2; *Ad Helv.* 12. 4; *De ira* I. 6. 5; 19. 7; II. 20. 2; 21. 10; III. 12. 5–7; *De vita* 18. 1; 27. 5; *De tranq.* 7. 5; 17. 10; *De ben.* III. 32. 3; V. 7. 5; VI. 11. 1, 2; 18. 1; IV. 33.

Polibijus – imperatoriaus Klaudijaus atleistinis, ėjęs aukštas pareigas (*a libellis* – gautų prašymų imperatoriui tvarkytojas), proza parašęs Homero veikalų parafrazę lotyniškai ir Vergilijaus *Eneidos* graikiškai. Iš tų veikalų nieko neliko. *Ad Polyb.* 3. 5.

Polionas, Anijus – I a. po Kr. Romos valstybės veikėjas, konsulas (metai nežinomi), Tiberijaus laikais kaltintas dėl didenybės įžeidimo. *De ben.* IV. 31. 4.

Polionas, Gajus Azinijus (70 m. pr. Kr.–5 m. po Kr.) – romėnų karvedys, valstybės veikėjas, rašytojas. Cezario karininkas, Antonijaus bendražygis, 40 m. pr. Kr. konsulas. Vėliau pasitraukė iš politinio gyvenimo. Įsteigė pirmąją viešąją biblioteką prie Laisvės *(Libertas)* šventyklos Romoje, savo namuose pradėjo rengti vėliau romėnų labai pamėgtus autorių naujų kūrinių skaitymus – recitacijas, turėjo vertingų vaizduojamojo meno kūrinių rinkinį. Buvo parašęs septy-

čiuptas ir nužudytas Milete. *De brev.* 5. 1; *Ad Polyb.* 15. 1; *De ben.* IV. 30. 2.

Pompėjus Penas – iš kitų šaltinių nežinomas asmuo. *De ben.* 12. 1.

Pompėjus – Seksto Pompėjaus, 14 m. po Kr. konsulo, sūnus. *De tranq.* 11. 10.

Pontas – gr. „jūra", sutrumpintas senovinis Svetingosios jūros *(Πόντος Εὔξενός)* pavadinimas. Dabar – Juodoji jūra. *Ad Helv.* 7. 1.

Porsina (Porsena) – V a. pr. Kr. etruskų karalius, puolęs Romą, išvijus karalių Tarkvinijų Išdidųjį *(Tarquinius Superbus)*. *De ben.* V. 16. 5; VII. 15. 2.

Preksaspas – VI a. pr. Kr. gyvenęs persų didikas. *De ira* III. 14. 1.

Prenestas – Fortūnos šventykla su burtų traukimo pranašystėmis garsėjęs senas Lacijaus miestas. *De ben.* V. 16. 3.

Priamas – jauniausias Laomedonto sūnus, pasak mito, paskutinis Trojos karalius, iš pradžių vadintas Podarku. Graikai kildino jo vardą iš veiksm. *πρίασθαι* – išpirkti, aiškindami, kad Laomedonto apgautas Heraklis užmušė jį ir jo sūnus, bet leido dukteriai Hesionei išrinkti vieną paliksimą gyvą brolį ir jį išpirkti iš vergijos. Hesionė išpirkusi jauniausiąjį brolį už puikų kilimą, ir jis gavęs Priamo (Išpirktojo) vardą. Homero *Iliadoje* Priamas vaizduojamas kaip senas kara-

lius, turintis 50 sūnų ir 12 dukterų. Achajams paėmus Troją, Priamas prie aukuro buvo užmuštas Neoptolemo (Piro). *De ira* II. 33. 5.

Priapas – graikų mitų vaisingumo, derlingumo, geidulingumo, gašlumo dievas, vaizduojamas su dideliu falu. Kultas kilęs iš Mažosios Azijos. Graikai laikė jį Adonio (Dioniso, Hermio arba Dzeuso) ir vienos iš nimfų (arba Afroditės) sūnumi. Laikomas sodų, vynuogynų, šaltinių, ežių sargu, žvejų, jūrininkų, prostitučių, eunuchų, ištvirkėlių globėju. Jam buvo aukojama gėlių vainikai, daržovės, vaisiai, pupos, medus, vynas, jautukų, ėriukų, ožiukų, paršiukų, balandžių, žuvų kraujas. *De const.* 18. 3.

Prokrustas – graikų mitų galvažudys, gyvenęs prie kelio iš Atėnų į Megarą ir turėjęs lovą, į kurią guldydavęs pakeleivius. Žemo ūgio žmones nužudydavęs ištempdamas, o aukštaūgiams nukirsdavęs galvas, kad tilptų į lovą. Prokrustą užmušė Tesėjas. *De clem.* II. 4. 1.

Ptolemajas – atsidavęs ir ištikimas romėnams I a. po Kr. Mauretanijos karalius, Egipto karalienės Kleopatros ir Marko Antonijaus vaikaitis. Kaligula jį pasikvietė į Romą ir, kadangi Ptolemajo populiarumas jam kėlė įtarimų, liepė nužudyti. *De tranq.* 11. 12.

Publilijus Siras – I a. pr. Kr. trumpų scenelių – mimų autorius, gimęs turbūt Antiochijoje ir patekęs į Romą kaip vergas. Kūryba dingusi, nė vieno mimo neįmanoma rekonstruoti. Liko tik apie 700 kitų autorių cituojamų taiklių jo pasakymų – sentencijų. *De tranq.* 11. 8.

Rinokolūra – vietovė Sirijoje. *De ira* III. 20. 1.

Roma – pasak legendos, 753 m. pr. Kr. Tiberio žemupyje (25 km nuo žiočių) ant Palatino kalno Romulo įkurtas miestas. Archeologų duomenimis, tose vietovėse žmonių gyventa ir anksčiau, X ir IX a. pr. Kr. Daugelis istorikų Romos miesto įkūrimo data laiko 575 m. pr. Kr., kai buvo nusausinta pelkė tarp Palatino ir Kapitolijaus ir įkurta miesto aikštė – forumas. Iš pradžių Romą valdė septyni karaliai. 510 m. pr. Kr. romėnai išvijo karalių ir įvedė demokratinę santvarką. Pamažu prisijungdami kaimynines italikų žemes, III a. pr. Kr. karų ir diplomatijos priemonėmis romėnai jau buvo įsitvirtinę visame Apeninų pusiasalyje. I a. pr. Kr. visi italikai gavo Romos pilietybę. I a. pr. Kr. – I a. po Kr. romėnai sukūrė didžiulę imperiją. Roma buvo politikos ir kultūros centras. Augusto laikais buvo pastatyta ir rekonstruota daug visuomeninių pastatų ir šventyklų. Po 64 m. po Kr. gaisro atstatytas taisyklingų kvartalų išplanavimo miestas. Tuo metu Romoje gyveno apie 1 mln. gyventojų. 212 m. po Kr. Romos pilietybė buvo suteikta visiems imperijos gyventojams. 330 m. po Kr. sostinė buvo perkelta į Konstantinopolį. Romą pradėjo puldinėti barbarai. Jie siaubė miestą 410, 455, 472, 537, 546, 549, 552 metais. *De prov.* 3. 7; *Ad Marc.* 23. 1; *Ad Helv.* 7. 9; *Ad Polyb.* 14. 5; *De ben.* III. 33. 3; 37. 1; *De clem.* II. 1. 3.

Romulas – Marso ir Rėjos Silvijos sūnus, legendinis Romos miesto įkūrėjas ir pirmasis jo karalius. Pasak legendos, iš Albos Longos miesto karaliaus Numitoro valdžią atėmė jo brolis Amulijus. Numitoro dukteriai pagimdžius dvynukus, Amulijus liepė juos paskandinti Tiberyje. Tarnas pagailėjęs

vaikų, sudėjęs juos į geldą ir paleidęs plaukti. Srovė priplukdė geldą prie kranto. Čia dvynius maitino atėjusi atsigerti vilkė. Paskui juos rado piemuo Faustulas ir augino. Išaugę jie grąžino seneliui sostą ir nusprendė kurti naują miestą. Būrimas iš paukščių lėmė jį pavadinti Romulo vardu. Jo brolis Remas pasityčiodamas peršoko statomą miesto sieną, ir Romulas jį užmušė, sakydamas, jog tokio galo sulauks kiekvienas, drįsęs įveikti Romos sienas. Kadangi mieste trūko moterų, Romulas suorganizavo kaimyninės genties merginų sabinių pagrobimą. Po mirties buvo sudievintas, jo kultas sujungtas su Kvirino kultu. *Ad Helv.* 9. 3.

Rufas – Augusto laikų senatorius. *De ben.* III. 27. 1.

Rutilija – *Ad Helv.* 16. 7.

Rutilijus Rufas, Publijus – romėnų karvedys, valstybės veikėjas, teisininkas. Viduriniosios stojos skelbėjo Panaitijo mokinys, stoikas, 105 m. pr. Kr. konsulas. Sąžiningai ir humaniškai valdė Aziją kaip prokonsulas, provincijos vietininkas. Tokiam valdymui nepritariančių žmonių buvo apkaltintas, įsižeidęs savanoriškai išvyko į tremtį ir iki gyvenimo pabaigos gyveno Mitilenėje ir Smirnoje. Ten parašė penkių knygų memuarus, Romos istoriją graikų kalba, išleido kalbas. Iš kūrybos nieko neliko. *De prov.* 3. 4, 7; *Ad Marc.* 22. 3; *De vita* 18. 3; *De tranq.* 16. 1; *De ben.* V. 17. 2.

Saliustijus Krispas, Gajus (86–35 m. pr. Kr.) – romėnų rašytojas, valstybės veikėjas. 52 m. pr. Kr. kvestorius, 50 m. pr. Kr. pašalintas iš senato dėl amoralaus gyvenimo. Tikroji pašalinimo priežastis, matyt, buvo politinė, nes Saliustijus

buvo Cezario šalininkas. Pastarojo pastangomis 48 m. pr. Kr. vėl gavo kvestūrą ir buvo grąžintas į senatą. 46 m. pr. Kr. jis buvo pretoriumi su prokonsulo įgaliojimais Afrikos provincijoje, ten pralobo ir, grįžęs į Romą, įrengė didžiulį puikų parką *(horti Sallustiani)*. Po Cezario nužudymo pasitraukė į privatų gyvenimą. Išliko piktas paskvilis prieš Ciceroną, du politiniai laiškai Cezariui, monografijos *Katilinos sąmokslas* ir *Jugurtos karas*. Iš veikalo *Istorija* liko fragmentų. Saliustijus įsitikinęs, kad, Romai tapus pasauline valstybe, nebelikus priešų, prasidėjo irimo laikai. *Jugurtos kare* jis parodo, kaip paperkami valdininkai, romėnų tarpusavio nesantaika vilkino pergalę prieš Jugurtą. *Katilinos sąmoksle* vaizduojamas talentingo aristokrato Katilinos kelias į nusikaltimą. Saliustijus rašo vadinamuoju atikiniu stiliumi: kalba lakoniškai *(brevitas Sallustiana)*, vartoja kasdienius žodžius, bet kalba nėra kasdieniška, nes archaizuota, nesilaiko Cicerono suformuotos periodo sistemos. *De ben.* IV. 1. 1.

Saliustijus Krispas, Gajus – raitelių luomo vyras, artimas Augusto ir vėliau Tiberijaus patikėtinis, po Mecenato mirties užėmęs Augusto aplinkoje jo vietą. *De clem.* I. 10. 1.

Salvidienas Rufas, Kvintas – Romos valstybės veikėjas (39 m. pr. Kr. konsulas), karvedys. Oktaviano jaunystės draugas, vėliau jo šalininkas. 42 m. pr. Kr. kaip Oktaviano legatas kovėsi Sicilijoje, 41 m. pr. Kr. su šešiais legionais buvo pasiųstas į Ispaniją, bet Oktaviano atšauktas kovai su Antonijumi. Tačiau jis ėmė tartis su Antonijumi, Oktavianas tai demaskavo, senatas pasmerkė, ir Salvidienas nusižudė. *De clem.* I. 9. 6.

Sardės – Lidijos sostinė; Kirui užėmus Lidiją, – persų satrapų rezidencija. 499 m. pr. Kr. sukilę prieš persus graikai sugriovė Sardes, keršydami už Mileto sugriovimą. Paskui miestas buvo atstatytas. 133 m. pr. Kr. jį užėmė romėnai. *De ben.* VI. 31. 12.

Satrijus Sekundas – Sejano klientas, jo paliepimu įskundęs istoriką Kremucijų Kordą. *Ad Marc.* 22. 4.

Scipionai – *Ad Marc.* 16. 4; 25. 1.

Scipionas, Publijus Kornelijus Afrikietis Vyresnysis (235–183 m. pr. Kr.) – romėnų karvedys, valstybės veikėjas. 218 m. pr. Kr. kovėsi mūšyje prie Ticino ir išgelbėjo tėvo gyvybę. Žuvus Ispanijoje tėvui ir dėdei, 211 m. pr. Kr. senatas išimties tvarka suteikė jam prokonsulo teises ir paskyrė kariuomenės vadu Ispanijoje. 210 m. pr. Kr. užėmė Naująją Kartaginą, 209 m. pr. Kr. nugalėjo Hasdrubalą, 207 m. pr. Kr. išvijo kartaginiečius iš visos Ispanijos. 205 m. pr. Kr. buvo konsulas, 204 m. pr. Kr. persikėlė į Afriką ir karo veiksmais privertė kartaginiečius atšaukti Hanibalą iš Italijos. 202 m. pr. Kr. nugalėjo Hanibalą prie Zamos ir gavo teisę triumfuoti. 199 m. pr. Kr. cenzorius, 194 m. pr. Kr. vėl konsulas. 199–184 m. pr. Kr. turėjo senato princepso *(princeps senatus)* vardą. 190 m. pr. Kr. kaip karininkas kovėsi su Sirijos karaliumi Antiochu brolio vadovaujamoje kariuomenėje ir nugalėjo. Nuo 187 m. pr. Kr. jį pradėjo puldinėti priešininkai, kaltindami per didelių įgaliojimų prisiėmimu ir konstitucijos pažeidimu, nuolaidomis Antiochui. Įsižeidęs Publijus Scipionas apsigyveno dvare Laterne ir niekur nebesikišo. Bu-

gė sielos nemirtingumą, dėl Pitagoro įtakos propagavo vegetarizmą. Raštų neliko. *De ira* II. 36. 1; III. 36. 1.

Seneka, Liucijus Anėjus – autorius pamini save. *De ben.* IV. 8. 3.

Serenas, Anėjus – iš Ispanijos kilęs jaunesnis už Seneką jo draugas, giminė ar atleistinis, Romos ugniagesių vadas; mirė 62 m. po Kr., matyt, Nerono dvare nunuodytas nuodingais grybais. *De const.* 1. 1; 5. 1; 6. 8; *De tranq.* 2. 1; 4. 1; 17. 12.

Serifa – Egėjo jūros sala Kikladų salyne. *Ad Helv.* 6. 4.

Servilijai – garsi romėnų giminė. *De clem.* I. 9. 10; *De prov.* 3. 7.

Sicilija (Sikilija) – didžiausia Viduržemio jūros sala, paviršius kalnuotas, dirbama žemė labai derlinga. Antikos poetų vadinta Trinakrija (Trikampė). Vardą salai davė ten gyvenę sikulų genties žmonės. VIII a. pr. Kr. atkeliavo graikai ir įkūrė Sirakūzus, Agrigentą (Akragantą), Selinuntą ir kitas kolonijas. Sirakūzai tapo svarbiu graikų prekybos ir kultūros centru Vakaruose. Sicilijos graikai nuolatos kovojo su bandančiais ten įsitvirtinti kartaginiečiais. Per Peloponeso karą Sirakūzai dėjosi prie spartiečių, Atėnai puolė juos ir pralaimėjo. 212 m. pr. Kr. juos užkariavo romėnai, ir Sicilija tapo Romos grūdų aruodu. Nuo 440 m. po Kr. salą pradėjo puldinėti barbarai. *De brev.* 4. 5; 13. 8; *Ad Marc.* 17. 2; *Ad Polyb.* 17. 5; *De ben.* III. 37. 2; VI. 36. 1; *De clem.* I. 11. 1.

Sirakūzai – 734 a. pr. Kr. graikų kolonistų įkurtas miestas Sicilijoje. Valdomi išmintingų ir išsilavinusių tiranų Dioni-

sijo I (405–367 m. pr. Kr.), Agatoklio (317–289 m. pr. Kr.), Hierono II (270–215 m. pr. Kr.), Sirakūzai tapo svarbiu graikų kultūros centru Vakaruose. Per Antrąjį pūnų karą Sirakūzai dėjosi prie kartaginiečių, todėl 212 m. pr. Kr. miestą puolė ir apiplėšė romėnai. Tada ten buvo užmuštas Archimedas. *Ad Marc.* 17. 2, 6; 18. 1.

Sirija – vergovinė šalis tarp Eufrato ir Viduržemio jūros, gyvenama nuo VII tūkst. pr. Kr., rašto paminkluose paminėta III tūkst. pr. Kr.; XVII a. pr. Kr. užimta hetitų ir valdyta iki 1200 m. pr. Kr. Paskui užkariauta nežinomos kilmės „jūros tautų". VI a. pr. Kr. Siriją užkariavo persai, 333–332 m. pr. Kr. užėmė Aleksandras Makedonietis, po jo mirties šalis tapo Seleukidų dinastijos valdoma karalyste. 64 m. pr. Kr. Siriją užkariavo Pompėjus, ir ji tapo Romos provincija, 395 m. po Kr. atiteko Bizantijai, VII a. po Kr. užkariauta arabų. *De ira* I. 11. 4; III. 20. 1; *De brev.* 4. 5.

Sirtės – dvi seklios ir audringos Viduržemio jūros įlankos (Didžioji Sirtė ir Mažoji Sirtė) Afrikos Šiaurėje. *Ad Marc.* 25. 3; *De vita.* 14. 1.

Skauras, Markas Emilijus – II a. pr. Kr. Romos valstybės veikėjas ir karvedys, *princeps senatus.* 115 m. pr. Kr. buvo konsulas ir užkariavo ligurus (Šiaurės Vakarų Italija), 111 m. pr. Kr. kovojo Numidijoje, buvo įpainiotas į Jugurtos papirkinėjimų bylą, bet išteisintas, 109 m. pr. Kr. cenzorius. Smarkus senato pozicijų gynėjas, Grakchų ir kitų *seditiosi* priešininkas. Buvo parašęs trijų knygų savo biografiją, iš kurios nieko neliko. *De ben.* IV. 31. 5.

Skiatas – Egėjo jūros sala. *Ad Helv.* 6. 4.

Skitija – skitų gyvenami kraštai palei Juodąją jūrą, Doną, Dneprą, Dunojų. Nuo VII–VI a. pr. Kr. prekiavo su Juodosios jūros pakrančių graikų kolonijomis. 514 m. pr. Kr. atrėmė persų puolimą, nuo III a. pr. Kr. skitai pradėti užkariauti sarmatų ir vėliau su jais susimaišė. *Ad Helv.* 7. 1.

Sofroniskas – Atėnų akmentašys ar skulptorius, Sokrato tėvas. *De ben.* III. 32. 3.

Sokratas (470–399 m. pr. Kr.) – Atėnuose gyvenęs graikų filosofas. Kaip eilinis karys dalyvavo Peloponeso kare, 406 m. pr. Kr. buvo pritanas ir vienintelis pasisakė prieš mirties bausmės skyrimą vadams, pralaimėjusiems mūšį prie Arginusų salų. Apie jo veiklą ir mintis galima spręsti tik iš pasakojimų apie jį, daugiausia iš Platono ir Ksenofonto dialogų. Mokiniai paprastai idealizuoja Sokratą. Sokratas netyrinėjo gamtos, o kreipė dėmesį į žmogų, į etiką, filosofiją laikė žmogaus tobulėjimo priemone, nes tik tikrasis žinojimas darąs žmogų dorą. Dorybę galima savyje išsiugdyti. Jo nuomone, žmonės blogai elgiasi todėl, kad kažko nesupranta ar nežino. Žmogus turi pažinti save, suvokti savo žinojimo ribotumą (posakis: „Žinau, kad nieko nežinau") ir stengtis ieškoti tiesos. Sokratas nieko nerašė, nebuvo įsteigęs mokyklos, nieko sistemingai nedėstė, bet, diskutuodamas su aplink jį susibūrusiais žmonėmis, ieškojo atsakymo į rūpimus klausimus ir mokė dorybės. Iš mokinių neėmė užmokesčio. Gyveno vargingai, bet nekreipė į tai dėmesio. Šmeižikiškai apkaltintas jaunuomenės tvirkinimu ir naujų dievų garbinimu, buvo nuteistas mirti. Tikroji užsipuolimo prie-

žastis buvo politinių grupuočių kovos ir noras, pasmerkus mokytoją, suduoti smūgį kai kuriems jo mokiniams. Turėjo įtakos stoicizmui, epikūrizmui, kinizmui. *De prov.* 3. 4, 12; *De const.* 7. 3; 18. 5; *Ad Marc.* 22. 3; *De otio* 8. 1; *De brev.* 14. 2; *De ira* I.15. 3; II. 7. 1; III. 11. 2; 13. 3; *De tranq.* 5. 2; 7. 5; 16. 1; 17. 4; *De vita* 25. 4; 26. 4; 17. 1; *Ad Helv.* 13. 4; *De ben.* I. 8. 1; 9. 1; III. 32. 3; V. 4. 3; 6. 1, 2–7; 7. 5; VII. 8. 2; 24. 1, 2.

Solonas (640–560 m. pr. Kr.) – Atėnų valstybės veikėjas, poetas, filosofas, vienas iš septynių išminčių. 594 m. pr. Kr. tapęs archontu, įvykdė socialines reformas (vergijos už skolas panaikinimas, prekybos ir amatų skatinimas, turto cenzo ir privalomų turtingiesiems išlaidų valstybės labui įvedimas etc.) ir įvedė savo sudarytus įstatymus. Prisaikdinęs atėniečius jų laikytis dešimtį metų, atsisakė valstybės lyderio vaidmens ir išvyko į ilgą kelionę. Eilėraščiams būdingos politinės, socialinės, filosofinės temos. Liko tik jų fragmentai (apie 300 eilučių). Įstatymų tekstai ir Antikoje žinomos jo kalbos (neaišku, ar tikros) neišliko. *De tranq.* 17. 9.

Speusipas – IV a. pr. Kr. graikų filosofas, Platono sūnėnas, po Platono mirties vadovavęs Akademijai iki 339 m. pr. Kr. Vargu ar turėjo užmojų toliau plėtoti mokytojo teorijas. Viename veikale tyrinėjo skaičių mokslą pitagorizmo dvasia, kitas buvo skirtas panašybėms *(ὅμοια)* gyvojoje gamtoje. Buvo promakedoniškos orientacijos. Yra išlikęs vienas jo laiškas Makedonijos karaliui Filipui II. *De ira* III. 12. 6.

Stilbonas (Stilponas) – IV a. pr. Kr. graikų filosofas, nuo 350 m. pr. Kr. didelį populiarumą turėjusios filosofinės Mega-

ros mokyklos vadovas, Zenono mokytojas. Jo filosofijai didelę įtaką turėjo kinizmas. Jis kritikavo Platono idėjų teoriją ir nejautrą *(ἀπάθεια)* skelbė gyvenimo tikslu. Buvo parašęs dialogų. Jie neišliko. *De const.* 5. 6, 7; 6. 1–7.

Sukronas – Ispanijos upė ir miestas. *De ben.* V. 24. 1.

Sula, Liucijus Kornelijus (138–78 m. pr. Kr.) – Romos valstybės veikėjas. Pasižymėjo Marijaus vadovaujamame žygyje prieš Jugurtą 107 m. pr. Kr., Marijaus armijoje kovėsi su kimbrais ir teutonais 104–101 m. pr. Kr.; 97 m. buvo pretorius, 90–89 m. pr. Kr. sėkmingai kovėsi Sąjungininkų kare. 88 m. pr. Kr. buvo konsulas ir išvyko kovoti su Mitridatu VI į sukilusius Rytus. Jam esant Rytuose, Romoje valdžią užėmė Marijus, iš Sulos piliečių susirinkimo balsavimu buvo atimta vyriausiojo kariuomenės vado valdžia. Tada Sula grįžo, pirmą sykį Romos istorijoje su kariuomene puolė Romą, nugalėjo, Marijus pabėgo, apie 10000 jo šalininkų buvo nužudyta. Sula grįžo atgal kariauti su Mitridatu, jį nugalėjo, 85 m. pr. Kr. privertė sudaryti sutartį ir, 83 m. pr. Kr. grįžęs į Romą, paskelbė proskripciją atsigavusiems Marijaus šalininkams. 4700 piliečių buvo nužudyti, jų turtas konfiskuotas. Pirmą kartą Romos istorijoje Sula pasiskelbė diktatoriumi neribotam laikui. 79 m. pr. Kr. atsisakė diktatoriaus įgaliojimų ir gyveno kaip privatus žmogus. Parašė autobiografiją iš 22 knygų, bet veikalo nebaigė. Jį papildęs, po Sulos mirties išleido jo atleistinis Kornelijus Epikadas. Apie Sulos poetinę kūrybą esama tik neaiškių užuominų. *De prov.* 3. 7, 8; *De ira* I. 20. 4; II. 2. 3; 34. 3; III.18. 1; *Ad Marc.* 12. 6; *De brev.* 13. 6, 8; *Ad Helv.* 7. 9; *De ben.* V. 16. 3; *De clem.* I. 12. 1, 2, 3.

Talija – viena iš charičių. Vardas reiškia „žydinčioji", „klestinčioji". *De ben.* I. 3. 6, 10.

Tarentas – senas Pietų Italijos miestas, egzistavęs jau Mikėnų laikais. 708 m. pr. Kr. tapo graikų kolonija. Garsėjo tekstile, audinių dažyklomis ir keramika. Labiausiai klestėjo IV a. pr. Kr. Nuo 272 m. pr. Kr. – Romos sąjungininkas, nuo 123 m. pr. Kr. – romėnų kolonija. *De tranq.* 2. 13.

Tarijus Rufas, Liucijus – matyt, žemakilmis Oktaviano šalininkas, karininkas Akcijaus mūšyje, 16 m. pr. Kr. konsulas, 23 m. po Kr. *curator aquarum*. *De clem.* I. 15. 2–6.

Tarkvinijus Išdidusis – septintas ir paskutinysis romėnų karalius, valdęs VI a. pr. Kr. pabaigoje. Valdžią užgrobė, nužudęs šeštąjį karalių Servijų Tulijų. Garsėjo žiaurumu ir rūstumu. Romėnai jį išvijo 510 m. pr. Kr. *De ben.* II. 20. 2.

Tarpėja – uola Kapitolijaus kalne. Nuo jos buvo numetami išdavikai. Pasak legendos, Romą puolant sabinams, išėjusią pasisemti vandens Tarpėją sabinų karalius Titas Tacijus prikalbėjo išduoti tėvynę ir padėti įsigauti į Kapitolijaus tvirtovę. Tarpėja paprašė už tai to, ką sabinai nešioja ant kairės rankos. Ant jos jie mūvėjo stambias auksines apyrankes. Užėmę tvirtovę, jie užmėtė Tarpėją skydais, nes ginkluodamiesi ant kairės rankos užsimaudavo ir skydus. Kita legendos versija: Tarpėją užmušė ne sabinai, o romėnai, numetę nuo uolos. *De ira* I. 16. 5.

Tebai – senas septynvartis Vidurio Graikijos miestas, pasak mito, įkurtas Kadmo. Ypač klestėjo 371–362 m. pr. Kr.

Makedonai užkariavo Tebus 338 m. pr. Kr.; 335 m. pr. Kr. Tebai vadovavo graikų sukilimui prieš makedonus ir už tai Aleksandro Makedoniečio buvo visiškai sugriauti. 316 m. pr. Kr. pradėti atstatinėti. 146 m. pr. Kr. pateko romėnų valdžion. *De vita* 25. 4.

Telesforas Rodietis – galbūt identifikuotinas su Lisimacho pavaldiniu Telesforu, kuris už Lisimacho žmonos Arsinojos įžeidimą buvo žiauriai nužudytas. *De ira* III. 17. 3.

Teodoras (apie 330–270 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, Aristipo mokinys, kritikavo religiją ir turėjo Ateisto pravardę. Gyvenimo tikslu skelbė smagumą, atmetinėjo visas įprastines visuomenės konvencijas. Raštų neliko. *De tranq.* 14. 3.

Teodotas – I a. pr. Kr. gyvenęs, iš Chijo salos kilęs Egipto karaliaus Ptolemajo retorikos mokytojas ir patarėjas. *De ira* II. 2. 3.

Teofrastas (apie 371–287 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, Platono mokinys, Aristotelio draugas, pastarajam išvykus iš Atėnų, vadovavo peripatetikams. Buvo parašęs apie du šimtus įvairių sričių (gamtos, astronomijos, metereologijos, mineralogijos, botanikos, zoologijos, psichologijos, medicinos, logikos, metafizikos, politikos, ekonomikos, poetikos ir retorikos) traktatų. Liko du botanikos veikalai ir *Charakteriai*. Pastarajame pagal vienodą schemą trumpai aptariami elgsenos bruožai, būdingi trisdešimčiai charakterių: pataikūnui, plepiui, pagyrūnui, gobšuoliui, bambekliui, šykštuoliui, bailiui, ištvirkėliui, skundikui etc. *De ira* I. 12. 3; 14. 1; *De brev.* 14. 5.

Terencija – Mecenato žmona. *De prov.* 3. 11.

Termopilai – kalnų perėja Tesalijoje. 480 m. pr. Kr. persams puolant Graikiją iš Šiaurės, Termopilų perėjoje įsitvirtino jungtinė graikų kariuomenė, vadovaujama Spartos karaliaus Leonido. Kai graikai sužinojo, kad vedami išdaviko persai apeina juos iš užnugario, visi pasitraukė, ir Termopiluose liko tik trys šimtai spartiečių. Jie visi žuvo kovodami. 191 m. pr. Kr. romėnai ten sumušė Sirijos karalių Antiochą. *De ben.* VI. 31. 6.

Tersitas – nekilmingas, kuprotas, žvairas, pikčiurna achajų karys Homero *Iliadoje*. Kituose kūriniuose (kikliniame epe ir kitur) vaizduojamas kaip kilmingas Diomedo giminaitis. *De ira* III. 23. 3.

Tetidė – ikigraikiškoje mitologijoje – galinga ir svarbi jūrų valdovė. Graikų mitologijoje jos galios liko tik užuominos. Homeras pasakoja, kad Dzeusas ir Hefaistas vykdo jos prašymus, nes ji yra jiems pasitarnavusi. Graikų mitologijoje Tetidė vaizduojama kaip viena iš Nerėjo dukterų, išleista už mirtingo vyro Pelėjo ir su juo susilaukusi Achilo. *De prov.* 5. 10.

Tiberis – Italijos vidurio upė, įtekanti į Tirėnų jūrą. Riba tarp Lacijaus ir Etrurijos. Ant jos kranto buvo įkurta Roma, o žiotyse pastatytas uostamiestis Ostija. Dėl drumzlinoko vandens literatūroje Tiberis turi nuolatinį epitetą „geltonasis" *(flavus)*. Buvo laivuojamas ir aukščiau Romos. Potvyniai buvo dideli ir pavojingi miestui. *De brev.* 13. 4.

Tiberijus Julijus Cezaris (42 11 16 m. pr. Kr.–37 03 16 m. po Kr.) – Romos imperatorius, Augusto žmonos Livijos sūnus

iš pirmosios santuokos. Jis vadinosi Tiberijumi Klaudijumi Neronu. Mirus visiems galimiems pretendentams į įpėdinius, Augustas 4 m. po Kr. jį įsūnijo ir pakeitė vardą. Gabus karvedys, 26–24 m. pr. Kr. dalyvavo kovose Ispanijoje, 20 m. pr. Kr. sėkmingai kovojo Armėnijoje, 15 m. pr. Kr. prieš padunojės gentis, 12–10 m. pr. Kr. su panonais ir dalmatais, 8–7 m. pr. Kr. su germanais, 4–6 m. po Kr. Germanijoje įsibrovė iki Elbės. 23 m. pr. Kr. kvestorius, 16 m. pr. Kr. pretorius, 13 ir 7 m. pr. Kr. konsulas, 14 m. po Kr. imperatorius. Buvo energingas ir dalykiškas valdovas, sutvarkė valstybės sienas ir provincijų valdymą. Iš pradžių bandė tęsti Augusto politiką ir stiprino senato įtaką, magistratų rinkimus perkeldamas iš komicijų į senatą, bet priiminėdamas įskundimus apie didenybės įžeidimą ir inspiruodamas apkaltos procesus dėl to *(crimen laesae maiestatis)*, pamažu naikino senatą ir užsitraukė daugelio piliečių neapykantą. Pretorionų kariuomenę įkurdino Romoje, jos vadas Sejanas turėjo didelę įtaką imperatoriui. Artėjant senatvei, Tiberijus pradėjo šalintis žmonių, 26 m. po Kr. išvyko iš Romos į Kaprio salą ir nebesugrįžo. *De prov.* 4. 4; *Ad Marc.* 4. 2; 15. 3; 22. 4; *Ad Polyb.* 15. 5; *De ben.* II. 7. 2, 3; 8. 1; III. 26. 1; V. 25. 2; *De clem.* I. 1. 6.

Tiburas – Lacijaus vietovė ant Anieno upės krantų su senu Tiburo miestu. Nuo 353 m. pr. Kr. jis priklausė Romai, 87 m. pr. Kr. gavo municipijaus teises. Dėl įspūdingų Anieno upės krioklių ir gaivaus klimato vasarą daugelis romėnų stengėsi ten įsigyti dvarus. 118–138 m. po Kr. Tibure buvo pastatytas didžiulis imperatoriaus Hadriano dvaras. *De ben.* IV. 12. 3.

Tilijus Kimbras, Liucijus – vienas iš sąmokslininkų prieš Gajų Julijų Cezarį. Jis kreipėsi į Cezarį, prašydamas grąžinti ištremtą brolį, o šiam atsakius neigiamai, nuplėšė nuo jo togą. Tai buvo ženklas sąmokslininkams pulti Cezarį. Filipų mūšyje vadovavo laivynui. *De ira* III. 30. 5.

Timagenas – graikų istorikas, 55 m. pr. Kr. kaip karo belaisvis pateko į Romą, tapo retorikos mokytoju, buvo paleistas į laisvę. Svarbiausias veikalas – *Karaliai*. Tai pasaulio karalių istorija nuo seniausių laikų iki Cezario, išdėstyta dinastiniu metodu. Veikalu naudojosi Kurcijus Rufas, Strabonas, Plutarchas ir kiti, bet fragmentų neliko. Buvo parašęs ir daugiau istorijos traktatų, bet neliko net jų pavadinimų. *De ira* III. 23. 4.

Trakija – kraštas tarp Karpatų ir Egėjo jūros, gyvenamas besų, getų, tribalų, frigų ir kitų genčių. Homero *Iliadoje* trakai minimi kaip Trojos sąjungininkai. IV a. pr. Kr. Trakiją užkariavo makedonai, nuo 46 m. po. Kr. ji tapo romėnų provincija. *De ben.* V. 6. 1.

Trazumenas – Etrurijos ežeras. 217 m. pr. Kr. Hanibalas prie jo sumušė Gajaus Flaminijaus vadovaujamą romėnų kariuomenę. *De ira* II. 5. 4.

Trichonas – iš kitų šaltinių nežinomas asmuo. *De clem.* I. 15. 1.

Troja, kitaip – Ilionas. Labai senas, jau IV tūkst. pr. Kr. egzistavęs Mažosios Azijos pusiasalio miestas. Pasak graikų mito, achajų sugriautas dėl to, kad Trojos karalaitis Paris pagrobė Spartos karaliaus Menelajo žmoną Heleną. Arche-

ologai teigia, kad Homero *Iliadoje* apdainuotas Trojos karas įvyko kažkuriame dešimtmetyje tarp 1260–1230 m. pr. Kr. VIII a. pr. Kr. miestą atstatė ten įsikūrę graikai, bet jis buvo nedidelis ir nežymus. Aleksandras Makedonietis, o vėliau romėnai dėl šlovingos mitinės praeities jį plėtė, stiprino, puošė. *Ad Helv.* 7. 6.

Turanijus, Sekstas – Tiberijaus ir Klaudijaus laikais Romos aprūpinimo duona tvarkytojas. *De brev.* 20. 3.

Turnas – legendinis italikų rutulų karalius, Dauno sūnus, Lacijaus karaliaus Lotyno dukters Lavinijos sužadėtinis. Atvykėliui Enėjui paveržus sužadėtinę, Turnas pradeda karą su juo ir žūva dvikovoje. Vergilijaus *Eneidos* personažas. *De ben.* VI. 41. 2.

Tuskulas – Lacijaus miestas Albos kalnuose. Pavadinimas reiškia „etruskėlis". Prie miesto dvarus turėjo Mecenatas, Lukulas, Ciceronas. Pastarasis įamžino miesto pavadinimą veikale *Tuskulo svarstymai. De brev.* 5. 2; *De ben.* IV. 12. 3.

Uliksas – iš graikų kalbos dialektinių formų *(Olysseus, Ulixeus, Ulixes)* romėnų perimta mitinio herojaus Odisėjo vardo forma. Personažas neturėjo atitikmens romėnų mitologijoje, ir romėnai perėmė tradicinį graikų Odisėjo paveikslą: gudrus, protingas Laerto (kita versija: Sisifo) ir Antiklėjos sūnus, Itakės karalius, Penelopės vyras, Telemacho tėvas. Orakului išpranašavus, jog grįš tik po dvidešimties metų, bandė išvengti dalyvavimo Trojos kare, apsimesdamas bepročiu, bet buvo demaskuotas Palamedo. Jis surado Tetidės paslėptą Achilą, atviliojo į Aulidę Ifigeniją, atvežė į Troją

Filoktetą ir Neoptolemą, narsiai kovėsi, su Diomedu pavogė medinę statulą iš Trojos Atėnės šventyklos, sugalvojo pastatyti medinį arklį. Po karo dešimtį metų audrų, vėtrų, dievų rūstybės blaškomas po įvairias šalis, paskui, netekęs visų bendražygių, grįžo namo, išžudė Penelopei besiperšančius jaunikius, dar kartą buvo iškeliavęs ir grįžęs mirė namie. Kita versija: neatpažinęs jį atsitiktinai užmušė jo paties ir Kirkės sūnus Telegonas. *De const.* 2. 2; *De brev.* 13. 2.

Valerijus Aziatikas – I a. po Kr. valstybės veikėjas, 35 ir 46 m. po Kr. konsulas. Aktyviai dalyvavo rengiant sąmokslą prieš Kaligulą ir galbūt pats pretendavo į sostą. Dalyvavo Klaudijaus žygyje į Britaniją. Dėl Klaudijos žmonos Mesalinos intrigų buvo pasmerktas mirti ir nusižudė. *De const.* 18. 2.

Varonas, Markas Terencijus (116–27 m. pr. Kr.) – romėnų rašytojas ir mokslininkas, valstybės veikėjas. Kaip Pompėjaus kariuomenės karininkas dalyvavo daugelyje karo žygių. 86 m. pr. Kr. buvo kvestorius, 68 m. pr. Kr. pretorius. Po Farsalo mūšio susitaikė su Cezariu, ir buvo jo paprašytas organizuoti valstybinę biblioteką. Buvo įtrauktas į Antonijaus pasiūlytą proskribuotinų asmenų sąrašą, bet pabėgo. Filosofijos veikaluose propagavo peripatetikų, satyrose kinikų, teologiniuose ir moraliniuose veikaluose stoikų idėjas, bet apskritai buvo romėniško mentaliteto žmogus. Svarbiausias veikalas *Žmogiškųjų ir dieviškųjų dalykų senovė* – enciklopedija iš 41 knygos. Joje išdėstyta romėnų tautos, papročių, apeigų, religijos istorija. Varonas tyrinėjo ir ragino atgaivinti senuosius romėnų papročius, apeigas, tikėjimus, neprarasti tautinio identiteto. Dėl to laikomas Augusto ideologijos pirmtaku ir propaguotoju. Buvo parašęs daugybę

veikalų, suskirstytų į 600 knygų, teisės, meno, gramatikos, laivininkystės, topologijos, literatūros istorijos temomis. Būta įdomaus veikalo *Atvaizdai,* kuriame pateikti 700 graikų ir romėnų eiliuoti paveikslai ir piešti portretai. Išliko tik trys knygos veikalo *Kaimo reikalai* žemdirbystės tema, dalis veikalo *Apie lotynų kalbą* ir daug kitų veikalų fragmentų. *Ad Helv.* 8. 1.

Vatinijai – *De const.* 1. 3.

Vatinijus, Publijus – 55 m. pr. Kr. pretorius, 47 m. pr. Kr. konsulas, vienas svarbiausių Cezario šalininkų, grasino jo priešininkams, organizavo jų užsipuolimus, kai Cezaris dar nebuvo galingas. Nuo 51 m. pr. Kr. Cezario legatas Galijoje ir pilietiniame kare. *De prov.* 3. 14; *De const.* 2. 1; 17. 3.

Vedijus Polionas, Publijus – buvęs atleistinis, vėliau raitelių luomo vyras, Augusto draugas, garsėjęs prabangiu gyvenimo būdu. Literatūroje pabrėžiamas jo žiaurumas. *De ira* III. 40. 2.

Venera – senovės italikų maloningumo, atlaidumo, švelnumo deivė (lot. *venia* – atleidimas, malonė), vėliau sutapatinta su graikų sodų derlingumo, vaisingumo, meilės deive Afrodite. Paplitus mitui apie Enėją, Venera buvo garbinama kaip romėnų pramotė. Julijų giminė laikė ją savo pradininke. *De const.* 18. 3; *De ben.* I. 3. 9.

Vergilijus Maronas, Publijus (70–19 m. pr. Kr.) – žymiausias romėnų poetas, kilęs iš paprastų pasiturinčių valstiečių, gyvenusių Mantujos apylinkėse. Vergilijus mokėsi Kremonoje, Milane, Romoje, Neapolyje, domėjosi mokslais, ypač medi-

cina, ir svajojo užsiimti filosofija. Ankstyvuosius eilėraščius rašė veikiamas neoterikų, jų nerinko ir neišleido. 42–39 m. pr. Kr. kūrė eilėraščių rinkinį *Bukolikos*. Dešimtyje eklogų kartais šmėsteli socialinių procesų atspindžių, bet šiaip *Bukolikų* veikėjai piemenys gyvena Arkadijoje – sąlygiškame, giedrame ir idiliškame pasaulyje. 39–29 m. pr. Kr. Vergilijus rašė didaktinį epą žemdirbystės tema *Georgikos*. Epas susideda iš keturių knygų: pirmoji skirta žemdirbystei, antroji – sodininkystei, trečioji – gyvulininkystei, ketvirtoji – bičių auginimui. Jame šlovinamas darbas ir kosmo dėsnius atitinkąs valstiečių gyvenimas. 29–19 m. pr. Kr. Vergilijus kūrė dvylikos giesmių herojinį epą *Eneida*, pasakojantį apie romėnų protėvio Enėjo pasitraukimą iš achajų puolamos Trojos, klajones, apsistojimą Italijoje. Poemoje šlovinama būsimoji Romos valstybė, jos didybė ir galia, primenamas protėvių aukojimasis ir vargai. Parašęs *Eneidą*, bet dar galutinai jos nesutvarkęs, Vergilijus išvyko pakeliauti po Graikiją ir ten susirgo. Dar gyvas grįžo į Italiją, bet mirė Brundizijaus uoste. Palaidotas Neapolyje. *Eneidą* po poeto mirties išleido jo draugai poetai Varijus ir Tuka. *Ad Polyb.* 8. 2; *De otio* 1. 4; *De brev.* 9. 2.

Vetijus Skatonas, Publijus – marsų tautelės ir jų sąjungininkų vadas Sąjungininkų kare. 90 m. pr. Kr. sėkmingai kovėsi su romėnais. 89 m. pr. Kr. italikams pralaimėjus, Vetijaus būriai jį išdavė, ir jis liepė vergui jį nužudyti. *De ben.* III. 23. 5.

Volezas, Liucijus Valerijus Mesala– konsulas 5 m. po Kr. *De ira* II. 5. 6.

Zenonas (apie 333–264 m. pr. Kr.) – graikų filosofas, stoicizmo įkūrėjas. Apie 312 m. pr. Kr. atvyko į Atėnus kaip pirklys ir pasiliko. Klausė kiniko Krateto, Megaros filosofo Stilpono, akademikų Ksenokrato ir Polemono. Apie 300 m. pr. Kr. pats pradėjo dėstyti Margojoje stojoje, stovėjusioje Atėnų agoroje. Dėl šio pastato pavadinimo Zenonas ir jo bendraminčiai buvo praminti stoikais. Zenonas buvo labai populiarus ir gerbiamas. Palaidotas valstybės lėšomis. Buvo parašęs apie dvidešimt veikalų, liko tik fragmentai. Veikale *Valstybė*, sukurtame kinizmo įtakoje, buvo dėstomos komunistinės visuomenės idėjos. Veikalas *Apie logą* buvo filosofinis logikos, fizikos ir etikos įvadas. Zenonas manė, kad dialektika tarnauja tik klaidingiems sprendimams pašalinti. Pabrėžė suvoktos sąvokos (*φαντασία καταληπτική*) reikšmę, tik tokiai sąvokai išminčius gali pritarti. Visos sąvokos atsiranda iš juslinio patyrimo. Veikale *Apie būtį* Zenonas išdėstė du amžinuosius principus: veikiantis principas yra dievas, veikiamas principas – neturinti kokybės materija. Savo formą ji išlaiko tik per aktyvųjį principą. Dievas yra ugningoji išmintis, gamta – gaunantis formą gaisras, kosmas – gyvas organizmas, periodiškai dingstąs pasauliniame gaisre ir vėl atsinaujinąs. Visa, kas vyksta, vyksta dėl heimarmenės (dėsningos būtinybės). Dorybė yra vienintelis gėris, teikiąs laimę. Kitos gėrybės yra tik santykinės vertybės. Dorybė prieinama tik išminčiui, o šis laisvas nuo aistrų, kurias Zenonas vadina nesaikingais ir neprotingais sielos judesiais. Gyvenimo tikslas – gyvenimas pagal prigimtį. *De vita* 13. 1; *De otio* 1. 4; 3. 1; 6. 4, 5; *De brev.* 14. 5; *De tranq.* 14. 3; *Ad Helv.* 12. 4; *De ben.* IV. 39. 1, 2; VII. 8. 2.

Seneca, Lucius Annaeus

Se 76 Diatribės/Liucijus Anėjus Seneka. – Vilnius: Pradai, 1997. – 800 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673)

Kn. taip pat: Pašnekesiai apie Seneką/Dalia Dilytė, p. 7–30.– Vardų r-klė: p. 704–800.

ISBN 9986-776-32-5

Knygoje spausdinami visi žinomi romėnų filosofo stoiko Senekos (apie 4 m. pr. Kr. – 65 m. po Kr.) filosofiniai dialogai, vadinami diatribėmis.

UDK 1(37)

Liucijus Anėjus Seneka

DIATRIBĖS

Iš lotynų kalbos vertė
Dalia Dilytė

Redaktorė *Rasa Balčikonytė*
Serijos dailininkė *Ksenija Jaroševaitė*
Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Korektorė *Irena Čupalienė*

SL 1573. 1997 05 15. 32 leidyb. apsk. l.
Tiražas 3 000 egz. Užsakymas 577

Išleido UAB „Pradai" leidykla,
Vrublevskio g. 6, 2600 Vilnius

Iš užsakovo pateiktų teksto plėvelių
spaudė SPAB spaustuvė „Spindulys",
Gedimino 10, 3000 Kaunas

Diatribė – tai pašnekesys su tariamu oponentu, tai vieno asmens monologas, pateikiamas kaip pokalbis su įsivaizduojamu asmeniu. Tai netikras dialogas. Antikos laikų diatribė – esė žanro pirmtakė. Čia nėra antraeilių, šalutinių, papildančių ar paaiškinančių sakinių. Kiekvienas jų kaip strėlė sminga į širdį, ragindamas prisiminti, kiek laiko žmogaus praleista veltui. Plačios ir skvarbios mintys čia subyrėjusios į trumpas sentencijas.

Dalia Dilytė

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

KLASIKA

Atviros Lietuvos fondo remiamos serijos tikslas – pateikti klasikinius filosofijos ir politinės minties tekstus nuo antikos iki XIX a.

ISSN 1392-1673
ISBN 9986-776-32-5